

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + Refrain from automated querying Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

collina

		•

MAGYAR

NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1878.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG. (Hold-utcza 4. sz.)

STACE JAN 1 7 1971

PH2621 M32 V. 11 M32

A MAGYAR NYELVÖR

1878. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Abafi Lajos. Alexander Bernát. Babics Kálmán.

Bakoss Lajos.
5 Baksay Sándor.
Balássy Dénes.
Bánkay Ferencz.
Bánóczi József.
Benke Istyán.

10 Berczik Árpád. Bodon József. Bodon Józsefné. Budenz József. Császár Lajos.

15 Csető. Deák Farkas. Domoszlay Józs. Edelspacher A. Eötvös Károlyné.

20 Ernyei Miksa. Felméri Lajos. Ferenczi János. Fialowski Lajos. Ficzere Gusztáv.

25 Fischer Ernö. Földes János. Gaál Ferencz. Gabányi Mariska. Gajmossy Iván.

30 Gallasy Gyuláné. Garay Károly. Géresi Kálmán. Gonda Béla Halász Ignácz.

35 Haraszti Gyula Hunfalvy Pál. Jászai Mari. Joó Imre.

Kárpáti Endre.
40 Kárpáti Károly.
Király Pál.
Kisbiró Márton.
Kiss Ignácz.
Kiss lstván.

45 Komáromy Lajos.

Könnye Nándor Lehr Albert. Marczali Henrik. Margalics Ede.

50 Mezei Ferencz.
Nagy Gyula
Nagy Imre.
Nagy Lajos.
Paal Gyula.

55 Paszlavszky S. P-y Miklós. Révész Samu. Rokonföldi. Rothhauser Sám.

60 Sándor János.
Schwarcz Adolf.
Schwarz Lóri.
Simonyi Zsigmond
Sipos Eszti.

65 Soltész Kálmán. Szalontai J. Szathmári K. Szemnecz Emil. Szigethy István.

70 Ifj. Szinnyei Józs. Szirmai Lajos, Szokoly Viktor. Tapody G. Temesvári István.

75 Thallóczy Lajos.
P. Thewrewk E.
Uj György.
Ujváry Béla.
Ujváry Lajos.

80 Varga János. Veres Imre. Virág István. Viski Bálint.

Vozári Gyula. 85 Vozári-György E. Weisz Jakab. Zajzon Dénes. Zágonyi György. Zibrinyi Gyula. -. • • •

Megjelenik minden hönap 15-én

három ivnyi

tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

KIADÓ HIVATAL Budapest.

II. ker. Fő-utcza.

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR

57/58. ss.

VII. kötet.

1878. JANUAR 15.

Szít, czivakodik, szivárvány

Ki hinné, hogy e három szó — három annyira külömböző fogalom kifejezője — egy és ugyanazon töből sarjadott? Pedig erőtetés nélkül magyarázható mind a három egy alapigéből, mely legtisztábban a magyar szív vagy szí igében maradt fönn. Mielőtt azonban e három szóval foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a szív igének egyéb rokonságára, mely elég tekintélyes és tanulságos.

Volt az ugor alapnyelvben egy ige, melynek alakja valószinűleg sobo- volt, s mely húzást jelentett. Az itt tárgyalandó szavak mind ezen alapigéből magyarázódnak; s ha az itt kifejezett képzeteket összehasonlítjuk azokkal, melyek a szintén húzást jelentő ugor tegre- ige származékaiban nyertek kifejezést ("A húz jelentésnek egy csoportja", Szarvas, Ny. 529.), akkor szép példáját látjuk ama jó gazdálkodásnak, melylyel a nyelv a legegyszerűbb eszközökből meg tudja teremteni az illő kifejezést minden képzetre s minden fogalomárnyalatra.

A mi sobo- igénkből Budenz a rokon nyelveknek következő szavait magyarázza: 1) a következő cseremisz igéket: sups- húzni, pipka sups- pipát színi, cizem sups-emlőt szopni; az erdei dialektusból: supst- (azaz supsed-, még egy gyakorító képzővel) húzni, vinni, czipelni; 2) e vogul igéket: sipg- szopni, szívni, säk sipgi emlőt szop; sipgent- szopogat.

Ide számítható még az ész. osztják sep- szopni, sebipsa szopás (? sibat a hálónak húzó kötele); s talán a svéd-lapp sūde-, harapni, csípni (NyK. XII. 200., a gyakorító-de képzővel egy sū- azaz *suv- vagy *sov- töből), ha

M. NYELVÖR, VII.

ugyan csípés volt az eredeti jelentése; mert ezt a jelentést is a "húzás, tépés" jelentésre lehetne visszavinni, úgy, hogy végre a m. csíp ige ugor rokonaival együtt ugyanezen ugor sobo- igére menne vissza (Bud. 391. szám).

Magyar szavak közül a következőket állítja Budenz az ugor sobo- igéhez:

I. a sziv igét (szívo-k). Ez tehát valaha húzást jelentett, úgy, hogy ha azt mondjuk, hogy kiszíja vérét vagy hogy a szivacs magába szija a vizet: annyi mintha azt mondanók, hogy kihúzza vérét, s hogy magába húzza a vizet. A víz beszívódik a. m. behúzódik. — Szívós vagy szivos is tulajdonkép a. m. húzós, nyúlós. Kresznericsnél a szívós tészta "massa farinae diduci se patiens", s a szívós vessző "virga flexilis". Így a mordvin targaj "szívós" a targa-"húz" ige participiuma, tehát "húzós"; s a német zähe is a ziehen-hez tartozik. — A szíjas vagy szijjas is azonos a szivos szóval, csakhogy itt elveszett a v s aztán *szios-ból szíjas lett közbeejtett j-vel (l. Ny. VI. 445.). Szíjas is a. m. ductilis, flexilis Kr. és szíjas vas ferrum ductile Páriz P.

A szív igének alakjában háromfélét kell megmagyaráznunk, ha az ugor alapalakkal (szívo- = sobo-) egybevetjük: a b helyett beállott v-t, az o helyett beállott i-t, s vé**gre** az i-nek megnyúlását, mert van szivok is, szívok is. – Kezdjük az utolsóval. 1) A magánhangzó megnyújtása - ha csak nem elveszett hangok pótlására történik – fölötte ritka tünemény a magyarban, s jóformán csak v előtt mutatható ki; ez az egy eset azonban egészen bizonyos: levő, tevő helyett azt mondjuk lévő, tévő; kilül helyett kívül; belül helyett is mondják bévül, és fölül helyett févül. — 2) Az o hang némely más szavainkban is i-be megy át: gyolk (ném. dolch — grilk, grilok; csoport — csiport Ny. I. 232.; csopor csupor — csipor III. 524.; gyoronni — gyivonni III. 428.; szorgat (Bud. 311. sz.) — czirgat II. 375.); ha nem említjük is azon számos eseteket, melyekben ez az o: i változás a második vagy harmadik szótagban áll be, minők hamis, lapis, ojtivány, abrincs, kapinya, korcsila, alacsiny, alamizsna stb. - 3) A mi végre a b-ből lett v-t illeti, ezt szabályos hangváltozásnak tapasztaljuk, ha az ugor szavak magánhangzóközi b-jét fölkeressük a megfelelő magyar szavakban. Ilyen eredete van p. a levél és kevés szavak v-jének is (l. Ny. III. 241.). Néha azonban az eredeti b helyett nem csak v-t, hanem p-t is találunk a magyarban. Így van hólyag azaz *hovolyag mellett hupolyag is, gyúl azaz *gyovúl mellett a régi gyopon. S ép így találjuk végre szív mellett is p-vel s az eredeti o magánhangzó megőrzésével

II. a szop igét, melynek jelentése a szív igééhez nagyon közel áll, csak hogy mindíg szájjal való szívást, húzást értünk rajta, míg

III. a szip alakot az orral való szívásra alkalmazzák: szipni. Innen valók aztán szipó, szipóka, szipka, s az egyszeri szívást jelentő szippant. A Tájszótár szerint szipat is a. m. egy szippantás. Van belőle egy gyakorító ige is: szipál Krmint dobál, ugrál; s ebből tovább képezve szipál-kol helyett szipákol u. o. A szipál igével elemeire nézve egészen azonosnak kell tekintenünk

IV. a czipál igét, melynek köz magyar alakja az eredeti b-vel czibál; csak hogy ezek már egészen mást jelentenek, mint szipál, t. i. hajnál vagy ruhánál fogva húzást, ránczigálást, tépászást. A szókezdő c eredeti sz helyett gyakori, l. Ny. VI. 447. — Budenz joggal állítja ezek mellé a magashangú

V. czipel, czepel igét, mely egyszerűen a. m. húz-von, hurczol.

Már most az eddigiek mellé állíthatjuk még a czímben elsorolt három szót.

VI. Szít alakjára nézve a szí ige momentán származéka, minők köszön-t, oson-t, sér-t. Jelentése pedig a húzásból fejlődött. Hiszen a helyett, hogy "hozzá szít" mondjuk is azt, hogy: hozzá húz ("személyes vonzalommal viseltetik; nagyon húz hozzád" Ballagi). Az ebben rejlő észjárást könnyű kitalálni, csak összehasonlítás végett álljanak itt: vonzódik hozzá, vonzó, er fühlt sich angezogen, sein herz zieht ihn hin; ragaszkodik hozzá, attachement stb. — A tűz-szítást is úgy lehet magyarázni, hogy tüzet húzunk a fából, mintegy kicsaljuk belőle. Innen a közmondás: kiki a maga fazeka mellé szít, azaz szítja a tüzet; s az átvitt használat: szítani az elégedetlenséget, a pártütést.

VII. Czivakodik és czivódik ép úgy vannak képezve s ép úgy a cselekvésnek kölcsönösségét fejezik ki, mint:

verekedik, marakodik, gyűlölködik, ismerkedik és csókolódik stb. Alapszavuk a húzást jelentő sziv ige. S csakugyan mondjuk egészen olyan jelentéssel azt is, hogy huzakodnak: "szüntelen huzakodnak együtt, continuo inter se rixantur" Kr. V. ö. huza-vona, ujjat húzni; és visszát vonni, vissza-vonás. A svédek is mondják: dragas om något valamiért húzakodni, czivakodni; dragas med döden, szó szerint: húzakodni ("húzni magát") a halállal, küzdeni a halállal. S maga a mi küzdeni, küszködni igénk is etymologiája szerint (l. Bud. 79. sz.) szórul szóra annyi mint huza-kodni, cziva-kodni.

VIII. Szivárvány is csakugyan a szív igéhez tartozik, mint már régen gyanították (Pott is említi Kuhns Zeitschr. II. 414. s köv.). Csakhogy természetesen nem az ár (vizár) szó van itt a sziv igéhez téve, mint némelyek magyarázták, hanem a -vány képzövel ugyanazon szivár- igéből van képezve, mely a sziváro-g, szivár-kozik, szivár-kodik igék alapszava. Szivár- pedig szivál-ból lett, úgy hogy elemeire nézve azonos a fönt említett szipál és czibál igékkel; van is még szivárkodik mellett rövidült magánhangzóval: szival-kodik NyK. III. 13. — Hogy pedig a szivárvány csakugyan nem egyéb, mint szivárgás, bizonyítja az a tény is, hogy a szivárvány szó a kút szivattyúját is jelenti, l. Kr. — Említést érdemel, hogy van szovárvány is és Molnár Albertnél szovárkozik (l. Kr.), tehát az eredeti o magán-hangzóval.

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYESÍRÁS.

I.

A kiejtés elve.

Sprich, wie dir der schnabel gewachsen, und schreibe, wie du sprichst.

Dr. Simonyi Zsigmond úr a Nyelvőr VI. kötetének szept., októberi és novemberi füzeteiben "Helyesirásunk reviziója" fölirattal közlött czikkében nem csak egyet-mást, de sokat mond el, a mihez viszontag hozzá lehet szólni.

"Nab-búsan" pusztaságban prédikál, a hol nincsen halló fül, mely megnyílna beszédének, mert "a tudákosság sarában" megfeneklett helyesírást okszerű, következetes eljárással kellene javítani és egyszerűsíteni. "Ha valamiben, a helyesírás kérdésében az iskolamester népség tudákos pedánssága nyilatkozik, meg a szokás hatalma"; de — causa diis victrix placuit, sed victa Catoni — ö mégis fölszólal.

A helyesírások terén dívó szokások jogosúltsága és tekintélye külömböző a külömböző népeknél, s itt-ott meg is érdemlik a tiszteletet, mely minden ősrégi természetes képződményt megillet: "mi nálunk ellenben ellenzésre híják ki nem csak a következetes gondolkodót, hanem a történeti fejlemények tisztelőjét is; mert úgy keletkeztek, hogy egyes nyelvtudósok nyelvtani szabályokkal állottak útjába az azelőtt dívott egyszerű gyakorlati írásmódnak, s kényszerítették, hogy mesterkélt szabályocskák halmazává legyen". Dr. Simonyi úr egy-két pillantást vet a helyesírás történetére — a mely pillantások azonban a semminél alig mutatnak többet, — s kisüti, "hogy a betűírásnak észszerűleg egyetlen egy föladatot tulajdonítunk csak, s ez nem lehet egyéb, mint az, hogy a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye."

Mi könnyű ezt mondani: a szónak valamennyi hangját láthatóvá tenni! De sikerült-e a multban, sikerül-e a jelenben, sikerülhet-e valaha általában? Lehet-e az írás hang-festés? Dr. Simonyi megdicséri előttünk a szanszkrit írást; s valóban látni azon, hogy a hangok assimiliatiójában lehető apróságig bír leszállani; de vajjon tudjuk-e biztosan, hogyan ejtették a szanszkrit szókat mind magukra, mind egész hosszú mondatokba egybefoglalva? Tehát a szanszkrit helyesírás sem hangfestés; külömben nem támadhatna bizonytalanság a történelmileg biztos kiejtés iránt. Ugyan ez áll a görög és a latin és valamennyi nyelvnek helyesírásáról is. Az írás sehol és soha nem lehet tökéletes hangfestés.

Az iskolamester népség tudákos pedánssága térítette el a természetes magyar helyesírást a maga természetes útjáról, ezt prédikálja "nab búsan" dr. Simonyi úr. Tudnillik a kiejtés, és csakis egyedűl a kiejtés volna a helycsírás szabályozója.

A régi nyelvemlékekben ott találjuk p. o. aggon,

megaggatok, aldgon, mosdgal, monga, tolga (mondja, toldja), de akarandga is, tuggam stb.; ott találjuk pl. allon, eggesöllec, hallac meg, fordollatoc meg, tanolla (tanulja); továbbá zönúel (szünjél); ott pl. vattoc, vadnak (vagytok, vannak), elatta (eladta), tarčatoc (tartsatok), tuttoc, meg tuc, tuc vala stb. stb. Jelenben a nép külömböző helyen külömböző kiejtéssel él, a mit a Nyelvörböl az is megtanúlhat, a ki soha a pesti utczákat el nem hagyja. Ott találunk ilyeneket, mint mónár dóga az öllés; – mongyák a vendégnek, mikor annak a maradéktyát, mivê mekkináták, meg akargya hanni. - A régi emlékekben az akargya rendesen a karia van írva, ez alkalmasint a kiejtés természetes útján lett akargyá-vá; - asz szerencse szárnyon jár, ak kire szál, aj jól jár; - mindenkinek át kell ugorni ab bolondok árkát; mebbolondul, meppipázik, mekkövetni, mettunnyi; - nan nevetve (nagy nevetve), isz színak (így színak); a régi emlékekben még íg kierede áll, nem ik kierede, eg birónak napiban, nem eb birónak napiban stb. stb.

Ha némileg összevetjük a nyelvemlékek helyesírását, azt kell mondanunk, mit dr. Simonyi is észre veszen, "hogy a régi magyar írásban a szófejtési elv már kezdettől fogya sürüen föllép a kiejtési elv mellett, mi talán annak tulajdonítandó, úgymond, hogy a magyar ragok és képzők általán véve testesebbek s részben magukra is használatosak, úgy hogy a nyelvérzékben még nagyon élénken hatnak, s néha mintegy arra késztik az írót, hogy tisztán állítsa oda a szótőnek legrendesebb alakját, nem törődve a helyes kiejtéssel". Azt a szófejtési elvet a külömböző vidékek mai kiejtése jobban-jobban elhagyogatja. E szerint haladás volna látható a népnek mai kiejtésében; s a helyesírás feladata lesz, ezt a kiejtést mentül hívebben leírni. S erre csakugvan reá is mehetne, ha hangfestés lehetne a helvesírás. De tessék csak dr. Simonyi urnak, Budenz és Szarvas urak segítségével is, a külömböző kiejtéseket úgy leírni, hogy az is tökéletesen utána mondhassa, a ki soha sem hallotta. Tessék csak ezt a szót: bolt (könnyű példát adok) úgy leírni, a mint azt a Nyelvőr szerint a palócz ejti (baot),

és a mint, nem mindnyájan, de némelyek Tiszaföldváron ejtik (bout); mert a szó tisztán se nem baot-nak, se nem bout-nak hangzik, hanem úgy, a mint azt betükkel nem könnyű kifejezni. Míg tehát hangfestéssé nem válhatik a betűírás, addig a helyesírás kénytelen lemondani arról, mit dr. Simonyi elvnek vagy czélnak állít, hogy a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye.

Egyedűl a kiejtést akarván a helyesírás elvének és szabályozónak elfogadni, természetesen azt a kérdést kell legelőbb eldönteni, hogy melyik vidéknek miféle kiejtését szabad klasszikus magyar kiejtésnek tekinteni. Azt Budenz és Szarvas urak is szükségesnek találván, azért kívánják: "Meg kell positive határozni, hogy az a magyar nyelv, a melynek ilyen meg ilyen hangalakja van; a mely ezt meg ezt a grammatikai alakot engedi meg, mást pedig, habár valahol tényleg használatban van is, nem; a mely ennyire meg ennyire, ezzel meg ezzel a létező magyar tájnyelvvel egyez meg". Mily könnyen írták le ezt a kívánságot, s mily könnyen írtam én is utánuk le! De gondolkodjunk csak, nem tréfából, hanem komolyan e kívánságocska valósítására. A vidékek mint felek állván egymás ellenében, melyiknek joga nagyobb, súlyosabb, melyiké kisebb, könnyebb? Ezt talán Dombszögi Mokány Berczi sem mondhatná meg, ha generálissá, azaz ha a magyarúl beszéllő egész népnek képviselőjévé tennők is. Azután ki lenne bíró a vitatkozók fölött? Az iskolamester népség pedánsságát dr. Simonyi vetné vissza; Budenz, Szarvas, Simonyi tanférfiak tudományát bizonyosan Dombszögi Mokány Berczi "souverain" megvetéssel lökné el. De képzeljük a képzelhetetlen csudát, hogy tökéletes megegyezés állana elő mindenre nézve, a mi a kívánságocskában foglaltatik, s példáúl "statariális" büntetés alatt meg lenne határozva,

hogy nem egyszer, se nem etcer, vagy ecczer, hanem eccer

```
" " kétszer, " " kétcer, " kécczer, " kéccer,
```

[&]quot; " négyszer, " " nétcer, " nécczer, " néccer,

[&]quot; " ötször, " " ötcör, " öcczör, " öccör, stb. kell okvetetlenül írni; hogy továbbá

nem játszik, se nem jádzik, vagy játcik, hanem jáccik, tudsz, " tudz, tutsz, fogz, foksz, fox, stb. fogsz, stb. kell írni, mert a c és x, mint hangfestők, tökéletesen megfelelnek a tsz-nek és ksz-nek: mi volna azután az első teendo? Minden magyar grammatika-tanítást el kellene tíltani, mert az mind az iskolamester népséget, mind a tanúló gyermekeket tökéletesen "mebbolondítaná". Hisz, tanítván a magyar grammatikát, így kellene fejtegetni az eccer szót, hogy az nem áll ec-ből meg cer-ből, hanem egy-ből, mely a gy hangját a cer miatt c-vé változtatta, s szer-ből, mely viszontag sz hangját az előbbinek c-je miatt változtatta el c-vé, vagy megfordítva. A tuc és fox szókat még szebben kellene megfejteni, vagy ha igen radikálisnak találnák ezt a hangfestő írást, a foksz-ot és tutsz-ot könynyebben lehetne megmagyarázni. A mongya és mondgya, láttya, vallya, szánnya stb. stbieket így kellene megfejteni, hogy azokban ja rejlik, mely az előző hang miatt egyszer gya-vá lesz, sőt az előző d hangot ki is löki, a gy maga elég erős lévén, hogy a d-t is kifejezze; másszor meg ugyan azon ja az előző hang miatt tya-vá, ly-vá, ny-vá lesz. Azonképen el kellene mondani, hogy pl. segíccség, fáraccság és hasonlók nem állanak segícs, fáracs-ból meg cség, cság-ból, hanem segít, fárad-ból és ség, ság-ból, de egymás kedviért így meg így változott el egyik is másik is; tehát újra kezdődnék a magyarázás "kínnya". Ha véletlen szerencse vagy szerencsétlenség azt hozza magával, hogy Révai az etymologia helyett a Verseghy y-os theoriáját megbővítve a Budenz-Szarvas-Simonyi gyökeres vagy inkább gyökeret írtó reformjával teszi magáévá, s azt valósítania is sikerül: vajjon csalatkozom-e, ha mondom, hogy a Nyelvör bizonyosan legelöbb is azon Révai-féle eszeveszettséget támadta volna meg, mely igazi szerencsétlenség volna a magyar tanulóra nézve. Azonban a magyar tanúlónak szerencsétlensége, s az iskolamester népségnek "kínnya" egyszeribe megszűnik, ha a magyar grammatikatanítást eltiltjuk. Igazán, ha egyedűl a kiejtést fogadnók el helyesírási alapnak és czélnak, akkor a grammatikatanítást el kellene tíltani, nem csak azért, hogy meg ne bolondítsuk a tanulókat, s ne kínozzuk vele az iskolamester

népséget, hanem azért is, hogy fönntartsuk a kiejtési helyesírást, a melynek a grammatika-tanítás lenne legnagyobb ellensége. Hunfalvy Pál.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

T.

A magyar nyelvészet egyik ágában sem uralkodik talán olyan zavar, kritikátlanság, rendszertelenség, mint a képzők tanában. Elég csak egy pillantást vetnünk a Magyar nyelv rendszere hosszú képzőlajstromába és a N.-Szótár "éremmel" megtisztelt elveire, és meggyőződhetünk, hogy a mit itt zavarról és kritikátlanságról mondunk, az nem mese, hanem tiszta igazság. No de hagyján, a Magyar nyelv rendszerétől és a Nagy-Szótártól ezt már megszoktuk. Rosszúl esik azonban, mikor Imre Sándornál, a ki az újabb nyelvészet egyik képviselőjének tartja magát és olyan nagy tudományos apparatussal dolgozik, találkozunk a N.-Szótár félszeg, tévedéses elveivel. Szerinte "van benső képzésmódunk, a mennyiben a szó hangzójának változása által új tő alakúl." – "Alig van mássalhangzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Talán az egyetlen f az, melyet ily minéműségben nem találhatni. De előfordúl a v könyv (?), enyv (?); b hasáb (itt tul. ab a képző); p ülep; m huzam, folyam; s gyors (?), tors (?); 75 törzs (?); 57 szakasz, tapasz; l bököl (?), áll (?); n eleven; d utód, kisded (itt ded a képző); t kert (?), tett; j robaj, kaczaj; g üreg, sereg (?); k kerek (?); r bokor (?), csomor (?). — Ha még ezekhez a) a tisztán magánhangzói képzőket a, $\acute{a}$, e, $\acute{e}$, $\acute{e}$, $\acute{o}$, $\acute{o}$, $\acute{u}$, $\acute{u}$, $\acute{u}$, b) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, c) a mássalhangzók egymással és a magánhangzókkal vegyűlését számba veszszük, s még d) a lágyulhatók változásait nem feledjük ki: oly nagy sora, oly változatos szín-vegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyugoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk. Ide járulnak még az igéknek, néha saját, másszor a nevekkel közös képzői, majd, mint a neveknél, - és az igéktől származott neveknek, viszont nevektől eredt (denominativ) igéknek egymás képzői megtartása vagy fölvevése által származott, rendkivül számos alakjai." (Idegenés hibásszólások birálata, 65. l.)

Ilyen nézetek mellett természetes, hogy ezer magyar képzőt lehetett kisütni. A nyelvújítóktól se vehetjük zokon, hogy e rengeteg sok képzőkben kényük-kedvük szerint gazdálkodtak. Mikor Imre Sándor a gyors, tors, törzs (a törzs különben gyökérelvonás által származott új szó), áll, sereg, bokor szókban világosan kiérzi a képzőt, a mi nyelvújítóink hogy ne érezték volna a szalma, szablya, jegenye, gabona, kemencze, csárda, kulcsár stb. szókban a ma, lya, nye, na, cze (v. ncze), da, ár módosító erejét. Egészen jogosan jártak el, midőn derűre-borúra ezer számra alkották a kificzamodottnál kificzamodottabb szavakat, hiszen minden hangzóval, minden mássalhangzóval rendelkezhettek egy szörnyeteg szó képzésére.

A szóképzésben ez a zavar onnan eredt, hogy nem voltak vele tisztában, mit szabad képzőnek tekinteni s mit nem. A nyelvújítók soha se tekintették a magyar nyelvet mint magyar nyelvet, soha se vizsgálták önállóan, hanem mindig a nyugati nyelvekkel összehasonlítva. A mit a németben, francziában, olaszban láttak, azt alkalmazni akarták a magyarra is. Ott azt tapasztalták, hogy a szók gyökere nagyobbára egy tagú, mért ne lehetne a magyarban is az. És ezen a priori elvből kiindúlva a komor, sörény, nehéz, személy stb. szavakban a kom, sör, neh, szem szavakat töknek tekintették, a többit pedig képzönek. Ha egytagú volt a szó, akkor sem estek kétségbe. Ök ép oly jól tudták, mint akár Imre Sándor, hogy a gyors, tors, fény, szem, méz, szép stb. szókban gyor, tor, fé, sze, mé, szé a gyökér, s, ny (vagy akár ény, mert hiszen egy mássalhangzóval is megelégedtek mint gyökérrel), m, z, p pedig a képző. Csak egy csekélységgel maradtak adósak a nyelvújítók és Imre Sándor, hogy micsoda functiójuk van ezeknek a kisütött képzőknek és mi a megmaradt gyökérnek a ielentése.

A magyar nyelvbe számtalan idegen szó furakodott. Találunk kölcsönzéseket szlávból, törökből, latinból, olaszból, oláhból és németből. A legtöbbje annyira meghonosodott, hogy az idegenség bélyegét már föl se lehet rajta ismerni, és nem eredeti voltának kimutatására gyakran a kutató nyelvészet meggyőző fegyveréhez kell folyamodnunk. A nyelvújítás korában a magyar nyelvet még szűznek

tartották, kölcsönvett szót nem ismertek. A parancs, tömlöcz ép oly eredeti volt mint a meghagyás, fogság. Természetes tehát, hogy előbb említett elvük szerint a korcsma, timár, bolha, gereblye, suhancz stb. szókat úgy taglalták korcs+ma, tim+ár, bol+ha, gereb+lye, suh+ancz; és megszülettek a ma, ár, ha, lye, ancz képzők, melyeknek eredeti voltuk mellett az orthologia ellen irt értekezésében még 1875-ben is kardoskodott Toldy. Szerencsétlenségre aztán egy pár idegen szót egyszerűen és képzetten is átvettünk, mint pohár és pohárnok, asztal és asztalnok, kulcs és kulcsár. Ez is víz volt az ő malmukra. A nok és az ár szabadon bitorolhatták az őket meg nem illető helyet.

Nem akarunk a nyelvújítás botlásaival és a régibb magyar nyelvészetnek szerencsére mind inkább fogyni kezdő avottságaival bővebben foglalkozni; hanem térjünk át a szóképzés törvényeire. Hányfélék képzett szavaink? 1) Olyanok, a hol a tö világos, önálló szó, a képző functiója, módosító ereje pedig tisztán érezhető. 2) Olyanok, a hol a tö nem világos ugyan és önálló szóként nem szerepel, de a képző módosító erejét érezzük. Az elsőre példa: jóság, földi, dobolni, dobálni stb.; a másodikra: dagály, csorog, csordúl stb. A dag- és csor- tök ma már mint önálló szók nem szerepelnek; de a dag-nak más képzőkkel való összeköttetéséből (daga-d, daga-szt) kitűnik, hogy hajdan önálló igeként is használatos volt. Időközben azonban annyira összeforrt a frequentativ, causativ és egyéb képzökkel, hogy mint különálló szó teljesen elvesztette jelentését. A deverbalis szóképzésnél számtalan ilyen önállóságát vesztett szóval találkozunk. Régibb nyelvemlékeinkben a ma csak tetszeni metszeni alakban előfordúló igék a frequ. sz nélkül is használatosak voltak (az "Emlekezzenk regiekrel" czímű versben pl. el-feltetének). A metszeni, játszani szóknak met, ját töjük pedig ma is él a met-él, ját-ék szókban. 3) Vannak olvan képzett szavaink, a hol az alapszó világos, de a képző módosító erejét csak nagyon csekély fokban vagy épen nem érezzük. Ilyenek pl. lovag, kötény, veszély, vezér, ülep stb.

Az utóbb fölsorolt képzők kihaló félben vannak, működésük nagyon csekély körre szorítkozik és mint egy régibb korszak emlékei élnek néhány szóval összeforrva. Újabb szók képzésére ezeket fölhasználni nem szabad, vagy legalább nem tanácsos (V. ö. Budenz: Magyar Nyelvőr. I.); és a nyelvújításnak majd minden ilyen képzővel termett szavára szintén kimondhatjuk a kárhoztató itéletet. Ezekkel történt a legtöbb visszaélés és azért tanácsosnak láttam, hogy épen ezeket a képzőket vegyem tárgyalás alá és, a a hol még lehet, kimutassam functiójukat.

Az eddig mondottak alapján világos tehát, hogy az olyan szókat, a hol egyátalán nem érzünk semmiféle képző functióját, képzetteknek tartanunk és fejtegetnünk nem szabad, hanem tőszók-nak kell tekintenünk; a kenyér, tors, sereg szókban tehát ne keressen senki ér, s, g képzőt, míg nekünk ki nem mutatta, hogy mi az a keny, tor meg ser.

A magyar szóképzéstannak a magyar nyelv keretén belül kell maradnia. Ha nyelvünk történetében az illető szó képzett voltára nem kapunk fölvilágosítást, a specialis magyar alaktan szempontjából tőszónak kell tartanunk.

Igaz, hogy a nyelvészet nem szorítkozik arra a csekély térre, melyet neki egy nyelvnek története nyújt. A hol a nyelv egyes törvényeire, változásaira a nyelv történetén belül nem kap fölvilágosítást, ott kutatása körébe vonja a rokon nyelveket is. Az egyes hangoknak, képzőknek, szóknak eredetibb alakját csak az összehasonlító nyelvészet világánál ismerhetjük föl biztosan. Számtalan olvan szóról, a melyet egyszerűnek tartottunk, összehasonlítás folytán kiderül, hogy képzett szó. A hárs, haszon, hattyú, tolvaj, szárny szók, a magyar nyelv történetén belül vizsgálva, egyszerű szóknak tetszenek; de ha összevetjük a rokon nyelvekkel, mindnyáját már tovább képzett szónak ismerjük föl. (L. Budenz. Magy.-ugor szót. az e szóknak megfelelő czikkeket.). A visel vise- alaprészében, vagy az úsz(ni) híz(ni) igékben ki gyanítna képzőt, a ki őket a rokon nyelvekkel összehasonlítva nem vizsgálta? Pedig a vise, usz már egy frequ. s (ered. sz), sz képzővel vannak tovább képezve (v. ö. finn vie = vinni, ui = úszni szókat); a híz-ni igében pedig egy denominativ z képző van (l. Bud. M. u. sz. 128. §.).

De azért kinek jutna eszébe, hogy az s, n képzőről szólva, e képzők functiójának föltüntetésére a hárs, haszon szókat is belevonja fejtegetése körébe? Az s és n a hárs

és haszon szókban meghaltak mint képzők és csak mint hozzátartozó hangok élnek. A megholtakat föltámasztani többé nem lehet. A rokon nyelveket használjuk és kell is használnunk a szó és képző eredetibb alakjának, jelentésének föltüntetésére, megvilágítására, de a specialis magyar szóképzéstanban csak olyan képzőket szabad fejtegetnünk, a melyeknek functióját, módosító erejét érezzük és kimutathatjuk.

FISCHER IGNÁCZ.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

T

Bucsúzóban van immár a negyedik év is, még egy-két holdfordulat, s ötödik esztendejébe lépünk a "Magyar nyelv szótára" megjelenésének. Már négy éve, hogy köz kézen forog az akademia aegise alatt megjelent s már ennélfogva is nagy fontosságú terjedelmes mű, annyi évi buzgalomnak és fáradságnak gyümölcse; s a melynek az első füzet megjelente óta lefolyt tizenhat év alatt egész irodalmat kellett volna teremtenie, alig részesült annyi méltatásban, mint a legjelentéktelenebb novellagyűjtemény. Egyedűl Hunfalvy Pál volt, a ki az ötödik kötet füzeteinek megjelenésekor a szótár egyes czikkeit s ezekkel kapcsolatban néhány elvét a komolyabb kritika rostájába vetve kissé megrázogatta.*) Ez az inkább csak egyes szemelvényekre vonatkozó ismertetés is azonban a nagy közönségre nézve annyi, mintha soha meg nem írták volna; mert az akademiában levén fölolvasva, a hírlapok csak rövid kivonatban közölték, a melyekből a közönség épen arról nem nyerhetett kellő fölvilágosítást, a miről kellett volna, t. i. hogy igaza van-e a birálatnak vagy nincs; a "Nyelvtudományi Közleményeket" pedig, a hol az ismertetés megjelent, a nagy közönség nem csak hogy nem olvassa, hanem fájdalom a nagy rész talán azt sem tudja, hogy van.

^{*)} Csak később értesültem, hogy Finály Henrik is ismertette egy akademiai fölolvasásában a NSzótárt. Sz. G.

Méltán érhetne tehát bennünket a kötelességmulasztás vádja, ha még továbbra is tartózkodnánk annak teljesítésétől, a mit tisztünk szigorúan elénk szab. Megkivánhatják ezt tőlünk a szerkesztők, megvárhatja az akademia, s követelheti az olvasó közönség; a szerkesztők, hogy önföláldozó fáradságukért köszönetet szavazzunk, a mi jót nyújtottak, hogy kellően méltassuk, a miben ellenben tévedtek, nem tekintve semmi egyéb érdeket, csak a tudomány czélját, az igazságot, hogy nyíltan kimondjuk és megigazítsuk; az akademia, hogy informálva legyen, mennyiben volt s milyen gyümölcsöző az az áldozat, a melyet e mű kivitelére szentelt; az olvasó közönség, hogy kellő útbaigazítást, tájékozást nyerjen a szótár használhatóságára nézve : hogy egy részről a netán benne található helytelenségek valahogy meg ne téveszszék, más részről hogy a valóban jót, helyeset sikerrel hasznosíthassa.

A szótár elvei.

A szótár készítésében követendő elvek az első kötethez csatolt Előbeszédben vannak egybeállítva. Ezek eredetükre nézve két osztályt alkotnak. Az elsőbe tartoznak, a melyeket maga az akademia a készülő szótár tervrajzában fölállított s utasításkép a szerkesztőknek előszabott; a másodikba pedig azok, a melyeket az előbbieknek kiegészítéséűl a szerkesztők maguk állapítottak meg.

Az utasítás elvei a szótár föladatának meghatározásával kezdődnek. "Tökéletes nagy szótárnak, így olvassuk a 2-ik lapon, a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai történetét kell magában foglalnia; ebből következik, hogy ilynemű szótárakban puszta előadással megelégedni nem lehet, hanem megkívántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek."

Fölötlő e meghatározásban először is az a kitétel, hogy "a szótár a nyelvnek philosophiai története." Ez, a "philosophai" szót abban a jelentésben véve, a mint azt szótárunk érti, contradictio in adjecto; azt követeli, hogy a hol tudásunk elől el vannak rejtve, vagy a hol egyátalában nincsenek is tények, ott ki kell gondolnunk, költenünk kell tényeket. Hogy szótárunk csakugyan így akarta, így kívánta

érteni az idézett kifejezést, bizonyítják a meghatározás többi szavai, névszerint: "a nyelv gyermekkorának története", s hogy "ki kell mutatni minden szónak eredetét." Minthogy vannak nyelvek; a melyek többé-kevésbbé elszigetelten, majdnem egymagukban állanak, s a melyeknek vagy csak rövidre nyúló, vagy egyátalában semmi történetük sincs, s szótáruknak mégis föl kell tüntetnie ama nyelv gyermekkorát, következik, hogy positiv adatok hiányában puszta költeményekkel kell előállnia. De elfogadva, a mi azonban semmi erőlködéssel ki nem olvasható a meghatározásból, hogy az utasítás e kellékeket nem általában minden, hanem különösen a magyar nyelvre vonatkoztatta, azt kérdezzük, bármenynyire elöhaladt volna is a magyar nyelvtudomány, hogy lehetséges volna-e azt állítani, íme, ez a kép a magyar nyelv gyermekkorának a képe; lehet-e, nem mondjuk minden, csak a legtöbb gyökérnek és alakszónak eredeti, legelső alakját és jelentését egész biztosan meghatározni? Mert ez volna a magyar nyelv gyermekkorának hű föltüntetése. A mit a magyar nyelvtudomány, kétszereződjenek meg bár segédeszközei, a legjobb esetben teljesíthet, az több alig lehet, mint hogy nyelvünknek azt az állapotát rajzolja elénk, a melyben ez a családtagoktól való szétválás idejekor vala. S eljutva e legszélsőbb határig, el addig a pontig, a hol továbbra már minden irányadás teljesen megszünik, a legtöbb, a mit megtudtunk az, hogy nyelvünk e stádiumában a toga virilist már fölöltötte volt magára hogy erősen kifejlett férfi korában állott. Mekkora út vezet innen vissza még a gyermekkorig!? Hogy tehát mennyi s mi nemű változásokon ment az elválás időszakáig az az ösi, egységes nyelv keresztül, hogy tehát minő volt fejletlen gyermeki állapota, s miként fejlődött férfivá, arra nézve, hacsak valahol egy új ugor-szanszkrit nyelvet föl nem födözünk, biztosak lehetünk, hogy örök sötétségben fogunk maradni.

A hallottak szerint tehát a szótár föladatának ez a meghatározása tarthatatlan, mert vastag ellenmondáson alapszik, s mert lehetetlenséget követel.

Tegyük föl azonban, hogy a szótár készítői mindazon ismereteknek birtokában lehettek, mindazon tudományos segédeszközökkel rendelkezhettek, a melyek ki-

tűzött föladatuk végrehajtására szükségesek voltak, még akkor sem engedhetnök meg, hogy ily nemű, bár tökéletesnek nevezett szótárnak föladata körébe tartozzék, hogy "minden szónak eredetét, változásának s hanyatlásának okait kimutassa, kifejtse." Az ily nemű szótárak ugyanis nem ez vagy amaz osztálynak érdekében, hanem a nagy közönség számára készülnek. Ha pedig a nagy közönséggel föl akarnók fogatni, meg akarnók értetni fejtegetéseinket, akkor oly aprólkodásokba kellene ereszkednünk, a hasonló jelenségek példáit úgy föl kellene szaporítanunk, hogy csupán magukból az ismétlésekből aligha testesebb munka nem keletkeznék, mint maga ismertetésünknek tárgya, a NSzótár; mert hogy egy és ugyanazon szónak fejtegetése közben tíz-tizenkét, néha talán mind más-más kötetben található adat megtekintésére utasítsuk az olvasót, ez ellen már maga a szótár használhatósága is keményen tiltakozik. Ez esetben tehát a mű oly kiterjedést nyerne, s ez által ára oly magasra szökkenne, hogy épen az érdekelt fél vallaná neki kárát, mert épen nem, vagy csak nagy áldozattal szerezhetné azt meg. Ha pedig magyarázatainkat a tudományos szabatosság s rövidség mezébe öltöztetve állítanók ki, akkor ismét épen azok volnának megfosztva hasznavehetőségétől, mert épenséggel nem érthetnék meg, a kiknek czéljaira készült a munka, t. i. a nagy közönség.

Következik tehát, hogy a nagy közönség számára írt szótárban az etymologiai fejtegetések helyén kívül valók. Ez a föladat egy külön etymologiai szótárnak a dolga. A mi az előbbinek bármi rövidség nélkül megengedhető, legföljebb az, hogy az etymologiai buvárkodások biztos eredményeit egyszerűen följegyezze.

Hallottuk a tökéletes szótár föladatának meghatározását, mely nem egyéb, mint "a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai története; a miből következik, hogy ily nemű szótárakban puszta előadással megelégedni nem lehet, hanem megkívántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek." Még egyszer ismételtük az egész helyet, mert fölötte fontos, a mi nyomban, minden megszakítás nélkül rákövetkezik: "E szerint a szótárdolgozó a nyelvbeli

szóknak történetírója, s mint ilyennek soha okoskodásból történeti adatokat merítenie nem szabad. Az ily önkény szerint dolgozott szótár csak akadályára lehetne a nyelv haladásának s kifejlődésének."

Nem kell mondanunk, hogy a föladat meghatározásának e most hallott része, a mely az előbbihöz "e szerint"-tel van csatolva, mely tehát az előbbinek következménye volna, tökéletes ellenlábasa amannak; amaz azt követeli, hogy a hol megszakad, vagy a hova nem ér föl a történet, ott okoskodással egészítsük ki; emez, hogy "történeti adatokat soha okoskodásból meríteni nem szabad." Nem törve fejünket hiába e fejthetetlen találós mese megoldásán, csak annyit akarunk ez alkalommal a netán teendő kérdezősködésre felelni, hogy szótárunk az első, azaz a "philosophiai történet" elvének alapján van kidolgozva; s e szerint híven teljesítette, kifogástalanúl eleget tett ama maga szabta követelménynek is, hogy "a magyar szótár alkotásának különbözönek kell lenni minden egyéb nyelvek szótárainak alkatától." (u. o.) Csakugyan külömbözik.

A föladat meghatározása után a terv áttér a szótár alkotó részeinek megállapítására. Ezek szerinte a következők: "a) A nyelvbeli egyes szók; b) grammatikai tulajdonságaik; c) értelmök tökéletes meghatározása; d) származásuk."

Az alkotó részeknek e megállapítását elfogadhatnók helyesnek, ha először is a negyedik, a "származás" osztálya a föntebb hallottak tekintetéből is, de különösen a magyar nyelvtudomány akkori állapotának szempontjából teljesen kimaradt volna; s másodszor, ha egy más fontos, a szók történetének osztálya ki nem maradt volna.

A mit a terv a szótárba fölveendő szók minőségéről mond, azt nagyobbára elfogadhatjuk; nevezetesen helyeselnünk kell először azt a követelményt, hogy "mind azon szók, melyek klasszikus íróinknál és pedig akár régiebbeknél: Pázmány, Gyöngyösi sat., akár újabbaknál: Faludi, Berzsenyi sat. előfordulnak, a szótárba fölveendők"; másodszor azt, hogy "az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik új, régi vagy avúlt szó, melyek helyes vagy helytelen alkotásúak." Két pontra nézve azonban nem adhatunk igazat a megállapításnak. Az első, hogy "a családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek sat. tulajdonneveik, mivel a szófejtegetésben

felvilágosítást adhatnak, szinte felveendők". Hogy mi czélja volt a tervnek az "országok, nemzetek és tartományok" nevezetének fölvételével, az teljesen érthetetlen előttünk; hacsak a németek = nem-ettek, amazon = az ám az asszony, filiszteusok = félistenek-féle gyerekjátékok komolyságára nem gondolt. Ép úgy nem tartjuk szótárba valóknak a család- és egyéb neveket sem; először, mert teljes számban való beiktatásuk közel jár a lehetetlenség határához; gondoljunk csak a dülök, hegyek, dombok, erdök, tavak, erek, csapások, ösvények, családok, ragadvány- és gúnynevek véghetetlen számára, s legott meggyőződünk, hogy e terv kivitele elé majdnem leküzdhetetlen akadályok gördülnek; másodszor, mert többen közülük idegen szók módosulatai, a melyeken a honosító törekvés néha oly változtatásokat vitt véghez, hogy nem csak magyaros hangzást, hanem magyar elemeket is facsart beléjük; pl. Telgárt (Pozsony megyei birtok): ném. Thiergarten; Nyújtál (Soprony megyei helység): ném. Neuthal; Rakó (Ung, Torna és Turócz megyei falvak): szl. Rakov azaz rákos (v. ö. Rakova Trencsén, Rakovac Szerém, Rakovec = Rákócz Sáros megyei falvakat); Szemvíz, közönségesebben Semvíz (Sáros megyei helység): ném. Schönwies; Turoluka (Nyitra megyei falu): szl. Turaluka (a név szlávsága mellett bizonyít, hogy luka annyi mint a német au; továbbá hogy van Nógrád és Zágráb megyékben egy Turopolye nevů hely; a luka összetétel is gyakori: Černa-luka Gömör, Dluha-luka Liptó, Ostro-luka Zólyom megyékben). Vagy nem mindenki méltán hitetlenkednék-e annak hallattára, hogy a Maros szó nem magyar, hanem idegen, ha már Strabon föl nem említette volna "Geographicájában" a Μάρισος-t, hibásan bár, mint az "Ιστρος-nak mellékfolyóját? Harmadszor, mert a tulajdonnevek nagy része, még azok is, a melyekről teljes valószinűséggel elmondható, hogy nyelvünk sarjadékai, épen arra a czélra, a melyre a terv kívánja, az etymologiai kutatások földerítésére, hiteles tanúkúl el nem fogadhatók. Az ugyanis kétségtelen tény, hogy a mely szónak jelentése világosan meg nem határozható, az sem maga etymologiai fejtegetésnek tárgya nem lehet, sem tanúként föl nem léptethető. Már pedig a tulajdonnevek egy jó része ilyen jelentésevesztett, élettelen

szókból áll. Tass, Zoltán, Gazsó, Bedő, Bod, Bató, Gózon sat. sat. Ki merne, rendelkeznék bár a legnagyobb tudományos készlettel, minden történeti adat támogatása nélkül e nyelvpetrefactumok magyarázatába bocsátkozni? eredeti jelentés ismerése nélkül még azokhoz sem szabad közülük a szófejtőnek nyúlnia, a melyeknek különben vagy származék- vagy alapszavuk megvan a nyelvben. Ha csak arra nézve nincs határozott bizonyítékunk, hogy a Garzó családnak az az őse, a kire ez a név először ráragadt, hányaveti, hetvenkedő ember volt; ha csak ki nem mutatható, hogy az első Gonda nevet viselő komoly, fontolgató, okos fej volt, sem az elsőt a gar származékának, sem a másodikat a gondol alapszavának nem állíthatjuk; mert, számításba nem véve azt, a mit már említettünk, hogy néha idegen szók is oly alakot öltenek, hogy eredeti elemekből látszanak állani, nem ritka eset az sem, hogy különböző eredetű szók időjártával teljesen egy alakúvá válnak. A latinban van két anus, az egyik vén asszony, a másik az a része testünknek, hogy idézettel éljek, wo der rücken seinen ehrlichen namen verliert; a francziában van két cousin, az egyik uno katestvér, a másik szunyog; s hogy a példákat hasztalanúl ne szaporítsuk, a magyarban van három ár. Mindezekről, a nélkül hogy bővebb fejtegetésekbe ereszkednénk, kimondható s mintegy szemmel látható, hogy nem tartozhatnak egyűvé. Az e fajta szókra nézve tehát az a szabály áll, hogy ismeretlenből nincs következtetés. Hegykő már csak átlátszó, világos szó, s német Heiligenstein neve s régibb Egki alakjának ismerete nélkül nem megeskünnék-e mindenki rá, hogy annyit tesz mint Bergstein? Kehida is majdnem kétségtelen, hogy nem egyéb, mint Kevehida azaz Köhid; s mégsem az, hanem Kedhida azaz Kéthíd, a mint egy 16. századbeli levél (Szal. Lev. tár. 157.) tanúbizonyságot szolgáltat róla. Végre azok a tulajdonnevek, a melyekhez semmi kétség nem fér, tehát a melyek bízvást fölhasználhatók a szófejtés czéljaira, azok mint köznevek is szerepelnek a nyelvben, s mint ilyeneknek a nélkül is benn kell lenniök a szótárban, pl. Gyöngyös, Fejérvár, Újvidék; Angyal, Kovács, Nagy; Únomhegy, Papharaszt, Bitangoldal sat.

Végig tekintve tehat a tulajdonnevek nagy seregén, azt látjuk, hogy aránytalanúl csekély számot tesznek ki közülük azok, a melyek "a szófejtésben biztos fölvilágosítást adhatnak." E néhánynak a kedviért pedig az egész lomha haddal megterhelni a szótárt bizonyára czéltévesztő eljárás. Ha tehát elfogadnók is, hogy "tökéletes szótárnak" ki kell mutatnia minden szónak eredetét, még abban az esetben sem áll meg a következtetés, hogy "ennélfogva a családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek sat. tulajdonnevei szintén fölveendők a tökéletes szótárba."

Második észrevételünk a következő pontot illeti: "Nyelvünknek a nyugatiakétól különböző természete azt hozza magával, hogy minden szó tiszta törzsökében, azaz ragatlan állapotjában vétessék fel, és ugyan a név a nevező esetben, az ige a jelentő mód jelen idejének egyes számú harmadik személyében." Ez a tétel sem egészében, sem részeiben nem áll teljes összhangzásban a valósággal-Először is, hogy a nyelvek természete geographiai helyzetüktől függ, az alkalmasint itt van mondva először. E szerint ha a meridionálist végig húzzuk hazánk és Ausztria közt, mert a német szótárunk szerint a nyugati nyelvek közé tartozik, a magyarral egy természetű nyelvek lesznek az indus, görög, a szláv és sémi nyelvek; a finn, lapp és észt pedig a nyugatiak osztályába kerülnek. De a terv talán abból a szempontból állította föl osztályozását, hogy a magyar eredetileg ázsiai, tehát valójában keleti nép? De még így is egy természetűnek kell lennie nyelvének a szlávokéval és az induséval, mert ezek még ázsiaiabbak, még keletiebbek; sőt rokon lesz a kelta, germán, görögitalus nyelvekkel is, mert eredetileg ezek is ázsiai, keleti nyelvek. A második az, hogy "a tiszta töt nyelvünkben a neveknél a nominativus, az igéknél pedig a jelentő jelenjének egyes számú 3. személye tünteti föl." Ha fél (dimidium, latus), mėnny (caelum), hű, ló, jó, szél tiszta névtők. mik akkor a fele, mennye, hive, lova, java, szele ezekben: fele-ség, fele-barát, fele-haszon, mennye-i, hive-im, lova-g, java búza, java-s asszony, szele-verdi? Ha az egyes számú 3. személy a tiszta igető, tehát pl. tész, mért nem mondjuk tész-ék, tész-tem,

tesz-endek, tesz-szek, tesz-nek, tesz-ni, tesz-ő, tesz-és, a mint mondjuk asz-ék asz-ott, asz-szék, asz-nék, asz-ó, asz-ás? A tény pedig voltaképen az, hogy a tiszta névtőt a többesés személyragos alakok, a tiszta igetőt pedig a cselekvő- és cselekvés-igenevek tüntetik föl; tehát amott: hamva-k, bele-m, káro-m, sara-k, rára-k; emitt: men-ö, jör-és, ral-ó, fekv-és. A neveknél a nominativus nagyobbára csonkúlt, véghangjakopott tő: könyre teljes, könyv s ebből könyü v. könny kopott tök; szintígy titko titk (még a régi bibliában) s utóbb titok; szerelme, szerelm (szintén majdnem általános a régieknél) s később szerelem. Az igéknek jelen idejű egyes 3. személye a legtöbbszörte igető is egyszersmind, de nem minden esetben. Első tekintetre látható példáúl, hogy se jő se jön, se megy se mén nem tövek, noha mindakettő egyes számú 3. személy; különben mondhatnók: jők v. jönök, megyték és ménünk; valamint a tesz. vėsz, hisz sat. sem tiszta tök, noha egyes 3. személyek; a tiszta tő ezeknél tév-, vév-; az sz pedig bennük frequentativ képző, melv a folyó jelenben, mint kiválóan a tartósság, ismétlődés idejében épen e gyakoriság kifejezésére szolgál. s azért csak is az említett időben marad meg.

A mit a terv a harmadik s negyedik szakaszban a szók grammatikai sajátságairól s jelentésük meghatározásáról mond, azt főbb vonásaiban elfogadhatjuk.

Szarvas Gábor.

Pusztaszer.

Midőn 1874-ben Moszkvában a Rumjanczov Muzeumban dolgoztam, elibem akadt egy okirat, Ivan Alexevics és Peter Alexevics czároknak egy Moszkvában 1684. évben kelt rendelete, melynek rövid tartalma ez: "A Gugorszki és Petserki samojedek folyamodnak az említett czárokhoz — hivatkozva egy 1525-ik évben Vaszilij Ivanovics nagyfejedelemmel kötött szerződésűkremelynek eredetije most is Pustozeroban őríztetik — hogy ők minthogy akkor csak is ezen föltétel alatt adták magukat a czár oltalma alá, csak ott, t. i. Pustozeroban tartozzanak prémadójukat megfizetni, mert az orosz hivatalnokok másutt és másodszor is megveszik rajtuk. A nevezett czárok a samojedek folyamodását meghallgatva adják ki ezen rendeletüket a pustozeroi

hivatalnokoknak." Azt nem is említem, hogy több adat is van arra nézve, hogy a finn-ugor népek még nomád állapotukban igen természetesen folyamok és tavak mellett szerették gyüléseiket tartani. valamint lakásukat is.

Ezen pustozeri (mely név és kerület most is megtekinthető bármely orosz földabroszon, közel az északi tengerhez, a Petsora folvónál) szerződés eszembe juttatta már akkor a mi Pusztas z e r ü n k e t. Azon orosz Pustozer kétségtelenül pustejo ozero = puszta tó. Az Anonymus 40-ik fejezete (más krónikás nem emlékezik erről) úgy írja le a magyarok szervezkedő gyűlésének helyét, mint a hol egy tó volt "venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Kurtueltou." Azután következik a szer ismeretes etymologiája, megjegyezve, hogy Pustozer vagy Pusztaszerről Anonymus egy szót sem szól, csupán Scer-röl. A történetíróink szerint a szerződés emlékére ide épített Szer-monostorróI szóló régi okiratok is mindenütt Zermonostor-ról szólanak; Pusztaszer csak a 16-17-ik századi okiratokban kezd előfordúlni. Ennek oka az, hogy Szer több századon keresztűl népes helység (okirataink szerint villa populosa) volt, és csak később lett villa deserta-vá.

Hogy a Pustozero-nak a Pusztaszerrel való rokonságára, illetőleg ezen szónak szlávságára gondolni lehessen, az a kérdés, vajjon lehető-e az ozero, ozer-ből Zer szó, mely = tó? (Mellékesen van-e valami vonatkozás Ozero, és Ozora, Azar helyneveink közt?)

A divatos elnevezés Pusztaszer a mostani értelemben semmi esetre sem állhat meg, mert az a puszta szó puszta igéret mintájára a szerződésnek vagy szernek negativ epithetona.

Bár a régi okiratok orthographiájára nem sokat lehet építeni a magyar szavaknál, de figyelemre méltó, hogy a régi okiratok mindig Zeer-t vagy Zert (ritkábban) írnak, nem mint az Anonymus Scer-t, a mivel (sc) az sz hangot iparkodnak leírni a régi okirat-írók.

Tudományos tekintetben a Pusztaszer-re nézve ennél bizonyosabbat és többet nem mondhatok; söt bevallom, hogy bár az Anonymus Szer etymologiáját többi ilyenféle magyarázgatásai miatt nem igen hiszem, de a Pusztaszerről, annak eredetéről mindaddig, míg a történelem vagy a nyelvészet bizonyosabbat nem tud kimutatni, azon véleményben vagyok, hogy az Zeer nevű régi helynévvel van összeköttetésben. Ozero-val való összetartozását csak mint még igazolandó hypothesist tarthatjuk fenn-

GÉRESI KALMAN.

A MAGYAR NEDVISOKOR

A mikor a XIX. század első évtizedeiben megkezdődött a nyelvészet terén a purizmus és impurizmus nagy harcza, midőn e két tábor életre-halálra küzdött egymás ellen, s a harcz kimenetele az lett, hogy az exact tudományokból irgalmatlanúl kiküszöböltek minden idegen szót és alkottak helyébe olyan a milyen magyar műszót, akkor a természettudományoknak s a természettudományok orvosi ágának is kijutott nagy bőven ebből az áldásból. Akadt ugyanis egy tekintélyes orvos és félig-meddig nyelvész, a kit az a magasztos gondolat lelkesített, hogy a természettudományok magyar műnyelvének fejlődésén hatalmasat lendítsen; a ki se fáradságot se időt nem kimélt, hogy a szükséges magyar műszavakat összehordja vagy megalkossa. Ez az ember Bugát Pál volt. Bugát, a ki az akkoriban fővárosunkban élt tudósokkal, írókkal, nyelvészekkel szoros érintkezésben élt. arra határozta el magát, hogy a természettudományok műszavait szótár alakjában kiadja. Nem tartotta elegendőnek az "Orvosi tár" 1., 2. és 3. folyamában megjelent természettudományi műszavakat; ez neki mind kevés volt. Kitetszik ez előszavának azon pontjából, a melvben azzal dicsekszik, hogy ö 40,000 szóval ajándékozza meg a nemzetet, míg az "Orvosi tár" szókönyvének deák-magyar részében alig van 5000 műszó. Ha Bugát nem azon lett volna, hogy az "Orvosi tárt" legyözze, s ha ennek következtében nem azon elvből indúlt volna ki, hogy minden idegen szóra okvetetlenül kell magyar műszó; ha nem indított volna valóságos írtóharczot az idegen szavak ellen, akkor áldásosabb lett volna működése, s bizonyára inkább kivívta volna magának az utána következő nemzedék köszönetét, mint a hogy ekként kivívta. Szivesen engedtűnk volna a negyven-, húsz-, söt még a tizezerből is; talán ötezerrel is megelégedtűnk volna, ha helyesen alkotott, nyelvünk szellemének megfelelő műszavakkal ajándékoz meg bennunket.

A következökben a t. olvasónak be akarom mutatni Bugátot az ő mühelyében, épen munkája közepett. Itt ellenvethetné valaki: nagyon szaporátlan, fölös fáradozás biz ez: hisz Bugát müködése, eljárása nem titok előttünk; nyitva állnak mindenkinek számára művei, s a ki akar, maga szerezhet tudomást nézeteiről, elveiről. Az ellenvetés áll, de csak utóbbi részében; mert a mi az elsőt illeti, Bugát működését, az új szók alkotásában való eljárását, azt épen azok nem ismerik, a kiknek fülét orvosi egyeteműnk tanárai lassanként hozzászoktatják e fonák alkotá-

sokhoz, s idővel nyelvérzéküket teljesen megrontják: az orvosnövendékek. Ezek ugyanis nagy részben nem is sejtik, hogy e szók a nyelvszellem arczúlűtésével s csak úgy vannak koholva — a mi, tekintve a magyar grammatikák hamis tanításait, bizony nem is csoda, — s tanáraik ajkáról hallva, mi természetesebb, mint hogy nagy lelkiismeretfurdalás nélkül csakhamar megbarátkoznak velük. Nem teszűnk tehát se szaporátlan, se hálátlan munkát, ha megismertetjük a fiatal nemzedéket az orvosi műnyelv alkotójával.

Bugát műhelye inkább asztalos, mintsem nyelvész műhelyhez hasonlít; hisz ő csak fűrészszel, gyaluval és enyvvel dolgozott! Először lefűrészelt az egyik igenévből vagy főnévből egy darabot. aztán belenyúlt a képzők nagy készletébe s találomra kihúzott egyet és odaragasztotta a megcsonkított szóhoz! O, a ki előszavában felkiált: ..... e részről tekintvén nyelvűnköt, a szóképzök dolgábul tán minden más nemzetnél gazdagabbak vagyunk, és csakugvan ez okbul üdv nekünk!" – és a ki nehány sorral lejebb így szól: "A szóképzők azonban nyelvünkben nem minden szabály nélkül alkalmazhatók, söt inkább nyelvünk természete szerint minden szóképzönek ki van mérve a maga alkalmaztatási köre, melyen túlhágni dologhoz nem értést, nyelvbeli járatlanságot, söt tudatlanságot tétetvén fel, kik nyelvűnk belső természetének e részét nem értik, azok az általok felhozott új szavak által nyelvűnkben nem csekély, csak bajjal vagy többé épen nem javítható rendetlenséget okoznak" – és az. a ki ilv helyesen itéli el a hivatlan szógvártókat, az alkot ilyen szavakat mint: emv, iszam, kökem, küteg, fejet, bőrvör, bőrvöreg sat. sat. Ha Bugát tudta volna, hogy e megjegyzéssel a saját itéletét írja alá, hogy maga magát bélyegzi dologhoz nem értőnek. a nyelvben járatlannak, söt tudatlannak, akkor talán nem gyártott volna ilven szavakat, s gyártott új szavaival nem okozott volna nyelvünkben nem csekély, csak bajjal vagy többé épen nem javítható rendetlenséget!

Bugát serkenteni akarta ügytársait s az utónemzedéket jó példájának követésére; azért magyarázatokkal látta el új alkotásait hogy — miként előszavában mondja — példát adjon reá, miként kell új szavakat készíteni és mily módon kell a szóképzőkkel bánni. Nézzük meg tehát közelebbről azt a munkát, a melyben elveit kifejti, s a melynek czíme "Természettudományi szóhalmaz". Az e munkában foglalt 40,000 szó közül csak az orvosi szavakat fogom kiszemelni, és csak ezeknek egynéhányát fogom egész terjedelmében a t. olvasónak bemutatni; sok száz meg száz rosz szót föl nem említek; nem férne el jelen czikkem szük keretjében.

Legyen az első az emv: chymus. Minthogy erre kellett(?) magyar szó, szerzőnk addig fáradozott, a míg Páriz Pápaiból kiböngészett valami emők szót, és csinált belőle emv-et; elébb azonban jól lehordta az akkori időben élt physiologia tanárát, a ki chymus helyett a gyomorkása szót használta, és szemére hányta, hogy a német "speisebrei"-t fordította le; aztán így folytatja:....quia tamen ubi plurima invenire potuisset, scilicet dictionarium P. Pápaii neglexit...... in praefato vocabulario invenimus vocem "emők" qua adtenti redditi in eadem et vocis "emészteni" radicem invenimus, atque ad exprimendum chymum "emv" suscepimus". Már nem tudom, kit kellene inkább pirongatni, a szegény Rácz professort vagy a genialis Bugátot. Egy rosz példa százat csinál: csudálkozzunk-e tehát azon, ha egy másik orvosi műszótárban "Pepsin"-re "emnye" szót találunk?

Iszam: prolapsus. Ezt következőkép okadatolja: "siquidem vox haec prius post latihum prolapsus et germanicum "vorfall" reddita "előesés" diceretur, haecque non tam prolapsum, quam vero procidentiam facietenus significaret: ideo de rectiori quadam denominatione fuit cogitandum, quam a radice verbi "iszamodik" mutuando in voce "iszam" nos adinvenire cogitamus".

Kutasz, így szól e szó ajánlásánál, est vox formata e radice vocis "kutatni" investigare, et formativo instrumentorum "esz", ob radices duritiem in "asz" mutato". E példa buzdítására neki estek aztán Bugát tanítványai szegény nyelvűnknek és csináltak kontasz: pletrimetor (kis csontlemez. a melyre újjunkkal kopoghatunk), nyomasz: compressor, metesz, nyitasz és sok hasonló igen szép hangzású szót.

Az ütér szónál azt mondja: antea életér subin et verőér vocabatur; quia tamen ütér et brevissimum et etiam maxime e u p honic u m. ideo paulo post civitate donatum est. Est vox e radice verbi "ütni" et "ér" vas.

Alkalmasint ugyanilyen elvek vezették öt a kökem szó megalkotásánál. A t. olvasó visszatekint a szóra. jól olvasta-e, mert nem hiheti, hogy létezzék ilyen magyar szó. Biz én se venném komolyan, ha ott nem látnám Bugát szóhalmazában és mellette a scirrhus szót. Kökem tehát annyi mint scirrhus, és minthogy a scirrhus olyan kemény daganat mint a kö, tehát veszi a "kö" szót, hozzáragasztja a kem-et, mely a kemény-nek megcsonkítása; és van egy magyar műszó scirrhusra, a mely rövid is és euphonicus is!

A küteg: exanthema szót így magyarázza: "est vox formata e radice vocis "kiütni" — excutere — ad analogiam "gazdasszony" et "csuhuj" ex gazdaasszony et csuhauj contracti. cui formativum

"eg" est additum, interim ob diphthongi praesentiam, quae in lingua nostra satis multiplicari non possunt, et "kiŭteg" non bene sonat, et hoc eo magis, quod ut germanorum "au" quibus ea lingua scatet diphtongorum turpissima est, ita "iŭ" earum fere pulcherrimam constituit". Alkalmasint ugyanilyen nyelvtörvények alapján jutott reánk a köthártya kötöhártya helyett, a tüdütér, látideg, hallideg, függér, s egész serege a szebbnél szebb szóknak.

A chemiának is elég bőven jutott Bugát jóakaratjából. Ö úgy megkeresztelte a sok chemiai nevet, hogy ember soha de soha sem ismerne reájuk, ha oldalukon nem hordanák útlevelüket, a latin elnevezést. Ime egy-két példa. Bátranyremeklet annyi mint magisterium bismuthi. Arszikeg: aurum natronatum; arszikenyzöldlet: murias auri natronatus. Férjeny: arsenicum! Aztán a sok ag. eg, ma, me, any, eny-re végződő név!

Csak még egy példát a szóösszetételekre. Nem tartozik ugyan az orvosi szavak közé, de elég érdekes, hogy megjegyezzük. "Biztan: mathesis, vox composita e radice vocis "bizonyos" et "tan"....."

Szükséges-e még több példát fölsorolni annak bizonyítékáúl, hogy Bugát csupa jó akaratból nyelvűnkön annyit rontott, mint senki előtte és senki utána?

Föntebbi soraimban röviden jellemeztem az orvosi magyar nyelv fejlődését. Most mielőtt azon kérdésre térnék, mit kellene tennünk, hogy helyreállítsuk nyelvünk tisztaságát, ha rendszeresen akarnék eljárni, a magyar orvosi münyelv jelen állapotjáról kellene szólnom. Ha azt mondom, hogy orvosi nyelvünk B. óta egy cseppet sem javúlt, hogy még most is az ő szavait használják, söt a mint láttuk, maga a miniszterium azokat parancsolja orvosaira, akkor elmondtam mindazt, a mit orvosi magyar nyelvünk jelenjéről el lehet mondani, és áttérhetek a fennt jelzett kérdésre, melyre csak néhány szóban akarok felelni.

Az orvosok tudják, hogy nyelvűk rosz s hogy szégyenére válik az orvosi irodalomnak, és érzik, hogy a bajon segíteni kell; söt érzik azt is, hogy gyors segély szűkséges, ha nem akarjuk, hogy a baj még öregbedjék. Az orvos azt is tudja, hogy életbe vágó bajnál nem szabad experimentálni, nem szabad habozni, hanem gyökeresen kell eljárni, különben késő a segítség. Ha az orvosok azt is úgy akarnák tudni, hogy legdrágább kincsűnk, az egyedűli kincs, mely kizárólag a miénk, a melytől nemzeti létűnk függ, édes anyanyelvűnk, akkor nem állítanák föl azon alternativát: "vagy az eddigieknél jobb műszavak, vagy addig mig

jobb nincs, a mostani"; hanem bizonyára gyökeres orvosszerhez nyúlnának s azt kiáltanák; "ki a gyommal nyelvűnkből, akár tudunk sebtében új szót reá, akár nem; s használjuk azon műszavakat, a melyekkel az összes művelt világ él, a latin-görög kifejezéseket! Csak így és nem máskép egyengethetjük útját orvosi nyelvűnk tisztulásának. És ha akad orvos, a ki a magyar orvosok és természetvizsgálók utolsó nagygyűlésen dr. Batizfalvy Sámuel által kitűzött pályakérdésre "Itészeti (!) alapon szerkesztendő, a tudomány és nemzeti nyelvűnk előhaladott állásának megfelelő teljes orvosi és gyógyszerészeti műszótár"-ra reflectálva, készít orvosi műszótárt, a nyelv törvényeinek figyelembevételével, akkor nemsokára beáll majd az űdvös fordulat és orvosi nyelvűnk újjá alakulása lassan bár, de biztos alapon megindúl.

ERNYEI MIKSA.

Nyelvtörténeti adatok.

Mélotai Nyilas István Agendája.

3. Mondattani sajátságok.

Mondatszerkesztése, mint már a bevezető sorokban is kiemeltük, egyszerű, világosságra törekvő. Szövevényesebb incisumok vagy szokatlanabb inversiok csak véltve s legtöbbnyire oly helyein találhatók, a melyek latinból fordítvák, vagy legalább latin kifejezéseknek szabad utánzatai. Egészben véve az a legszembetűnőbb sajátsága, hogy a jelzőket nagyon halmozza; a birtokviszonyban a birtokot a birtokossal számban is egyezteti; a következményi mondatokat latinosan többnyire relativákkal kezdi, s az alanyi és tárgyi mellékmondatok élére is ki kötöszót alkalmaz, mint az erdélyiek széltében ma is. Pl. ... en tegedet megh bantottalak .... hamisan Hůtômet gyakran mondasommal, te sz. parancsolatidat meg ne taratasommal.... az te sz. ajandekiddal valo gonoszul elesemmel, kereztyeni tisztemben es hivatalomban való resten el jarasommal. 53. az Hazasulandóknak ki hirdetéseket 280. Melyekből (e h. ezekből) szűksegeskeppen meg czafolhatatlanul követközik, hogy... 248. Melj Luther beszedeből meg tetzik.. 263. Meg tetszik ennek igassaga ebből: Mert. 234. stb. Az egyezés, vonzat és szórend tekintetében csak kivételesen fordulnak elé a maiaktól eltérő kifejezések; közmondásokat a munka természeténél fogya csak szórványosan használ. Hadd tünjenek ki mindezek bövebben a következő példákból:

az gyermeket arczul az földre forditvan öntsed az fejere a vizet. 13.

szent gyökerek leven szentek az agak bogak is. 23.

ha ez arant meg probaltad magadat. 67.

nagy maga atkozodasaval es eskuvesevel meg tagadvan az Christust. 157.

olyan bölcs kiraly bálvanyozova lön Afzízonyomek kedvekert 328.

azon eskůttenek egyben, hogy.... 350.

Az mit en parancsolok, az cselekedgyed, hozza se tegy, el se vegy benne semmit. 37.

Intettůk-is vala az hiveket, hogy.... 40.

Aratas előt, íz. Janos, avagy Sarlos Boldogh Aízízony nap táyban, 41. Bőyt elő avagy Quadragesima vasar-napjan. 41.

a te idvosseged el nem tellyesedik, hanemha. 50.

Az peniglen az Ur Vacsorajaba valo élés által leszen. 50. az kiknek keszületek vagyon, jaruljanak elő. 60.

Cirkald meg azért eletedet, erkölcsedet. 71.

eszemben sem vehettem magamat. 72.

Emberé vétkezni, de ordoge a' bûnben maradni:

Nem ellenzhet meg tehát ez is tegedet az Urnak asztalátu. valo jövestől. 74.

az haragnak Attyaval az ördöggel fusiatok egy poraton. 75. Mennyi tömeny ezer ördög haragzik te read, te-is öreajuk. 75.

Ki rekeztetnek penigh innen (az úr vacsorájából) az meltatlanok, ugy-mint az hitötlenek, az Ecclesiabol ki atkozottak, az nÿlván valo paraznak, orzok, gyilkosok, es egyeb halalos czegeres vetekben elő poenitentia tartatlanok, a' csecsemő gyermekcsek, az elmejekben megh fogyatkoztak, meg nem tert Sidok. Olahok, etc. 86.

Melybol meg tetzik, hogy azon o embersegeben, testeben csontjaiba tamadot fel 95.

mellyet az Ur Isten kenyernek Bottyanak, mond. 101.

ha kepes (lehető) a volna, hogj. 102.

Az egekben űlő Urat kezűnkel nem tapaíztalhattvuk. 104.

Im az Ur asztala terítvén vagyon. 124.

Ennek azert az mi erettönk való Christus szenvedesenek emlekezetire im mi-is azon format meg tarttvuk.... 126.

valahol a' kenyernek tördeleset el veszteglik, csonkan szolgaltattyak ki az Ur vacsoráját. 132.

Mi az Christus Jesusnak ő szinte valo szent szerzese mellet meg maradván... 132.

Szeret elődedin az Vr-Vacsorajanak ki szolgaltatafara tartozo pelda. 133.

ha az emberek a' Christus Iesusnak együgyü, es egy inon folyo sz. szerzesenek igassaga mellet maradnanak megh: az ö szent szajabol szarmazot beszednek ö szinte valo igaz ertelmebemeg nyugoxnanak. 134.

Latod az napot az ő éltető melegfegeben az földőn levő fűveknek, faknak legeltetefekre, nyerfefegekre zőldellefekre oly igen jelen vagyő, mintha Substantiam suam ad ea triiceret, az ő állatyat közlene azokkal. 141.

egy ember belem akada; mit nem vesztegettűk egy-mast beszeddel! 157.

Valamenÿízer az Ur Vacsorájával mi elůnk, mind annÿízor be adgyuk eggyibůnk az maſikunknak kezůnket. 150.

Bezzeg ez arant-is bizvast mehetz az Christus eleiben. 160. az Ur Vacsorajat ne illik idő kivűl az beteg kedveért szemetről szemetre (házról házra) hordozni.

Annakfelette amaz velekedes-is labat kapna.... 163.

Szamadandó tifztiben jar az Tanitonak, hogj a' beteget meg látogassa. 166.

az kereztfan levő Tolvay fem communicalek, de ugjan idvőzüle: Iudas communikalek, de ugyan el karhozek. 169.

communicaltathatod, ha ugjan nagy lelki ehseggel kiván communicaltatni, nem szokasbol, avagy valami vélekedesből. 170.

az egjügyű vekony értelmű emberek el hiszik, hogy az Christus teste ugya ott vagyon az Ostyaban alattya szerint, kivalt-keppen hogy az Ostya oldalan az feszűletet lattyak. 201.

KIRÁLY PÁL.

Miskolczi Gáspár. "Egy jeles Vadkert." (Löcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

anya-gólya, 331. l. árva leány haja nevů fů. 285.

bársony festő tsiga. 577:

bak szarv (növény). 511.

barom: a' tengerben vagyon egy vízi Kigyó, rettenetes nagy hoszszú barom állat mint egy Tzethal. 585.

bak rák 574. bak majom 227. bak matska (kan m.) 166.

bakszakál: minden Ketskének álláról egy fűrt gyapjú le-nyúl, mellyet bak szakálnak hinak. 217.

b a g z i k: a' Farkas az ebbelis mindegyre bagzik. 181.

belénd: Az Alces avagy Belénd kiváltképen Északfelé való állat, minéműek bőségesen találtatnak a' Borussiai erdőkön, a' minthogy Tóth avagy Horváth országban-is, 90.

béka lentse. 353.

berbécs, avagy herélt. Kos.

bival: okrok, bialok. 9.

biborcsós: a Salamandranak darabos és bibortsós bőri vagyon. 253.

borsózik: hogyha az ember testén a' Hernyó elmász, menten utánna a'bori felborsózik 676.

bonczol: tzethalnak felbontzolása. 532.

botyke: A scorpio az o farkára nézve igen horgas botykos, hat vagy hét botykékből álló farkú, 686.

b ög öly avagy barom kergetö fene bogár. 656.

b or ally ai tetu. 636.

bogár: Értekezzűnk a' Méhekröl, Hangyakról, Legyekről, 's tőbb effélékről, mellyek bogaraknak neveztetnek. 625. boros pinty (fenyő pinty).

461. böndő: A' Gödénynek alsó

állán nagy böndője függ. 343. bóbita: feje tetejen búbja

vagy bobitája vagyon (a pacsirtának). 302.

boglár: a' tsillagos hátú gyiknak hátán gyöngyházas boglárok látszanak. 254.

borosta: a' Sůl Disznónak bőriből ruha tisztititó borostákat szoktanak készíteni. 242.

būdos-féreg avagy poloska. 633.

b u g a (héj): mint valami gyůmölts, dió vagy gesztenye az bugájában, úgy terem. 444.

buár (madár). 442.

bů dôs - banka.... bůdôs babuk avagy banka (upupa). 440. czakó: A' Magyarok az ô Deák nevezetirôl, a' Ciconiáról, Tzakónak-is nevezik a' gólyát. 330. czáp: a' herélt hím Ketskét Tzápnak szoktuk nevezni. 215. csepüzödés: aző (selyembogár) selymének szállai minden őszve tsepűződés (összekuszálódás) nélkűl mind végig meg-

cserfa kigyó (querculus). 623.

c se k él y: a' parthoz kôzel a' víznek a' tsekéljén. 455.

csere-bogár. 429.

maradnak. 676.

csere: menten a tserére, vagy a' bokros helyek felé repůl. 353.

csillag: hátu kigyó. 611. csipeg tsipegő rigó. 461.

csikorodás: a' Denevéreknek siketes szólások, avagy inkább tsikorodások hallatik. 498.

csíz: a' Tsíz avagy Páris nevů madárka. 466.

csontorr: A' madaraknak fogok helyett kettös és válus tsont orrok vagyon. 6.

csödör: Egy nöstén Tevéhez tsődőr (hím teve) kivántatván. 40.

daru: A' Darvak mint tsak dru, dru, drut kiáltanak innét költ a' Daru nevezet. 318.

derék nyárban (nyár közepén). 344.

délszinben lévő Napfénynél-is világosabb dolog. 424.

delfin avagy tengeri disznó. 540.

dévér (?) Keczegek. 682. déllő (delelő hely). 25.

divat: Néha olly divatjok vagyon (a gödényeknek), főképen derék nyárban, hogy százan avagy másfél százan is a' nagy halastókon szélt forognak. 344. – valameddig bóldog szerentsénk divatjában szolgál, (míg szerencsénkben tart, míg szerencsések vagyunk). 447.

dongó (bogár). 444.

eb-légy (ebbogár). 656.

egy hasi gyermekek, avagy kettősők. 406.

éh-nyál (éhomkor való nyál). 592.

éjjeli-varjú (bagoly neme). 495.

embermajom: mint valami értelem nélkül való Vad emberek, vagy Ember majmok. 341.

e m b e r n y o m (embercsapa). 26.

ellenkezés: a' Hattyunak a' Saskeselyůvel természeti ellenkezése (antipathia) vagyon. 326.

éltető lélek, minémű vagyon a' fűvekben. 10,

éreztető lélek, minémű vagyon az oktalan állatokban. 10.

esztendő tavaszra: a' Gólya-fiak, esztendő tavaszra a' meleg tartományokról, megérkezvén. 331.

esztendő tavaszra a' Gólya-is meg-érkezvén. 335.

e sztrag: a' gólyának gyenge fiai az ő annyoktól várnak kész eledelt, maga begyiből étetvén őket, mellyről Esztragnak-is neveztetik: mert Esztragannyit tészen, mint készt rág(!). 330.

ernyö: Az Evet az ő szép bojtos farkával a' Napnak felettébb való hévsége ellen árnyéktartot, sőt mintegy ernyőt tsinál. 234.

esdekni: A' Legyek a' bůdôs sebeken esdeknek. 657.

ész: azonban álmos eszszel keresztül találja lábát a' szekérnek vetni. 659.

esső féreg. 683.

éten éjjel tsak nyugosznak. 666.

evet: Evetnek (mókus) neveztetik, mert a' hevet igen szereti (!) 234.

eved ző szárny (halakon). 503.

Könnye Nandor.

🐧 szerkesztőség kérdései.

'Élnek-e valahol s mily vidékeken a következő szóalakok?

1. Gyarmathi Sámuel "Affinitas lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae originis grammatice demonstrata" czímű művében többek közt a következő alakokat említi meg mint a magyarban használtakat: a) "vigy = űgy; az űgyes ember a dologra jól vigyel (székelyes)". 333. l. – b) "szkvoregély = s e r e gély." (341.) – c) pariscsa = parittya." (323.)

2. A "Népkölt. Gyűjt." I. kötetében Kriza egy háromszéki mesét közöl, a melyben a *nek* rag *nélk* alakban fordúl elő: "A királyné azt javasolta nélki." (374.)

A SZERKESZTÖSÉG KÉRDÉSEI. SZÓLÁSMÓDOK.

- 3. Csokonai Dorottyájában olvasható a keletső szó: "Keletső: keleti. Így ejtik ezt néhol, s nem tudom, mi okon lehetne kicsúfolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagyon: éjszaksó, napkeletső, délső, napnyugotsó." (IV. Én.)
- 4. A Nyelvör palócz elbeszéléseiben előfordúl mint többes személyes névmás az engönk: "Hozzeék szi kied en geönknek káveét. Ha eögyön kied en geönknyi Domonkosra, lész hurka. (VI. 518.). Azeé küttek en geönket a beérák." (VII. 35.)

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok.

Zemplén megyeiek.

Ha jó vóna, a kutya is megenné. Megjárta, mint a mádi zsidó. Ugy jár, mint a kinek a zóra vére foj. Mihint gondol, mingyá gombol.

- Tapogatózik, mint a tót a hajnal után.
  Ott a nap, a hol a kódus a vajat elöntötte.
- Olyan okos, mint a tordai malac.
   Olyan jámbor, mint a gonosz.
- Ugy szaporodik, mint a rakamazi krompé.
   Világos, mint a tulsó sor.
- 🖋 Olyan szelidek, mint a mándoki galambok.
- Ugy dobog a szive, mint a ricsi kutyáé.
   Korpa közzé keveredőt megeszik a disztók.
   Gyűlölik egymást, mint a két vallásu házasfelek.
   Olyan messze van tülle, mint Makó Jeruzsálemtűl.

A rosz nyereség hasonló a kárhoz.

A milyen az öreg tyuk, olyan a csirkéje.

A mire szükség van, egy grajcárér is drága.

- Olyan egésséges, mint a falhoz vert macska.
- · Ugy tipeg-topog, mint a tojós galamb.
- Ugy siet, mint a csizmadia a vásárra.
  (N.-Tárkány.)

Paszlavszky Sándor.

Szatmár megyeiek.

Vendigsigtül jönni: vendég gyanant. Neki fohászkodott az ebugatta: erősen hozzá fogott valamihez. Nem tudok vele szegeletre jönni: kiegyezni.

Azt ugyan jól felcsákózta: arczul verte.

Éva után indult; a tolvajra mondják.

Czinkét fogott az óra; a hidegtől megpirosodott orru emberre mondják.

Hogy ereszt az ílet?: mennyi buza terem?

Csontyára hült a büri: meghalt.

Még a nyála is foly tüle: nagyon kivánja.

Vastag pofája büre van: nem szégyenli magát.

Ingyen a szánk se ir össze.

Rakja a szípet, mint a bécsi kutya. (Pesten a henczegő emberre mondja a nép).

Csonton terem a hus.

Elamoda viszi az irhát: amott fut ni!

Kocza pipás: keveset pipázó ember.

Hus tart gazdát, lé a szógát.

Ugy áll, mint a peczek, v.

Ugy áll mint a Sion hegye (ha valami egyenesen áll).

Mán két róston csiptik rajta: kétszer fogták meg a lopáson. Mire való ez? — Hogy a rák a vetísre ne mennyen.

Hová mísz? – Nárittyenbe jeget aszalni, zabot hegyezni.

Jóo Imre.

Aggtelki tájszólás.

É' duhaj nekihornyászkodott á csentálán mászátú Bárádláteteőnek; ott még ázon nyomákodott, hogy elhánnyá áz ösztőreűvé ászt áz igáz vállású Péstát.

Szómagyarázatok.

Csintalan: nehéz.

duhaj: betyár.

hán yn i valakit: megverni.

igaz vallású: derék ember. hornyászkodni: kapaszkodni.

nyomakodik: törekszik.

ösztörű: megnyirbált faágak, hogy az egyes fokokon, mint valami lajtorján le lehessen menni. Így ereszkednek le a barlangokba is.

Gömör m.)
THALLÓCZY LAJOS.

Tréfás mondások.

Én még nyövök ám. – Felelet: Nyösz ám kendért. Én a papot sokszor láttom részegen = Magam voltain részeg.

Én fejetlen barátot is láttom má = nem volt megfejve.

Én má sok pabba beleszurtam a vasvillát. (Gabona-kepéknél a legfölső kévét "pap"-nak mondják.)

M. NYELVÖR. VII.

Én má sokszor "megnyomtam a papot meg a mestert. (A borsajtó garatja fölé jön egy vastag deszkafödél, ez a "mester"; e fölé meg egy önnálló darab fa helyeztetik = "pap", és e kettöt nyomja és szorítja a fölső bábán által a présölő ember.)

Van egy hordóm, fene kêdbe! = fenekeld be.

(Göcsej. Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Palocz elbeszélések.

Tugygya-e kied, hogy hún lakaónk mink? Bekeöczeén, Bekeöczeén a keő termetteét! (a község nevezésénél gégéjét jobb kezével kétszer egymásután dörzsölve). Oszt úgy híjják e mi urúnkot hogy Deráskoczi, oszt egy kereszfaát csinaátatott engeönknek, mékkövetém illyet é (két újját keresztbe illesztve mutatja); s ím, eőfeleejtétt rá Kirisztust munkaátatnyi.

Igasság a! hogy mingyaá összé gyűteönk mink a béraák, s hogy ím eén még nagyon szaókimondaó vagyok, — mer haát mékkövetém, mégaá enyím szavam a vaármégyeén is, nem rontya aszt eő meég a fiskárius sé, méh hogy Béra baávó is vagy húsz esztendejig eőrzöttem a gyisznaót, no méh hogy écs cséppet ki is tudom siribikágatnyi a beteőt; mer haát sokat eőjártam ám eén kántorameékho az éskola mellett — aszondom nekik hogy: Embérseégés embérék, beérák uraimeék, maág e nem jaó van így, a hogy e van la; haném csak a hogy éggy embérnek be kéll ménnyi Egerbe a Kirisztus csináláóho, hagy munkaállyeék erre a kérészre égy Kirisztust, de fáinat, mét takarost.

Aszongyaák nekém a beérák hogy: Igaz pegy a! S mingyaá engém küttek a Kirisztus csinálaóho.

S a hogy menönk mág a szarvaskeői veőgyön Jaóskávaó, a kisbeéróvaó, aszondom neki hogy: no öcseém, maág nem jaó vagyoónk.

- Hogyhogy, baá?

– Úgy hogy ím, nem keértük még othon, hogy minyeőre csinaátassuk a Kirisztust; nagyra-é, vagy pegyitetlen kicsínre. Haném má most csak a, hogy laó halálábaó eregygy vissza, s ím, keérd még a beérákot, hogy minyeőre hagygya; majd agygyít eén mévvállak Aodaó Gyuráná Szarvaskeőbe.

Ott vaárom napeslaógos napestyig, hát eczczer csak it gyön Jaóska, a kisbeéró, nas sokára, s aszongya hogy: No baá, aszonták, hogy nagyra.

— Jaó van no, gyereönk no! s menteönk egeész eétembeélő eéczczaka. A hogy regvel beérteönk Egerbe, haát a keépfaragaóho menteönk; mer haát mekkövetem, aszonták hogy eő csinállva a

Kirisztusokot. Beköszöneönk neki: Stesseék a Jeézus Kirisztus, Steen jaó régyelt kiennek Kirisztus csinálaó uram!

Fogagygya.

Aszondom arra neki, hogy: keérdezze szi csak, hogy mijeé gyötteönk? Eö még aszongya arra nekem, hogy: maj mémmongyaák. Eén még aszondom rá neki, hogy: igasság a! Hát Bekeeöczeén. Hún? aszongya eö. — Hát Bekeeöczeén, Bekeeczőén a keő termétteét! (a község nevezésénél jobb kezével gégéjet dörzsölve). Oszteég úgy híjják e mi urónkot, hogy Deráskóczi; oszt amoda é, a templomhégyre la égy kérészfaát csinaátatott engeönknek, mékkövetém illyet é (két újját keresztnek illesztve mutatja). S ím, eőfelejtétt rá Kirisztust munkaátatnyi. Hát mág most ihén é Jaóska öcseémveő engeönköt azeé küttek a beérák, hogy csinállyeékszi kied a falunak égy Kirisztust, de fáinat, mét takarost; oszt embéreő méhhagygya!

Aszongya eö arra nekem, hogy: jaó van no, iszen mind eö csinálylya a Kirisztusokot; de meég is minyeöre hagygyam? Nagyra-e vagy pegyítetlen kicsínre?

Eömondom oszteég neki, hogy: ícsígy jaártaónk, de haát aszonták, hogy nagyra.

No de aszongya haát: meég is minyeöre; evelenre-é vagy pegyítetlen méhhaótra?

Thyü, Kirisztus csinálaó uram, bijon mág aszt ím nem keértük még othon. Terentő Kirisztusom! Mi csinállyaónk má no? De é Kirisztus csinálaó uram, meég is aszondom eén kiennek a magam esziteő, hogy csak csinállyaszi kied evelenre: s ha nem szeretyik a beérák, majd ím agyonütyik othon, s lész beleőle méhhaót.

Ficzere Gusztáv.

Babonák.

- 1. A ki a vizbe hât, aszt nem szabad kiharangoznyi, mer akkor a harang eveszti az erejit, osztán fölhő elejbe nem használ semmit.
- 2. Hallottas lepedőt köll végig huzogatyni a rozsdás kábosztán, meg a koszos lóherén, akkor az emulik róla.
- 3. Mikor a káboszta e van tiprova, vasra köll kilépnyi a kádbú, akkor a káboszta kemin lesz.
- 4. Ha egy méhekast elopnak, akkor nem lesz szerencse a többihő se, a mi megmarad, mert akkor mindannyi evesz.
- 5. Mikor ek kas méhét elopnak, ha abbu a kasbu valamiképen egy méhe ott marad, és aszt mektalálták, avvá az egy méhévé valamit köll tennyi, akkor az a méhelopó abba a zesztendőbe mekhal.

3*

6. Vadászkutyát. még méhét nem jó pénzen venynyi, hanem vagy ajándékba köll kérnyi, vagy peig elopnyi, akkor szerencsés lész az ember véle.

(Göcsej. N -Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

(V. ö. Arany L. gyüjt. 273. 1.)

Vót eccer em macska, a kivê a zaszszonya nagyon roszszú bánt. Écce főkerekedett a macska, hogy ő êmegy vándúnyi. A min kimegy a zudvarra, há meklát en nagy répát; abbú faragott magának kocsit; mingyá fogott is két egeret, belefokta üket a kocsiba s êhajtott. Útközben asztán, mer a zegerek nagyon lassan mentek, még fogott hozzájuk kettőt. A min hajtanak, talákoznak a zúton egy rákká. Kérdezi a rák: "Há mész?" Aszongya a macska: "Vándúnyi". A rák arra megkérte a macskát, hogy vigye el ütet is. A macska fővette, osztá tovább hajtottak.

Mennek, mennek, há ecce csak megin talákoznak két tojásså. Kérdezi a két tojás: "Há mentek?" Felelik: "Vándúnyi!" "Vigyetek ê bennünket is!" Azzà a macska üket is fövette. A min tovább ballagnak, hát föléjük röpül tíz föcske meg tíz pacsírta és min förakodott a kocsira.

Mėgin tovább hajtottak; hát a min mėnnek, csak mėnnek, talának ėgy tucat gombostüt; mėkszánta ezeket is a macska s fövėtte magáhó, hon nė hevėrgyenek ott a zúton. Hanėm má nagyon êfárattak vót; talátak ėty házat, oda bemėntek. Abba a házba talátak ėggy öreg aszszonyt; a kérdi tölük, hom mi gyáratba vannak. Mongyák neki: "Bizon öreg anyánk, mi szállást keresűnk, mê má nagyon êfárattunk". "Jaj, aszt én něm adhatok, mongya a vén aszszony, mê minden éjjel ide zsiványok gyünnek!"

De addig könyöröktek, 'hof fogagygya be üket, nem lesz semmi baj, hogy a zasszony végre is megengette nekik, hogy ott háhassanak. A macska asztán a zegereket bekötötte a zistállóba, s maga is emént alunynyi, mer a többiek má min lefeküttek vót akkorra; a tojások belefeküttek a tüzbe, a rák a vízbe, a gombostük a tűrüködzöbe; a macska a zajtó mögé ment alunni, a föcskék a kémény mellé, a pacsírták meg a ház fölé.

Ejfélkor asztán meggyütték a zsiványok s êkesztek tűzênyi; de a min tűzêtek, a tojás mind êpattant s a szeműkbe hullott. Szalattak a vízhő, ott a rák megcsípte; szalattak tűrűköznyi, ott a tű megbökte; szalattak kifelé, ott a macska nekik ugrott s mekkörmözte; a fecskék meg a pacsirták pedig êkesztek kiabányi: "Üsséték a kutyákat, üssétek a kutyákat!" A zsiványok arra um megijettek, hom min êszalattak.

Reggel osztán a macskáék főkerekettek, mekköszönték a lakást s útnak indútak. De a min egy hídon akartak keresztű menni, az egerek valamitű megijettek, a kocsit érántották; af főfordút, s a macskáék min bele estek a vízbe, ott megfúllattak.

(Veszprém megye.)

HARASZTI GYULA.

A veres juhocska.

Hol vót, hol nem vót, heted hêt országon is túnnan vót, kidőt bedőtt keménczênek écs csépp ódálá sé vót, mêgis áz ên ángyom méssütötte benne á bodágot — vót écczér éj juhász, ánnak vót év vérés juha. Áz á vérés juhocska mégesétt á juhásztó, osztán êmént ország-világ.

Ment, mendegêt; êêrt egy odúba. Å hom mev vót terhesedve, hát itt megellet. Szoptátta hêt álló esztendejig á mágját; ákkó kivezette áz odúbó. osztán ászonygya: No Péter fijam, eszt á mocsárfát úr rázd me', hom mingyá hámujê vájon. De biz á mes se birta mozditányi. Bevitte áz odúba, szoptatta megin hêt esztendejig. Ákkó megin kivitte: No fijam úv vágd eszt á mocsár fát á födhö, hok korpának se legyen jó. De biz a mes se birta mozditáni. Bevitte á veres juhocska, megin szoptátta hêt esztendejig. Ákkó osztán: No fijam, vágd most födhö aszt á mocsárfát, uh hok korpának se legyen jó. Hát Istenem úf födhö vágta, hok korpának se lett vóna jó.

— No Pêter, má most ên visszamêk. mer apád ma hêt vasbocskort nyött ê, mióta engem keres; de itt van ez a kis sípocska, tedd a gatyaránczodba, ha meffujod, meh hasznodra lehetek.

Evê å veres juhocska eszármázott. Péter mem ment, mendegêt; hát elê tanâ egy embert, úm mettollya á hegyet, hon no, máj mebbomlik bele.

- Aggyon Isten jó nápot, hegytoló pajtás!
- Fogaggy Isten Péter pajtás; tom, hom mek kell birkoznyi veled; de maj eszt a kis hegyet rátolom a másikra eléb.

Hát a kis hegy minygyá ott vót a nágyobbon. Ott osztán mébbirkosztak; de mind a kettő effurma erős vót. Osztán eggyütt mentek, mendegétek; ecczer elétánátak eggy embert: em meg úm mennötte a fát, mind a zásszonyok a kendert.

- Åggyon Isten jó napot, fányövő pajtás!
- Fogaggy Isten Péter pajtás; tom, hom mék kell bir koznyi veled; de elő majd kinyövöm eszt a hód erdőt.

Hát csak átnyálábóta ászt á hód érdőt, osztán écczerre kiszákájtotta. Hát csak ék kicsinykét vót Péter erősebb, mind á fányövő. Mennek, mendegênek hetedhêt országon is túnnan; mã nágyó megehötek; hát ev vádonat-vádon erdőbe értek; lerosto-koltak; de ennyi nem tánátak fámoháná egyebet. Kérték az Isten, hos segíjen má rájtuk. Hát az Isten rendőt nekik puskát. Jó puskások lettek, éjártak vádázgátni. De mán a vádra is rá untak; kérték az úr Istent, rendőjön má nêkik három personát. Hát az úr Isten nem is tréfát velök, mer hogy ím erősek vótak.

Ecczer a hogy a vadászatrú haza gyűttek, az odúba eggy asztat tanatak, rajta gyönyörű szép étét, ekszajgot. Az Isten adhatta, véheti, gondúták; de mégis tunni akarták, miképest léhető, ki atta eszt a mindenféle personát, kíssígét. Az aszta felé csinát ely lyukat a hegytoló, hom maj mellesi ő; de ályigsigályig ment e a kettő hazúrú, mecs csapta e kisz szellő a hegytolót, elálutt. Má a fányövő meg Péter jó is lákták, mikó légyűtt.

Másnap otthon máratt a fányövő; ő is főmént, hom májd ábbú á valóságos lyukbó nézi; de ő is elalutt szint ázon színt. Má Péter meg á hegytoló jó islákták, osztán kötötték fel, hogy gyere mán le fányövő pájtás.

Harmadik nap otthon maratt Péter. A lyuk szájáhó mácská tyűvist rákott; hát mikó a szê gyűtt, nem alutt ê; látta a gyönyörű három ményecskét; ki vizet hozott, ki az étêt kávárta, ki ékszajgot rákott. Nem is a rétylya fokon gyűtt le, úgy ugrott közéjök: Édes szivem szêp szerelme, te az enyím, ên az éttéd — nyálábba kápta a létszébbet. Mikó a másik kettő hazá gyűtt, lágzit láktak; há mén nem hátak, most is ênek.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Talalos mesék.

1. Vót eccer egy háromláb, a három lábon vót egy ké etláb, a ké etlábná vót egy egyláb; oda gyütt a né egyláb, a né egyláb evette a ké etlábtű az egylábot; a ke etláb fefokta a háromlábot, ugy megdopta vele a né egylábot, hogy né egyláb mingyá eleresztette az egylábot.

Magyarázat. Háromlábú széken ült a csizmadia, kezében egy disznólábot tartva, oda ment a kutya s elkapta töle a sonkát; erre a csizmadia a háromlábú székkel úgy megdobta a kutyát, hogy az rögtön elejtette a sonkát.

2. Éccer egy viên leántu elemózsiát (ajándék) küttek a szomsziêd faluba, béraktak a turbájábo (batyú) süt nyulat, kalácsot, meg egy csutora bort. Mikor oda iêrt a faluba, aszongya a háziniepeknek: hosztam án valamit, de csak úgy adom oda. ha kitalájják, a mit én maguknak mondok. Hát: egy nyul mér fél?.. tizenkettő mér hat?.. föllű pöcsét, alû lik?

39

Magyarázat. A vén leány az úton megehülvén, a nyulnak felét megette; a tizenkét kalácsból hatot szinte elköltött; a csutora födele meg lepecsételve lévén, alúl kifurta és úgy ivott belöle.

(Örség. Szalafő.)

Sipos Eszti.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Árgoválónynyi: czéltalanúl ide-odalézengeni; arra is mondják, hogy árgoválógyik, a ki kérésének nagy kúnyorálással kerít feneket.

ászló: zászló, "lobogót" a mi vidékünk nepe nem ismer; áp-tojás: záp-tojás: a kerék, sorollya vagy szekéródá ápja; áporeső: záporeső. A zab sohasem ab.

b a j u s z p e d r ö: roszabb vetésekben eléforduló kórófaj; más vidék népies botanikájában: kecskeszakál.

borozda: a két szölö közt ki nem ültetett s gyalogútnak hagyott sor. Borozda van a szántóföldeken is, mikor a nagyobb tábla szántását több fogatásra veszik; ekkor minden fogatás végén borozda támad. Az egész táblákat is körül szokták borozdányi, lejtős helyeken meg a vízjárásnak húznak borozdákat.

belga: bolga, belganyelvü = dadogó, hebegő. A hülyét is belgának mondják.

borvadapíz: az a borravaló, mit szöllök adása-vevésekor a hegybiró szokott kapni.

bopkáros az a fiumei vagy isztriai házaló, ki időnként mindenféle portékává ellátogat a falusi házakhó. cafra, szelídebb értelmű a rimánál, ringyónál, ugyanazon gyöktöl ered, melytöl a cafat és a cafrang s lomposságot, rongyosságot jelent anyagi és erkölcsi értelemben. Nökre alkalmazzák.

cingrát: békarokka, németül zinkraut; magyarúl sikárnak is hívják. Cingrátos szína lónak is csak fele takarmány; nem szereti enni, innya meg épen ártalmas rá a szarvasmarhának.

csincsás rét: vizenyős, zsombékos rét. Zsombéknak nálunk a begyepesedett hangyabolyokat meg a vakandturásokat nevezik.

cúcor, cúcorka: kenderszöszből csinált kis gombolyag, mit ha a fonók meggyújtanak, a hézagaiban megritkúlt levegő miatt fölszáll. Fonóhelyek játékszere, de lassanként kimegy a divatból.

c s a l a m á d é: zöld takarmánynak sürün vetett kukoricza. A keverve vetett zöld takarmányt nálunk nem hívják csalamádénak, hanem mindig a saját néven: bükkönyös zab, herés árpa sat.

c s a j a: szöllőfakadáskor előtűnő rovar, hasonlít a csótányhoz vagyis svábbogárhoz. Igen kártékony, mert a fiatal hajtásokat lemetszi s lyukaiba czipeli.

c s ö m p e: rút, pl. csömpe szájú. Arczra vagy termetre alkalmazva sohasem hallottam.

cafatos: rongyos, piszkos, loncsos. Cafat piszkos ülledék. Cafatos a kukoricza sása, mikor a jég meghasogatja.

egykora ezen kérdésnek felel meg: mekkora? Egykora lovak: egyenlö nagyságú lovak; egykora vékák: egyenlö mértéküek. Az egykora egyenlö korút sohasem jelent.

emböre valakinek nem szolgája, jóakarója vagy házhoz tartozója, mint más vidékeken, hanem vele törvényesen össze nem esketett házastársa. Az ily törvénytelen házasságban a férfi a s s z o n y o m -nak hívja a nöszemélyt.

Egy huszonnégy óráig se vót ide kin az a fiskáris, mégis tom, fizetek někijě egy tizforintot.

elletés: legújabb ültetésü szöllő. Nálunk a legfiatalabb ültetésű szöllő-dűlőt is elletés-nek nevezik. Az egyes szöllőkben a kűlönböző szakaszok szintén elletések, pl. "A szöllőm alsó, középső és felső elletése."

(Tinnye.)
SZOKOLY VIKTOR.

Érsek újváriak.

Becsinâl: a földet megszántja, beveti s megboronálja.

bibircsók: patlanás a testen.

bojnyík: betyár, zsivány. börhidázni: a vékony, még ropogós jég hátán csúszkálva keresztülszaladgálni.

bumfordi: mogorva. būfög evés utan az étel. dorozsbá: vöfély. dömsi: kövér.

filágóriá: kertekben levő nyaraló.

firhang: függöny.

forgó: örvény; Nyitra folyónak két örvénye van: nagy forgó és kis forgó.

gáng: folyosó.
gébulá: halmaszlag.
gérhas: sovány.
gyerécske: kis gyerek.
gyikhéc; ánák má gyikhéc: annak már vége van!

jánkli: dolmány.

kâré: két kerekű szekér.

kilisės: keléses.

kisáfá: hámfa.

kimenyül: kificzamodik (kéz vagy láb).

kukhergyál: kuksol.

mótyik: picziny.

muti v. mutizsd: mutasd, add kezembe.

nyéhó: csizmadiák gúnyneve.

ormótlan: idomtalan.

ördögló: veszedelmes játék; a földbe erősített vastag karóra vizszintesen egy deszkát erősítenek, úgy hogy ez a karón, mint függöleges tengelyen körülforoghasson, erre aztán mind a két végére egy-egy gyerek ül és sebesen körülforognak. (A tájszótárban magyarázat nélkül!)

pocik: egér.

pāpmācska: hernyó.

pilicke: két végén meghegyezett fácsika, a melyet a földön csinált lyukra ráfektetnek a gyerekek s onnan aztán bottal messzire kivetnek.

pilisznyés: penészes. puruttyá: piszkos.

rigli závár.

rühell: röstell; rühelli å dógot: röstelli.

rűcskös: ripacsos, ragyás.

sifli: mézes kalács.

s i s k å: farsangi fánk (Miskå! měgígětt å siskå).

slam pett: rongyos.

strózsák: strohsack; ágyba való szalmazsák.

s u b r i k á: füzfavesszöböl font korbács; husvéti öntözéskor használják a gyerekek. s u s n y å s: taknos; gyepéknek mondják.

sunyi: ravasz.

sticli: újjatlan kesztyű, a melyet a verőérre huznak föl.

szák: sonkoly. szérhá: háztető.

szlimácsék; csiga (Szlimácsék, mácsék; öcsd ki szárváskádát, ha nem ötöd, apádát, ányádát, mind vásrá veretém).

tálicská: taliga.

tân y ír b él: napraforgó.

trāfāl: eltalál (pl. követ hajítva).

t r a m p l i : ŭgyetlen, nehézkes testure mondják.

Megemlítem végre, hogy a kecske és negyven szókat ígyejtik: kécske: négyven. Újvári L.

Hevesmegyeiek.

Agacs v. agacsi: akáczfa.

birge: birka.

betyár: foglalkozás nélküli férfi.

csira: meddö tehén.

élet: gabona; kevés élet nyőt az idén.

hodály: juh-istálló.

hamzsék, v. hamzsik:

határjel a földeken.

ispota: ispita, kórház.

kollár: bognár.

katorka: csöves-kukoricza-

pad: padlás.

pėjva: polyva.

rakományos kert: szürüs kert.

takarni: aratni. Há mégy?

Takarni. tulok: tinó.

varaj: paraj.

Bánóczi József.

Csikmegyeiek.

Débdob: czéltalanúl jövömenő; (gúnynév, nöknek szokták mondani.)

dérékszég: azon szeg, mely a szekér hátsó felét az elsőhez köti. díbdáb: gondatlanúl készített munka; á. é.: díbdáb ember, díbdáb portéka.

dílló: együgyű.

divatlan: mértéktelen az evésben. dobonka: l. bodonka.

dollik: kiönt, kiterül; kidollik a víz télben, mikor a jég tetején kezd járni.

dörgöl: törül; á. é.: ha valaki megcsömörlik, szappanos vízzel meg szokták dörgölni: kenni.

duruszol, dürüszöl: lapáttal felváj; felduruszojja a sárt.

duskál: válogat valamiben, minek bövében van.

duszi: szalmazsák.

duvad: meghámlik; a füz, mikor furulyát készítnek belöle; megduvad a furuja; á. é.: a föld duvad: omlik; megduvad az ember: meghal.

du v a s z k a, du v i s z k a: hogy ugyanazon orsót, melyet már tele fontak, többször is lehessen egymásután használni, szépen lehúzzák róla a fonalat: az a duvaszka.

é: éhes; ojan é vagyok, mind a farkas.

egércsél: rágódik; a marhák ott egércsélnek a kertben.

ė gyet más: fejérnemů.

ė g y ŭ v e: sehova; ėgyüve (néha: ėgyūbe) sem jártam.

e h e j t: itt közel; csak ehejt áll a szekér.

élet: udvar gazdasági épületekkel; ojan szép életytye van hoty...hoty...hoty!

eligés-elig: nagyítása az alignak; eligés-elig tudánk eljöni.

elöruva: kötény.

e m e: ártány (Gyergyó).

eplény: a szánnak azon része, melyen a teher nyugszik.

czegel: lassan meneget.

T. NAGY IMRE.

Gyermekversikék.

Ha pujkát látnak.

Szebb a páva, mint a pujka:
Rút, rút, rút!
Szebb a páva, mint a pujka,
Rút, rút, rút! (Ezt öblögetve, a pujka, kakas
hangját utánozva dalolják.)

Ha csigát találnak,

a zeggyik kezibe veszi, merőn ráníz, a többi körűájja s minnyája eggyütt énekli, míg a csiga ki nem dugja a szarvát:

Csigabiga, gyere ki, Dugd ki a szarvadat; Adok tejet, vajat, Hónapra is marad. Csigabiga mégöllek, Sós kútba vetlek, Onnan is kivészlek; Malomkövé lényomtatlak: Mégis ki kö jünnöd.

Hogyha héját (kányát) látnak,

kezükkê hadonázvó, torkuk szakattávó dalúnak s így rijjogattyák :

Héjja, héjja,
Miét vírés a lábod?
Török gyerék mévvágta,
Magyar gyerék gyógyította,
Síppal, dobbal, nádi hegedűvel.
(Tinnye, Pest m)

SZOKOLY VIKTOR.

Gyermekjátékok.

A játszó gyermekek két pártra (magyar és német) szakadva egymással szemközt állnak.

- Tíz kis pénz, ki népei vattok?
   Lengyel László a királytok,
   Haja magyar népe!
- A minapában erre ménéték,
   Hídunk lábát eltöréték,
   Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk zöd boczfábú, Haja magyar népe!
- A zöd boczfa êrothandó,
   Haja némět népe!
- Maj mégcsinátattyuk rézólombú,
   Haja magyar népe!
- A rézólom elóvandó,
   Haja némět népe!
- Maj mégcsinátattyuk sáraranbú,
   Haja magyar népe!
- Hun vennítek tik a sáraranyat, Haja némét népe!
- Boldog anyánktú kérve kérjük,
   Aszt is nekték aggyuk.

Erre futni kezdenek és a magyarok üldözik öket.
(Helemba.)

ZIBRINYI GYULA.

Helynevek.

Dülök. Kis pozsony. — Nagy pozsony. — Hidegkút. — Fülye vögy. — Gyürüs vögy. — Sági határ. — Pinczés allya. — Tormás. — Nagy vögy. — Kis lapása. — Gyíkos. — Szaróhegy. — Mêhes. — Mârok vögy. — Vaskapu, — Szilvás gödör. — Váradi vögy. — Hályagás. — Nagy erdő, — Marton rét. — Kövecses. — Szemszúró. — Nagybêcs. — Kisbêcs. — Lókert ódal. — Pap erdeje allya. — Kabát vögy. — Eperjes. — Kassa — Tót Istvány szurdok. — Piktor pincéje. — Dobó vár. — Almási kút. — Peres. — Hanygyás. — Középbérc. — Farkas vögy. [— Hajná vögy. — Kis vögy. — Hoszszak. — Forintos Kút. — Baglyas. — Szénégető. — Kert föle. — Ágyagás. — Batoncza. — Gödrös. — Bikk. — Gêczi határ. — Kender födek. — Palinczás. — Kakucska. — Gógány. — Gólyás tető. — Mocsóna vögy. — Kecske vögy. — Öreg hegy. — Közép vögy. — Kászap vögy. — Csinger. — Szendres.

(Megyer. Nógrád.)

GONDA BÉLA.

Gúnynevek. *)

Moha. Kis ur, nagyratartja magát. Bugyi. Csirke. Lépé. Plaska. Remete. Trikand. Garas. Hogyvan. Bóha. Szálmaházi. Igasság. Sáslé. Früstök. Kappan. Uzsonna. Csepes. Kupa. Rigó. Ázalék. Futer. Sajtos. Dade. Bivalyos. Farkande. Dora. Szernai. Ribizlyi. Mravecz. Boris. Porhó. Kóbász. Kukumus. Berta. Parti. Balidugó. Szárnyas. Nada. Göndör. Forgyin. Kukucska. Bacsika. Kakaj. Láczo. Csanok. Pupucz. Hángyász. Hángya. Dugnó. Farkas. Bába. Czinczi. Haji. Kisasszony. Csizmaszár, Czuczaj.

(Megyer. Nógrád)

GONDA BÉLA.

Zsidó günynevek.

Farkas. Ragad, mint a farkas. — Rosz lakat. Ment hozzá inni eggy gazda, de má nem vót mire adni neki, azér asz monta, hogy rossz a pinczéjén a lakat. — Vizibika. Kijabált a feleség ittas urára, a zsidó meg asz monta neki: úgy lármáz ken, mint a vizibika. — Veszett kutya. A ki vele feltett, nem járt ám kilencz esztendeig a maga barázdáján, mer elmarta hova hamaráb födecskéjét. — Rágyütt. Még ki se vonszolkodott, oszt má a másik árendás rágyütt. Így száratt rajta ez a név. —

^{*)} Eredetük nagyobb részt ismeretlen.

Babkaró. Vékony, magos zsidó. — Doktor. Olyan kevélyen mén, torony irányába néz, oszt a keze mindég hátul. — Ziccer. Édeskés beszédű. — Csöki Danyi. Rossz lovakkal kereskedik. — Jólelkű. Szivesen adott pénzt köcscsön, még vót mire. — Dandár. "Vigyázz töle, csip mint a dandár" szokták mondani. — Kivik. Ha hitelbe kérnek tülle bort, nem szeréttye és csak aszt kiabállya: áj-váj, csak a sok györek! — Pacalos. Ojan génge bűrt árult, mint a pacal. (Az eddig elésorolt gúnynevek Abauj-Gönczről valók; a nevekhez csatolt magyarázó jegyzetek a nép eléadása után írvák.)

Macskaszaporító. (?) — Kutyás. (?) — Sárga lábú. Eccer mezitláb is járt, de azut vikszos csizsmája is vót, a ki sárga vót inkáb, mint fekete. — Falu csufítója. Ojan veres szakájja van, hogy ha kidugná a kéményen a fejét, fêre vernék a harangot. — Rosz pipa. Látni látta, hallani hallotta, ha valaki bement hozzá néha napján pénzt kérni, de azér nem egy könnyen szabadult tülle az ember, sokat murmogott, oszt mindétig a pipaszárt tisztogatta szalmaszárral.

(N.-Tárkány. Zemplém m.)

Paszlavszky Sándor.

Mesterműszók.

A szélmalom egyes alkatrészeinek elnevezése.

Külsején. Négy vitorla. — Vitorlaléczek. — Vászon (a vitorlán). — Fel- és levásznalni a vitorlát. — Két keresztág: azon gerendák, melyeken a négy vitorla áll. — Forditó gerenda: melylyel az egész tetözetet szél iránt forditják. — Két kar: mely a mitligerendát tartja. — Forditó kocsi: melylyel a forditó gerendát az épület körül huzzák.

Földszint. Lisztláda. – Vashíd. – Vashídon való serpenyő. – Korong (egy vasrud). – Serpenyő állványa, – Két köszlop (t. i. a köveket tartó oszlop). – Liszt sipóka: melyen a megőrlött liszt vagy dara lejön.

Köpad vagyis első emelet. A két kő. — Kéreg: a könek faburkolata. — Garat. — Garatfa. — Csellegő: az a petyegő két szerszám a kő és garat közt, melyen át a buza ráfolyik a köre. — Kőemelő. — Stenglivas. — Felöntő: véka, melylyel a garatra öntenek. — Kis fuka: kis felöntő. — Kármentő: melyet a felöntő alá tesznek, mikor a zsákból a buzát átöntik. — Zsákhuzó két kötél.

Sebes kerékpad vagyis második emelet. Dob. – Dobszár. – Villás vas: vasrúd a dobszárban. – Karika (a dobon). – Orsópálcza (a dobon). – Kis dob-ékek. – Váltó. –

Keresztváltó. – Ágasok. – Zsákhuzó. – Sebes kerék. – Kis bálvány.

Szeles bálvány pallata. Szeles bálvány. — Szeles kerék. — Nagy dob. — Fogak. — Pász: fakarika a szeles kereken, melylyel megállitják a szeles kereket. Onnan vehette nevét, hogy e kerékre ráillik, rápászol. — Két cilinder kerék. — Nyakravaló: vaskarika a szeles bálványon, melyen a cilinder kerék forog. — Két görbe gerenda (egy ódalsó, egy hátulsó). — Pásznak emelő rudja. — Majorpang: kétségkivűl mauerbank, t. i. a malom falán köröskörül menő és 42 "vekszlin" nyugvó gerendakarika, melyen a molnár a malom tetejét szél iránt forditja. — Vekszlik: váltók, apró faékek. — Keresztmitli: középső gerenda.

(Puszta-Kaszaperegh.)

Berczik Árpád.

Gyors mondókák.

Tekergös kukorgós jó tökênek jó bora van; élés késsê sányárgáttyák, kápá fokkâ koczogtáttyák; fehêr tâ, ên elöntöm mákomot, ne kivánnya káromot; zöd czipellö, Komáromba szábták, párjáró párjára rákták; a ki eszt á szêp köszöntést étuggya mondáni, ép pint bor áz ára.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Mese a féreg farkincájáról. `

Belé ment a férég A túrós dézsába; De a macska eccer Kárt tett a farkába.

Kuncorált a férég, A huncut macskának. Hogy ne hagygya ötöt A világ csúfjának!

De a macska néki Měg nem kěgyelmeze, És a farkincáétt Jó vácscságot kére.

Elment a küs féreg Ki az istálóba, S kére a tehéntől Tejet vácscságába. "Tehen nekém tejet, Tejet a macskának, Agya vissza nekém Kicsí farkincámot!"

Tehen kütte ötöt A rétbe kaszáshoz.

"Kaszás nekém fűvet. Fűvet a tehennek; Tehen agya tejet, Tejet a macskának; Macska agya nekém, Kicsi farkincámot."

Kaszás kütte ötöt A pékhez lepénért. "Pék agy nekem lepént. Lepént a kaszásnak; Kaszás agya füvet. Füvet a tehennek; Tehen agya tejet, Tejet a macskának; Macska agya nekem Kicsi farkincámot."

A pék kütte ötöt A csidmadiához.

"Csidmadia csidmát, Csidmát agy a péknek; Pék ad nekém lepént, Lepént a kaszásnak; Kaszás nekém fűvet. Fűvet a tehennek; Tehen agya tejet, Tejet a macskának; Macska agya nekém Kicsi farkincámot."

Csidmadia kütte Disznyóhoz sértéétt.

Disznyó nekém sértét, — Sértét a csidmadiának; *) Csidmadia csidmát, Csidmád ad a péknek;

(Csik megye.)

Pék ad nekém lepént, Lepént a kaszásπak; Kaszás agya füvet, Fűvet a tehennek! Tehen agya tejet. Tejet a macskának; Macska agya nekém Kicsi farkincámot.

Disznyó kütte ötöt A makkfához makkétt.

Makkfa nekém makkot, Makkot a disznyónak; Disznyó agya sértét, Sértét a csidmadiának; Csidmadia csidmát, Csidmát ad a péknek; Pék ad nekém lepént, Lepént a kaszásnak; Kaszás agya fűvet, Fűvet a tehennek; Tehen agya tejet, Tejet a macskának; Macska agya nekém Kicsi farkincámot."

S mikor a makkfánál Igy kuncorál vala, Ugy megütte egy makk, Hogy minnyátt meghala.

T. NAGY IMRE.

Néprománczok.

Zomborodi csárda előtt mi törtint! A más íjjel három betyár odament. "Aggyon Isten kocsmárosné jó estét." "Aggyon Isten magoknak is szerencsét."

"Kocsmárosné ne kívánnyon szerencsét, Szíve körül forgattyuk meg a nagy kést." "Jajj Istenem, hogy kell nekem meghalni, Két hónapos kis árvámat itt hagyni."

^{*)} A méret kedviért ide kivételkép "susztert" szokás mondani. Nagy I.

Zalai

Ki van mán a pincze ajtaja nyitva, Abba fekszik kocsmárosné meghalva; Fínyes láncczal van keze összekötve, A zsebibůl ki van a tallér szedve.

"Jajj Isteném, de nagy vítkét is téttem, Hogy a szégíny kocsmárosnét mégöltem; Tudom ezír számadásra kéll ménném, Vagy örökös rapságot kéll szenvedném."

(Torda. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Népdalok.

Mán kis Tordán nincs több legíny, mint három, Az is árpa kaszálni járt az nyáron; Kík pántlika lobog az inge újján, Jajj de szípén hajlik a kasza után.

Mán kis Tordán nincs több leány, mint három, Az is marok szedni járt el az nyáron; Kík pántlika van annak a derekán, Jajj de szípen hajlik a marok után.

Mán ezután csikós lészék, nem gujás, Bal vállamon hordozom a karikást. Réz sarkantyúm lovam víknyába vágom, Így múlik el tüllem fiatalságom.

Ha felulök kis pej lovam hátára, Beugratok a rózsám udvarára: Rojtos gatyám, fakó lovam teríti, Gyenge karom a rózsámat öleli.

Tajtík pipát ném cserélék az úrral, Pej paripát főkomiszárus úrral. Főkomiszárus úr lova lípíst jár, De az enyím elrepül, mint a madár.

(Torda. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Megjelenik minden hónap 15-én Magyar NYELVŐR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL Budapest.

II. ker. Pő-utcza.

57/58. ss.

három ivnyi tartalommal.

SZARVAS GÁBOR

VII. kötet.

1878. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A magyar nyelv tanítóihoz.

Ha itéletet akarunk mondani a magyar nyelv tudományos ismertetése érdekében kifejtett munkásságról, s fokmérőül a dolgosok számát s az előállított termékek mennyiségét alkalmazzuk, azt tapasztaljuk, hogy újabb időben a magyar nyelvtudomány művelése igen örvendetesen halad előre. Ki ne telnék el például örömmel, ha végig tekint, és látja a magyar grammatikák nagy számát és grammatikaíróink hosszú seregét? Vagy a napról-napra szaporodó irodalomtörténeti művek nem hangosan beszélő bizonyságai-e ama jelenségnek, hogy a mit a mult idők mostoha viszonyai miatt eddígelé tenni elmulasztottunk, azt most fokozott erővel s kétszeres buzgalommal helyre kívánjuk ütni?

S ha a dolog mélyéig lehatunk, ha e termékeket a komoly kritika mértéke alá állítjuk? Tiszteljük a kivételeket, de — engedje meg az olvasó, hogy e kivételek számát kíméletből elhallgassuk — akkor e megelégedést keltő munkálkodás csak külsőleg csillogó máznak bizonyúl be, a melynek valójában vagy semmi, vagy nagyon csekély az értéke. Ki fog tűnni ugyanis, hogy az irodalomtörténeti művek — tisztelet, a mi tiszteletet érdemel — nem egyebek, mint Toldy alapvető művének néha nagyon is hű másolatai vagy meddő kivonatai, a melyekben az önálló kutatásnak legcsekélyebb nyomaival sem találkozunk, s a melyekben a független itéletnek hiánya oly tátongó, a más véleményében való vak hit és bizodalom olyannyira szembeszökő, hogy az alapmunkának még ama helyeit is, a melyekben fölötlő az állítás tarthatatlansága, szembetűnő

a csillogó színekkel való festés, az érdemen fölül való magasztalás, s a melyekben az erős részrehajlás jelei csaknem kirívók, még azokat is a habozásnak, a kételkedésnek legkisebb jele nélkül egészen oly megnyugyással írják le s nyújtják olvasóik elé, mintha a legkétségtelenebb igazság utánmondásáról volna a szó. Ki fog tűnni, hogy azok a nagy számot alkotó grammatikák - ismét tisztelet a kivételnek – egyik a másikának puszta kiírásai, a 'melyek mind egy forrásra, a hiányok és gyarlóságok tárára: a "Magyar nyelv rendszerére" vezetendők vissza; ki fog tűnni, hogy e nyelvtanok nagy részének írói – megtartjuk a szót, mert a czímlapon így nevezik magukat - nem hogy egy vagy más megfejtetlen grammatikai kérdés megoldásához nyúlnának, egy vagy más határozatlanságot megállapítani törekednének, hanem némelyike - nem tudunk más nevet adni neki - annyira lelkiismeretlen, hogy, noha kétségtelen tudatában kell lennie e téren való járatlanságának és tájékozatlanságának, mindamellett annyfáradságot sem vesz magának, hogy az eddig történt kutatásoknak utána nézne, a helyeset fölismerni iparkodva figyelmére méltatná, s a régi fonákságok helyére beiktatná.

Már ez egymagában véve is fölötte sajnálatos, elszomorító tény; pedig még egy másik, hasonló természetű jelenség is sorakozik melléje. Magyar nyelvtanaink nagy része ugyanis nem csak arra nézve szolgáltat tanúbizonyságot, hogy íróik a kellő tanulmány, készültség és ismeretek nélkül kezdték meg és végezték áldástalan munkájukat, hanem tanúbizonysága ama ténynek is, hogy a magyar nyelv tanítóinak tetemes száma is a tájékozatlanság homályos világában él; mert különben érthetetlen, megmagyarázhatatlan volna ama jelenség, hogy a szóban levő grammatikák száma még mindig újabbakkal szaporodik, a már meglevők pedig újabb és újabb kiadásokat érnek.

A föntebbi két jelenség mellé föl kell említenünk még e harmadikat is. Az a magyar nyelvtanító, a ki az örvendetesen haladó magyar nyelvtudománynak egyre folyó kutatásaiban tájékozatlan, a ki koronként való megállapításait nem ismeri, annak – ezt megengedi mindenki –

J

legjobb szándéka ellenére is lehetetlen, hogy tanításával az igazságot lépten-nyomon meg ne hamisítsa, lehetetlen, hogy igaz tudomány helyett alaptalanságokat ne terjeszszen. A mi buvárlatok pedig újabb időkben a magyar nyelvtudomány terén történtek, azok csekély kivétellel vagy a Nyelvtudományi Közleményekben, vagy az Akademiai Értekezések füzeteiben, vagy pedig a Nyelvőrben láttak napvilágot; ezekhez járulnak még ama fontos kutatások eredményei, a melyek Budenz József "Magyar-ugor szótárában" vannak egybeállítva. S ha azt kérdezzük: mily keletnek örvendenek, mekkora fogyasztó közönségük van a most elsorolt magyar nyelvtudományi termékeknek? A "Magyar-ugor szótárból", abból a műből, a melynek egyetlen egy magyar nyelvtanító könyvtárából sem volna szabad hiányoznia, elkelt eddigelé vagy negyven darab; s hozzá teendő, hogy számból is egy jó rész egyetemi hallgatók javára írandó föl. A körülbelül tíz ezernyi magyar nyelvű népiskolát nem számítva, középiskoláink száma meghaladja a kétszázat; ezekben legalább is négyszáz tanító foglalkozik a magyar nyelv tanításával; s mind e számból a Nyelvőr mult évi járatói közt volt: "tanár" huszonkilencz, tanítóegyesület és népiskola tizenhárom, néptanító három; a középiskolák közűl pedig majdnem két harmad rész azoknak a száma, a melyek hiányzanak az előfizetők sorából.

Mind ez a jelenség együtt véve kétségtelen tanúbizonysága ama kevéssé vigasztaló ténynek, hogy épen azokban a körökben, a melyek hivatva volnának egy részt a buján tenyésző s már mély gyökeret vert hamis nézetek elenyésztésére közreműködni, más részt a magyar nyelv előbbre vitelére czélzó nyomozásokat és törekvéseket munkálkodásukkal telhetőleg gyámolítani, épen ott érdekeltség, buzgalom és tevékenység helyett nagyobbára hideg részvétlenséggel és tétlenséggel találkozunk.

Pedig ha valahol, akkor épen itt van kettőzött buzgalomra, sokszorozott tevékenységre, erőkifejtésre szükségünk. Mert míg a többi tudományszak fejlesztése s előbbrevitele a mi hozzájárulásunk nélkül se szenved

csorbát, s tudományos műveltségünk öregbítésére elegendő, ha csupán megjelenünk az aratásnál, addig a magyar nyelvtudomány egész terhével egyedűl a mi vállainkra nehezedik; s ha minnenmagunk nem műveljük, ha fejlesztését elhanyagoljuk, mások nem fogják helyettünk a munkát elvégezni, s bizony fejletlen, műveletlen marad az.

A mi a magyar nyelv terén való munkálkodást, még pedig közös vállvetve intézett munkálkodást megköveteli s a tovább nem halasztható ügyek sorába helyezi, az a körülmény, hogy mindeddig tudományos alapon nyugvó, s minden kérdésre biztos válaszszal szolgáló, teljesen befejezett syntaxisunk nincs. E hiányt érezzük kivétel nélkül mindnyájan; s érzi különösen nem csak a magyar, hanem kivált az idegen nyelvek tanítója. Az idegen nyelvben való oktatás, ha okszerű akar lenni, tudvalevőleg csakis az anyanyelv alapján történhetik; ámde ha az anyanyelvben mindúntalan hiányokra, határozatlanságokra, vagy a mi még rosszabb, sok helyütt viszásságokra akadunk, várható-e akkor, a mi pedig mindnyájunknak közös óhajtása, hogy az idegen nyelvek tanítói segédkezet nyújtsanak a nyelvünk ellen elkövetett visszaélések megszüntetésére? Nem kell-e inkább majdnem természetesnek találnunk – a mi fájdalom igen sok esetben tapasztalható – hogy a más nyelvek tanítói nyelvünkre csekély s néha meg épen semmi figyelemmel sincsenek, vele rendszerint keveset törödnek, s mintha tisztasága rájuk egyáltalában nem tartoznék, sokan teljes részvétlenséggel vannak iránta? Fölróhatjuk-e hibáúl nekik, hogy az idegenszerűségek egész seregét ültetik át ekként nyelvünkbe, s tudtukon kívül szabálytalanságok, rendellenességek terjesztőivé lesznek?

Csak kötelességünket teljesítjük tehát, midőn ügytársainkat, azokat, a kik a magyar nyelv tanításával foglalkoznak, a munkában való részvételre fölszólítjuk. A tenni való sok, a teher nagy, egy-két ember vállai meg nem bírják; szükségképen meg kell osztanunk, hogy a maga idejében elvégezhessük. Gondolja meg kiki, hogy azon kívül, hogy lelkiismeretes kötelességét teljesíti, egyszersmind egy szent ügynek, anyanvelvünk fejlesztésének tesz vele szolgálatot, s vállaljon

mindenki annyit és azt, a mennyi s a mi legjobban megfelel erejének. A teendők sora oly hosszú, hogy ha minden arra való kéz mozgásba jő is elvégzésére, mégis mindegyiknek kijut a magáé, s oly különféle természetű, hogy még a kevésbbé jártasaknak is akad hasznos tennivalójuk.

Midőn a következőkben végzendőink sorát összeállítjuk, ez összeállításhoz hozzá kell csatolnunk a megjegyzést, hogy egy-két rovatra nézve ugyan történtek már előzetes munkálatok; de minthogy ezeknek némelyike nem tekinthető egyébnek kisérletnél (synonymák), más részük pedig, azonkívül hogy a fölállított szabályok jó távolra állanak a teljességtől, még ama hibában is szenved, hogy a tételek nagy ritkán s csak itt-ott támaszkodnak hiteles szavahihető tanúkra (szóvonzat, határozók), s így csak subjektiv nézetek értékével birnak: szükséges, hogy ezeket is újra földolgozzuk, s a hol mi hiány van, azt kellőképen pótoljuk.

- 1) Jelesebb íróink szókincsének szótári földolgozása.
- 2) A jelentősebb, különösen sajátságot alkotó szók kapcsolatainak egybegyűjtése.
- 3) A rokon értelmű szók egybeszedése, osztályozása s a jelentéskülönbözetek meghatározása.
  - 4) A szóegyezés szabályainak egybeállítása.
- 5) A jelzők, különösen a névelő alkalmazásának megállapítása.
- 6) A különféle határozók kifejezőinek megállapítása és osztályozása, s az úgynevezett szóvonzati példák összegyűjtése.
  - 7) Az egyes kötőszók története és functiója.
- 8) A szó- és mondatrendi szabályok részletekbe ható kutatása és kifejtése.
- 9) Az idegen, különösen a görög, latin, német nyelvek sajátságos kitételeinek megfelelő magyaros szólások s kifejezések összeállítása.
- 10) A kiválóbb tájszólások grammatikájának, vagy grammatikájuk egyes részeinek földolgozása.

E rovatok mindegyike oly terjedelmes, s némelyike annyi újabb és újabb alosztályt foglal magában, hogy csupán ezek egyikének tüzetes földolgozása is csak hónapokra menő serény munkásságnak s buzgó kutatásnak

lehet a gyümölcse. Hadd bizonyítsa e szavunkat egy pár példa.

Vegyük föl az alárendelő kötőszók tágas osztályából az időjelölőket.

Az összes irodalom és a népnyelvi használat alapján s adataiknak támogatásával megállapítandó osztályozásuk

- 1) I d ö tekintetében:
  - a) egyidejűségjelölők: míg, valamíg, a meddig, mialatt; midőn, mikor, hogy; mihelyt, a mint, alighogy (folyó cselekvés v. történeti mult);
  - b) előidejűségjelölők: miután, mióta (végzett cselekvés v. történeti mult);
  - c) utóidejűségjelölők: mielőtt; a míg, valamíg, míg-nem (folyó v. végzett cselekvés v. történeti mult).
    - Az a) csoportbelieknek újabb osztályai:
      - α) tartós egyidejűségjelölők: míg,
         a meddig, mialatt;
      - β) érintkező egyidejűség jelölők: mihelyt, a mint, alighogy;
      - γ) mind a két működést végzők: midőn, mikor, hogy;
      - δ) egyszersmind előidejűségjelölők: midőn, mikor, hogy.
- 2) Mód tekintetében:
  - a) tényre mutatók (jelentő mód);
  - b) majd tényt, majd bizonytalanságot, lehetetlenséget jelölők (majd jelentő, majd ohajtó mód).

A következő példacsoport szolgáljon tájékozóúl arra nézve, mily hálás munkát teljesít az, a ki egy olyan szó szerepkörének meghatározására vállalkozik, minő a kizáró csak szó is, s vállalkozik egyszersmind annak kimutatására, egyik-másik, különösen a befolyásosabb idegen nyelvekben, mely és miféle erők felelnek meg neki: "Keresi a vendégeket, hát biz csak a hült helyöket leli. (Népkölt. Gyüjt. I. 498.). Csak hamar beért a városba. (u. o. 571.) Mikó a templomba indút, csakugyan kútba vettette a kirájkisasszony gyűrűjét. (413.) Eccző csak beröpű az ablakon egy vadgalamb. (412.) A kirájfi csak nevetött rajta, avvá odább mönt. (408.) Csak

úgy jártak csodájára a kirájok. (416.) De a rózsám nem szeret már, csak azt mondta, hess el madár. (270.) Hat száz esztendő mulva mégis csak meg kell halnom. (364.) Oly éhes volt, csak úgy nyaldosta talpát az éhségtől. (482.) A kiráj ê nem tutta gondóni, miféle embör löhet a; csak elállott szöme-szája a nacs csudálkozásba. (405.) De hiába vót mindön mestörködés, csak nem birták mögfogni; mikó mán egészen körűkerítötték, csak êtünt. (405.) Imádkoztak érte, miséztettek érte; mind hiába, csak haza járt az. (447.) Négy garusér oda adom, csak csókoljon meg galambom. (411.) Nem bánom én, ha befagy is a Tisza, csak te rózsám jöji vissza. (272.) Azzal is csak szegényebb vagyok. (456.)"

A jelentősebb szók kapcsolatainak egybeállítására legyen irányadó a szem szó néhány kapcsolatának kimutatása. Szemfény, szemvilág, szemfog, szemfődél, szemfül, szemsó, szemtanú, szemügy, (három) szem szilva; árpa-búza-szőlőszem, lánczszem, őrszem, pápaszem, rákszem, tyúkszem, vakszem, vérszem, kiülő szem; szembe száll, szembe szökik, szembe ütközik, szemre vet, szemre vesz, szemre való, szemen szed, szemmel tart, szemet szúr (ez a dolog), kitolták a szemét (holmi aprósággal), szemet kap a holmira, farkasszemet néz vele; majd megesz a szemével, szégyenszemre beállít hozzánk; jár a szeme, majd kisült a szemem, résen van a szeme, elállott szemünk-szánk, sat.

A kik egy vagy más jelenség kutatására vállalkoznak, készek vagyunk mindenkor részletes utasítással szolgálni, s a dolgozatoknak folyóiratunkban tért adni.

A Szerkesztőség.

Helyesírás.

II.

Visszapillantás.

Dr. Simonyi Zsigmond az iskolamester népség pedánsságát szídja azért, hogy a tudákosság sarában megfeneklett a magyar helyesírás. Ezen tudákos pedáns iskolamester

népség feje Révai; mert ő alapította meg a magyar helyesírást, sőt meg is akarta volna állapítani, annyira meg vala tudományának helyességéről győződve; de mások nem hagyták ott, a hová Révai tudománya, vagy dr. Simonyi itélete szerint, pedánssága helyezte volt. A magyar helyesírás tehát igazán meg nem feneklett, sőt mint a kényeső oly mozgékony. Letérvén a Révai töltötte országos útról, az újítások egér-ösvényeire tévedt, s most a kiejtés tág mezejére akarnák juttatni, a melyen szabad lesz, mint a pusztai legény. Másképen tudom én tehát, mint dr. Simonyi a magyar helyesírás történetét.

Révai azon sajnálkozik vala, hogy egy helyesírás sem annyira bizonytalan, mint a magyar; mert, úgymond, még elvei iránt sem egyezünk meg. Fölállítá tehát elveit. Elsőnek és bizonyosabbnak az etymologiát vagy szófejtést vette, mely azonban a közmegegyezés által elfogadott euphoniát vagy széphangzást nem mellőzi. A hol az etymologia nem utasít — a mi nagyon ritka eset a nyelvünkben - ott második elvnek a helyes szokást fogadta el. A régi kéziratok és nyomtatványok, úgymond továbbá, igenesen nem taníthatnak a helyesírásra, mert nagyon tétovázók; de ha okosan vizsgáljuk meg, eléggé kimutatják a régi szokást, mely mind a szófejtés, mind a helyes kiejtés mellett tanúskodik. A mai köznépnek kiejtése (vulgi pronunciatio) nemcsak nagyon külömböző, hanem, mint néha tapasztaljuk, helytelen is lévén, a helyesírás elve nem lehet.

A szófejtésre alapított helyesírásnak némelyek most tüzes ellenségei, folytatja Révai. Azt mondják tudnillik, hogy a kiejtés a helyesírásnak az elve, s azért úgy kell írni, a mint kiejtik a szókat. Még a régiségre is mernek hivatkozni, azt állítván, hogy Tsétsi volt az első újító, ki ok nélkül, egyedűl az írás könnyebbségét tartván végnek, csinálta meg az új helyesírást. Leginkább a j-t üldözik, s nem így írnak: ad-ja, had-ja (serege), mond-ja, gond-ja, fal-ja, csudál-ja, von-ja, kíván-ja, falat-ja, hagy-ja stb., hancm így: ad-gya, had-gya, mond-gya, gond-gya, fallya, csudállya, vonnya, kívánnya, mutattya, falattya, hagygya, nagygya. Révai kérdezi, ha igazán így ejtik-e: ad-gya stb.?; s ha itt-ott így ejtik is, vajjon helyesnek mondhatjuk-e azt

HELYESÍRÁS 57

a kiejtést; mikor a legrégibb nyelvemlékben – (a melynek irója csakugvan nem tartozhatott dr. Simonyi szerint a tudákos pedáns iskolamester népséghez) — latiatuc, socoztia, mulchotia, temetiuc; intetvinec, ildetvitrl szókat is találjuk; valamint más régiségekben orczayat, ápolgatya, halgatya, faraztratok stb. szókat, a melyek nyilván azt mutatják, hogy nem úgy ejtették az írók, a mint az ad-gya stb.-féléket kellene kiejteni. Még ilyen szók is, mint: helhezie, ilezie, az újabbaknál: másja, megalkalmaz ja, eloroz ja, meghoz ja stb. világosan mutatják nemcsak a j-t mint ragot és képzőt, hanem annak kiejtését is. Révai a hiányjegy alkalmazását is csak az az ez, amaz emez, és szókon helyesli, a hol betűt pótol. (Apostrophus ea inscribitur parte, qua litera tollitur. Perperam adhibetur in medio vocum ad indicandas contractiones. Falso etiam dativum absorptum denotat in usu possessionum. Elab. Gramm. I. 182.)

A "pedáns, tudákos" Révai tanítása szerint alakult helyesírás Kazinczy és írói felekezetje által szinte közdívattá lett, s azt azután a magyar Akadémia országossá tette. Már 1848 előtt kezdenek némelyek túl menni Révain. Azt gondolják vala sokan, hogy jobban hatottak be a magyar nyelv történeteibe, belső természetébe, mint Révai, s változtatgatának az elfogadott helyesíráson. 1848 után közönségessé lőn az újítgatás, mely azonban leginkább csak a hiányjegy elhagyogatásában, s az olly, illy, melly, mennyi stb. szók egyszerű ly, ny-nyel való írásában áll vala. Toldy Ferencz egymásután adogatván ki újabb és régibb írókat, a nevezett újításokat emezeknek szövegeire is alkalmazá, nem gondolván vele, hogy ezzel a klasszikus metrumokban írt verseket megszeplősíti. Azonban haladásnak tetszett az újítás, s új nevet is találtak ki neki, elnevezték takarékosság elvének. Az Akademia "hivatalos" helyesírása e szerint elmaradottnak látszik vala az új kor haladása mellett. Ezen segíteni akarván, az Akademia egy bizottságot külde ki, mely a magyar helyesírás és szóragozás föbb szabályait, a szókötés szabályait s a magyar nvelv rendszerét újabb vizsgálat alá vegye, s a szükségeseknek vagy czélszerűeknek mutatkozó változtatások és javítások iránt indokolt véleményt adjon. "miután az írásmódban az utolsó tíz-tizenöt év alatt

kifejlett külömbözések és tétovázások az e tárgyban netán eszközölhető közmegegyezést kívánatosnak tüntetik fel." A bizottság csak a helyesírás szabályait vizsgálta keresztűl, s 1856. ápril 13-án adá be véleményét. A bizottságnak magam is tagja levén, s azonkívül a Magyar Nyelvészet 1856-ki és 1857-ki folyamában különösen és bővebben is értekezvén a helyesírás ügyéről, lehetősen emlékezem még a tárgyalásokról s az azokban nyilatkozott nézetekről. A többség a hiányjegy elhagyogatását s az lly-nek, nny-nek egyszerű ly-, ny-nyel való írását óhajtván igazolni, a kiejtés elvét tüzte ki elsőnek és döntőnek, s a szófejtést második helvre szorította le; tehát Révaival ellenkezőleg járt el. A szófejtésre nézve pedig annyira ment, hogy körömszakadtáig vitatta, hogy az az ez szónak z-je nem tartozik a szónak testéhez, hanem csak úgy, szinte ok nélkül került oda, ezzel mind a képzőnek, mind a ragnak természetét és hatását értvén félre. Azt is vitatta többi közt, hogy az az ez szó a relativum ki, melly előtt más természetű és eredetű, mint a névhatározó az ez, s azért aki, amely stb. írható. Mind ezt pedig a takarékosság elve által is ajánlgatá, a mely elvben, úgy hiszik vala, igen nagy tudományos haladás rejlik. Látjuk, hogy az akadémiai bizottság többsége 1856-ban igen távol járt Révai elveitől és felfogásától; de hogy a magyar nyelv természetébe és multjába való mélyebb behatásánál fogya tért volna el Révaitól, azt én legalább nem mondhatnám. Viszontag erősebben ragaszkodék a többség a szótők épségéhez (csak az az ez szók csonkítására lévén szüksége), s mellőzé Révai helyes megszorítását, a ki a szófejtést a helyesírás első és bizonyosabb elvének fogadván el, a közmegegyezés által elfogadott euphoniát vagy széphangzást nem mellözte, s tehát a külömb, külömbek, aggat, faggat-féléket helyeselte.

Az Akadémia elfogadá a többség véleményét, s azt szabálynak szentesíté, a nélkül azonban, hogy minden eltérést, melyet valaki tudományos okból követne, határozottan tíltana.

A helyesírás fő elvét a bizottság a kiejtésben találván föl, s azt az osztály is ekképen fogadván el: "A helyesírás fő alapját a kiejtés teszi, tekintettel

a nyelvtudományra". 1856 óta helyesírásunkat a kiejtés szabályozza, melvet a nyelvtudomány kinek-kinek nézete szerint igazít vagy nem igazít. Legtöbb változás állott elő a szók össze- vagy nem-összeírásában, melvekben a csonkított az ez szók véghetetlenül sokszor fordúlnak elő. A magyar helyesírás letérvén egyszer a Révai töltötte országos útról és az újítások egér-ösvénveire tévedvén, a melyek számtalanok, ismét szükségesnek látszott az akadémiai nyelvtudományi bizottságot felszólítani, hogy segítsen a bajon, s tegyen, ha lehet, az eltérésekről. Ezen újabb felszólítás több évvel ezelőtt történt ugyan, de a bizottság tanácskozásai vontatva, meg-megszakadva folyának. Legtöbben a bizottság tagjai közül alig vevének részt azokban, mintegy azt mutatván ki, hogy nem érdemes a helyesírásról vitatkozni, mert a tudományos felfogások külömbségénél fogya egyöntetű eredményre nem juthatni; annál kevésbbé reménylhető, hogy valami jó munka süljön ki. Végre nagy nehezen és nagy sokára meglett a bizottság munkálatja, melyet "A Magyar Helyesírás Elvei és Szabályai" czím alatt 1877-ben kiadott. Ennek 1-ső §-a fő elvnek a kiejtést mondja, mely azonban bizonyos korlátok közt működik, tért engedvén a szófejtés elvének; némely esetben érvényre jut az írást könnyítő egyszerűsítés elve is. Ezen munkálat szerint tehát a helyesírás fő elve a kiejtés; másod elvek a szófejtés és az írás egyszerűsítése.

HUNFALVY PAL.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

II.

Értekezésem czíméül akár azt tehettem volna: a nyelvújítás szók épzése; mert ritkább és homályosabb képzőkről szólva, majdnem elkerülhetetlen, hogy a nyelvújítás botlásaival is ne foglalkozzunk. Mai nyelvünkben sok olyan képző él, mely száz esztendővel azelőtt még halott volt. Nem mellőzhetjük, számolnunk kell velük. Föladatunk lesz kimutatni, hogy a nyelvújításnak volt-e joga őket föltámasztani, és nem jogtalanúl bitorolják-e ezek a képzők

az életet. A nyelvújítás több idegen képzőt magyarnak tekintett és velük számos szót alkotott. Ezeket is sorra kell vennünk, mert csak így láthatunk tisztán, csak így különböztethetjük meg édes sajátunkat a másétól és vonhatjuk meg ragaszkodásunkat az idegentől. Kezdjük mindjárt az utóbbiakkal.

1. Az ár, ér képző.

Annyit írtak, mondtak már az ár, ér képző szlávságáról, annyira kárhoztatták, elitélték, hogy e képző idegen volta ellen küzdve egészen elfelejtettek róla megemlékezni, hogy tulajdonképen nekünk is van egy ár, ér képzönk, mely nem a szlávságból került hozzánk, hanem nyelvünk életében egész természetesen fejlődött.

Ilyen ár, ér végű eredeti magyar szavunk, melyről kimutathatjuk, hogy megvolt a régi nyelvben, és ma is él a népnél, meglehetős számmal van. Egy párt Magyarugor szótárában Budenz is megemlített és magyarázott már; a teljesség kelviért azonban soroljuk föl itt mindnyáját: buvár, csaplár, csapodár, csiszár, foglár, jüzér, folyár, hajtsár, kajtár, koslár, töltsér, tündér, rezér; fehér, gyopár, sopár, sovár, sirár, sikér, szikár.

Mind e fölsorolt ár, ér végződésű névszók deverbális képzésűek. Két csoportba oszthatjuk őket. Az elsőbe tartoznak a világos igei alapúak, mint: burár, csapodár; a másodikba pedig a homályos igei alappal birók, mint: fehér, gyopár, szikár stb.

A világos igei alappal biróknak is találunk azonban egy pár gyanús alakját. Ilyenek: csaplár, foglár, hajtsár és rezér. Majdnem bizonyosan állíthatjuk, hogy a csaplár, foglár, hajtsár szókban nem az az ár képző van, mint a burár, csapodár-ban, hanem a szláv nyelvek ár képzője. Több ok szól ezen állítás mellett. Mindenesetre a legfontosabb, hogy mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol szlávok laknak. Kétféle dolog lehetséges. Az egyik, hogy szlávok vették át a magyar hajt, csapol és fog igéket és képezték tovább az ár képzővel; a magyarok aztán velük érintkezve e szókat már szláv alakjukban ismét visszavették tőlük. Ilyen visszakölcsönzésre több példa van. A gomb magyar szó.

A déli szlávok kölcsön vették tőlünk és a gombkötő fogalmának kifejezésére ellátták rendes ár képzőjükkel és lett belöle gombár. Ezt a gombár-t némely magyar vidéken is használják. Hasonló történt a némely vidéken használatos sajtár = sajtárus szóval is. Ezt is csak szlávok képezhették, midőn átvéve a sajt szót a sajtárus fogalmának kifejezésére ellátták ár képzőjükkel. De még valószinűbb, hogy a hajtsár, csaplár olyan vidéken teremtek, a hol a lakosság két nyelven, magyarúl és szlávúl egyképen beszél. Ilyen kétnyelvűeknél mindennapi dolog, hogy egyiket se tudva becsületesen, a kettőt összezavarják. Ezen szókban az ár képzőnek szláv eredete mellett legjobban bizonyít az, hogy a csaplár mellett egy csapláros alak is van. A csaplár szóban annyira nem érezték az ár módosító erejét, egyáltalában az egész szó magyar voltát, hogy az ár képzővel teljesen egyenlő értékű -s képzővel is ellátták, mint a szintén szlávból került mesár-t a mészáros-ban. A foglárnak a régibb nyelvben és Sándor Istvánnál auceps', madarász jelentése van, és csak 48 után kezdték mintegy csufnévůl a zsandárokra használni. Én azt tartom, hogy ennek a szónak az alapja nem is a fog ige, hanem alkalmasint a fogoly (perdix) névszó és ebből alkották szintén szláv hatás folytán a fogolyár, foglyár, foglár alakot, mint sólyom-ból solymár-t (P. Pápainál: falconarius). Ha a fog- igét veszszük alapúl, nehezen magyarázhatjuk meg, honnan került oda az az l és az eredetibb madarász ielentés.

Bár a vezér-t ki lehet a vezet igéből magyarázni és nagyon szép analogiáját találjuk a csiszár, kajtár szavakban, még sem igen tarthatjuk eredetinek. Nem tarthatjuk pedig azért, mert legrégibb nyelvemlékeinkben nem találjuk, bár elég alkalmuk lett volna rá, hogy a bibliafordításokban használják, és legelőször Molnár A. szótárában fordúl elő. A vezér szót a 16. században vehettük a törökségből, a hol vezir alakban találjuk. A vezir-ből ép úgy lehetett vezér, mint a ném. polier-ból pallér.

A többi világos igei alapú szókat, melyeknek eredeti voltához semmi kétség sem fér, vegyük most már egyenkint bonczoló kés alá. A buvár eléfordúl régibb emlékeinkben és a népnyelvben; M. Albertnél "mergus, urinator,

vízben buvó". Kriza. Vadrózsák: édős annya vizi búvárokat küldött: vizi búvárt elhivatá. 4. és 5. l. Összetételben: buvárkutya (canis ponticus PP.). A csapodár alapszava a csap- ige d frequ. képzővel a nép nyelvében általánosan használatos. A csap igének d képző alakja megvan a csapodi, csapdi, csapda participialis alakokban is. A csapodár-nak Sámbárnál eredetibb csapondár alakja is előfordúl. (A szóközépi d a magvarban mindenütt eredeti nd helvett való.). Csiszár-nak alapja a csiszol-beli csiszo- (az l frequ. képző.). Régi szó. Molnár A. szótárában és PPápainál: machaeropoeus, armorum faber, politor. Az egyszerű csiszo- tő meg van még ebben a participialis képzésben csisza (pl. csisza-kő, ered. alakja: csiszaj). A kajtár (damnificus, noxius, PP. it. cupes, catillo S. I. mindent fölverö, fölfitató, fölkutató. Sz. D.). és koslár (régi szó: lascivus, salax, venereus) névszók alapja a kajtat (inquirit, investigat) és koslat (grassatur, discurrit M. A. propter Venerem instar arietis circumcurrit S. I.) igékbeli kajt- és kosol (denom. képzés kos-ból). Jelentésük kajtató, koslató. A kajtár és koslár úgy látszik refl. igetőből (kajlik, koslik) vannak tovább képezve. A folyár-t mint régi szót jegyezte föl Kresznerics. Előfordúl S. I.-nál is lascivus, salax, venereus értelemmel. Képzésre nézve megegyezik az utóbb említett névszóval, és jelentése tulajdonkép annyi mint folyató. A töltsér a tölt igének egy frequentativ -s-sel tovább képzett töltös alakjából; a tündér (praestigiator, qui se in varias species transformat M. A.) pedig egy frequ. tüned- igetötöl való, jelentése tehát tünő, tüncdező. A füzér alaki tekintetben bővebb magyarázatra nem szorúl. Előfordúl a nép nyelvében "a mi föl van füzve v. füzni való" jelentésben; pl. fölaggatja a füzéreket (a fölfüzött gyümölcsöket, szölöfürtöket) a házban Sz. D. Összetételben; fözérgyöngy: füzött rend-gyöngy Sz. D.

A nem világos igei alapú szókat, mint fehér, gyopár, sovár, sivár, szikár, sikér részben csak az összehasonlító nyelvészet segítségével magyarázhatjuk. A fehér, fejér szóknak alaptöve egy feh-, fej- ige, melynek eredetibb alakja a "splendere" jelentésű ugor p;g- (f. päj) ige; fehérnek jelentése tehát "splendens, splendidus". (L. Budenz. Magyar-ug. szót. 500. l.) A gyopár (stoechas citrina M. A.

gyopár-tapló = fűnek neme, melyet, ha megszárítnak, könnyen belé akad a tűz Sz. D. A mint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz belé. Dugonics) alapja lehet a gyopon, gyapon-beli (exardescere, succendi) gyop-; jelentése tehát annyi volna mint gyúló (t. i. fű). A sivár alapigéje ugyanaz mint a sivány (abgetragen, verschlissen) szóé, t. i. siv- (= ugor s,g: reiben, schleifen, wetzen). Alapértelem szerint könnyen együvé tartozhatnak (a sivány-ra nézve l. Budenz. M.-ug. sz. 361. és 353. szám). A sovár = avidus, inhians alapja egy sov- ige lehet, de nagyon valószinű, hogy egy participium képzővesztett alak van előttünk sováró, vagy még eredetibb sováló helyett. A szikár alapja lehet a szikkad-beli szik-; jelentése tehát mintegy száraz, során; volna. A sikér (= csekély. Nyr. VI. 523.) világos, hogy sikély helyett való, mint a sekély, csekély vele egyértékű szavakból kitűnik; tehát csak végződésre és nem képzésére nézve tartozik ide.

Ezek az ár, ér végződésű szavak, melyeket itt fölsoroltam, jóformán teljesen kimerítik azon szókat, melyekben az ár, ér képző voltát ki lehet mutatni. Az ár, ér az összehasonlító nyelvészet alapján, összetett képzőnek mutatkozik: $\dot{a} + r$, $\dot{e} + r$. Első része az $\dot{a}$, $\dot{e}$ egy nomen agentis képző és a teljesebb -j, -j; alakból vonódott össze, mely ma is megvan pl. a tolvaj ered. tolvajo szóban (l. a tolvaj-ra nézve Bud. M.-ug. sz. 231.), az r pedig Budenz szerint közönbös képző, ugyanaz, mely szomorú, keserű szavakban is meg van, és eredetileg alig lehetett más mint kicsinvítő képző. Buvár tehát teljesebb alakjában így hangzott buvaja-ra, buvajra; fehér: feheje-re, fehejre. Mind e szók cselekvő nevek (nomina agentis). Buvár: buvó, csapodár: csapodó, kajtár: kajtó, tündér: tündő. Jelentésre nézve csak a fűzér tér el, mely nom. acti és magát a fölfüzött dolgot jelenti (v. ö. temető: friedhof). Meglehet azonban, hogy a fűzér-ben az r ered. l-ből való; képzése tehát olyan volna mint a fonál, kötél szavaké. Ez a magyarázat az előbbinél jóval tetszetősebb is.

Föl kell itt még sorolnom egy sereg olyan ár végű szót is, melyek nem képzettek, hanem gyökérszavak. Azoknak kell tartanunk, mert meg nem magyarázhatjuk. Ilyenek: bogár, gyökér, madár, sugár, sudár, szekér,

kenyér; || fenyér, hinár. Több közülök, mint gyökér, sugár, sudár az összehasonlító nyelvészet alapján is gyökérszónak mutatkozik (l. Budenz szótárában az e szóknak megfelelő czikkeket). A ragozásban az utóbbiakban, valamint a madár, bogár, szekér, kenyér szókban az ár-t rövidebb -ara váltja föl: madara-t, sugara-t stb., a mi az ár képzésű szavakban soha se történik. A fenyér, hinár stb. szókban ugyan megmarad ragozás közben az ár, de hogy mindazáltal mért nem tartjuk öket képzett szóknak, azt már megmondtuk.

Láttuk tehát, hogy a magyar ár, ér deverbalis képző és nomen agentis-féle szókat alkot; most már nézzük, jogosak-e a nyelvújítás ilyen alkotásai, mint hordár, áldozár, csillár, zuzár, szövér és a többi, mert ki győzné őket mind elsorolni? — Azt mondhatná valaki, hisz ezek is szakasztott olyan képzések mint buvár, csapodár! Igen ám, csakhogy meg kell gondolnunk, hogy hány ilyen világosan, magából a magyar nyelvből megmagyarázható ár képzős szavunk van. Összesen csak nyolcz, és ezekben is annyira elmosódik a képző functiója, hogy módosító erejét alig érezzük. Csak fejtegetés után tudtunk rábukkanni, hogy a csiszár, kajtár, csapodár, tündér szóknak ige, még pedig ma már nem élő igealak képezi alapját. Az ár ezekben a szókban már majdnem teljesen megkövült mint képző, és semmikép se szolgálhat analogiáúl.

De nem csak deverbális képzésű ár végű szavakat találunk nyelvünkben, hanem denominativumokat is. A régibb és a nép nyelvében összesen csak négy ilyent találunk: kád-ár, kulcs-ár, solym-ár, sajt-ár (sajtárús). A solymár és sajtár szavak, mint már mondtam, szláv hatás folytán készültek és nyelvújítóink nem is ismerték. Azt a két szót, a melynek analogiájára ár végű denom. szavaikat alkották, a kádárt és kulcsárt mind egyszerű (kád, kulcs) mind képzett voltukban szintén a szlávból vettük. Így tehát, minthogy hibás analogiára készültek, minden újabban képzett ár végű szavunkat el kell itélnünk.

A kádár-on és kulcsár-on kívül még számos ár végű szót vettünk át a szlávból, melyeknek eredeti jelentése azonban a magyarban nem érthető és így mintáúl se szolgálhattak, ilyenek: mészár (mészár-szék), pohár, gerencsér, mocsár stb.

Ar végű nem csak szlávból, hanem németből is került hozzánk. Ezeket nem annyira a szóképzés mint a hangtan szempontjából említem meg. Érdekes t. i. hogy a ném. er végzetnek rövid vocalisa a magyarban megnyúlik, mint: hébér: heber, kasznár: kassner, pintér: binder, fullajtár: vorreiter, kaczér: ketzer (l. Szarvas. Nyr. VI. 385. l.), sintér: schinder, hengér (székely szó): henker, bognár: wagner (A v és b hangváltozásra v. ö. bakter és wächter; a bakter különben a sváb wochter alakból került hozzánk), pallér polier.

HALÁSZ (FISCHER) IGNÁCZ.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

II.

Ezzel áttérhetünk az ötödik szakaszra, a szószármaztatásra.

"A szószármaztatás, így olvassuk a 6. lapon, könnyen tévedésre s képtelenségekre visz, sz. Ágoston szerint: a szók eredetét kiki, mint az álmokat, jó szánta szerint magyarázván. A kimondás által a betűk gyakran elcseréltetvén, csaknem lehetetlen a szók való eredetéig feljutni, erőtetéssel pedig csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni. Etymologiát mindazáltal szótárirónak elhagyni nem szabad; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat vonni. Azonban a szók eredetének kinyomozásában a könnyenhivőség és túlságos kétkedés közt közép utat kell tartanunk, s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani."

Ez sok tekintetben nevezetes passus. Nevezetes először is, hogy ez a tétel: "a szószármaztatás könnyen képtelenségekre visz," azzal van okadatolva, mert "sz. Ágoston mondja, hogy mindenki jó szánta szerint magyarázza a szók eredetét." Ebből következik, hogy az etymologia nagy részében nem egyéb, mint képtelenségek tanítása; aztán hogy sz. Ágoston nyelvészeti tekintély; s végül, hogy

minden ember etymologus. Ha ez az állítás bizonyos etymologiai dolgozatokra vonatkozik, akkor mi is szives készséggel aláírjuk, hogy a szószármaztatás könnyen képtelenségekre visz. Különben csak annyit jegyzünk meg hozzá, hogy fütyűlni is mindenki fütyűl, de azért még se mindenki muzsikus. Nevezetes másodszor, hogy "a kimondás által a betűk és nem a hangok cseréltetnek el, hogy azért csaknem lehetetlen a szók eredetéig feljutni, s hogy erőltetéssel csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni". Ez a hely ama sajnálatos jelenségről tesz tanúbizonyságot, hogy a Nagy Szótár, a melynek, a mint majd látni fogjuk, a szószármaztatás minden, a többi kellék pedig majdnem semmi, épen azt nem tudia, a mi fő, t. i. hogy a hangváltozások bizonyos törvények szerint mennek végbe, s hogy épen e hangtörvények útmutatása mellett állapíthatni meg egy részt a szóknak eredetibb alakját; nem tudja, nincs tisztában magával az etymologia fogalmára nézve sem; mert ha tudná, a találomra épített és kierőszakolt szómagyarázatot nem vinné be az etymologia fogalmába, a mely az igaz. a való (ἔτυμον) kimutatásának a tudománya. Nevezetes harmadszor, hogy "az etymologia által világosodik fel szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni". Ebből következik, hogy ha én, vagy akárki más ki nem mutatja előbb nekem, hogy honnan és hogyan származott a huszonöt, meg nem érthetem, nem tudhatom, mit jelent, ha mindjárt rajtam hegedűlik is el; mert "szavaink értelme csak az etymologia ... által világosodik föl"; s következik, hogy mindazon szó, a mely a NSzótár megjelente előtt készült, szabálytalan, rosz szó; mert etymologikus szótárunk a NSzótár előtt nem volt, már pedig "új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni". Nevezetes negyedszer, hogy "a szómagyarázatban a könnyenhivőség és kétkedés közt közép útat kell tartani". Az etymologiában, ha tudomány, s a mely esetben tudomány, nincs se hit, se kétkedés; ezek csak abban az etymologiában lehetők, a melyről a NSzótár nyelvtudósa, sz. Ágoston beszél. De fő nevezetessége az egész passusnak a következő okoskodásban mutatkozik: "A gyakori s erős hangváltozások miatt majdnem lehetetlenné válik, s legtöbbszörte tévedésre s képtelenségekre visz a szószármaztatás; hibák tanítása helyett tehát tanácsosabb bevallani tudatlanságunkat: ennélfogva szótárirónak nem szabad elhagyni az etymologiát, mert csak ez világosítja fől a nyelv törvényeit" — s ha aztán kérdezzük és kutatjuk, mi által világosítja fől az etymologia a nyelv törvényeit, a passusban más választ rá nem találunk, mint azt, — "tévedések és képtelenségek által".

E logikai misteriumra következik a gyökérszó meghatározása és fölosztása. "Gvökszónak hivatik az az egvtagú rész, melv nincsen szóképző által alkotva". Ez ugyan nem áll, legalább a magyarra nézve nem; de tekintve az akkori tudományos viszonyokat, nem róhatjuk föl hibául. "Az ilv győkszók, olvassuk folytatólag, vagy eredeteiek vagy kölcsönzöttek." A mi a gyökérszóknak ezt a fölosztását illeti. ilvesmit a nyelvtudomány nem ismer; a nyelvek szókat igen is, de gyökereket egymástól nem szoktak kölcsönözni; a hol netalán a kölcsönzött szó a kölcsönadó nyelvben egyszersmind győkér volna, ott kétségtelen, hogy képzője vesztett szóval van dolgunk. A nagy számú győkérközősség nem kölcsönzésnek, hanem közös eredetnek a tanújele. "A gyökszók eredetéről, folytatja tovább az utasítás, alig mondhatni valamit, mert az ős régiség homályában vész el. Már az ily gyökszókról, akár azok finn, zsidó, arab, akár a perzsa. mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legvenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: hol a kölcsönzés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkből világos, ott az kijelentessék: hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradion a szótárban is, egyszerűen az jegveztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar győkszó, ez vagy amaz idegen nyelvyel közös. Minthogy az említett főlosztás tarthatatlan, tarthatatlanná válik a ráépített következtetés is. Ha valamely magyar győkér egy idegen nvelv győkerével egyezik, az vagy véletlen találkozás, pl. magy. kap-: lat. cap-: vagy tulajdonképen nem is egyeznek, pl. magy. fénr-: gor. oz:v-. mert a görögben a gyökér ozv-. ca- Curt. Griech. Etvm. a magvarban pedig az feredetibb p-ből támadt 'Budenz, NvK, VL': vagy egyszerű szókölcsönzés, pl. magy. kád: lat. cad-us: itt még hozzájárúl, hogy a magyar az ő szavát nem is a latintól vette, tulajdonkép

tehát e két szónál nem is lehet magyar-latin szóközösségről beszélni. Csodálni való még az idézett helyben a nyelveknek következő osztályozása: finn, zsidó, arab; aztán perzsa, mongol, török. Meg kell még jegyeznünk e helyre nézve, hogy a szláv helytelenűl van tótnak nevezve; az egyik nemi-, a másik pedig fajfogalom; s a mely szó szláv, az nem szükségképen tót is. Aztán a magyarban a kölcsönvett szláv szók száma körülbelűl ezerre rúg, ebből az ezerből azonban alig jut a tótra talán száz.

Helyes e szakasznak az a pontja, a mely a kölcsön vett szókról beszélve azt mondja, hogy "az idegen szó néha nem azon nyelvből jön át, a melynek tulajdona; pl. piacz az olasz piazza-ból van véve, noha eredetije a német platz. Tévedés elhárítására a nagy szótárban ennek is föl kell jegyeztetnie".

S ezzel az utasítás, ha még hozzáveszszük a "Szótári rövidségről" szóló VI. szakaszt, a mely egészében helyes útbaigazításoknak a foglalatja, véget ér. Vannak azonban még pótlékutasítások is, a melyekből a következő pontok érdemesek a kiemelésre. Az első azt kivánja, hogy "a nem helyesen képzett, de az életben fölkapott szók is fölveendők a szótárba, megjegyezvén az ilyeneknél a képzési hibásságot, mi által a szótár gyakorlati használatossága növekedtével egyszersmind a nyelv tisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni". Lehetetlen bárkinek is, a ki csak némileg is ismeri nyelvünk újabbi viszontagságait, az utasításnak e pontjától megtagadnia teljes helyeslését. Szintoly teljes helyeslésünkkel találkozik ama másik pont is, a mely meghagyja, hogy "a szótárírók a szószármaztatást és nyelvhasonlítást mellőzzék".

S ezzel meglehetnénk elégedve, ha egy újabb pótlékban a következő tudósítást nem olvasnók: "Czuczor Gergely és Fogarasi J., amaz mint a nagy szótár szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója a kis gyülésnek bejelentették, hogy ők túlmenvén az utasításon, az etymologiát is fel kezdék venni a munkába, s ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik, a szók más nyelvekkeli egybehasonlításába is bocsátkoztak. Az ülés kedvesen vette a szerkesztők e dicséretes buzgóságát."

A mint már egyszer említettük, szótárunknak az

etymologia minden, a többi kellék pedig majdnem semmi. Etymologia minden áron! ez a jelszó. Oly praemissákból, a melyek minden egyebet megengednek, csak a szófejtést nem, végre is az a következtetés, hogy szükséges az etymologia. "A szók helyes érteményezésére szükséges a szóelemzés," olvassuk a 18. lapon. "Etymologiát szótárírónak elhagyni nem szabad, mondja az V. szakasz; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme." S ugyanott *) alatt a szerkesztőségnek ezt a jegyzetét találjuk: "E szakasz elején az mondatik: "A gyökszók eredetéről alig mondhatni valamit. Továbbá: "A származék és összetett szóknál ki kell jelelni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyenérthetősége azt szükségtelenné nem teszi. Már ha egy részről a gyökszók eredetéről alig mondhatunk valamit, más részről a származás és összetétel könnyenérthetősége az elemek kijelölését szükségtelenné teszi: akkor alig maradna mit elemeznünk. Pedig ennek az értelem meghatározására is végtelen befolyása van." S minden hangsúlyozott s kigondolható "noha" és "ámbár" ellenére győzött a megindító panaszhang, hogy "akkor nem volna mit elemeznünk", győzött "az értelem meghatározásra oly végtelen befolyású etymologia"; s a mint hallottuk: naz ülés kedvesen vette a szerkesztőknek abbeli dicséretes buzgóságát, hogy az utasítás ellenére is fölvették az etymologiát a szótárba."

Itt méltán kérdheti mindenki: miként magyarázandó meg ez a minden áron való etymologiázni akarás? Mi is kérdeztük, s alkalmasabb feleletet nem találtunk rá, mint azt, a mit a költő mond: Sok volt nagyon a tudósnak az ő tudománya. Kellett akkorában egy csomó nyelvésznek lenni, a kikben annyira összegyült s úgy fölszaporodott az etymologiai malaszt, hogy már ki kellett buzognia; s a hová kibuzogjon, arra épen legalkalmasabb edény volt a készülő tökéletes szótár; mert tökéletességét csupán és egyedűl ennek a bőven ömlő etymologiai malasztnak köszöni, a mint jövő alkalommal, s részben azonnal is látni fogjuk a szerkesztőség elveinek fejtegetésénél. Előbb azonban még egy nevezetes pontjával kell megismerkednünk az utasításnak, a mely íme ekként hangzik: "Mi az etymologiai és nyelvhasonlítási fejtegetéseknek netán szabandó

határokat illeti, hosszas tanácskozás után úgy nyilatkozott a választmány, miszerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók, melyek több-kevesebb nyelvészek által s nem minden ok nélkül idegeneknek tartatnak, óvatosan tárgyaltassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokáúl". Már meggyözödhettem volna, mert sokszor, igen sokszor átolvastam e helyet, mindazáltal most is, midőn e sorokat írom, azt kérdezem magamtól: Megyan nekem a két látó szemem? Vagy talán elfeledtem, nem értek jól magyarúl? Tudok én még itélni, nem fogyatkozott meg az értelmem? Csakugyan az van itt kinyomtatva, hogy "a nyelvtudományi osztály választmánya abban állapodott meg, hogy az oly szók, a melyeknek idegensége kétségtelen, óvatosan bár, de hódíttassanak meg a magyar nyelv eredeti birtokáúl?" Hiába, nem tagadható, ott áll eltörülhetetlenűl: "úgy nyilatkozott a választmány, miszerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók óvatosan tárgyaltassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokáúl". S aztán megint elgondoltam, lehetőnek tartaná-e valaki, hogy pl. a történettudományi osztály választmánya oly utasítással bízza meg egy vagy több tagját, hogy leginkább azokat a történeti eseményeket, fölfödözéseket, találmányokat, a melyeket kétségtelenül idegen népek alkottak és teljesítettek, pl. Amerika fölfödözését, sajtót, gözgépet sat., óvatosan a magyar nemzet sajátjának, eredeti birtokának vindikálják? Nem, az lehetetlen. Itt mégis valami tévedésnek kell lenni a dologban. Nézzünk utána, győződjünk meg; fordúljunk fölvilágosításért magához a NSzótárhoz! S rányitottam egyikére a legelsők közt levő, kétségtelenűl idegen szóknak? erre hogy asztal; s olvastam: "aszt elvont gyök, melybő" asztag, asztal és ezek származékai erednek; egyezik a megfordított tesz önálló gyökkel; jelentése tchát: valahová tevés, állítás, helyezés, rakás". Ránvitottam egy másikra: abroncs; s olvastam: "abr elvont gyök; átvetve bar azonos a födést, takarást jelentő bor, bur gyökkel a borít, borul, burok szókban; származékai: borincs v. boroncs, betűáttétellel: obrincs v. abrincs"..... S betettem a könyvet, és -elgondolkoztam.

De térjünk át a szerkesztőség etymologiai elveinek fejtegetésére.

Tehát mons parturibat : nagy szülhetnékje volt a hegynek, gemitus immanes ciens, eratque in terris maxima exspectatio.

A természetrajzból tudjuk, hogy egyfajú lények közt is van különbség. Ismeretes például a cucurbitaceák közül a paraszt tök és úri tök; van közönséges szilva s királyné szilva, van csordás körte és császár körte. Így van a tudománynyal is. Az a számművelet, teszem azt, a melyet a szatócs végez, az közönséges számművelet; a bankáré ellenben, az fölsőbb számművelet. Ez előzményekből következik, hogy nyelvtudomány és nyelvtudomány közt is kell különbségnek lenni. S van is. Van egy közönséges s van egy fölsőbb nyelvtudomány. Különbség köztük csak is az elvekben, eljárásban s az eredményben van; a többire nézve teljesen megegyeznek egymással. Az eljárásbeli különbség például az, hogy a közönséges nyelvtudomány nyílt szemmel dolgozik, s azért csak azt látja, a mi van; a fölsöbb nyelvtudomány pedig, mikor keres, fürkész, kutat, behunyja a szemét; azért gyakorta olvast se lát, a mi van, s viszont a legtöbbszörte olyas mindent is lát, a mi nincs.

Nézzük például ezt a jól ismert szót: megyek. Ha egybevetjük ismeretes alakjait és származékait, pl. csak a következőket: mêntem, ménő, ménet, mégy, mégyén, mégyünk, méngyék, méngyünk, méndégél, méned-ék, s még némely ide tartozó egynemű jelenségekkel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy itt két igetővel van dolgunk; az egyik a gyökér mén-, a másik továbbképzés mén-d, s hogy ebből való a méngyék, aztán mégyék és mégyék; továbbá hogy a méngyék, mégyék csak a jelentő jelenében működik, s ott is megosztja szerepét a mén- tővel, a többi alakok pedig kivétel nélkül a mén-ből vannak képezve. Hogy mi ez a mén-, elem-e vagy pedig származék, azt, ha mindjárt a a legapróbb, idevaló jelenségeket összehordjuk s nagyító üveggel vizsgáljuk is, azt meg nem mondhatjuk, mert arra nyelvünkben nincsen felelet.

Ez a közönséges nyelvtudomány. A mit lát, azt tudja; a mit nem lát, azt bevallja, hogy nem tudja.

A fölsőbb nyelvtudománynál ellenkezőleg áll a dolog. Ö azt nem tudja, a mi látható, pl. hogy a mengy- nem egyéb, mint a mendegél-beli mend-, s azért neki a megy rendhagyó ige, s szerinte a mengyek, mensz, mesz, megyen csak a "nyelvrontó tájbeszédben" (így van kinyomtatva a 24. lapon) divatosak, s mint ilyenek természetes hogy fonákságok; nem tudja, hogy a megy-ből nem alkotható a nomen agentis; különben nem állítaná, hogy a megye nem egyéb, mint a megyő részesülönek a változata. Ellenben tudja, a mi se nem látható, se semmiféle érzékünkkel föl nem fogható: hogy a men- micsoda elemekből áll, s külön mindegyik elemnek mi a belső értéke.

S ha valaki azt kérdezi, a NSzótár nyelvtudománya melyik a kettő közül, a feleletet megtalálja rá a 24. lapon, a hol a szerkesztőség magáról ezt mondja: "felsőbb nyelvészettudományt űzünk".

Lássuk tehát, mit tanít a fölsőbb nyelvtudomány.

"Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, így olvassuk a 15. lapon, melynek nincs többé önállósága, közhasználatú értelme, milyen pl. dar- a darab szóban; de minthogy az ily gyökerek más gyökerekkel egybevetve valamely közös elemben ismét megegyeznek, pl. a rozzan-beli roz-, a rohad-beli roh-, rogy, rosz sat. beszédrészeknek közös eleme ro-: következik, hogy a magyar nyelvtudományban kétféle gyök van, az egyik gyökelem: ro-, a másik egyszerűen gyök: roz-."

S a fölsőbb nyelvtudománynak – minthogy már ki van találva a nagy szó, hát használjuk – tehát a fölsőbb nyelvtudománynak, a mint az részint az Előbeszédben ki van fejtve, részint az egyes czikkekből kiegészíthető, a gyökerekről szóló elmélete ím a következő.

Minden gyökérnek van egy alaphangja, s cz rendszerint mássalhangzó, a melyben eredettől fogvabizonyos belső erő, az alapjelentés bennrejlik. Egy példa elég lesz, hogy világos fogalmunk legyen a fölsőbb nyelvtudomány gyökeleméről. Vegyük föl az r hangot. "Mint gyökhang — ez van mondva róla az V. köt. 387—388. lapján — a) általában erős, légrázó, reszketeg hallamot utánoz, pl. ráspol, récze, riszál, rozzan, rucza sat. Ide tartoznak, melyekben az r alaphangot más hangok előzik meg, mint: bar-czag, bar-bora, bor dó, dor-omb, turha sat. Továbbá az emberi kedély- és indulathangok, melyek erős r hanggal törnek ki, mint: ir-így, dér-dúr,

ör-öm, irg-alom sat. b) Oly gyökszók alaphangja, melyek némi erőszakkal, s többször r hanggal járó rontást, metszést, rágást fejeznek ki, milyenek: rab, réz, rojt, ger-eben, ger-eblye, csor-oszlya sat. c) Oly gyökszók alaphangja, melyek ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést, és tüzszínt jelentenek, mint: ragy-a, rák, rát-ottu, ris-ka, rozs-da, pör-nye, gyér-tya sat. (Közbevetve legyen mondva, fölötte csodálkozunk, hogy épen a tűz, de meg hogy különösen a ménkü, a mely nem csak jelenti, hanem a mely maga a legvastagabb ropogással, recsegéssel járó tűz, égés és tűzszín, hogy miért maradt ki épen ez ebből a tüzes családból?) d) Erős mozgásra, terjedésre vonatkozik, mint: par-ittya, gar-at sat. e) Oly szók alaphangja, melyek valami magasat, emelkedettet jelentenek, mint: or-om, hór-i, gór-é, tar-kó, szar-u sat."

A mint a fölhozott példákból kitetszik, ez az alaphang állhat a szó kezdetén, közepén vagy végén, annak a jelentésre semmi befolyása sincs, s egyéb tekintetben sem se nem épít, se nem ront a gyökérszón.

Itt az a kérdés vetődik föl először, hogy ha pl. a parittya-beli par- gyökérnek alaphangja, lelke az r, minő functiót végez benne először az a, aztán a p.

A gyökérbeli magánhangzóra nézve a 16. lapon azt a fölvilágosítást nyerjük, hogy "az alaphang a nemet jelöli, a magánhangzók pedig fajkülönböztetők". Egyes czikkekből továbbá kikövetkeztethető, hogy mindegyik magánhangzónak minő módosító ereje van; a mit különben egy más nevezetes munkában ("A magyar nyelv metaphysicája." Irta Fogarasi János.), a melyből van véve ez az egész elmélet, ekként találunk meghatározva: "1) A gömbölyű magánhangzók $(\acute{o}, \acute{o}, \ddot{u}, \ddot{u})$ jelentenek a) gömbölyűséget, b) öszvehuzást, berekesztést; 2) a nyíltak (á, e, é, f) jelentenek terjedést, nyilást; 3) a vastagok nagyságot, durvaságot, kellemetlen érzést, távolságot; 4) a vékonyak kicsinységet, kellemetes érzést, közelséget; 5) a hosszúk tágasságot, lankadást, jövő időt; s 6) a rövidek keskenységet, gyorsaságot és jelen időt". (56-57. l.) S ugyan ehhez ugyanott a következő jegyzet van csatolva: "Talán ezen vastag és vékony hangok különbségeiből lehet kimagyarázni az egyes szinek különbségeit is, pl. barna, piros, sárga kellemetlen színek, fehér, kék, zöld kellemesek?" A kérdés alakjába öltöztetett tény itt egyedűl csak a becsülendő szerénységnek a bizonyítéka. Mert lehet-e erre nézve kétség? Nyúljunk bele vakon a szók nagy seregébe, s a melyeket kimarkoltunk, fényesen fogják igazolni a vastagság-vékonyság sat. elméletének tiszta valóságát. Kan = durvaság, nöstény = finomság. Nő, hölgy = finomság; a leány-ban az alaptag le = vékonyság, a toldalék ány = lehető vastagság; meny, menyecske = vékonyság; asszony, anya határozott vastagság.

A másik kérdés, hogy mi a par-ittya-beli par-nak harmadik eleme, a p elem. Szótárunk szerint ez előtét, s a 62. lap tanítása szerint "lehet négyféle: a) az alapszó érteményét nem változtatja, legfölebb hangzatosabbá teszi, pl. Andri Bandri, Örzse Börzse, Ista Pista, Anna Panna; b) az alapszó érteményét némi árnyalattal módosítja, pl. atya, batya (bátya), anya banya, állrány bálvány, órias (óriás) hórias; c) némely szókban csak ikerítve divatozik, pl. ingó-bingó, ákom-bákom; s d) a gyök- vagy tőszóból egészen újat képez, pl. ér és bér, orda és borda, ém (ebben émettem: ébren voltomban) és kém, egyít és vegyít". Ehhez meg kell jegyeznünk, a mi különben magától érthető, hogy ha a gyökér alaphangja kezdi a szót, akkor mássalhangzó társa utótét lesz, a melyről szintén ugyanaz áll, a mi az előtétről volt mondva.

SZARVAS GÁBOR.

∱ TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

Hogy a meglevő természetrajzi munkában összehalmozott tudománykincseket ezentúl is használhassuk, az eddigi helytelen alkotásu műszavakat nagyrészt nyelvtanilag kiigazítjuk, s csak ott helyettesítjük magyaros vagy európai keletű szavakkal, a hol szükséges. (V. ö. Nyr. II. 49-54.)

A helyettesítéseknél visszamentűnk a latin, görög vagy európai keletű műszavakra (bohóc, brillenschlange, serpent a lunettes, szemű veges kigyó), vagy régiebb munkákra, vagy a néphez folyamodtunk. Nem alkotunk egészen új szót csupa viszketegből, hanem csak szűkségből; s ekkor a nyelvtani szempontoknak ébrentartásával a czélt magát nem tévesztjűk el szem elől, t. i. a természetrajznak nemzetiessé való tételét s

előmozdításának cszközeit. Az új alkotásoknál arra törekedtűnk, hogy az élettani viszonyok vagy a megkülönböztető tulajdonságok lépjenek előtérbe.

A) Zoologia.

a: Általános rész.

- I. Elvetendők a következő, leginkább chemiai hibás szóalkotások. s visszaállítandók az internationalis elnevezések. A hol épen szükségesnek látszik a magyar kifejezés, helyreigazítással magyarázóúl szintén használható. E szerint lesz: em(v): chymus: festeny: pigmentum: nyálany: ptyalin; hugyany: urin; sajtany: casein. (legumin); vérteny: chytin. entomolin; emésznye: pepsin; fehérnye: albumin (protein: tojás fehére); kemnye: amylum (keményítő); rostonya: fibrin; sejtenye: cellulosis; tápnya: chylus; ösképle: sarcodes; tömkeleg: labyrinth.
- II. Helyreigazítandók: csáp (antenna): csap, pl. lemez csápúak helyett legyezős csapúak; tap: (tentaculum); tapogató: táp (victus): táplálék (összetételekben tápláló) élelem: szip (proboscis): szipó; inger (stimulus): ingerlés, ingerlet; nyák (mucus): nyálka; tak (mucus): (takony, nyálka) turha; receg (retina): recehártya: alvad (coagulat): megalszik, származékaiban megalvó, megaludt, aludt (vér. tej); rágony (mandibula): rágó; tekeny (testa): tek nő; úszony (pinna): uszó szárny, halszárny, para, pl. has szárnya, gerincz szárnya (népies kifejezés az uszony helyett): zsírany: zsír; hatány (actio, vis agendi): hatás, hatósság; falám (palpus): faló, faldokló, faldosó; csövény (calamus): a toll csévéje, csöve; ormány (proboscis): orr nyujtvány, nyúlt orr, v. egyszerűen orr, pl. nyúlt orrúak; forgantyú (columella, a csigáknál a héj tengelye, orsója) helytelen alkotás, mert a tyú rag a részesűlés t-ő helyett áll, pl. billentő, billentyű, s így forgató helyett csak forgatyú állhat, azonban a fogalomnak jobban megfelel az orsó; billér (halter): billegetö: függér (vena descendens): függö er; gyúpont (focus): gyújtó pont; együtt érzideg: egyűttérző ideg; erjanyag: erjesztő, élesztő; hallideg: halló ideg; halljárat: hangjárat; hallszerv: hang műszere, hallás műszere: hörgcső: hörgö (csö); köthártya: kötöhártya; kötszövet: kötő szövet; látideg: látó ideg; látérzék, -szerv: látás érzéke, szerve; láttelep, -táv: látó telep, távolság; metszfog: metsző fog; merszíp: merő szipó; nyelcső, -csap: nyelö. de helyesebb a népies nyeldeklő, épen így nyeldeklő csapja. E szó minden esetre a fölhozottnál s a

görög φάρνγξ-ból eltorzítás által képezett bárzsing-nál is jobb: pödörnyelv: pödrött nyelv; raganyag: ragasztóanyag; támpont, e szónak két jelentése van: 1) kezdőpont, pl. az izom támadó pontja, 2) megtámasztó, pl. a medenczében a czombcsont megtámasztó pontja: tengélet (vegetativum): tengő: v. tengődő élet: uszhártya: uszó hártya: uszhólyag: uszó hólyag, a halaknál pukkantó; ür: űreg; válfaj: váló faj; védfulánk: védő fulánk: gyomornyit: gyomornyitó; gyomorcsuk: gyomorcsukó.

III. Helyettesítendők: bök: (aculeus): tüske, tövis pl. bökuszonyos h. tűskés szárnyúak; lődör (trachea) légjárat, légcső, légcsatorna; (c)sonk (ceroma): viaszhártya: téhely (coleon): szarvlemez, tülklemez; láta(b), látta (pupilla), ez a szó egészen fölös, mert van egy szép népies kifejezésünk, t. i. a szem bogara, mely a szem bogyójának (iris, s németes magyarsággal szivárványhártya) közepén bujkál; lebel (pinna): evező toll; lebeny (cacumen): szárny csúcsa; ébreny: csira, embryo; főny (apex): tető él; marcony: méregfog: födény (elytron): szárny fedő; durvány (rudimentum) a latin rudis szerint a durva szónak minden megfontolás nélkül képezett származéka; a rudimentum t. i. nem a durvaság, hanem a csonkaság, elmaradottság fogalmat jeleli pl. a pseudopus serpentinus, boa constrictor s más állatok végtagjában; ennélfogva a magyarban is ily szóra van szükségunk; közel álló synonymák ezek: csuta, csonka, csenevész nviszlett, satnya, sanyargó, sinlö, suta sat.; a nevezett végtagmaradék embryologiailag valóban végtag s azért a görög κολοβός, πηρός (csonka) példájára ajánljuk a csonkulat szót; - szilvány (branchium): kopoltyú: mentyű (cochlea); csigahéj; röptyű (elytron): szárnyfedő, szárny; röp, e szónak is két jelentése van: 1) röpülés, 2) szárny, pl. hártyaröpüek helyett lesz hártyaszárnyúak; csőd (tarsus): lábtő, de nem lábszár; hogy a néphez nem lehet mindenben folyamodni, épen e szónál lábszár láthatni, melyet a nép lábtő helyett használ; épen oly helytelenül nevezi a nép az állatok hátulsó lábának sarkát térd-nek azt mondván, az állat hátulsó lábánál hátúl van a térd: - benne (internum alicujus rei) a húsrostok tartalma, melyet az izomhüvely körülvesz, azért izom állomány; bönye (amurosis) az izmok végülése: in. szíjjas in, (mócsing): kánporc (carthilago arytaenoides, arvteroides seu pyramidalis) a gégefő belső két porczogója, melyek egyenkint görög kanálhoz (ἀρυτήρ) s együtt oldalt tekintve a kánna szájához (ἀρυταίνα) hasonlítanak, azért: kán na porczogó;

kedeszmirigy (glandula thymus) a csecsemő emlősöknél a mellen levő mirigy, melyet pörköltben vagy kirántva eledelül is használunk: németül bries: e mirigy görög neve 50465, s a "kedély"-hez semmi köze sincs; azért a kérdéses szó már ez okból is helvtelen, nem tekintve azt, hogy negved fokú "elvont gvök"; a mészárosok nvelvén príz, prézli, krézli, mellmirigy, alsó nvakmirigy és rózsamirigy: ajánljuk e szót: rózsamirigy: röphártya: repülő hártya, szárnyhártya: ütér (arterie): verö v. lüktető(ér), pl. tűdűtér h. a tűdő lűktetője: visszér (vena): visszavezető ér, pl. az űres visszavezetők: verőcz-ér (vena porta): a kapu visszavezetője, kapu ér: vetélő újj a baglyok, papagájoknál: forgató újj: ülgumó (schwiele) a bör megvastagodása és szétrepedezése által támadó kéreg a páviánok alfelén, a tevék hasán és lábuk hajlásánál; erre van népies kifejezésünk: cserepesedés, csöpörödés;vese lobor (pyramis renis) szó második része, nem tekintve helytelen alkotását, nem felel meg a görbe felületű tárgynak, azért ajánljuk: vesekúpocska: - röpterj t. i. a röpülő állat kiterjedése kétoldalt, szélessége: karjainkat kitárjuk, azért ajánlom a következőt: szélessége kitárva, pl. a-nagyfűlű denevér szélessége kitárva 28 cm.; csőr (rostrum); e szó csőorrból úgyszólván czérnával összevarrott bögre; a nép egyszerűen orr-ott mond, pl. vasorrú madár (coccothraustes), isztragorr (geranium), de e szó így nem elégíti ki a természettudományt: e fogalomnak a régi magyar nyelvben van megfelelő szava, t. i. aj v (N. Sz. I. 122.): egyes származékait mai nap is használják. pl. ajak, ajók; de aj is előfordúl pl. a nyíl aja (vájása), ajaz az asztalos vagy ács: azért ajánljuk az a j v szót, pl. árrajvuak (subulirostres), aj vas ok (rhvnchota), aj vond (ornithorhynchus). FIALOWSKI LAJOS.

A NYELVŐR-BELI NÉPNYELVI ADATOKBÓL.

1877.

Ezúttal csak úgy, mint taval, a föltűnőbb, ritkább vagy tanulságosabb hangtani és szótani jelenségekre való új példák fölsorolására szorítkozunk az 1877-ki népnyelvi közleményekből.

- Hangtani jelenségek. Magánhangzók változása.
- 1. Hosszú és rövid magánhangzók váltakozása:
- . a) Rövidűlés: óda e h. ódâ, oldal 323.

- b) Ny úlás történt talán ebben: főhenyes e h. főhenyes, fővenyes 431., ha a szó híven van leírva.
- 2. Mély és magas hangok váltakozása:
  - a) Illeszkedés: 1) megelőző magánhangzóhoz: hiszábali e h. -beli 272.; 2) következőhöz: bükseng e h. *buk-seng 181.
  - b) Nemilleszkedett ragok: pékhó pékhéz. Göcs. 419.; bottê, tavasszê bottal, tavasszal, Göcs. 419., 467.; sokszê sokszor, Udvh. 465.
- 3. Zártabb és nyiltabb hangok váltakozása: a palóczok sok köznyelvi é helyett ê-t ejtenek, pl. azê, mê, tettedê azért, mért, tettedért 520., elê elé 521. stb.
- 4. Magánhangzók elveszése és betoldása:
  - a) Elveszés: kajbál kajabál 85.
  - b) Betoldás mássalhangzócsoportok enyhítésére: estróf 472. | taragács 373., dérága, térágya 421., 467., kovártély 183., subáb, azaz sováb 271. | svorom schwarm 326.

Mássalhangzók változása.

- 1. Hosszú és rövid mássalhangzók váltakozása:
  - a) Rövidülés állt be ezekben a palócz igealakokban: siratyuk, tarthatyuk, ütyük, hozuk, észük e h. sirattyuk, hozzuk stb. 462., 518., terebuza e h. töröbbuza, török b. 525.
  - b) Nyújtás (a pótló nyújtáson kívül) csak az l hangnál: zállagos zálogos 465., pallánk palánk 373., palléroz e h. paléroz, paríroz 234.
- 2. Artikuláczió változása:
  - a) Torokhang h. foghang: pal. aggyít addig, pegyítetten pedig 466.
  - b) Torokhang h. foginyhang: megy meg 108.
  - c) Foghang h. fogínyhang (jésülés): ragasztyu ragasztó 323. | Gyitró Ditró 177.. kolingyál 179.. nagyrág nadrág 471. | minyeő minő, elyibe elibe 466.
  - d) Foghang h. ajakhang: beg és deg 329. | pippany tippan 325. | svadromunk svadronunk 409.
  - e) A jakhang h. fogínyhang: bingyó bimbó 471.
  - f) Ajakhang h. torokhang: bingó bimbó 471.
- 3. Lélegzés változása:
  - a) L-hang h. orrhang: fencser felcser 88., handoklik haldoklik 228., bukán bokály 179.
  - b) L-hang h. r-hang: sikér sekély 523.
- 4. Lágyulás: gánya kánya 272. | baódos boltos 466. | káboszta káposzta Udvh. 272. | zsir sir 177.
- 5. Mássalhangzók elveszése és betoldása:
  - a) Elveszés: égfizetém mégfizetém. Tolna. 369. I érce

jérce 182. | nagyó okos nagyon okos 469. || mássalhangzócsoport kerülésére: trózsák strózsák 326., Cithia Scythia 187., Nyáusz Knausz 478. | fűreport frührapport 136., figlimony flügelmann 136. | Pesre Pestre 519., fésve féstve 286., minha mintha 175., felejkézzél felejtk. 184., tőcs még töltsd meg, néz még nézd meg, Tolna, Somogy 429., 428.: csavarog csak csavarogj csak 358. | esztra eksztra 88. | reguta regruta 275.

b) Járulék mássalhangzók: mingyán e h. mingyá. mindjárt 84. | akcentál asszentál 44.

II. Szótani jelenségek.

- 1. Szótövek alakja:
  - a) Igető: menő-nk, mentő-nk, igyaó-nk stb. pal. 517., 518. | vélé-tte-m 474. | elvet-tü-nk elvetettünk 474. | sév-rév sí-rí Dráv. 374.
  - b) Névszótő: kürte-je 288., de disznó-ja 468. | mérgö-t, mérgö-löggyék szék. 517. | lovónk, engeő-nk-518. | örmöt 425., bicsok, bicsko-m 229. | parást, darást parazsat, darazsat 158., nyárt nyarat u. o., tehént 319., borbé, esz ki 175., nehésség nehézség 467. | elöve-n érő gyümölcs (azaz elő-n érő, v. ö. elöve-k lesznek utova-k primi erunt ultimi M. c.) Sopr. 373.
- 2. Névszóképzés:
  - a) Igéből: verödelöm 466.
  - b) Névszóból: kákó káka 272. | cicu-kám, libu, libukám 383. | csiná: csinus-ka 134. | pihő-ce pehely 230., 374. | dombo-lag 325. | merő-dön merő 164., 263. | póczik polcz 323. | botyika 134., begrike 134. || serénytelen 378.
- 3. 1 gera gozás: hín hí Som. 368., lön lö 474. azt nem fogtam tenni stb. 150. mensz 287. gyerjék, gyerék kêtek pal. 462.
- 4. Névragozás: soholt sehol 358. | ottogyan szék. 466. | hazól 517. | egy helyünnen 367. | gánájvá vát ganajjá 85. | mindet 158.

SIMONYI ZSIGMOND.

∱z "évad" veszedelme.

Motto: Várdán, belölled — nem az igazság beszéll. (Bánk bán.)

Baksay Sándor a Vasárnapi Ujság ez idei első számában egy "Pusztai találkozás" czímű novellát indít meg, s kapván a jó alkalmon, boszúval és gúnynyal fakadoz a kolonczos "évad" s kákanyelvű csinálója ellen. Halljátok a szent igéket!

- 1. "— a kinek Gyula nevével.... sehogy sem egyeztethetők meg a Szentgyörgy naptól Szentmihályig tartó "évadban" (szeretnék csomót kötni a nyelvén, a ki ezt a szót a mi emberséges magyar nyelvűnknek a nyakára kötötte koloncznak)."
- 2. "mondjuk ki nem évados magyarsággal mezitlábak." stb.
- 3. "— a nélkül, hogy szemeidet lakásomon arra a kutágasra emelnéd, melynek ágai között a gémet szemlélheted "é v a d o s t ó l" és ostorfástól." stb.
- 4. "— nyájas olvasó!... élted tettdús "évadja most évadlik." stb.

Az utóbbi két találó vicczet viccznek vévén, bucsúzzunk el tölük egy egészséges göczögéssel s fordítsuk figyelműnket a két első pont alattiakra. Itt is nevetnünk illenék ugyan igazság szerint, de nem teszszük, mert Baksayt általában véve — magyaros stilusáért őszintén becsüljük. Nem vak ő, csak hályog van a szemén. Mért ne szabadítanók meg töle, ha úgy is akarja, a mint szüksége van reá?

Baksaynak, ha jól veszem ki a beszédéből, kétféle magyarság van: nem évados és évados. (1. és 2. pont.) Az, hogy "mezitlábak" szerinte nem évados magyarság; mindemellett egész tisztán nem értem, hogy valójában mit tart évados, mit nem évados magyarságnak. Arra kérjük hát illő tisztelettel. fejtse ki ezt az újdonatúj theoriáját teljes határozottsággal, nevezetesen pedig adja tudtunkra, vajjon (a novellájában előforduló) ezen és ilyes szólások: "a közlegelő tulajdonjoggali arányos birtoklásához — tettdús — hithű — szívélyes — küzdtér" stb. az évados vagy nemévados magyarsághoz számítandók-e?

Az első pont citatuma több rendbeli gyöngeségek társaságában mutatja be Baksayt. Ö ugyanis kárhoztatólag itél oly dologban, a melyben vastag ignorantiát árul el — ez vakmerőség; megrója másban azt. a mit ő maga nagy bátran üz — ez megrovandó feledékenység, vagy — gög. Ez való igaz; de valamit — sejtek is. Az évad-ot a szóban levő helyen nagyon jól alkalmazza Baksay, mintha csak úgy önkénytelenül került volna a tollára s mégis elitéli. Nem úgy tünik-e ez föl. mintha ő "ex offo" haragunnék, mintha az ő kárhoztatása csak holmi "sesesusa szók" ekhója volna? No de mindegy! Elég az, hogy Baksay nem tudja, a mit tudnia kellene, ha itélni mer. Mondjuk el hát neki külön azt, a mit már több ízben elmondottunk az évad-ról.

1. Az évad a régi codexirodalomban többször előfordúl s alkalmazásából a jelentése is mindenütt világos. (l. Nyelvőr. IV. 78., V. 550.)

- 2. Az évad vagy ivad az országnak különféle, s a mi fő, egymástól messze eső vidékein ma is él, s az időnek bizonyos szakját jelenti. (l. Nyelvőr. u. o.)
- 3. Az összehasonlító nyelvészkedés fáklyájával az etymonját is megvilágította Budenz. (l. Nyelvőr. IV. 56-58.)
- 4. Az idény rosz szó (l. Nyelvör. IV. 5-6.). Ennélfogva nyelvünknek épen az "emberségessége" kívánja meg, hogy a kifogástalan ivad vagy évad lépjen helyébe.

Végre még arra figyelmeztetjük Baksayt, hogy ö Homérosz fordításában ezeket a szókat használja: kebel és otsály, s ilyen jegyzést tesz hozzájuk: "Kebel. Az ormánysági női népviseletben használt patyolating. Ez a népviselet igen emlékeztet a görög női szobrokra; ez okért használom a csinos tájszót." — "Ortály. ortályoz, ortálykodik, ortályoskodik. Ezt is az a nép használja. a melyik a kebelt." Kérdem már most, mennyivel "kolonczabb" az ivad, mint akár a kebel, akár az ortály? Csinosabbak-e. szűkségesebbek-e ezek emennél? Vagy talán a tájszókra is privilegiumuk van a kis-kúnoknak?!

LEHR ALBERT.

Nyelvtörténeti adatok.

Egy XIV. századbeli szitkozódás.

A dubniczi krónika szerint (1458-ban írták le egy 1370 előtt írt eredetiről) N. Lajos magyar gyalogjai az 1353. évi hadjáratban ily szavakkal rohantak a bajorokra;

"Wezteg Kurwanew fija zaros Nemeth iwttatok werenkewth. ma yzywk thy wertheketh."

MARCZALI HENRIK.

Mélotai Nyilas István Agendája.

3. Mondattani sajátságok.

Immar a Miselo lapos vekony hartya Osztya tartoziké az éppületre....203.

nem kenyer az Oftya, de vekony list lang hartya es enjves listlang buborek, avagj taytek, mely az heŭ vas kôzôt megh szorittatván enyveződik egyben, taplalasra haszontalan nehez emesztő, melyert az Paticarusok nebulas appelant, kôdôknek. Felhönek, söldnek parajabol egyben gyűlt ködnek nevezik. 205.

Azt-is mondjak. Az regi Anyaszentegyhaz az Papa ki kelese előt Pogacsakat hozot be az Végh-Vacsoraban. 213.

M. NYELVÖR. VII.

általan veggel nem volt ketelenseges (az ostya) 225.

Az Historiak különbet (mást, egyebet) mutatnak. 227.

Chr. sz. u. ezer ötven-negy esztendővel haborottanak meg az Görögh Ecclesiak az Romaiakkal az kovaszos es kovasztalan kenyer felől.... 228.

Akkoron en tanacsolam ez dolgokrol az boldog emlekezetű Ambrus Pispeket. 229.

az boytoles testnek meg sanyargatasara valo etlenseg itlanságh. 231.

a' keresztyeni szabadsagra nézendő dologban az Ecclesiaknak szokasahoz tartotta magat. 231.

mellyet a' ki nem tud, joveven az szent Irasban. 233.

az kenyeret, es az bort... etelre es italra ofztogattyak. 245.

az kenyernek megh tördelesenek rendit... szentűl megh tartottak többig ezer esztendönel. 260.

Mert botuben valo (irott) parancsolat ez. 261.

hozd egyben önön közöttök az Antichristus követőit es az Christust. 263.

Micsoda keresztfogas (hamis, ravasz fogás) ez? 271.

az hirdetes oly hyr tétel, mely altal az hazasulandoknak nemzetsegek, Eletek, Erkölczók. Czelekedetek, természetes es magok viselessek szem eleiben kél.... 279.

attul felette (azon felyül) szorgalmatossan meg kel ertekezni ha szabad szemelyeké? 282.

Menni gond, menni busulas vagyon a' Hazasagnak vono igajaban? Az Poganjok erre kepest szükseges nyavalyanak mondottak, mint a' mi Magyarink-is. 286. Boldog tehat, a' ki kette vagjon. Mert ha esik egyik el, a' masik gjamolja s-sel emeli. 286.

hasartos, engedetlen, külő szegre vono gonosz hazasok. 288. Istené az ti magzatitok. 298.

gyakor intes nagyobat nyom a mod-nélkůl valo vereleghnel. 302.

Vetkeznek amaz engedetlen ízofogadatlan Aízízonyallatok, kik Simon Birokka akarnak lenni, hogy ök haytíak elől az lovat, söt gyakorta az kuczikbol az hamu ízekröl akarnak regulat szabni az ö ferjeknek az aíztal före. Veízízót Aízízonynkanak. Mert hoszu az ö haja, rövid az elmeje. 305.

Regenten az Hazafulandok csak megh hifzik vala egymaft. 311.

Ha fele mas vallasnak az hazasagban elők.... 325.

Vetkes peldarol nem jo himet vetni. 327.

Az termélzetnek tőrvénye-is ezent mutattya, hogy czak egy bokor ember Férfi és Alzízonyi allat tárfalkodgyék őfzve. 334. Az kinek egy feleseg nem eleg, szaz sem elegh annak. 334. titok bonto s-nem erősítő az sok felesegű ember. 338.

De csak tehessed két, avagy harom forintnak szeret.... 340. Ha az te perednek igazgatasara törvény tevőket gyűitesz be, tartozol nekik gaszdalkodassal (ellátással) 341.

az kemeny görcshöz kemeny pöröl kivantatik. 345.

az nyuzo es az láb tarto egyenlő bűntetes alat vadnak (facientes et consentientes pari poena puniuntur) 345.

Mert valamennyi izig nem szabad Atyad fiat el venned, annyban ne szabad Sogorod aszszont-is, es viszszont. 348.

neveketten nevekedik. 351.

en általam ő képebeli ember által te neked igassagban azt hirdeti az Ur Isten. 379.

az kiket penig mostan Isteni jo voltodbol illyeket attal. 397.

(A felingerült házasfél) akarmi kicsin bofzfzusagbol-is. avagj egyeb emberi indulatbol fzármazott vakmerőfegből gjorsan bofzfzut adna az masiknak, es olah modon rokkajat hamar ki tenne. 328.

mert igen magas az egh a foldtől. 371.

(A könnyelmű) feleseget felesegre venne, ferfiat ferfira hordana. 319.

egy felesegt masra ne vegy. 335.

az koldusoknak nem szoktanak egy egesz hazi kenjeret adni. 269.

Atyam fiaitul valo meg válasomat szanom. 384.

Király Pál.

Miskolczi Gáspár. "Egy jeles Vadkert." (Löcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

fái tyuk: Plinius a Lúdnak nemei kôzzé számlálja a' Fái tyukot avagy mogyoró tyukot. 353.

fa enyv, fa gyöngy. 460. fagyal bokor. 663.

farkas alma. 511.

fartova: Midon a barmok egy hajsz, tsák, hóha, fartova mondásra melly hamar engednek. 10.

fenyő-mag termő bokor. 460.

fenekedik: midon a' pa-

tsirta az ő halálára fenekedő őlyvet megsajdítja. 467.

fényes bogár. 636.

felekezet: Az Elefántok a' magok felekezetivel-is felettéb nem bujálkodnak. 29.

fele-más négy lábu állatok (öszvérek), oroszlán-pardutz, teve-pardutz stb. 271.

fél részént való állatnak mondatik, mely rész szerint Plánta, rész szerint pedig érző állat. 20.

fiók Akkor fogaltathatik

pedig könnyebben meg a' Róka mig tsak fiók és kicsinded. 162.

fiadzik a' nyul. 172.

fias farkas. 180.

fias tyuk (kotló). 363.

file mile. 466.

fitsirikel (a pacsirta). 467. folyatás: a' Kosnak a' Ketskévelvaló meg-folyatásából, igen tsudalatos Fele-más állat származik. 273.

for og: minekutánna a' him vipera az ő nőstényével megforgott (közösült). 604.

föld allyai kamarátskákat ásnak magoknak. 651.

földepéje: a' földben is teremnek férgek, melyek föld epéjének, vagy esső féregnek neveztetnek. 683.

földi geleszta (ugyanaz). 683.

földi füst (növény) 511. fürj. 432.

fűst farkú, avagy Poszáta (madár) 410.

füles-bagoly, 434.

gágogás (ludaké). 191.

gyapju: a' Strutznak inkább szőri vagy gyapja vagyon.' 206. gan éj la t (excrementum). 666.

gyöngy termő tsiga. 578.

gyalut: a' Torpedo (hal) valamit megillet azt menten, elnehezíti, elgyalutja és reszketegessé tészi... az embernek kezét menten elgyalutja, úgy hogy ideig tsak alig érzi. §54.

gémberedik: a' Kigyók a' hideg miatt meg-gémberedvén. 587.

gyertyailepke. 636.

gổ đến y. 343.

gólya: A' Magyarok az ő Deák nevezetiről a' Ciconiáról Czakónak, a' maga szava járásáról pedig Gólyának nevezik. mivelhogy szólása közben mind tsak galya-gallyát láttatik zengeni. 330.

gözü: A' Gözü, melly öreg Egérnek-is neveztetik, főképen a' téli időt aluvással tőlti. 269. görény. 238.

güdög: a' Gödény gűdögni szokott gűd, gűd. 343.

g u n á r o z á's: azt állitják, hogy a fénix madár minden gunározás és bagzás nélkůl, újjá lészen 302.

hág: a nősténnye gólya a szomszéd him Gólyával meghágatja magát. 332.

hálczion madár. 487.

harkály. 425.

halászó sas avagy Nádi sas. 292.

hal héj (pikkely). 243.

hasas kantza (vemhes) 180. hal-tetü (apró vizi bogár). 636. hal-tartó hely. 552 habarnitza. 682.

háti bör: Nem igazán írják (festik) a' mi kép-iróink Keresztelő Jánost egészlen Teve bőrbe, mint valami vad embert, vagy valami Kunsági juhászt háti bőrbe öltőzve. 47.

héja: a' Gólyák a' tsirkéket nem ragadozzák. mint a' Héjják. 337.

here: a' hód herejének golyói. 243.

herély: nemző herély. 504. him béka. 250.

holt eleven: Planta állatok.

avagy holt-eleven állatok (a homelyekről nem tudják, hogy ho állatok-e vagy növények). 582. 459.

huholó bagoly. 494. húros-madár (avis turdus) 50.

huhogó bagoly. 434.

KÖNNYE NANDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvör dolgozótársaihoz.

- 1. Hol használják a lélé alakot e helyett le? mondják e lelémegy, leléteszi stb. e h. lemegy, leteszi?
- 2. A Nyelvörben VI. 324. ezt olvassuk: "Lengetég: elviselt. megkopott ing v. gatya." Mondanak-e máshol is lengeteg helyett lengetég-et? mondanak-e más ilyen -teg v. -tag végű mellékneveket is (rengeteg, reszketeg, ingatag, hervatag stb.) hosszú magánhangzóval (rengetég, ingatág)?
- 3. Mondják-e valahol még ma is kudarz helyett: kuarcz, kuvarcz, koarcz? Mely vidékeken használatos a kudarcz szó, és micsoda kifejezésekben?
- 4. Mondják-e valahol a nagyon részeg s az egészen süket emberről, hogy főtt részeg v. főtt süket? (V. ö. sült szamár.)
- 5. Hogy nevezik magyarúl azokat, kik egy asszony emlőin nevelkedtek, a nélkül hogy testvérek volnának (németül milchbruder, milchschwester)? vajjon tejtestvéreknek-e, mint Gyulai mondja Szépir. Figy. I. 452.?
  - 6. Hol mondanak dözsölés helyett bősölést?
- 7. A Tájszótárban olvassuk: "Nagyotalanítani: magáról rangja felett igen sokat állítani v. tartani. Székely szó." Csakugyan így ejtik ezt a szót s élnek vele most is?

SIMONYI ZSIGMOND.

Népnyelvhagyományok.

Babonak.

- 1. Hogy a róka a zudvarba be né měhessen, hushagyó kedděn měg karácson-böjtin a kapusast (kapubálvány v. oszlop) háromszér měk köll ütnyi sulokkâ; a meddig az ütis hanggya ehallik, anná közelébb a róka nem tud gyünnyi.
- 2. Hogy a kártikony szárnyosok a csibéket e ne horgyák, hushagyó keddén éd disznufejet mék kö főznyi, osztán azon a csontlikon, a hun a disznu szeme vót, körösztű köll néznyi a csibékre, a mit legelőször kieresztenek, és aszt kö mondanyi:

Hát ecczer csak megállott az udvaron három hintu. osztán külépett belölle három széép uri ember. Ezék vótak az öreg embernek három fijaji. Azután nem sokára vacsoráznyi kesztek. Hát csak ettek-ittak, meg beszéegettek szépen úgy éefé tájig. Akkor az öreg embernek eggyik fija valamiképpen ugy esszűbojtotta a három utast, hogy azok szerén ekesztek egymás köszt pörűnyi, hogy majnem má hajba kaptak. Addig-addig csingátok, hogy utójáro ugy esszűkomlottak, hogy egymást rendéssen erakták. Akkor az, a ki eggyűveszesztétte öket, aszongya nekik, hogy igasságot tesz kösztük, ha fűzetnek neki tísz pöngöt.

Mit vót mit tennyi, a három utas megatta neki a pénszt, hogy éggyesicscsé ésszű öket. Ez osztán meg is lett. De ekkor meg elűállott a másik fija az öregnek, és aszongya, hogy ö meg meggyógyéttya öket tísz pengöér. Eszt is csak meg-megatták nagy nehezen. E meg osztán adott nekik valami innya való dűhűs medéczinát.

Mikor má ez is megvót, akkor az öregnek az a harmadik fija, a ki eddig csak håagatott, e kezd nad döczögössen nevetnyi és aszongya nekik: No, tik hát megjártátok a bolongyát; két bátyáimok tiktéket széépen feütettek, kifigurásztok; az eggyik készakarva esszűbojtott bennetéket, a másik meg orvosság helett netrebulát (maszlagos nadragulya) adott innya, osztán még drágán meg is fizettétek.

Erre a három utas e kezdétt nad dűhüssen káromkonnyi; szitták az árgyiliussát, terémburáját, még a rézangyalát, ugy hogy majném a lölkűket eveszesztétték a nagy förtelmes éktelen káromkodásba. Utójáro az álom enyomta öket, és ide-oda edűlédésztek.

Mikor másnap féébrettek, a nap má jó magossan vót, fájt mindén csontyuk, még széédölgött a fejük; a három fijunak még sé hire, sé hamma ném vót má. Az öreg embér akkor aszongya nekik: Nám mégmontam az este az igazat; az éggyik fijam fiskáris, ez rabol; a másik még doktor, ez gyilkul: emem még lélékvesztő, a barát. Az éggyik ésszűbojtott, a másik bolondéttót adott, a harmadik még künevetétt bennetéket, még szérén káromkottatott veleték. Nám, mégmontam elűre. Mos hát adok égy jó tanácsot az utra: lölködet a papra, életédet a doktorra, erszényédet a fiskárisra né bizd!

Ha eszt a jó tanácsot megtartották, tán még most is ének, ha eddig meg nem haatak.

(Szalafő. Örség.)

Találos mesék.

Égy lovon hét patkó, hogy léhet az? — Hát úgy, hogy a lovon van négy, a ki rajta ül, annak is Patkó a neve, még ennek a csizmáján is van kettő.

Mellik tóba nincsen viz? - A hintóba.

Belű fényes, kivű fekete, mégis mindíg piríttyák, mi az? – Fazék.

Négy viszi, eggy örzi, mi az? — A halott; a ki örzi, az Isten.

Ha nagy, úgy is jó, ha kicsiny, hozzá kö těnni. ul lész jó, mi az? – A sír.

Kettővê az eget nézi,

Kettövê a födet nézi,

Négybe a vacsorát viszi,

Négygyê a harmatot veri, mi az? — Tehén; a kettő a szenie, a négy tögyibe viszi a vacsorát, a négy lábávâ tiporgya a füjet (fűvet).

Négy sarka van, egy kapuja, sok lakó lakozik benne mi az? — Temető.

Ollan mint a körte, de mégsé körte, mi az? - Füge.

Négy füle, négy talpa léléktartó, lelke nincsen, mi az? - B ö c s ö.

Se keze, se lába, mégis föláll magába, mi az? — Kord ć. Se keze, se lába, mégis főmegy a pallásra, mi az? — Füst. (Veszprém m.)

Bánóczi József.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Falangíroznyi: csatangolni, kóvályogni. Minden valószinűség szerint a németben is meghonosított flanquer franczia igéből.

gyűle: azon kalászok összessége, melyeket a kévék összekötözése s feltakarítása után a tallókon szoktak összegereblyélni; más vidékeken kaszáltnak meg gereblyélés-nek hallottam.

gyalogsor: községi ingyenes gyalog napszám; rövid

sor: ingyenes lovas fuvar; hosszúsor: több mértföldre köteles ingyenes vagy taksás fuvar.

gérdán: testileg-lelkileg éretlen, ferde képzésű személy.

hátas: fennsík, plateau; pl. nálunk azon u. n. fennsíkot, mely Tinnye, Tök, Zsámbek. Kirva és Szomor közt terül el s kövecses talaja miatt csak legelő, töki hátas-nak nevezik, a rajta emelkedő gerinczet pedig nyakas-nak.

herge: hasonló értelme van nálunk szintén használt kaila, sa más vidékeken nem ritka s megháborodott, megbomlott, eszeveszett szavakkal. A kerge vele nvilván azonos. Kajla szarvú a tehén vagy az ökör, ha egyik szarva nem ugyanazon irányban hajlik mint a másik; kajla személy az, ki magaviseletében. szavaiban nem "módos".

ivós bor, mások löréje, csingérje. "Dógos embérnek ivós bort való innya; a színbor mulatsághol való.

kettőző: marokszedő, az arató párja; jobbadán hajadon vagy kaszanembiró siheder, ki a levágott életet sallóval marokra szedi s egyéb segítséget végez.

képesint: csínján, simán, gyöngéden, emberségesen; pl. "Ha még képesint bánna velem, mácscsak métténném, de mikô ojjan goromba!"

kitópulom a kárát: kipótolom a kárát.

lebegő: könnyű, divatos női felöltő, afféle "szótánkanó," a milyet népűnk hajadonai csak azóta kezdenek viselni, mióta a fővárosba gyakrabban bekukkantanak.

lės zėk ojjan szíves, a müveltekb körök szólásmódjáról nem helyesen alkalmazott udvariassági kifejezés. Pl. A gazda: "Tė lstók. tė! Ha még ècczer étlen hagyod a marhát éjjerre, álló helyedbü csaplak ê. Mos még mebbocsátok apró cselédid miatt. Igéred, hogy mejjavítod magad?" — Szolga: "Lėszek ojjan szíves, maj mejjavítom magam."

ligetës vetës: egyetlen, foltos vetës, melyben darabonkënt élet helyett csak gyom veti föl magát.

medve: ha a nyomtatásra kiterített (beágyazott) kévéket hirtelen eső éri. A medvét kapott búza azért olcsóbb mindíg, mert szinét veszti. Kezdik is már a cséplőgépet használni.

mesgye: nemcsak a határokon szántatlanúl hagyott "demarcationalis linea", de az egyes földek közt is. — hacsak tenyernyi széles is — minden olyan föld, mely nincsen fölszántva.

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Debreczeniek.

Acci csak: addsza csak. acsarkodik: valakire egísz erejíbül, mirgesen rákiját; ordít, sír veszettül.

ácsorog: dologtalanúl áll; ne áccsorogj itt, ha halagy, láss dógodho. ágál: fennhorgya az órát. henczeg.

ágónizál: az időt haszontalanúl töti.

ágos: ágas; kútágos.

á g y a s: nem becsülletes nöszemíj egy fírfinél. agyafurt: furfangos, ravasz. ájer: levegő.

alamuszi: alattomos; alamuszi macska nagyot ugrik; közm.

állongat: állítgat; állongazsd fel aszt a rakás követ (tégla) élire.

andalog: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve lassan megy.

anyányi csirke, veréb: majd ojan nagy, majd annyi idős, mint az annya.

ászok: az a gerenda, a méken a hordó szokott állani.

a u tán: azután, aután osztán (egymás mellett, különösebb jelentmény nélkül.)

babra: kis baj, aprócseprö dologgal bíbelödís; mennyi babra van vele (mondja a disznó húrját mosó asszony a húrról); babra munka.

babirkál: a fejen ujjával gyengéden motoz.

b abrál: aprócseprö dologgal bíbelödik, motoz.

bágé: bámész, méla.

bakafántos asszony: mírges, a ki mindenbe kötölöszködik.

bak fitty: egy neme a gyermekjátéknak.

bakó: tarisznya ("hóhér" értelemben nincs használatban). baktat: döczögve megy, de azír nem sántít.

baktatva beszíl: akadozva.

balfasz: bolondos.

balustya: ostoba.

bámísz: széjtátó, bámuló. barkács: a ki bármei dógo

barkács: a ki bármej dógot elvígez, a ki sok mindenhez ért. barkácsol aprócseprödógot vígez, fúr, farag; öszszebarkácsol: összetákol, könnyedín összeállít, pl. valamejdeszka ágyat.

belga: hibás nyelvű; ojan, a ki alig tud beszílni (természeti hiba).

berhel: csen, lop; elberhelte a czigány a malaczot.

berzenkedik a pujka, meg a ki haragus: felborzolódik.

bíbelődik: aprócseprő dologgal bánik. bajlódik. küszködik.

bibircsó: kis pattanás a testen; bibircsós az orra a sok ivástúl. bibirkél: babirkál, babrál.

bicsaklik: botlik; megbicsaklik a nyelve, lába.

bicskás: veszekező. vírengező. gaz ember, a kinek a szemibül se níz ki jó.

bijog: bélyeg.

bijon, bion, bizon: bizony. birke: apró szörű bárány.

bitangol: kóborog.

bizerél: ujjal gyengéden érinti, végig huzza az érzékenyebb, csiklandósabb testrészeket, tenyért, láb talpát.

bóka: gyerek.

borzsufa: borleves.

budi: árnyékszék. (Nem tudom, hol, budárnak hallottam).

bugjos: borzos, ojan gyerek, a kinek ég felé áll a haja. bugdácsol: bugdosva megy a göringyes födön.

buksi fejü: tökfejü (Arany Toldija IV. utolsó második versében: buksó, buksi).

bunkó: fatörzsök, bunkós bot, a méknek a vígin gömböjü, vastag görcs. csomó van.

Vozári Gyula.

Csík megyeiek.

Fanti: horgas lábu, félszeg járásu.

farkazó: nyárban, mikor az erdőn lejtőre terhet szállítnak, ágas-bogas fenyűket kötnek a szekér után, melyek a földön vonszoltatva helyettesítik a talabort. Ez a farkazó.

félszántu: harántos, rézsutos.

fentő: a kerék küllője. fentő fü: surlófü. fencsér: kontár.

férjem: feleségem. (Gyéren fordúl elő s legtöbbnyire tudákos emberek mondják.)

ficzkó: 12-16 éves fiú.

fitat: keres.

fit yalék: szakadék- vagy hulladék-rész; á. é. a család tagjaira is alkalmazzák: Beke tityalék, lmets fityalék, Csíszér tityalék. a. m. maradék.

fosolni: pletykálni.

fököm: szümölcs a kézháton; á. é. akkora mind égy fököm: kicsiny, fököm embér. fürgentyű: a szekér első felén a rakonczás forgó.

fütyürü: síp (Gyergyó.) galambos: a kalácstészta vakarékából sűtött fonottas (Gyó.)

gamat: piszkos.

g a m a t k o d i k: tisztátlanúl készít valamit, pl. az ételt. Nem rendjével végzi a munkát.

gárgya: a kút körül levő kerítés.

ginge: kényeztetve, kicsinyítve így nevezik a kis gyermek ingét.

gogó: kis gyermek előtt így nevezik a tojást.

gojva: csomó az áll alatt: á. é. az udvarhelymegyeieket gojvásoknak szokták nevezni.

görén: sovány.

görnyöl: karczol; meggörnyölte a kezét.

gözföl: aránytalanúl nagy csizmában jár: mikor pl. a kis gyermek felhuzza apja csizmáját s nem tud benne jól járni.

T. NAGY IMRE.

Gyermekversikék.

Hol voltál báránykám? Zöld erdőben asszonykám. Mit éttél báránykám? Zöld fűvecskét asszonykám. Mit ittál rá báránykám? Forrásvizet asszonykám. Ki bántott báránykám? Juhászbojtár asszonykám. Mivel bántott báránykám?
Bunkós bottal asszonykám.
Sirtál-é báránykám?
Sirtam bizony asszonykám.
Hogyan sirtál báránykám?
Me-e-e-ê asszonykám.

(Eger.) Gallasy Gyuláné.

Gyermekjátékok.

Lánczos játék.

(Egymás kezét megfogják s körben forogva így dalolnak:)

Haj lánczocska, lánczocska, Tartományos lánczocska! Hoczi kezed éděsém, Másikat is kégyesém. A szent István tánczot jár, Felesíge nem tuggya. Csudamadár a szarka. Kinek hosszú a farka. Haj lánczocska, lánczocska. Tartományos lánczocska. (Helemba.)

ZIBRINYI GYULA.

Állatok hivása.

Csirkét így hínak: csike, csike, csike! Tyúkot: tyutyukám tyutú, tyutyú-tyutyú!

Libát: libukám, libu-libu!

Kácsát: tasikám, tasi; vagy: tasikám, tas. tas. tas!

Pujkát: puj, puj, puj!

Sertést: czikka, czikka, czikka! Kislibát: bizsukám, bizsú-bizsú!

Tehenet s borjut: boczikám, boczi! Névről szólítva: ne Virág, neh, neh!

Kutyát: neh Burkus, neh, neh!

Macskát: czicze, cziczicz! és cziczukám, cziczu!

Csikót; neh csidi, neh, neh!

(Szatmár vidéke.)

SZATHMÁRI K.

Személynevek.

Abonyi. Aszod. Acs. Akom. Balaskó. Balla. Balázs. Balog. Bancsik. Baranyi. Barna. Barta. Bálint. Bende. Berczik. Berekszászi. Bécsi. Biasóczki. Birínyi. Bodoki. Bodó. Bokor. Borbí. Bordás. Borók. Borsos. Botos. Bódi. Bóné. Böde. Brem. Budaji. Csatári. Csehik. Cseke. Csécsi. Csókási. Csukás. Czaholi. Czap. Czitere. Czidra. Czifka. Czondi (Szondi). Dancs. Danyó. Darai. Daróczi. Darvai Dávid. Deák. Dékán. Ditrik. Dombi. Domokos. Dráveczki. Dúró. Erbe. Erdődi. Erdős. Enyedi. Farkas. Fazokas. Fábiján. Fejír. Fekete. Fínyes. Fülöp. Füzesi. Galamb. Galambos. Gacsádi. Garán. Gardó. Gál. Giczei. Gőde. Gődény. Gulácsi. Gyarmati. Gyenge. Hajdú. Hampel. Hamvai. Hasznosi. Hering. Hidegkúti. Holics. Hornung. Horvát. Hudák. Imre. Jakab. Jok (Joch). Jezerniczki.

(Székelyhid.)

BAKOSS LAJOS.

Helynevek.

Hegyek. Szomorhegy. — Nyirjes. — Kenyertó dombja. — Szárhegy. — Mellyes hegy. — Csernajtó domja. — Baradlatető. — Trízsúttető. — Kistető. — Sögölye hegy.

Völgyek. Pokoltó völgy. – Folytató völgy. – Pányivölgyes.

Vegyesek. Imalai rét. — Tempeltava. — Keresztsamegtájéka. — Baradlaközi. — Kiskút tájéka. — Szegő rét. — Kastélykút tájéka. — Macskalyuk. — Cserna tó.

(Aggtelek.)

THALLÓCZY LAJOS.

Ragadvány- és gúnynevek.

Kis Balog. – Vörös Bániczki; vörös a haja. – Drinóczi Benkő; a veje Drinóczi. – Kis Benkő. – Kuti vagy Hosszúpinczés Benkő; valamelyik ősanyjok Kuti, s a hosszúpincze előtt laknak. - Sánta Bognár. - Vak Bognár. - Böröcz; tulajdonképen Horvát Böröcznek az öreg anyjáról nevezték el. – Kis Farkas. - Filisz; tulajdonképen Hudflesz, de mivel ez idegen hangzásu, a nép Hudfilisz-re, majd Filisz-re változtatta. – Czabuk Farkas; anyja Czabuk leány. – Kopasz Fördős; az apjának se bajsza se szakálla nem volt. – Uri Fördős; azelőtt gazdag urak voltak. – Vak Fördös. – Laposi Gösi; a laposon lakik. – Sánta Gösi. – Vörös Gösi. – Szűrszabó Gyalog; a mesterségéről. – Árendás Gyalog; sokat árendál. – Pénzes Györe. – Fekete Györi. – Kis Györi. – Szeben Györi; az öreg anyjokról. – Csala vagy Csorba Hárs; mert csalni szokott. — Olajos Hárs; olajmalma van. – Gulyás Horvát; valamikor az ösei gulyások voltak. – Bajor Kiss; mert a szeme olyan, mint a bajor szöllő. – Borzas Kiss. - Csizmadia Kiss; a mesterségéről. - Csonttörő Kiss; hajdan mészáros volt. – Kulacsos Kiss; mert a csutorát egy alkalommal az itt ismeretlen "kulacs" néven nevezte. - Nagvbajszu Kiss. - Pilláncs Kiss; mindig pislog. - Tóbi Kiss: öregapjuk Tóbi. - Szarka Kiss; a felesége Szarka leánv. -Cseh Kránicz; a Cseh ipa a Kránicznak s egy házban laknak. azért közös nevük Cseh-Kránicz. – Jeszenák Kránicz; a feleségéről. – Ádán Kovács. – Kasza Pula = Kasza bognár; a legrégibb bognár Pula nevű volt. – Vörös Kéri. – Kis Kéri. – Vörös Lagner; tulajdonképen Lágler. – Bögös Mészáros; mert a muzsikusok között ő a bőgős. – Csötönyi Mészáros. – Bőrke Molnár. – Makkos Molnár. – Nedevics Német; anyja Nedevics. – Faragó Pesti; faragó ember. – Kis Pesti. – Lökös Pesti. – Nagy Pesti. – Vak Pesti. – Szabó Pesti; a mesterségéről. – Zsófi Pesti.

(Sár.-Sz.-Lörincze, Tolna, m.)

KISS ISTVIN.

Lakadalmi dal.

Nincs itt hejje a bús szűnek. Örömmel kell telni ennek. Me't ez a nap vigság-nap. Napja nem búbánatnak.

Most itt látunk egy újságot, Párjával menyasszonságot Ülni asztal elejin. Párta es vót a fejin.

De pártáját felvá'totta Czifrán pántikázott kontya. Agygya isten, nem bánnyuk, Söt szűvűnkbö' kevánnyuk;

Hogy majd osztán sok űdököt Érjenek bő esztendököt A völegén párjával, Párja menyasszonyával.

(Homorod-Almás.)

SÁNDOR JÁNOS.

Néprománczok.

Cseh Julcsa.

Hej Cse Júcsa füsüli a haját. Felveszi ja kávé színű rokoját. Úgy sétál a mester ucczán kínyesen, Lengyel Imre nízi oj keservesen.

Ha meguntál Lengyel Imre rám nízni: Szabad neked a két szemed kiszúrni; Szenvettem mán szerelmedír eleget. Erre teremtett az isten éngemet.

NÉPROMÁNCZOK. NÉPDALOK.

Kírem szípen Lengyel Imre naccságát. Halgassa meg a Cse Júcsa panasszát; Kötöre is athatna mán eggy pengöt. Úgy is elnyütt a füző tü vagy kettöt.

Kírem szípen Rózsa doktor uramat. Ne terjessze nagyobbra a bajomat: Mán nagyobbra Júcsa jányom nem lehet. Böszörmímbe 3 küttem a leveledet.

Újvároson szól a harang, búgattyák, Hej Cse Júcsát a Bikásba **) ugrattyák: Ugorhaccz mán híres kis ján, Cse Júcsa, Elhagyott a szabaccságos katona.

Újvároson harangoznak estére, Hej Cse Júcsát viszik a törvínszékre. Úgy állítják a törvínszék elibe, Lengyel Imrét oda híjják elibe. (A végét az illető nem tudta elmondani.) (B. Újváros)

Vozári Gyula.

Népdalok.

Esik esű, fuj a szél. Fázik a béréslegén. Nincsen szüre subájo. Beitta a csárdábo.

96

Éggy üngöm van. égy gatyám. Ugy-é rózsám illik rám? Ugy-é rózsám illik rám, Hónap is aszt vészém rám. Hej tántori, tántori, Kár a kis lánt bántonyi, Mer ha bántyák, baja lész: Esztendűre fíja lész.

Iskátula, gurgula. Ez a kis lány figura! Nem mongya meg valóba. Kit szeret a faluba.

Esztendűbe écczér vagyon Pétér-Pál. Ennek a barna kis lánnak feje fáj. Feje fáj, foga fáj, fija születik, Eviszik a paphô, mékkérésztűlik. (Az utolsó szak az előbbieknek a írisse.) (Örség. Szalafő.)

Sipos Eszti.

*) Böszörmény, közel eső város, hova a rabokat küldik.

**) Bikás az újvárosi határon csapszék V. Gy.

Pesti könyvnyomda-részvény-társaság. (Hold-utcza 4 sz.)

Megjelenik minden hónap 15-én

Magyar NYELVŐR

SZERKESZTÓ KIÁDÓ HIVATÁL Budapest,

három ivnyi

SZARVAS GÁBOR

II. ker. Fő-utcza. 57/58. sz.

VII. kötet.

1878. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

Végtére. Véghetetlen.

A czímbeli két szóban oly képzés áll előttünk, melyen első tekintetre megütközünk. A nem-nyelvész is tudja, hogy e képzések alapszava a rég szó, melyet jelenleg csak mint névszót ismerünk, s azért igen különösnek tűnik föl, hogy az egyikben a -t, a másikban a -hat képző járult hozzá, melyek tudvalevőleg deverbális képzők. Kérált tehát, miképen lehet ezt a szóképzés törvényeivel összeegyeztetni?

Vizsgáljuk meg e képzéseket külön, s így talán nyitjára találhatunk a dolognak; de előbb hallgassuk meg a mások véleményét. Az elsőt, a végtére szót az Akadémia Nagy Szótára így tagolja: vég-et-é-re. Itt minden tagocska érthető. A -re allativus rag; az -e a harmadik személyű birtokos; az -et nomen verbale, nevezetesen nomen acti képző, tehát deverbális képző; s így föl kell tennünk (és az akadémiai Nagy Szótár szerkesztői föl is teszik), hogy a vég szó hajdan ige is lehetett. Ennek a föltevésnek semmi sem áll útjában, mert több példa van rá, hogy ugyanazon szó nomen is, verbum is lehet egy alakban, mint pl. a pök, zár, les, nyit stb. Így tehát a végtére egészen rendes deverbális képzés volna. Kérdés azonban, hogy ennek a szónak egyes tagjai csakugyan azt jelentik-e, a mit az akadémiai Nagy Szótár nekik tulajdonít, s a mit első tekintetre kell is tulajdonítania? Elemezzük a szót. A -re kétségtelenül allativus; de hogy az -é birtokos személyrag, ahhoz már kétség fér; mert ezen szó más alakjaiban, mint végre, végezetre, nincs birtokos-rag, és az értelem sem kívánja. Micsoda tehát az -é, ha nem birtokos-rag; azaz más szavakkal: miféle szóelem férhet meg a vég alapszó és a

-re allativus rag között? Erre nézve fölemlítjük az ilv alakokat: Szögedébe, hazúlról, előre, előlről, melyek így taglalandók: Szöged-é-be, haz-úl-ról, ele-ve-re, el-ől-ről. Az elsőben és harmadikban az alapszó és a lativus rag között egy lativus elemet látunk; a másodikban és negyedikben pedig az alapszó és az ablativus rag között egy ablativus elemet, tehát mindig a végső ragnak megfelelőt. E szerint föltehető, hogy a végtére szóban szintén kétszer van meg a lativus elem, t. i. -té és -re. De mi az a -té? Tudvalevő dolog, hogy a magyarban van egy -é (ered. - j_e , ugor - g_e) lativus rag, s ezt kereshetjük a -té lativus elem -é-jében is. Most még csak a -t megmagyarázása van hátra; s itt segítségünkre jön a -től ablativus rag, mely így taglalható: -t-ől (v. t-űl), és ebben a tulajdonképeni ablativus rag az -ũl, a -t pedig csak olyan összezsugorodott ragalapszó, milyen a finn sisä ezekben: -ssa (ered. s-na) és -sta (s-ta). Ugyanezzel a -t rag-alappal van dolgunk a végtére szóban is, mert a t-6l ablativusnak megfelel a t-é lativus. Így tehát a végtére voltaképen nem is képzett, hanem ragozott szó két lativus raggal. Így magyarázható még néhány más szó is, mint végtiben, széltiben, széltire, sebtiben, szerte, szét (ered. szél-té), és gyakorta, viszontag (v. ö. Budenz M. Ug. Szót. 587. l.)

A másik szó, mely magyarázatra szorúl, a véghetetlen. Erről az akadémiai Nagy Szótár szerkesztői így nyilatkoznak: "Ezen szó képeztetése sajátságos a maga nemében, mert a -het mint tehető képző szabály szerint csak igékhez járul; s úgy látszik, azt kell föltennünk, hogy a vég némely más szók módjára hajdan ige is volt". (VI. k. 887. h.) Ballagi és Lugossy szintén egy vég igét vesznek föl, mely a vág igének magas hangú változata volna. (U. o. 882. h.) Simonyi Zsigmond a véghetetlen szót és párját, a számhatatlant, az ál-deverbális képzések közt sorolja fel (Nyr. IV. 175.), és a -hat-ot potentiálénak veszi. Mint már említettük, annak a föltevésnek, hogy a vég szó hajdan ige is lehetett, semmi sem áll útjában; de miután kiderítettük, hogy a végtére szó nem deverbális képzés, önkénytelenűl is az a kérdés támad bennünk, hogy nem tekinthető-e a véghetetlen szó is egyszerű denominativ képzésnek? Az egész dolog a -hat képzőn fordúl meg. Ez ismeretes mint deverbális,

potentiális képző; de vajjon ez rejlik-e a véghetetlen szóban? Ez, úgy látszik, mintha azt jelentené: "vége nem érhető"; de nem úgy van; mert Molnár Albert szótára így értelmezi: "infinitus", azaz végtelen vagy véget nem érő. Értelmében e szerint semmi potentialis elem sincs. A -hat tehát itt nem lehet potentialis képző. Már most az a kérdés, van-e másféle -hat képző is? - Van. Az ugor nyelvekben találunk egy denominativ -j képzőt, melynek eredetibb alakja a hangtani törvények és némely meglevő nyomok szerint -g volt. Ez a képző előfordúl a finnben <i alakban, pl. sorme újj : sormi újjal tapogatni, muna tojás: muni tojni (ova parare); a lappban: ~i, pl. monne tojás: monni tojást szedni; a mordvinban -ja, pl. vaša csikó: vašija csikót elleni; a zürjénben -j, pl. pas jegy: pasji jegyezni; a vogulban -j, pl. ulm álom: ulmej álmodni; az osztjákban -j, mint sami rozsda: samiji rozsdásodni Az ugor szóközépi -g-nek a magyarban -h felel meg, így pl. osztják hugom m. gyohon (= gyón), osztják tagert m. teher. Ezek szerint ennek a denominativ -g képzőnek is egy -h képző felel meg a magyarban, mely elő is fordúl, de csak más képzőkkel összetéve; így pl. frequentativ -d-vel: h-d, pl. por - porhad, hir - hirhed; továbbá causativ -t-vel: h-t, pl. seb - sebhet, hely - helhet collocat (B. cod.). S ebben találjuk magyarázatát a véghetetlen (valamint a számhatatlan) szónak is; t. i. az alapnévszóból -h képzővel ige alakult, és ez -t képzővel tovább van képezve. Így tehát mind a két szó közönséges denominativ képzés.

Ifj. Szinnyei József.

HELYESÍRÁS.

III.

A jelen és jövendő.

"Az Akadémia nyelvtudományi bizottsága többségének kinyomatott munkálatját csak kellő világításba kell helyeznünk, hogy maga magát elitélje; birálatunknak kifejezései tehát kiméletesek lesznek s nem oly kemények, a minők joggal lehetnének. Általános itéletünk oda megy ki, hogy e

munkálat a gyakorlati szükségletre nézve semmi haszonnal nem jár, s mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl." Így hangzik dr. Simonyinak kiméletes itélete. "A bizottságnak az volt a feladata, így szól tovább a bíráló, hogy az Akadémiának régi helyesírási szabályait a haladott irodalmi szokással egybevetve, tegye meg a szükségesnek mutatkozó változtatásokat, és adjon útmutatást az újabb időben felkapott ingadozásokkal szemben." – Én ezekben több üres szólást találok, mintsem megfogható gondolatot. Mi az a haladott irodalmi szokás, nem látom; miben áll az, nem találom ki. A szokás közmegegyezésből támad; s a miben közmegegyezés van a helyesírásra nézve, az az Akadémiának régi helyesírási szabályaiból foly; az tehát nem haladja meg azokat, söt megegyez velük. Ütmutatást a felkapott ingadozásokkal szemben pedig nem adhatni másképen, mint helyesírási szabályok fogalmazásával, a mit a megrótt munkálat tenni nem mulasztott el. Ámde itt sül ki a nagy vétek. A többség munkálatja, úgymond dr. Simonyi, mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl! - De kérdem, miben micsoda hátramenést? A bizottsági többség munkálatja elvet-e vagy tagad-e valamit, a mi a magyar nyelvtudomány által újabban világosságra jutott? Hisz a szók leírásával vesződvén, a nyelvtudományt alig érinti meg. A szófejtést csak másod elvnek fogadja el, tehát annak mélységeibe nem is bocsátkozik; legföljebb a ragok assimiliatióját illeti, a mit el sem szabad kerülni. Már ha a többség munkálatja ezt: ész-szel, öcs-cse stb. (ész-vel, öcs-je) assimiliatiónak nevezi, a mit "a legújabb nyelvtudomány" szerint Simonyi más helyütt*) így értelmez, hogy nem v lesz sz-szé (ész-vel, ész-szel), sem j nem lesz cs-vé (öcs-je, öcs-cse), hanem a ν és j teljesen elvesznek, s csak "virtualiter" tartjuk meg az sz-nek meg cs-nek megnyújtásával: akkor, azt gondolom, a munkálat nem vétkezik nagyon a tudomány ellen; mert hiszen csakis azt mondja, miért írunk: ész-szel, öcs-cse s nem észvel, öcsje. Az ilyenben találni tudományos hátramenést vagy haladást (a mikor nincsen szó a hangok

^{*)} A Nyelvtudományi Közlemények XIV. kötetében.

physiologiai támadásáról, hanem leírásukról, akár assimiliatióból, akár virtualis megnyújtásából kettöztetjük meg): az véleményem szerint olyanféle bölcseség, mely azt állítja, hogy a hüvelyk újj meg a mutató újj külömbet jelent, mint a mutató újj meg a hüvelyk újj.

A bizottsági többség munkálatja semmi haszonnal nem jár a gyakorlati szükségletre nézve, úgymond dr. Simonyi. Miért nem járna? A ki a helyesírását azon munkálat szerint szabályozza, az veszi gyakorlati hasznát; a ki még bölcsebbet tud a munkálatnál, mint dr. Simonyi, az nem is szorul senkinek a munkálatjára; mert maga teremt magának szabályokat, s az ellen a többség munkálatja nem javasol büntetést.

Azután elmondja a bíráló, hogy mint kellett volna cselekednie a bizottságnak. "Kiindúlhatott volna az írás természetes fejlődéséből; meghatározhatta volna az irányadó elveket" stb. stb. - A bizottság meghatározta az irányadó elveket; arra nézve tehát megfelelt a kívánságnak. Vajjon jók-e azok az elvek, vagy jobb-e a Simonyi elve, az iránt vitatkozni lehet; de azt nem mondhatni, hogy a bizottság többsége nem határozta meg az irányadó elveket. Bajosabb megsejteni, mit jelent az írás természetes fejlődése, s mit ért Simonyi azon, hogy a bizottság az írás természetes fejlődéséből indúlhatott volna ki? A magyar írás természetes fejlődéséről mi szegények (nous autres) nem tudunk semmit; az úgynevezett székely-hun írás sem ád nekünk útmutatást. Annyit tudunk, hogy a latin betűket használjuk, s ezeknek összerakásával fejezzük jól-rosszúl ki azon hangokat, a melyekre a latin betűk nem alkalmasak. Azt meg a bizottság nem tartja vala feladatának, hogy visszanyúljon a bronz korig s a képek írását tárja ki és mutassa föl azon korig való változásait, a mikor a betűk előállottak. A bizottság t. i. addiglan csak a Wuttke Henrik munkáját ismerte volt, a ki már két vagy három kötetet adott ki e tárgyról, s még csak felét sem végezte el annak. Wuttke Henrik munkáját leírni, s azt a még hiányzó két vagy három öreg kötet által kiegészíteni, arra a bizottságnak se elég tudománya, se elég élete nem lett volna. Igaz, dr. Simonyi azt a tárgyat a 302. lapon tizenkét rövid sorral merítette ki; ámde ezt a csodát a bizottság nem ismervén, nem is utánozhatta.

"A bizottsági többség munkálatja se természetes és logikai rendet nem követ, se az egyes tények meghatározásában nem találja el az igazat." Mind ebben egyetértek dr. Simonyival; s én magam talán még több kifogást tehetnék ellene, mint ő tett. De miért van ez így, s miért nem lett jobban? Azért, mert a munkálat egy bizottságé, nem egyes emberé; s a bizottság olyan tagokból áll, a kik a magyar nyelvtudományban igen külömböző elveket vallanak, s igen külömböző útakon járnak. Ez a magában is szétmenő véleményű bizottság, minthogy egyszer belé kellett fogni a munkába, jobbat nem tehetett, mint az 1856-ki munkálatot venni alapúl, s annak sorján menni végig, foldozván ott, a hol azt gondolja vala, hogy az irodalmi tétovázást meg lehet állítani, toldozván meg amott, a hol az életbeli szükséglet hézagokra mutat. Hogy ilyetén munka a szónak teljes értelmében tudományos nem lehet, hanem csak valamiféle compromissum, a melynek végig hajtásában legelőbb is a dolgozó tagok únnak belé, az világos lehet mindenki előtt. De a meglévő viszonyok közt is talán jobb munkálat jött volna ki a bizottság kezéből, ha abban Budenz és Szarvas eleitől fogva végig közredolgoznak. De ök bölcsebbnek tartják vala elmaradni, s csak akkor, midőn a nagy nehezen elkészült első formulázás megvolt, egy tiltakozással állani elő, ha az az összes bizottságénak s nem csak a többségének vétetnék, s egy újdonat-új javaslatot nyujtani be, mely minden nyelvtudományi vizsgálatot visszavet s csupán az élő kiejtésre akarja a helyesírást alapítani. Ezen javaslat egy nagy vízes spongyia, mely a magyar nyelv és irodalom történeteit, a latiatuc feleym-töl fogva egész a tegnap írt utolsó hirlap-czikkig letörli, s a magyar írást abba a szürkületbe helyezi, melyet csak úgy képzelhetünk magunknak, ha Budenzet és Szarvast két első missionariusnak gondoljuk, a kik az evangeliomot kezdik prédikálni a magyarok közt, s most lesik el először a magyar nyelv hangjait, hogy azokat a felfogott kiejtés szerint leírják. – E javaslat helyes vagy nem helyes voltáról sokat lehet és kell is vitatkozni; azt a benyújtók is beláták, s azért vissza

is vevék azt. De hát nyiljék meg annak a vitatkozásnak a nyelvtudományos irodalom; addig pedig, míg az foly — mi bizonyosan sokáig tarthat — írjunk azon rosz helyesírási szabályok szerint, a melyeket a bizottsági compromissum formulázott.

Nekem az a meggyőződésem, a melyet 1856-ban vallottam, s azóta is folyvást vallok, hogy vissza kell térnünk a Révai elveire. Az azoktól való eltérés tette hibássá és hiányossá az előbbi és a mostani helyesírási javaslatot. Igazán következetességről, tudományosságról nem lehet szó, a míg első helyesírási elvnek nem fogadjuk el a szófejtést, mely a közmegegyezés által elfogadott euphoniát nem mellőzi, s ott, a hol a szófejtés nem igazít el, második elvnek a helyes szokást, melyet meg a nyelvtörténet támogat. Minden egyéb csaló. Ezt tapasztalja dr. Simonyi is, valahányszor a többségi munkálat tételeit meg akarja czáfolni, mert mindannyiszor a szófejtéshez folyamodik világosságért; még a kiejtést is a szófejtéssel igazolja. Lehet, hogy itt-ott olyan tudományt is mutat, minot Aristophanes bolha-czipo mérésnek gúnyol; de se baj, azt is a helyes szófejtés hozza helyre és észre.

Tehát még egyszer: térjünk vissza a Révai elveire, mert ha azokra nem térünk vissza, rosszabbnál rosszabbá lesz majdan a kiejtésre kacsingató s azt mégsem tökéletesen lefestő helyesírás. A közmegegyezéssel alakult szokást a Révai elvei sem vetik el; ilyen szokásnak vélem a hiányjegy elhagyogatását. Ebben engedvén, a többiben a Révai helyesírása ma is legjobb, s még száz meg kétszáz év mulva is az lesz minden bizonynyal.

HUNFALVY PÁL.

Német szóvégek magyarosítása.

Nem csak a művelődéstörténet, hanem a nyelvtudomány szempontjából is hasznos bármely nemzet nyelvében az idegen elemek kimutatása. Egyrészt azért, mert a kölcsön vett szavak átváltoztatásában legbiztosabban tanulmányozhatjuk a nyelvnek hangváltoztató hajlamait, minthogy biztosan ismerjük a kiinduló pontot. Másrészt azért,

mert a kölcsön vett szavak kimutatása elejét veszi nagyon sok haszontalan etymologiázásnak, melylyel különben egy-egy szót magyar alapszóból erőlködnénk magyarázni. A magyar nyelvnek idegen elemei közül eddig leginkább a török és a szláv elemek vannak összeállítva; sokkal kevesebb történt a latin és német elemek összegyűjtésére, pedig ezeknek száma is elég jelentékeny. E hiány érezhető az ilyen kísérletnél, mint az itt következő, melyben azt akarjuk vizsgálni, milyen alakot öltött néhány gyakran előforduló német szóvég, miután a magyar ajak átvette s meghonosította az illető német szavakat. Hasznosak az ilyen összeállítások azért, mert meglehetős biztos útmutatást adnak annak megitélésére, vajjon egyik vagy másik szót lehet-e az illető idegen nyelvből kölcsönzöttnek tekinteni, vagy sem.

1. -er végű szavak.

A német -er végű szavak eredetileg többnyire a cselekvő személyek nevei: lehrer, wächter, henker, zeiger Az ófölnémetben e végzet még -âri-nak hangzott: lêrâri; a középfölnémetben umlauttal -aere lett belőle (egészen nyilt é hanggal az r előtt, mint a magyar êre, mêre szavakban): lêraere. Az újabb németben a szóvégi e elveszett s az r előtt állott hosszú hangzó elrövidült: lêrĕr; de némely vidék nyelvében, p. Göttingában, még most is hosszan ejtik a végszótagot, ilyenformán: lêrêr, wächtêr.

- I. Azon -er végű német szavak, melyek már régebben kaptak polgárjogot a magyarban, föl is tüntetik még az utolsó szótagban a hosszú magánhangzót.
- a) A Heltai krónikájában előforduló perengér és prengér (ném. pranger) é-je még a német szónak nyilt é hangját tükrözi vissza.
- b) Azonban a régibb magyar kiejtés nyilt hosszú ê-je, melynek azelőtt igen nagy divatja volt (l. erről bőven Budenz M. Nyelvészet V. 389. és Nyelvőr I. 31—32.), a mai zárt é-be ment át, úgy hogy a régi fél, êg, nêki, cserél stb. ma így hangzik: fél, ég, néki, cserél. Ez történt a német -êr-es szavakban is: a nyilt ê-ből lassanként zárt é lett. Így: kaczér ketzer, rég. katzer, l. Ny. VI. 386. | hengér Népk. Gy. I. 189.: "hóhér; lator, másokat nyugtalanító

ember; meghengérelni: megkínozni" Kriza; henger carnifex MA.: henker | ? hóhêr Heltai; hóhêr, hóhêrol: cruciat, torquet Pázm. préd. 29.; hóhár MA., Verancs., Zrinyi: v. ö. illír hohar | sintér schinder, dial. schinter | pintér binder, dial. pinter | tislér tischler | zatlér Ny. VI. 524. sattler vinczeler Pázm. vinczeller MA. winzer, weinzieher, dial. weinziegler, winzler | hüvetér custos, hüter? | ? hopczi "pápák és azoknak hopczihéri" Gel. Kat. VT. II. 275., "h hopczihérünk volt egy Nicolaus nevű ember" u. a.; kopczihér "huzóvonó, zsaroló ember; pénz dolgában piszkoskodó; naplopó; " kupczihér "ögyelgő korhely" | himpellér: hümpler ,kontár' | pelengér, pellengér pranger | czégér zeiger | hébér, hőbér, hévér Pázm. (Ny. II. 355.) heber | gantérfa (és csántér!), gantár, gántár, gadnár ászokfa: kanter, ganter (gantner Sitzungsb. d. Wien. Akad. XXV. 263.; lat. cantherius) | pillér pfeiler, alném. még piler, tót pilier, lat. pilarium | gallér koller, lat. collare | tallér thaler | ? füllyêrke Heltai, fillér, fillyér, füllér vierer? illír filver | pánczér Zr. panzer | tányér, tálnyér MA. teller | (himpér: himbeer' | babér: lorbeer).

Néhány szóban az -ér szótag r-je l-re változott, különösen, ha még egy r van a szóban: pánczél | erkély erker | rostély röster, *roster, rost | (Serestély Moln. J. Sylvester).

c) Az egészen nyilt ê nagyon közel áll a mély hangsor nyilt á-jához s emebbe könnyen át is csap; példák: mihelyest, mihest, mihást; *ideig, idáig; *egyéb, egyábkor Ormánys. M. Nyelvészet V. 76.; * mernêm, mernám T.; képleg, képlag Ny. II. 521. stb. Így lett némely szavak -êr végzetéből is ár a magyarban, de csak akkor, ha az első szótagban is mély hangzó volt, úgy hogy a hangzóváltozás itt egyúttal hangzóilleszkedés. Csakhogy meglehet, hogy az ide tartozó szavaknak egy része a tótból került hozzánk, mert a tót ejtés is -ar-t csinált az -er-ből, leginkább azon analogia miatt, hogy az ilyen cselekvőt jelentő tót nevek (nomina actoris) az -ar képzőre szoktak végződni. – Ide valók: bognár wagner, tótul is bognár | polgár burger, vend purgár | kalmár kramer, szl. kramár (tót kolimár a magyarból) | kufár kaufer | sáfár schaffner, tót šafár | kasznár kastner, tót kasnár | kolompár klempner, régi klampner, tót klampár | fullajtár, fellajtár, felejtár vorreiter, ill. feletár | trágár trager (pletykahordó)? | kontár ganter? (gant ,kótyavetye, bankrót') | Ludgár Ludger | zsoltár psalter, tót žaltár, ill. žoltár, psalterium | krajczár kreuzer, szl. krajcár | gantár, gántár l. b) alatt | sajtár, sétár T., sitár Ny. III. 564., zsajtár T. sächter, szl. sochtár, sechtár | mozsár mörser, a gottscheei ném. nyelv. j. moržar, možar WSitzungsber. LXV. 446., szl. možár, mortarium; tehát, úgy látszik, közvetve a szlávból kaptuk | pohár becher, szl. pohár | korontár répa (s aztán korontári r.) MA. s mások: kärnthner rübe | saddonár Veráncs. Ny. VI. 505. soldner, talán az ol. soldenario.

Az r helyett ly van ebben: mordályok gyilkosok, Heltai krón. 53. mörder.

II. Az újabb korban átvett szavakat természetesen az új német rövid -er végzettel kaptuk:

a) frajczimer Bat. Vál. tárgy. 181. frauenzimmer | Bolenstájner Spang. krón. der Wallensteiner | pernahajder, pernehajder ,semmirekellő gaz kópé': bärenhäuter | henger MA. | baktér wächter, wachter | jágér jäger, dial. jager | susztér schuster | szotylér Nyelvőr IV. 182. sattler, l. I. b. | czágér Ny. V. 128. zeiger | címér ziemer | cinóbér zinnober | bénzér spenzer Ny. II. 184. | salugátér jalou(sie)gatter | filler Ny. V. 519., fírer VI. 136. führer | frajtér u. o. g(e)freiter | cindér VI. 88. zünder | félcsér u. o., féncsér III. 525. feldscherer, fűrmender Kaz. stb., fülmendör szolga, inas Ny. I. 136., 245.: vormünder? | kőtör sajtó T. kelter | (lülbör Ny. Közl. III. 12. lorbeer).

Dissimilatio történik (mint I. b és I. c) a következőkben: trébely törköly PP. treber | ordel Ny. II. 420. ordre | Pergel (nép) Berger.

b) Mélyhangú szótag után az é többnyire o-vá illesz-kedik: sógor schwager | rándor wandrer | sódor, sódar, tulajd., váll', Örségben még é-vel s eredeti jelentésében: noat dobott nekém, hocs csak ugy semmed bele a bal sóderom" Ny. I. 421. schulter, scholder WSitzgsbr. XXVII. 204. | gádor, még gáder is II. 518., salugáter gatter | hámor hammer, szl. hámor | kóbor kosár T. ernyő Ny. II. 477.:

kober ,kosár' | gamandor-fű gamander | citvar zitwer, zedoaria | cukor zucker | ? zsompor, zsombor szakajtó véka T. ném. dial. simperl.

SIMONYI ZSIGMOND.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

IIL

Hogy a fölsőbb nyelvtu lomány elvei szerint elemezhessük a szót, az eddig hallottakhoz tudnunk kell még a következőket. 1) "Az úgynevezett belső hajlítás, belalakulás, szintén igen terjedelmes szereppel bir a szóképzéseknél a magyar nyelvben. Ezen belső hajlítás alatt azt értjük, midőn legkisebb hangbővülés nélkül csupán csak a győkbeli önhangzónak módosulata, azaz mélyebbre vagy magasbra változása által állanak elé új szók; pl. ér ár, csap csép, leng láng, rág vég." (17. L) 2) Nem csak a győkérbeli, hanem a szóbeli mássalhangzók is eredeti helyűket megváltoztathatják; pl. ereszt és eszter, kűrt és tűrk, szájók és szajkó, rilágos és rigályos. (62. L) 3) "A győkszó egészen visszára fordúl, mint: bicz-eg czib-ak, bill-eg lib-eg, gyik kigy-ó, kecs-ély csek-ély, kot-ló tok-ló, tér vét." (63. L)

Tu inunk kell továbbá, hogy a gutturális hangok a dentálisokkal, ezek meg a labislisokkal, a kemények a lágyakkal, a hosszú magánhangzók a rővidekkel, a vastagok a vékonyakkal, a gömbölyük a szögletesekkel sat sat egymás közt, a hol a philosophiai szólejtés megkívánja, fölcserélhetők őő. i. S ha ehhez végül hozzávesszük, hogy vannak csupán diszítő, sót haszontalan, henye hangok is őz.), akkor kezünkte kaptak a kulcsot a melyível benyihatank a főlsőbb nyelvtadomány etymoloziálának a sanctuariumába.

Most tehát már neki kezdhetűnk bátran a varázslászak

Paritiya. Gyökere par: elaphangla r. mely serbszekkel s r hanggal láró romásu rágást felez kil tehát mintegy: rom: a fallelőlő magánhangzó a ilorvaságon gorombaságot s azt a kellemetlen érzést tolmátsoltal a mélyet az tapasztal a kit rakszemen kölüntsmak réle; p előtét, melynek keménysége a parittyához használt anyag (kö, ólom, vas) keménységének az exponense; s ebben az esetben annak a jeléül előzi meg az alaphangot, mert előbb kell a parittyába beletenni a vasdarabot, s csak azután kezdődik a légrázó alaphangnak rrrr igazi működése. Ezeket tudva, úgy hiszem, senkinek sem lehet kétsége többé ama föntebb hallott szavak nagy jelentőségére nézve, hogy mily végtelenűl fontos a szók teljes, valódi jelentésének megértésére az etymologia. Hiszen uraim, ha a honvédelmi miniszter úgy sejtené, a mint nem tudja, mily nagyszerű, kombinált erők titka rejlik concentrálva e kisded tagocskában par, azok a nagy összegeket emésztő, különféle fegyverek mint silány, haszontalan játékszerek ma már mind a lomtárban hevernének, s a magyar honvédség a világ valamennyi ágyújával bátran birokra kelhetne. Hátra van az -ittya tag titkának a megfejtése. Az avatatlanok szeme előtt örök misztérium, de a fölsőbb nyelvtudomány fölkentjének gyerekjáték. A -par gyökérből -int képzővel támad egy parint ige (v. ö. kacsint, legyint), a melvet ugyan 'egyönk sem ismer, de hinnünk kell, hogy valahol megvan, vagy valaha megvolt, mert a philosophiai nyelvtudomány szava szent; ennek igeneve parintó, ebből lett parinta, aztán paritta s végül parittya.

Îr: scribere. Alaphangja "r jelent metszést, vágást, huzást, vonást, kenést"; a módosító í vékonyságot; f előtéttel lesz belőle fir, ebből -cza képzővel fircza "azaz irkált, firkált ékesség vagy jegy"; hangátvetéssel czirfa s aztán újabb hangcserével czifra. Egy újabb adat arra nézve, mily végtelenül fontos a jelentés megértésére a szófejtés. Mert lehet-e a czifra szó czifra jelentésének fényesebb, kézzelfoghatóbb bizonyítéka, mint az, hogy már maga az etymologiája is oly ördöngös módon czifra?

Abrak. Jelentését szótárunk így határozza meg: "régebben általán, s mai divat szerint a lónemű állatoknak kitünően hasznos eledelt, étket jelent." Az etymologiában igen sok, majdnem minden attól függ, hogy a jelentés meghatározásában a nemi fogalmat jelölő szót kellően ki tudjuk választani s hangsulyozni. A most hallott definitióban: "kitünően hasznos eledel, étek" a jelentős, hangsulyozott szó korántsem az eledel, hanem a végűl

álló étek. Ebben fekszik a fölsőbb nyelvtudománynak a titka. Közönséges tudomány előtt egy tatár volna, eledel-e vagy étek az abrak; de nem a fölsőbb tudomány előtt. Ennek az eledel semmi s minden az étek. Ez ugyanis, de csak is ez, rögtön elvezet bennünket oda, a hol teljes fényben ragyog a világosság, az enni igéhez; s ha egyszer oda jutottunk, kezünkben van a kulcs, a melylel az abrak zárát fölnyithatjuk. Az enni igének töve, e helyen kivételkép, ev; az evtőhöz hangzatosság kedviért (megértette jól a t. olvasó? hangzatosság kedviért) r hang járúl: ev-r; ebből -ék képzővel lesz evr-ék azaz étel, étek; ez esetben azonban az abrak-étek darabossága megkivánja, hogy a magas hangok mélylyé változzanak át, tehát hogy az evrék-ből legyen avrák. A mint egyszer ki van esztergályozva az avrák, csak pár kerékforgatás még, s előáll az abrák, s ebből – a zabszemek aprósága kedviért megrövidűlve az abrak.

Fölsőbb nyelvészettudomány! Ki tanít meg bennünket a te csodálatos titkaidra?

Bikla. "Somogy és Baranyában pendelyszabású, ezerránczos vászonszoknya. Bikla az elrontott eredeti ingal vagy ingalj szóból alakúlt. A somogyiak és baranyaiak alakítása szerint ugyanis ingal-ból lett ajakbetűs előtéttel: bingal, innen átvetve: bingla, könnyebb kiejtés végett az n-t elhagyva: bigla, bikla." Tehát a somogyiak és baranyaiak az önhangzós kezdetű szókat ajakhanggal toldják meg!? Nem akarjuk ezt az állítást példákkal illusztrálni, mert olyan czifraságok kerülnének ki belőle, hogy maguk a somogyiak és baranyaiak is megröstelnék a dolgot.

Két éve lesz nem sokára, hogy ugyanerről a helyről a következő szavakat hallottuk lehangzani: "Sokunknak más-más nyelvtudományunk van. Immár melyik az igazi nyelvtudomány?" ("Az új szókról." Fogarasi János.) S az értekező aztán hozzácsatolta, hogy ő már kifejtette az ő nyelvtudományának elveit, s noha ez elveket még eddig senki sem czáfolta meg, épen azok nem akarnak tudomást venni róluk, a kik ellen voltak különösen irányozva.

Az a nyelvtudomány tehát, s azok az elvek, a melyre s a melyekre az értekezésnek e helye czéloz, ime itt állnak előttünk; megismerkedtünk e tudománynyal főbb vonásaiban s láttuk alkalmazásában. S most azt kérdezzük: kell

ide czáfolat? Lehet-e komoly arczczal annak bebizonyításába bocsátkozni, hogy ez a tudomány, még annyiban sem tudomány, a mennyiben ügyesen tudja az igazságot elferdíteni s a valótlanságot hihetővé tenni? Hihetőnek tartja-e, nem a szakembereket kérdezzük, hanem akármelyik egészséges eszű lajkus ember, hogy ráspol, röhög és rucza; pöröl, doromb és turha; rab, rojt és rongy; morzsa és fürész; rák, rozs, parázs és gyertya együvé tartozzanak, s mindnyájan együtt még egy más nagy sereggel egy szónemzetséget alkossanak? Lehetőnek tartja-e valaki, hogy a nyelv, a mely a szó elemein igaz, kimutatható ok nélkül változtatásokat nem tesz, a mely szavainak alkotásában első rendben világosságra, érthetőségre törekszik, a mely a maga szabta törvényeket a legnagyobb tiszteletben tartja, hogy ugyanaz a nyelv minden kényszerűség nélkül ferdítsen, a legkorláttalanabbúl törvénytelenkedjék, s mindezt csak azért cselekedje, hogy homályt, zavart, érthetetlenséget teremtsen? A rúd pl. világos, érthető szó; de a nyelvnek, épen mivel érthető, nem kell; azért egyet fordít rajta s csinál belöle dur-t; most már érthetetlen; de hogy senki csak ne is sejthesse benne az eredeti rud-at, eltorzításúl hozzáragasztja még a teljesen érthetetlen ung toldalékot; s így támad a rúd-ból durung. Vagy viszont a durung, mert szótárunknak ez az eredeti alak s nem a dorong, a mikor már használatban volt, nem jól érthető szava volt-e a magyarnak? Az volt. De hogy az ne legyen, a nyelvszellem elővette kését, leriszálta róla az első du szótagot, s a megmaradt rung-nak g hangját d-re gyalulta, az n hangot belöle kidobta, s így állította elő a durung-ból a rud-at. Szótárunk szerint ugyanis a durung a rúd-ból, a rúd pedig a dorong-ból származik, a mint az illető czikkek alatt olvasható. Ha a hisz, visz, lesz, vesz, esz-(ik) sat. igéknek hajtásait tekintjük, azt látjuk, hogy a törzsök, a melyből kisarjadzottak: hiv-, viv-, lev-, vev-, ev-; pl. hivő, levés, vevetel = vétel, evetel = étel. Ugyanezt tapasztaljuk a tesz igében is: tevő, tevés, tevékeny, tevetel = tétel. S ime csodálatunkra egyszerre csak törvényt bont a nyelv, s nem a tev-, hanem a tesz- törzsökből fakasztja ki hajtását, s tevély v. tevel helyett a teszel szót alakítja. Ez már maga is homályos, érthetetlen. De az érthetőségre törekvő

nyelvnek a fölsőbb nyelvtudomány szerint még nagyobb érthetetlenség kell, azért a teszel-ből csinál esztel-t. De még ezzel sem elégszik meg; hanem hogy a sötétséget teljessé tegye, a melyen semmiféle halandó szem sugára keresztűl nem törhet, kivéve a philosophiai nyelvészetét, az esztel-t asztal-lá változtatja. Így támadt a tesz-ből asztal. Nem szemébe nevetne-e a legelső iskolás gyerek annak, a ki neki komoly arczczal azt akarná bebizonyítani, hogy ez az etymologiai tudomány ingatag alapon áll s nem állja ki a szigorú kritikát?

De még ha elfogadnók is, hogy a NSzótár etymologiai elvei minden betűjükben helyesek, igazak, még abban az esetben sem volna a fölsöbb nyelvtudomány kifogástalan tudomány. A sok nevében csak egy példát beszéltetünk. A szócsaládosítás elvei szerint a diadal, dívik, dics, dísz a di- gyökérből fakadtak ki, a melynek eredeti jelentése kitünő, jeles, derék, kiváló. Ha a dísz a di-nek a sarjadéka, mért nem sarjadéka a dísz-nek a disznó, s mért nem tartozik a jeles di- család tagjai közé; hisz alakilag teljesen, s értelmileg is egészen kifogástalan? Vagy a disznó nem egyike a legkitűnőbb, legderekabb, legkiválóbb házi állatoknak? Ha nincs külső, de van s annál nagyobb a belső dísze. A szótár tehát itt és sok más helyen megtagadja szócsaládosító elveit, s a disznót áthelyezi az alacsony származású duzmad család rokonságába, s azt állítja róla, hogy az nem egyéb, mint tulajdonképen duzmó. Jó, fogadjuk el. Ha ez igaz, akkor előáll a nagy kérdés, miért változott a vastagságot jelentő eredeti u hang a vékonyságot mutató i hanggá épen a disznóban, a melyről ismeretes, hogy nem tartozik a karcsú, nyalka legények közé?

A mit tehát a NSzótár a gyökerekről, nevezetesen a gyökérelemről, a jelentésmódosító önhangzóról, elő- és utótétről, a mindenféle hangváltozásokról, értelemmódosulásokról, a henye s értéktelen hangokról tanít, az legnagyobb részében nem egyéb, mint kirívó, szembe ütköző képtelenségek halmaza. Az e rovatba tartozó szófejtegetésekre minden betűjében ráillik az, a nyelvtudományi művekben többször idézett, nagyon találó definitio, a melyet Voltaire a korabeli s korát megelőző szófejtők kigúnyolására készített, s mely így hangzik: az etymologia az a tudomány,

a melyben a mássalhangzók nagyon keveset érnek, a magánhangzók pedig épen semmit.

Itt akaratlanúl is egy kérdés ütődik föl, a mely feleletet kíván.

Ha igaz — már pedig kétségtelenül igaz, a mint a t. olvasók az idézett példákból, a milyenektől hemzseg az egész munka, hiszem, hogy teljesen meggyőződtek — hogy a NSzótár a gyökérfejtegetésekre nézve a legszembetünőbb képtelenségek tárháza, vajjon nem emelkedtek-e töl a nyelvtudományi osztály keblében szózatok, a melyek figyelmeztették volna a szótár készítőit és dolgosait e tanítások tarthatatlanságára?

Emelkedtek, kellett emelkedniök ily figyelmeztető hangoknak, a mint a következő adatokból látható. Az 1844-iki nagy gyülés meggyőződvén arról, hogy "a szótár legnehezebb részeihez, a melyek a szószármaztatás és hasonlítás, a szükséges előkészületek még nincsenek együtt, elhatározta, hogy a szótár mellőzni fogja a szószármaztatást és nyelvhasonlítást." (Előb. 11. l.) A második adatot a szerkesztőségnek következő észrevétele szolgáltatja: "Itt egyszersmind visszautasítjuk azon rankfogast, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőnek tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk." (21. l.) A vád minden visszautasítás ellenére is egész valójában igaz, a mint utóbbi alkalommal megczáfolhatatlanúl be fogiuk bizonyítani; s egyszersmind annak a tanújele, hogy voltak, a kik a szótárkészítők fönt hallott tanításai ellen szót emeltek. Végre harmadszor fölszólalt nyiltan is egy hang, Hunfalvy Pálé, a ki 1852-ik évi "Tájékozás a magyar nyelvtudományban" czímů értekezése végén figyelmeztette a szerkesztőséget, hogy "az ismeretlen forrásból eredő nyelvanyagot csak úgy elemezze, ha a rokon nyelvek segítségével teheti; különben nem biztos az önkénytől, mely visszásságra vezet; azért vesse el egészen a képzelt szógyökerek tanát, mivel az eddig a tudomány tekintélyét nem birja".

És a világos utasítás, figyelmeztetés és komoly tanács ellenére is maradt az r oly szók alaphangja, a melyek

ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést jelentenek, pl. "Szeretlek rózsám!"; s a dorong mindannak daczára sem egyéb, mint egy vastag végével fölfelé fordított rúd.

Szarvas Gábor.

Műszavainkról.

A magyar műszó csudálatos egy teremtmény. Senkinek siné inyére, ha csak annak nem, a ki csinálta, s mégis megél: mindenki gáncsolni valót talál rajta, s még szaporodni is tudott. A nyelvész idétlen formáján ütközik meg, a filozofus zavaros s illogikus voltát bámulja, maga a tudós, a ki él vele, nem érti meg, ha előbb le nem fordítja magának: de azért a műszó a sok hűhó közepette is nyugodtan folytatta útját. Mi tartotta benne az életerőt? Valahányszor elgondolkodunk ezen a kérdésen, s azon, hogy miért szerették nagy műszógyárainkban épen a kűlönös, érthetetlen, rejtélyes hangú formákat, mindig eszűnkbe jut, hogy a magyar műszó a magyar tudomány gyermekkorának jellemző vonása, s nemsokára majd ezen boldog kor érdekes maradványa s ereklyéje. A gyermek is szereti a kirívót meg a tarkaságot.

Tudományunknak, úgy hisszük, férfiasodásáról tesz tanúbizonyságot, hogy a mi egyszerű, magyaros, ki kezdi szorítani a czifra idegen hangzásút. Mindinkább meggyökeresedik az a vezérgondolat, hogy vagy tisztességesen ültessük át magyarra az idegen műszót, vagy pedig sehogyan, s éljűnk ebben az esetben inkább az idegen szóval a maga eredeti formájában. Majdnem minden tudományban megindúlt a harcz az álmagyar műszók s műkifejezések ellen. Nehány főpap, az igaz, zokon veszi a dolgot s úgy szeretne tenni, mintha semmisem történt volna. De lefelé nagyon sebesen gördül a kö, s a mily nagy fáradságba került barbár szólásokhoz hozzászoktatni a magyar fület, ép oly könnyen s még könnyeben el is fog szokni tölük.

Örömünkre szolgált, hogy a megindúlt mozgalomhoz újabban a "Magyar Igazságügy" is hozzácsatlakozott, mely különben is mindig gondot fordított czikkeinek formájára s magyarosságára. Beksics Gusztáv a derék szaklap mult évi deczemberi füzetében élesen ostorozza azokat a vétségeket, melyeket a jogi tudomány terén követnek el a magyar nyelven. "A ki olvassa az ügyvédi periratokat s a birói itéleteket, lehetetlen be nem látnia. hogy a terminologia e satyráját sem törvénynyel, sem czikkekkel kiírtani nem lehet. E bajon — ha nem is egy Hercules — az ifjú nemzedék felnövekedése segíthet, mely nem

csak helyes jogi elveket szítt magába, de egyszersmind a fogalmakat szabatos műnyelven tanulta ismerni. Mint mindenűtt, úgy itt is vannak a bírák és ügyvédek közt egyaránt kivételek. Vannak, kik a mellett, hogy nagy jogtudósok, nem tartják magas szinvonaluk alatt állónak a nyelvészeti követelményekre is letekinteni s pedig épen azért, mert tudják, mily fontos gyakran még jogi szempontból is a szavak szó- és fogalmi értelmezése s a kifejezések tisztasága és szabatossága. De a túlnyomó többség a tudománynak, vagy tegyűk hozzá, valójában a megszokásnak, s azon csodálatos valaminek, a mit öseink stylus curialisnak híttak, föláldozza a nyelvet, azt hivén, hogy csak oly mondatban nyilatkozik mélységes mély jogászi értelem, melyben a magyar nyelv geniusának minden tagja irtóztató módon van megcsonkítva s kicsavarva." (L. 463., 4. l.) A czikkben említett példák is eléggé bizonyítják, hogy a jog magyar nyelvére bizony ráfér egy kis pirítás. Schnierer könyvéből a következők vannak kiszedve: bűnözés, bűnözési képesség, a szabad okhataly kifolyása, az egyed lények, jelvek, tettlegesítő szabad alany sat. Általánosan elterjedt ez a németes szólás: a pert beállitani (!), beszüntetni, a mi félig ember, félig sárkány, mert a jó megszüntetni s a németes beállítani szóból van összekotyvasztva. A megvitatott műszók dolgában is szerencsés tapintattal járt el Beksics Gusztáv. A hol nyelvészkedik, néha-néha megbotlik. A ság képző nem csak fő- és melléknevekhez járúl. Járúl bizony az számnevekhez (háromság, egység), névmásokhoz (miség), igékhez (nevetség) is, s biztonság sem rosz képzés. A jogi műszók értelmi különbségét azonban több helyütt finoman magyarázza. Csakhogy itt is, mint már többször, azt kellett tapasztalnunk, hogy a műszavak fogalmával nincsenek tisztában, s hogy itt nehány előitéletet kell kivégezni, ha nem akarjuk, hogy minduntalan megakaszszanak a munkában.

Mindjárt a czikk elején találkozunk ez előitéletek nagyra nött egy fajával. Íme ezeket olvassuk:

"A büntetőjogi műszavak és átalában a műszavak jelentősége és értéke nem (csak?) azok szóértelmezése és származtatása, hanem azon fogalmak többé-kevésbbé helyes s pontos kifejezése szerint is bírálandó, melyet azokhoz a tudományos gyakorlat és a jogászi közvélemény csatol."

Úgy-e bár, nehezen érthetni e mondatot, melyet a czikk szerzője egy híres olasz jogtudósnak tulajdonít? S erre a mondatra alapítja a bűntető jog terminologiájának első elvét, mely ekként hangzik:

"Oly műszó, mely, habár ennek szóértelmezési s származ-

MÜSZAVAINKRÓL.

tatási hibás volta kimutatható, de... a tudományos gyakorlátban, átalánosan el van fogadva valamely fogalom megjelelésére fogal mat valóban kifejezi, megtartandó, míg korrectebb kifejezés nem követelheti a használatból való kívetését." (458. l.)

Nem tudom, mikép értette az olasz jogtudós, a mit itt neki tulajdonítanak, de így egyátalán nem lehet érteni, s az úgynevezett első elvben nincsen igazság, voltaképen alig lehet mondani, mit akarnak bizonyítani s elvül fölállítani.

A műszavak jelentőségét sértékét egyáltalán nem szabad szóértelmezésűk s származtatásuk szerint megitélni. Mert a műszó valójában sohasem fejezi ki a gondolatot, melynek megjelölésére használjuk. Mutatja már az is, hogy az idézett mondatokban mindig szó van azokról a fogalmakról, melyeket a tudományos gyakorlat s a jogászi közvélemény hozzájuk csatolnak. Ha már a műszó maga ki tudná fejezni azokat a gondolatokat, minek kellene öket hozzája csatolni? Pedig igazán hozzá csatoljuk a műszóhoz azt a fogalmat, melynek megjelölésére használjuk. A műszó igen gyakran egészen mást jelent, mint a mit kifejez.

Nézzünk nehány példát.

Mit fejez ki e műszó metafizika? Ma a szó eredeti jelentésére nem gondol senki. Ha pedig gondolnánk rá, e gondolkodás eredménye műszói szereplését nem igen támogatná. Eredetileg ugyanis az a valaki, a ki Aristoteles műveit rendbe szedte, azokat a vizsgálódásokat, melyeket maga Aristoteles πρώτη φιλοσοφία-nak nevezett, a fizika után helyezte el evvel a czímmel τὰ μετὰ τὰ φυσικά, mintha azt akarta volna mondani: a mi a fizikára következik. S ez a czím azután abban a szerencsében részesűlt, hogy műszóvá lett s évezredek óta bizonyos meghatározott elvont gondolatokat jelent. S hogyan tehetett szert e nagy erőre? Úgy, hogy Aristoteles után mindenki ugyan azokat a gondolatokat ugyan evvel a névvel jelölte meg.

Hát a filozofia szónak mi az eredeti értelme? A bölcseség szeretetét jelenti. Tulajdonképen annyit sem, mert eredetileg σοφία nem is bölcseséget, hanem átalában magasabb műveltséget fejezett ki. E szónak azután igen változatos sorsa volt. Strabo idejében már a geografia is filozofia volt, a középkorban az aszkéták is filozofusoknak nevezték magukat, a keresztyénséget is úgy hítták; s Angolországban még ma is a fizika: natural philosophy. A szárazíöldön azonban egy meghatározott tudományt neveztek el e néven. Pedig a ki a bölcseséget szereti, még nem filozofus, s hiába, a filozofusok, ha szeretik is a bölcseséget. nincs meg nekik mindig a kellő vágott dohányuk is hozzá.

A tragédia szó mai használatában senkinek sem jut eszébe az eredeti bakkecskére való vonatkozás; az esztétika nem jelenti mind az érzetek tudományát; a szinház egészen mást jelent, mint a mit egyes részei kifejeznek; a gondolatnak kevés köze van a gondhoz; a lélekről egészen más fogalmaink vannak, mint voltak azoknak, kik a lélekzéssel valahogy egybefüzték; a szivet ma inkább szivattyúnak neveznők; a fiziologia nem az egész φύσις tudománya sat. sat. Ki gyözné öket mind fölsorolni?

Mit bizonyítanak ezek a példák? Azt, hogy a műszó igen sok esetben gondolatkifejező erejét nem alkotó részeinek belső erejétől kölcsönzi. Söt ellenkezőleg ezen alkotó részek eredeti jelentése s ereje egészen veszendőbe ment. A műszó mind ezekben az esetekben a szokásnak, a konveniencziának köszöni jelző erejét.

Mi különbség van tulajdonképen műszó s közönséges szó között? Lényeges különbség nincsen. A közönséges szók is nagy változásokon mentek át. Ök is elvesztették eredeti jelentésüket. s a mai használatban gyakran egészen ellenkezőjét teszik annak, a mit jelentettek a nyelvnek valamely elmult korszakában. Tehát ök is kifejező erejüket a szokástól veszik kölcsön s a kölcsön változik a kölcsönadó változtával. De egy különbséget tudunk közöttük, csak hogy ez nem annyira nyelvészeti, mint logikus. A közönséges nyelvben a szónak sok jelentése van. A közönséges beszédben nem szorúlunk mindig finom disztinkcziókra. A közönséges életben gondolataink sem mindig határozottak, szabatosak, s így kifejezésűk sem szigorúan egyértelmű. A tudományban legfinomabban kell distingválnunk, leghatározottabban gondolkodnunk s így legszabatosabban kifejeznünk magunkat. S azért a tudományban oly szókra van szűkségünk, melyek határozottan egy fogalmat s csak is ezt fejezik ki. A mely szó valamely tudományban egy pontosan meghatározott fogalom megjelölésére használtatik, műszó.

A müszó egyetlen egy logikus kelléke, nem hogy a szó kifejezze a gondolatot, ezt semmiféle szó nem teszi, mert nem teheti, hanem hogy az illető tudományban egy meghatározott gondolatra lefoglaljuk. Igen ám, de honnét vegyűk ezeket az egyértelmű szókat? Nem egyébünnen, ha csak valamiképen lehet, mint a közönséges szók kincstárából. De hát ezek a kincsek itt ezt, amott azt jelentik? A tudomány ezen is segít. Meghatározza a szó értelmét definiczió segítségével. A definiczió megmondja, mit kelljen az illető szón érteni. Ezt s csakis ezt. Műszónak definiczió nélkül nincsen semmi értéke. A definiczió

megadja neki a tartalmat, meghatározza, minek jeleül fog ezentúl szolgálni.

Azt fogják mondani, ez megjárja, a hol régi, örökölt műszókkal van dolgunk. Eredetileg mást jelentettek ugyan, de azután a gondolattal együtt változtak. De a mi esetünk egészen más. Nekünk kevés történeti műszónk van. A legtöbbet egészen újból kell teremtenünk, ha csak nem akarjuk, hogy nyelvünket a sok idegen műszó egészen eláraszsza, megfulaszsza. A meglevő szókból pedig nem igen meríthetünk, mert ezeknek a szóknak már egészen meghatározott értelmük van. Az pedig csak még sem járja, hogy egy igen pontos definiczióval szövetkezve, rámondjuk a húsra, hogy ezentúl szénát jelentsen. Tehát új szókat kell teremtenünk. Ha pedig újakat, egészen szokatlanokat csinálunk, megköveteljük, hogy azután a szó ki is fejezze a gondolatot, különben nem kerülhet forgalomba. nem válhatik megszokottá, a megjelelendő gondolat állandó jelévé.

Ez az okoskodás sem áll. Nem igaz, hogy a közönséges szókat épen nem használhatjuk, hogy világos képzők segítségével nem idomíthatjuk öket műszókká. Mennyi kitűnő magyar szó mellett mentünk el figyelmetlenül, midön a müszóvadászat megkezdődött s folyt. Eszembe jut ez a pompás szócsoport: eszmélni, eszmélet, magára eszmélni, melyet az öntudat kedviért hamupipöke sorsára itéltünk el. Pedig a magyar nyelvben az eszmélet szócsoportjához füzödtek hozzá azok a gondolatcsirák, melyeket a tudomány kifejt s melyeket az öntudat nyakára erőszakoltunk. Minden közönséges szó, a mely némileg velős kapcsolatban áll a kifejezendő gondolattal, műszónak való. A hiányokat igenis a definiczió tünteti el. Hiszen még a háromszög sem fejezi ki egészen azt, a mit megjelölünk vele. Nincsen meg benne, hogy a háromszög tulajdonképen nem tetszés szerinti három szög, hanem egy háromoldalú bezárt alak, melynek egyik fontos sajátsága, hogy három szöge van. Elég ha a szó egy fontos sajátságát tünteti föl a megnevezendő fogalomnak. S minthogy egy szó csak egy sajátságot fejezhet ki, tulajdonképen nem is követelhetjük, hogy a műszó mindent kifejezzen, a mit az a gondolat magában zár.

Csak egy tekintetben engedűnk. Vannak tudományok, a melyek nagyon sűrűn érintkeznek a közönséges élettel. Ilyen a jog, ilyen a filozofia. A jog minden nap közbelép az emberi viszonyok surlódásainak kiegyenlítésére. A filozofia akkor teljesíti föladatát, ha a műveltek műveltségévé válik. Ezért ezek a fogalmak megvannak nem tudományos formában is, tehát megvannak a szók is nem műszói szabatosságban. Itt a műszóalkotó

kényének szükebb határok vannak szabva. Valamely filozofiai vagy jogi fogalmat nem nevezhet el kénye kedve szerint. Nem válogathatja ki úgy, a mint neki tetszik, a fogalomnak azt a sajátságát, a melyről az egész fogalmat akarja elnevezni. Ezt a munkát a nép elmebeli munkája nagy részt már teljesíté. Csakhogy nem kellő határozottsággal. A nép kifejezései ingadoznak. A tudomány tiszte ez ingadozást megszűntetni, a meglevő szók értelmét definicziókkal meghatározni. A tudósnak itt nincs más vezére, mint tapintat s tudományos izlés. Az ö tapintatának esik osztályrészeül meghatározni: valamely szónak melyik főértelmet adta meg a nyelv geniusa. A nem-jurista a bün fogalmán mást, többet vagy kevesebbet ért, mint a jogász. De az ilyet ennek vagy akármily más szónak hibáúl fölróni, annyit tesz, mint a můszók természetét merőben félreismerni. Gondoskodjanak a juristák pontos definicziókról, ne pedig új szófaragásról. Ez téveszti el a legtöbbeket, a kik a műszók kérdésével foglalkoznak. A szó mást is jelent. Ez nem baj. Hacsak ezt is jelenti. Azaz, ha a közönséges életben, a hol semmit sem fejezünk ki egészen határozottan, ezt is kifejezzűk vele.

A nyelvésznek csak annyi a beleszólása a vitába, hogy örködik a nyelv grammatikai sajátságainak tiszteletben tartása fölött. Az ö monoton vétója csak a rosz képzések s magyartalan szólások ellen fordúl. S itt azt tartja, hogy inkább idegen legyen a műszó, mint rosz hazai termék. Az idegen műszó legalább nem vágja el az útat a szerencsés ötlet szüleményének, a jó magyar műszónak. Az álmagyar szó pedig intra possessionem lévén, nehezebben pusztítható ki, a miröl a Nyelvör majdnem minden száma tanúskodik.

Végre ne felejtsék el azok, a kik a magyar münyelv kérdésével foglalkoznak, hogy ha müszót ajánlanak, a mely ellen logikai szempontból tehetni kifogást — s minden müszónak van logikai Achillessarka — de a mely nyelvileg helyesen van képezve s talán más jó tulajdonságokkal is dicsekedik, hogy a logikai szempont nem az egyedüli döntő. Elhanyagolni nem szabad, de egészen eleget tenni neki nem lehet. A szónak pedig az a tulajdonsága, hogy mihelyt forgalomba kerül, egészen hozzásimúl a gondolathoz, eredeti jelentését elveszti s a kölcsönből él. Ha valamely tehetséges író valamely gondolat kifejezésére állandóan azon egy szót használja s ezt a gondolatot új meg új színben tudja föltüntetni, akkor műve végén, mikor már gondolatait értjűk, csudálkozni fogunk, mily jól illik a szó a gondolathoz. A valódi tényállás pedig az, hogy nem a szó volt szabatos, hanem a definiczió pontos, a gondolat tartalmas, a szó használata

következetes. A magyar tudomány pedig nem hatolhat be a magyar nemzeti műveltségbe, ha az éktelen műszók terhe nyomja. A magyar műszó legyen egyszerű, magyaros s akkor szolgálni fogja a gondolatot, a gondolat pedig a nemzeti életet.

ALEXANDER BERNÁT.

A természetrajz műnyelve.

III.

IV. Eredeti értelműkbe visszahelyezendők: agy a celebrum értelmében szokott használtatni, pedig cranium koponyát jelent (p. agyon űtni). A magyar nép ajkán a cetebrum agyvelő. Megfelelőleg: agyacs (cerebellum) h. agyvelőcske; agykocsány (crura celebri) h. agyvelőkocsány; gerinczagy (medulla): gerinczvelő; nyúlt agy (medulla oblongata) nyúlt gerinczvelő; agykér: agyvelőkéreg sat.; bokacsont (calx). A mit bokának nevezünk, t. i. a lábfej tövén levőkét dudorodást (pl. bokáig érő sár), az két csont (a külső a lábikracsont, a belső a sípcsont alsó izűlék fejecskéje, "forgója" mint a nép nevezi); azért mondjuk: sarkcsont.

b) Különös rész.

Az állatok közt olyanoknak is van magyar nevűk, a melyek alak, nagyság, szín, fény, világítás, sokaság, föltűnő életnyilvánulás, előfordulás, táplálék, haszon vagy kár tekintetében nem tűnnek ki, hanem csak a tudóst érdeklik, pl. a sok apró ízes és puha állat, s olyanok is, melyeknek eredeti neve a magyar tulajdonává vált. (A "páva" valahogyan ép maradt).

E nevek a tudományt magát is megbénítják, azért egyszerűen elvetendők, még ha helyes képzésűek is. A magyarosításnál az idegen nyelvekből sok ferde felfogás vétetett át, pl. a falók (fjällfras, nem vielfrasz). lámpabogár (fulgora, pedig nem is világít). A helyreigazításnál vagy helyettesítésnél erre különösen kell ügyelni, mert hasztalan írnak könyveket a babonák ellen, ha a tudomány a babonás neveket maga dédelgeti s terjeszti.

I. Elvetendők az európai keletű névvel biró állatok magyar (!) nevei: ajók (clupea sardina). E név a túlságos finnyásságnak köszöni eredetét; de a meddig szarvas és szarka megállhat a szemérem (!) megsérűlése nélkül, addig maradhat a szigetről nevezett szardella is; ikrász (Diomedea exulans): albatrosz; kajba (cacatua): kakadú; színbű (chamaeleon): bűvős színű chamaeleon: öldök (gavialis): gavial;

nyarga (struthio): strucz; gyil a crocodilusnak meg nem engedhető csonkítása: krokodil; tapor (tapirus): tapir; utáncs (pithecus) nem lehet nomen genericum, hanem csak speciale, azért gorilla, csimpeze, csego, orangutan; ez utóbbi maláji szó s azt jelenti erdei ember; (utangfélék azt jelentené: emberfélék; e kifejezés álljon meg magyarán azon majmok jelölésére, a melyek láb, lábizmok, pericardium s más tekintetekben az emberhez hasonlítanak); batla (Ibis) Ibisz; cselle (Delphinus): delfin; bököl (Scorpio): skorpió; csöreg (Rhamphastos): tukán; paizsóc (Vipera, Pelias): vipera; rémke (Lemur): maki; ugrány (Halmatums): kenguru; begyez (Scincus): szkink; csiklya (ló): zebra; csúzma, gúzma (Ichneumon): ichneumon; szaladár (Rhea, Dromaeus, Casuarius): nandu, emu, kazuár; szörbencs (Ostrea): osztriga; tokár (Basilisk); baziliszk; válta (Amoeba): améba; burány (Corallium): koráll; lángály (Phoenicopterus): flamingó; röptelen (Aptenodytes): ping vín; feneb (Hyaena): hiéna; cippete (Pipa): pípa; csórtaraj, csórtaraj (Sarcorhamphus): kondor; hátpetér (Pipa): pípa; indagu (Hapale): ujsztiti; iram-gim (Cervus tarandus). Családfája a következő: hrn (szarv) ó skandináv szóból lett hrên (szarvas); a szarvas jelenleg dánul és svédül hjort (a h nem ejtetik ki); ép így a hrên h-ja is elkopott (Hludwig, Ludwig) s lett belöle rên. Ezt a németek félreértvén röviden ejtették ki, így lett belöle renn(-thier). Ennek utánzásáúl az iramodni (rennen) ige elvont gyökévé csöpörödött össze; így született az iramgím. Minthogy minden újabb jóravaló német munka a hibát belátván ren-t ír, mi sem maradhatunk el: és bár a czímzett állatot magyarúl nevezhetnők sarkövi gím-nek. mellette mégis el lehet a rén; lebincs = lebel nincs! (Apteryx): kivi; nyakorján (Camelopardalis): zsiráf; hártyor, liderc (Phylostoma): vám pir.

A tisztán tudományos értékű állatfajok (jelen v. öskoriak) magyar neve helyett, akár ha helyes képzésűek is, a latin-görögök álljanak: fegylenősd: An oplotherium; fejend: Broscinus; gyöngyfény: Myas; garaboly: Calathus: halgyík: Ichthyosaurus; körtorj: Dinodes; kúpfog: Mastodon; lapka: Platyderes: műköcs: Diachromus; özöngyík: Plesiosaurus; sankász: Ergasilus: szájcsa: Stomus; szömörke: Acanopus; szúlacs: Tetrix: tarajfog: Lophiodon; vizőr: Nerita; vizőrcse: Neritina: bangó: Aristus: dombó: Pelor; barang: Harpalus; szalang: Chlaenius; askaláv: Ascalaphus; alacs: Nomius; birha: Byrrhus; gernye: Abax; gyoros: Tachys; neresz: Nereis; párnop:

Parnopus; sürge: Agonum; süröng: Amara; szurkocs: Pissodes; aka: Sitones; bócs: Salpa; bölök: Belemnites; böszkér: Bembidium; csár: Dyschirius; csirmely: Bradicellus; csorva: Opatrum: derencs: Cistela; döncs: Reduvius; fölögy: Lebia; göd: Masoreus; hima: Phalacrus; horva: Patrobus; hupár: Omophron; jéc: Sphodrus; küssü: Calathus; leke: Agrion; limpó: Anisodactylus; nyéd: Steropus; nyik: Taphria; ohány: Cimbex; pád: Argutor; sinkász: Olisthopus; szigárd: Pangus; talha: Pompilus; tice: Dichorotrichus; türköny (metathesis által kürtöny-ből, mert ez már alkalmaztatott Stentor helyett): Ammonites; álcány: Clivina; babancs: Oliva; bököc: Cerithium: cikász: Notaphus; csonkány: Mutilla; fémeg: Pogonus; férgeny: Holothuria; gyorsód: Cymindis; levelény: Phyllobius; likadék: Harpalus; pecék: Haptoderus; tekeny: Calathus; terepce: Licinus; túrász: Scarites; ugrász: Orchestes; aglár: Demetrias; barkóc: Leïstus; bubár: Scolia; combor: O e d e m e r a; faróc: Blechnus; fojta: Anch omenus; frise: Tachypus; fürgönc: Trechus; gödér: Nebria; hajdanóc: Palaeotherium; hajlonc: A ëtophorus; iráncs: Hypophlaeus; jegyer: Paragaeus; kéjenc: Atranus; kéjencs: Cytherea; könnyedőc: Elaphrus; külme: Anisotoma; lapátnok: Cychrus; lotkár: Amblystoma; lótonc: Feronia; mezőr: Agrilus; mocsga: Paludina; nyakóc: Odacantha; övér: Polystichus; pezsgér: Lopha; pocsor: Helophonus; röpér: Pterostichus; sietér: Stenolophus; sötme: Caligus; tekér: Oodes; álnoncz: Dolerus; döbör: Anomala; bozsány: Oedipoda; kede: Drypta; könye: Leja; öblönke: Colpoda; vetke: Blethusa; hódarc: Molops; röpújj: Pterodactylus; fogor: Otiorhynchus; szőrcsáp: Loricera; erdenyész: Hylotoma; ferej: Cryptocephalus; szömörtop: Acanopus.

FIALOWSKI LAJOS.

A PÉCSKAI NYELVJÁRÁS.

Nem rég egy új népköltési gyűjtemény jelent meg ily czím alatt: "Koszorúk az alföld vad virágaiból. Köti Kálmány Lajos. I. Pécskáról való. Aradon, nyom. Réthy Lipótnál. 1877." Ára 1 frt 50 kr. A gyűjtemény, mely a "Magyar példabeszédek és jeles mondások" gyűjtőjének, Dugónics Andrásnak van szentelve, s melynek létrejöttét nagyon elősegítette

(Aigner) Abafi Lajos buzdítása, sok érdekes változatot tartalmaz már ismeretes népdalokhoz s becses új darabokat is. A könyvnek ezen irodalmi értékét szépen méltatta a Figyelő ismertetése; mi itt csak a nyelvész álláspontjáról emlékszünk meg róla, kinek természetesen nem csekély örömére válik, ha egyetlen egy helység nyelvével egy egész kötetnyi mutatványból ismerkedhetik meg. Hogy a nyelvész ilyen gyűjtésnek jó hasznát vegye az illető nyelvjárás tanulmányozásában, arra szükséges, hogy a leíró híven föltüntesse a köznyelvtől eltérő kiejtés hangjait, mert leginkább ebben különböznek egymástól a különböző nyelvjárások. Kálmány iparkodott is úgy leírni a dalokat, a mint hallotta, de ennek értékét, úgy látszik, kissé későn látta át, mert a gyűjteménynek jó része irodalmi nyelven van leírva. A hol azonban a kiejtést utánozza, ez az utánzás meglehetősen sikerült (egyes hiányokat alább említűnk), úgy hogy a pécskai nyelvjárásnak elég hű képét kapjuk benne, s kívánnunk kell, hogy a buzgó és hivatott gyűjtő folytassa ez irányban oly szépen megkezdett működését, melyért mind a nép szellemi életének búvára, mind pedig a nyelvész nagy hálával tartozik neki. Kívánatos azonban, hogy a kötetlen beszédű daraboknak (meséknek stb.) ezen túl kissé nagyobb teret engedjen, mert ezekben rendesen fesztelenebbül nyilatkoznak az illető vidék nyelvi sajátságai.

Fölsoroljuk most e gyűjteménynek a kiejtés szerint írt darabjai nyomán a pécskai nyelvnek jellemző sajátságait, csak kivonatosan, a mint olvasás közben kijegyeztűk.

Ha a hangokat tekintjük, mindenek előtt az tűnik szeműnkbe, hogy az ly-et rendesen j helyettesíti: ijen, ojan, oj, mejik, fojik, sejem, iboja, furuja, guja, tarsoját, gojhó, korhej stb. Néha még a közdivatú l helyett is j-t találunk (a változás így történt: l: ly: j, l. alább): jány, tavaji, pájinka, sárga széjű, tojú (tolú, toll), fűsüjkö'gy, mejjemet. — Néhol azonban így írja: kölykököt 238., olylyan 107., melylyik 121. stb., talán csak vigyázatlanságból.

A magánhangzók között meg van örízve a é hang, nincs helyette sem e. sem ö: lész, tész, vész, észém, ménnyünk, cséndűt, cséndes, ményecske, vérés, égy, fél, héz. — Némely szóban azonban e van helyette. s kérdés, valóban így ejtik-e, vagy csak elvétésből maradt el a pont: nem (de né 130., sémmi 83.), te (té is), meg, minden, lejány, idegeny. — Némely szóban é van ott is, hol a köznyelv e-t ejt: bé, néki, éngem, békéség; mindezek olyan esetek, hol az é eredeti é-ből rövidűlt.

Az e hang h. i van ebben: sitit 25.; e h. i: erigy 241. u h. i: kancsika 36., iborka 191. A hosszú é gyakran *átmegy hosszú i-be s aztán el is rövidül: sitit, fehir, kisir, kökiny, piz, -sig; ingit, közepibe, hattá vóna békit nékém 102. — Viszont az i helyett van a nyiltabb é hang ebben: méhej 205. *mívhely.

Az ő helyett van é ebben: féketéje fejkötője 219. – Viszont ê h. ő: mőre mêre, merre 241.

A tövégi magánhangzó sokszor zártabb, mint a köznyelvben, vagyis a h. o, e h. é, ö: tilalmot, fijamot, magamot, bátyámot, bátyádot, ódaladot, másikot; kendőmét, tejemét, gyerékékét; kölykököt 238. — A tövégi magánh. meg van örízve ebben: meg-láto-tta meglátta 26.; ellenben hiányzik ebben: akasz'tam akaszt(o)ttam 50.

Az ú, ű, í magánhangzók hosszúsága rendesen meg van tartva: húgom, húzza, búsul, fijú, sarkanytyú, tojú, savanyú, szomorú, sárgaszéjű, sír. De az -úl ül végzet rövid: búsul, borult, nyomorult, kékül.

Hangvonzati szempontból föltűnő ez a szó: másüvé e h. másuvá (így van másütt is Pázm. Öt lev. 2. lev. §. VI.; bizonyosan egyéb ilyen helyhatározók hasonlóságára, mert azok véletlenül mind magashangúak: eggyütt eggyüvé, egyebütt egyebüve, mindenütt mindenüve, középütt). — A csíp ige többnyire mélyhangú: megcsípta kétszer 206., csípja u. o., csipkogyik 213., de csipégyi u. o.

A mássalhangzókra nézve a következő eltéréseket találjuk.

A foghangból rendesen fogínyhang lesz (jésülés), ha t, d, n, l után i következik: vetyi, eresztyi; kapkogyik, gyisznó; kerülyi, viselyi, ölelyi, levelyibe; izenyi. Két hangra is kiterjed e változás ebben a szóban: megölelynyi 140. — A t-böl néha ü, ö előtt is ty lesz: tyükör 242., tetyű 199., 206., üstyökit 208. — Idegeny ország 117. — Föltünö, hogy e tekintetben a pécskai nyelvjárás egészen egyezik a töle jó távol eső palócz kiejtéssel. Ilyen föltünö egyezés még az, hogy a fölső fok leg-je helyett itt is let van, mint a palóczoknál: letjob' 156., letöregebbik 236. Ilyenek továbbá a mőre és mőte szavak merre és mióta helyett. Jó volna tudni. el vannak-e terjedve e sajátságok Pécska vidékén egyéb helységek kiejtésében is. Úgy látszik, a palócz ejtéssel való ezen találkozások nem véletlenül keletkeztek, hanem történeti okuk van.

Nagyon érdekes azon has on ulás a, melynél fogva ty és gy elött az n-böl is fogínyhang. azaz ny lesz: anygyal, aszonygya, minygyán 1., menygyén 27., menygyék 120., sarkanytyú 38., onytyuk 46., szánytya 116., regemenytyibe

147. (s ebben is: bakanycsom 146.). — A ty, gy hangok előtt tulajdonkép az általános kiejtésben sem tiszta n-et ejtűnk, de úgy látszik, csak némely vidéken olyan föltűnő az n-nek ez a jés hangzása, hogy a leíró is önkénytelen úgy írja. Egyéb népnyelvi közleményekben csak két ilyen esetet találtam: hanygya az Örségből Ny. IV. 472.. és Hanygyás helynév Nógrádból Ny. VII. 44. E második adat megint palócz vidékről való, tehát ugyanolyan találkozás, minőket az előbbi pontban láttunk.

Lágyulás történt ezekben: bangó bankó 49., merd az anyád mert 196., hajdogája hajtogatja 220.

A t és d hangok rendesen elesnek, ha két mássalhangzó közé kerülnek: parasz' gazda 162., nincs mos' benne 14., szen' lélék 223., regémén'be 127., csén'biztos 50.; különösen a fölsz ólító mód 2. szem. végén: támasz(d) meg 215., fizes' meg a borod árát 148., nyittas' fél kapuját 20., hivas' ki a papot 20., dob' ki 219., vág' meg aszt a lovat 20., mon' meg 47., gyűr' meg 205. Az utóbbi tünemény a régibb irodalomban is közönséges: tarcs meg (tartsd meg) Telegdi préd. 138., feszéts meg ütet 149., ráncs meg az zablát Pázm. Öt lev. 22. (kolozsv. kiad.) stb.; s más vidékeken is előfordúl: tőcs' meg töltsd meg Ny. VI. 429., néz' meg VI. 428. (mindkettő Somogyból), nyiss' ki a kapudat V. 44., vág' lé VI. 422., csap' ki V. 566., csim még azaz csíb még csípd meg V. 426.

Viszont szereti e nyelvjárás a közbeszúrt j-t két magánhangzó között (v. ö. Ny. VI. 445.): Márija, Mésijás 5., tijéd 120., té jis 4., lé jis 5., kőjé vájon e h. kőé, mint másutt ejtik, kövé váljon. Ez a -já -jé -á -é, ill. -vá -vé helyett írott nyelvemlékeinkben is gyakori. — Közbeszúrt n van ezekben: tiglinc stiegliz 148., muskándli muskátli 138. — Közbeszúrt l ebben: éldés 18.; ismét, mint a palóczoknál.

Föltünő és nem helyeselhető, hogy Kálmány annyira használja a hiányjelet elveszett mássalhangzók helyén: azé, mé, mer, me, beszédbe, kapitá 127., kapitá ur 150.; még akkor is, mikor az elveszett mássalhangzót pótolja a magánhangzó nyúlása: vóna, csókóna, mikó, ârú stb. Söt néha e pótló nyujtást nem jelöli meg, úgy hogy aztán kétes, vajjon hosszú vagy rövid magánhangzóval kell-e olvasnunk az ill. szavakat. pl. hogy e'higyed az 1. lapon ehigyed-e vagy êhiggyed, ke'j fél a 3. l. kej-e vagy kêj, vise'je 45. stb. — Legkülönösebb azonban. hogy a hosszú, ill. kettős mássalhangzóknál rendesen, nem tudni mi okból. elhagyja a kettőzést s hiányjelet tesz helyébe: me'léjök e h. melléjök, fő zön, bocsás, gazda szony, ülte'sen, il'ene, félele'me', é'jel, va'tok. Sokszor azonban kiírja a kettőztetést:

hallom, süssön, gyüttem. Sokszor pedig se kettőztetés, se hiányjel nincs, s ilyenkor nem tudjuk, hogyan kell olvasnunk a szót: békéség, kégyéség, égyeség 1. (de égygyet 29.), hagyá hagyjál 156. Kétesek ezek is: szalonás, ál 1., válán 161., mert ezeket máshol csakugyan így ejtik: szalonás, ál, válán.

A szóképzéshez érdekes adat ez: kutyakaparási csárda 159.

Az igeragozásból érdekes a fölszólító mód tárgyas alakja az -it végű igéknél: álija állítsa 44., keseri'd meg 34., pirosi'd ki 186. (de támicsd 214.). A 47. lapon ringa'd, kétes, vajjon ,ringasd vagy ,ringatod helyett van-e. — A tárgyas -nók helyett a föltétes módban az alanyi -nánk van: megropogtatnánk a sült kóbászkát 6.

Alan yi ragozás személyragos tárgy mellett: párját nem mutat a világ 135. – A névelő hiányzik ebben: mikó' kapitányt akasztyák 218. (így: lova csárda előtt szénázik 45.).

A ha kötöszó hanem helyett: nem vizet adok, ha piros bort adok 20., nem menyasszonyt hoztunk, ha halottat hoztunk u. o. — A ha el van hagyva ezekben: (ha a) "szökétül búcsúzok, a barna haragszik" 121., (ha) "ez a kis lány el nem hagyott volna, én belülem korhely soha se lett volna" 184.

Szórendi tekintetben figyelmet érdemel az is helye ezekben a mondatokban: eb az inge, a ki rád is gondolna 103.; ha kiásta, majd bele is fekszik 174.

Érdekes és ritka szerkezet ez: úgy állok az akasztó fa alája 150. Rendesen vagy így van az ak. fának alája, vagy az ak. fa alá, minden rag nélkül. De valamint van háznak teteje, és háztető, mellett ház teteje, ép oly jogosúlt a fának alája, és fa-alá, mellett fa alája. Jegyeztem föl magamnak máshonnan is e szerkezetnek néhány példáját. A Weszprémi codex 25. lapján olvassuk: (ki melléje) ky mellehe tudnonk kel. Veszprémben ismerek egy öreg urat, ki fiatal korában került oda Öcsröl (Veszprém vm. nyugati részén), az rendesen így mondja: az asztal mellette, az ágy fölötte, a dunyha alatta. Nagyváradon. úgy hallom, azt mondják: a Sz. László mögötte (azaz a Sz. László temploma mögött). Horvát Endre is így írja Árpádiásában: füleink mellőle bocsássuk.

Érdekesebb s zavak: mőte mióta 28. | kidölti, döltögették 127. | támícsd meg az ódaladot 214. = támasz' meg az ó. 215. | a távozó óra 129. | a Csahér helynév ("a pécskaji Csahér alatt az én rózsám herét arat") 156. talán a. m. a székely cziher (cserjés hely, haraszt, berek)?

Vajjon szélsőt jelent a székső szó, mely többször előfordúl?

Így: éldes anyám rózsafája, én vótam a székső ága, de Rádaji leszakasztott 49.; me're vagy, kedves galambom? ökörné-é vagy a lóná'? vagy a székső tanya házná'? 84.

Mi az a sasi kégyó? ("Fejem lehajtottam csipkebokor mellett; egy nagy sasi kégyó, kebelembe bújó, oldalam átfurja, mellemet szaggatja 21.).

SIMONYI ZSIGMOND.

Nyelytörténeti adatok.

(A Magyar Könyvszemle január-februári számából.)

Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben.

A bécsi cs. udvari könyvtár 141. sz. codexében, mely Plinius epistoláit és Traján előtt tartott panegyricusát tartalmazza, s Vitéz által van emendálva, egy magyar szót találunk, melyre ezennel felhívjuk nyelvbuváraink figyelmét. A 83. levél első lapján u. i. hol a panegyricusban a következő passus fordúl elő: "postquam exercitationibus nostris non veterum aliquis cui decus muralis aut civica sed graeculus magister assistit", a lapszélen, az idézett szöveg mellett vörös tintával e tisztán kivehető szót olvassuk: "harsolo"; a mi valószinüleg a magister graeculus-nak felel meg. Kifejezi-e ezen magyar szó azt, a mit Plinius a latin szóval akar kifejezni, ennek megitélését nyelvbuvárainkra bizzuk. Megjegyezzűk azonban, hogy Pliniusnál a "graeculus" szó "progymnastes" és "aliptes"-sel egyértelműnek vétetik, s elsővivót (vorfechter), úgy szintén sebészt és a fürdőkben alkalmazott testdörzsölőt (frottirer) fejez ki.

Miskolezi Gáspár. "Egy jeles Vadkert." (Löcse, 1702.) Természetrajziszók.

ikrás hal. 518. Isten fa. 511.

iz: az o nyakszirtjának semmi ize, hanem tsak mero tsont. 48.

i z z a d é k o s: a' serkék és tetvek az embernek síros izzadékos szennyéből teremnek. 14.

jércze: a' maga jértzéit oszve akarja gyűjteni (a kakas). 360.

juhász komondor. 182.

kakas pujka (him p.). 315. karitsál és kodátsol (a tyúk). 363.

k a k a b a k o l: a' kakabakló Fogolymadár felől emlekezzűnk. 368.

karoly (karvaly). 376.

karczos: a' bagoly igen kartzos, birkozó, 's mindennel dulakodó. 437.

károg (varju). 390. karingosan repdesnek. 395. kárász (hal). 523.

kelepel a' tornyon piros orrú Gólya tavaszszal (glottorat immenso de turre ciconia rostro). 330.

keletsen (madár). 376.

ketske-fejő madár, a' melly alattomban a' Ketskéket meg-szopja. 472.

kertész gazda. 683.

keselyü fü. 511.

ketsege (hal). 555.

kérőt rág a' teve. 45.

kérődzés. 45.

koppad: a' Farkas börök közé elegyített Júh böröket egészben szöröktől meg-koppadni mondják. 214.

karácsu: Az Ikneumon vidra neme, nagysága matska korátsu. 247. a' Sárkánynak gyomrában jó korátsú gyermek találtatott. 616. alkalmas korátsu (nagyságu) ház. 266.

krugoknak a' darvak. 319. köröm: Tevénekmeghasadott körme (patája) nintsen. 45.

kopótó (kopoltyu). 682.

köz: vad mályva, köz mályva (házi, kerti mályva). 511.

kór-ágyokban sínlenek. 533.

kölesi kigyó. 624.

kolokolog avagy kelepel (a gólya). 336.

kordé: a' kakas néha tsak kordéba-is kukorékol (haszontalanúl, czéltalanúl, potyára). 359.

kotlós tyúk. 356.

kotyog (a kotló). 363.

kutya-farkas (felemás állat). 274. kuvasz. 316.

kůllo avagy harkály. 424.

k ŭ r t ö: a' nyak iránt vagyon valami kůrtổ gyanánt való két tsője (a czethalnak). 535.

lazatz (hal) 532.

lép tészta: a' majom a' vadászoktól híg lép tésztával fogatik meg. 226.

len levelů fů. 350.

levegő test (meteorum). 6. libocz: A' Fűrjeknek vagyon egy vezérek, a' Libotz, a' kinek szavára éjjel fel-serkentetnek. 477.

lombos farka vagyon (a' rókának). 156.

ló darás. 442.

ló tetü. 14.

mókus: Az Evet méltán neveztetik mókusnak az o mokogásátul. 234.

major ember (gazda). 346. matska fejů bagoly. 494. matska tovis. 511.

malacz: a' Delfin avagy tengeri Disznó az ő fajzatit avagy malatzit nagyon szereti.

méhes-gazda. 646.

métely: az Erdélyi és Magyar-orszagi Juhok közönséges nyavalyáján, mellyet métely-nek neveznek, nem anynyira tsudálkozhatnék. 682.

meljeszt: A' petymetnek bőrit könnyebb róla le-nyúzni, mint sem szőrit le-meljeszteni. 239.

morot va avagy tengeri álló tó. 545.

muska avagy muszlitza. 654. nyalánk (torkos). 267.

NYELVTÖRTENETI ADATOK.

/agy-agyú hal avagy mugil. 547.

n e h e z e s Aszszonyi-állat (gravida). 680.

nest: A' Nest és Pésmamacska a' menyéthez hasonlók. 238.

nyú l: A' nyúl az o nevezetit vette az o futtában való elnyúlásáról. 170.

ökör-bika: A' Gémnek nem utolso neme az ökör-bika. kinek nagy hoszszú nyaka vagyon. 340.

öly: Plinius az ölyűnek sokféle nemeit számlálja elő. Ide való a' Sólyom, Ráró, Keletsen, tsillagos öly, vad galambászó Ölyv, sebes Öly, Karoly, éjjeli Ölyv. 376.

orvos fůvek. 351.

orsó-hal. 569.

oszvér. 272.

Könnye Nándor.

V ÁLASZOK

a Nyelvör VII. 85. lapján tett kérdésekre.

Ī.

- 3. A kudarcz szó Beleden, Sopron megyében, általánosan dívik, de csak ezen egy kifejezésben: kudarczot vallani.
- 4. Emberem, a kitöl kérdezősködtem, azt válaszolta, hogy a nagyon részeget általában fődrészegnek (így ejtik s nem főtt részeg-nek) szokás nevezni; de a fődsüket használatát nem merte határozottan bizonyítani.
- 7. A nagyotalanítani ez alakban nem ismeretes e község lakóinak; de nagyotállítani (egy szónak ejtve) gyakori, pl. Ez is tud ám nagyotállítani magáról. Vajjon nem ebből támadt-e az előbbi?

Kárpáti Károly.

II.

- 4. Fött részeg, fött süket mondják a székely földön; én magam Udvarhely megyében hallottam. Fött = erösst; ez pedig nagyon, túlságosan. Tehát fött bolond is.
- 5. Tejtestvérek (milchbruder, milchschwester) mondják ugyanott.

Ujvári Béla.

III.

- 1. A lelé tudtom szerint a székelységben nem használatos.
- 2. lengetég-en kívül más ily végzetű melléknévben a végszótagot hosszan ejteni nem hallottam.
- 3. A kudarcz szóval (de nem mellékalakjaival) él a székely is e kifejezésekben: kudarczot vall, kudarcz éri, kudarczon megy keresztül, kudarczot szenved.

- 4. A székely széltében él a fődrészeg, fődsüket kifejezésekkel.
- 5. A milchshwesterre van a székelynek szava; hallottam is valamikor jó-régen, de már nem emlékezem reá.
  - 6. 7. Bősölés, nagyotalanít előttem ismeretlenek.

PAAL GYULA.

1V.

- 4. Szatmár megye, Nagy-Bánya, Felső-Bánya és Szinér-Váralja városaiban, valamint az ezen városokkal szomszéd községekben a nagyon részeg emberekről azt mondják fódrészég és nem fött. Azonkívül a sűketekről azt mondják födsiket (mindig, mindenki így mondja).
- 5. Ugyancsak a nevezett vidéken, de Györ vidékén is megvan a tejtestvér szó.

  Kárpáti Endre.

v.

- 1. Lėlė alakot lė helyett nem hallottam; de ennek közép fokát Györött így mondják: léllebb, lejjebb.
- 2. Fött részeg-et v. fött süket-et nem hallottam; de Györés Sopronmegyében hallottam, még pedig gyakran ezen kifejezéseket: föd részeg v. részeg mint a fód (föld) és süket mint a fód.
- 3. A német milchbruder-t kocza testvér-nek hallottam mondani. Kocza gyereknek oly csecsemőt neveznek, kinek se apja, se anyja. Az ilyen kocza-testvérje annak, kivel egy tejet szopott.

  Kiss Ignácz.

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok.

Székesfejérváriak.

Ojan ember mind a kit a furu kihány: hitvány, semmitérö. Azonba nem tudom: különben, egyébiránt nem tudom. Éhen van ni: íme, lám.

Fölötözik mind Lakatosné Jézus neve napján: izléstelenül minden ruháját magára szedi.

Kicsipett mind a szalonnabörke a tűzönn: ünnepet csapott magának.

Mėgesik ammég bajczos emberenn is: megtörténik az még különb emberrel is.

Majd az Isten hideggye vette meg: majd megfagyott.

Ojan munírba (malheur) vótam.

Ha lehetne, egy kalán vizbe elemísztené: mindenkép vesztére tör.

M. NYELVÖR. VII.

Gyömbér ahhó az én eszèm: nem nekem való az, nem vagyok képes ilyesmit megtanúlni v. megérteni.

Szorongatta a vékonynyát: szorult helyzetében nem tudta, hova legyen.

Nagy kalánynyó eszik: ünnepja van.

BANKAI FERENCZ.

Szatmármegyeiek.

Evís közt jön meg az itvágya.

Menné rühesebb, anná vakarósabb.

Úgy ül ott, mint Gömörő vígin a gutta.

Seggel megy, mint a tordai malacz a vájura (a hátráló emberre mondja a nép).

Tenger sok a büni (istentelen ember).

Úgy nyakon csördítelek, hogy az csillagos eget is pitykének nízed.

Éhes lúnak zabon az eszi.

A mi kísik, nem mulik.

Maga fejíre húszta a vizes lepedőt (bajba keverte magát).

Ebcsont befórad.

Ennye be becsudálkozott (leitta magát).

Jól csik neki, mint az öreg kutyának a vaj ajja.

Jóo Imre.

Babonák.

- t. Mikor az ég először zeng, aszt mongyák: Verd a fejedet a falba, hogy ne fájjon!
- 2. Ha Vincze-napkor szép napos idő van, mongyák : Fénylik Vincze, megtelik a pincze.
- 3. Pálforduláskor: Ha Pál fordúl köddel, meghalunk mi döggel.
- 4. Nagyszombaton a harangok első megszólalásakor megmosdani jó; mert nem lesz az ember szeplős.
- 5. A ki ülve lát először gólyát repülni, az röst lessz egész esztendőn át; csak állva vagy járva jó látni.
- 6. Ha a tüz pattog, veszekedés lesz, vagy: haragos ember jön a házhoz.
  - 7. Ha pók ereszkedik a fejedre, szerencsés leszel.
  - 8. Ha a szemed viszked, vagy sirsz, vagy örömöd lessz.
- 9. Ha a markod viszked, pénszt kapsz vagy pénszt kell kiadnod.
  - 10. Fő a mosogató víz, megvinülök (vén lány maradok).
    (Szatmár vidéke.)

Szatmári K.

Elbeszélés.

Hêj, édes öcsém! bizon nak kódisságro gyutottam én má, pejig valamikor a fájin czigárékbû is naobb pazuságot (pazarlás) tettem, mind most a zsirus dohánybů. Mikor még poszilliomos (nem posta-, hanem parádés-kocsis értendő) kocsis vótam, akkor vót csak jó világom. Mennyi nat tekéntetés urakat hordosztam (hordozni, fórozni = valakit kocsin szállítani) én! Mikor a zuram szógabirunak vót kandignávo (kándidálva), mekkora nat tirimfussê (triumphus) álitottunk bé a leányos házokhô! Bezeg akkor engem is jobban espektátok (respektálni) mind most. Illenkor minden jóba bétakartak a zuri fejír cselédék; ollan étêt is hosztak, hogy a jób apám se látto mássát; aszonta a leánasszon, hogy esz "kotylott, em meg omlott, amam meg rágott" (omelette, coteletts, ragout); bort még ollant attak, hogy dezentor vót (dessert). Hêj, könnyen is fácziásztom (facere) én akkor, mer vót geráczia meg czerepóczia (gratia és ceremonia) a kedvünkér! A zuram is igen fiktóriás (tréfás) ember vót; mikor aszonta, hogy "no, Jancsi benne (bene), akkor már jó hámorba (humor) vót! Hát mikor ejártunk konstirbányi, hérponányi, restellányi, egzegványi, akszentányi, insteglányi (conscribálni, reponálni, restaurálni, exequálni, assentálni, installálni), hm! annyi vót a kápszidenczia (accidentia) mind a kis világ!

Onnét osztán ekerütem egy naf földes urhô; ott éppeg tagozás vót, mérték a sok éktelen seksziót, ekkor meg a zinzsélléréket kölletétt hordoznyi; egynek-egynek akkora ekczemenczéje (poggyász) vót, hogy méktelétt vele a szekér. A nappájo (mappa) ciciper (circiter) akkora vót, mind ej jóravaló penva (ponyva), osztán pöle-bágyogbû (pléh-bádog) vót neki házo (tokja), ollan hosszú mind egy ágyu, hogy meg ne ázzon. A respekje meg (perspektiva) peláne (pláne) ha kihuszta, akkora vót mind ek kicsinyes rövid nyójtó! Ezeknek a mostani katesztrigáris (catastrális) uraknak bezég nincs ollannyuk.

Hordosztam én fiskáriust is több izbe; ez én nagy mâkhin (machináló, fondorkodó, ármányos) embér vót; vittem utánno a sok ménkű haktát még dokumánt (acta, documentum); ez ollan huzmin (zsaroló) vót, hogy a borjút is kikévétáto (követelni) vóna a zannyábű; écczér maj hogy agyon ném verték.

Hát mikor doktort fórosztam (fuvaroztam) hízuléportra (visum repertum), ez is kirimális (kriminális) égy embér vót án. Sokszir ugy konczúta (bonczolni) a zembért, mind a gyöppi (gyepmester) a rossz lovat. Écczér én is kértem tüle purgácziót (hashajtóra és hánytatóra egyaránt alkalmazzák); no iszén monthatom, hogy kutya égy reczekt (recipe) vót.

9*

Hêj éb máter, akkor még diákû is ut tuttam, mind akár ép pap; ném hjába a szen-Lászlui borátokná nevekéttem fő mind minisztrálló gyerék; még osztán is egísz életémbe mindig urak körű forgulottam. Denigve (denique) mos mi porófitom van belűle? Azelőtt poszílliomos kocsis vótam, mos még bihalosnak (bivalyos) sé köllök. Bizon édés öcsém, nagyot fordút ez a hitfán világ én velem!

(Göcsej. N -Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Párbeszédek.

(Rimaszombat környékén négy falu van [Perjése, Pádár, Balog, Zeherje], melyek a rimaszombatitól egészen eltérő nyelvjáráson beszélnek. Palócz telepeknek látszanak, mert beszédük a palócz dialectussal egyezik meg leginkább.)

- Hovâ mèty kiếték?
- Batyiba (Rimaszombatba).
- Toân bizony oumát visz?
- Aszt oâm....
- '— Eözsi nenö, cögyönnek-è keömetek ötven gajczoarée kapoani.
  - Hoât meé ne menneénk. Isz ö kigyeöme se oâd többet.
- Në loârmoâzzeék moâ kiêd, mindeég uo vout a. Bolon lyukboâ bolon szeé fúo....
- Mehhót a tyiszteletés uram, meb bion, lelkem; ot vótam a véktyisztességénél. De asz mongyák, Borcsu (Boriska), hosz szeretőűje voutá a tyiszteletés uramnak!
- Bolondújeékszi mék kiênd, ha meé csak mos tuggya. Nyoucz esztendeje moâ, meé se tutta sénki.

(Pádár.)

Bodon Józsefné.

Népmesék.

Az okos juhász.

Megiszsza és aszongya: Nem hiszek én má a zistennek se! Agygvon még eggy iccze bort! Megissza és aszongya: Dejszen a szamaramnak több eszi van, mint a papnak. Agygyon még eggy iccze bort! Megiszsza aszt és aszongya: Dejszen nem fílek én a zuramtú se!

Évádúják a papná, hok káromkodott. Hívatytya a pap s aszongya neki: Má mé mondod, honn nem hisző az istennek?

 Hon ne mondanám, mongya, mikó ma reggel csak úgy sütött a nap. Nem vittem magammal a bundámat, osztég áporeső erett, osztég bőrig ásztam. Dejszén osztán nem hiszék én a menybéli égnek se, haném mindig magammal viszem a bundám.

- Hát aszt hom monthattad, hogy a szamaradnak több az eszi, minn a papnak?
- Hát csak úgy, hogy ja minap a szamaram el lukas hidon mebbotlott. Mevvertem. Azótátú a szamaram arra a hídra nem akar rámenynyi. A szomszíd papunkat pedig mikô a felesígemní tanátam, szintég mevvertem, de azír a mégis mindétig egyűn a felesígemhöl.
- Hallod-ė tė Andris, tė; kê mégis csak rosz ember, hogy aszt is monta, hogy nem fí még az urátú se, mongya a pap. — Má hof fínék, mongya a juhász, ha mekteszem minden kötelessígem?

Nem tudott kifognyi rajta.

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Rosz gazda.

Vót ecczer eggy ember, a ki mikor mecczes ideje vót, csak êtarisznásztya az időt, nem tett a szöllőbe semmit. Hát mongyák neki a szomszédi: Hát kê mikor meccz má? Az ember aszongya: Maj fottán (fogytán).

Êgyun a fotta; akkor megin kérdezik: Hát ke még mos se mecczeget? Aszongya rá: Maj töttin.

Ecczer csak êgyün a szüret; hát a mi emberünk hoz et teli kalappê huszast.

- Ugyan mit hoz kê? kérdézik tűle.
- Hát, mongya nevetve, fottát is, töttit még fottát.

Vót asztán jó világo az embernek. Hanem bezeg osztán a másik esztendőn megsinlette az ehagyomótt (elhanyagolt) szöllő; akkor nem hogy ék kalap huszassa lett vóna, de még egy marék petákjo se vót neki.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Találos mesék.

Vaot nekem eggy veresdim, elmentem a szeékedibe, veöttem êrte pirosdit, hazavittem, betakartam a puposdival, eljött a szeőrösdi, feedűtötte a puposdit, megétte a pirosdit, megűttem a gatyalotyóval, feeszalatt a süttyűrűtyűre. — Megfejt ése. Volt nekem egy veres pénzem, elmentem a mészárszékbe, vettem érte húst, betakartam cserépfedővel, eljött a macska, fellökte a fedélt, megette a húst, megűtöttem a tracskával (kantár, mely veréz-

nyékből van készítve s a mezőre szokták benne a szilkét vinni), felszaladt a sutra (k a b o l ának is mondják Abaujban).

Födön foa, foán kendér, kendérén oagyag, oagyagból Isten áldása belénk jár. – Asztal. (Fa. abrosz, tál, étel.)

Mi jaz, a mi mindeggyiknek van. csak az Istennek nincs? — B ü n e.

Foga van, még se eszik vele. – Fésű.

Két apa, két fiú. három ju az örökseég, hogy osztoznak el veele, hogy mindéniknek éggy egeész jusson? — A pa; apának fia, ezen apának fia, amannak az apának u n o kája; tehát csak hárman vannak, mégis köztök kettő apa, kettő pedig fiú.

Elteritèk eggy nyakravalót, én eggyik vecgire álok, oszt te a másikra, meég se ütöl meg. Hogy lehet a? — A küszöbön keresztül teszem a nyakravalót, osztég bezárom a zajtaót, akkor bunkaós bottal se ütöl meg.

Sé kivül, sé belül, sé ülve, sé álva. sé fekve, sé teérgycpélve igyon még éggy pohár pálinkát, a ki tud? — Mégtészi, a ki keét lábát éggyik ajtófélnek, hátát még a másik ajtófeelnek szögezi, félemelkédve tartódzik, oszt úgy iszi még.

Hogy kel kiverrül egy tojást összetörni a házba. ha se a zablakon, se a zajtón bemenni nem szabad? — Égy keést bemártok a vizbe, eszt a házba bedugom a gerendába, arrul ha lecsöpög a viz, a födön irányába hagyi nyaomát, erre letegyűk a tojást, kivűrrül megűssűk a gerendát, mer hát a zesztérhaj alatt a gerenda kivel van; ha jót űtöttűnk a gerendára kivel a fejsze fokával, a kés lêsik a tojásra és rittikségésen eltöri.

(Abauj m. Buzita.)

Paszlavszky Sándor.

Karácsonyi misterium.

Személyek.

Angyal.

Öreg.

Pásztorok.

Mind. (Kívül eléneklik az ismeretes "Menybül az angyal" s "Szüz Mária e világra" kezdetű énekeket. Aztán engedelmet nyerve)

Angyal (bejö a pásztorok kiséretében a betlehemmel). Jöjjík be kend, öreg apám!

Öreg. Nem mehetek, mer a kolbászt a nyakamba akasztyák.

Angyal. Ne fijjen kend, öreg apám, csak jöjjík be.

Öreg. Nem mehetek, mer a pálinkás üveget a kezembe aggyák.

Angyal. Ne fijjen kend, még az óra alá se tartyák.

Öreg (bemegy). Hipp, hopp, kalácsos jó estét kivánok! Hát tik

ídes fijajim ide be esztek-isztok, az öreg apátok szakálárul nem is gondolkottok; hónap vasárnap, hét libának nyócz feje, mind az envim lesz fele.

Angyal. Jöjjik be kend öreg apám Betlehembe.

Öreg. Hová? Debreczenbe, sós pereczet ropoktatni?

Angyal. Nem öreg apám, Betlehembe.

Öreg. Igen, igen, Betlehembe.

Angyal. Tud kend öreg apám imátkozni?

Öreg. Hogy ne tudnék sirva pipázni.

Angyal. Nem öreg apám, imátkozni.

Öreg. Igen, hogyne tudnék imátkozni.

Angyal. Atyának.

Öreg. Gatyának.

Angyal. Nem öreg apám, atyának.

Öreg. Igen, igen, atyának.

Angyal. Fiunak.

Öreg. Fát vágnak.

Angyal. Nem öreg apám, fiunak.

Öreg. Igen, igen, fiunak.

Angyal. Szent lílek.

Öreg. Szentelnek.

Angyal. Nevében.

Öreg. Nevednek.

Angyal. Ámen.

Öreg. Ajj meg!

Angyal. Tud kend öreg apám verset mondani?

Öreg. Tudok. Például: Mikor én a várba fűkapitány vótam, a temetőbe sok bodzafát leváktam; bajuszomra mondom, hogy katona vótam. Az a hunczut káplár százat vágatott végig rajtam.

Angyal. Hány óra, öreg apám?

Öreg. Három fertáj zödre, lefekhetek a födre.

Angyal. Ugorj fel juhász a talpodra. Ne legyen gondod juhodra.

Mind. Pásztorok kejjünk fel.
Hamar indujjunk el
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába;
Siessünk, ne kissünk,
Hogy a gyerek Jézuskával
Szembe lehessünk.
Óh kegyes Jézusom,
Született királyom,

Neked adom lelkemet, Feláldozom íltemet. Óh kegyes élet, ennek szüksígibe meg ne vess.

(Indulás közben.)

Osztán, osztán jó gazda Eressz minket utunkra. Magadra, házadra Szájjon Isten áldása. (Debreczen.)

Joó IMRE.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Mondú: mondasz, pl. "Mit mondú? Adú annak a zárvánok valamit? Andris, jácczú velűnk? Osztán haza meheccz a zapádhol."

n y a n y a: anya a gyermekbeszédben, pl., Márikám, lícs csak csendessen, a nyanya ád maj jó bebeskét. (leveskét.)"

ojjan nincs, nemrég fölkapott szóllásmód e helyett: az nem igaz, vagy abból ugyan sémmi sé léssz.

pap: a tizenhárom kévés kepékben a legfelső kéve; papnak nevezik az asztag fegfelső sor kévéjét is. Ez átvitt szó eredetét hajlandó vagyok nem annyira a pap legfelsöbb tekintélyének, mint inkább azon körülménynek tulajdonítani, hogy ezen kitűnő magasságú kévéket éri legjobban az eső s csipkedi leginkább a veréb; e körülménynél fogva jó népünk hajdanában ezen kévéket adta papi tizedben s ma ezeket szánja párbérre a papnak. Paphúza: rostaalja.

pata: rovarálczák, lárvák. bábok a földben; ló, szamár patáját nem ismerik. ezt körömnek nevezik.

pokla: méhlepény a tehénnél vagy koczánál. "Má meddöglik a Cidrus, mer nem akarja êvetnyi a pokláját."

s z a k mán y: egészében elvállalt munka, ellentéte a napszámnak. Szakmányban vállalnak el utat csinálni, árkolni, szöllöt bedolgozni sat.

sötör-kotor: lábatlankodik: tesz-vesz, de útban van.

tohonya: lusta.

takaronynyi: a gabnát szürüre hordani, betakarítani.

tisztákonynyi: váltót fölvenni, vasárnap tiszta ruhát fölvenni.

vádúni, ê vádúni: elvállalni valamit, pl. êvádolom a szöllő befödísit 3 frtért, de még ha kapok három iccze nem ivós bort is inynya."

vérmes: emberre, állatra alkalmazva nem hallottam, de igenis szántóföldre; mi régi használatára mutat. Vérmes föld pl. az, mely szántáskor, ha felső kérge száraz és

cserepes is, belül még nedves, porhanyó és apróra szétesik.

(Tinnye.)

SZOKOLY VIKTOR.

Debreczeniek.

Cábár: pongyola, szakadott öltözetű.

caflat: sáros időben jár-kél. cibál: erőszakosan húzgál (hajat).

cibere: szilvaízből cseresznyével vagy a nélkül készült leves.

cimpa: órcimpa, fülcimpa. csaibókos: szeleburdi.

csajka: a katonák bádog ételes edénye.

csajkos, csatkos: sáros, mocskos a ruha ajja.

csajkos rébék: olyan leányra mondják, kinek szennyes, sáros, szakadozott a ruhája, ha nem Rebeka is a neve. (v. ö. Nyr. V. 197.)

csapó: a kasza nyelén lévő görbe fácska. "Aggyík két garasír csapót," mondja a paraszt a patikárusnak. azaz bajuszcsapót: bajuszpedrőt.

csápol: "Ne csápoji azzal az ostorral, még kiűtöd az ember szemít."

csatangol: kóborol.

c satít: lármáz.

csatkos, csatakos. "Be csatkos vagy hallod!" mikor valakinek sáros, nedves a ruhája (v. ö. Nyr. V. 196.).

csatorál: "Ne csatoráji, mer kitípem a nyelved!" mondja a gazdasszony a nyelves cselédnek. csenevészik és csenevészedik: elsatnyúl.

cserdítni az ostorral: az ostorral egyet csap úgy, hogy nagyot cserdűl.

bibircsó: kis pattanás a testen; bibircsós az óra a sok ivástúl.

bibirkél: babirkál, babrál. bicsaklik: botlik, megbicsaklott a nyelve, lába.

bicskás: veszekező, vírengező, gaz ember, a kinek a szemibül se níz ki jó.

cserget a csordás, hogy a szógállók mekhajják, osztán meg hogy a disztókat kihajcsák.

cserje: csalit, bokor.

cserkészik. "Hajcs ki a malaczot, hacs cserkéssze ki magát!"

csermál: csermász, lop.

csesz; ha a gyermekek a laptával hajítják egymást, s ha a hátát csak egy kissé érinti a lapta, azt mondják: cseszte. "Cseszís nem írís," gyermekmondás (érni, érinteni).

c s a t é p a t é: több, aprócseprö csatázgatás.

c si h e; egy csihe szína: kis szekér széna.

csimpajgódzik: csipeszkedik valakinek a gyermek karjába, nyakába (v. ö. Nyr. V. 371.).

csobán; hordó alakú, kerek

facdény; thengerded része keskenyebb, mint a hordóé, a munkások vizet isznak belöle.

csóva; szalmacsóva: összefont szalmacsomó.

csörtetissel megy a kutya az erdőbe.

csunda: sunda, csúnya. csutak: szalma-csutak.

csűcsűl, lecsűcsűl; leül; kis gyermeknek mondják (v. ö. Nyr. V. 228.).

c s ü r ö l: töltöget valami, folyadékonyat.

Vozári Gyula.

Székesfejérváriak.

Alamuszi: (Dugonicsnál, Példab. és közmond. II. 221. alamusta); 1) egyűgyű; 2) a ki többet rejt magában, mint a mennyi arczáról leolvasható.

b a b u k a ("vén" állandó jelzővel): magába vonult, szentes öreg asszony.

banya ("vén" állandó jelz.): kiállhatatlan vén asszony csúfneve.

bibog: vlmit érthetetlenül mond.

bosztohó ("nagy" áll. jelz.): nagy mi haszna, idomtalan kamasz.

bóbicskúl: álmosan bólingat.

b ó k l á z : össze-vissza, czéltalanúl bolyong.

böccze: a kis borjú megszólítása.

böczölléz: (pl. úgy hátba vágta, csak úgy böczöllézett kifclé), kellemetlen összeűtközések után tántorogva ugrál inkább mint megy.

b öst ör k ödik: 1) roszban töri a fejét; 2) szüntelen perpatvarkodik.

bubli: gyorsan készült, kontár munka.

bugyor: egy nagyobb ru-

hába összecsomagolt holmi; bugyor száju, annyi mint vastag ajku, mindig gúnyos értelemben.

bugris v. pugris: földmíves, paraszt; általán pedig mint szitkozódó szó a. m. neveletlen, míveletlen.

bebatyókáll: hidegtől v. mástól féltve, ruhadarabokkal betakargat, bepólyáz.

czafulódik a ruha v. más használható tárgy, a. m. elrongyollik, használhatatlanná lesz.

czafrinka vagy czafat: rosz személy, rongy nép stb. csúfnév.

czandra: (Dugonicsnál u. o. 285. sandra), hamis, gonosz. czemende: szabad személy. czopa, czopákás: a kenyérnek keletlenül megsült része.

csajkos (NSzótár: csajbos): egyenetlen, görbe.

cseperke: keskeny karimájú pörge kalap.

cserfe, cserfés: a. m. kofa-szájú, ki sok haszontalanságot beszél, kinek eljár a szája. csiggaszt, csitít, csillapít, pl. kis gyermek sirását. csitri: haszontalan kicsiny-

ség. csúfnév.

c s ö t ö n ü: folyton jön-megy s tesz-vesz.

e b è s g e t: félig titkolva említ, szóba hoz vlmit.

elinâl: félelem miatt gyorsan távozik.

elpatkú vagy êpatkú: meghal betegségben.

ê s i n k ó fáll: elcsen, titkon. roszakaratulag eltesz vlmit láb alól.

êsatnyú, êposzkú: idétlen, sovány, satnya lesz.

ê suttyan: elsurran.

ê v á d ú: elvállal.

faczér: a munka nélküli mesterlegény.

ficzánkú: ficzkándoz.

föleszêll, fölokosít, fölvilágosít: fölnyitja a szemét.

görhöny: durván s ócskán készített étel v. mestermű.

gurgyesz: viskó, roskadt állapotban levő ház.

haczuka: rövid, ujjas ruha.

hėpcziáskodik: hetvenkėdik, henczėg.

hibog a belül üres, vékonyfal. hidas (Dugonicsnál is. u. o. 227.): disznóól.

h ü p p ö g; föleg gyermekröl. a sirást elhagyva, zokog.

kajla, rendesen így: szelekajla, fél eszü, bolondos.

kamuti: makacs fejü.

kepiczküll: eviczkél.

keverczül: a. m. kever. össze-visszahány.

kóficz: a. m. zagyvalék. koszpitúll: rongál, elrongyol.

kuczorog: inséggel küzdve éldegél.

k u d a r i: a kofák parázstartó fazeka, melynél télen melegedni szoktak.

kuka: a. m. néma.

kullog: immel-ámmal megy, nehezen jár.

kutal: eloson, félve fut. kümihes: kömíves.

Bánkai Ferencz.

Csikmegyeiek.*)

Gusa: daganat; gusálnak a juhok.

gút: szélhűdés; gút űtte: szélhűdés érte.

gübe: mélyviz; belémentünk egy nagy gübébe.

g ŭ n y ö l ö d i k: enyeleg; annyit ne gŭnyölöggyél! günyölödik a munkával.

gyilán: ölyves állat; olyan t. i., melynek nyaka más színű, mint testének egyéb része. h a gyati: cselédről mondják. ki gyakran gazdát változtat. Ojan h a gyati cseléd.

h a j l a: sugár növésű, pálcza vastagságú — leggyakrabban mogyoró — vagy füz vessző. melylyel abroncsozni — s néha marhát is hajtani szoktak. Hajlának hívják azon vékony fenyügalyat, melylyel a kászu oldalait megerősíti. Hajla általán minden könnyen hajlítható fagaly.

^{*)} A januári füzetben a csíkmegyei tájszók közt "czegel" sajtóhil levén eregel-re javítandó.

T. N. I.

hajlad: faedényről mondatik, mikor annyira megszárad, hogy a beletöltött folyadékot nem tartja meg.

hallá-e?: így szólítja a csíki asszony férjét; tárgynévi értelemben vétetik, pl. egyék halláé! jöjjön bé halláé!

h a s a j ó : szövőszék első hengere, melyre a vászon feltekertetik.

hasponk: nagyhasu.

hazai: menyasszony.

hecs!: disznóhajtó indulatszó. Hecsbé! hecski! sokszor kicsinyítése ezen indulatszónak: héj! így: hècskám! — mely inkább gyermekes kérkedést fejez ki, pl. nekém is van új csidmám. hècskám! Néha így is előfordúl: hècskacskám, pl. az én bicskám ugy és jobban vág, hècskacskám!

h ė j: héj; almahėj, hagymahėj. hengyebigyél: enyelgő mondás. Minnyátt meghengyebigyéllek!

hevezü: menyasszony (Gyergyó).

hij, hiju: az épület felső padlása. A szalona a hijba van.

him: rend; megvan mindennek a him e (rendje).

himes: híves.

hiripes: rosz mellű, köhögös.

hunyori: pislogó szemű. husáng: jókora bot, melylyel verekedni, vagy marhát hajtani szokás.

huszki: l. duvaszka (Gyo.) ige: matollált fonálból három szál; á. é. valami keveset jelent, pl. csak az ige tartott meg, hogy le nem estem; csak az ige tarcsa, (hogy egymástól el nem szakad).

ijeszke, ejeszke: félénk. im ej: marhabögöly. Gyergyóban: im é és im e cs.

T. NAGY IMRE.*)

Gyermekversikék.

Kiolvasás.

Égy, kettő, három, nígy, Ides fiam hová mígy? Pápára pipájér, Kanizsára dohányér. Ides fiam, ne menyny ê;

Ne égy marok geszténye, Add a prépos kezibe; Az ád érte égy krajczárt. Végyé rajta furuglyát. Fujd a seggém liktyát!

(Vas.)

FIALOWSKY LAJOS.

^{*)} A Nyelvör idei januári füzetében közölt "Mese a fére z farkinczájáról" czímű közleményemben az ad ige tárgyas 3-ik személye tévedésből röviden: agya alakban iratott, melyet a csíki közhasználatnak megfelelőleg ezennel aggya-ra kérek mindenütt ama közleményemben javítni!

T. N. I.

Gyermekjátékok.

Gyürüsdi.

.Király atyám küdött el, Legszebb jányát kíreti, Kissebbiket, nagyobbikat, Karcsu legmagasabbikat.

.Az én jányom nem eladó, Nem is ti hozzátok való; Az ajtójig sem megy el Sejem fátyol nélkül, Kis ujját se nyuttya fel Arany gyűrű nélkül. "Mán mi innét elmegyünk. Hónap vissza se jövünk: Apáinknak, anyáinknak Gyöngy koszorút nem kötünk. Egy szekérbe hat Iú legyen, Mind a hat egyszörű legyen. Akár nyerem, akár vesztem, Mutassa ki ez!"

(Egy a játszók közül, kire a beszélő rámutat, kitárja kezét. hogy nála van-e az eldugott zálog; ha nála találták, ő megy a középre.)

(Szatmár vidéke.)

Joó INRE.

Körösdi.

(Körben forognak; s a kire az "aranyost" kimondják, az a körbül kifordúl és háttal forog.)

Most jöttem Bécsböl, Lengyelországból; Lovakat is hosztam, Fél is kantárosztam. Csikos a háta, Aranyos a talpa. Fordully ki, fordully ki Aranyos — Mariska!

(Eger vidéke.)

GALLASY GYULÁNÉ.

Mit beszélnek az állatok?

A békanép: Vót, vót, vót! Vót-e itt az ur? Mit vitt, mit vitt? Zsófit vitt! Vårsz, vårsz, mit varsz? Sárga bugyogót. Kínek-nek-nek? Úraknak-nak!

A kutya, mikor megűtik, asz mongya: Favíg, favíg!

A bárány így béget: Eperlevelemet, beeeeê!

A kakas, mikor lészáll a tyukrol és körűsátorozza: Ugy-é Kata jó vót, Katatata-dó-dó.

Az ökörszém, mikor Simon Judás körül az eresz alatt bujkál: Vísz-é szürt, vísz-é szürt?

A sárga rígó: Huncut a biró!

A récze: Zsák, zsák, zsák!

A harizs a gabna köszt az aratóknak: Mezsd, mezsd!
(Győr megye.)

Babics Kálmán.

Ragadvány- és gúnynevek.

Beretvás Pető; ő szokta borotválni a falubelieket. - Nagybajszú Pető. – Malmos Pető; száraz malma van. – Szíjgyártó Pető; a mesterségéről. – Csikós Somogyi; őseik csikósok voltak. – Prósza Somogyi. – Vittyai Somogyi; Vittyára mentek lakni, de nemsokára visszajöttek s azóta van ez a nevök. – Bundaviszi Szabó; nyáron is bundában jár. – Halász Szabó. – Cséta vagy Csikta Szabó. – Kis Szabó. – Rákász Szabó. – Tót Szabó. – Fekete Szabó. – Bezi Szabó; mert Beziről jöttek. – Domán Szabó; öreganyja volt Domán. – Gombócz Szabó. – Kole Szabó. – Légyszar Szabó Jutka. – Miksa Szabó. – Foghuzó Szabó. – Talpas Szabó; nagy talpai vannak. – Tullér Szabó; öreganyja Tuller. – Szélső vagy Sarki Szabó; a legszélső háznál laknak a falu végén. – Tuller Szücs; az öreganyja Tuller, s ez nevelte föl. – Üveges Szarka; egy üveges tóttól űveget lopott. - Czimbalmos Tót. - Rozgó Tót; öregapja volt Rozgó. - Sipos Tót. - Bonczos Varga. - Ezereszű Varga; mindig spekulál. – Gólyafészkes Varga; sokáig gólyafészek volt a kéményjükön. – Heble Varga; mert hebletyűl, hadarva beszél. – Hegyi Varga; a hegyen laknak. – Kovács Varga; a mesterségéről. – Ködökös Varga. – Szomoru Varga; soha sincs jó kedve. – Zsivora Varga; az anyja volt Zsivora. – Bajszi Zámbó. – Katona Zámbó. – Pityere vagy Ferus Zámbó. – Ablakos Zsidó. – Ásó zsidó, – Föső zsidó. – Gyönyörű zsidó. – Krumpli zsidó. – Talicskás zsidó; talicskákat árult. – Tökâsó zsidó; olyan volt, mint a kártyában a tökalsó. – Válltekerő zsidó; mikor megy, tekergeti a vállát. - Vércseszemű zsidó. Kiss István. (Sár.-Sz.-Lőrincz. Tolna. m.)

Zsidó günynevek.

Nyakigláb. Ojan hosszú, mint egy láptó. — Csipás. Ronygyos ruhája, csepühaja csupa pehej. — Lútetű. Avval csipett meg nem eggy embert, hogy akar hogy kérte, mégis törvényre atta. — Kukucska. Mindenbül kell neki egy kanállal; ojan kiváncsi, hogy mindíg kukucskál egy kis gömböjű ablakon, a melyik a bóttyán van. — Brehács. Sokat szeret beszélni, hazugcsi, mint a köles, kedvébe van mást, a hogy csak lehet, rászedni. — Lúbür. Hosszú, száraz. fekete ember; első izbe csak "bür" vót a neve, azután hozzáragasztották ezt is "lú". — Pripis. Valaha kocsmáros vót; az adóssághoz szeretett hozzáirni, duplán fogott a krétája, szapora vót a rovása. — Kutyaláb. (Magyarázatát nem tudták.)

(Abauj m. Göncruszka.)

Paszlavszky Sándor.

Személynevek.

Juhász, Kalló. Kalmár. Kapusi. Karsai. Katona, Kelemen. Kendi, Kerekes. Kindili. Kinyák. Kis. Klósz. Kocsondi. Kolozsvári. Kopányi. Kozma. Kovács. Kólák. Kopis. Körözsi. Körösi. Kreszno(v)szki. Kúcsár. Major. Makrai. Marczin. Marton. Magyari. Mándoki. Marzsó. Máté. Medvés. Megyeri. Mészáros. Mike. Milotai. Moldvai. Mora(v)szki. Mónár. Muraközi. Murányi. Nagy. Németi. Nyeste. Olá. Opre. Orbán. Otlik. Paizs. Pallagi. Pap. Pálfi. Pápai. Penkert. Pereki. Pestván. Petö. Petrényi. Peti. Placcz. Plekló (Plechlo). Pikó. Pintér. Piroska. Pozsony. Prém. Rantal. Rácz. Rát(h). Román. Ruskai. Ruszt. Rutkai. Sáhi. Sárándi. Sári. Sebestvén. Siketi. Simon. Smid. Somjai. Somogyi. Soltész. Sós. Sólyom. Stróbli (Strobl). Suller. Sűtő. Svarczer.

(Székelyhid.)

BAKOSS LAJOS.

Néprománczok.

Szép léján Zsuzsánna,

Felkele jó reggel szép léján Zsuzsánna, Kisétála vala a rózsa mezőre, Lefekűvék oda a rózsa tövére: Borzogatni kezdi arany szinű haját, Mosogatni kezdi rózsaszín orczáját.

A mennyből jöve le égy gyalag ösvényke, Azon lesétála fodorszőrű bárány. "Ne ijegy meg. ne ijegy meg szép léján Zsuzsánna: Nem kisértet vagyok, mennyből követ vagyok: Azér küldött hozzád az Ur Jézus Krisztus, A szűzek sergének csak égy hija vagyon, Ha te velem eljösz veled a bételik!"

"Elmenyek, elmenyek, csak hogy menynyek haza Hogy bucsuzzam én el apámtól, anyámtól."

Elmennek utánna másod kakas-szókor. Meg is kérik ötet harmad kakas-szókor. Meg is kérék ötet negyed kakas-szókor. El is vivék ötet öted kakas-szókor.

A menynyei ajtó nyitatlan megnyílik. A menynyei harang huzatlan szóllallik. S a mennyország kocscsa kezébe adatik. "Visejj erre gondot szép léján Zsuzsánna, Visejj gondot mind örökké. Amen!" (Karácsonfalva Marosszék.)

DEÁR FARRAS.

Székely dal.

Ablak alatt égy almafa kiláczczik, Hajnal előtt kék virággal virágzik; Termik rajta piros alma numerus, Miétt vagy te édős rózsám ojjan bús? Hogy ne vónék édős rózsám szomorú, A kirájnak a levele szigorú. El kell mönni, masirozni messzire, Itt kell hagyni a rózsámat, nincs kire. Rád hagyom én édős kedves pajtásom. Éjjed vele világodot, nem bánom. Éltem én és égy ideig, aszt bánom, Még a világon élök és, sajnálom. A Tiszába, a Dunába foj égy viz, Kérlek édős szép galambom, miétt sirsz? Hogy ne sirnék, hogy ne rínék rózsámétt, Most akartalak szeretni, s már elmégy! (Udvarhelymegye. Oroszhegy,)

FELMÉRI LAJOS.

Népdalok.

Gaózsaoly Pestu szeep feu vaot, Nadrágszíjja hat lyouku vaot, Sarkantyuja tareéjjos vaót, Jaj de gyenyörű feju vaót.

Attalment eö az Keörösön, Beleveszett eoreokeosön; Csipkebokor, nyárfa-leveel, Mindent összesodri a szeél.

(Dalban egészen úgy ejtik ki, a mint írva van: ga-ozsa-oly, lyo-uku va-ót; szóbeszédben pedig a két magánhangzó egy kettős hangot képez.)

(Abauj m. Buzita.)

Paszlavszky Sándor.

Megjelenik

minden honap

három ivnyi

M A GYA R NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

KIADÓ HIVATAL II. ker. Fa-steza.

VII. kötet.

1878. APRILIS 15. VII. KOTET. 10/0. AFRILIS 10. IV. füzet.

A magyar közönséghez!

Fölhivás egy nemzeti ügy támogatására.

A Magyar Tudományos Akadémia lelkes alapítóinak szándéka értelmében a tudományok művelésén kívül különösen anyanvelvünknek, nemzetünk e legdrágább kincsének ápolását tartotta mindig és tartja szem előtt most is folytonosan. E czélból, egvéb intézkedéseit nem említve, a jelen évtized elején egy folyóiratot, a "Magyar Ny el v o r"-t alapította meg, melv a magyar nyelv kérdéseinek tudományos fejtegetésén s tisztázásán kívül egyik fő-feladatának azt tartja, hogy gondosan egybegyűjtsön minden olyan jelenséget, a mi a magyar népnyelvben bármi tekintetben is figyelemre méltó. A "Nyelvőr" teljes hat évi fönnállása óta e tekintetben már is sok örvendetest tud fölmutatni. Örömmel mondhatjuk, hogy első fölkérésünk óta a magyar közönség köréből sokan, férfiak és nők, valóban hálára kötelező szeretettel és buzgósággal karolták föl e nemzeti ügvet, és a beküldött adatokban igazán becses adalékokkal gazdagították a magyar népnvelv kincstárát. Hűségükért s részvételükért legyen itt is kifejezve a legforróbb köszönet!

Azonban ezen örömmel elismert részvétel mellett is be kell vallanunk, igen távol állunk még attól, hogy elmondhassuk: mind az be van immár küldve, a mi beküldhető, s egybegyűjtve, a mi egybegyűjthető vala. Sot ellenkezőleg! Jól érezzük, hogy még csak elején vagyunk a gyűjtésnek, s igen sok még a lappangó nyelvkincs, melvnek napfényre hozatalához még több, még újabb hű és munkás kézre van szükségünk. Ugyanis hazaszerte, a hol a magyar nyelv édes szava zeng, vannak még nem csak egyes vármegyék, hanem egész területek, a melyek eddigelé egyetlen egy közleménynyel sem járultak vidékük nyelvsajátságainak megismertetéséhez. Pedig ha fontolóra veszszük, hogy különféle okoknak egyre növekvő s folyton összeműködő hatásánál fogva e sajátságoknak nagy része, s épen a fontosabbak kivesző félben vannak, s a mint a tapasztalás bizonyítja, egy-egy vén emberrel nem ritkán sírba szállhat egy-egy olyan nyelvi jelenség is, a melynek megőrzése pedig a magyar nyelvtudományra nézve megbecsülhetetlen volna: a gyűjtés továbbra halasztása csakugyan nyelvünk ellenében elkövetett kötelességmulasztás vádjával sújthatna bennünket.

Rajta kell tehát lennünk, tisztelt közönség, még pedig egész erönkkel, köz akarattal s minden időhalasztás nélkül, hogy a mi az egyes vidékek nyelvi sajátságaiból még megmenthető, az enyészettől megóvjuk, s a magyar nyelvtudomány számára megmentsük.

A legmelegebben kérő szóval fordulunk tehát buzgó támogatás végett a magyar ajkú közönséghez s azon édes reménynyel és bizalommal, hogy kérésünket az illetők nem fogják közönyösen fogadni s viszonzás nélkül hagyni. Fordulunk különösen a vidék értelmiségéhez, s ennek tagjai között a lelkészekhez, néptanítókhoz, megyei tisztviselőkhöz s községi előljárókhoz, ügyvédekhez, orvosokhoz, gazdatisztekhez, kereskedőkhöz, iparosokhoz, szóval mindazokhoz, a kik hivataluk vagy állásuknál fogva a néppel folytonos érintkezésben állanak.

A nép akkor beszél legtermészetesebben, mikor beszédének tárgya annyira elfoglalja szívét-lelkét, hogy még a magasabb állásúakkal szemben sem erőlködik az ő válogatottabb kifejezéseiket utánozni, alkalmazni. S épen ezen természetes, keresetlen, minden czikornyától ment beszéd folyama közben hallhatók s leshetők el rendesen a megfigyelésre s följegyzésre legméltóbb kifejezések. S épen a fönnebb elősorolt állásúaknak nyílik száz meg száz alkalmuk a néppel ilyen körülmények között érintkezni. Nincs az a lelkész, a kinek hivatalos szobájában egy vagy más följegyzésre érdemes kifejezés föl ne hangzanék

egyik-másik hivének ajkáról; nincs az a tanító, a ki növendékeinek gyermekjátékaiból, vagy a szülei házból magukkal hozott kifejezéseik közül valóban érdekes adatokat föl ne jegyezhetne; nincs az az előljáróság, a melynek szine előtt a törvényházban majdnem naponként szavak ne hangzanának, melyek a beszéd árjában, hevében mintegy öntudatlanúl ejtve, jellemző vonásai a nép gondolkozása módjának, esze járásának, s megannyi becses adalékok gyanánt szolgálhatnak a nyelvtudományhoz; végül, egyebeket mellőzve, nincs az a gazda, vagy gazdatiszt, a ki a mezei munka közben tárgyneveket ne hallana, s föl ne jegyezhetne olyanokat, melyek a közéletben széltiben használva különös figyelemre méltóknak sem tartatnak, pedig a nyelvtudós előtt — nem mondunk sokat — valóban megbecsülhetetlenek.

Hogy mindazok, a kik ilyen adatok gyűjtésében készek lesznek fáradozni, s nyelvünk kincsét közleményeikkel gazdagabbítani, milyen eljárást kövessenek a gyűjtésben s a gyűjtött adatok lemásolásában, különösen mit és hogyan jegyezzenek föl, erre nézve a Magyar Nyelvőr folyó évi folyamának V. füzete fog kimerítő utasításokat közzé tenni. Ez utasításokat a Nyelvőr szerkesztősége a gyűjteni szándékozók kivánatára mindenkinek szivesen külön is megküldi.

Az ott elmondandókat e helyen tehát nem akarjuk ismételni. Csupán egyet jegyzünk meg itt, a mire a tisztelt közönség figyelmét fölhívjuk, ez pedig az: senkit se riaszszon vissza a hozzá intézett kérelem teljesítésétől az az álszerény vonakodás, hogy az a néhány közlemény, a melyet egyik-másik gyűjtő beküldhetne, oly csekélység, hogy azt talán beszolgáltatni sem érdemes. Sok kicsinyből sok lesz; s lehet az adatok közt olyan, a mely lássék bármily jelentéktelennek, egy maga fölér talán száz mással is.

Kérelmünk tehát oda terjed ki, hogy a legmelegebben fölhívjuk a magyar közönséget, férfiakat és nőket, mindenkit, a ki nemzetének legdrágább kincse, anyanyelve iránt érdeklődik, vegye magának kiki azt a csekély s mégis oly nemes fáradságot, hogy gyűjtögesse a körében fölmerülő s megfigyelt nyelvsajátságokat. Legyen aztán szives, a koronként egybegyült adatokat a M. T. Akadémia Nyelv-

tudományi bizottságának megbízásából szerkesztett Magyar Nyelvörbe beküldeni, melynek épen az az egyik fő hivatása, hogy a valóban becseset az elpusztulástól megóvja s az utókor számára fönntartsa.

Anyanyelvünk öseinkröl ránk maradt legdrágább örökségünk. Nemzetképen addig élünk, míg e szent örökséget megőrizzük. Ehhez az örökséghez joga van minden örökösnek, de van irányában mindeniknek kötelessége is. Kötelessége szeretni, kincseit megóvni, megbecsülni; s mi épen e szent czél érdekében bocsátjuk a magyar közönséghez e fölhivásunkat.

Kelt Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1878. márczius 4-én tartott üléséből.

Pulszky Ferencz, osztalyelnök.

Gyulai Pal, ostalytiikar.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

III.

2. A -nok, -nök képző.

A régibb nyelvben összesen csak a következő nok, nök végű szókat találjuk: álnok, asztalnok, bajnok, csarnok, eretnek, fegyvernek, komornok, lednek, pohárnok, reznek, rozsnok, szövétnek, tálnok, udvarnok.

Még a Nagy Szótár is elismeri a nok-ról, hogy szláv képző. A nik bizonyító erejének ő se tud ellentállni. Egészen azonban nem hódol meg. Elismeri, hogy az asztalnok, komornok, szövétnek szók a szlávból kerültek hozzánk; de a bajnok az már közös; a lednek, csarnok, rozsnok kétes eredetű; az álnok, tálnok, tárnok, fegyvernek szókban pedig a nok határozottan magyar képző.

Csak fölös papirfogyasztás, haszontalan szószaporítás volna részemről, ha újra be akarnám bizonyítani, hogy a nok az összes fölsorolt szavakban szláv képző. Kimutatta ezt már Miklosich, kimutatta Budenz, kimutatta a Nyelvőr.

Négy szót mindamellett bővebben kell fejtegetnem-Az álnok, tálnok, tárnok, fegyvernek első pillanatra mégis gondolkozóba ejtik az embert. Szerencsére azt a szót, a melynek elemzése legjobban kiizzaszthatná az embert,

boven fejtegette már Budenz (Ny. K. II. 152.); és nekem nem marad egyéb hátra, mint az ő kutatása eredményét a Nyelvőr olvasóival is megismertetni. Az álnok nem az ál szótól van tovább képezve, hanem egészben véve épen olyan szláv kölcsönvétel, mint akár az asztalnok. A déli szlávban ma is megtaláljuk jalnik alakban, és jelentése simulator, deceptor, circumventor. Az álnok szónak tulajdonképen egy ó-szláv alinik alak felelne meg teljesen; ez azonban a ránk maradt ó-szláv emlékekben nincs meg; de egész szabályosan föltehető, különösen az alinu insidiosus mellett, mely az ali nequitia töből az általánosan elterjedt n melléknévképzővel van tovább képezve. Az ó-szláv ali-nak megfelelő alak a déli szláv jal: invidia, odium, az alīnu-nak jalen: invidus, invidiosus; negligens; iniquus, injustus, improbus; a déli szláv jalnik-nak pedig egészen megfelelő alak volna az ó-szláv alinik, melynek teljes mása a magyar álnok.

A tárnok szó mind egyszerű, mind képzett voltában szintén a szlávból került hozzánk. Alaprészének, a tár-nak eredetibb alakja tavar volt, jelentése pedig onus, merx, facultates. Az ó-szlávban is megvan hasonló jelentésben tovarű alakban. Ide a törökségből került, a szlávság révén aztán mind a tár, mind a tárnok hozzánk. (V. ö. Szarvas Nyr. VI. 512.). A németek is a szlávoktól vették tavernik: tárnok szavukat.

A fegyvernek ugyan régi szó, s alaprészét (fegyver) sem mondhatni idegennek, de azért még sem szentesítheti a nok képző jogosultságát, mert minden valószinűség szerint csira szó, olyan képzés, mint a gombár (VI. 61.), szláv-magyar ajkúaknak a készítménye. Hozzá csatlakozik a magyar tál szóból a már járatos asztalnok, pohárnok, bajnok, udvarnok mintájára készült tálnok (dapifer M. A.) is.

A bajnok nem a magyar baj-ból van képezve, hanem mindenestül a szláv bojnik. A lednek (vicia, orobus, cicera) is valamely szláv dialectusból került hozzánk; az oroszban ledvecz.

A csarnok, reznek (rubetra, tarda nana, trappenzwerg v. otis tetrao S. J. — ritka mint a reznek. Dugonics), rozsnok (lolium, vicia M. A. Calep. magy.) szókat magából a magyar

nyelvből nem magyarázhatjuk és valószinüleg szintén kölcsönyételek.

Az összes nok végű szók tehát, melyeket a régibb és a nép nyelvében találunk, vagy szláv kölcsönvételek, vagy hibás analogiára készültek (fegyvernek, tálnok), vagy pedig homályos eredetűek és így a nyelvújítás minden nok, nök képzésű szavát el kell itélnünk.

A nyelvújítás legkezdetén is szemükbe ötlött már az újítóknak a nok, és kezdtek vele szavakat alkotni. Barczafalvy Szabó Dávid csinálta a tábornok-ot, Sándor István a tanácsnok-ot, Dugonics a titoknok-ot, Baróti Szabó Dávid a határnok-ot (határörző). Azóta majd minden hivatal és mesterség kutyabőr helyett nok, -nök-öt kapott; az áldást nem csak a dal-ra és a toll-ra terjesztették ki (dalnok, tollnok), hanem meg-nök-özték az el-t is, meg-nok-ozták az ir-t is (elnök, irnok). Mit törődtek ők vele, mit vesz be valamely képző természete, mit nem!

$3. - \acute{a} c s$

Acs végű szó is csak nagyon kevés van, a különböző szótárakban összesen ennyit tudtam összeböngészni: bogrács, forgács, harács, kajács, kalács, kopács, kalapács, korács, korbács, szakács, szilács, takács, tanács.

Két nyelv vitatkozhatik az -ács fölött is, hogy melyikben született. Adjunk mind a kettőnek igazat, mondjuk ki, hogy a bogrács, kalács, kalapács, korbács, korács, harács, szakács, takács a szlávból kerültek hozzánk; tanács, forgács, kopács, kajács, kadács (kajdács Ny. IV. 219.), szilács (szivács is) azonban a mi nyelvünk terén fakadtak.

Az ács-nak majd mind e magyarnak mondott szavakban más-más jelentése és eredete van. A tanács eredete a leghomályosabb. A régibb nyelvben tanálcs-nak hangzott. Meglehet, ámbár nem igen valószinű, hogy, mint Simonyi hiszi, a tanál (talál) igétől származik és eredetibb alakja tanálos, tanálós volt (Ny. VI. 292. — V. ö. takaros, takarós; nyomos, nyomós stb.). A tanács régebben a tanácsló személyt és nem a tanácskozó gyülekezetet jelentette. Lehet különben, hogy ezt is kölcsönvettük valahonnan. A kopács és kadács (kajdács) szókat is magyarázta már Simonyi az említett helven és képzésük olvan mint a

tanálcs-é. A kadács szóra nézve megjegyezhetjük, hogy a régibb nyelvben és a régi szótárak egyikében se fordúl elő, csak Wesselényi Anna leveleiben találjuk egy helyen (Deák F. ismert. a Ny.-ben): "Oly közönséges hír, hogy még a kadácsok is beszélik". Nem mi hozzuk-e csak összefüggésbe a kajdál igével?! Mindenesetre nevezetes, hogy a papagei-nak magyar neve termett. Lehet, hogy ez is kölcsönvétel. Kajdács alakjában minden esetre új szó és csak a jelen században született.

A kajács szót máskép magyarázhatjuk, mint a most emlitett hármat. Alapja egy ma már magában nem használatos kaj- ige (egyéb származékai: kajla, kajsza, kajmó), az ács pedig két alkatrészből áll. Első része az á participialis képző ered. j_{σ} , a cs pedig kicsinyítő. (V. ö. Budenz Magyugor szótár 2.)

A szilács és forgács szókban ismét más képzés van. Mind a kettő nom. verbale alak. A forgács a farag- (M. A. fargács is), a szilács pedig egy secare, scindere jelentésű szil- (szilo-) igétől való. Eredeti alakjuk forogás, faragás; szilás. (V. ö. Bud. M.-ug. szót. 532. és 297. l.: A szirács = szilácsra nézve v. ö. kivűl: kilül, vépni: lépni, bévűl: belül stb.

A képző functióját e szavakban ma már nem érezzük. Még a nyelvújítóknak se jutott eszükbe, hogy az ács-nak szavaik képzésében valami nagyobbszerű szerepet adjanak. En nem is emlékszem másra, mint hogy a borbélyokat tisztelték meg a díszes hajács névvel. De még azoknak se kellett.

Lya, lye képzőről fölösleges is szólnom, mert minden ilyen végű szó idegen, még pedig nagyobbára szláv eredetű, mint csáklya, gereblye és gráblya, csoroszlya, gödölye, nyaralya, gomolya stb. (l. Miklosich: Slavische elemente im magy.)

A szablya és mereglye szókat megkisértették a magyar nyelvből is magyarázni. Amazt a szab-, emezt a meredigével hozták kapcsolatba. Helytelenűl. A szablya megyan majd minden európai nyelvben, a szlávban sablja, šablja, a németben sabel, a francz. sabre. Mi a szlávoktól vettük. A mereglyé-nek merekje alakja is van (jelentése a NSzótár szerint 1) hegyes karó, melyet különféle tartalékúl használnak; 2) nád, káka, vagy fadarabkák, melyek a méthálók fölszinén uszkálnak) és nem érthetjük, hogyan hozható kapcsolatba a mered igével. Ez is kölcsönvétel lesz.

A mereglye mintájára csinálták a szüreglye szót. (L. Imre S. Id. és hib. szók birálata 90. l.). Különben a lya, lye-t a nyelvújítók nem igen bántották. Sokkal gyakrabban fölhasználták azonban a vele egynek vélt

képzőt. A természetrajzban, különösen ásványtani részében, csak úgy hemzseg a sok irla, szénle, ragyla, ásla, kékle, gyöngyle stb. A -la, -le azonban nem csak a tudományos nyelv kiváltsága maradt, hódított a közélet és a szépirodalom nyelvében is. Előfizetünk a Budapesti Szemlé-re (!) támlás széken ülünk, kifizetjük a számlánkat, és nyeglék vagyunk.

A régibb nyelvben csak három la végű szóra találunk: emle, kajla, vizsla. Mind a háromban tulajdonkép csak a, e a képző (névszóképző); az l az igéhez tartozik és az em-(= szopni), kaj- (ugor k_*g = hajlani) és vizs- (v. ö. vizsgál) igetők frequ. továbbképzése. Mind a háromnak ered. alakja emlő (ma is él ilyen alakban), kajló, vizsló v. vizslaj, tehát igenévi képzés.

A számla, szemle szók (számol-, szemel- igékből) e szerint valahogyan még csak igazolhatók volnának; de nem a támla, irla-félék, a hol az l-nek semmi értelme sincs. A kékle, gyöngyle, szénle alkotásokról nem is szólok; ezeknek meg épen névszói alapjuk van. Különben nem is annyira ez a pár -la, -le mint inkább a -lya, -lye végű szók voltak e szavak csinálásánál az újítók mintái. A lya pedig, mint föntebb mondtuk, csak idegen eredetű szókban fordúl elő, tehát nem is magyar képző; és így minden a lya (la) analogiájára készült szó hibás.

6. -h a.

Erről nem is szólanánk, ha Toldy és a NSzótár nem emlegették volna a magyar képzők között. A ki Miklosichot a kezébe veszi, az legott meggyőződhetik róla, hogy majd valamennyi -ha végű szó a szlávból kerűlt hozzánk, mint

irha, konyha (M. A.-nél még kohnya), marha, nátha, szajha, málha, dunyha stb.

Két ha végzetű szótól azonban nem lehet elvitatnunk, hogy magyarok. E két szó: enyhe és lanyha. Mind a kettő participialis alak enyhe-ni, *lanyha-ni igékből. Az enyhe szónak a régibb nyelvben enyhő alakja is használatos volt.

A nyelvújítás ezt nem használta föl szavai képzésében.

7. -na.

Szintén csak idegen (szláv) szókban fordúl elő: akna, gabona, gerezna, hajdina, marczona, parázna, csatorna, dajna, vézna.

Ezek közül a gabona török, a dajna, vézna pedig kétes eredetűek. Egyik sem elemezhető. Ez azonban a nyelvújítókat egy csöppet se gátolta benne, hogy a -na-t is föl ne használják, különösen a műnyelv nagy reformjában. Kiérezték a functióját, és megcsinálták a jégne, gátna, csóna-féle szörnvetegeket.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

17.

Hallottuk a szerkesztőségnek a gyökerekről szóló tanítását, halljuk immár a szóhasonlításra vonatkozó elveit is.

A szóhasonlítás a következő módon van okadatolva: "A szóelemzésben nem ritkán oly szókra bukkan az értelmező, melyeknek elemeit az illető nyelvből megfejteni nem képes. Az ily szókon a gyakorlottabb elemző hamar észreveszi, hogy alakjokra vagy anyagjokra, vagy mindkettőre nézve idegen színűek, s a többiek közűl mintegy kirínak. E körülmény az elemzőt ösztönszerűleg sürgeti, hogy ily szók eredetét s rokonaikat más nyelvekben kutassa, s eredeti érteményeiket azok nyomán határozza meg. Hogy ezen eljárásban nem lehet csupán bizonyos nyelvcsaládra szorítkoznia, hanem szükséges más családokra is fordítnia figyelmét, azon világos okból tetszik ki, mert vannak minden nyelvben oly szók, melyek más idegentől köl-

csönöztettek, tehát végelemzésben csak azokból fejthetők meg." (20. l.)

Ez az okoskodás teljességgel nem azok közül való, a melyek minden tekintetben kiállják a próbakövet. A különben helyes alaptételből ugyanis, hogy "vannak szók, a melyek az illető nyelvből meg nem fejthetők", hibásan van leszármaztatva a következtetés, hogy "az ily szók a többiek közül kirínak, idegen színűek", hogy tehát idegen eredetre vezetendők vissza. Kétségtelen, hogy pl. kettő, hat, nyolcz, húsz; asszony, gyermek; fej, szem, kéz; tűz, víz, ég, híd; öreg, gyors, jó, nagy sat. sat. nyelvünkből meg nem fejthetők; de ép oly kétségtelen, hogy azért semmi idegenszerűséget sem födözhetni föl bennük, s származásuk helyét idegen téren keresni kárba veszett fáradozás volna. A tény pedig az, hogy az ilv szók két osztályba sorozandók; az egyikbe tartoznak azok, a melyek összességükben véve mind bizonyos meghatározott, egy és ugyanazon természetű nyelvek segítségével fejthetők meg; a másikba azok, a melyek különböző csapatokra szakadva majd egy, majd más, de minden esetben csak is egy nyelvben lelik meg magyarázatukat. Amazok eredeti, emezek idegen szók; amazok megvilágításukat a rokon nyelvektől kapják, emezeknek fényt egy vagy más idegen nyelv szolgáltat; amazok eredeti alakjuk és jelentésük mását bármelyik rokon nyelvben föllelhetik, emezek csak is egyetlen egy nyelv sajátjai lehetnek. Elfogadhatatlan tehát a szerkesztőségnek az az elve, a melyet egész szélességében alkalmazott, hogy az ily kirívó természetű, vagyis hogy az idegen szóknak eredetét s rokonait más nyelvekben kell keresnünk. Világosítsuk meg példával a kérdést. Szerte használt s a magyar konyhák és étkezők nyelvében ismeretes szó a kompót. Ennek eredetijét nem nyelvekben, hanem csak is egy nyelvben találhatjuk föl; s ez a nyelv bebizonyítása nem tartozik szorosan a kérdéshez, azért csak annyit mondunk, hogy ez a nyelv minden valószinűséggel a német, a mely azt tudvalevöleg a francziától vette-Van nekünk egy más szavunk is, a mely már kevésbbé, vagy inkább a mely egyáltalában alig ismeretes, de a mely régi irodalmunkban előfordul, s ez a komposzt : becsinált,

befött szó (Szal. LT. 44.). Ennek eredetijét ismét nem nyelvekben, hanem csak egy nyelvben leljük meg, a németben: "kompost: etwas zusammengesetztes, eingemachtes" (Sand. W.). Van nekünk még egy harmadik szavunk is, jól ismert szó széles e hazában, a káposzta. Ezt hasonlókép nem nyelvekben, hanem csak egy nyelvben, a szlávban találjuk meg, s ez a lengyel-ruthén kapusta. Fölteszszük tehát most a kérdést: A magyar nyelv szempontjából állítható-e, hogy e három szó összetartozik, hogy ezek rokonok? Volt-e valaha magyar szakácsné, a ki asszonya szavára, hogy káposztát főzzön, kompóttal szolgált volna föl? Bizonyára nem állítható, s nem volt. A magyar nyelvkutató tehát a káposzta honnankerültének megállapításában nem hivatkozhatik a ném. kompost-ra; s ha megteszi, rosszúl teszi; mert a mint a tény mutatja, a kompost nyelvünkben is megmarad komposzt-nak, és soha se lehetett volna belöle káposzta. Ellenben a szláv kapusta és kombost-nak, annak már igen is eredetije a ném. kompost; ennek ismét, valamint a franczia compôte-nak pedig a latin composita.

Nem egyeztethető meg végre a rendes gondolkodás törvényeivel a záradékkövetkeztetés sem: "minthogy minden nyelvben vannak idegen szók, az anyanyelvből meg nem fejthető szókat lehet bármely nyelv, söt nyelvek szavaival összehasonlítani s magyarázni." E tanításból kettő következnék; az egyik, hogy nincsenek rokon nyelvek; s a másik, hogy egy és ugyanaz az idegen szó több nyelvből is megmagyarázható.

A szerkesztőség tanítása szerint tehát az anyanyelvből megfejtésüket nem lelő szók idegen nyelvekkel közösek, s három osztályt alkotnak. Az első osztályba valók a kétségtelenűl kölcsönvett szók. "Ennélfogva, olvassuk a 21. lapon, a magyar értelmezőnek szem előtt kell tartania kivált a latin, illetőleg hellén, szláv, német, román nyelvek ágait, a törököt stb.; de itészeti ovatossággal, mert a viszony fordítva is áll, mennyiben a szóelemzésből kitűnik, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, birván velünk oly közös szókat, melyeket önnyelvükből megfejteni nem képesek." Ezen a helyen is van több igazítani való. Beszél a kétségtelenűl idegen szókról, azokról, a melyekről bizo-

nyos, mert nyelvünkböl mintegy kirinak, hogy kölcsön vettük öket, s ajánlja az "itészeti ovatosságot". A kritika a tudományban nem ajánlandó, hanem elengedhetetlen kellék; s ha a szerkesztőség más, fontosabb helyeken hallgat róla, miért hangsulyozza különösen itt, a hol kétségtelen szókölcsönzésekről van szó? Azért, mert más nyelvek meg tőlünk kölcsönöztek; vagy példával illusztrálva: noha szemmel látható, hogy tömlöcz temlecz temnecz timnucz szavunk a szlávból való, ovatosak legyünk ennek kimondásában, mert a szlávban meg van varos, a melyet ők tőlünk kölcsönzöttek. Erős meggondolatlanság tanújele továbbá a következő okadatolás: "A szomszéd népek is kölcsönöztek tölünk, mert vannak velünk oly közös szavaik is, a melyeket önnyelvükből megfejteni nem tudnak". Exempla docent. Ismét példát beszéltetünk. A magyar bitang szó megyan a szlávban is, oláhban is; a szótár elve szerint tehát, minthogy e szót sem a szláv, sem az oláh saját nyelvéből megfejteni nem képes, noha a magyar hasonlóképen van vele, noha saját nyelvéből ő sem tudja megfejteni, az következik, hogy a szlávok és oláhok tölünk vették azt kölcsön.

"A kétségtelenűl idegen szók között azonban, olvassuk tovább, vannak olyanok is, a melyek gyökeikre nézve nvelvünkben is megvannak; pl. a borosta egy a német bürste v. borste szóval, de ennek gyöke bor, borz megvan borzad, borzas szavainkban is; hasonlóképen a lat. szerkezetű koroná-nak, mint fejet, homlokot kerítő díszjelnek gyöke kor megvan korong, korcz, korlát szavainkban." Ha valaki ezt a helyet így, a mint most hallottuk, a rákövetkezőtől függetlenűl olvassa, s tanítását egyéb idegenből került szavainkra is alkalmazni óhajtja, pl. "kapitány olasz szó, de gyökere megvan a magy. kap igében is; komornok és komorna szláv kölcsönzések, de alapszavuk megvan a magy. komor melléknévben is" sat. sat., legalább is nagyot bámul, s azt kérdezi magától: hogy értsem ezt a tanítást; mire való, mit akar elérni vele a szerkesztőség, mikor megengedi ugvan, hogy pl. a köpönyeg idegen szó, de gyökere köp megvan nyelvünkben is? Hogy mit akar elérni vele? Azt, hogy összevissza, minden rend és törvény nélkül hasonlíthasson, hogy a kétségtelen idegen szókat is

ovatosan a magyar nyelv eredeti birtokául meghódítsa. "Tehát a szók értelmezésének, mondják ugyanis következtetőleg a szerkesztők, nem teszünk fölösleges vagy hálátlan szolgálatot, midőn nagyobb felvilágosítás végett oly nyelvbeliekkel is hasonlítjuk, melyek alajtólag másnemű családhoz tartoznak, mit bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek készakarva mellőznek, sőt mellőztetni akarnak."

Valóban lehetetlen, hogy ilvesek hallatára szánk-szemünk el ne álljon, lehetetlen, hogy ámulatunknak kifejezést ne adjunk. Czimbalom kétségtelenül idegen, még pedig a latinból átvett szó; az is kétségtelen tehát, hogy elemei csak is ama nyelvből, a melyből a latinba átkerült, a görögből magyarazhatók meg; s a szótárkészítők szerint a gör. χύμβαλον szónak a nagyobb fölvilágosítást mégis a magy. czin-czog, czin-ege-beli hangutánzó czin gyök adja meg! Hasonló bámulatot kell keltenie a gondolkodó olvasóban amaz észjárásnak is, mely az idézett következtetésben ekként nyilatkozik: Minthogy vannak nyelvünkben oly szók, a melyekről kétségtelen, hogy valamely más nvelvből kölcsönöztük, s olyanok, a melyeket tőlünk más nyelvek vettek át, végre olyanok, a melyeket mint kiképzett származékokat vettünk kölcsön: ennélfogva mi a magyar szókat idegen nyelvek szavaival és szavaiból is meg fogjuk magyarázni.

Jóllehet azonban, hogy az idézett hely nem a logika hitelének öregbítését tüzte ki magának czélúl, mindamellett egyike ama kevés helynek, a melyeknek olvastára nem reméllt megelégedés fogja el valónkat. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy voltak akkoriban a nyelvtudományi osztály keblében olyanok is, az idézet kifejezése szerint: "bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek", a kik épen nem helyeselték a minden nyelvvel való összevissza hasonlítást, s nem helyeslésüknek hangsulyozott kifejezést is adtak. Igaz ugyan, hogy szavuk a pusztában kiáltónak szava maradt, vota enim numerabantur non ponderabantur, de azzal érdemük semmi kissebbséget sem szenvedett, s ez idő szerint övék az igazság.

Hogy a nyelvünkbeli szókat minden, bármi más nyelvé-

vel lehet és szabad is összehasonlítanunk, az imént hallott okoskodáson kívül még a következővel iparkodik bebizonyítani a szerkesztőség. A három lapra (22-24.) terjedő bizonyítás rövidre fogva így hangzik: "Vannak rokon nyelvek. A nyelvek rokonságát a történelem állapítja meg. E szerint rokonok, a melyek közt anyai és leányi viszony létezik, pl, ó és új hellén, ó és új germán nyelvek; másod ágú rokonságban állanak egymással a testvérnyelvek, pl. az olasz, spanyol, portugál, franczia, vagy a szláv családú cseh, lengyel, orosz, illir, szerb nyelvek. Ámde a leánynyelvben s még inkább a testvérnyelvekben vannak oly szóanyagok és alakok, a melyeket se az anyából, se a testvérekből megfejteni nem lehet; ha már ezek is, a melyeknek közös származása a történelemből bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartsunk azon nyelvek felől, a melyeknek nemzedéki leágazása az öskor sötét homályában vesz el? Minthogy tehát történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokonként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelől vérségi, másfelől nyelvi származásunkat kétségtelenűl megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvárkodni, vagyis a nyelvhasonlítás." E bizonyítás tarthatatlansága annyira szembeötlő, hogy néhány szó elég lesz gyarlóságainak föltüntetésére. Először is ha a történelemhez fordulunk fölvilágosításért, hogy mondja meg nekünk - Polynesia, Afrika, Amerika legtöbb népét nem is említve, valamint Ázsia s Európa nem egy népét is hallgatással mellőzve, a melyekre nézve e tekintetben semmi válasza sincsen – hanem hogy mondja meg nekünk példáúl csak azt, minő népekkel rokon, mely nyelvnemzetséghez tartozik a czigány: feleletét minden egyébnek nevezhetjük, csak fölvilágosításnak nem. "A szótár-irók tehát, a mint e helyre nézve már Hunfalvy Pál megjegyezte, többet kivánnak a történetirástól, mint a mit az megtehet. A népek leszármaztatását a történelem soha sem határozhatja meg azon egyszerű okból, mert a népek alakulása idejében nem voltak történetirók." De azért ismeretlen-e előttünk a czigányok származása, nem tudjuk-e, hogy nyelvük melyik nyelvnemzetség melyik családjának a tagja? Azt szükségtelen említenünk, hogy

ennek meghatározását a nyelvtudomány van hivatva teljesíteni. Elfogadva azonban a szóban levő tétel helyességét, mindamellett csudálatos marad a belőle vont következtetés, hogy szabad nyelvünket bármely, sőt minden nyelv rokonának tekinteni s velük egybehasonlítani.

"Ijesztő tájékozatlanság affectálása!" E szavakkal jellemzi Hunfalvy a szótárszerkesztők abbeli tanítását, hogy a nyelvek rokonságának meghatározása a történetirás föladata körébe tartozik; s e szavaivál csak a tiszta, teljes igazságot fejezi ki. Valóban, affectálták a tájékozatlanságot, s hozzátchetni, megdöbbentő tájékozatlanságot. Íme a sok, nagyon sok közül, a mint majd utóbb látjuk, ezen a helyen csak egy fényes bizonyítéka neki. A 24. lapon így szólnak a szerkesztők: "A mely nyelvek nemzedéki fonala az öskor sötét homályában megszakad, azokat észtanilag csak inductio útján hasonlíthatjuk. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra (helyesebben mondva: nemzetségekre Sz. G.) osztályozták, u. m. sémi, árja v. indoeurópai, uralaltájiakra sat., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finn-török családba kebelezvén." Itt tehát a szótárirók maguk mondják ki, hogy a nyelvek rokonságát a nyelvtudomány állapítja meg; s megemlítik a rokonság némely osztálvait is, s meg különösen azt, hogy a nyelvbuvárlat szerint a magyar az uralaltáji nemzetséghez, a finn-török családhoz tartozik; s föntebb mindamellett, a mint már hallottuk, mintha minderröl egy árva hangot se tudnának, aztán meg nyomban rá minden megszakítás nélkül mégis így szólnak: "minthogy eddig a történetiróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalági vérrokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvvel van ezek közül leányi, vagy melyekkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban: ennélfogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyilt téren állunk, mint a többiekre nézve". Lehet a nvíltan megvallott s készséggel elismert igazságnak ily szándékos megtagadását és elcsavarását kiméletesb szavakkal kifejezni, mint "ijesztő tájékozatlanságnak affectálása"? Szarvas Gábor.

∱iz "-ár, -ér" képző.

--- Ideje, hogy homályosabb képzőinket tudományos bonczoló kés alá vegyük. Budenz, Simonyi ide vágó dolgozatai mellett legújabban Halász Ignácz kezd ritkább képzőinkről egy czikksorozatot a Nyelvör jelen évi folyamában. Legelöször az ár, ér képzöt vette fel, s végzett is vele a 2. számban. Újabb keltű ár, ér képzős szavainkat teljesen helyteleníti, a mennyiben e képző vagy holt vagy szláv képző, s a mennyiben magyar, csak alig egynéhány szót alkot. Vizsgálódásainak végeredményét szivesen aláirnók, ha bizonyítékai ellen nem lehetne több rendbeli kifogást tenni; más szóval, ha azok teljesen meggyőzők lennének. S vizsgálódása nem is öleli fel teljesen azt a tért, melyet a vizsgálódó maga elé kitűzött. Annak, a ki valamely tétel igazságáról meg akar bennünket gyözni, nem szabad így beszélni: "Ezek az ár, ér végződésű szavak jóformán teljesen kimerítik azon szókat, melyekben az ár, ér képző voltát ki lehet mutatni". (63. l.) A czikkirónak nem csak ezeket kellett volna teljesen kimerítőleg elsorolni; hanem össze kellett volna gyűjteni a nyelvűnkben használatos minden ár, ér végű szót (s erre nézve jó segítőt talált volna Simai rímszótárában); csoportosítani öket magyar. szláv, német, török sat. eredetűk szerint. Azonban, úgy látszik. hogy Halász csak könnyedén akart elbánni a dologgal, s mintegy csak emlékezete tárházából szedte össze a felhozottakat.

A részleteket illető megjegyzéseimet két pont alá sorolom:

- 1) Kifogás alá eső.
- 2) Hiányzó adatok.
- 1) Halász szerint a csaplár, foglár, hajtsár szókban az ár szláv képző. Szerinte a legfontosabb ok ezen állítás igazolására az, hogy "mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek elöször forgalomba, a hol szlávok laknak". Nem tudjuk, hogyan értsük az "újabb keltű" kifejezést; mert csaplár már Molnár A. 1611. kiadású szótárában megvan, a foglár-ról meg maga a czikk mondja, hogy a "régibb nyelvben" madarász jelentése van. De ha csakugyan újabb keltű volna is e két szó (a mint hogy nem az), új voltukat nem lehetne erősségül felhozni szlávos képzésük bizonyítására, mert nyelvűnkre a szláv befolyás megvolt már legrégibb nyelvemlékeink korában is. Azt pedig, hogy a fentírt három szó szlávok lakta vidéken jött először forgalomba, nem elég csak odavetni, hanem bizonyítani is kellene; bár nem hiszem, hogy adatokat lehetne szerezni bebizonyításukra. Épen így nem elegendő a gombár- és sajtár-ról (= sajtárus) azt mondani, hogy "némely magyar vidéken" használják. Szeretnök

MY.

tudni, hol, s idézve látni azon hiteles forrást, mely használataktólójegyezte. Gombár-t nem említi sem a Nagy Szótár, sem a Tájszótár; sajtár-t a NSz. igen, de nem sajtárus értelember: pedig a czikkiró erőssége épen e jelentésre támaszkodik.

A csaplár nem magyaros képzését azzal okolja a czikk, mert benne a magyar ember "annyira nem érezte az ár módosító erejét, hogy az ár képzövel teljesen azonos -s képzövel is ellátta". Ezen állítás nagyon sokat veszít erejéből, ha tekintetbe veszszük az eztet, aztat, ötet pleonasticus alakokat, melyekhez a szebbebet és tikjaimak féléket is hozzávehetjük (Nyr. II. 65.)

A joglár-ban szláv képző van, mert "a régibb nyelvben madarász jelentése van". Hiányoznak a régibb magyar nyelvből vett példák. És az sem áll meg, hogy a foglár-t "c s a k 48 után kezdték mintegy csúfnévül a zsandárokra használni"; mert az 1838-ban kiadott Tájszótárban ott van mint kemenesalji szó, még pedig csupán ezen magyarázattal: "gonosztevőt nyomozó, pandúr, vármegye szolgája". Ezt a szót különben hajlandóbb a czikkiró a fogoly névből, mint a fog igéből származtatni; mert "ellenkező esetben nehezen magyarázhatjuk meg, honnan került oda az az l és az eredetibb madarász jelentés". Az l-re nézve a Nyelvtud. Közl. X. 7. lapjára utalok, hol Budenz azt mondja, hogy az l és z "igéből alkot gyakorlatos igét, pl. maradoz, kötöz, metél, vetél"; az pedig, hogy itt a madarász jelentés-e az eredetibb, sub judice lis est; mert könnyen föltehetö az is, hogy a foglár-nak eredeti fogdosó jelentését később praegnanter átvitték a madárfogdosóra.

A vezér szóban sem magyar képző az ér, mert "legrégibb nyelvemlékeinkben nem találjuk, és legelőször Molnár A. szótárában fordúl elő." Én csak találomra nyitottam fel a Domonkos codexet, s ott találtam mindjárt az első lapon: "Bodogsagos zent damankos predicator zerzetbelyeknek herchege vezere". A vezér tehát már megvan az 1517-ben leírt Domonkos codexben, s ha a M. A. szótárának 1604-beli első kiadását veszszük is, ez állításában majdnem 100 évet tévedett a czikkiró. A ki pedig egy századot téveszt, téveszthet kettőt-hármat is.

2) A hiányzó adatokra már fentebb is utaltam, midőn e kérdés tisztázása szempontjából felsorolandóknak mondtam összes ár, ér végű szavainkat, s azután kiválasztandónak a szemet a konkolyból. E megjegyzések írójának tiszte, természetesen, nem lehet, hogy a czikkíró ezen mulasztását most itt pótolja; csak néhány példának fölhozásával akarja kimutatni a czikkíró adatainak hiányosságát és vizsgálódásának szük körét.

A felhozandó ár, ér végü szavakat két csoportba osztom; 1) világos igei alappal bírók; 2) melyekben a gyökér nem világos.

1) dob-ár. Népnyelvbeli szó. Lásd az Arany és Gyulai által szerkesztett "Népköltési gyűjtemény" II. 273. lapján, ezen gyermekversben: "Iszka dobár! Kinn a pohár". A gyűjtő, Török Károly, így értelmezi e szót a 494. lapon: "dobár a teliségtől kidomborodottat, megtöltöttet, degeszt, telit jelent. Innen mondják: dobár erszény, dobár zacskó; dobár has, mely a jól lakás következtében meg van telve, mintegy kidomborodva. Az említett helyen épen ebben az értelemben fordúl elő". A dobár e feljegyzés szerint csongrádmegyei tájszó; másutt, pl. Abaujban (Kassai I. 144.) a dobasz (= turgidus, tumidus) alak a járatos. Ez a dobár úgy viszonylik a dobasz-hoz. mint a kopár a kopasz-hoz. Mind a dobár, mind a dobasz dob igetőhöz tartozik. (Lásd e töt illetőleg Budenz Magyar-ugor szótárát 256—257. l.)

folyondár = "fákra s falra futó és a földön elterjedő fű. Szegedi szó". Tájszótár. Teljesen olyan, mint a czikkíró által egészen kifogástalannak elismert csapondár.

nyúzár. Szabó D. szerint = nyuzga. NSz. szerint: 1) gyepmester, gúnyosan: űgyetlen hentes, mészáros; 2) átv. értel. ki másokat fosztogat, zsarol.

kopár = glabretum, kopasz mező, M. A. A kop-ik igét Budenz nem említi ugyan a Magyar-ugor szótárban; de ez csak annyinak vehető, hogy e szót az ugorságból nem lehet kimagyarázni. Hogy a magyarban rég használt ige, az ellen nem lehet kifogás; s így a belőle képzett legkevesebb harmadfél százados kopár ellen sem. Hogy a kopár nem a törökből származik. kimutatta Budenz a Nyelvt. Közl. X. 120. lapján.

csalmár, Matkó Bányász Csákány, 157. l. Az m lehet deverbalis igeképző. Matkó e szót csaló értelemben használja.

A következő két szóban az ár után más képzők is sorakoztak. csúfondáros. Kresznerics szótárában az van róla mondva, hogy előfordúl egyebek közt Heltainál és Sámbárnál. Említi a Tájsz. is mint székely szót. Bár Kresznerics, úgy látszik Sándor István után, ezt is feljegyzi róla: "Terminatio turcica prodit vocem esse semi barbaram", mindamellett figyelemre méltónak tartom, s jónak láttam ide sorolni. A NSz. csúfold-ár-os-sal magyarázza, de helyesebben a csúfolód-ik igét vehetnök alapúl.

kullározó = kullogó, kalandozó. Matkó B. Cs. 290. 322. A kull igetőt illetőleg l. Budenz Magyar-ugor sz. 80-81. l.

Az itt következőben meg az ár főnévhez, legyen az hár eredetileg szláv szó, járúl:

suhanczár, suhancz, fiatal legény. Matkó, B. Cs. 7.

A következő öt szóban a tö és képző a magyar nyelv körén belől szét nem választható ugyan, de mint régi használatú szavakat figyelemre méltóknak tartom s érdemesnek találom ide följegyezni.

ledér, dissolutus, M. A. ösztövér, macer, M. A.

peszér, calo. cacula. M. A. Calepinus szótárában halpöszér = halkereskedő; méhpöszér = méhtartó; tálpöszér = tányérnyaló.

tözsér, negotiator, M. A.

bellér, tájszó, Makón = disznóvágó; a székelyeknél s néhol a Királyhágón innen is (a NSzótár szerint) a. m. marha- vagy sertéskereskedő.

A föntebbi megjegyzésekből az is kiviláglik, hogy összesen mégis talán nem csak "nyolcz, magából a magyar nyelvből kimagyarázható ár képzős szavunk van," mint a czikkiró mondja. S e szerint, habár az ár, ér-t a jelenlegi népnyelv újabb képzésekre nem használja is, nem szabad e képzőt, mint a magyar nyelvben meglévőt, teljesen eltemetnünk, s a nyelvújításnak vele helyesen képzett, s az irodalmi nyelvben szükséges szavait elvetendőknek bélyegeznűnk; úgy szintén az irodalmi nyelv számára vele való képzéseket teljesen letiltanunk. S idézem erre nézve Budenznek a Nyelvör I. 12. lapján mondott szavait: "Az irodalmi nyelv mindenütt többé-kevésbbé anachronisticus, a mennyiben a nyelv elmult korszakaiból is megtart szókat és nyelvalakokat, s nagy oka is van nem követnie a népnyelvnek minden esetleges elszegényedését vagy megfogyatkozását". De alább óhajtani látszik, hogy az irodalmi nyelv szókincsbeli szaporodása egy nyomon járjon a népnyelv fejlődésével, és csupán a szűkségesnek mértékére szorítkozzék.

Ezeket tekintetbe véve a czikkirónak föladata lett volna összegyűjteni újabb keltű ár, ér képzős szavainkat; elválasztani köztűk a helyes képzésűeket a helytelen alkotásúaktól, a szükségeseket a szűkségtelenektől; s ilyen módon lehetőleg tisztázni e kérdést, s nem csak azzal ütni el a dolgot, hogy "ki győzné öket mind elsorolni?"

A miket itt elmondtam, úgy mondtam el, mint a kérdéses czikk olvasása közben és folytán keletkezett megjegyzéseimet, némi figyelmeztetésül az irónak és olvasónak. A kérdés bebatóbb tisztázását ez által csak sürgetni akartam, legkevésbbé sem pedig bevégezni.

Komáromy Lajos.

kormár (Carbo - népnél károlkatona, helyesebben karakatna, török szó: fekete madár): kormorán; merüly (Dyticus - népnél buksi bogár, csíkbogár): merűlő; nyikor (Saperda): nyikorgó; falha (Bulunius): falánk c siga; hengye (Myrmica): gyepi hangya; kürcs (Buccinum): hullámos kürt; makár (Scomber külföldi hal, mely nálunk még a kereskedésben sem szerepel, maradjon): makréta; neresz (Nereis): Nereisz: onka (Felis onça – délamerikai macskafaj, melynek neve onça csak tudatlanságból olvastathatott igy; azért maradjon): onsza; rány (Maeandrina): ránczkorál; sőg (Cassis): sisakcsiga: tángyér (Planorbis) tányércsiga; tőrözs (Sirex): fatörzsökdarázs; agócza (Ennomos) – talán azért, mert hernyója ágcsonkulathoz hasonlít): ághernyós araszka; ajkócza (Labrus): ajakhal; ángolcsa (Anguillula – a népnél eczetféreg): ángolnácska; arangy (Chrysis) a népnél aranybogár: aranydarázs; ászka (Oniscus a népnél pinczebogár, penészbogár és): ászokbogár; billegény (Motacilla – a népnél barázdabillegő, – billegetö, - billegtetö): billegö: csontany (Ostracium): csontpaizsú hal; csövely (Fistularia – a régiebb íróknál pipaszárhal): csöveshal; csövöly (Serpula): csöféreg; férge (Vermetus): féregcsiga; fése (Pecten): fésü kagyló; féske (Pectunculus): fésücske; fövenyész (Arenicola): fövényféreg; furdancs (Teredo): fafurdaló; gombány (Fungia): gombakorál; gyökrény (Rhizostoma) táplálkozását legjobban bélyegzi a gyökérszáj; hajósz (Naucrates): hajókövető; hágcsa (Scalaria): hágcsóscsiga; holda (Orthagoriscus): holdhal; holyga (szömörcse, Physalia): hólyagcsa; horgály (Echinorhynchus – a népnél horgasféreg vagy) horgas giliszta; húrony (Gordius - a népnél vizi giliszta): húrféreg: igászka (Zygaena, iganc): igaszarvú (lepke); karcsa (Leptura): karcsú (czinczogó); kerekély (Hydatina): sodró állatka; kosány (Lamia): kosszarvú (cincogó); kürtöny (Stentor): kürtállatka; lejtike (Salticus): lejtő pók; makkály (Balanus): tengeri makk; makkony (Balaninus) úgy, mint a népnél: makk zsizsik; mereszke (Ablepharus): (merev) gyík: morga (Marmota – a népnél murmutér, a régiebb íróknál): mor mogó; morgony (Trigla hirundo) a régiebb íróknál ügyes fordulatai miatt fecskehal; de sokkal inkább bélyegző a hangja, azért: korgó vagy morgó hal; olla (Forficula – a népnél fülbemászó, fülmászó): ollófark; orsa (Petromyzon): orsóhal; örvöly (Circus) - a népnél örvös kánya v. vércse; örvös ölyv nem hangzik

jól: (örvös) sólyom; paizsány (Tethyra – a népnél a többi poloskával eggyütt csak büdös bogár, büdös féreg, vagy pedig különösen büdös bencze, büdöspanna, büdöskata a Pentatoma nigricornissal eggyütt, mig a Pentatoma viridis: (būdösmarczi): paizsos poloska; paizsány (Clypeaster): paizsos borzocska; pattogány (Brachinus): pattogó: pénzige (Nummulites) mint a népnél: sz. László pénze; pirék (Cochenille, Coccus cacti): helytelen képzés, az ék névképző pl. akadék, töredék, kellék csak igetőhöz járul; a régiebb művek szinbogár-nak nevezik; legyen egyszerűen: kosenilv, vagy (pirósitó) leveles tetű; pompály (fémész - Buprestis) a régiebbeknél: pompabogár; pölyhér (Lagria): pelyhesbogár; szemőke (Oculina): szemkorál; sziveny (Spatangus): szívalakú borzocska; szömörcse lásd holyga; szüveny (Cardium): szívkagyló; toroncsa (Turritella): tornyocska; túrony (Geotrupes): ganajtúró; uszka (Notonecta): hanyatt uszó; vakony (Spalax – a népnél vak v. földi kutya, vak murmutér, vak egér): vakondegér; viharcz (Procellaria): viharmadár; zárász (Clausilia): zártszájú csiga; babár (Pupa): bábcsiga; bőgöncz (Mycetes): b ö g ö majom; budkász (Cybister): bukdosó: cincér (Cerambyx - a népnél hegedűs vagy hegedűbogár, czinczinbogár): czinczogó; csörgönc (Crotalus): csörgö kigyó; csűcsör (Truxalis): csúcsosfejű sáska: festönc (Sepia): festő állat; fonalóc (Filaria, Trichina): fonálféreg; futonc (Carabus): futó bogár; füstönc (Capnodes): fűstbogár: gályaga (Argonauta): papirgálya; gályagáncs (Echeneïs): gály atartó; ganajóc (Aphodius): ganajbogár: gubonc (Cynips): gubacsozó; gyantár (Succinea): gyántac s i ga: gyaponc (Liparis): beg y a p jazó: gyöngyér (Avicula) és gyöngyiba (Meleagrina): gyöngytermő kagyló; hagymár (Pelobates): hagyma béka: husonc (Sarcophaga): húslégy; iganc l. igászka; iszapóc (Eristalis): iszap légy; jegér (Alcedo): jégmadár; kanály (Platalea): kanalas gém; keringőc (Gyrinus – a népnél villámbogár): keringő; kúponc (Conus): kúpcsiga; labdár (Ateuchus): labdacsozó; lajhár (Bradypus): lajha állat; lapár (Planaria): lapféreg; makancs (Anobium – a népnél ketyegő bogár): makacs bogár: orsonc (Fusus): orsó csiga; övönc (Dasypus): övöske: paizsda (Cassida): paizsbogár; sajgóc (Gymnotus a régiebbeknél görcsös, zsibbasztó, vagy: sajgató angolna; puhar (Telephorus — a népnél suszterbogár): puhabogár; selmőc (Pinna): selymes kagyló; selymér

(Hipparchia): szemesszárnyú (lepke); szöglenc (Vanessa): szögletesszárnyú; szörkély (Trichodes - a népnél méhészbogár): szörös bogár; szökcsér (Elater) a népnél: kovácsbogár; tajkonc (Chelonia): tengeri teknös béka: tajtár (Aphrophora) mint a népnél: tajték bogár; tegzér (Phryganea - a régiebbeknél puzdorján): tegzes; tekenc (Testudo): (szárazföldi) teknős béka; teknőc (Emys): (mocsári) teknős béka; uszár (Naucoris) uszó poloska; vilár (Colophotia): világitó; üstökönc (Comatula): üstökállat; zsugorc (Armadillo): z s u g or odó; ázalag (Infusorium): ázalék; liszke (Asopia): lisztmoly; ögény (Vitrina): üvegcsiga; ötöszke (Pentacrinus): ötkontyú; pandalász (Hyponomeuta): pandalmoly; tollag 1. tolló; tüsge, tüsgér (Murex): tüskés csiga; üveny (Thyris fenestrina): ŭvegfoltú lepke; csillér (Argynnis): csillogó; csánakorr (Carinaria): csolnak csiga; csőrszarv (Buceros) mint a régiebbeknél: szarvasmadár; kijafark (Ophiura): kigyófark; röpevet (Pteromys): szárn y a s e v e t; fakúsz (Dendrocolaptes) mint a népnél: famászó: falkúsz (Tichodroma) mint a népnél: falmászó; farág (Cossus): farágó; farkagom (Inuus): gombfark; farkutáncs (Cercopithecus): hosszúfarkú majom; fülnyes (Plecotus): nyesett fülü; hajórág (Lymecylon): hajórágó; hangyales (Myrmecoleon): hangyalesö; hátúsz (Notonecta): hanyattúszó; kaskopolty (Gasterobranchus): haskopoltyús; vizgáz (Lemnobates): vizgázló; homongya (Ammophila): homoki FIALOWSKY LAJOS. darázs.

BELÉNYESI GÁBOR NYELVÉRŐL.

Belényesi Gábor nyelve, magyarosságát tekintve, majdnem mintaszerű. Elolvastunk majd mindent, a mit újabb időben írt (névszerint Dickens Karácsonyi Énekének fordítását s a Budapesti Szemlében megjelent fordításait *), s arra a nézetre jutottunk. hogy szépirodalmunknak mai művelői közt talán egy sincs, a kinek stilusa magyarosság tekintetében Belényesiével vetekedhetnék. Igazi élvezet az élő beszéd űde zamatjától s a tősgyökeres népies kifejezések illatától átlengett irásait olvasnunk, ma, midőn nem csak politikai és tudományos prózánk, hanem szépprózánk is annyira ellapúl és oly színtelen kozmopolitikussá válik, mintha csak szándékosan kerülnének mindent, a mi a magyar nyelv

^{*)} Idézeteinkben kar. a Karácsonyi Éneket, a római és arab számok pedig B. Szemle új folyamának köteteit s lapjait jelölik. S. Zs.

kifejezése módjában egyedi, sajátságos, egyéb nyelvekétől elűtő. Mai íróink sokkal kevésbbé tanulmányozzák, sem mint kellene, magyaros prózaíróink és költőink nyelvét: Mikest, Pázmánt, Faludit, Gyöngyösit, Csokonait, Aranyt, s a népmesék nyelvét. S nem gondolnak arra, hogy, ha egy nyelv lassanként elveszti sajátságos, jellemző, árnyalatokat is megkülönböztető kifejezéseit: ez a nemzeti szellem eredetisége s önállósága hiánvát nem csak hogy szemmel láthatóvá teszi, hanem folyvást növeli is. Még nagyobb baj talán, ha az irodalmi nyelv - mint nálunk történt színtelenségben, idegenszerűségben s nyelvrontásban annyira eltávozik a nemzet élő beszédétől, hogy az irodalmi termékeknek nem csekély része a nemzeti művelődésre nézve terméketlen, haszontalan, létlen marad. Annál nagyobb elismeréssel tartozunk az olyan ritka írónak, ki az általános elszíntelenedés közt meg tudta tartani a nyelvünk sajátosságai iránti érzéket, s helyet ad nekik ott, a hol mások bizonyosan megfeledkeznének róluk. Hogy Belényesi mennyire enged az élő beszéd jótékony fölfrissítő hatásának. különösen bizonyítja az, hogy - félig talán tudta és szándéka nélkül - nem ritkán használ az ö saját nyelvjárásából egy-egy különös szót vagy kifejezést, de egészben véve a nélkül, hogy az irodalom engedte határt átlépné.

Mutatónak csak föltűnőbb magyaros kifejezéseit állítjuk itt össze, azokat, melyekkel mai irodalmi nyelvünkben ritkán találkozunk: engem gyermekszámba vesznek (nem, mint más mondaná: gyermeknek tekintenek) X. 84; míg én oda leszek (nem: távol leszek) VI. 373.; a mondó vagyok I. 180.; sokat is bánják VI. 155.; nagy maga-biztában III. 161.; mindig hiszi, hogy lesz még szőlő, lágy kenyér V. 165.; a mutatós kül-mez III 164.; kiknek minden lében kanál biztosaik V. 147.; minden ujabb munkába bele üti az orrát V. 156.; jobb lesz a fejük aljának, ha nem hozzák ide orrukat XIII. 218.; egy magadszerű gyermek VI. 351.; végedes végig III. 176.; teledes tele VI. 130.; soha míg a világ VI. 128., 162.; teljes világéletemben VI. 365.; néha napján VI. 176.; magunk szabadjára hagyott XIII. 211.; bezzeg elkelt VI. 130.; el-eljövögetett VI. 147.; két keze munkája után kellett megélni VI. 138.; a rózsabimbót a festőnek nyujtotta békeség fejében VI. 161.; honnan kaphatta szegény feje VI. 149.; About derék regényíró, de hirlapirónak nyomorú V. 157.; igen szőrszálhasogató vagy léleknek kar. 23.; megrettentett és siróba fakasztott X. 90.: hogyha a sz. Mária meg találná neki tiltani VI. 348.; minden keresménye kertecskéjéből telt ki VI. 128.; egyszer-másszor neki is cseppent egy-egy víg napja VI. 144.; még fele útját sem

menték el III. 181.; — te rossz szerzet VI. 339.; ludas III. 170.; egy egész összemarok egres VI. 164.; tanyát gabalyít III. 182.; a peckeskedő magas mályvarózsák VI. 333.; besorjázott, egyenként kisorjáztak III. 171., VI. 403., V. 163.; kecskebukáztak VI. 140.; pipákol III. 176.; állingál XIII. 248.; zöngicsél III. 177.; rövidke VI. 384.; szépecske VI. 326.; kényesecske III. 173.; terhesecske VI. 138.; esztelenecske X. 95.; kicsinykés X. 90.; gyermekebb u. 0.; egyikőtök, mindegyikőtök XIII. 227., 247.; — szévedez (III. 170., VI. 403.) nincs is a szótárakban.

Mindazonáltal csak annyit mondhattunk, hogy B. nyelve majdnem mintaszerű. Ezen fönntartásnak oka az, hogy egy tekintetben "nem-évados" a magyarsága: abban t. i., hogy az újabb irodalomban lábra kapott hibás szóképzéseket nagyon is használja, olyanokat is, melyeknek kerülése semmi nehézséggel sem jár. Pedig bizony nagyon fönnakad rajta az olvasó, ha ezeket a szép, élénk, magyaros mondatokat olvassa, s egyszerre csak egy-egy olyan szóra bukkan, melyről azt sem tudja, hol vette magát ebben a nyelvben; teszem mögület, küldöncz, játszma! S megvalljuk, részben azért fogtunk tollat, hogy figyelmeztessük, illetőleg kérjük Belényesi Gábort, ne engedje, hogy ezentúl ilyen foltok elrútítsák az ő irását. Kijegyezzük ide a kirívóbbakat s melléjük teszszük zárjelbe a helyes szavakat: a legtermészetesebb modorban (módon) XIII. 213.; irmodor (írásmód) V. 162.; gúnyor (gúny) I. 176., 189., VI. 153., két lapot töltesz be gúnyoraiddal X. 101.: beszély (elbeszélés) I. 178., VI. 166., 331.; tökély (tökéletesség) X. 82.; esély (eset, véletlen eset, történet, véletlenség) VI. 150., 386., ez részemre az esélyt (chance) nagyon fogja emelni (ez nagyon elősegíti dolgomat, ügyemet, kedvez ügyemnek, kedvezőbbé teszi helyzetemet, víz a malmomra) XIII. 245.; kétely (kétség, kétlés, kétkedés, kételkedés) VI. 137.; eszménykép (ideál) V. 154.; küldöncz (küldött. követ, hírmondó) III. 173.; elméncz (elméskedő, vicczelő) III. 160.; piperőcz (stucczer) V. 165.; játszma (játék, partí) III. 181.: gyárnok (gyáros, gyártó) X. 87.: mögület (háttér): fölület, jölületes fölszín, fölszínes; önkivület önkivüllét, magánkivüllét, öntudatlanság, eszméletlenség, ájultság, ájulás, 1. Nyelvör IV. 337.) VI. 335.; összetes (összes) XIII. 229.; gyermeteg (naiv) VI. 149.; avatlan (avatatlan) V. 166.; láthatlan (láthatatlan) I. 184.: rokonszenv (rokonérzés) VI. 136.; igetőt nem szabad összetenn: névszóval (l. Nyelvör IV. 2., 394., 490.), hibásak tehát ezek i irmodor (irásmód); jármű (járómű, v. kocsi, hajó stb.) VI. 166.: fekhely (fekvőhely, fekvés) VI. 396.; höghurut (hurut, fojtó hurut) X. 100.; boncztani készítmények (anatomia v. bonczolástan, anatomikus készítmények) V. 156. (a Flamen lakvárosában: e helyett is elég: a F. városában, vagy: a F. lakta városban VI. 399.). Regényetlen rendőr helyett jobb: prózai rendőr III. 165.; szörny népgyülés helyett jobb: tüntető népgyülés v. tömeges gyűlés, v. maga az idegen kifejezés: monstre-meeting, XIII. 236.

A rosz szavak használatánál inkább csudálkozunk azon, hogy néhány idegenszerűséghez is hozzá szokott. Különösen a mellékneveknek olyan németes összetételéhez, mely a magyarban nincs megengedve (l. Nyelvör IV. 53.): kecsteljes (kecses, kecscsel teljes) VI. 345.; vágyteljes (vágygyal teljes, sóvár. - epedő) VI. 146., 151.; tiszteletteljesen XIII. 230.: méltóságteljes VI. 346.; látomásteljes éj VI. 333.; kifejezésteljes ajkai V. 156.; faragásteli VI. 144.; kéjteli VI. 348.; boldogságittas VI. 358.; lázbeteg VI. 397. Ellenben nem használja a szellemdússágot, hanem helyesen szellemességnek mondja VI. 374. – Idegenszerüség továbbá, hogy ha valamiből csak egy-egy van minden birtokosnak, ö a többes számot használja, nem, mint nyelvünk szokta, az egyest; a hintók ragyogó terheiket rakták le (terhűket) VI. 336.; hogy levágják a parasztok fejeit s elfoglalják vagyonait (hogy levágják a parasztok fejét s elfoglalják vagyonukat) XIII. 218.; az emberek lelkei VI. 148., 151.; eljárásaik nem olyanok V. 157.; nem magyaros ez sem: hálás szemekkel nézett e h. szemmel VI. 345. Ellenben helyesen írja: szívöket s ajtajukat becsukták előtte (nem pedig: szíveiket s ajtaikat) VI. 402. – Kellemetlenül érinti az olvasót néhol a szenvedő ige (l. Nyelvör IV. 97.): elhagyatva álltak (e h. elhagyva) III. 169.; az elhagyatott öreg (az elhagyott ö.) VI. 170.; midön a dobozt eldobatni látá VI. 161.; különösen ilyen németes szerkezetben: lön megkísérelve (e h. megkísérlették) V. 161.; lön szellőztetve V. 166.; lön hozzá intézve VI. 156.; kárhoztatva lön X. 82. – Németes a főnévi igenévnek ilyen használata: abba nem hagyja piszkolni ellenfeleit (e h. ellenfelei piszkolását) V. 157. – Idegenszerű a miután kötöszó használata okhatározásra minthogy helyett I. 182. (l. Nyelvör IV. 54.): továbbá ezek: érti-e ezt ön? (e h. érti-e ezt?) VI. 355.; a csudálkozás kinyomata (e.h. kifejezése) VI. 364.; körme hegyéig franczia hölgy volt (tetőtül talpig) X. 82.; radikál (e h. radikális) V. 164. stb.

Különben is vét néhol a magyaros nyelvszokás ellen. Különösen a birtokos összetételek birtokragozásában. Ha az olyan birtokos összetétel, minő teszem "élettörténet" = "élet története", birtokviszonyba lép egy másik névszóval, akkor nem az összetételt szoktuk használni, nem mondjuk például, hogy valaki elbeszéli élettörténetét, mint B. mondja I. 181., hanem mind a

két szón külön megjelöljük a hozzá illő birtokviszonyt: élete történetét (l. Nyelvőr IV. 246.). Helytelenek tehát ezek is: a Bébé szívbánatja (szíve bánatja) VI. 137.; szívfájdalmára (szíve fájdalmára) VI. 378.; az ő gondolkodásmódja (gondolkodása módja) XIII. 211.: kunyhóajtaja (kunyhója ajtaja) előtt VI. 379.; hallom lábkopogásaikat (lábuk kopogását) VI. 175. Ellenben helyesen írja: a fejük alja (nem: a fejaljuk) XIII. 218.; születésed napja (nem: születésnapod) VI. 149.; magadviselete (nem: magaviseleted, mint némelyek írják) X. 101. – Szokatlanok (részben, igaz, csak a mai nyelvben) ezek is: megveszti fogadását e h. elveszti XIII. 226., 225.; lelkitesti e h. testilelki I. 175.; elszörnyűlve (elszörnyűködve) I. 189.; részesedhetnek (részesűl) VI. 134.; külsője (külseje) VI. 135.; a már el volt hervadottat VI. 367.; ha ránk méltóztat bízni magát (méltóztatik) X. 94.; nézesz (nézel) X. 90.; törekvett I. 183.; szó mint száz (e h. egy szó mint száz) V. 150.; rövidbe foglalva X. 99.; hordozzák a lehető lesek veszélyeit V. 150.; A. folyton remél egy diplomatiai állomásban V. 150.: a szín... nehézségeihez megszokott nyugodtsággal (e h. nehézségeihez szokott v. nehézségeit megszokott) VI. 158.; szintoly kevésbbé félt, szintoly kevésbbé vette számba (szintoly kevéssé) VI. 391., 398. – Vigyázatlanságok: kevésbbé nyaktöröbb I. 176.; a leány egész nagyságában rá mereszté kék szemeit (nagyságukban szemeit vagy nagyságában szemét) III. 184.; ilv kituno helyzet egy valamennyire eszes embert nagyratoro eszmékkel töltötte volna be XIII. 228.; egyet lehelve, a mely csaknem sóhaj vala VI. 366.

Következetlen vagy furcsa ortografia: ajėle X. 84., de helyesen ajféle 91.; isten utse (ugyse' v. uccse) I. 190.; sulytó (sujtó) III. 169.; küzködve (kűszködve) VI. 393.; menttek V. 148.; áráb (arab) VI. 350.; castanett (ang. castanet, francz. castagnette) III. 185.

Kívánatos, hogy az itt elsorolt hibáktól ezentúl óvakodjék, akkor mindent, a mit ír, zavartalanúl fog élvezhetni az épnyelvérzékű olvasó.

Simonyi Zsigmond.

Nyelvtörténeti adatok.

Okiratbeli magyar szavak.

Az alább következő nyelvtörténeti adatokat közölve a helyneveket úgy igyekeztem csoportosítani, hogy némi képét mutassák annak, mivel rendelkezett nyelvűnk már a legrégibb korban, s mit mindent használt és használhatott föl a föld fölszíne különböző alakulásainak, az egyes helyek változatos fekvésének, a hegyek, völgyek és vizek sokféleségének, különféle sajátságainak, söt culturalis minöségének, egy szóval, hogy a geographia nyelvén szóljak, a föld domborzati viszonyainak megjelölésére. Azonban igen sok kell még ahhoz, hogy ez a kép teljes lehessen; tehát inkább csak mutatványúl álljanak itt e gyér adatok abból a nagy szókincsből, melyet középkori latin okleveleink rejtenek magukban nyelvészetűnk számára.

A forrásra nézve megjegyzem, hogy legnagyobb részt a Wenzel-féle Árpádkori Új Okmánytárból, továbbá a Codex Patrius és Zichy Codex s a kamarai levéltár árpádkori okleveleiből szedegettem ki itt-ott, a mint következnek.

Fölösnek tartottam minden egyes adatnál a forrás idézését, s elégségesnek csupán az évszám megemlítését.

1. Helynevek.

Ág: (meta) venit ad quandam paludem ag vocatam...1268.—
piscatura ach-aga (ács-ága) nuncupata...1261. — (meta) descendens ad caput ereus-ag nomine...1231. — (meta) venit ad fluuium Zwew, et ibi juxta sebus-ag sunt due mete...1252.—
Előfordúl mint jelző is, ebben: ag-beruk (l. alább).

Ally a vminek: terram nogut-alia vocatam similiter divisissent...1300. — Ennek megfelelöleg van

Teteje valaminek: in campo cuius vocabulum erthethew...1229. — (meta) jungit quendam locum Myhalhazatetey vocatum...1296. — A felhozott példából világos, hogy valamint föntebb nem a szó szoros értelmében vett allyát a nagyútnak kell értenünk, úgy itt sem épen a Mihály háza tetejét, hanem valamely a ház táján fekütt emelkedettebb helyet.

Ár, árd: stagnum folo-ard...1194. — Csak emlékezetből tudom, hogy olvastam valahol alo-ard-ot is, s míg egyiket a másik nélkül talán nem értettem volna, e két példa együtt világossá teszi, hogy az ár szónak d képzős alakjára akadtunk a folyó és álló jelzők kiséretében. Megtaláljuk ebben is: ar-usto u (l. alább).

Árok: (meta) vadit ad locum qui aruk vocatur...1269.— quidam locus meyd-aruk (meggy-árok)...1297.— (meta) tendit ad aruk que vocatur wyzesfener...1239.

Aszó: pervenit ad quandam viam anarozou dictam...
1295. — juxta aquam berek-zow...1231. — vallis que vulgariter hatarus-ozou nominatur...1265. — rivulus cadit in alium quem quidam ÿcur-ozov vocant....1236. — vallis medy-ozou...1295. — locus vyzes-oscou...1270. — Mint jelző eléfordúl ebben: (meta) cadit ad fluvium azyu-zortus..

1300.; mivel azonban a z y u nak az akkori irásmód szerint a kiejtésben a s z ú felel meg, nem tudom, szabad volt-e ezt a szót az a s z ó mellé sorakoztatnom?

Bércz; egyike a leggyakrabban található közneveknek. mely mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent; a XV-ik századig majdnem kivétel nélkül berch-nek írták: (meta) venit ad galambuk berchv...1265.

Berek: a quodam nemore quod agberuk vocatur...

1275. — quoddam nemus nomine gyrus-berek...1291. — meta
protenditur versus monyorous-berek...1300. — deinde ad
quoddam rubetum som-berek vocatum...1293. Figyelemmel
kisérve e szónak használatát, úgy vettem észre, hogy sík vidéki
határjárásoknál nem fordúl elő, s körülbelül arról gyözödtem
meg, hogy a berek szón mindég fával, cserjével benött dombos
helyet kell értenünk.

Dülö; mai nap széltiben ismeretes és használatos szó, s úgy látszik már régen kizárólag a szántóföldekre alkalmazták: fimata terra que duleufeld appellatur. 1276., és igen találóan. mert épen a szántás teszi a földet egy bizonyos irányban dülövé.

Eleje vminek: piscina turdus-zorom-eley...1260.— Satur-eleu; így találjuk a mai Sátor-allya-Újhely nevét egy 1261. évi oklevélben, a mi arra vezethet bennünket, hogy földrajzilag valaminek az eleje vagy az allya ugyanazt jelenti; a turdus-zorom-eley mint halastó is csak úgy képzelhető, hogy a turdus-zorom alatt fekütt. Az elejének megfelel a

Möge v minek: (meta) cadit in vallem wlgo egeurmeugh appellatam...1263. — vadit per vallem mege-megh vocatam...1263. (Egynémely szavunknak az árpádkorbelitől elűtő irásmódjára nézve meg kell jegyeznem, hogy számos azon korbeli oklevél csak későbbi átiratban maradt ránk, az átírók pedig többnyire saját koruk orthographiáját alkalmazták.)

Ér; a kisebb vizek leggyakoribb általános neve: (meta) vadit ad rivulum qui ferges-her dicitur...1228. — piscina homus-er...1067. — (meta) descendit in sarospotok quem nominant heer...1268. — Előfordúl a deminutív d képzövel is. pl. piscatura kys-ered...1297.

Erdő: mons war-erdey...1265. — silua erdeud...1231. Eresztvén v (l. M. Nyelvőr 1877. 123. l.): meta venit ad unam parvam silvam quod vulgo vocabulo erezteuen dicitur.. 1244. — sub quodam nog-erezteuen... abinde intrat in unum kus-erezteuen...1203. — Benke erestewene...1265.

Fark: cacumen montis hegh-fark...1265.

Fenék: (meta) vadit ad locum qui fenek vocatur..1260.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Fenyér: locus popu-fenerii vocatus.... 1229. — meta tendit ad aruk que vocatur wyzes-fener....1239. — Gondolom, mai nap valami vízi növényt neveznek fenyérnek; a Nyelvör gyűjtőitől meg lehetne tudni. használják-e helynév gyanánt is, és miféle helyekre alkalmazzák?

Fertő, fertes: (meta) pervenit ad vnam vallem que vocatur fertes...1268. — transit ad locum qui gyznow-fyrtes dicitur...1252.

Fok: (meta) transit Danubium subtus quoddam fuk...
1291. — in quodam loco per meatum aque, qui fok dicitur...
1300. — locus kuchurd-foka et nekech-foka...1296.

Fö: ad caput voraginis quod dicitur churthu-feu... 1086. — locus horh-fw...1268. — locus kenderhel-few.. 1257. — (meta) pervenit ad rivulum medwe-few...1303. — ad locum melpothok-few vocatum.... u. o. — descendit ad pratum seed-feu nuncupatum...1292. — usque ad kut-feu.. 1268. — ad quandam silvam teluk-feu vocatam....1288. — locus teteu-feu...1275. — vallis weresferte-ffeu...1293. A fönek ellentéte a

Láb: teluk-lab-reth...1295.

Föveny: locus fas-fuen, locus geres-fuen..1291.— Megtaláljuk ebben is: ad quoddam uadum quod fuen-zoim (?) dicitur...1256. Nagy Gyula.

Miskolczi Gáspár. "Egy jeles Vadkert." (Löcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

Posár: Az Alosa tsak igen paraszt Hal, nem sokat kůlômbôz a' mi Posárainktól. 546.

rekeg: vartzogó és rekegő Békák. 260.

remete-bagoly. 495.

rézorru rigó. 461. repülő szarvas: Némely-

lyek (szarvas bogarak) nagy őreg szarvúak, kiket repülö Szarvasoknak-is neveznek, 662.

rók-lúd: Vagyon ollyan nemů Lúd-is, mellyet a' Deákok Vulpansernek hívnak, Magyarúl Rók-lúdnak mondhatjuk. 352.

röhögi: a' Disznók kezdettek röhögni. 34. sármányka. 410. százlábu (bogár). 629. szárnyas hangya. 629. szarvas-kigyó (cerastres).

606.
s a r h u d i k: Az Elephantok
Idegenekkel nem sarhudnak
(közösülnek). 29.

selyem-eresztő bogár. 676.

sivo bagoly (striges). 496. sõrég (hal). 555.

strutz-teve: avagy tevemadár. 295.

tenger tajtéka: A' Gödény nem tenger tajtékával szokott élni, hanem vízi állatokkal. 344. tengelicz. 466.

tengeri hernyó. 636.

tengeri-borjú vagy Foca. 542.

tengeri-kakas avagy Koboz (hal). 544.

ténta fos ó Sépia nevů hal. 521.

vad kender avagy béka len. 350.

v e m h e: mikor apró vemhéi vannak (az Elephantnak). 26.

veres-begy. 461.

veréb: a' veréb az o nevezetit vagy hogy a' verébtől votte, mivelhogy a' verebet a' kórság gyakorta veri: Avagy hogy votte a' Herétöl, úgymint melly a' Herénél-is herébb (haszontalanabb). 975.

vére hulló fů: cinadonna.

verdik (vedlik): a' Sas az o tollaitól gyakorta meg-verdik. 283.

vizi szunyog. 636.

vizi pók. 636.

ŭrge: A' Migale, félig Menyét, félig Egér, minémů az ůrge. 239.

záp tojás. 292.

zápul: A' Denevérek ha tsak meg-illethetik-is a' gólyák tojásit, mindjárt megzápúlnak. 335.

zomborál: nagy dongó szavával zomborálva jár 's kél (bogár, dongó). 656.

z ú z: mint a' madaraknak az o begyek és zuzzok.

Könnye Nandor.

Kérdések

a Nyelvör gyüjtöihöz.

- 1. Mely vidékek azok, 1) a hol a ból ből, tól től, ról ről ragokat tisztán, egészen úgy hangoztatják, miként az irodalmi nyelv kiejtése követeli; tehát temetőből és nem temetőbül vagy temetőbű, asszonytól és nem asszonytul v. asszonytú, háztetőről és nem tetőrül v. tetőrű? 2) Mely vidékek azok, a hol a több birtokos egy birtokbeli 3. személyragot csupán ok ök-nek ejtik; tehát lábok és nem lábuk, szemők és nem szeműk; továbbá, a hol ez a kiejtés uralkodó, midőn épen e kiejtés következtében a most említett ragos alak a többesi alakkal egyenlővé lesz, vajjon az illető tájejtés megteszi-e a kettő közt azt a külömböztetést, a melyet az eddigi irodalmi használat megkövetel; tehát asztalok (tische), de asztaluk (ihr tisch); körmők (nägel), de körműk (ihre nägel); orrok, de orruk; bőrők, de bőrűk; sat?
- 2. Ha egy a birtok s több a birtokos, akkor kétféle eset állhat elő: a) az egy birtok külön-külön megvan mindegyik birtokosnak; b) az egy birtok közös, egyik birtokos sem mondhatja teljesen a magáénak. Ez utóbbi esetben a dolog természete

TYPE MY AST

KÉRDÉSEK.

szerint a birtok minden nyelvben egyes számban áll; pl. patria nostra, unser vaterland, hazánk sat. Az első esetben az idegen nyelvek nagyobbára többes számba teszik a birtokot; pl. animi pugnantium, corpora mortuorum, equi militum, conjuges nostrae, sat. Igazolja-e a megbízható népnyelvi használat nyelvűnkben is ez utóbbi szerkezetet; hallhatók-e például a nép ajkáról az ilyesek: Nem tudjuk fejeinket hova hajtani; fogjátok be nyelveiteket; lehúzták még a bőreinket is; mind megemelték kalapjaikat; kirántották kardjaikat; az egész helvségben mind nádból vannak a házak födelei; hogy vannak kendtek a feleségeikkel; a népek már mind visszatértek falvaikba; eskütt uramék erre egyszerre fölugrottak székeikről, sat. fejünket, nyelveteket, kalapjukat sat. helyett? Az oly példák, a melyekben a birtoktöbbség is lehetséges, mint: a házak kéményei, udvarai, kapui – a falusi házaknak rend szerint ugyan egy kéményük, udvaruk, kapujuk van, de lehet, söt néha több is szokott lenni – mint határozatlanok nem fogadhatók el ez esetre nézve hiteles tanúknak.

3. Birtokviszonyban álló összetett főnevek (lábuj, hajszál, ostornyél, kocsirúd sat.) személyragozásánál használatos-e az efféle szerkesztés: hajszálam, hajszálad, hajszála, hajszálunk, hajszálatok, hajszáluk, s ha használatos, minő esetekben az? A kérdés tisztázására elkerülhetetlenül szükséges, hogy az ide vonatkozó példák ne kiszakasztva, hanem teljes összefüggésükben legyenek közölve.

A Szerkesztőség.

V ÁLASZOK

a Nyelvör VII. 85. lapján tett kérdésekre.

I.

5. A milchgeschwister fogalom eredeti magyar kifejezését Szegeden és az alföld nagy magyar vidékén soha se hallottam. Azt hiszem, erre eredeti magyar szót hiába is keresünk; minthogy a régi magyar erkölcsök szerint a családanya egyik legszebb joga és kötelessége volt a gyermekszoptatás.

Van népünknek egy régi jó, sajátságos szokása, mely némileg ide vág. A távozó anya gyakran hetekre is kis gyermekét a szoptató szomszéd asszonyokra bízza, a kik azt az anya visszaérkeztéig szorgalmasan és sorra szoptatgatják. Az ilyen szivesség persze kölcsönbe megy, és nincs eset rá, hogy valaki megtagadja.

A mi a tejtestvért illeti, e szót Szegeden soha, s ha másutt

hallottam is, csak neveltebb egyéntől hallottam, a ki ismerhette a milchgeschwistert is. E szó tehát határozottan az újabb idők szükséglete folytán, s látszik, hogy csakis szükségből készült. S minthogy e fogalom kifejezésére régebben szükség nem volt, véleményem szerint régi magyar szónk nincs is rája.

VARGA JÁNOS.

II.

3. Kuvarczon vagy kavarczon járni itt életben van e helyett: szégyent, gyalázatot, kisebbítést, vagy akármiben szerencsétlenséget, kárvallást szenvedni; s általában ha váratlanúl és véletlenül történik, a mire épen nem számolt az ember, s mégis el kell türnie, az ilyen és hasonló esetekben mondják: kavarczon jártam.

(Klézse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

III.

4. Az udvarhelymegyebeli nép szájából hallott fődrészeg, fődsüket terpeszkedő hangoztatása a közlőt félrevezette; innen van, hogy a fődnek ejtett föld helyett főttet értett; holott ama vidék épen úgy. mint más tájak népnyelve a szóban levő kifejezésekben valóban földet ért. Ezt bizonyítják a válaszok és Kiss Ignácz értelmezése különösen. Fődrészeg tehát annyit tesz (a mint hogy így mondják is) mint: ojan részég, mind a főd, azaz magamagával tehetetlen, mint a föld, vagy mint egy darab föld; fődsüket = süket, mind a főd, fődnéma = néma mind a főd. E két utóbbi variansai: úgy nem hall, mind a főd; úgy nem szól, mind a föd (példáúl a megátalkodott ember, az öntudatlanúl fekvő beteg).

Végül meg kell jegyeznem, hogy a födbolond (annál kevésbbé a fött bolond) kifejezés épen nem, hanem csakis a sült bolond használatos Udvarhelymegyében, valamint a Székelységben mindenütt; én legalább a Székelyföld széltében-hosszában csak ez utóbbit hallottam.

PAAL GYULA.

Népnyelyhagyományok.

Szólásmódok.

Hajdú megyelek.

Ki szereti a szípét, vagy törüld még az órod: figyelmeztetések a faggyú gyertya hamvának elkoppantására.

Vállas, mint a lapát.

SZÓLÁSMÓDOK.

Szíp felesíge léssz: arra mondják, ki a macskát nagyon szereti.

Ha úgy tudna sétálni, mint a farát riszálni.

Csak úgy üzsd-össze-hadd-ott csinállya: rosszúl készíti.

Nem parancsolsz nekem abbúl: abban a dologban nem parancsolsz nekem.

Oda ment nagy fittyre: hiába.

Eggyik fülemen bemegy, a másikon kijön: nem akarom meghallani.

Száji le szatyor a szekérrül.

Töpörtös a szája: ótvaros.

Olyan mint a cseppentett vír: piros.

Sebės kutya futtába: gyorsan.

Bíkessíges felfordúlást kívánok: tréfás kívánság az utazók számára.

Prücski van: jó kedve van.

Nė prjön ki a nyavaja: ne bolondozz!

Különös, mint a harapófogó. Szíp két madár égy físzékbe. Rájár a rúd: sok dolga van. Méggyógyúl, mire fírhe mígy.

Sokat ivott a lova: igy szólják meg a kocsist, ha nagyon titi lovát.

Olyan sétít van, hogy mégállana benne a vasvilla.

Majd rád nízěk!

Tuggya a dürgíst: járatos valahol. Úgy áll, mint a Sion hegye: erősen áll.

Kinyalta magát: kicsipte magát.

Lėssz még czipó, lágy kényír: lessz még arra jó idő.

Olyan savanyú, hogy kinyílik a bicska tülle.

Mongyuk jámbornak a gazdát: köszönjunk s indúljunk.

A ki messzibb lakik, indúlhat.

BAKOSS LAJOS.

Szögediek.

Mögtörödött, min Szabó Tecza a bálba. (Nem tánczolt, mégis azzal dicsekedett, hogy a sok tánczba egész megtörödött.)

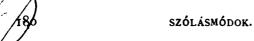
Nem tanájja hejjit, mint Csatakné a mönyinek. (Mindig bejjebb üttette a lakodalomba, mig végre az asztal sordulatnál folyton lejebb jutott s utoljára a pad végére került.)

Ún-néz, mind a kinek kendör-föd nem jutott.

Ugy keserög, mint a fazékba a hurka.

Mindön embör égy idős a fejivel.

Rug-vág mint a dorozsmaji tehén.

Az is olyan, mint az éggy éjjeli fagyás: nem sok haszna van-Váltóztattya, mint Csausz az ételt, hun irót, hun savót.

Ugy áll a nád, mint a félegyházi mécs.

Nini, hogy mögnyött a bűrök: hogy hetvenkedik.

Illik neki, min tehénnek a gatya.

Nem éri fő ököllê: nem éri föl ésszel.

Szöre szálán eltünt.

Ún-néz, mint a Pilátus macskája: kancsalit.

Vagy ögyé, vagy eggyet tögyé: egyél, vagy hadd ott.

Te vagy anyádnak a legszöbbik fija, a kivê a többit ijeszgetik.

Karszügyön, karkézön vezeti: karöltve.

Nincs hé lelkinek hova lönni.

Szépen vagyunk a görbe füsűvê.

Összetörjük a kalányost. (Mikor nagy vigasság esik, akkor szokás mondani e helyett: kirugjuk a ház oldalát.)

Tojik Bihari, még mög is vajazi.

Árjányos hitü: hitetlen = arianus hitü.

Mögverte a ráczboldogság.

De mögvert a ragya: de odáig vagy.

VARGA JÁNOS.

Nagykúnságiak.

Derzsen csinállyák a tarka bornyút. (Ezzel gúnyolják a derzsi embereket,)

Neki megy, mint tót ökör a ködnek.

At tenne be, nem a bocsi bucsu.

Segre esett benne a szent lélek : megijedt. ...

Rugd ki magad Oláh Geczi: ne félj.

Hálá legyen a papnak, megellett a kántor.

Minden ember hunczut, csak a pap nem igaz.

Hogy birogatod magad?

Köpd ki a béled!

(Szt.-Imre.)

SCHWARCZ ADOLF.

Babonak.

1. Lucza naptyán něm jó eměnnyi senki házáho, mět evůszi minděn álotnak a szerencsijit; ha mégis oda měgy, a nagy fejszit lépisátottyák vele, ugy eresztik é.

- 2. Karácson böjtin égy kaszakövet tésznek a zasztafiábo, uj esztendűkor mék kűvészik; ha a tehen tögyö ellískor mégdagad, avve ké mêkkennyi, akkor elapad,
- 3. Ha valakinek a kezin vaj lábán szákásköszfin (fekély) van, aszt valami pienzdarabbe mék ke kennyi három uj pientéken egymás után, osztán aszt a pienzt ék kis ruhábo belekötnyi s edobnyi; a ki asztat févészi, arra ragad a köszfin.
- 4. Ha valami ronda seb nem akar bégyógyunyi, aszt mek ke kennyi valamiféle zsirre, eszt a zsirt asztán valami háskura (hágcsó = kerteléseknél átjáró, átlépő hely gyalogosok számára) rá ke kennyi; a kinek a testiho hozzá iér, arra ragad a seb.
- 5. A ki má kéczczér vaj háromszér megözvegyüt, mikor eskünnyi mennek a templomba, nem szabad a köpesz járt uton mennyi, hanem a fűjesén, met hátha a járt uton valami báuság van edobva, osztán megin hama megözvegyű. ("Báuság" = bűbájosságon azt értik, ha valaki az uton valami bekötözött rongy- vagy papirosdarabot talál. Ezen szándékosan elvetett rongydarabokba lisztet, korpát, krajczárt, sárgarépát, kenyérélesztőt, s több efféle portékákat belekötnek babonaság végett. A ki ilyesmit talál, az azt föl nem veszi, hozzá nem nyul, hanem odább rúgja vagy botjával félre piszkálja. A ki azonban kiváncsi rá, hogy mi van benne, az késsel vagy fejszével szétvágja, csizmasarokkal vagy bottal szétzúzza, szétmorzsolja. Ilyesmire általában azt mondják: "Fé ne védd, met báuság van benne!")
- 6. A kinek valami szárosz fájáso van (tagmerevség, izombajok, köszvény, görvély, s általában külsöleg nem látható bajok a testen), azon a doktor nem segitt, hanem a tudusho (kuruzsló) ke vinnyi, met azon tétemin (meg tették neki) van.
- 7. Aszt a ruhát, a mibe a nehessig (nehézkor) a gyeréket étaláto, hét mögyén (mesgye) áti ké vinnyi, osztán ott elásnyi, akkor a nehessig többet nem bántyo.
- 8. Mikor a mėnyasszon farsangon haza gyün a zeskūvörü, ha aszt akarja, hocs csak ėgy gyerėke lėgyėn, akkor csak ėk kálhoszėmre tėgye a kezit, mėt a hány kálhoszėmėt mėkfog. annyi gyerėke lėsz neki. (Kályhaszem = egy darab koczka a tálas kályhában.)
- 9. A hizuk ólába ét tarisznyát ké féakasztanyi (hogy micsoda babonaság van a tarisznyába kötve, azt nem mondják meg). hogy jó iétkés légyén, hogy még né dögöllön, még a szém né árcson neki.

(Örség. Szalafő.)

Párbeszédek,

Rimaszombatiak.

Hovoâ mety kigyelmed? — Elmegyek á °) bóutba eczetér. — Minek lessz á? — Bábot főzök, mek krumpli koâsoât. — Othon ván-e moâ Jânos? — Othon. Reggel gyött haza. — Ênye de soâros a csizsmoâja! Be ne mennyen oâm igy á fejír hoâzba! (t. i. a parádés szobába. A paraszt szobát moâs hoâz nak is hivják).

Ênye, de roâtett az idő, kemény hideg van, ugyáncsák csikorog. Félillik a meleg hoâz (jó a meleg szoba), de még a bunda is, ha kiménék. Moâ pedig muszoâj kiménném, mer el kéll adni aszt a két südőt heti voâsoârba.

Bodon József.

Zeherjeiek.

Tesseék adnyi éf feé reőf seöröű (sűrű) rétkoát (ritkoát, t. i. szövetet), még ér reőf géngeêt (gyöngét).

A patikába igy köszönt be a zeherjei leány vagy asszon: Aggyeékszi kigyelmed ég garaseé valamit, keét garaseé tuggya mit (t. i. fehérítőt meg pirositót, mert Zeherjén az egész falu asszonya, leánya festi magát).

Mingyoâ pėgyėsztem roâ (gyanítottam).

Bodon Józsefné.

Népmesék,

Hun vôt, hun nem vôt, vôt a világon ecczer eggy öreg kirájasszony. Vôt ennek az öreg kirájasszonnak eggy unokája, de ez ojan csintalan vôt ám, hogy az öreg anynyát mindíg meghajgáto, mikor az vizér ment a kutra. Ecczer osztán, mikor má több vôt az elégné, aszt monta az unokájánok: Ne hajgájj te, mer meglásd, erdőbül lessz a felesíged!

Nagyot nevetétt ezén a királyfi; osztán még jobban méghajgáto, mint azelőtt.

Mikor má egísszen nagy legíny vôt, a többek köszt écczér kimént az erdőbe sétáni. Ott vôt mingyá a város alatt. A hogy ott járkál föl s alá. méglát ám éggy nagyon szíp gyűvíst: mingyá elővészi a bicskáját a zsebibű, levággyo; hát égy gyönyörűsígés szíp aranyhaju tűndér kisasszony ugrik ám elő, osztán aszt mongya: Kírlek szípén szíp királyfi, agygy éggy ital vizet.

Akárhogy akarta vôna, nem tudott eggy csöppet se anni, mer ű bizon nem vitt magávő, osztán ott közelibe se vôt semmi.

^{*)} Az a nem olyan éles mint a palóczoknál, majdnem úgy hangzik mint a.

B. J.

- Kírlek szípen szíp kirájfi, agygyá gyorsan, mer különben mingyá méghalok!

De mikor ném léhetétt! A gyönyörüsíges szíp tündérlány écczér csak úgy étűnik ám, mintha ott sé létt vôna. Sajnáto nagyon a kirájfi, mer mi tűrís-tagadás, bizon mégakatt má az ű széme is a szíp fehércselédén, no még osztán ném is vôt ám ű ojjan nagyon rossz, mint a mijennek monták.

Máskor, mikor megin ki akart menni az erdőbe, addig eggy lípist se tett, míg eggy mihókot tele nem tötött jó kútvízzê. De bezzeg nem soká kereste most a vesszöket; a mint eggyet valami csodást meglátott, biz ű aszt mingyá leváktó. Hát megin kiugrik ám eggy szíp aranyhaju tündér kisasszony; ez még hécczerte szebb vôt anná a másikná. A kirájfinak is csak ek köllött.

Aszt mongya osztán az az aranyhaju tündérkisasszony: Kírlek szípen szíp kirájfi, agygy éggy ital vizet!

Êre osztán aszt mongya a kirájfi: Hogyne anník kedves galambom; adok én ojan jót, hogy íletedbe se ittá jobbat.

A mint a mihók után akarna nyúni, nem oda nízett. hanem a szíp tündérkisasszonyra, osztán födütötte a mihókot; nem maratt abba eggy csöpp viz se. De nem akarta ám; a világér se tette vôna. Hiábo könyörgött osztán a szíp tündérkisasszony, bizon ennek se tudott ü anni. Az is csak úgy êtünt, mint a másik. Haragudott magáro a kirájfi véghetetlen nagyon, êmonta magát mindénnek, de csak nem segíthetett má a dôgon. Ojan rossz kedve vôt, mint a kinek kendérfőd nem gyutott. Kérdészhettík osztán otthon, csak úgy nem szót ü, mint a hogy most te nem szósz ídés szógám. Magába mírgelődött, bumfurdált.

A következő nap megin kiment az erdőbe; próba szerencse! Hanem most má csobojóba vitte a vizet; ârú bisztos vôt. hogy abbú nem dűl ki a viz. Hanem annak a tűndérkisasszonynak, a mellik most kiugrott a vesszőbű, a melliket lévágott, tudott is ám anni vizet. No öcsém, ez még hécczerte szébb vôt a másik kettőné. Hogy osztán eggy jót ivott a csobojóból, még szébb létt; ojan szíp létt, hogy alig léhetett rá nízni. Osztán mer a kirájfi is nagyon szemre való eggy gyerék vôt, megtecczettek egymásnok. Nem köllött üket soká bisztatni. Csak nízik, csak nízik egymást jó darab ideig, ecczer csak egymásra borúnak, megölelik, megcsókujják egymást,osztán aszt mongyák, hogy: Té az enyim, én a tied; ásó-kapa válasszon ê!

Úgy a! Mingyá a hintóba ütek. Az a gyönyörü hat pej csikó mintha röpüt vôna velük. Hazamentek, nagy lakodalmat csaptak, osztán eggy álló esztendeig boldogul is íltek ük.

Hanem akkor háboruba köllött menni a kirájnak; akkor má a felesíge várandós vôt. Nem sokára le is betegedett a kirájné. De igaz, aszt êfelejtettem megmondani, hogy az öreg kirájasszony megparancsúta, hogy a fiatal kirájné szobájábo nem szabad favágókat ereszteni. Hát a kirájnénak ojan gyönyörüséges szép két fia lett, hogy csupa gyönyörüsíg vôt rájuk nízni. Hanem az az istentelen öreg kirájasszony nem kicseréte a két kis gyeréket? Ki a! két kopó kölök kutyát tett oda helettűk, a két kis gyeréket meg el akarta veszteni. De ott vôt ám két favágó; ezék osztán főkapták a két kis ártatlan kicsikét, osztán köd előttem, köd utánnom, mintha csak ott se léttek vôna. Ezék hogyan gyutottak be a szobábo, én aszt nem tudom; de hogy oda benn vôtak, ammá bizonvos.

Nagy baj létt osztán ebbű. A fiatal kirájné annyit rítt, hogy majd fövétte a házot. Tutta ű aszť nagyon jól, hogy megcsáták. de nem tehetett rúla sehogy se. Osztán még az öreg kirájné aszt is monta neki, hogy ijen rossz, ojan rossz, mer ha jó lenne, akkor nem léttek vòna kopó gyerékei: Uram bocsá, iszen ijet még én nem is hallottam. Node ijen ez a mai fiatalság. Hej de máskíppen is vôt minden az én lánkoromba! Iszen ha ijesmi törtínt vòna akkor valakivê, az a föd alá bújt vòna szigyélletibe. Osztán ez még, no lám, még neki áll föjjebb!

Igy beszít az öreg kirájasszony, pedig rossz vôt annak mindén porczikájo. Haném écczér haza gyűn ám a kiráj; hijábo beszít ott a szégény fiatal kirájné, csak ném írt a sémmit. Biz űtet szégínt ékergette a kiráj. Égyenéssen az erdőbe ment. Ott a favágók mégmonták neki, hun van a két kis gyeréke. Oda ment. osztán éggyűtt ítek jó darab ideig.

Úgy négy-öt esztendő múlva écczer csak hajja ám. hogy az ura mégházasodott. Annak a kirájnok a lányát vétte ê. a kivê azelőtt csatázott. Aszt is mégtutta, hogy mikor léssz a lakodalom. Ékütte a két kis fiát, a kik ojan szíp kis gyerékék léttek, hogy hetedhét országon ném léhetétt párgyukat taláni. A mint beméntek a szobábo, az öreg kirájasszony mingyá mégismerte üket, osztán aszt monta: Kitakarottok innen? Nincsen itt sémmi szüksíg ijen porontyokra.

— Má mér kergetné ki szegínkéket ides szülém. mongya a kiráj; iszen ezek még a légynek se víttenek. Soha se mennyetek; gyertek ide én mellém kis fiaim, egyetek, igyatok, a mit csak a szemetek, szátok megkiván. Tudom úgy is, otthon nem nagyon válogathattok a harapni valóba. Égyetek kis fiaim!

Hát bizon ezeknek se köllött sok kinágotás, biz ük hozzáláttok. A kiráj meg, a ki sehogy se tutta efelejteni első felesígit, hun az eggyik, hun a másik kis gyereket vette az ölibe. A měnyasszony még ott szomorkodott mellette. Biz åra něm nagyon nízětt. Osztán még měg is csókúgatta üket. Kérdězgette tülük, hun lakik az iděs aptyuk, iděs annyuk. Azok osztán êmontak minděnt, a mit csak tuttak, hogy ük az aptyukat něm ismerik; de a měgvan; rímísztő hatalmas kiráj, de rossz embér léhet, mer az annyukat êkergette magátú; ap pedig ojan jó ěggy asszony, hogy annak párgyát něm léhet taláni.

- Má hunnan tuggyátok tik aszt, iszen kicsik vattok ti még, monta nekik a kiráj.
  - De azér tuggyuk mi aszt, monták neki vissza.
  - Hát osztán hun lakik az ides anyátok?
  - Ebbe meg ebbe az erdőbe; megmonták a nevirűl.

Nagyon kiváncsi létt a kiráj; ott hatta a lakodalmat ményasszonyostul, vendígéstűl, mindénéstűl éggyűtt. Mingyá kimént az erdőbe, magávô vitte a két kis gyerékét is. Azok osztán égyenéssen az idés annyukhô vezettík. Hát csak eláll ám a széműk, szájuk, mikor mégismerik égymást.

- Mégbocsáccz-é kedves felesigém?
- Má hogy nẻ bocsátaník mėg, iszen nagyon jól tudom én, hogy nem tẻ vôtá a hibás.

Měgöletík, měgcsókúták egymást. De má êre a két kis gyerek is měgszólât: Ugy e hogy igazat montunk, ugy e hogy jó anyánk van nekünk?

Úgy összecsókúták mind a kettöjűket, hogy még ojant nem kaptak. Minek csűrním-csavarnám a dôgot, csak a lett annak a víge, hogy eggyütt mentek haza, osztán hogy a lakodalom fucscsba ne mennyen, hát mingyá meg is ütík a lakodalmat. Azér jól mulattak ám nagyon. Aszt az új menyasszonyt meg hazakütte a kiráj, öreg annyát meg epusztította a világrú, osztán ojan boldogul íltek, vagy meg talán most is ínek, ha meg nem hátak, hogy ojant ki látott, ki se. Úgy bizon.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Találos mesék.

1. Két láb ül három lábon, csinál egy lábot, bejön négy láb, elkapja egy lábot, mekharakszik két láb, felkapja három lábot, úgy oda üti négy lábhoz, hogy az mingyár elejti egy lábot. — Megfejtése. A két láb a csizmadia, ül a háromlábú széken, bejön a négylábú kutya, elkapja a készülőben levő egy lábot. a csizmát. Ekkor megharagszik a csizmadia, felkapja a három lábú széket, oda üti a kutyához úgy, hogy az rögtön elejti a csizmát.

(Csomaköz, Szatm. m.)

GABÁNYI MARISKA.

Lakodalmi meghivo.

Szerencsés jó napot aggyon az Isten kigyelmeteknek ídes jó uram, asszonyom! Mekkövettyük is míltó becsülettel kigyelmeteket, hogy hát ijen bátorsággaa belíptünk a kigyelmetek házába, nem egyéb vígre kívántuk becsülletes érdemes szemíjjöket mektisztelni, hanem hát mi küdött követek vagyunk ammi lnagy jó urunktúl, úgymint Göndör Gábortúl valamint szeretett hitvestársa Sima Juliannatul és az új partul névszerint Göndör Eszter és Hajas József ü kigyelműktűl, hogy átalunk szeretettel és tejjes bizalommal mekkerestetvén Balázs György jó urajim kigyelmeket, szivesenn kíretik, hogy hát elsőbe is a hitnek felvítele látására hatodikán reggel tíz órakor a katolikus templomban, annak utánna egy vagy két tál ítelek és ammellé rendeltetett tisztessíges pohárboroknak elkötísíre, és egy kevés mulaccságra szerény házuknál megjelenni ne terheltessenek, reméjjük is, hogy szíves kírisünket nem vetik meg jó urajim kigyelmetek, mejj szerint hát elvárván minnyájan szívesen láttyuk kigyelmeteket. (Távozáskor.) Addig is, míg szíves szógállatunkat ujra megmutatnánk kigyelmeteknek, Istennek kegyes ótalmába ajánjuk mindazokat, valakik ezen tisztelt családhoz tartoznának és szerencsés minden jókat kivánunk kigyelmeteknek, Istennek kegyes ótalmába ajájjuk mindazokat, valakik et tisztelt családhoz tartoznának, és szerencsés minden jókat kívánunk kigyelmeteknek.

(Csomaköz. Szatm. m.)

GABÁNYI MARISKA.

Karácsonyi beköszöntő.

Óminimusz szervusz, Már én és itt vagyok; Ugy fázik a lábam, Hogy szinte megfagyok. Jaj de az innepöt Talán föl sem áldám, De a mint mongyátok, Ésőbb embör Ádám. Puffal, kardal addig Ingöm ki nem üsztök, Mig három kalácsot Karomba nem füsztök. Ingömöt ismernek Égy dérék vitéznek. Bezzeg megmondanák A tavaszi legyek;

Kinek megfelelnék Kilencz hija tiznek. A tennap és egygyet A sárba kevertem, De ugyan magamot Gyakran pofon vertem; De ö és ingömöt Hússzor a födre hányt, Úgyé, hogy megérnék Egy jó pipa dohányt. Az éjjel álmomba Nagyon boldog vótam, Tizenhét aranyos Kacalán nyargâtam. Aszt és fontorgatám, Hogy megházasoggyam; Měgbotlék a szánom, Oda lön az álmom. Én kicsike vagyok Többet nem mondhatok, Hanem Jézusomnak Dicséretöt mondok. Látom asszonyomnak Szörnyű jó szándékát, Mutassa a zsebit,

Zérgeti a kócscsát,
Hogy nekünk átagygya
Égy vaj két garassát.
Öngegygye az isten,
Számos esztendökbe
Víg karácsony napját
Érhessék békévê;
Aszt és töthessék el
Vígon s nagy örömmel. Ámen.

(Udvarhely megye. Oroszhegy.)

FELMÉRI LAJOS.

Tájszók.

Székesfejérváriak.

Lajt: vizes hordó.

langaló (Dugonicsnál II. 241. lángas): kenyértésztából készült kerek lepény, melyre, ha megsült, zsírt s foghagymát vagy tejfelt kennek.

lapitt: 1) laposra ver; 2) lappang, titokban rejtezik valahol.

lebzsű (pl. egész délután a nyakamon lebzsűt): valakinél alkalmatlankodva, tétlenűl tölti az időt.

lěkupěrcáll, v. lěkupercúll: lekuporodik, leŭl.

letykó: híg lé, melybe valami aprítva is van.

lófrál: dologtalanul bolyong.

lutyak (pl. csupa lutyak): csupa víz, v. csuron víz.

lüttyög: vontató, lassan, mintegy ütenyre jár.

mafla: együgyü, tehetetlen. marcingú: jobbra-balra huzkod, tép.

m egbuboz: megver. m egsélli: megsínli. mitugrász: csúfnév kis emberre. muttyog: tesz-vesz, foglalkozik vlmivel, minek nem sok látszata van.

nagymihaszna: dologtalan kamasz.

nyervog a macska.

n y is z áll: életlen késsel nehezen, ügygyel-bajjal vág.

n y i s z l é t t : silány, vékony alkatu.

n yuszli: kicsiny, alig észrevehető, értéktelen.

összek u porgat: fáradsággal szerez.

pacsmag: rosz lábra való, papucs, czipő.

passog: álmosan bólingat szempilláival.

pemet: rendezetlen csomó, föleg haj.

peszmeg: minden roszul sikerült sütemény.

pisli(pl.egy pislifa):egy kötet. piszmog: lassan dolgozik, alig lehet a kezéből kivárni.

pilinga: a késnek pengéje. poszka: poszáta, gyenge testalkatu.

pöckül: a kézujjak egyikével tovább lök. pöcök: nagyon kicsiny; a játszó gyerekek nevezik így egymást gúnyból.

pöre: (pl. pöre gatya, Dugonicsnál, u. o. II. 258. hiba gatya), a kin nincs más lábra való; pörén jár, gyenge, hiányos ruházattal, mely alig fedezi.

pösze a kis gyerek, ki hibásan sok lágy hanggal beszél. prézsmitáll: 1) nagy garral, bizonyítólag beszél; 2) sok

haszontalanságot összebeszél. rátehénkédik: rátámaszkodik valamire.

r é n fa: fogas, melyre a leölt sertést felhuzzák.

rēmonda: undok, csúf. sámēdli: zsámoly.

sikáll: surol.

sikér: kis fenekü, lapos.

silapsi: ŭgyetlen, jótehetetlen.

s i s k a: konyult fülü, zsíros száju.

slucka: rosz személy. szutyakúll: dohányzik. szűtyő: kis, szük torkú zsák.

tahó: ostoba, neveletlen, gúnyszó.

tán gál: tenget; összetangál a. m. összetákol, foldoz.

tettyég: lassan, andalogva jár.

tohonya: rest, dologkerülö. tonka: tompa, életlen, köszörületlen kés.

totola ember, totoláz: tesz-vesz szűntelen, még sem tudja elvégezni.

vatat: katat, kutat, keresve turkál, fűrkész.

vackúll: mindent lim-lommá hány.

varcog az embernek vagy állatnak foga alá került, meg nem rágható anyag, föleg kövecske.

zöcskü. megzöcskü: megráz, föleg szarvasmarháról, ha szarvaival valakit v. valamit falnak vagy másnak vet, s ott meggyomrozza.

Bánkai Ferencz.

Debreczeniek.

Deják: diják, diák.

der ce:a sürü szitával csak egyszer szitált liszt; derczés kenyér.

díbol: ne díbold össze az ágyat; összedíbolta a jég az árpát: összehányta-vetette az árpavetést.

didereg: fázik és reszket. díj: a tavaji díjára jutott. (Egy emberröl hallottam mondani. kinek a mult évben fájt a lába, s most is kezd fájni.) d is z tó: disznó. dosztig: teljesen, dúsásan; pl. jól lakott, ette magát.

dunyha: tollal megtöltött takaró.

durcás: enyhébb jelentésű, mint: makacs.

düdüllő: kövér, lomha. föd terhe.

dürücköl, megdürücköl: öklével megnyomogat valakit.

elcsente: ellopta.

eledó: eladó: az én jányom nem eledó. élesmosó (v. ö. Nyr. V. 227. v. ö. lágymosó).

ellófolt: elfutott.

émetten, imetten: ébren, félálmóson.

elpotyászta az időt: haszontalanúl elvesztegette.

elpüfölte: elpáholta, jól elverte.

elsinkópálta, elsinkófálta: elvesztegette a (vagyont).

elsom fordált: elkotródott. esőlík: ojan lenyúzott bűr, a mékbül enyvet csinálnak.

eszelőkös: nem íppen bolond, de elíg esze sincs.

falámol: mohón eszik.

fazík: fazék, fazok; tárgyesettel: fazikat.

favágító: favágó (hely).

fecsegö.

fejös tehén.

feki: fene; a feki egye meg. (káromkodás.)

fellázni: vándortarisznya. (felleisen.)

fiók: asztal fiókja; de így is: asztal fija.

fiket ö: fejkötö.

findri: eleven pl. leány.

fitics d: mutazsd, muti!

fittyet hány a jány a legínnek: nem ad rá semmit, nem törödik vele.

fokad: fakad a fa tavaszszal. foktom: legínkedik ü csak, pedig ha foktomra kerül a dolog, semmit se tesz.

fona: fonák; a bür fonája. fözgöl: fözöget. frász: nehéz nyavaja; töri a frász, de így is: töri a nyavalya; nyavalyatörösröl mondják.

fruska, leányra mondják; be kis fruska: haszontalan, semmire kellő!

fucsol: elfucsolta a dógot, elrontotta.

fuka: eggy iccze meg eggy meszej, rígi mírtík a malomban.

furkó: el nem hasgatott fatönk, vele törik a csert.

futkároz és futkorász: ide s tova szaladgál.

fürdik, fürödik: fördik. gagyog a gyerek, mikor beszélni kezd.

garajcár: krajczár.

gémberedik: meggémberedik a kezed a fagytúl.

gezemice: apró venyige, törekvenyige, apró galy, töremora.

gidi: kis kecske.

gomoja: összegyúrt s megszárított jutúró, a mékbe nincs savó.

górál: hajigál.

görhe málé: tengeri lisztből készült kerek pogácsa.

göringy: göröngy.

gudrick örtí: muskotály körte.

g u l á s z t a: a tehén megellése után az első fejésből készült zsendicze.

gurít: gördít.

gurúl: gördül.

gyepü: árok mellett lefektetett venyigecsomókból csinált kerítés.

Vozári Gyula.

Szatmáriak.

Acskó: zacskó.

alpári: alsóbb rendű, alárendelt, haszontalan, pl. hivatal, bútor.

á porodik; el vagyok áporodva: el vagyok állva, el vagyok törödve.

ászló: zászló.

czéczó: házi mulatság.

c z i n t e r e m: a templom kerítésén belöl eső térség.

cziru seprü: czirok seprü. cseprente: apró fajövés (a csemete már kisebb fa).

cseprentés hely: apró fajövésekkel benött hely.

beduhad: bedugúl. fémlik: fénylik.

födsüket: olyan süket mint a föld, nagyon süket.

g i d e l g e t: ápolgat, pl. gyermeket, virágot.

gör: rög, göröngy. göte; iszik mint a göte. nagy homáj fiú: halvány,

nagy homáj fiú: halvár erős szöke fiú.

kócs: kúlcs.

k o s z t a n i : nyirni, vagdalni ; pl. lekosztottuk az almafát a száraz gajjaktúl; tallut kosztani: tollat fosztani.

kosztogat: nyirogat, fosztogat.

félkótyó: bolondos.

köcze: közvetetlen a mellény (lajbi) fölött való, börből, ritkábban posztóból készült (ujjas) ruha.

m e n e k ü l t: kis helyre beszorított, rendesen cserépzsindelyből a szoba szegletébe rakott kályha.

köntörködik: körülötte jár-kel, settenkedik; s addig s addig köntörködött mellette, hogy még is megmonta (a titkot).

csak úgy nyakóczon (puszta nyakkal) ment ki az udvarra, még mektanál hülni.

peterák: fött töltött tojás.

puja: gyermek. suska: kukoriczahéi.

betábit: betámit, betér.

tallú: toll.

Vozári György Erzsike.

Állatok szólitgatása.

Kutyának: Kuczika ne! Libának: Vess ki! vess el!

Sertésnek: Cseka, cseka! Csenika ne! Húj ki!

Tehénnek: Me is, me!

(Háromszék. Orbai járás.)

ZAJZON DÉNES.

Néprománczok,

Hajdu Benedek úr.

Megindula vala három hajdu legén, Hat ablak köszt üle Biró szép Annája; "Jó napot, jó napot három hajdu legén!" "Jó napot, jó napot Biró szép Annája!"

"Hát ti hol jártatok, hová valók vattok?" ,Mezömadarasi! "Hát ti nem láttátok az én édesemet. Hajdu Benedeket?" Nagyobbik felelé: ,Nem láttuk, nem láttuk, Hirét sem hallottuk. Középső felelé: "Aj bizon láttuk mű Barassó piaczán." ,Hát ti megmongyátok, a mit én izenek? "Nem mongyuk, nem mongyuk, gyere te is velünk." S gyorsan megfordula Biró szép Annája; A nyakába veté drága szép szoknyáját, Elejébe köté tafota karinczát. Az ujába huzá ezűst karikáját; Jobb zsebébe tevé háromszáz aranyát. Bal zsebébe tette háromszáz forintyát: Gyorsan meg fordula Biró szép Annája. "Mi legyen az oka kedves édes anyám. Sem szél meg nem fuvá, sem ág el nem vágá, Még is elszakada tafota karinczám?" A legyen az oka, édes szép leányom. Ne menny el te velök! "Elmegyek, elmegyek az én édesemhez. Az én édesemhez, Hajdu Benedekhez." Onnét el menének Jegenye fájáig; Szunnyadozni kezdett Biró szép Annája, Arra fel szollala nagyobb hajdu legén: "Öjjük meg, öjjük meg Biró szép Annáját!" Középső felelé: 'Öjjűk meg, nem bánom.' Kisebbik felelé: "Ne öjjük meg szegént, Jöjjön ö is velünk!" .Ha ötet nem öjjük, ölünk bizon téged! Ahajt csak megölék Biró szép Annáját. Nagyobbiknak jutott háromszáz aranya. Középsőnek jutott háromszáz forintya. Küssebiknek atták drága szép gunyáját S ezüst karikáját.

Onnét elmenének Mezőmadarasra; Találkoznak vele, Hajdu Benedekkel. "Jó napot, jó napot három hajdu legén!" "Jó napot. jó napot Hajdu Benedek úr!" "Hát ti nem láttátok az én édesemet, Az én édesemet Biró szép Annáját?" Nagyobbik felelé: "Nem láttuk, nem láttuk, Hirét sem hallottuk."
Középső is mondá: "Nem láttuk, nem láttuk, Hirét sem hallottuk."
A kisebbik mondá: "Aj bizon láttuk műk; El is jött-ő velünk Jegenyefájáig; Ott elsötétettűnk, s oda le is ültűnk; Szunnyadozni kezdett Biró szép Annája... Ahajt csak megölék Biró szép Annáját; Nagyobbiknak jutott háromszáz aranya, Középsőnek jutott háromszáz forintya; Nekem ide veték drága szép gunyáját S ezűst karikáját."

El is mene onnét Hajdu Benedek úr, Jegenyefájáig többször meg sem álla; Szép Annáját siratgatni kezdi, Éles kargyát magába ereszti.

(Karácsonfalva. Marosszék.)

DEÁK FARKAS.

Csángó népdal.

Csak azért szeretém A csángó lyányokat, Tuggyák ök mégsütni Szép font kalácsokat.

Ha még tuggyák sűtni Szép font kalácsokat, El is kapják érte Szerelmes csókokat.

Azért nem szeretém Moszka rut léányát, Ö még szokta inni Az erőss pálinkát.

Nem szerethetém én Az olá rést lányát, Nem tuggya mégfözni, Keverni máléját. (Klézse. Moldva.)

Rokonföldi.

Megjelenik Indon hónu

minden hónsp 15-én

három ivnyi tartalommal. MAGYAR NYE LVŐ R

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTÓ

IADO HIVATALANO Budapest.

Duudyssi. II kar Rõ_nnter

57/58. ss.

VII. kötet.

1878. MÁJUS 15.

V. füzet.

ρ́ L о м.

Miklosich (Die slavischen elemente im magyarischen) a magyar ólom szót szláv eredetűnek tartja: "olovo asl." nsl. — olom (sic!) blei; m für v ist befremdend." Újabbah egy ugor nyelvésztekintély is a magyar alak szláv ereden sége mellett harczol. (Ahlquist. Die kulturwörter der western finnischen sprachen.)

Tény ugyan, hogy a magyar ólom alak oly közel áll a szlovén olovo alakhoz, hogy az ember csakugyan kisértetbe jöhet a kettőt egy eredetűnek tartani; ámde az ugor nyelvekben is találunk a magyarnak megfelelő alakokat, még pedig olyanokat, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a magyar alakok velűk együtt egy és azon tőrül szakadtak, szóval, hogy ugor eredetűek.

Minthogy az ugor nyelvkincs számos árja eredetű szóval szaporodott, az a kérdés támad, nem tarthatók-e az ugor nyelvekbeli ólmot jelentő szók és alakok árja, különösen szláv eredetűeknek?

E kérdést az illető nyelvcsaládhoz tartozó egyes alakok felsorolásával s megvilágításával véljük legczélszerűbben eldönthetni.

a) Balt-szláv nyelvcsalád.

lit. alvas: zinn, plumbum album;

lett. alva: stannum; por. alvis: blei;

e. szl. olovo, olovi: μόλυβδος, plumbum;

or. olovo: zinn;

szlov. szerb. horv. olovo: blei; cseh. olovo, lengy. olow: blei.
M. NYELVÖR. VIL

Balt-szláv alapalaknak *alva mutatkozik plumbum, stannum jelentéssel; azonban ezen alapalak ép oly kevéssé elemezhető, mint az egyes balt-szláv alakok.

b) Ugor nyelvcsalád.

cser. volne, cser. h. vulna: plumbum, stannum; vog. alen, aln: ezüst, pénz (Hunfalvy); alîn: ezüst, olna: pénz (Ahlquist);

magy. ólom, ón.

A magy. ólom és ón alakoknak egyaránt plumbum és stannum jelentésük van. Utóbb a nyelv a plumbum fogalmat "fekete" (ólom, ón), a stannnumét pedig "fehér" jelzővel különböztette meg. Látni való tehát, hogy az ón az ólom-nak összevont alakja, noha újabban a nyelv az ón alakot az idegen czin (stannum) szó jelölésére alkalmazza.

Ugor alapalaknak *alna *) mutatkozik, mely ép oly kevéssé elemezhető, mint az ugor nyelvcsaládbeli egyes alakok.

Az alna alapalak a magyarban mihamar *olna alakot öltött (v. ö. halt: holt), s idővel *olon-ná változott (v. ö. halma: halom: ó. m. holon).

Az *olna alak az l elenyésztével (v. ö. csolnak: csónak, olta: óta) idő jártával óna alakká változott át (v. ö. óna-t, óna-s), s utóbb az *óno közvetítésével (v. ö. óno-t, óno-s, óno-z) az ón formának engedett helyet.

Az *olon meg *olom alakot öltött, s idővel hihetőleg az ón alak hosszúságának befolyása következtében ólom-má idomult át (v. ö. citron, citrony: citrom; toron, torony: torom; kán: kám, igazán tájszolásban: igazám).

Eleve a vogul alakoknak is plumbum, stannum jelentésük volt, s csak utóbb vették fel az ezüst jelentést akkor, midőn az eredetileg ezüstöt tevő atves (v. ö. ezüs-t) az ólom kifejezőjének szerepére vállalkozott.

A fönnebbiek szerint látni való tehát, minthogy a balt-szláv és ugor nyelvcsaládokbeli alava és alna alakok nem mutatnak szerves egybefüggést, hogy a magyar és szláv ólom és olovo sem lehetnek egymással rokonok,

^{*)} Valószinűbben $v_v ln_v$; a szókezdő v hang ugyanis a vogulban néha elmarad: vog. ät, at = ugor vete (magy. öt).

valamint hogy a magyar alak nem lehet a szláv alaknak kölcsönmása. Olovo-ból ugyanis, ha valójában ez az alak került volna nyelvünkbe, a kétségtelen analogiák bizonyítéka szerint minden esetre óló vagy oló vált volna.

EDELSPACHER ANTAL.

"-TALAN, -TELEN".

A Nyelvőr III. 389. lapján, a hol a Figura etymologicáról szólok, e tagadó képzőnek sajátságos használatát is említettem, melyről ezennel tüzetesebben akarok értekezni.

Hadd nézzük először a példákat: egyetlen egy, végestelen végig (Népk. gyűjt. II. 372.). Inkább akarok földetlen földre menni. (Ball. Példab. 8163.) Elment födetlen föddé (Nyr. III. 177.). földetlen földdé—bujdosott (Nyelvőr. III. 413.). Elment földetlen földig (Fazekas, Ludas Matyi. 124. lap.). Vagy bujdosik földetlen földeken? (Arany. Össz. költ. I. 88.). Fusson bár hazáig, vagy földetlen földig (u. o. III. 224.). Elmegyek világtalan világra (Arany L. Mes. 179.). A mint mentek, mendegéltek világtalan világra, járatlan járt útakon (u. o. 102.). járatlan járt útakon (u. o. 45.). Útlan úton jár, miként a képzelet (Garay. 695.). Út nélküli úton bujkál vele éjjel (Arany. Össz. költ. II. 373.). erre is példátlan példát mutatott (Kaz. levelezése Berzsenyivel. 142.).

A mint látni való, e példa nem mind egy fajta. A járatlan járt útakon azt jelenti, hogy mindenféle, hol járt hol járatlan útakon. Egybevethető vele a bold og bold og talan, azaz mindenféle ember. Az úttalan, vagy a mint Arany mondja, az útnélküli út egy egészen járatlan útat jelent. A világtalan világ, a földetlen föld messzi vidéket jelent, hol már senki se jár, mintha mondaná: a végtelen világban. Még jobban megértjük a nyelv ebbeli eszejárását a példátlan példán. Ez azt mondja, hogy páratlan példa, melynek nincs mássa. Az egyetlen egy is ilyenforma: a minek nincs párja, a mihez nincs hozzá fogható, csupán csak egy (egy = eins, egyetlen = einzig). A végestelen-végig-ben is

196

hasonló erősítését érezzük a fogalomnak. Az úttalan útfélével egybevethető a görög μήτηρ άμήτωρ azaz μήτηρ οὐ μήτηρ οὐσα Soph. El. 1154.; βίος ἄβως Eur. Hel. 696.; ἄγαμος γάμος Soph. O. T. 1214. stb. A görög grammatikusok ezt a kifejezési módot ὀξύμωρον-nak, elmés oktalanságnak nevezték. De oxymoron az is, ha teszem Arany Buda halálában azt mondja, hogy ügyes ügyetlenség (lásd Gerber. Die sprache als kunst. II. és Wackernagel. Poetik. 404.).

Az egyetlen stb.-re nézve már a Nyr. III. 389. azt mondottam, hogy "e-talan, -telen-nek megfelel a német los oly szókban, melyekben nem fosztó értelmű, sőt a szó értelmét egyenesen fokozza. V. ö. középfölnémet unruochelősikeit = incuria, gâhelős = könnyelmű, a svájczi vergesslos = vergesslich. A Des minnesanges frühling. 317. lap. argelős = sehr arg.... Egyetlen tehát épen olyan értékű, mint egyes-egyedűl-ben egyes.

Ide sorakozik az is, a mit Bekker Hom. blätter. I. 136. az úgynevezett alpha intensivum-ról mond: "Privativ übrigens nenne ich das a von άΓίαχος und nicht intensiv, weil mir das intensive a ungefähr ebenso unnütz erfunden scheint wie die mittelzeit. Privation entspringt nicht allein aus mangel, sondern auch aus übermass. Ein mensch ohne menschliche empfindung ist freilich ein unmensch: aber ein thier, das die bestialität über alle vorstellungen treibt, das an wildheit und tücke seines gleichen nicht hat in der thierwelt, tritt ebenfalls heraus aus der thierwelt und wird zum unthier, wie ein unleidlich abscheuliches wetter zum unwetter. So könnte ein geschrei, das über die gewöhnlichen grenzen seines tongebietes hinaus zu gebrüll, zu donnerartigem getös anschwölle, deutsch ein unschrei heissen: wer es ausstösst, heisst griechisch άβρομος άΓίαχος."

P. THEWREWK EMIL.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

V.

A több czél közül, a melyet a szótár készítői az etymologiának s különösen az árja szókkal való hasonlításnak a NSzótárba bevitelével elérni iparkodtak, az egyik fő az volt, hogy a magyarnak az indogermán nyelvekével való rokonságát bebizonyítva, lemossák róla azt a szégyenfoltot, a melyet alacsony származás s szegény, csip-csup rokonok ejtenek valamint egyes embereken, úgy a népeken is, s a melylyel egy újabb irányú kutatás el akarta homálvosítani azt a fényt, a mely születésünkkor bölcsönkre ragyogott. Ezért álltak a szerkesztők "a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyilt téren, mint a többiekre nézve"; azért mondják következtőleg, hogy "a velünk született tudvágy ösztönszerűleg azon kérdést támasztja bennünk: vajjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre, úgy mondnak aztán, csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint üzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel összehasonlítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban". S aztán következik az adatokkal való bizonyítás. Százötven gyökérközösséget mutatnak ki a magyar és árja nyelvek közt; s záradékúl fölkiáltanak: "Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásnak, véletlen esetnek venni, sőt észszerüleg gyaníthatni, hogy részint egy ösibb, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapszanak."

Delitzsch Frigyes (Studien über indogermanischsemitische wurzelverwandtschaft) csak száz gyökérközösséget mutatott ki az indogermán és sémi nyelvek közt, s már ez elég volt arra, hogy ama korábbi, már majdnem megállapodott véleményt, mely a két nyelvcsoport közt nem ismert semmi rokonságot, tetemesen megingassa; ha tehát a NSzótár nyelvtudósai száz ötven gyökérközösséget mutatnak ki, akkor erősen igazuk van: ezt nem lehet csupa vak találkozásnak venni.

Ha azonban az igaz kritika verőfényére helyezzük ez egybeállításokat, ama vigasztalatlan meggyőződésre jutunk, hogy a szerkesztők egész a bámulatig könnyelműek voltak, midőn a tudományt annyira lealacsonyították, hogy valóságos játékszernek használták föl.

Íme a bizonyítékok!

Előre kell bocsátanunk, hogy saját szavaik szerint "a szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása, mely esetben a hangi viszonyok physiologiai rendszere s az alapértemény (a mint föntebb láttuk, a fölsőbb nyelvészettudomány a szók alapjelentésének tudását az anyatejjel együtt szítta magába) igazít el" (23. l.); továbbá, hogy az onomatopoeákat, "minthogy ezek nem faji sajátságok," kizárják a bizonyító adatok sorából (28. l.): mindamellett a hangkülönbözeteknek nem tulajdonítnak semmi értéket, módosult hangokból álló gyökereket eredetiekkel állítnak egybe s megfordítva; hasonlóképen bánnak a jelentéssel is; a hangutánzókat szintén fölveszik adataik közé; ingatag, halvány jelentésű szók ép oly fontos, söt fontosabb tanúk előttük, mint a nevezetesebb természeti tárgyak, működések és viszonvok kifejezésére szolgálók; ugyanegy magyar szót több, néha négy-öt, egymástól elütő indogermán gyökérrel hasonlítanak össze; ehhez járul még, hogy egész serege van a kölcsön vett szóknak, a melyek a magyar-árja rokonságot bizonyítják.

Egész sorát nem tárgyalhatjuk a kimutatásoknak; hanem a melyeket mindnyájuk képviselői gyanánt bemutatunk, elég tájékozást szereznek arra nézve, hogy mit tartsunk, ha eddig nem tudnók is, a magyar-árja gyökérközösségről.

1. A magyar szó kölcsönvétel: "szanszkrit dal- (spalten): lat. dolo, ném. dolch = magy. gyalk, gyilk (ebben: gyilkos)". Tudnivaló, hogy a magy. gyilk, régebben dilk, gyolk nem egyéb, mint a ném. dolch; ez ismét a szláv tulich-nak kölcsönvétele (Grimm. Szót.).

"szkr. kas- (hauen): szl. kosa (sarló) = magy. kasza,

kaszabol." Szükségtelen mondanunk, hogy kasza szavunk szláv kölcsönyétel.

"szkr. kup- (bedecken): lat. cupula = magyar kúp, kupak." A kup szláv (kupŭ: acervus) szó; a kupak pedig ugyanaz, a mi az oláh kapak (deckel, decke), az új gör. καππάκι s a tör. kapak. A szó a törökségből került hozzánk (Nyt. Közl. X. 86.).

"szkr. pi- (trinken): gör. πίνω, szl. pijem = magy. piti (ebben: pitizál)." A pityizál a szláv piti latinosított alakjának (pitizare) a kölcsönvétele.

2. A magyar szó megfordított alakjában egyezik, s még akkor is néha csak imígy-amúgy, az árja gyökerekkel: "szkr. ni, naj (lenken, richten): gör. νέω, lat. nuo, ném. nicken = magy. in-t."

"szkr. da (geben), lat. do, szl. dam = magy. ad."

"szkr. ghar (brennen): or. gori, lat. cremo = magy. rög (ebben: rögvel), rögtön, rökkenő."

"szkr. vai (umfassen): lat. vieo, szl. venyem = magy. öv, övez."

"szkr. rud (erschallen): lat. rudo = magy. ord-it."

"szkr. lî (auflösen, schmelzen): gör. λύω, szl. lejem = magy. ol (ebben: olvad)."

"szkr. ri (fliessen): gör. $\delta \epsilon \omega$, lat. rivus, ném. rinnen = ir (ungventum)."

3. Grammatikai alakokat gyökerekkel s megfordítva hasonlítanak: "gör.-lat. ed-o (essen) = magy. ét, étel; ném. es-sen, szl. jes-t = magyar esz-ik." Mindenki látja, hogy a magy. ét evet, eszik pedig evszik, észik helyett való, tehát hogy mind a kettő képzett szó; a ném. és szláv szók s hangja magától érthetőleg dentalis explosivából támadt, mint mutatja a gót itan, ó-szász ētan, s az ó-szl. jadű (part. praet. act.), jadoxű (evém), jade (evék).

"szkr. it (gehen): gör. టీస్ , lat. ito, szl. idem = magy. idő, it, jut." Az árja szóknak gyökere, a mint a hozzáértők tudják, egyszerű i hang, a hozzájáruló dentalis pedig képző.

"gör. ἴεμαι = magy. jő, jár." Az ἴεμαι semmi, nem ismert alak; valószinűleg ἵεμαι vagy ἰέναι akar lenni; mind a két esetben nem egyéb, mint az imént említetett i gyökérnek kihajtása (ἵημι-re nézve l. Curt. Griech etym.).

4. Oly alakok vannak mint egymással egyezők föltűntetve, a melyek egy vagy több hangelemre nézve szemmel láthatólag elütnek egymásstól: "szkr. svap (schlafen): lat. sopor, somnus = magy. szuny, szunydikál." Hogy lehetséges-e a magyarban s minő okból támad egy p: m (ny) változás, annak igazolása tartozhatik a közönséges, de nem a fölsőbb nyelvtudomány teendői közé; ennek elég, hogy a lat. sop-nus-ból lett somnus; miért ne lehetne az a magyarban is? Így támádt a madárbeli mad is egy eredetibb pat-ból, hogy a szkr. pat (fliegen) s a gör. pet gyökérrel egyezve bizonyítsa a magyar-árja rokonságot.

"szkr. gardh (wünschen): lat. quaero, ném. begehren = magy. kér, kérd" Először is sem a ném. begehren-nek, sem a lat. quaero-nak nincs semmi köze a szkr. gardh-hoz (l. Fick. Vergl. wörtb. 1. ghar alatt); másodszor ugyancsak semmi köze nincs a lat. quaero-nak a ném. begehren-hez; s harmadszor, a mit különben mondanunk sem kellene, még kevesebb köze van a magy. kér-nek a lat. quaero-val; a quaero-beli r hang ugyanis eredetibb s-ből való, a mint mutatják a quaeso, quaesivi, quaesitum alakok (v. ö. genesis generis, amasis amaris, Ausonia aurora sat.).

"szkr dau, dvis (hauen, trennen): gör. $\delta\alpha i\zeta\omega = \text{magy}$. has-ít." E szerint a hasít-beli h egy eredetibb d hangból támadt; a fölsőbb nyelvtudomány metamorphosisaiban az ilyen átalakulások oly természetesek, egyszerűek, mint hogy a pitymallatból hajnal lesz; nem is szükség magyarázni öket; másodszor a magy. has vagy eredetibben das gyökér láthatólag a dvis és $\delta\alpha i\zeta$ alakokkal egyezik; hogy honnan vette a szótár az ö dau, dvis alakjait, nem tudjuk, hanem az ki van mutatva, hogy a gör. $\delta\alpha i\zeta\omega$ a szkr. dâ, daj gyökérhez való s hogy $\delta\alpha$ -ot- δ t- ω részekből áll, hogy tehát a $\delta\alpha i\zeta\omega$ -beli δ t-ből támadt ζ nem tartozik a gyökérhez s így nem is egyeztethető az eredeti magy. das-sal össze; valamint a szkr. dâja-s (antheil) főnév sem, mert ennek s-sze a nominativus jegye, s mint ilyen nem lehet eleme a gyökérnek.

"szkr. sam (zusammen): gör. ὁμός = magy. öszv-e." A hangváltozások itt is világosak: az eredeti magy. szamból lett szom, aztán szöm, öszm s végre öszv-e.

Folytathatnók még e kimutatásokat tovább is; elmondhatnók, hogy a magy. csitri (rövid hajú) s a gör. κείρω (nyirok) ugyanezy gyökérből hajtottak ki; hogy a magy. metél-beli met egyezik a gör. τέμνω-beli τεμ-nek fordított alakjával, s hogy a τέμνω és a lat. meto, s hogy ugyanez a meto és mutilo együvé tartozóknak vannak föltüntetve; fölemlíthetnők, hogy az egybeállítás szerint összetartozó jelentések a lat. tendo (nyújtok, feszítek) s a magy. tenyész és tenger, a lat. vello (tépek, szaggatok) s a magy. valag, valaska, releszta, felez, a szkr. ar (elérni) s a magy. ara, a lat. ruo (rohanok, esem) s a magy. rongy, rosz, a szkr. div (ragyog) s a magy. dívik, a lat. carpo (tépek) s a magy. csorba; hozzátehetnők, hogy a magy. üt gyökérrokonának a szl. udvariti-beli ud van föltüntetve, holott a ki húszharmincz szláv igét ismer, tudja, hogy az idézett szóban az u praefixum; azt ellenben csak szótárunk tudja, hogy a szl. dr, der gyökér s a magyar üt egy és ugyanazon elemekből állanak; elmondhatnók azt is, hogy a magy. ér, er-ed a következő, egymástól külön álló szkr. gyökerekkel egyezik: îr (schleudern), ur (ausdehnen), ar (gehen, erreichen), ri (fliessen); s elmondhatnánk még sok más, meghallásra érdemes állítást, ha a már hallottak után mindez szükséges volna ama meggyőződés ébrentartására s megszilárdítására, hogy a magyar-árja rokonság abból a világból való, a melyet az operencziás tenger vesz körül.

Az előbbiekhez hasonló kemény okokkal van megczáfolva, semmivé téve "a bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészeknek" abbeli tanítása is, hogy a magyar az altáji nemzetség finn családjának a tagja.

A magyar-finn egyezéseket szótárunk három osztályba sorozza. Az elsőbe tartoznak a "természet- vagy kedélyhangutánzók"; az osztály áll mindössze kilencz szóból; köztük négy idegen. Közbevetve legyen mondva, szeretnők megtudni, hogy ökör, kakas, veréb természet- vagy kedélyhangutánzók-e. A második osztályt azok alkotják, a melyeket mi is, a finnek is más családtól vettünk kölcsön. E két osztályra nézve a szerkesztőség megjegyzi, s ebben igaza van, hogy ezek nem nyelvfajhatározók, azért nem bizonyítanak semmit. A harmadik osztályt ama finn-magyar szóegyezések teszik, a melyek, mint a szerkesztők mondják,

igaz ugyan, hogy közös eredetre mutatnak, de gyökereiket megtaláljuk az árja nyelvekben is. Köztük vannak pedig a már föntebb hallott lat. quaero: kérek, lat. ruo: rogyok, ném. essen: eszem, lat. cupa: kupa, lat. vieo: öv; továbbá ilyenek mint: élet: ném. leben, haj: ném. haar, hon: ném. heim, kiván: lat. cupio, kéz: gör. χείρ, tó: ném. teich, úr: gör. ηρως, virgoncz: ném. flink, felhő: lat. velum, fonok: ném. spinnen; köztük van végre egy nagy rakás oly műveltségi szó, a melyet mi is, a finnek is valamely árja nyelvből kölcsönöztünk. Ilyenek: "magy. akona (hordó szája) és akna: finn akkuna (ablak)". Mind a kettő a szl. okno (fenster, schacht, öffnung) kölcsönvétele; - "magy. széna: finn. heinä." Mindakettő kölcsönvétel; a magyar széna a déli szláv sêno szónak a mása; a finn heinä pedig a litván sênas-ból alakult át. (A 'finn h nagyobb részt eredetibb s-bol való. l. Thomsen. Einfluss der germ. sprachen auf die finnisch-lappischen. Ahlquist [Kulturwörter] az északi német hey-ból alakultnak tartja); — "magyar mérték: fn. määrci." Mind a magyar mérni, mind a fn. määrään szláv kölcsönvétel: mêriti; hasonlóan a magy. bab s fn. papu is, azzal a megjegyzéssel, hogy a magy, a déli szláv bob, a finn pedig a litván-lett pupa alakkal egyezik (Ahlq. u. o.). Ide tartoznak még: magyar rozs: fn. ruis, az első a szlávból (Mkl.), a második a németből (Thoms. u. o.); épen így magy. szappan és fn. saipio, magy. szoba, fn. tupa sat.

Miután pedig ilynemü megdönthetetlen, 114 számig rugó adattal kimutatta a szerkesztőség a finn-magyar-árja gyökérközösséget, egy negyedik osztályt is említ, "a melybe csak a finn-magyar nyelvcsaládnak sajátjai tartoznának; de, úgymond, itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akármely altáji gyökszóról bizonyosan állítani, mielőtt a többi családbeliekkel végtől-végig összehasonlítattak volna? E kérdés alatt levő szókra a nyelvbuvár észszerűleg legfölebb azt mondhatja: "ezen szónak gyöke más családban tudtomra nem létezik"; ellenkező esetben azt kellene velünk elhitetnie, hogy az illető körben mindentudó". Itt már tájékozatlanságnál is többet affektál a NSzótár. Tehát ha valaki két tyúktojást vesz a kezébe, s egymással összehasonlítva azt találja, hogy teljesen egyeznek: ezt az egyezést mind-

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

addig nem szabad kijelentenie, míg a többi madarak tojársaival végtől-végig össze nem hasonlítandja? Ellenkező esetben azt kellene velünk elhitetnie, hogy a tojásismeret körében mindentudó? Bopp és Boppék se mondhatták ki, nem volt joguk kimondani sem a grammatikai szerkezet, sem a gyökérközösség alapján az árja nyelvek rokonságát mindaddig, míg a többi nyelvre nézve meg nem állapíthatták az amazokkal való egyezetlenséget?

Egyszer már említettük, hogy a szótárkészítők dolgozás közben szándékosan behunyták szemüket, hogy ne kelljen látniok azt, a mi szembeütköző; s láthassák azt, a mi nyílt szemmel nem látható. S ebben, t. olvasó, nincs semmi, a legcsekélyebb nagyítás sem. Látták, kellett látniok a derült igazságot, s készakarva elfordították szemüket róla, hogy ne lássák; s midőn félretekintettek, látták a valótlanságot egész idomtalanságában, s feléje mentek, hozzája csatlakoztak : te vagy a mi választottunk. Midőn ugyanis a rokonságra vonatkozó, imént hallott elveiket fölállították, ha a rájuk nézve legkedvezőbb időpontot veszszük is, a negyvenes évek derekát, már akkor az összehasonlító nyelvtudomány elismert tekintélyének egész hatalmával rég oda nyilatkozott, s nyilatkozatára többé a komoly ellenmondásnak még nesze sem hallatszott, hogy az árja nyelvek sorában a magyarnak egyáltalában nincs helye. Elhallatszott e szózat a fölsőbb nvelvtudomány műhelyébe is? Száz meg száz adat a tanú reá, hogy el. Elismerte az új tudomány tekintélyét, meghódolt az igazság előtt, a melyet meggyőződéskeltő szózata az egész világnak hirdetett, a NSzótár is? Elismerte, meghódolt. Idézi mint tekintélyt, mint fölsőbb tekintélyt; tanításaira, a nélkül hogy vizsgálatukba bocsátkoznék, mint elismert igazságokra hivatkozik; még szándékot sem mutat sehol arra nézve, mintha kételkednék megállapításaiban. Látja a bebizonyított tényt, a valót: hogy a magyar-árja rokonság csak üres káprázat; s hogy ne legyen kénytelen látnia, befogja mind a két szemét, s örömmel veszi észre, hogy íme, szembehúnyva jobban lát, most már látja azt, a mit nyílt szemmel nem látott, nem láthatott, a magyar-árja rokonságot.

Még egy kétségtelen bizonyítékával szolgálunk ama

ténynék, hogy a szerkesztők tudták, hogy tudniok kellett az igazságot, s hogy mégis a valótlansághoz szegődtek át. Midon egy részt a magyar-finn, más részt a magyar-árja nyelvek hasonlítgatásába bocsátkoztak, meg lehetünk róla gyözödve mindnyájan, hogy előbb akadt meg szemük az olyan tárgyakon, minők: nap, hold, csillag, s hogy előbb jutott eszükbe a víz, föld, mint a barbora, brúgatyú, bula, csák, hiskó, kutyolló, pôcze, rapancz, veleszta, a melyek mind ott vannak a magyar-árja szóegyezések sorában; mert a ki egyszer eljut a bábó-ig ("gyermeknyelven: láb"), vagy csitri-ig (rövid haj), annak minden esetre rég keresztül kellett haladnia a láb és hai szókon. Aztán nem tehetjük föl, nem szabad föltennünk, hogy a szerkesztők, minden itélet, minden megfontolás nélkül fogtak bele munkájukba. Ámde ha megfontolták a kérdést, okvetlenűl arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy a nyelv keletkezése korától évezredekkel távolabb áll a száz, meg az ezer, mint az egy, kettő, három; hogy déd, unoka sokkal későbbi szók, mint apa, anya, fiú; hogy előbb volt a magyarok első őseinek fejük, lábuk, mint kalapjuk és csizmájuk; hogy enni, inni, alunni, állni, ülni, fekünni hamarább tudtak az emberek, mint bort csapolni, kukoriczát mérni, dohányozni, muzsikálni; hogy tehát ég-földnyi a különbség, ha a hal (moritur) bizonyít a rokonság mellett, mint ha a dohányzik vagy a kukoriczamálé. Mindezt szükségképen látniok, tudniok kellett, külömben a gyámoltalanság vádjával kellene illetnünk őket; midőn tehát egy részről az árja-magyar, más részről a magyarfinn nyelvek szavait egymással hasonlítgatni kezdették, kétségtelen, hogy az egybevetett szók és szógyökerek közt az imént elsorolt s velük rokon természetű szók a legelsők sorában foglaltak helyet. S mi volt e nagy fontosságú, a rokonság mellett vagy ellen döntő szavazattal biró szók tanúvallomása?

Íme a következő összeállításból mindenki saját szemével meggyőződhetik róla, mindenki, még az is, a ki nem dicsekedhetik a nyelvtudományban való avatottságával.

szkr. pitar-, gör. πατερ-, lat. pater-, ófn. fatar-.... magyar atya, apa.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

szkr. mâtar-, gör. μητερ-, lat. mâter-, oftt. m ószl. mater-... magyar anya.

szkr. sûnus, gör. vló ζ (h = s), gót sunus, ószl. synü... magy. puja, flú, gyermek.

szkr. duhitar-, gör. Συγατερ-, ófn. tohtar, ószl. dűster... magy. leány.

szkr. bhratar-, gör. φρατερ- (φρατρία: sippschaft, geschlecht), lat. frater, ófn. bruodar, ószl. bratru... magyar testvér, öcse, atyafi, rokon.

szkr. svasar, lat. soror (sosor-ból), ófn. svestar, ószl. sestra... magy. huga.

szkr. kapâla, gör. κεφαλή, lat. caput, gót haubith... magy. fej, agy.

szkr. akshi, gör. రండం (రిజుక-ből), lat. ocu-lus, ófn. auga, ószl. oko... magy. szem.

szkr. gânu, gör. γόνυ, lat. genu, gót kniu.. magy. térd. gör. πυγμή, lat. pugnus, ófn. fûst, ószl. pestī... magy. ököl.

szkr. kravis, gör. κρέας, lat. caro, gót hraiv (tetem), öszl. krŭvī (vér)... magy. hús.

szkr. nabhas, gör. νέφος, lat. nubes, ófn. nibul, ószl. nebes- (menny, ég)... magy. felleg, felhő.

szkr. dva, gör. δύο, lat. duo, gót tvai, ószl. dŭva... magy. kettö.

szkr. tri-, gör. τρι-, lat. tri-, gót thri-, ószl. tri-... magy. három.

szkr. shash, gör. ɛ̃ξ, lat. sex, gót saihs, ószl. śesti... magy. hat.

szkr. antar (innen), gör. evtepov (eingeweide), latin inter(us),... magy. bent, belső, belek.

szkr. upara (der obere), gör. ὑπέρ, lat. super, gót ufar... magy. fönt, föl.

szkr. madhjas, gör. μέσσος, μέσος, lat. medius, gót midjis, ószl. meżda (medium)... magy. középső.

szkr. asti, gör. ἐστί, lat. est, gót ist, ószl. jesti... magy. van (val-, vol-).

szkr. bhavâmi, gör. φύομαι, lat. fui (lettem), ófn. bim, ószl. byti (lenni)... magy. leszek, termek.

szkr. $p\hat{a}(\text{nam})$: trank, gör. $\pi \delta(\mu \alpha)$, $\pi l(\nu \omega)$, lat. po(to), ószl. pi(ti)... magy. $i\mathbf{V}(\delta)$.

szkr. sthâtum (stehen), gör. στάναι, lat. stare, ófn. stâm (stehe), ószl. stati (stehen)... magy. állni.

szkr. sadas (sitzung), gör. εδος (sitz), lat. sedes, ófn. sezal, ószl. sesti = sedti (ülni)... magy. ül.

szkr. vêd-mi (tudok), gör. ε-ίδ-ον (tö vid : lát), lat. vid-eo, gót vait (tudok), ószl. vid-eti (látni), ved-eti (tudni)... magy. lát.

szkr. pat-âmi, gör. πέτ-ομαι, lat. pet-o (támad, rohan), ófn. fēt-ah (szárny), ószl. put-a (madár)... magy. repül, száll.

szkr. mar-âmi, gör. μαρ-αίνω (elhervasztok), lat. morior, gót maur-thr (gyilkolás), ószl. mor-ŭ (halál)... hal.

szkr. jug-jam (jumentum), gör. ζυγ-ός, lat. jug-um, ófn. joh, joch, ószl. ig-o... magy. köt, füz.

Most forduljunk a magyar-finn nyelvekhez.

Hogy a szótárkészítők az ide vonatkozó munkálatokat vagy legalább egy részüket ismerték, az kétségtelen, mert adnak finn-magyar szóegybeállításokat; s ha Hunfalvy Pálnak "Tájékozás a magyar nyelvtudományban" 1852-ben megjelent értekezését, továbbá a külföldi nyelvtudósok (Castrén, Wiedemann, Schott, sat.) dolgozatait nem veszszük is figyelembe; ha Reguly kutatásainak eredményéről, mint a szótárszerkesztés megkezdésekor számba nem vehető mozzanatról hallgatunk is, de Sajnovics és Gyarmathi muve (Sajnovics. "Demonstratio idioma hungarorum et lapponum idem esse." Nagyszombat. 1770. – Gyarmathi. "Affinitas lingvae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammatice demonstrata." Göttinga. 1799.) már jó régen megvolt, mielőtt a NSzótár tervének csak gondolata is megszületett volna; s hozzájárul, hogy ezek hazai írók voltak; e két írónkat tehát a magyar-finn nyelv rokonsága vagy nem rokonsága vitatóinak számba nem venni teljes lehetetlenség volt. S ha e két mű kimutatásaiból épen a legdöntőbb bizonyítékú szókat egymás mellé, ím ezt az eredményt látjuk magunk előtt. (Az idézett szókat a ma használt jegyekkel írjuk.)

atya: finn acce (Gyarm.); votj. ataj, aj; cser. ali, ata. anya: lapp edne (Gy.); vog. anka; votj. anaj.

flu: vog. pu; zürj. pi; votj. pi.

meny: fn. miniä (Sajn.); észt mini, minia (Gy.).

fej: fn. pää (S. Gy.); észt pä (Gy.); vog. pāñ. száj: fn. suu (S. Gy.).

szem: fn. silmä (Sajn. Gyarm.); észt silm (Gy.); lapp čalme (S. Gy.); vog. šām; osztj. sem; votj. sim; mord. selmä.

nyelv: lapp ńalme (S. Gy.); vog. ńelm; osztj. ńalim; cser. jilmä.

fül: lp. pelje (Gy.); vog. pāl'; oszt. pel'; zürj. pel; votj. pel'; md. pilä.

mell: lp. miälg.

sziv: fn. sidän (S.); észt süda; vog. šim; oszt. sem; cser. šüm; md. sedi.

ver: fn. veri (S. Gy.); észt veri (Gy.); lp. varr (S.); votj. vir; cser. vür.

kéz: fn. käsi (S. Gy.); észt käzi (Gy.); lp. kiet (S.); vg. kāt; cser. kid; md. käd.

fel (dimidius, latus): lp. pele (S. Gy.); cser. pel.

szarv: fn. sarvi (S. Gy.); észt sarv (Gy.); lp. čorve (S. Gy.); votj. śur; cser. śur.

mony: fn. muna: ovum (S. Gy.); lp. manne (S. Gy.); vg. moñ; osztj. mun (penis); cser. muno; md. mona.

fa: fn. puu (Gy.); észt $p\bar{u}$; zürj. pu; votj. pu; cser. pu. $k\ddot{o}$: fn. kivi (S. Gy.); cser. $k\ddot{u}$; md. $k\ddot{a}v$.

jég: fn. jää (Gy.); észt jää; lp. jägñe.

viz: fn. vesi (Gy.); észt vezi; vg. vit; zürj. va; votj. vu; cser. vüt; md. ved.

hal: fn. kala (S. Gy.); észt kala; vg. kul; osztj. kul; cser. kol; md. kal.

felhö: fn. pilvi (Gy.); észt pilve; votj. pilem; cser. pel; md. pel.

ėj: fn. yö (S. Gy.); észt öö (Gy.); lp. ija (S.); zürj. voj; votj. üj; cser. jut; md. vej.

eggy: észt üks (Gy.); lp. akt (S. Gy.); vg. äk; osztj. it; vtj. odig; cser. ikte.

kettö: észt kaks (Gy.); lp. kuekte, kuekt (S. Gy.); vg. kitag; osztj. kātn; vtj. kik; cser. koktot.

három: észt kolm (Gy.); lp. kolma, kolm (S. Gy.); vg. kōrom; osztj. xulim; vtj. küjń; cser. kum.

négy. észt neli (Gy.); lp. nelje (S. Gy.); vg. nile; osztj. nela; vtj. nil'; cser. nil.

öt: észt viis (Gy.); lp. vita, vit (S. Gy.); vg. ät; osztj. vēt; vtj. vit; cser. viz.

hat: észt $k\bar{u}\hat{z}$ (Gy.); lp. kota, kot (S. Gy.); vg. χot ; osztj. $\chi \bar{u}t$; votj. kval'; cser. kudut.

val-ó, vol-t: fn. ole-n (vagyok); észt ole-s (való, levő); votj. val- (vala); cser. ul-am (vagyok).

él: fn. elä-vä (élő); észt ela-v (eleven); lp. āle-d (élet); votj. ul-ep (élet); cser. il-em (élni).

hal: kuole-n (halok); észt kōli-ma (halni); osztj. χala (halott); zürj. kul-ōm (halott); votj. kul-em (halott); cser. kol-em (halni); md. kulo-ź (halott).

men-ni: fn. mene-n (megyek); észt mine-ma (menni); h. manne-je (menő); osztj. men-em; zürj. mun-a; votj. min-o; cser. mi-em (menni).

ád: fn. anta-ja (adományozó); észt and-ma (adni); lp. adde-m (adás).

tud: észt tund-ma (tudni); votj. tod-o (tudok).

nyel: fn. ńäle-n (nyelek); észt nēla-m; lp. ńiela-m; vtj. nil-em; cser. nel-am.

Mondtuk, nem kell épen nyelvtudósnak lennie, hogy valaki ez egybeállítások alapján biztosan kimondhassa, hisz oly hangosan beszélnek a tények, melyik, az árja vagy a finn nyelvcsoporttal rokon-e a magyar nyelv. Az eredmény kétségtelen; a leghitelesebb, épen a döntő tanúk szava szerint a magyar és az árja nyelvek közt még csak nyomát se födözhetni föl a közös származásnak; ellenben nyelvünknek a finn nyelvekkel való rokonsága az idézett szók egyezésének tanúsága szerint első tekintetre kétségtelenűl fölismerhető. Pedig tekintetbe kell itt vennünk, hogy Sajnovics és Gyarmathy műve, meg a NSzótár megjelenése közt majdnem egy századnyi időköz fekszik; a nyelvtudomány akkori fejletlen volta s a segédeszközök hiánya következtében hány fontos adat maradt ki tehát e két szerzőnk munkájában a hiteles szavú tanúk sorából, a melyek a NSzótár készítésekor már tetemesen szaporították és megerősítették e mult századbeli tanúk vallomását? E tanúvallomásokat, a mint már kimutattuk, egész teljességükben a szerkesztőknek is hallaniok kellett, s bizonyára hallották is; s minthogy nincs okunk itéletükben kételkedni, elhihetjük, hogy igazságukról meg is voltak győződve; s

mégis, mit tapasztalunk? Azt, hogy a valótlant valónak s a valót valótlannak állították; vagyis, a mint föntebb mondtuk, hogy az igazságtól készakarva eltértek s a valótlansághoz szegődtek át.

Szarvas Gábor.

Az orthologia ügye névy lászló stilisztikájában. I.

Nem hódolok föltétlenül azon elméletnek, hogy a tudomány új vívmányait semmi esetre se tegyük a kisebb i kalki könyv közleményei tárgyává. A kinek saját gondolatai vannák joga is, kötelessége is minden lehetséges tért felhaszádhilítek gondolatok érvényesítésére. Az igazi gondolatnak nemző ereje van; úgy tekinthető, mint a tökéletessé fejlett organismus, melynek természete a szaporítás: mikor az ideje megérkezett, nem lehet neki megtíltani, hogy ne töltse be rendeltetését.

Más rovat szól azokról az új gondolatokról, melyek a levegőben röpködnek ugyan, de még nem ragadta meg öket életet jelentő alakításra az individualis szellem.

Még különösebbek azok, melyekkel igenis sokan bajoskodnak, tehát a melyek a közös megállapodások előtt valódi tekintélyre nem is vergődhetnek.

Kétségkivűl ilyen az úgynevezett magyar nyelvújítás űgye is. Sokat kell addig kutatni, okoskodni, sőt compromittálni is, míg bizonyos formák (nemcsak egyes szavak, hanem valóságos szóformák) a bitorolt polgárjogot elvesztik, vagy pedig törvényesen megnyerik; mert a nyelvképződés nem csupán logikai folyamat, hanem egyúttal történeti is, mely, a mint a multból szolgáltatott izlésünk és akaratunk ellen tényeket, épen úgy szolgáltathat a jövőben is.

Névy László sokkal szebb eredményeket mutat föl az irodalom több terén, mint hogy a tűzetes nyelvészkedést bátran másokra ne bízhatná.

Könyve 8-ik lapján azt mondja: "A stilisztika nem ád utasítást új szók alkotására; de főkép minálunk nagyon is helyén van a figyelmeztetés, hogy a közelebbi évtizedektől öröklött, s újonnan felmerülő kifejezéseket meggondolva, komoly birálat után használjuk". Alább pedig: "A nyelvújítás eredményei legnagyobb részt meghonosodtak az irodalmi és társalgási nyelvben is; de van sok oly szó régibb íróinknál, melyek nem tudtak közkeletre vergődni, mások, melyek csak alakváltozással jöttek divatba. Ezekre nézve szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy

az olvasó egy-egy első rangú író példáját se kövesse. A mi hibás, azt méltán átadhatjuk a feledésnek."

Az itt a fő baj, hogy mindjárt a kiindulás pontja is hibás, mely szerint a stilisztikának szóképzéshez köze nincs. Én azt hiszem, hogy a szóképzés épen nem kizárólag nyelvtani dolog, hanem nagyrészt philosophico-poetikus is egyszersmind. Sok szóban, mely különben nyelvtanilag egészen rendes, lehet vastag fogalomzavar, vagy legalább tétova határozatlanság. Pl. mi baja van az üzlet nótáján lábra kapott ügylet, jogügylet szónak, ha csupán a képző erejét, meg a tő jogosultságát tekintjük? És mégsem egyéb az ügyész urak fattyas fundusán termett burjánnál! Ügylet vagy ügyelet, ügyelés a ráügyelés, felügyelés értelmében jó is, szűkséges is; de az ügy csak nem maradhat ügy, mint az ügylet gyártói kivánják, mikor már l-lel igét képeztek belőle, az igéből pedig t-vel új főnevet?

A sokkal használtabb jogügylet azonban még roszabb; azaz, ez épen semmi módon sem türhető. Benne a jog vagy subjectum lehetne vagy objectum. Hogy objectum nem lehet, azt a grammatika mutatja meg; mert az ügyel-nek nincs egyenes, azaz szenvedő tárgya, hanem csak ra, re ragos vonzata; ezt a ra, re ragot pedig az összetétel kedviért eldobni nem szabad. Hogy a jog subjectum sem lehet, azt már nem a grammatika. hanem csupán a jog fogalom természete fejti meg. a mely nem activ, hanem passiv. A jogi vagy jogbeli ügyet nem is lehet sem a jog ügyeletének képzelni. sem a jogra való ügyelettel összezavarni.

A stilisztikának a szabatos és tiszta nyelvről, meg a gondolatok helyességéről szóló részei egyenest a szóképzést is illető tanításokat hirdetnek. Ezeket alkalmazhatta volna Névy pontosan a magyar nyelvújításra vonatkozó tanácsaiban. Hogy a nyelvészettel nagyon sokat törődni nem akaró, de mégis egyedűl annak érdekeire vigyázó szabály mily nagy mértékben szorul a világosságra, Névynek saját szavai is bizonyítják: "Néhány példából láthatni, minő kifejezéseket értűnk a jellemzettek alatt".

Az a bizonyos jellemzés ebből áll: "Igen sok szót csináltak újabban, jót és roszat; a csinálmányból sok vagy épen nem. vagy csak alakváltozással tudott közkeletre vergődni" stb.

A dolog természete szerint a közkeletre épen nem vergödhetett szavak között lehetnek jók is, roszak is; másoknál az alakváltozás volt a divatosodás föltétele. E változás helyesség tekintetében épen úgy lehet közönyös, mint javulás, vagy roszabbulás.

Tehát eddig e szabálynak csak az az értelme, hogy a

közönség tetszése határoz: a mit felkarol, az jó. De ez a legszélsőbb, a legindokolhatatlanabb neologia elve!

És valóban ez értelem ellene is mond az erősen orthologizáló következő sornak: "Ezekre nézve szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy az olvasó egy-egy első rangú író példáját se kövesse." Hogy mit kell érteni az "ezek" alatt, azt e szavak mondják meg: "A mi rosz, azt bátran átadhatjuk a feledékenységnek".

A példák azonban semmit sem bizonyítanak, csak azt, hogy a szabály, melyet bizonyítaniok kellene, homályos és zavaros. Divatosnak divatos és kétségkivűl általános használatra vergödött szó valamennyi; de olyan egy sincs köztűk, melynek alakja roszból változott volna jóra; csak olyan van, mely megromolva tetszett. A többinek régi alakja is helyes volt, az új is az; a változást, ha nem a hóbort, de a nyelvtörvény sem, hanem csupán az aesthetika követelhette. Lássuk öket egyenként!

Rény, erőny; ma: erény. Mind a három rosz. Hontárs = honfitárs. Nyelvtanilag egyik olyan jó, mint a másik. Jogos összetétel mind a kettő, birtokviszony alapján; az a nagy baj csupán, hogy az a viszony az előbbiben lehetetlenség; mert a honnak nincsen társa. De ha jelenthetne is valamit a hontárs, az sem lenne soha honfitárs.

Játékszin = szinház. Mind a kettő jó és értelmes; de az első mégis értelmesebb, mint a második. Szin = scena, σκηνή, orosz szjen, mongol szain már maga is helyet, tágas, űres, elől minden esetre nyitott helyet jelent; tehát a szinház pleonasticus szó, melyben épen a játék nincsen benne; olyan épület, mely csupa szín, vagy melyben csupa színek, pl. csizmadiaszínek, vásárszínek stb. vannak, mint a párisi les halles; ellenben játék szín = a játéknak helye. A népies összetételekben is: kocsiszín, levélszín, vásárszín mindenütt a szín az alapszó.

Mesterség (ars) = müvészet. Az első, a régi kitünőleg helyes szó, alkalmas minden felsőbb jelentőségre is a mester szó nemesebb értelme szerént; de alakjának semmi köze sincs a másikéhoz; művészet nem lett a mesterségből, hanem egészen más szerkezet. Itt az a fő dolog, hogy két példabeli szó semmi módon sem változott át egymásból, tehát e helyt idézni semmi-képen sem lett volna való!

Költész, költér = költő. Az utolsó jó, a két első rosz; csak az nem igaz, hogy az utolsó újabb amazoknál, söt inkább a régi, jó költő bűszkén mondhatja amazoknak: hesterni estis. Nem alakváltozással jött divatba a költő, hanem alakjának nyegle változatait nem is tűrte maga mellett életben.

Előlülő, legfent ülő = elnök. Szembetűnő, hogy a két régi nyelvi szerkezetre nézve kifogástalan volt, de az újabb változat minden izében rosz. Kinyomat = kifejezés. Mindenik jó és használatos ma is, csak az értelműk lett szabatosabbá. Test = testület. Az utóbbi az előbbibűl származik, de nem egészen törvényes uton; mert testül ige nincs; de, ha volna is, a testület igazság szerént akkor sem tehetne corps-t! Használatos, mint sok más gyanús 'szó. Izlet = izlés; öszveredőlt = összekulcsolt mind a két pár egyként jó.

E példák, mint előre is mondtuk, semmit, de épen semmit sem bizonyítanak; van köztük vegyest jó és rosz szó. régiből és újból. Egyébiránt hogy Névy az egyenlőség jele után vetett szavakat jóknak tarthatja, azt ha az ember szemeinek hihetne, néhány, a legeslegújabb szójavítások szerént böngészett példájából lehetne is következtetni.

Ezekre így vezet át: "Az újítás manap is foly, s gyakran oly kifejezéseket hoz forgalomba, melyek sem nem szűkségesek, sem nem helyesek. Ilyenek pl. boncznok = műtő, vigarda = vigadó, szálloda = fogadó, szívélyes = szives, idény = ivad stb. Itt az egyenleteknek második fele, alakilag legalább minden esetre helyes, az első pedig kétségkivűl helytelen: csupán az első pár tetszik kissé ingatagnak; mert ha a boncznok ellen kifogást teszűnk, talán a műtő-ben is bátrabb kelleténél a tevő-nek tő-be rántása; ha pedig nem így elemezzűk: mű-tev-ő. akkor e szónak se eleje, se veleje. Külömben még ez a két szó nem is aequivalens; boncznokot máskép anatomusnak híják, a műtőt pedig operateurnek.

Hogy Névy csakugyan az orthologia nevében akar szólni az ifjakhoz, azért nemcsak modern tudományossága és irodalomtanári reputatiója kezeskedik, hanem saját szavai sem magyarázhatók egykönnyen egyébként: "A mi hibás, azt méltán átadhatjuk a feledésnek," s följebb: ".... általános tapasztalat, hogy a szóképzésben nem mindig tudományos elvek, hanem gyakran véletlen, az önkény vezették és vezetik ma is nyelvújító íróinkat."

De ha a szigorú törvényesség sűrgeti, azt nem oly kuszáltan kellene tennie, mint a hogyan teszi; mert ugyan melyiket adjuk át a feledésnek az erény és erőny közül, mikor mindegyik rosz; melyiket a játékszin és szinház, izlet és izlés, összveredőlt és összekulcsolt közül, mikor mindenik jó? Vagy miért adtuk át feledésnek a jó előlülőt a rosz elnökért? stb.

Ha értelmesen és következetesen tanítja Névy az orthologiát, nem úgy kell beszélnie a közkeletűségről, hogy az ember nem tudja, jóság criteriuma gyanánt akarja-e azt tekintetni. vagy

megfordítva, inkább csalárd játéknak, mely ellen kűzdenűnk kell, hogy el ne ámitson bennűnket. Az alakváltozást sem egyedűl az átalános elfogadás föltételeként kellene emlegetni, hanem úgy, hogy ez igen sokszor a leghatározottabb romlást jelenti, a jónak roszra változását. Nemcsak azt kellene mondani, hogy a rosz szó használatában egy-egy első rangú író példáját se kövesse az ifju, hanem azt is, hogy a jó szót még a legutolsó rangú írótól és bárki fiától is elfogadja a rosz helyett, habár a legelső íróknál és országszerte lenne is ez divatos.

És így aztán határozott szempontokból elvszerüleg kellene csoportosítani a példákat is.

Én a magam részéről azonban ennek idejét még nem látom teljesen elérkezettnek. Igen sok még a vitás kérdés; némely használatról nem mutatható ki biztosan, hogy rosz: más kettöröl, hogy melyik a jó, melyik a rosz. Valameddig ezek tisztázva, megállapítva nincsenek, mindaddig én részemről nem tartom tizenhárom-tizennégy éves ifjak könyvébe valónak az ily vitás dolgokat.

BABICS KÁLMÁN.

A természetrajz műnyelve.

III. Helyettesítendők. Nyelvtani szempontból kifogás alá ugyan nem esnek, de nehézkességűk miatt, vagy pedig azért, mert épen nem bélyegzök, mégsem tarthatók meg: berec (Pimpla); e szó jelentése csipa vagy rinya a szemben: fekete fűrkésző; cseszle (Bibio) székely tájszó, másutt muslica: ször szunyog; csetléske (Fissurella): tölcsércsiga: dandár (Xylocopa): gerenda pöször; éjdísz (Catocala): rendszalag; éjfélész (Acronycta), fajai szerint: nyíl sat. -jelü lepke; falók (Gulo), a régiebb íróknál az orosz rozomak szerepel: medve menyét; fejék (Cidaris): (fejalakú) borzocska; fülbő (Otus): füles bagoly; hagymász (Tenthredo); levélszúró darázs; hegyfar (Leptura) karcsa: karcsú czinczogó: kabóca (Cicada), kabola kicsinyítve; bélyegző hangja szerint nevezzük el: cicergönek; kérgecs (Xylina), lásd éjencz: (füvi) bagolyfejü; orrszarvú (Rhinocerus), vagyis olyan állat, melynek szarván van az orra, vagy szarva orrhoz hasonló (csigaszarvú, lapátszarvú), legyen: szarvasorrú v. szarvorrú; ponc (Sitta); e szó jelentése (Simai Kristóf szerint) véső, vésű; az állat neve a népnél kopács, kovács és: favágó; rinya

(Scolopendra); e szó (jelentése csipa) talán azért alkalmaztatott, mert az állat lábainak izei valóban csipára emlékeztetnek; azonban a népnél ismeretes mint papmacska és: lapos soklábú; szellemke (Alucita), a népnél kökénymoly: ujjasszárnyú; szindísz (Euprepia): medvelepke; szinék (Apatura) csillér: gyöngyház lepke; üllőke (Malleus). A malleus épen nem ülöt (tájdivatosan üllő-t) jelent, hanem kalapácsot; ennélfogva: kalapácskagyló; varancsorr (Ammodytes): homoki vipera.

Helytelen alkotásúak; zsengő (Squilla): sáskarák; boszor (Acherontia). A népnél azon lepke, mely a tehén és más fejős állatok hasznát elveszi (minthogy istállóban tartózkodván hangos röpte által rettegést s ez által a tej elmaradását okozza), boszorkánypille. Ilyenek mindenekelőtt az éjjeli pávaszem, a halálfej és a Catocala; az állat népies neve halálfejű boszorkány pille. Táplálkozása (Solanum) s bélyegző pergö hang röpte miatt (l. szender) ajánljuk: ebszölös pergö; bömböly (pedig hallgat, mint a Trigla kivételével a többi hal (Mugil): tengeri támolygó; csermöly (Pandion), a népnél halászsas: (folyami) halászsas; csibor (Hydrophilus), a népnél: fekete vagy tüskéshasú uszóbogár; harács (Haliaetos) a régiebbeknél: (tengeri) halász sas; kalaj (Periplaneta): csótán; kalloz (Gnaptor): bůzögő; suran (Gonopteryx): citrom lepke; szender (Sphinx). Míg a nappali pillék röpte lassú, mondhatni előkelő lebegés, addig az estieké gyors, türelmetlenül erölködő és ennélfogya hangosan: pergö: teng (Flustra) fát y olk orál; botrog (Cancer) talán potroh: erszényrák; csajág (Trichius): kefebogár: csürök (Trochus): gyöngyház csiga; gyaka (Buthus): afrikai scorpió; likács (Lycosa): erdei pók; sarol (Copris): holdszaryú; szelme (Psyche) hernyója: zsákhordozó; szipoly (Anisopliából): kis cserebogár; teneg (Pelagia): világító kocsonya állat; utáncs (az összetételekben egyáltalán nem helyeselhető; (l. Nyr. VII. 120. l.); acsa (Libellula) röpte miatt (l. szender): rezgö; bincs (Boarmia cinctaria): nyírfa araszka; alkár (Polistes): (mezei) darázs; cincúr (Bombylius): gyapjas légy; cingolány (Cicindela): homokfutó; csorva (Opatrum), szárnyai rendesen sárosak, porosak: porbogár; eszelény (Rhynchites), a népnél csak zsizsik (pl. borsó-, makk-, gabona-): zsizsik; geréncs (Spondylus): kerep kagyló; gurdacs (Trachea): (fenyves) bagolyfejü; gyelme (Tachina): hernyóölő légy; holyva (Staphylinus): szitaszárnyú; jeszke (Trombidium): bársonyatka; kanakuc (Syrnium):

bagoly; kárács, kórács (Neophron): dögkeselyű; kecér (Argyroneta): vizi pók; meselény (Ophion), potroha sarló alakban van görbülve: sarlódarázs; orzony (Procerus): óriás futó; pandár (Proteus) vergye: angolna göte; porva (Dermestes): szalonnabogár; seléb (Apus), a népnél kecskerák: hanyattuszó levélrák; serinc (Acerina), a népnél: buczó; szonya (Larentia): szalagos araszka; tergély (Cobitis), a népnél: csík; törny (Hylesinus): háncs szú; törköny (Acidalia): déraraszka; vergye (Proteus): angolna göte; veszke (Lamia): szöszös cincogó; agyard (Monodon): agyarcet; alkonyász (Sphinx euphorbiae): ebteji pergö; áska (Gryllotalpa): vakondtűcsök; babocs (Cyamus): cettetü; bimba (Daphnia): vizi balha; bonyolca (Voluta): ráncz csiga; bugyasz (Crangon), mint honi neve: garnéla; buka (Cinclus), a népnél vizi seregély és: vizi rigó; bukály (Nepa): vizi scorpió; bütke (Gecarcinus): erszényrák; bűzge (Blaps), a népnél büdös bogár, sváb bogár: bůzögö; cickány. (Sorex), a népnél: gözü; csészem (Patella): csészecsiga; csőrönd (Ornithorhynchus): ajvond; csövely (Solarium): napcsiga; dezeny (Astraea): csillagkorál; diszély (Cetonia), a népnél fényes bogár és: rózsabogár; döfők (Procrustes): nagy futó; dülész (Rhombus): laphal; édecs (Melophagus): juh k ollancs; égálcány (Cnethocampsa): pohók; ékény (Calasoma): bábrabló; enyhész (Limenitis): nyárfa pillangó; érdesz (Aspro), népies neve: bucó: feketély (Melanoroma): fekete szárnyú; fémész (Buprestis): pompabogár; fényész (Fulgora): (hólyagfejű) cicergő; forgony (Turbo): holdcsiga; fülör (Haliotis): szivárvány csiga; gócány (Mytilus): gócos csiga; gödrény (Botryocephalus): gödrösfejű; gőzelény (Cecidomyia): gubacs szúnyog; gröngre (Perla): fátyolk a: grülecs (Gorgonia): legyező korál; habany (Mya): tátó kagyló; hólyagány (Malachius): puffadozó; hosszány (Aeschyne): rezgő; högyész (Maja): tüskés rák; keve (Lithoria): (zuzmós) szövő; kezeng (Chirotes): vájó; kisa (Perotis) pompabogár: kurtály (Hister): csonkabogár; kuszany (Anabas): mászó hal; külle (Botryllus): (fürtös) ascidia; kürtöny (Tritonium): Tritonkurt; lóga (Exoecetus): repulo hal; markász (Gammarus): balharák; mezöngy (Agrotis): (vetési) bagolyfej; mocsga (Paludina): tavi csiga; nyálang (Sialis): iszap légy; orsonya (Ascaris), a népnél: bélgiliszta; orvaly (Gypaetos): (szakállas) keselyű; őrlecs (Cavia): tengeri malac; pikkecs (Lepisma), a népnél: ezüstbogár;

petymeg (Vivirra), a régiebbeknél: cibét állat; rejtény (Tenebrio): lisztbogár; sodorka (Filaria): fon alféreg; subács (Chiton): bogárcsiga; suholy (Bubo): (nagy) fülesbagoly: szaporcsa (Palingenia), a népnél: tiszavirág: szirmány (Hylaeus); karcsú méh; szömörke (Argulus): leveles rák; szörnyeg: Medusa; szurkocs (Pissodes): fenyőzsizsik; talpály (Procyon): mosó medve; tálték (Clerus): szalagbogár; tarkály, kurtály (Hister): csonkabogár; tokász (Carpocapsa): betokozó; túrász (Caecilia): giliszta kigyó; tüsköny (Echinus), mint a régiebbeknél: borzocska; tüzöl (Salamandra), egyik honi faja (a népnél: tüzes gyík) valóban tüzfoltos, de a másik fekete, azért a "lucus a non lucendo" kikerülése végett legyen gyíkgöte; vidorcsa (Galleria): viaszmoly; zsinegény (Mermis): húrféreg; agancsár (Lucanus): szarvasbogár; bájlór (Callidium): (violaszinű) cincogó; bodonc (Porphipophora): börzsönbogár; bohóc (Naja): szeműveges kigvó; bögönc (Panorpa): skorpió légy; burkonc (Galeopithecus): repülő maki; csacskár (Pastor): rózsa seregély és rózsa rigó; csevér (Tubipora): organa korál; csillér (Argynnis): gyöngyfolt lepke, gyöngyház lepke; csötér (Solen): kardhűvely (kagyló); csüllőr (Cypraea): porcelán esiga: édenc (Paradisea): paradicsom madár: éjenc (Noctua), egész teste, de különösen feje s nyaka igen lágy, bagolynemű szörrel van födve, azert bagolyfejű; fegyer (Aratyomis): törös légy; forgonc (Strombus): szárnyas csiga; galacsár (Gymnopleurus): labdacsozó; galandár (Blennius), a régiebbeknél: szörfark és: ostorhal; góronc (Tridacna): kanyargós kagyló; gúbonc (Rhodites): csipkeszúró; gyalmár (Epeira): gyalom alig ismert kifejezés _szövés"-re; az állat népies neve: keresztes pók; gyászma (Andraena): földi méh; hordály (Ectopistes): galamb; illár (Aromia): pézsmás cincogó; izgonc (Lvtta), a népnél: fényes bogár és: körisbogár; izmóc (Dorcadion): (köpcös) cincogó; kapzsár (Asilus): ragadozó légy; kérgősz (Limulus): iszaprák; könnyedőc (Elaphrus): parti futó; kuszma (Anguis), a népnél: kurta kigyó, vak kigyó, rézkigyó: kigyógyík; lapor (Phyllidium): vándorlevél; lélme (Psyche) szelme: zsákhordozó; likár, fúrály: Terebratula; markonc (Manatus): kézcet; mozgár, mozgor (Nasua): (mozgóorrú) medve; nyakar (Rhagium). levágott fatuskókban rágódván, ganéja korpás: korpás cincogó; nyakonc (Rhaphidia): tevenyakú légy; nyüvönc, nyuvonc:

A TERMÉSZETRAJZ MÜNYELVE.

Beroë; ollor (Chelifer): könyvskorpió; orozma (Rostel laria v. Chenopus): lúdláb csiga: peszér (Silpha), a népnél: dögbogár; péter (talán petér Ovula): tojáscsiga; szárnyonc (Pteropus): szárnyas eb; sziklár (Saxicola): sziklafulemile; színér: Aphrodite; szitár, szitkár (Sesia): (méhalakú) pergö; szökönc (Haltica), a népnél: földi balha; szövér (pedig épen nem sző, Phalangium), a népnél: kaszás pók; táltor (Mantis), a népnél: vándorka, csűrbogár és: csűrszöcske; tömszér (Dasypogon): borzas légy; tülkönc (Oryctes), a népnél: szarvorru bogár; zenér (Sylvia): fülemile; zögér (Anthrax): bárson y légy; zöhér (Tenthredo) hagymász: levélszuró darázs; zúgár (Segestria): pincei pók; zuzár (Boa): óriás kigyó; bötkösz (Lophius), a régicbbeknél: sárkányhal; hengenye (Lema): lilio mbogár; rejke (Cryptophaga): gombaszú; repecs (Asellus): vizi soklábú; sérész (Malapterurus): sajgató harcsa; szivárcsa (Gobius), a népnél: kövi hal; szivornyász (Sipunculus): szivatyús; szökető (Physiter), a régiebbeknél fizetér: fuvó cet; szőrkész (Trichodectes): ebtetű; szurkoly (Troctes): könyvtetű; szürkülény (Smerinthus): esti pávaszem; tellény (Tellina): tányérkagyló; vetemér (Mamestra): (káposzta) bagolyfejű; vörelény (Pyrrhocoris), a népnél: isten tehene (ámbár az olajbogarat is így nevezik): bilibáncs, bodobács; csipdér (Gammasus): bogár atka; nyuvonc lásd nyüvönc; röpér: Pterostichus; bócfark (Dasyurus): erszényes medve; bócláb (Dasypos): övöske; dogaláb (Oedicnemus), a népnél: szélkiáltó; selyőrke (t. i. selyemkagylóörke Pinnotheres): kagylóör; túrkéz (Chirotes) kezeng: vájó; vilagy (Triphaena): gyászövű bagolyfejü; bájcsáp (Eucera): szarvméh; fülcsáp (Aplysia): mocsokcsiga; fogincs (Anodonta): tavi kagyló; héjincs (Limax), a népnél: nyálas csiga és: meztelen csiga; jószány (Eumenes): harangdarázs; partigáz (Himantopus) a népnél: gyöngyös vérlile; vörpetty: Doritis Apollo; cicús; (t. i. uszó cickány Mygale): pézsmás gözű; csontör (t. i. csonttörö Haliaetos) harács: (tengeri) halászsas: hogor (Palamedea): pásztor madár; kúcsföd (Cebus): farksodró majom; pödörnye (Macroglossa): galambfarkú: sarág (t. i. szarrágó Scatophaga): sárlégy; virha (t. i. virághoz hasonló, Anthidium): gyapjas méh; virmász (t. i. virágmászó Anthrenus): gyűjteménybogár.

FIALOWSKY LAJOS.

Nyelvtörténeti adatok.

Okiratbeli magyar szavak.

Gaj (galy): erdő; (meta) pervenit ad unam parvam silvam wlgo gaÿ vocatam... iuxta quamdam multitudinem arborum que wlgariter moys-gaÿa nuncupatur...1234.

Gödör; per quandam vallem wlgariter hologus-gudur dictam...1254.

Gyep; meta vadit ad terram incultam que gep vocatur.. 1257. — magna via que vulgo dicitur chebe-gepue....1200.

Gyomor; vallis balha-gumur...1252. — Nem tudom, helyesen olvastam-e így a gumur szót, melynek talán inkább a gömör vagy gyömör kiejtés (Gömör vmegye, Gyömrö falu) felelne meg; egyébiránt alig ha tévedek, ha a kettő közt ugyanazt a hangpárhuzamossági viszonyt keresem, a mely pl. ardó és erdő, zokog zökög (ez utóbbi a régi nyelvben), kornyadoz görnyedez szavaink közt van.

Halom, halm; ad vnum monticulum holm vocatum...

1303. — monticulus keÿk-holm...1270. — ad montem lÿcos-holm...1231. — meta venit ad locum qui mogos-halom vocatur...1257. — versus curtem scen-holm...1067. — ad quendam monticulum qui dicitur ser-holm...1269. — prima meta incipit super ser-holm...1290. — Elöfordúl kicsinyített alakban is, p. o. monticulus hulmuch (halmocs, halmocska).

Hát; ad unum fossatum et foveam aruk-hat dictum...
1251. — ad meridiem super erdeu-hat...1251.

Határ; ibi est cumulus, hoc est hatar...1086. — ad metas terreas que dicuntur s c e g - h a ta r...1268.

Hegy; mons akaztow-hegy....1291. — ad vnum berch qui vulgo eregeteu-hig vocatur...1256.— ad quendam lapidosum monticulum kues-heg vulgariter nuncupatum ... 1295. — mons mezechtelen-hig...1278.

Hely; ad locum qui dicitur les su-hel...1251. — piscature que weyz-hel vocantur...1300. — kender-hel (l. föntebb a fö alatt).

Homok; in terra wlgariter humuk dicta....1269. — locus wegu-homoc...1194.

Horh; így magában ezt a szót nem találtam, s nem is értem, de összetételei, mint horh-fw, horh-ag, hor-thetew azt mutatják, hogy kellett valami földrajzi értelmének lenni; a következő adatok adnak talán némi felvilágosítást: in quodam monticulo keykholm vocato, iuxta quem est quoddam horhag..

1270. — ad vnum zurduk vel horhag....1267. — vallis zwrduc...1297.

Jó; ebben: pratum quod keth-you-kyzi vocatur...1246.

Kebel; (meta) ascendit ad sumlw-kebel....1257. — Kár, hogy a szöveg meg nem mondja, mi volt ez a hely; azt hiszem, leghelyesebben valami völgy-félét érthetűnk rajta. Több példáját nem találtam.

Kert; ad vnum virgultum fÿwz-kerth vulgariter nuncupatum...1299. — pomerium noyg-kert...1297. — ad quoddam pomerium wlgo weg-kerth vocatum...1275.

Köz; pratum quod keth-you-kyzi vocatur...1246. — XIIII. jugera sita inter arbores, vide licet que wlgo denominantur scil-cuz...1225.

Kút; iuxta quandam fossam aldou-cuth...1214. — (meta) currit de iuxta by zus-cut...1268. — in latere montis est fons qui vulgo gyznou-kuth nominatur...1263. — fons hy deg-kut...1295. — locus kauas-kuth...1270. — (meta) pervenit ad puteum burcut...1261. — Némi kétség fér hozzá, hogy burcut vehető-e a bor és kút összetételének; hallottam, hogy Visken, Máramaros megyében, az ottani fürdőn nem annyira a savanyúvíz forrást, mint inkább magát a savanyú vizet nevezik borkutnak; a viski ember például így beszél: borkutat ittunk, tölts borkutat a boromba, stb.; a mire akaratlanúl is a szláv burkotati — buzogni, forrani szó jut az embernek eszébe; s nem is lehetetlen, hogy a borkutak inkább ezen buzgó, pezsgő minőségűktől, mint sem a borral való összehasonlítgatásból nyerték nevűket.

Láp; ebben: palus que lap-sar vocatur... 1268.

Láz; quoddam berch Ÿsaac-lasa vocatum...1295. — (meta) pervenit ad laz-potoka...1268.

Lelesz: halászó hely; piscatura fel-lelez et inferior lelez...1261. — Ezzel egy hihetöleg ez a szó is: liz; piscature ernem-lÿz, fel-liz, mege-liz...u. o.

Liget; locus ligeth vocatus...1270. — ad vnam planiciem ligheth vocatam...1292. — (meta) pervenit ad locum qui mogos-lyget dicitur...1231.

Lyuk; meta pervenit ad boazliuk (borzlyuk)...1300. — locus vulgariter kygolyuk dictus...1279. — ad fossatam vulpinam quam rouos-luk vocant...1268.

Mál; in quodam berch seleu-mal dicto...1295. — mons keyk-mal...1275.

Megye; ad metam terream que est in mege...1315. —

per quoddam mege in latere byrch...1288. — spinosa distinccio que vocatur mege...1237.

Mező; subtus campum cu kÿn-mezeÿ...1231. — campus nÿres-mezeu....1276. — ad locum qui zokol-mezee dicitur...1231. — Az ismeretes d képzővel: ad locum qui cuÿsmezed (kis vagy kiis-mezed, v. ö. kis-ered) dicitur...1231.

Mocsár; (meta) vadit per mochar ad montem...1231. — stagnum mel-mochar...1265.

Oltvány; tendit ad unam silvam que wlgariter olthuan nuncupatur...1278. — Közelebbi értelmében: tangendo quamdam pomum oltuan dictam...1299.

Orom; ad apicem unius montis wlgariter orom vocatum...1287.

Orotva (irtovány); exceptis purgacionibus que wrutua dicuntur...1271.

Örem (örvény?); meta incipit in fluvio Turuch in vno profundo evrem...1291. – piscatura eurem...1225. – locus livk-eurim...1269. – (meta) transit Ticiam in loco nogewrem vocato...1067.

NAGY GYULA.

Kérdések és feleletek.

A szerkesztőségtől fölvilágosítást kérnek a következő kérdésekre nézve:

1. Kérdés. "Debreczenben és vidékén a közelítő -hoz, -hez rag egy bizonyos esetben a fönévtől elmarad, pl. "Csákiék. Futóék megyek e helyett: Csákiékhoz. Futóékhoz. Vitatkozás tárgya lévén, vajjon helyes-e az előbbi használat, sziveskedjék a szerkesztőség eldönteni. hogy a kettő közül melyik a helyesebb használat: "Csákiék, vagy Csákiékhoz megyek", és hogy az előbbi használat. mely egyenesen tájszólás, elitélendő-e vagy nem."

Felelet. A kettő közül, irodalmi szempontból itélve, a "Csákiékhoz megyek" a helyesebb használat. Az irodalmi nyelv ugyanis köz megegyezés, köz megállapodás eredménye; e szerint épen az a fő kelléke, hogy lehetőleg egységes legyen, s azért mindazt, a mi az egységesség elérését akadályozza, elhárítani törekszik. Így tekintve a dolgot, a "Csákiék megyek" használatra az irodalmi nyelv nem adhatja rá szentesítését. De ebből korántsem következik, hogy joga van kárhosztatni. s mint helytelent, roszat elitélni. Minden nyelvbeli használat, a melyre rá nem bizonyítható, hogy külső, ellenséges hatás nyomása alatt keletkezett, jogos és

törvényes, ha mindjárt csekély vidékre terjed is ki. A tájnyelvek egymással szemben teljesen egyenlő rangú felek; s a hol külömbségek mutatkoznak köztük, egyiknek sincs joga a helyességet a többiek kizárásával egyedűl a maga számára követelni meg még akkor sem, ha netán e használatok egyik-másikának elfogadásában az irodalmi nyelv már megállapodott volna. A mely vidéken tehát valamely használat járatos, egy más vidék sem vitathatja el töle a jogot, hogy ne éljen vele; de viszont ö sem követelheti magának, hogy a többiek a magukéról mint hibásról lemondva, az övét fogadják el. A Debreczen környékbeliek tehát csak a maguk jogával élnek s nem vétenek senki ellen, ha "Csákiékhoz" helyett egymás közt úgy mondják. hogy "Csákiék megyek"; hasonlóképen a székelyek s moldvai csángók sem hibáztathatók, ha "hozzánk" helyett azt mondják: "jöjjenek nállunk – menek fel nénémnél; sem a hétfalusi csángók s a Bars, Nógrád sat. megyeiek, mikor igy szólnak: "Andrásni (Andráshoz), mesterny i megyek."

2. Kérdés. "Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy becses véleményét az alábbiak iránt pár sorban kikérhessük. Egy barátunk ugyanis engem és egy másik barátját, kik mindketten családos emberek vagyunk, ekként hivott meg magához: "N. Farkast és N. Károlyt becses családjával hozzám szivesen elvárom. Kérdés, helyesen van-e így: családjával; avagy családjaival kellett volna mondania? Továbbá a föntebbiekben e kifejezés: családjával egyértelmű-e azzal, ha a helyett családjukkal mondatott volna? Vagy pedig ez utóbbi helyett a többes családjaikkal lett volna a megfelelő kifejezés."

Felelet. Forduljunk magához a nyelvhez; keressűnk világosan beszélő analogiákat, s halljuk meg, mit beszélnek azok. Minden embernek van teste, lelke, feje, orra, szája, nyelve, torka, nyaka, háta sat.; azaz a birtokos több, a birtok egy; de a birtok meg van külön mindegyik birtokosnak. Mit sugall mindegyikünknek a nyelvértéke, melyik a kettő közül a helyes szerkezet, az-e hogy: "Nincs testeinknek-lelkeinknek hová lenni - Nektek minden szót a szájaitokba kell rágni – Vigyázzatok, hogy torkaitokra ne forrjon ez a dolog - Hátaikon verték el a port", vagy pedig ez: "Nincs testünknek-lelkünknek hová lenni — Nektek minden szót a szátokba kell rágni – Vigyázzatok, hogy torkotokra ne forrjon - Hátukon verték el a port?" Nem hiszszűk, hogy akadna szűletett magyar ember, a ki az utóbbi használatot föltétlenül ne helyeselné, s viszont az előbbit szokatlannak, visszatetszönek ne találná. Térjünk most a kérdésre. N. Farkasnak van családja s van N. Károlynak is; épen úgy van külön mindegyiknek egy családja, mint van egy orra, feje, nyelve, nyaka, élete sat. A mint tehát viszásan beszélnénk, ha így szólanánk: "Az emberek fejeikkel vagy fejével együtt életeiket v. életét is elvesztik, szintúgy viszásan van mondva: N. és N. urakat családjaikkal v. családjával szivesen látom. A három közül ebben az esetben az egyedül helyes: "N. Farkast és N. Károlyt családjukkal együtt szivesen látom.

3. Kérdés. "Multkor a következő népdalt hallottam:

Vagyok ollyan legény, mint te, Vágok ollyan rendet, mint te. Ha nem hiszed, jöjj ki velem. Fogd meg az én kaszanyelem.

Szivcskedjék a t. szerkesztőség fölvilágosítani, jó-e az idézett dalban a kaszanyelem kifejezés; mert én még mindíg úgy hallottam, hogy kaszám nyelét; s ha igen. miért jó? Holott nem azt mondjuk: "meghíttam atyafiamat", sem pedig: "megvágtam a kézújjamat", hanem atyámfiát, kezem újját."

Felelet. A t. kérdezőnek teljes igaza van, midőn a kaszanyelem szerkezetet szokatlannak, az általános használattal ellenkezésben állónak mondja. Hogy itt a "jöjj ki velem" fakasztotta a dalkészítő ajkára a "kaszám nyelét" helyett a "kaszan y e l em" szerkezetet, azt majdnem egész biztossággal állíthatni. De más részről vannak teljesen hasonló viszonvban álló szóösszetételek, a melyeknél a kaszanyelem-féle szerkesztés manap már általános s egynémelyikénél mondhatni az egyedül helyes. Ilyenek névszerint: szemöldök, szemfödél, szemtakaró, fejfa. Ezeknél a kettős birtokragozást a mai nyelvérzék nem tűrheti meg. Nem mondhatni: szemem öldöke, szemed fedele, fejük fája; hanem csak így: szemöldököm, szemfödeled, fejfájuk. Ide tartozik nehány oly összetétel is, a melyekben a második tag deverbális főnév, mint: erös fogfájásom van ; kegyetlen hascsikarásom volt. A fölhozott esetek elég érthetően magyarázzák meg ama jelenséget, hogy miként támadnak a nyelvben az úgynevezett rendhagyások. A szemöldökben ugyanis, a mely láthatólag összetett szó, a második tag, az öldök, mint önálló szó kiveszvén a nyelvből. ez által az összetétel két tagja egységes szóvá forrt össze; s ez az oka, hogy a nyelvérzék nem érezvén benne többé compositumot, az összetételbeli birtokviszonyt nem is fejezte ki. Hasonló magyarázata van a másik két szónak is. Ezekben ugyan az egyes tagok egymagukra is élnek, de az összetételben eredeti jelentésük elhomályosulván, ketten együtt véve egy új fogalmat alkotnak, s ez által hasonlóan az előbbihöz szintén egységes szóvá olvadnak

egybe: szemfödél mai érzékünk tanúsága szerint nem annyi mint ,szemnek a födele', hanem ,leichentuch'; a fejfá-ban sem gondol senki a fej-re és fá-ra - bizonyítja a "k ő fejfa" kifejezés - hanem említése mindenkinek a síremléket juttatja eszébe. Részben ezekhez sorozandó az atyafi és agyvelő is. Ezek is manap már a 3. személyben, kivált az első, egységes szónak tekintendők; azért – noha a régi nyelvben még ez a szokásos használat – napjainkban nem igen hallani: "annyi neki az atyja fia, hogy alig ismeri öket - megrázkódott az agya veleje", hanem rendesen: atyafia, agyveleje; az első és második személyben azonban a gyakoribb használat megőrizte s föntartotta mind a két szónak régi elevenségét; s azért nem csak a második, hanem az első tag is fölveszi a birtokragot: "Van nekem egy távolról való atyámfia – keresztény atyámfiai - az nem a te atyádfia"; szintígy agyamveleje, agyadveleje; de már a szokatlanabb használat következtében a többes számú alakoknak elevensége megtompult, s alig hiszszük, hogy idönkben hallható volna valahol: agyunkveleje, agyatokveleje, hanem csakis: agyvelőnk, agyvelőtök.

Ezeket azért említettük meg, hogy tájékozzuk az olvasót. mily természetes úton támadnak az úgynevezett rendhagyások. s hogy sok oly nyelvi használat, a mely, minthogy fejlődését nem ismerjűk, első tekintetre talán szabálytalanságnak látszik, valójában szabályszerű lefolyásnak az eredménye.

A kérdés végmegoldásának kisérletét azonban azon időre tartjuk föl magunknak, ha majd elegendő számú hiteles adatokkal rendelkezhetünk. Egyelőre azonban annyit már most is biztosan mondhatni, hogy névnap, születésnap, észjárás, hátközép s hasonló természetű összetett szók birtokragozásánál az első tagot is ragoznunk kell; tehát: nevem napja, eszem járása, hátam közepe; névnapom, észjárásom, hátközepem határozottan roszak.

A Szerkesztőség.

A NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK GYŰJTÉSÉRE VONATKOZÓ UTASÍTÁSOK.

I. Mit gyüjtsünk?

Mielött e kérdésre a részletes feleletet megadjuk, a következő fölvilágosítást kell előre bocsátanunk.

Mondhatni majdnem általánosan el van terjedve s valóigaznak tartott nézet az, hogy a népnyelv telve van hibákkal, fonákságokkal. Hibának tart a közvélemény nevezetesen 224

minden oly népnyelvi használatot, mely az irodalom ný elvével ellenkezésben áll; ide tartoznak különösen az eltérő grammatikai alakok, minők: hokké (halkkal), kertná (kertnél), háromszér (háromszor), tanijja (tanítsa), tekintye (tekinti), láti (látja), stb. E vélemény ama hibás föltevésen alapszik, hogy a mi a grammatikában nincs meg, vagy a mi a közbeszédben vagy valamely vidék nyelvében talán máskép van meg, mint a grammatikában, hogy annak szükségképen szabálytalanságnak kell lennie. Először is tehát arra kérjük a t. gyűjtőket, hogy e véleménynyel, mint teljesen alaptalannal szakítsanak; s ne tartson vissza senkit az ilyszerű jelenségek följegyzésétől s beküldésétől annak a gondolata, hogy e hibás furcsaságok nem érdemesek a közlésre; söt mindenkit arra kérünk, hogy különösen ezekre az úgynevezett hibákra, ferdeségekre fordítsa figyelmét.

A kérdésre, hogy mit gyűjtsünk, általjában szólva az a feleletűnk: a népszellemnek minden oly termékét, a melyben eredeti fölfogás, magyaros észjárás szokott, s a melyben alkalma van nyilatkoznia; továbbá minden oly nyelvi jelenséget, a mely más vidékeken vagy egyáltalában nem. vagy csak kevéssé ismeretes; különösen pedig, a mi akár közbeszédbeli, akár tájszólásbeli sajátságot alkot.

Ide tartoznak tehát:

- a) Mesék.
- b) Mondák.
- c) Elbeszélések.
- d) Magán- és párbeszédek.
- e) Babonás mondások.
- f) Miszteriumok.
- g) Köszöntök és mondókák.
- h) Találós mesék.
- i) Dalok és románczok.
- j) Gyermek játékok.
- k) Állathangutánzások.
- 1) Család-, gúny-, hely-, állat- és növénynevek.
- m) Tájszók, mesterműszók.
- n) Szólások. Példák. "Szaladóra veszi a dolgot. Nem tudom, mire fejez = mire czéloz. Kalap alatt hált = egész éjjel fenn volt, mulatott. Hárántékos beszédű = furfangos. Madár menetnyi föld = messze eső. Szájába rágni a szót. Szükíti a párját. Jó kötésű ember = erős szervezetű. Nyakon törülöm a fejedet." sat.
  - o) Hasonlatok: "Hullatja, mint tót a miatyánkot.

a Contraction

Közzé vág, mint a zsidó az egy lónak. Mozog, mint a rosz felbő. Ollyan mint a dörgés, mindig jár. Nyavalog, mint a káposzta hús nélkül." sat.

- p) Mondások: "Többet ér egy kérdés száz keresésnél. Rosz emberen az isten se segít. Messzirül jött ember azt mond, a mit akar. A szegénynek kicsiny is sok. Kinek nincsen tiszte, nincsen veszedelme." sat.
- r) Közmondások: "Nem lopnak annyit fejszével, mint ésszel. Nagy konyha megeszi a kis boltot. Üres tarisznya nehezebb, mint a teli. Üres kamarának bolond a gazdasszonya." sat.
- s) Hangtani sajátságok. 1) Magánhangzóváltozások: a helyett a Gömör, Hont, Nógrád megyékben, pl. szálád (szalad), bárná (barna) sat.; ha a-ra következő szótagban á hang van, pl. kapál (kapál), apám (apám) sat. – a székelység egy részében. – A ragbeli a helyett o, ha az a-t megelőző szótagban á van, pl. szobábo (szobába), utáno (utána), látto (látta), koldusságro, vártok (vártak) – a dunántúli részekben. – a helyett e, különösen ha az a-ra á következik: verga (varga), vėsárnap (vasárnap). ėpám (apám) Moldvában. – o helyett a: gandal (gondol), mand (mond), bánatas (bánatos) sat. - Erdély egy részében. – 2) Mássalhangzóváltozások: párgya (párja), gyugasz (dugasz), eleveny (eleven), körfe (körtve), lohak (lovak), czöjek (czövek); mellátta (meglátta), nak kémény (nagy kémény) sat. – 3) Hangfogyatkozások: házbú (házból). gazdáhó (gazdához), mikó (mikor), naon (nagyon), peig (pedig). osztá (osztán), sat. – 4) Egyberántások: milta (miolta), mék (mellyik és megyek), vásál (vásárol), jêstét (jó estét), angya (aszongya, azt mondja), csál (csinál), lül (leül), mecczek (mit tėszėk), sat. sat.
- t) Sajátságos grammatikai alakok: lün (lö), rén (rí), essze (eszi), mondi (mondja), szerettye (szereti), veszejje el (veszítse, veszejtse el); táplálik (táplálják), venneik (vennék, többes számú 3. személyek), történneik (történnék, egyes 3. szám), be van csukkal (csukva), vövött (vett), ess az esső (esik), termik (terem), forrik (forr), látni kezdem (látni fogom), ha én azt láttam lenne (láttam volna); lovakok (lovak), fiúja, apája (fia, apja), kieje (kié), bánatval, fönszójê (bánattal, fönnszóval), gazdaggyabb (gazdagabb), sokábbig (tovább), emink (mienk), tekinted (szerinted), kettödik (második), papnúl (paptól) jövök, ispánnott (ispánnál) voltam, sat.
- u) Mondattani sajátságok: Ketten maradtam ezzel a gyerekkel — maradtunk helyett. Számot tart valamihez — valamire h. Nem cszik benne — belöle h.

Egy forinttal (forinton) vette. Nagyobb tölem (nálam). A sok i vásból (ivás miatt) esett meg rajta. Félem (félek), hogy nem jóra mén. Szeretik (szeretnek) csevegni. Nem is meri (ismer) minket? Haza kell menjek (mennem). Bor (bornak) is kell lenni. Torokfájásba mondta magát, sat.

v) Különös figyelem fordítandó végül az újabban keletkezett fogalmak kifejezőire. minők: telegraf, locomotiv, conductor, bahnhof; s az új magyar szókra pl. gyufa, tanfelügyelő, mérnök, indóház, távirda, vezetnök s hasonlókra. Vajjon használják-e az új szókat, mily terjedelemben, s melyeket leginkább, és kik; miként magyarosítják az idegeneket; alkotnak-e az ilyenek helyébe maguk is néha új elnevezéseket?

Az eddig elsoroltakra nézve a következőket kell megjegyeznűnk:

- 1) A verses közlemények (dalok, köszöntők, meghivók, mondókák, miszteriumok sat.) a nyelvtudományra nézve jóval csekélyebb értékűek, mint azok, a melyek folyó beszédben vannak előadva.
- 2) A különben nagy fontosságú tájszók teljes értékűvé csak az által lesznek, ha a mondatot, a melyben előfordulnak, teljes egészében közöljűk; pl. elementésség: fűrgeség, virgonczság. "Möte az én Marikam beteg vót, azőte nincs benne semmi elementésség."
- 3) A hely-, család-, gúny-, állat- és növénynevek, továbbá a mesterműszók, ha kellő magyarázat nélkül állanak, majdnem minden fontosságukat elvesztik; pl. ezek a gúnynevek: Görény. Fülesfazék, így csupaszon, minden magyarázat nélkül állva. csekély becsűek; ha azonban elmondjuk, hogy nevét az első onnan kapta, mert igen szerette a tyúkhúst, a másik pedig, mert beszéd közben mindig csipőjére rakta kezét, értékűk legott nagyot növekszik.

II. Kiktől gyűjtsünk?

Mindenkitől, a kiről tudva van, vagy a kiről föltehető, hogy vidéke nyelvét teljes épségében beszéli. Ide tartoznak első rendben az olvasni és írni nem tudók; ezek közül ismét azok, a kik környékükről vagy épen, vagy csak ritkán szoktak eltávozni, s az úgynevezett literátus emberekkel mennél kevesebbet érintkeznek; szóval a kiknek beszédén semmi idegen hatás nem tapasztalható. E szerint általában véve az asszonynép vidéke nyelvének megbízhatóbb tolmácsa, mint a férfiak; mind a két nemből pedig az öregek inkább, mint a fiatalok. Az ép nyelvérzék gyengülésének leginkább ki vannak téve az újság-

olvasók, a felsőbbségi rendeletek kifejezéseit eltanult s utánozni szerető helységi tisztviselők, kiszolgált katonák mesterlegények, urasági és városi cselédek. Ezzel azonban korántsem akarjuk azt mondani, mintha ezek a maga helyén és idején nem szolgáltathatnának hiteles tanúságot vidékük nyelvének egyes s néha épen jelentősebb sajátságairól; csak arra akarjuk vele a t. gyűjtőket figyelmeztetni, hogy ezek nem minden esetben s nem oly megbízható tanúk, mint azok az előbbiek. Ha például valaki netalán teendő abbeli kérdésűnkre: használja-e a nép valahol a mozdony szót, egy vasuti szolga vagy a lokomotivfűtő tanúsága alapján bizonyítaná e szó használatát, az még korántsem szolgáltatna megbízható adatot arra nézve, hogy a mozdony már átment a nép nyelvébe is.

Azt alig szükséges mondanunk, hogy elbeszélések, mesék. párbeszédek gyűjtésében, ha választhatunk, ajánlatos az oly személyek megválogatása, a kiknek előadó s elméskedő tehetsége közhírben áll.

III. Mikor és hol gyűjtsünk?

Mindenkor és mindenütt; különösen pedig oly alkalommal, melyben a népszellem hamisítatlanúl s a legigazabban szokott nyilatkozni még az olyanoknál is, a kik különben kapva-kapnak a mesterkélt, czikornyázott szókon és kifejezéseken. Ilyszerű kedvező alkalmak a különféle összejövetelek, mulatságok és játékok, úgymint: lakodalmaktorok, fonók, kukoriczafosztás, bucsú, táncz; ily kedvező alkalom a lelki pásztorra, biróra, űgyvédre, orvosra, gazdatisztekre, midőn a nép, különösen űgyes-bajos dolgában, panaszra nyitja meg előttük ajkát, tanácsért, orvoslásért esedezik; szóval midőn oly lelki állapotban van, a melyben önkéntelenűl, mintegy maguktól tolulnak ajkára a szívből jövő s szívhez szóló kifejezések.

IV. Hogyan írjuk le a közleményeket?

Teljesen akként, hogy azok az illető vidék kiejtésének hű hasonmása legyenek; más szóval: az egyes szók leirása származásukra s alkotó elemeikre való tekintet nélkűl, s tekintet nélkűl az uralkodó orthographiai szabályokra az egyes hangok hű lebetűzésére szorítkozzék; tehát: aszt, kesztem, azomba, kerbű vagy kerbül vagy kerböl, aszongya, vezsd ê, vess ki, doptál sat., nem pedig: azt, kezdtem, azonban, kertből, azt mondja, vesd el, vesd ki, dobtál.

Az e czélra használandó külön irásjegyek a következök: $\hat{a} = \text{hosszú}$, nyílt a, pl. amâra (amarra), měkhâtak (meg-

haltak) mind, koszorúvá (koszorúval) stb.

a = rövid, zárt a. Járatos Hont, Nógrád, Gömör megyékben, Slavóniában, ritkábban Borsodban a rövid, nyílt a helyett. pl. hárágszánák, fálákát, hátálom stb.; továbbá Moldvában és a Székelységben, de csak akkor, ha a rákövetkező szótagban á hang van, mint: kászás, hátálmát, de kasza, hatalmat.

 $\hat{e}$ = hosszú, nyílt e. Előfordúl mint tiszta egyszerű hang a palóczságban némely szók hosszú, zárt é-je helyett, mint: $k\hat{e}_7$ (kéz), $s_7\hat{e}p$ (szép), $\hat{e}n$ (én), $csel\hat{e}ccs\hat{e}g$ (cselédség) stb. Általánosan $\hat{e}$ -t használ a nép e helyett, különösen a -vel ragban és az el praefixumban; ez utóbbiban mindig akkor, ha az el mássalhangzós kezdetű igéhez van kapcsolva (pótló nyújtás); pl. $k\acute{e}ss\acute{e}$ (késsel) ne jáddzá, egészen $\hat{e}borút$ (elborúlt) az ég.

ė = rövid, zárt e. A tiszavidéki s erdélyi magyarság (bele nem értve a székelységet) kivételével általános használatú, mint: ėszėm (némely vidéken: öszöm), eszėm (eszöm), vėszėk (vöszök), veszėk (veszök), vėtettėk (vötettök), vetettek (vötettek), vetettek (vetöttek), vetettèk (vetottek), vetettèk (veto

Vannak vidékek, a melyek a hosszú magánhangzók helyett diphthongusokat ejtenek. Nevezetesen:

â helyett aa, vagy aâ, mint : bajvaa = bajvâ. amaâra, amâra = amarra (Palóczság). Ritka.

á helyett aâ, aá, pl. Furaán, furaân (furán) beszél, tanaátok (tanátok, tanáltuk), baator (bátor). Hont, Nográd, Gömör, Borsod, Slavonia.

ê helyett ee, eê, mint: eelopta, keziveê (Palóczság, Ormánság). é helyett ee, eè, éè, eê, eé, iê, ié. Példák: keét, péénz (Ormánság). eén, keét (Palóczság). niêzd = nézd, hiêtig = hétig (Göcsej, Örség). iédés, szié = szél (u. o. Sopron, Vas, Slavónia).

ó helyett aó, uó, mint: laócza = lócza, jaó = jó (Palóczság), nuóta, huólag = nóta, hólyag (Göcsej, Örség).

ő helyett eő, üő, mint esztendeő eleőt = esztendő előtt. eőzbika = özbika (Pal.), szüőke, késűő = szöke, késő (Göcsej. Örség).

A diphthongusokat ajánlatosabb két külön betüvel írni; de ilyenkor mindig megjegyzendő, hogy az nem két külön, hanem egy kettős hang.

V. Tudnivalók.

1) Az oly közlemények, a melyek nem hű másolatai az illető vidék kiejtésének, a Nyelvőrben nem használhatók.

SZÓLÁSMÓDOK.

- 2) A hitelesség szempontjából szükséges, hogy a közlemények a közlő saját neve alatt s a helynek, a honnan valók, pontos megnevezésével jelenjenek meg.
- 3) A különféle rovatokba tartozó közlemények külön papirosra s könnyen olvasható betükkel irandók.

A Szerkesztőség.

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok.

Seatmáriak.

Összerukták a patkót valamin: összevesztek valamin.

Kozmás bele: szerelmes bele.

Kámforrá lett: eltünt.

Kivetem a drágát a hasambúl: jóllaktam.

Ojan erős vót a torma, hogy siróra fakattam tülle.

Erös tormát szagolt: sirt.

Bal kézre él vele: törvénytelenül él vele.

Vozári Gyula.

Nagykárolyiak.

Ü sem típi el a hámfát a lúrul: nem valami nagyon szorgalmas.

Nincs mindig Pírbe vásár: nem sikerűl valami mindig.

Vas-fikető van a fejibe: részeg.

Ez is aszt gondojja, fenekig a téfel: azt hiszi, hogy ilyen meg olyan bövében van a jónak.

Serény mint a malom legalsó köve: rest.

Tökét hengerget vagy húz: az özvegy szokott, ki nem megy férjhez.

Az erő mázsával megy, lattal jön.

Furcsa kis szék, csak lába kék: különös beszédre mondják. Ihatik ű arra hideg vizet: nem segithet magán, nem kapja már meg követelését.

Jaj be kétrít megy komám: meghajolva.

Nem esik le a gyürü a kezirül: nem lesz semmi baja, ha ezt vagy azt megteszi.

Mízes madzaggal kötöttík meg: szép szóval hálóba kerítették.

Lú döglik, hám ŭrŭl: az oly emberre mondják, a ki jó eleve tervezget.

229

Cokki kutya, mingyár keresztül ugorlak. (A lányokat gúnyolják vele, mert pünkösd előtt ezt szokták mondogatni, mikor még reményűk van a férjhez menésre; de ha nem mentek férjhez, ezzel gúnyolják őket:)

Cokki kutya, mingyár keresztül esem rajtad.

Válogat, mint a czigány a pergöbe.

Kapczabetyár. (Olyan utonálló, ki az embertől pár forintot követel, aztán tovább megy, vagy pedig ruháját veszi el, zsebkendőjét = szelid rabló.)

Kiníszte a helyet. (Olyanra mondjuk, ki eljön udvarunkba, mindent jól megnéz, s mikor már a "zörgíst" tudja, éjnek idején a kiszemelt tárgyat ellopja.)

CSETÖ.

Babonak.

- 1. Mikor valami marhát a vásárro ê akarnak hajtani, akkor aszt a marhát a zudvaron háromszér mék kö forgatnyi, asztán a tikokat oda hínyi a marha helire, akkor a vásáron annyi vévüje gyűn, a mennyi majorság vót a zudvaron a marha körü.
- 2. Ha a gyerékét a nehessig (nehézkór) bántyo, akkor a zasztá helire kő fektetnyi, a fejit még napnyugot felé fordítanyi. (Azér kő a zasztá helire fektetnyi, mer a zasztá heli ollan szent a házbo, mint a zoltár a templomba. Mer a zasztá körű van a zimácscság még a záldás a házbo.)
- 3. Ha a nehessig főüti a gyerékét, akkor a moslikos sajtárrû a zabrincsot lé kö vernyi, asztán háromszér átbujtatnyi a gyerékét; asztán még ék kicsit födbe kö ásnyi a gyerékét ollan helén, a hun lektöbbet járnok: akkor a nehessíg nem bánytyo többet.
- 4. Ha a gyerékét a nehessig bántyo, akkor aszt a ruhát, a mibe a nehessíg főütötte, a hásztetőre kö vetnyi, hogy ott hagy rohagygyon ê; asztán a gyerékét ê kö vinnyi bucsujáró hêre. ott fekete ruhát varatnyi neki, asztán visellé aszt addig, míg ê nem szakad. Még asztán a kérésznevit ê kö váltosztatnyi másro.
- 5. Hogy a tikok a kertét fő né kaparják, vak szémmé (behunyt szemmel) kő beűtetnyi vagy bevetnyi; asztán ét tikot félig lé kő ásnyi a fődbe, akkor a majorság nem bántyo a kertét.
- 6. A ki a palán-magot (palánta) êrakta (szedte, gyűjtötte). ha a mékhal, akkor az a mag nem kel ki, haném mást kő helibe mégin vénnyi.
- 7. Ha Egyed naptyán a zeső esik, akkor a kinck két ökrövan, mék kettőt végyén hozzá, hogy bévethessén.

(Göcsej. N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Elbeszélés.

Egy fisér (haláruló) úti viszontagsága.

I.

Asz mondod János, hogy tê nêm hattad vóna a kocsidat födúni, mint a másik apámét födúta a trázsa? Nêm ám! Akkor mond öcsém, ha én êmondom, hutyon jártam a pécsi város végin, lá mikor a szénát nêm věttem lê a kocsirú.

Hát kedd, de něm akarok hazunni, csütörtök vót; lám itt a mérésen én is megrakottam. a János báám a Török, měg az Áron sógor a Běncsákkal. Lejegêtük, léköttük jó a halat, mikor minděn kész vót, aszondi a Bencsák sógor: Měnnyünk bé előbb a kocsmába, én fizeték égy litér bort; anná jobb kedvünk léssz. Én is, még a Török báám is hozattunk éggy-éggy litért. Hát a mi igaz, ittunk; má něm részögségig, csak a mint illik. Ezèknek jó kedvük vót, de nekém csak něm tudott jó kedvem lénni; az ámom is rosz vót. Égy kis kutyika mindég měg akart harapni; a mint ê akartam verni, hát mindég az ujjaim után kapkodott. Valahánszor engèm még ámomba kutya měg akart harapni, mindég valami agságom lětt. Most is úgy vót.

Elindútunk, a szégén Kaszab is — Isten nyugossza meg, együtt velem. Nem tudom mi dóga vót mi sem Pécsön, hát főkéreczkédett a kocsira. Még úgy tréfákosztam vele — igyem vigyem el ütet Pécsre. Én meg asz montam: Má Kaszab én nem viszem el. Szintég úgy megátallotta magát, láttam rajta; hanem kérd meg a lovaimat; lám akkor vót az a két erős, gyözös lovam, a pej meg a sárga, a kinek a csikóját a mút báni vásáron attam e nyóczfahat forinton; no má csak nyóczfanöt, mer egy forintot ádomásra attam.

Měntůnk osztáng; Bereměmbe měgpihentettůnk, ěggyet-kettőt fótunk, měg a lovak is. úgy hogy ippen nyóczat ůtött a toromba az óra Siklóson, mikor kesztůnk kifogdosni. Ott étettůnk tizěněggy óráig, měgitattunk, béfogdostunk; engěm kůttek elő; még aszt monta a János báám: Ilyés, tě měnny elő, mer tě něm szoktá igyèm a kocsin alunni; maj mi ószunk, a lovainkok měg maj csak êměnnek a tě kocsid után. A szěgén Kaszab úgy horkót mellettem, mindég alutt; még most is nevethetěm, ha fitykátom neki, akkor něm horkót.

Vératra Pécsön vótunk. Beszátunk a Bagó korcsmába; alig fogdostunk ki, má gyűtt három zsidó is, igyém agygyuk ê nekik a halat mázsával. Mink véttűk a halat mérésén tizenkét égy fértájon, azok êső szóra mingyá tizennyóczat igértek; utójára is mégéggyesztűnk tizenkilencz és fébe — má a mi igaz, jó gyűtt rajta no, ném léhet panasz.

É kesztünk osztáng múlatni; Isteném, ném vót ott sémmi drága; szittunk a jó szivarokat, akár az urak; vót bor, pálinka. ném ám pirituczos, haném az a fájn szrémi; tudod öcsém; vót sér, kávé, pöcsönye, koliko ocsés; ez igy mént délután éggy óráig. Véttem osztáng éggy ostort, mer az enyim léveszétt a kocsirú, még a Pistánk feleségének, a szégén Jutkának szabattam sirkűvet.

Mire visszamentem a kocsmába, a pajtásaim má êmentek; a Kaszab má várt. Béfogdostunk, osztáng hejdi; mikor a trázsákhó értünk, ott átak kétfelürű; rám kijátott eggy: Áj meg igyem! Megátom; oda gyütt négy a kocsi mellé, mongyák, hánnyam le igyem a szénát. A mi igaz, jó kedvem vót, egy kicsit megbüszkellettem magamat, megvagdótam a lovakat, êhajtottam. Futtak ám Istenem utánnam a trázsák! Én meg csak nevettem üket. Ecczer aszongya a Kaszab igyem: Nekem ugyan megatták igyem.

- Hutyon, kérdésztem űtet.
- Nézze csak kêd, a kömmenyém éggyik sarka a trázsa kezibe maratt.

Sajnátom szegént, de mit csinájunk; má megtörtént a kár.

A mint igy beszégettünk, rá akarunk gyúttani, hát csak megzördil utánnunk egy kocsi; jó két ló vót bele foggal; egy némöté vót. Má mikor egészen közê gyűttek, akkor ösmertűnk meg, hogy a trázsák. Mire megvagdótam a lovakat, akkora ott vótak mellettűnk. Mentek Istenem a lovak; soká hajtottunk egymás mellett rédomba; má láttam, hogy a német lovai is győzik; gondótam eggyet; egy katona is vót má a trázsákkal. Úgy hajtottam, hogy a németöt a zárok szélire szorétottam; akkor eggyet fordétottam a lovakon hozzádra, a némöt mindenestű, trázsástu, kocsistu, lovastu beléfindéredett az árokba; ott meredesztek mind az ötön; úgy mászkótak ki egymásután az árokbú.

Én osztáng hajtottam; még sé átom Túronyig. Ott mégátom itatni. A Kaszab is lészát: ű is iszik éggyet igyém. Hát Isteném ott terém a katona, még az éggyik trázsa lóháton; kifogdosták e némöt lovait, azokon gyűttek utánunk, mer a kocsijik izré-porrá tört. Mire észrevéttem, má léugrátok a lovakrú; a katona mégfokta a ló zabláját, a másik még a Kaszabot fogta még a kutná. Én mégrántottam a ló száját. a ló előre vágott — igen gonosz ló vót — úgy étaláta a katonát, hogy csak tisztára fölmerett. Csétnikék vótak ott, azoknak kiátott a katona. Mikor aszt láttom, hogy azok gyűnnek, belevagdótam még csak a lovak közé, éhajtottam. A Kaszab ott maratt.

Gondótam : ó szük most kin a sikon, majd êvenném tülik a Kaszabot.

(Eszék vidéke)

CSÁSZÁR LAJOS.

Párbeszédek.

- Jó réggelt Pista!
- Aggyon az isten nekêd is Pali.
- Hát mi újság mostanság a városba?
- Hát égyéb nincs la, mint a, hogy Galambos Gyuri a vármégye árnyékába ül.
  - Elég bolond; hát mé nem mén odébb?
  - Menne, de nem eresztik; be van zárva.
  - Ammá más, mos má értem; de hát mé csukták be?
  - Hát csak azé, mer az ötvenesi gujából két tinót ellopott.
- Ki hitte vóna, hogy ijen kezes ember a mi Gyuri czimboránk? Hát te eszt a rossz újságot kitű hallottad?
- Égy törvénytévő úr beszélt az ucczán másokkal s annak a szájábúl hallottam én is; de aszt is hallottam fél fülhegygyel, hogy Gyuri tagaggya a lopást.
- Má az az ö dolga; én ijjen dologba nem ártom magam; ha nem tudott parancsolni az eszinek, visejje a terhit; mer mi még ha akarnánk se tunnánk ötet segíteni.
- Ém még is sajnálom szegént, hogy megbotlott, sajnálom a feleségit s kis gyerekeit, mert nincs kenyérkereső a házukba. Isten őrizzen bennünket ijjen bajtú!
  - Csés jó egésséget Pista.
  - Isen álgyon még tégéd is Pali.
    (Arad vidéke.)

Földes János.

Népmesék.

Vót eccer egy gazdag királ, meg ety királne; és ezeknek vót egy tizenkét éves gyerekük; de az a gyerek nem tudott beszényi; még ülni se tudott támadék nélkül; a feje pedig akkora vót mind egy ötven funtos tök. A királ szegén szomorú vót mindig, hogy neki csak ety fia van s az is ollan hibás.

Éccer oda ment eggy öreg kódisasszon s kérdészte a királtú: "Mit szomorkodik királ uram?" Felel a királ: "Mit kérdéd tülem szégén asszon, ucs cse tuccz a bajomon segítenyi!"

— Na de mégis, csak mongya mèg; hátha tudok rajta valamit segítenyi!

Hát behitta a királ a zasszont a szobábo, s megmutatta neki a vátott gyereket. A zasszon mingyá szólította; de a bizon nem szót semmit. Erre aszonta a zasszon, vigyék be asztat a 234 NEPNESÉK. TALÁLÓS MESÉK.

gyeréket a másik szobába, asztá ott ütessék le a szoba közepire; elibe podig tegyenek éty kis fazékat még én naty kalánt; asztán a szobábú gyűjjenek ki valamennyien.

Ugy is tettek; hanem a zajtót nyitva hatyták és hâgatûsztak. Écczé csak êkezdi a gyerek mondani: Kicsin fazék, naty kalán. Kicsin fazék, naty kalán!

Tyű beszalad a zaptya, nyakába borul, és aszongya nékie: Mit montál édés kedves fiam! Mon csak mégécczér!

De biz a fiu mégin nem szôt éty kukkot se. A királ még mégint csak szomorkodott, asztá monta a kódisasszonnak, hogy más valamit kéllene poróbányi. A zasszon mos má aszonta, hogy vigyék el a gyerékét a benedekréndi apácscságba, maj ott talán tunnak a baján segitenyi. Hát mit vót ténnic a királnak, főkapta a gyerékét, asztán êmént vele.

Écczé a mim megy, talál a zúton elő egy sédet, a séden pedig híd vót. A mint a hídon keresztű akar menni, kikiátytya a hid alul eggy boszorkán: Wohin Kukri?

A kis gyerêk pedig rá feleli: Ótesz, fótesz, Szénbenedek! Erre měkharakszik a zaptya, s aszongya nékie: Enynye tè sémmire való, ha itt tuccz beszényi, tuccz tè otthun is!

Lėkapta a vállárú s beledopta a sédbe; de az ecczerre êtünt; a királ előtt pedig egy gyönyörű kis gyerek támatt. A királ ölibe vette, mekcsókûta, elismerte a saját gyerekinek; asztá hazavitte. Otthon feleségestűl nagyon örűtek neki; asztán szépen főneveték. Máig is élnek, ha meg nem hátak.

HARASZTI GYULA.

Találós mesék.

(Veszprém.)

Kerek istenfája, Szép tizenkét ága; Szép tizenkét ágán Ötvenkét virága;

Ötvenkét virágán Három arany alma; A ki kitanájja, Eggy pim bor az ára.

Megfejtése. Esztendő; 12 hónap: 52 hét; 3 nagy ünnep. (Szatmár.)

Vozári Gyuláné.

Tájszók.

Hajdúmegyciek.

Béréna: deszkakerítés. beleszuszakol: sokat bele rak.

csitri: kurta hajú.

c z i g á n k o dik: szemtelenül kéreget. dímatlan: nem csinos.

ebíd: reggeli.

elsínfolta: elsikkasztotta.

befüsül: rászed.

gezemicze, töremora: eltöredezett, elporlott valami.

TÁJSZÓK.

hanczúzik: pajkoskodik. ider-bodor: czifraság. iczinkó-piczinkó: nagyon

kicsiny.

inderkedik: ingerkedik. iszkol: szalad.

i s zankodni: a jégen csúszkálni.

isztikél: bíztat, nógat. kíp: "jönnek a kípek:"

jönnek az álarczos emberek.

kotyvalík: rosz étel. kunczog: kér.

kuttog: "ott kuttogni!": ott van.

lebzsěl, lazukád: korhelkedik.

lohajt: siet.

megjuhászodott: megszelídült.

megmihályodott: megdöglött.

m e g u z o vál: megújít, megcsinál. m egdíbol: összerent össze tör.

n y a v ig ás: nyavajás.

n y á m o g: lassan, kelletlenül eszik; "ne nyámogj mán, ha egyél!"

patró (patrol): éjjeli ör. piszmog: lassan dolgozik. pergettyű: pergő játékszer.

puszli: mellény.

tapiczkol: "tapiczkol a sárba": járkál.

t a p s í r o s: tenyeres talpas. t ë stál: az állat, midön dögleni készül.

vaczog: ágy.

vászon korsó: mázatlan korsó.

víkonpízů: gyenge.

zabigyerek: törvénytelen gyermek.

(Földes.)

BAKOSS LAJOS.

Szögediek.

Ácsorog: eláldogál, bámészkodik.

boriszák: részeges.

börzönködik: mérgelődik. bürkolomp: pletyka száj. büti szél: böjti szél.

c s e v e j d e : lábatlankodó gyerekekről mondják.

c s ö m b e: gyerek játék; szembekötő.

écsanyám, écsapám: édes anyám — apám.

edős szűlő dajkám: az anya.

előte: a boglya kemencze sárból mázolt ajtaja.

elsink ófázni: elsikkasztani, elcsenni.

éggy ablakos: félszemű. fénadrág: féleszű.

féneder: félneder, féleszű. gusztony: szöges végű bot, mellyel a gyerekek, a két láb közé döfködve, hajtják magukat a jégen.

gügyü: a kit lánykérőbe küldenek.

habaszélke: féleszű.

hébekorba, hebehóba: olykor, néha-néha.

hujángat: kiabál,

hékám: a feleség nevezi így urát.

inderkedik: ingerkedik, kötödik.

iszánkodni: jégencsúszkálni.

katuska: féleszű.

kisebbik uram: az aszony hivja igy ura öccsét; örebbik uram: a férjnek a bátyja a feleségre nézve.

konyorál: kunyorál.

korcsija: korcsolya. A gusztonyos korcsija rendesen két lólábszár csontból van, mely használat által símára kopik, s a gusztonynyal a korcsija csonton álló fiú szél-sebesen hajtja magát előre.

kótyagos: kapatos. bekötött fejű: be van csípve.

kuka: sŭket néma. êkumni: ellopni. lepcsös: mindig járó sz

lepcsös: mindig járó száj. mömmög: ismét.

nászuram, nászasszonyom: a házaspár szülei így hivják egymást kölcsönösen.

nyakba van: pityókós. pampulya: nagy száj. pácza: balborog

pícze: halhorog.

pityöre: árnyékszék.

pópézni: gyerek játék. A sorba rakott diók felé, melynek jobb felül való első diója a pópé, vas, vagy kerekre faragott krumpli golyóval kell gurítani; a ki a pópét találja, valamennyi dió az övé; s a ki lejebb álló diót talál, az a kiütött diótól lefelé esőket kapja.

pörnye: hamu.

poszmat: trágya, gané. ököllê ütött: ostoba.

rėgnál: rimánkodik. "Ne régnájj mán a nyakamon."

rėsta: rosta.

s a r o g l y a: saráglya.

szélke: kis fazék, bögre.

szűlém: az öreg anya kiváltságos neve az unokákra nézve.

széllê bélelt: szeleburdi. tarogja: létra. A lajtorja szót tudtomra itt nem használják.

VARGA JÁNOS.

Csíkmegyeiek.

I m é ttem, ém éttem: ébren; iméttem láttam (azaz: nem álmomban).

innya: innia, e helyett is: inni; pl. aggy innya! innya akarok.

író: köpült téj.

isten gyüm öcscse: galagonya.

istenitílete: villám.

itkámos, itkányos: szelíd kifejezése a részegesnek.

kacsája: kis gyermek keze, kacsója. Első személyben (kacsám) nem használtatik. kacsi: indulatszó, a. m. ne nyuljhozzá!

kácsi: kalács (a kis gyermek előtt).

k a k a s s z é g: az eke géréndéjben azon szeg, mely az ekét a taligával összeköti.

kalló: a kézfejtől hónaljig érő külön ujj, melyet aratáskor a karra huznak, hogy az ingujj ne kopjék.

kanta: a kaszanyél fogantyuja. kán: zöld mázas kancsó. melynek szádán elől töltögető csúcs van. k á r t y a: karcsú, magas vízhordó-edény fából.

kászu: fenyűfakéregből készített doboz, melybe epret, málnát, túrót, szurkot stb. szokás hordozni.

káva: vessző- vagy pattantyú karika, melylyel legszokottabban a nyírág seprőt szokták összeszorítni.

k é c é l. k e c é t é l: faragcsál, vagdal. Inkább hangutánzó, mikor a gyorsan egymásután következő koppanások jelzésére használtatik. Ne k é c é t é j j a n n y i t! Mennyit kécétéész!

kejed: az idősebbet az

ifjabb mindíg kejednek czímezi, valamint a feleség a férjet, ha netán ő idősebb volna is a férjnél. Értelme nem egy, a divatos kegyeddel, mert ennek inkább a divatos maga felel meg. A maga czímezést — rangkülönbség esetén — az alsóbb rangú a felsőbbel szemben használja.

kerémbábáz: körül forog, körbe forog.

kergetegés: kerge-kóros (juh); használtatik e helyett is: megkérgesedett. megszárad, pl. megkergetegésédétt a bocskorom, a kapczám stb. T. NAGY IMBE.

Moldvaiak.

Arik: rothad, senyved.

árni: rothadni, senyvedni.

Innét mondják: árt víz, árt málé, árt ken yér, ártétel. bábo: öreg asszony.

bacsó: öreg ember, tehetetlenség.

bágye: nagyobb fitestvér.

habarni: keverni; így málét habar, ételt habar. hopoczál: tánczol.

hácskó: szöllökbe vagy kertekbe bejárás két karó közt. hárág: szöllökaró.

mlásé: szöllő veszöt kötöző apró fűzvessző.

mámhuross: lakadalom utáni föleg részeg ember, kedvetlen, komor.

urus: orvos.

ur us á g: orvosság, orvosló szer.

udu: ŭresség vén fában, vagy akármiben.

tákányos: ki bocskorát roszul, lágyon, foszlányon kötözi.

t a psi: tapogatva járó röstös ember.

t e p e l ö d i k: igyekszik, szorgalmaskodik.

tepelődő: igyekvő, szorgalmatos, serény ember; a szorgalmatosság szó itt csak az irástudók szájából hallik.

ternyő: a gyermekek haja között kellemetlen kiűtések, miatta hajokat is elvesztik.

t e g e: gyermekek játéka. hűvelyknyi nagyságú gömbölyű fa, melyet botokkal vernek; sokszor fejtörések, szemkiűtések követik e szenvedélyes játékját az ifjúságnak.

(Klézse Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

(Minden tavaszszal, a természet megújulásának kezdetén. akkor, midőn a fűzfák már teljes nedvességben vannak, szoktak itt a gyermekek fűzfagallyakból sípokat csinálni. Levágják a gallyat s a sípnak kiszemelt részt késük lapjával verik, és e cselekedet közben a következő dalt dalolják:)

Kejj ki sipom, kejj ki! Kerék alá vetlek. Onnand is kivěszlek; Kutba eresztém vérédet. Fára huzom bőrödet. Kejj ki sipom. kejj ki!

(Duna-Sz.-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Alliterácziós mondókák.

Mikor mėnunk Mocsáro, mocsai miszáros mongya, mirovê mirnek minekunk mákot ma.

Cserébbű csinyátt csöngő csörög a csatkai csikós csikaja nyakábo.

(Polgárdi. Sz.-Fejér vm.)

BANKAI FERENCZ.

Keresztnevek.

A keresztneveket idegen nyelvekből vettűk ugyan, de megmagyarosított változataik mégis jogosan foglalnak helyet nyelvűnk kincses házában. Érdemes dolog volna öket mind egybegyűjteni nemcsak nyelvészeti, hanem életbeli haszonért is mert a családi édeskedés, kedveskedés sokszor annyira elferdíti. kicsinyíti a keresztneveket, hogy azt se tudja az ember, melyik másik. Az egyes vidékekről még eddig nem érkeztek e tekintetben specialis gyűjtemények; csupán a mesék és párbeszédek azok, a melyekben egyet-egyet találunk.

A mit a leghasználtabb keresztnevekről alkalmam volt innen-onnan összegyűjtenem, azt a következőkben közlöm.

Férfinevek.

András: Andri, Andris, Andor, Endre, Bandi. — Antal: Anti, Anto. Tóni. — Albert: Béla, Bélus, Berczi. — Bálint: Bali, Bóji. — Benedek: Benke, Bencze, Benczi, Benö. — Benjamin: Béni. — Boldizsár: Bódi. — Dániel: Dani. Danika. Danicza. — Dénes: Déni. Dénike, Dénko. — Domokos; Damokos, Damokocska, Domi. — Ferencz: Feri, Feresi, Ferko. Ferku. Ferke, Ferus, Ferezi, Fránczi. — Gábor: Gábris, Gábi. — Gáspár: Gáspi. Gáspárka, Gazsi. — Gedeon: Gida. — Gergely: Gerö, Geczi, Gergö. — György: Gyuri, Gyuricza, Györgyöcske. Gyurkácska. Gyurka, Gyura, Gyurku. — Ignácz:

Náczi, Bigna (Kriza). – Imre: Imri, Imriske, Imbre, Embre, Imbrus, Imrus, Imbrike. – István: Istán, Están, Estók, Estánka, Pisti, Pista, Pesta, Pistika. – Jakab: Jakabka, Jákó. – János: Jancsi, Jankó, Jani, Janó. – József: Józsi, Józsika, Jóska, Jóka, Józsa, Jóczi (Szeged vidékén); Pepi, Szepi (ném etes). – Károly Kari, Karcsi, Káruj, Kárujka. - Kálmán: Kali, Kálmus, Kálmáncsi. – Lajos: Lajcsi, Lajkó, Lali, Laji, Lajika, Lajkó. – László: Laczi, Laczó, Laczu, Laczkó. – Lázár: Lazi. – Lörincz: Nörincz, Nörke (Kriza). - Lukács: Luki. -Márton: Marczi. – Mátyás: Matyi, Matyó, Matyóka. – Mihály: Miska, Misi, Misa, Mihók, Minya, Miskócz, Miskucz. — Miklós: Mikli, Miklicske. – Mózsezs: Mózsi, Mózi, Mózsa, Móka, Mózsika, Móska. – Pál: Pali, Palkó, Paliska, Palcsi, Palicza, Palika. - Péter: Peti, Petö, Peticske, Póti. - Rafael: Rofaj, Rofajka, Rafi, Rafika. — Salamon: Sali. — Sámuel: Samu, Sámi, Muki. – Sándor: Sándi, Sányi, Sándri. – Tamás: Tami, Tamika. – Zakariás: Zakari, Záki, Zátyi. – Zsigmond: Zsigis, Zsiga, Zsigucza.

Nönevek.

Adél: Etelke, Etelka. - Agnes: Agnis, Agniska; Neszi (németes). – Agotha: Ágó. – Amália: Amál, Amáli, Amálicska. Máli, Málcsi, Málvin, Ilma. - Anna: Anis, Annók, Anikó, Aniska. Ancza, Annus. Nina, Nacza, Nani, Nanicza, Mimi. Panna, Panka. — Berta: Bertácska, Bertuka. - Borbála: Bábi, Borcsa, Boriska, Bori, Biri, Borka. — Emilia: Emma, Emi, Emicza, Enika. Mili. - Erzsébet: Erzsi, Erzsók, Erzsik, Erzséb, Erzsike, Örzséb, Eliz, Elza, Lizi, Liza, Lizsa, Lizinka, Liszka, Böske, Pörzsi, Pöndzsi, Pöre. Pörke, Pöszke. - Eszther: Eszti, Esti, Esztike. – Éva: Évácska, Évi, Evicske, Évus. – Flóra: Flóris, Flórika. - Hedvig: Viga. - Hermina: Hermin. Mina, Minka, Mini, Minuska. - Ilona: Ilonka, Ilka, Iluska, lloncz (Kriza), Ilók, Ilcza, Linka, Licza, Lenka, Lenke, Lencsi, Lincza, Csela, Pila. - Irén: Rena. - Johanna: Janka, Háni. -Józefa: Pepi, Pepuska. - Jolán: Jola, Jolánka. - Judith: Juczi, Juczika, Jutka. — Julianna: Juli. Julis, Juliska, Julesa, Jula, Lula, Lulis, Lulacska. - Károlina: Karola, Lina. -Katalin: Kati. Katicza, Kata. Kató, Katika, Katócska. Katinka, Tinka. - Klára: Klári, Kalárka. - Krisztina: Kriska. Kiriska. Tini. — Lidia: Lidi, Liduska, Lida, Lidis, Lidiske. — Már<u>ia:</u> Mári, Mari, Manczi, Mariska, Marcsa, Mányi, Mánya, Irma, Riczi. – Mathild: Tilda, Tilcsa, - Paulina: Paula. - Rákel: Ráki, Rákiska, Rákucza, Rákicza. – Rebeka: Rebi, Rebus, Rebuska. – Rozalia: Rozi, Róza, Rózsi, Ruzsi, Rózsa, Furus (Hétfaluban). -

Szidonia: Szidi. — Terézia: Terka, Tercsi, Teri. Tera. Trezka, Trézsi, Tercsa, Trézsike, Tecza (Szeged.) — Victoria: Viki. — Veronica: Véri, Vérike. — Zsófia: Zsófi, Zsófika. Zéfi. — Zsuzsanna: Zsuzska, Zsuzsa.

KÖNNYE NANDOR.

Gúnydalok.

So sé láttam a zolájnak Ojan virtusságát, Ucca podor, Vinka modor, Ne turaj fuj mára!

Szemétdombon nagyot ugrik, Fölakasztya magát.

HARASZTI GYULA.

Népdalok.

(N.-Becskerek.)

1.

Elejbe, elejbe, A lovám elejbe, Hogy be ne szálággyon A virágos kerbe. Be talâl szálánnyi, Kârt talâ ott těnnyi. A rúzsâm virâgját Le talâjja törnyi.

2.

Bâzsa-rúzsa në virâgozz. Barna legíny në várakozz: Mer ha én râm vârakozó, Soha më nem hâzasodó.

3.

Szárnya terém á szállós madárnak. Fáj a szíve áz édés anyának. Fáj a szíve áz édés anyának. Hogy á fiját viszik katonának.

Isten hozzâd Dorozsma vârossa. Mân én többet nem lêszêk lákossá; Maj mê nyől a ződ fű a láposbá. Az én kaszâm nem kaszájja sohá.

(Mind a három daltöredékre 1855-56. évekből emlékszem; azóta sehol sem hallottam. Akkor még egészen palóczosan ejtette ki a szavakat e város népe; most már csak az öregebbek s különösen a szálláson (tanyán) lakók beszélnek a leirt módon.)

(Dorozsma.)

TAPODY.

Megjelenik

minden hónap 15-én

három ivnyi tartalommal.

Magyar NYE LVŐ R

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTÖ

KIADÓ HIVATAL Budapest. II. ker. Fő-utcza.

57/58, ss.

VII. kötet.

1878. JUNIUS 15.

VI. füzet.

OL NY KON

ВоJÁR.

A bojár szó, melynek bojér és boér mellék alakjait is birjuk, Mátyás Flórián szerint "moldvai, havasalföldi nemest", Kresznerics szerint pedig "bojarus, nobilis valachus"-t jelent. Minthogy sem Moldva-, sem Oláhországban, vagyis a mai Romániában a nemesi intézmény honos nem volt, a fönnebbi értelmezések nem egészen helyesek. A bojár nevezet az említett országban azon egyedeket (és utódaikat) illeti meg, a kik hoszpodári vagyis fejedelmi méltóságot viseltek.

A boér és bojér alakok közvetlenül a rumunból valók: rum. bojér: bojár (Barcianu: boieriu; Petri: bojer). A rumunban csak is a latin nyelvből származó szóknál található föl az -iu végzet, melynek a latinban -ius alakja van. Minthogy a bojér szó nem latin, hanem mint alább látni fogjuk, szláv eredetű, a Barcianu-féle boieriu írásmód helytelen s így elvetendő. A Petrinél találtató bojer írásmód is helytelen. Tekintve ugyanis a szó eredetét: bolgár: bolérin, valamint a rumunban való hangzását, bojer helyett boér írandó.

A rumun alak szláv eredetű: e. szl. bolarin: μεγιστάνες, ἄρχων | optimas, princeps.

A szlavisták nagy része a bojár (boľar) szót bolgár (azaz nem szláv) szónak tartotta. Jireček a byzanti chronographusok által megőrzött boljad (boľad) alakot még napjainkban is nem szláv eredetűnek tartja (133. l.). Schafariket is valószinűleg a boljad alak vezette félre. Az e. szl. boľar alak a boli, boľ: μείζων, major comparativus töre vihető vissza, melyet a bolima: μάλλον, magis, bolij,

boliše: μείζων, major, bolistvo: ὑπεροχή, excellentia sat. szókban lelünk föl.

Ezen boli töböl rendes -ar képzővel (v. ö. Miklosich: Vergleichende grammatik der slavischen sprachen. II. 85. l.) készült a boljar vagy bolar szó. (A boljarin alakot illetőleg megjegyzendő, hogy az -in végzet rendes nemzet; ségi névképző, mely flexio közben tekintetbe nem jő.)

A byzanti chronographusok, mint fönnebb jeleztük, a boljár szónak egy, a szláv nyelvekben már föl nem található boljad vagy boľad (βολίας plur. βολίαδες, elvétve βοίλας) alakját örízték meg. Ezen alak, mely a byzantiaknál rendesen collectiv értelemben járatos, szintén a fönnebb jelzett boli comparativus töböl készült -ad collectiv képzövel (v. ö. kopilad: spurii, ebből: kopil; kučad: canes, ebből: kuča; vlašad: valachi, ebből vlach sat.).

Az e. szl. nyelven kívül megvan e szó még a következő nyelvekben: bolg. bolērin, bol'ērin, bol'ārin; or. bojárin, bajárin, bārin az elébbinek rövidült, illetve összevont alakja; lit. bajōras, let. bajārs (mind a kettő orosz kölcsönszó); szerb, horv. szlov. bol'ar, bojar (krieger); ném. bojar, bojare; fr. boyard.

Látni való, hogy a rum. alak közvetlenül a bolg. bol'ērin alakon sarkallik, valamint az is, hogy a magy. boér és bojér alakok a rumunból valók; míg a bojár alak a délszláv nyelvekből jutott hozzánk. Szerb bolar, bojar: optimas, magnas. A szerbből jutott e szó bular és bujar alakban az albánokhoz is.

EDELSPACHER ANTAL.

Német szóvégek magyarosítása.

Az -er végű szavakhoz megjegyzendő, hogy a hóhér szó hahár alakban is előfordul Bornemiszánál. Hóhér a régibb német haher-ből lett, mely osztrák kiejtéssel håher s hoher-nek hangozhatott (haher úgy viszonylik a hängen, henken igéhez, mint fahen a fangen-hez, úgy hogy hóhér és a székely hengér eredetükre nézve azonosak). — Ide számítandó még e két tájszó: czajber és czábár. Czajber szegedi szó s így van magyarázva: "erényekkel meghason-

lott leány" Ny. II. 378. Czábár debreczeni szó s a. mint pongyola, szakadott öltözetű Ny. VII. 137.; a Tájszótárban czabár (a rövid a sajtóhiba lehet) "örízet nélkül való; szathmárvidéki szó." Úgy látszik, mind a három a német sauber-böl lett, melyet gúnyosan ugyanolyan értelemben használnak. (Az au változására nézve v. ö. frauenzimmer: frajczimer Ny. VI. 505.; mauerbank: majorpang VII. 46.; frau mutter: frá mutter Abafi tréfás népd. 54., zinnkraut: czingrát Ny. VII. 30., Neubauer: Nájpár II. 94.) – (Epér is a német erdbeer-bol lett).

2. -el végű szavak.

Ezek majdnem ép oly tekintélyes számmal jöttek át nyelvünkbe, mint az -er végüek.

- A régibb kölcsönvételeknek látszóknál az a különös, hogy a szóvégi -l a magyarban mindenhol -ly alakjában jelenkezik s ez valószinűleg az illető német nyelvjárás l-jének valami sajátságos kiejtésén alapszik:
- a) Magashangú szavak: meszely, messzely ném. (nössel és maszle) *mäszel; sestely boros edény, incitega MA., ivó kis asztal SzD., Dankovszky szerint ,sextans, ein weingeschirr's ö a ném. sechstel, sechsteil-böl magyarázza; römpöly Ny. VI. 525., már a XVII. szbeli okiratban is clöfordul: "négy csupor, az ketteje meszelyes, és az ketteje römpölyös", s mint Deák Farkas helyesen gyanította Ny. V. 205., nem egyéb, mint a szepességi ném. rimpel, mely fél messzelyt jelent; l. még alább ejtel és itcze | pántofely MA. pantoffel; pendely, pentely, pintöly, T. böndöly is: magyarorsz. németeknél bendelhemb (azaz hembd, hemd) Sitz. d. Wien. Akad. XXVII. 244. és pendelhemb u. o. XXXI. 259. | pörsöly, persely, azelött pössöly, pessely (l. Ny. VI. 448) hüchsel? tégely, tiegel; légely, négely T. lägel | gépely göpel; körpöly T. körbel? gerendely osztr. grindel, grendel, grengel; tengely stängel? sindely schindel; stömpöly MA., stempely PP., palanga, truncus, ,támaszték' értelemből Pázm.-ból Kr. stümpfel, stumpf; régöly riegel | gerely ném. ger? (pöröly, pőröly prell-hammer) | héhely, héhöly T. hechel | köppöly köpfel | verföly, vörföly Dank. würfel | czikkely zwickel | vendely wänndl, wännlein, wanne | törtöly Sl., Dank. turtel-taube | gőböly Dank. szerint köppel,

koppel (fr. couple) | tenkely, tönköly dinkel | imely (imej, imé)?

Oly vidékeken, hol egyéb ly helyett is l-et ejtenek, ezek a szavak is l-re végződnek: véndel, vindel, vindöl, vöndöl = vendely; héhel = héhely | köböl kübel | kittöl, kittölös vászon; keczel, keczely? kittel | pendel Ny. VI. 273., pintöl II. 561. | czendel, czindel l. Ny. V. 210. | ? czempel, kolbászalakú tekercs, melyen a gyapjút sodorják' | séczel hemicyclus, séczel-szék sella, sedile MA., szecel-szék Veráncs. Mem. 11., zetzel, zsedtzel Dank. sessel | valószinüleg német szó az ejtel is, mert aligha nincs köze az itcze szóhoz (melyet Bácskában icczel-nek is ejtenek, s melléknevét Dunán túl is icczölös-nek), evvel együtt pedig csak német hangtörvények magyaráznák meg az alakját (*îtel, s ebből *citel és *îzel).

Máshol, jéző vidékeken, j-vel is ejtik e szavakat: zsendej Ny. VI. 474., tengéj, pendej stb.

Egészen elvesztette szóvégi mássalhangzóját az itcze szó és köcze Ny. V. 11. — Pendely helyett pendi (és pendike) olyan játszi kicsinyítés, mint a tulajdonneveknél, p. Józset h. Józsi, Mátyás h. Matyi.

Némely nyelvjárásban elvész az -ly, de a megelőző magánhangzóból pótló nyujtással -ő lesz: vendely véndő Veszprém | régöly régő | Dunán túl: pēntő Ny. V. 379., messző, tengő; sindő, de sindölös és sindöjös Ny. II. 185. | héhely héhő Kunság | zséfő schäffel T. — Az ő aztán elrövidűl ü-vé is: köpü kiepel, kiepe; küttyü vászon.

b) Mélyhangú szavakban az utolsó szótag e-je o-vá illeszkedik: kaholy kachel-ofen Ny. V. 377. | ráspoly raspel | sámoly schamel, schämel | tarsoly, azelőtt tassoly taschel | garaboly korbel, azaz körbel | sonkoly (és sank) senkel? Dank. | fogoly perdix, talán a ném. vogel-ből lett, és így magyarázódik meg a foglyár szó, mely azelőtt csak madarászt jelentett, mert ez akkor alig lesz egyéb, mint a német vogler átváltozása (v. ö. fönt 61. és 161. l.) || turuntul a ném. tarantel-ből?

Az -ly-böl r lett ebben: ráspor Ny. V. 91.

Az ly helyett j: rokoj szoknya: rockel, röckel T.

Az ly elvész s az o-ból pótló nyujtással ó s aztán ú is lesz: ráspó, garabó, sonkú.

Még jobban elrövidült: áspa, söt ásop is Ny. II. 324. haspel.

- c) Néhány szóban az utolsó szótag magánhangzóját hosszúnak találjuk. Könnyen érthető ez oly szavaknál, melyek a németben kettős l-re végződnek: kastély kastell; bordély bordell; flanér flanell. Más esetekben azonban föltünő: szetzélek, asztali székek, Heltai 15.; pántófél, -ély Ny. VI. 505.; gerendély Dank.; fustély talán a ném. fäustel (kalapács neme), mely azelőtt fûstel lehetett. Egy mélyhangú szó is hosszú magánhangzót mutat (ha csakugyan a német marwel-ből lett, mint Szarvas véli Ny. VI. 441.): márvány. Jó oka van a hosszú hangnak a fértály szóban, mert viertel régebben vierteil volt (így lett vorteil-ból fortély, és urteil-ból ortály ,itélet; pör, patvar, s ebből ortájozni pörölni Ny. V. 130.).
- II. Az újabb kölcsönvételek olyan német nyelvjárásokból valók, melyekben az efféle kicsinyítő szavak -le vagy pedig -li szótagra végződnek, s csak nagyon kevés van olyan, minő fölvébel Ny. V. 331.
- a) A -le végzet az átvett szavakban -lye vagy -le lesz, mélyhangúakban pedig illeszkedik: vörfölye würfel | ?ke czelye, keczele, kécczele Ny. II. 279. (Pázmány használatából azt lehetne következtetni, hogy a lat. casulaból lett, l. u. o. 356.) | ?bengyele bündel | réklé, léklé IV. 521. röckel, röcklein || rokolya = rokoj, fönt. Némelyek szláv réven át jöttek hozzánk s tán ott kapták a vég a-t: szablya sabel, szl. sabla | turbolya (χαιρέφυλλον: caerefolium: (kerbel: szl. trebula | sráglya, saráglya, saroglya, sereglye: *schragel, schragen, ill. šaragle | taraglya horv. tragle.
- b) Sokkal számosabb a -li végű kölcsönvétel, különösen a dunántúli beszédben: mándli, mántli Ny. II. 560. mantel; pruszli, puruszli Ny. V. 379. brustel, brüstchen (a végén kicsinyítő képzővel magyarosítva: puruszka u. o., puruczka III. 35.; a pruszlék, pruszlik V. 329., puroszlik II. 375. szót Dankovszky a ném. brustfleck-ből magyarázza; tót prusliak); lajbli, lájbli leibel, leibchen; rékli *röckel; jánkli II. 427. jankerl (v. ö. janker V. 159., 161.); rajthuzli Abonyi, A mi nót. III. 42. reithose; pantofli | a vargáknál: strufli; stékli; fékli | másli; vukli; sněkli | roszprádli,

virsli | ribizli Ny. V. 379. | glázli; kalázli u. o. | pemzli | kapszli | verkli | ferbli | grésli fél poltura, grossicula, Simai: gröschel | spádli Ny. VI. 276. | grifli VI. 136. stb. — Néha elvész az l: lajbi Ny. V. 264., lájbi II. 560.; bendi Baranyában a. m. vendely, tehát *vendli. — Ritkábban r lép helyébe: lábri = lájbli Ny. V. 473. — Néha kettős l vagy dl van helyette, s ez a sajátságos német kiejtésből van átvéve: sámélli és sámédli Ny. II. 185.; ép így mondják Dunán túl: hózélli és hózédli, hángelli és hángédli stb. — Különös a szóvégi ny ebben: kitliny női ing II. 280. kittel.

3. -en végű szavak.

Sokkal csekélyebb számúak, mint az előbbiek. Szintén olyan két osztályra oszlanak, mint az -el végűek, t. i. olyanokra, melyek mássalhangzón végződnek, s olyanokra, melyekben az n után még egy magánhangzót találunk.

- I. A régibb kölcsönvételekben, melyek itt is mássalhangzón végződnek, az n helyett itt is többnyire a fogínyhangot találjuk, azaz ny-et (mint fönt l h. ly-et); a mélyhangú szavakban pedig a végszótag e-je itt is o-vá illeszkedik: a ném degen szóból magyarázza Dankovszky a m. dögöny-t, melynek jelentése ő nála gladius (újabb szótáraink szerint ,bunkós fejű szálas eszköz, mozsártörő; származéka dögönyöz); innen dögönyeg (már MA. dolon, stilét), melyet már Leschka a ném. degen-hez állít | putton, puttony butte, osztr. putten (bodon, bodony, bödön, bödöny már szláv réven jöttek hozzánk, valamint a bodnár származék is) | bükkön, bükköny wicken (v. ö. Ny. IV. 399.) | bókony hajóborda Ny. V. 522., v. ö. T. balkon: balken (a tót bokoń a m.-ból van átvéve) | hokkon, hokkony, hókony ,rövidnyelű félkéz balta hacke, osztr. hacken (különös, hogy ezt összetévesztik az előbbivel s néhol bókony helyett is mondanak hókony-t) | gyékény talán a n. decke, osztr. tāken; a siléziai tâke, taeke fem. csakugyan a. m., bastdecke', azaz gyékény; l. Sitz. d. Wien. Akad. XVI. függel. 96. l.
- II. Az egészen újkori kölcsönvételekben, melyek jobbára mesterszók, itt is i-t találunk az n után: briftasni Ny. VI. 44., suclapni 276., hilzni 331., klóbni II. 331., alsznyi, kepni 282., alczni, lachájzni III. 332., pongájzni, padlájdni 382. stb.

NÉMET SZÓVÉGEK MAGYAROSÍTÁSA.

Egy a- végüt is találunk (mint rokolya fönt II. a): kókonya ,szentelt kalács, tehát a n. kuchen (már a Sándor cod. 2. és 5. l.) kokkonya és kokonya alakban. V. ö. még Korpona: ném. Karpfen.

Úgy látszik, verloren-ből lett a következő különös alakú kitejezés: az angyali tisztaságot elvesztegeté, ferlorumba veté Gel. Kat. Válts. Titka II. 825. Kézai az 1044. évhez azt beszéli, hogy ama helyet, hol a ménfői ütközet esett, florum payr-nak, azaz "vezett nempti"-nek (veszett németi) nevezték: a Képes Krónikában így van: ferlorum payr (bajor).

A ném. rahmen, schinken v. schunken, és rocken megfelelőinek látszanak a m. ráma, sunka v. sonka. De az első kettő valószinűleg a tót ram és šunka révén került a magyarba, az utolsó pedig az olasz roccá-ból lett.

SIMONYI ZSIGMOND.

LATAB

E förtelmes új szónak a gyártója ama hiszemben volt, hogy ablak törzsökös magyar, s hogy ab- és lak-ból van összetéve; de szerinte így volna helyesebben: lak-ab, azaz a "lak abja", vagyis a lak nyílása. Így lett a lát ige tövéből, s ablak első feléből látab: pupilla. Pedig a magyarnak sok szép szava van e fogalom kifejezésére, s a tudomány csak úgy válogathat benne.

Szemfény, szembogara. "A szemfény (pupilla) szembogarának is szokott széltére hivatni, s bár így (nem tudom mért) nincsen meg szótárainkban, érdemes divatba hozni; mert határozottabb értelmű, mint az általános s ennélfogva gyakran kétes jelentésű szemfény", mondja Fábián Lucret. III. 363. verséhez való jegyzetében.

Szem kökénye. "Szemének tűz a kökényje." Vadr. I. 305. Szem széke (v. ö. tojás széke, bodza széke). "Az volt ám a szeme széke." Ballagi. Példab. 6856.

Végre Bács megyében szem tükrének híja a nép Szemről levén szó, még két rá vonatkozó ismeretlen kitételt akarok itt megemlíteni: a szem kupája, s a szem koponyája. "Hogy feszigetém fő a szémém kupáját." Népk. gyűjt. I. 32. "Hollók vendégeskednek szeme koponyáján." Ballagi. Példb. 3306. P. Thewrewk Emil.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

V.

Az elvek alkalmazása.

A szótárba fölveendő szókra nézve az utasítás azt követeli, hogy "mind azon szók, melyek klasszikus íróinknál, és pedig akár régiebbeknél, u. m. Pázmány, Gyöngyösi sat., akár újabbaknál, u. m. Faludi, Berzsenyi sat. előfordulnak, fölveendők." E követelésével az utasítás épen nem lépte túl a mérséklet határait. A legkevesebb ugyanis, a mit egy olyszerű szótártól, minő a NSzótár, megkövetelhetni, az, hogy a jelesebb írók szókincsét magába fölvegye. Az a szótár, a mely még e kelléknek is hiával vagyon, az épen egyik legfontosabb föladatának teljesítését mulasztotta el. Már pedig a NSzótár írói e nagyon is jogos követelésnek nem tettek eleget. Alig tudunk megnevezni oly írónkat, a kinek műveit a szerkesztők az említett czélból teljesen átkutatták volna. Többet mondunk, míg a hasonlítás kedviért egy jobb föladatra érdemes fáradsággal s kitartással átbetűzik a héber, perzsa, mandzsu, sínai sat. sat. szótárakat, sőt fölkeresik érte a legismeretlenebb nyelveket is, addig régi magyar szótáraink legtöbbjét még csak föl se nyitották.

Állításunk sokak előtt talán hihetetlennek, a nagy rész előtt legalább is túlzásnak látszhatik. Hadd lépjenek elő a bizonyítékok!

Szótári tekintetben nevezetesebb íróinkat, minők: Bornemisza, Illyés, Komáromi-Csipkés, Molnár Albert, Telegdi sat. nem is említve, csak Pázmányra hivatkozunk és Faludira, két első rendű írónkra, a kiket az utasítás mint olyanokat név szerint ki is jelöl, a kiknek szókészlete a szótárba fölveendő.

Pázmány Kalauzában a következő szók, szóalakok és szójelentések találhatók, a melyek szótárunkból hiányzanak: asszonyhölgy: "bánnya s szégyenli vala is ezt a s s z o n y hölg y e" 434.; agglant, a NSz. szerint "vén banya, vén szipirtyó", Pázmánynál: "az hetven esztendős ag lant barátok magokhoz hasonló kofa apáczákat

vennének" 313.; akkorontan: akkor 194.; bornemisszaság: az bornemisszaságrúl-való fogadásra nem kötelez Isten senkit" 481.; doblani: "sok igíretekkel arra doblották, hogy Mauritius herczeget orozva meg öllye" 234.; egynemakarás: dissensio 81.; érélni: "pálczával kel érélni az Istentagadókat" 1.; érőlen: "az róka hánnya az cselt, midon lesre vészik, és érőlen viselik" 151.; kiszán: "nem igaz pásztorok, hanem ki szánó béresek és ragadozó farkasok" 136.; lyiút: "ha gyönyörűséges nótára igazittatott hegedű vagy lyiút szót hallunk" 2.; marczona, a NSz. szerint: "alapfogalom benne az apróbbszerű marás s tulajdonkép kisebb fenevadakra illő; szélesb ért. fenevadak módjára kegyetlenkedő; ált. zordon"; Pázmánynál: "balgatagságok és marczona kábaságok vannak az Mahomet tanításában" 441., 704.; mozat: "ajakunk mozatása nélkül is dicsérhettyůk az Urat" 785.; meghökköl: "orok túzre vettetnek, a kik nem kovetik az Mahomet hitit. Azután ezt meg hökköli és azt írja - " 443.; megegyesedni: "az tudós emberek ekkoráig meg nem eggyesedhettek, mennyi esztendő előtt teremtetett az világ" 232.; megcsökönni: "az előtt is sokan rözgőlődtek, de csak hamar megesőköntek 67. megesőkönt szerencséje" 441.; szélhámos: "az csudák dolgában közép úton kel járnunk. hogy két szélhámos tévelygéstűl magunkat meg-óltalmazhassuk" 641.; völgy, a NSz. szerint: "hegyek, magasłatok között fekvő alacsony hely, tájék, mélyedés; átv. völgyhöz hasonló barázdanemű mélyedés"; Pázmánynál: az fák völgye és béli tellyesbek hold töltére" 14.

Faludi műveiben előforduló szók, szóalakok s jelentések, a melyek a NSzótárból hiányzanak: arányzani, a NSz. szerint: "bizonyos mértékviszony szerint rendez, összeállít", Faludinál: "ha jól arányzom, te meg nem békélsz a főrenddel (Toldy kiad. 73. l.), a mint arányzom arról vádoltok, hogy vétettem a fejér népnek" 131.; beszédszoba (társalgóterem): fel s alá járdogála a beszédszobában" 73.; csoszni, a NSz. szerint: "elvont gyök, mint parancsoló ige előfordúl e közmondásban: csoszszelé szilvalé", Faludinál: "mikor más annak rendi szerint csossza, s ropja a menuettet" 156.; csalakozás: "a világnak ajándékja nem egyéb, hanem szép festékkel mázolt semmi,

hímesített csalakozás, arannyal borított szemfényvesztés" 170.; elczélozni: "hogy elczélzott gonosz szándékokkal clöbb mehessenek, a hit dolgát ország-világbontó jószágnak mondják 56., a gólya nem érkezik elczélozott révpartjára" 160.; főpénz (a NSzótárban nincs meg), meg fordít, a szótár szerint: "1) valamely testet úgy mozdít meg, hogy oldalai más irányban álljanak, mint előbb, 2) valamely szövetet úgy fordít, hogy színe befelé legyen, 3) valamely dolgot más v. ellenkező oldalról vesz", Faludinál: "tartozol nem csak a föpénznek (capitale), hanem az utána következő károknak megfordításával is" 102.; feljebbség, feljebbező: "reábizott tisztségében oly emberségesen forgolódott, hogy még irígyi is érdemesnek tartják vala lenni, hogy minden feljebbségre emeltetne 278., feljebbező dámák 183., fennhéjázó és feljebbező természet 184., minden bölcs tanács ellen erőlködünk feljebbező igyekezetünkben" 240.; förebb "a legfövebb czikkelyek" 37.; hámpolni: "hangos kaczagással addig hámpolá, a míg csak nem leroggyant ináról" 218.; harczogni: "a harmadik bömbölt mint a medve, a negyedik harczogott mint az elefánt" 306.; intéz, a NSz. szerint "intés, útmutatás által elrendez, vagy közvetlen működés által valamely tárgyhoz tartozó dolgokat oly mozgásba hoz, hogy mindenik kellő helyét foglalja el; szorosb ért. valami újat alkot, rendez", Faludinál: "isten az efféle nehéz parancsolatokkal ingyen sem intéz a dámákra" 80.; kampol: "azért szegezed jó távolról a pattantyúkat ellene, és csak a a kemencze alól kampolod" 91.; kellemő: "el ne felejtsd a kellemő bátorságot" 231.; késmárk "okos kormány is kell (a hajóhoz), más különben hol késmárkokon törne, hol megfeneklene" 160.; kiszínlik, a NSz. szerint "kitetszik, kitűnik", Faludinál: "a Flóra fiatalaival tavasszal kiszínlő, szép virágos kert" 182.; kiuszován: "kiuszován festett tubinmantó" 144.; lapiczkás, a NSz. szerint "lapiczkával ellátott, lapiczkaalakú^u, Faludinál: "érdemes arra, hogy a deresen arczúl fekve járja a lapiczkás tánczot" 46.; letart, a NSz. szerint "1) valamit lefelé hajló irányban tart, 2) vlmit lefoglal, 3) lefelé irányozva megyen", Faludinál: "Amant a kevélység miatt felakasztották, a letartó Mardocheusnak gyűrűt adtanak ujjaira" 181.; lógó, a NSz.

szerint "mellékrúd a kocsi oldalán, átv. ért. lóggóban lenni am. henyélni", Faludinál: "mintha kocsisomat a bakról a hintóba szólítanám, magam pedig hátul ülnék a lógóba" 73.; lövöldék, a NSz. szerint, "lepke pillangó", Faludinál: "sokat ne bujdossál szemeddel mint az utját vesztő lövöldék" 110.; megesni, a NSz. szerint "megtörténik, teherbe esett, pórúl járt, megapad", Faludinál: "nem illik a keresztyén emberhez, hogy, mint a szemtelen légy, megesse sebeit felebarátjának" 91.; muzsikaszer: "mikor teljes karral felzendül a a muzsikaszer" 85., 100.; nyaklalni: "a kanonokok nyaklaló hajtókái 63.; pihenni, a NSz. szerint csak pihen, Faludinál: pihenik 142.; rekesz: "az a pácza-rekeszt Angliában nem javasolhatom" 203.; reszkető: "függők, nyakszorító gyöngyök, reszketők" 141.; sebgyógyító (chirurgus) 758.; sinkedni: "imígyen sinkedvén, iszonyú kétségbeesések közt kárhozatra okádá bůnös lelkét" 167.; sétál, a NSz. szerint csak intransitiv, Faludinál: "festett hajókkal sétálják a tengert 136., sétálják Babylon mezeit" 148.; suttom, a NSz. szerint "csak ban viszonyraggal divatozik", Faludinál: "megkerülnek minden suttomot" 56.; szakmány, NSz. "kiszabott munka", Faludi: "reászabadítják (a katonát) minden prédára, lopásra, szakmányra* 215.; szék: "a székéből kilocsogó agyvelő" 56.; szerénvaló (a mai szerény): "szerévaló s ártatlan dolgok" 97.; tanya: "Seraphina elválaszthatatlanúl ura mellett lévén, megjárta vele a tanyákat, mutogatván a halaknak ritkaságit" 682.; tubinmantó: "csudálják sokan habzó tubinmantóját" 144.; tuczin: "talán semmi rosznak nem mondanátok, ha tuczin számra falnátok bé az öreg bűnöket" 147., 303.; tükörpélda: "vegyék észre s forgassák előttök a tükörpéldát" 54., s 151., 160.; útvesztő: "az utcza beszolgált egy nagy útvesztő-kertbe (labyrinthus)" 339.; váltani: "váltja valami különbség a dámát a munkára termett szolgálótól" 86.; vendégszin: "oktatják, mint kellessék elejét venni, hogy a veríték le ne mossa a vendégszínt" 155.; visszaérteni: "ha összetalálkozol ezekkel a rókával bérlett moralistákkal, és dicsérni kezdik a virtust, visszaértsd, mert csúfképen mondják" 58.

Vegyünk e két irónkhoz tanúnak még egy pár régi szótárírót.

1. Pesti Gábor. "Nomenclatura sex lingvarum. 1568." Ágyék, a NSz. szerint "azon tája az emberi deréknak, mely a hátgerinczek mellett és a csipöcsont taréjának hátsó része, valamint az utósó borda közt két oldalról határoztatik", Pestinél: "ayekok: die nieren"; az őt érzé kenység: fünf sinne; gömböld: fritelli, küchlein; isten kecskéje: regenbogen; kámaszék: árnyékszék; kerengő: kreuzgang, folyosó; okstábla: bretspiel; számszerigy: armbrust, balista, a NSzótárban számszeríj; szemöldet, a NSzótárban szemöldök; szesztra: die nonne, NSz. "cistercita szerzetesrendből való, máskép: tarkabarát"; togya: regen, pluvia.

2. Verböczi Magyar tripartituma.

Alszemélyek: larvatae personae; csere, NSz. (cserje) "apró cserfacsemete, vagy cserfahajtásokból álló bokros hely", Verb.: silva; csupa személy: singularis persona; himnek és nösténnek felekezése: conjunctio; félhusú nemes emberek: mediocres nobiles; folyó kocsi: rheda; kiföldi: szántó ember, rusticus; kiszínleni: exhereditare; kurtő: halfogó, loca sagenarum; porond: insula, regzeni: sequestrare; sib: erdőkerülő, mezőpásztor; székszin: tribunal; falut ültettek: villas condescendendi fecerunt; varsáknak helye, vésznek kit hínak (voesz appellata); vissza kell érteni: contraria opinio intelligenda est.

3. Nomenclatura. 1620.

Farcsiga: coxa, hüfte; hasártos: lusor, spieler; holnal: axilla; huddozni: mingere; nagdrág: caligae; suarcz: supparum, schurtz; tárgy: pluteus, sturmdach; köppölyet ültetni: köpfel setzen; zabtikmony: brütig ey.

4. Major Márton. Latin-magyar szótár. 1647.

Dészeg (délczeg): armentum, csorda; hasártos: fő játékos; kardéra harczolok: szemekbehunyva vivok; oksztábla vagy koczka: alveus; pánkok: turós béles, artolaganum; piparcsfü: hyacinthus; rabotálni: ancillari: süvölök: sipolok; relencze: pokrócz, lodix.

Mind ez egybeállítások és kimutatások kétségtelen tanúságot mondanak arra nézve, hogy a szerkesztőség nem a kellő lelkiismeretességgel járt el a szótári anyag összegyűjtésében; mert nem csak első rangú iróink műveit e czélból átkutatni elmulasztotta, hanem nagy részben a már kész szógyűjteményeket sem használta föl czéljaira.

Ez állításunkat megütközéssel veheti némely olvasónk, különösen azok az olvasók, a kiknek többször valt alkalmuk forgatni, a kik meglehetősen ismerik a NSzótárt. Ezek a föntebbi bizonvítékok ellenére is igaztalannak s igazságtalanságnak tarthatják itéletünket, mikor látják, hogy szótárunkban a régi, fontosabb és ritkább szók a legtöbb esetben épen nevesebb íróink (Pázmány, Zrinyi, Faludi, Gyöngyösi sat.) műveiből vett idézetekkel vannak támogatva és fölvilágosítva. Pedig mind ennek ellenére is fönn kell tartanunk állításunkat. Kötelességünkké válik tehát kimutatnunk, hogy a kik netán e pontra nézve kedvező itéletükkel a szerkesztőség részére állanak, csupán a látszatra építenek, s a dolog valójára nézve erős tévedésben vannak. Azok az adatok ugyanis, a melyek egyes szók illustratiójára régibb iróinkból idézve vannak, korántsem a szerkesztők fáradozásának eredménye, hanem legnagyobb részt készen, a derék Kresznerics szótárából vannak átvéve – azonban a forrás megnevezése nélkül.

A helylyel való takarékoskodás alig engedi meg, hogy minden, a NSzótár idézte régi íróra kiterjeszkedjünk; teljesen elég leszen, ha csak egynek, a legtekintélyesebbek egyikének, Pázmánynak támogató adatait vizsgáljuk. Ex uno disce omnes!

1. Kresznerics a szerző művének s a lapszámnak megnevezésével idézi teljes összefüggésében a helyet, a melyben az illető szó előfordul; a NSz. ugyanazon műnek ugyanazt a helyét ugyan oly terjedelemben közli; van azonban eset, hogy kevesebbet, de többet soha. (Csak Kresznerics adatait idézzük ama megjegyzéssel, hogy a NSzótáré betűről-betűre egyeznek velük. Az olvasó, ha netán az egyezésre nézve kétségeskednék, utána nézhet a NSzótárban.)

"Egy darabcsa tömjény, ha tüzre tétetik, az egész házat bé tölti füstivel. Kal. 861. Préd. 712. Délczeg akarat. Préd. 757. Dérral-durral, keménységgel felele. Préd. 655. Meg nem pirúltt eb-orczája. Kal. 397. Az ö fenéjét en yegeti Isten' szavával. Kal. 555. Újonnan vett gyönge Hölgyének ölében csak nem mészároltatik. Kal.

217. Hök barom, nem tudsz-e szemérmetesben hazudni. Kal. 258. Alá valónak akarván valakit jelenteni, szájunktátva azt mondjuk: hü, bü, bá. Préd. 815. Addig ütik vétik a dolgot, addig hányják ide s tova a kalafintát, hogy .... Kal. 640. Kóczi pór kúldús. Préd. 815. kóczi pór tanítók. Kal. 253., 634. kottya kottya fiaim, csak én magam maradék Kal. 171. A mit nem tojt, azt akarja kotlani. Préd. 293. A lomposba rezelt. Kal. 211. A bor miatt minnyájan maszlagosokká lettek. Préd. 231. Part málja. Tudak. Préd. I. levél. Megguggolja. Kal. 200. Koczjuk meg a körmét. Öt lev. 34. Menéltek. Kal. 896. Közel nemmen: satis prope. Kal. 569. Későn nemmen. Préd. 330. Lágyan nemmen. Kal. 471. Nagy gyülölségesen nyektetik. Hal. 735. Mikor hiveit el nyugotja Isten, az ur öröksége meg mutattatik. Kal. 1012. 333. Abban nem egyesülhetnek, ha a szénát kaszával kaszálták-e vagy ollóval ollólták. Kal. 286. Minden esztendőben ollólja. Préd. 165. ollóltatja. Préd. 364. Ironicze tréfál, pakocsál, csufolkodva beszél. A sz. irásról. 41. Nikápolynál Sigmond királyt a magyarokkal eggyütt igen megpiricskelé (Bájázet). Kal. 539. Porczogósan nevetik az újjítók. Kal. 776. És hogy porczogósban csúfolnák. Préd. 484. Ezen pórázon futunk. Préd. 759. Szerzetes szent rekesz. Préd. 346. Retezt vét pattantyújok. Kal. 138. Hasonló safarinát kötének nyakára. Kal. 308. Vevék eszekbe, hogy lóbőr a szekernye. Kal. 530. Megveteredik a sokáig álló bor. Préd. 900. Vissza aggott feleség. Magyari ellen. 200. Vissza aggott kofa. X. Bizonys. 92.

2. Kresznerics a mű czímére hivatkozva csak a lapszámot teszi ki, de az illető helyet nem idézi. A NSzótárban sem találunk e szóknál sehol szövegidézetet.

Csepül, lecsepül, Préd. 678. Kal. 683. emeállat Kal. 416. enyhödik Kal. 186. Préd. 157., 542. föbbség Kal. 322. Préd. 214. pofáz Préd. 652. serleg X. Bizonys. 22. Préd. 1166. sérszik Préd. 161. 592. száméntalan Préd. 877. szarzsák Préd. 68. 1013. u. o. 975. virgyina u. o. 990.

3. Ama Pázmán-féle, bár nem nagy mennyiségű szók, a melyek Kresznerics szótárából hiányzanak, (l. föntebb). hiányzanak egyszersmind a NSzótárból is.

4. Hogy a szerkesztőség mily fokú könnyűvérüséggel teljesítette a szógyűjtés munkáját, annak legerősebb, legbizonyítóbb tolmácsa ama körülmény, hogy még azt a munkát sem bányászták ki a kellő gondossággal, a mely a régi nyelvre nézve különben fő forrásuk volt. Kresznericsben ugyanis az egyes helyek pontos megjelölésével a következő szók vannak kijegyezve Pázmány nyelvéből, a melyek a NSzótárban föl nem lelhetők: általérzi Kal. 619., 1131. éjt-szakállott az imádkozásban. Préd. 647. úgy Isten ötet megsanyargatja, ha el hágja hivatalja határát Préd. 272. el hálálja tanítását Kal. 305. föl állapodik Kal. 680. föl szabadosítja elibertat Préd. 1261. föl tiszteli Préd. 1153. Kal. 676., 881. föllyül vigyázó episcopus Préd. 1187. hangyár = handsár Kal. 264. hitfaragó reformator Kal. íz-adás conditura Préd. 437. bolond képezés stulta persvasio Préd. 247. keveses pauxillus. Préd. 1248. kissebbséges ignominiosus Préd. 131. konfrejt Préd. 462. megegyesedik Préd. 264. el mégyen kisasszonyom, egy pohár-bort köszön másra, és kicsinnyé meg kredenciázván, vagy a pohár szélét meg csókolván, éppen meg itattya mással. Préd. 225. mestertelen czigányság Kal. 372. metszett eunuchus Kal. 777. ördög-tojás inventum diaboli Kal. 96. mint oskolázzák sz. Pált ezek a sóczék Kal. 383., 363., 437., 708. szabadságtalan jobbágy Préd. 317. temondádság Préd. 665. türetlenség impatentia Préd. 685. türhetetesség patientia Préd. 530. ügyezés Epist. I. 141. vártás = őrálló Préd. 368. vissza hazudja rementitur Préd. 1011.

E most elsorolt hiányokhoz és kifogásokhoz járul még a következő.

Nem ritka eset, hogy a hol a szerkesztőség, mint kimutattuk, nagyobbára Kresznericsre támaszkodva, meg is említi a szerzőt, vagy idézi is ennek bizonyító szavait, azt, s néha épen a fontosabb szóknál, a műnek és helynek pontos meghatározása nélkül teszi meg; pl. táméntalan; Kresznerics: "támétalan sok; imnumerabilis multitudo, myrias plurima MA.; támétalan sok a lakozó Faludi. TÉ. 316. táméntalan sokaság Pázm., Kal. 47. 55. táméntalanság Prágai. Praef." — NSzótár: "a régiek, nevezetesen Molnár A., Pázmán, Prágai, Faludi sat. szerint am. szám-

talan, igen sok; táméntalan sok, táméntalan sokaság." Hogy az ily határozatlanúl oda vetett idézeteknek van is nincs is hitelük, azt még a fölszint itélők is tudhatják; hogy pedig mennyit érnek, hadd világosítsa meg a következő adat. Több egybevágó jelenség ama következtetés megtételére kényszeríte, hogy kudarcz szavunk nem egyéb, mint a német kurcz szónak a másolata. Kiváncsi valék, vajjon miként magyarázta a NSzótár. Rányitok, s a következőket olvasom róla: "Heltai Krónikájában többször kurcz alakban fordul elő, honnan valószinű, hogy nem egyéb, mint a német kurz." Heltai Krónikájában többször kurcz alakban fordul elő! Előveszem Heltai Kronikájából tett jegyzeteimet. Se kudarcz, se kurcz nem található köztük. Futva újra átmegyek az egész művön; de a kurcz sehogy sem akad szemem elő. Nem merem határozottan állítani, hogy nincs meg benne; de ha hitelt adunk is a szótár állításának, azt kérdem, micsoda hasznot tett vele a kutatónak, a ki a kérdéses szót összefüggésében akarja látni, midőn arra kényszeríti, hogy az egész munkát a legnagyobb figyelemmel és lelkiismeretességgel átolvassa, s fáradságot és időt pazaroljon oly kutatásokra, a melyeket mások előtte már megtettek, s megtettek épen azon czélból, hogy olvasóikat a másodszori fáradozástól fölmentsék?

SZARVAS GÁBOR.

∱z orthologia ügye névy lászló stilisztikájában.

II.

Azt mondtam, nem tartom a még vita alatt álló dolgokat iskolai könyvbe valóknak.

Utasítást azonban kell adni a magamiheztartásra, még pedig világosat. Pl. 1. A hivatatlan, a hozzá nem értő szót ne akarjon csinálni soha; mert ahhoz együtt szükséges tudomány és inspiratio; tehát csak szerencsés esetben sikerül önkénytelenül. 2. A más csinálta szónál mindenekelött kérdezzük, hogy szükséges-e, azután, hogy törvényes-e. És ha nem szükséges, akkor tartsa meg a csinálója, akármilyen jó is.

Igen szép tere nyilik itt aztán a stilisztikának fejtegetni, mi szükséges, értekezvén az idegen nyelvek viszonyairól. a AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NEVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN. 250 MÜEGYETT műnyelvről általán, s a műszavakról és műnevekről, minevekről, különböző dolgokról stb.

Mihelyt teljességben szembe állitjuk egymással az orthologia és neologia elveit, azonnal szembetűnik, hogy a merev szélsőségeket valahogy okvetlenül közvetíteni kell, mit a Nyelvőr anyaggyűjtései és alapos megvitatásai is czéloznak.

Így szól az orthologia: "A rosz senki kedviért sem kell." De evvel ez is jár: "A jó minden tekintély ellenére is kell."

A neologia pedig így vélekedik: "A mi a közönségnek tetszik, az kell, ha rosz is." De evvel együtt, ha következetes, ezt is kell mondania: "A mi a közönségnek nem tetszik, az nem kell, ha jó is."

E kettő közűl bármelyik szélsőségnek igérűnk is föltétlen hódolatot, bizonyosak lehetűnk, hogy nem leszűnk urai igéretűnknek.

Hogy a magyar közönség, ha már elvitattuk töle a kedélyt, még az estélyről, ünnepélyről is lemondjon; a testületektől elforduljon, a művészettől idegenkedjék, könnyű azt követelni, csak legyen, a ki szót fogad; s kivált a ki még a fogalmazás nehéz munkája közt is rá szánja magát még ily szirteket is kerülgetni.

Nyissuk csak föl bizonyításra magának Névynek könyvét ott, a hol tetszik, pl. a 29. lapon. Itt van a 34. §., mely az allegoriát fejtegeti. Nézzük 17 első sorát! E 17 sorban a következő egy vagy más tekintetben kifogás alá eső szók fordulnak elő: rajzban, eszméknek, erény, festészet. viszonyokat, nélkülözhetnek, horgonynyal, mérleggel, költészet.

Hogy itt körömszakadtáig erőlködni nem érdemes, az szent igaz, s talán a tudományhoz is inkább illik, új lehetőségeket keresvén, a korlátokat biztosan állítani fel, nem pedig hevenyében csupa félelemből kelleténél is összébb szorítani!

Pl. ha az -ász, -ész a halászat, vadászat, agarászat és bogarászatban igeképző is, miért ne lehetne a hadászat, szobrászat, árkászat, fűvészet, művészet stb. bázisául a hadász, árkász stb. igéket képzelni. Tagadhatatlan az, hogy a népnyelv -ász, -ész-szel alig képez egyébből, mint állatnévből igét: nyulász, bogarász stb. De van kivétel is. Pl. Csallóközben az aranyászok aranyásznak, a falusi zsidógyerekek rongyásznak. Növény nevekből: Györmegyében hallottam gombászni, Somogyban a szegény ember hajnalban jár az erdőre fáésznya, azaz így lopogatja a tűzelő fáját; eprészni pedig csakugyan az egész magyar nép szokott, és ezt máskép nem is mondja.

Azt is hallani néha: levelész a marha, azaz a takarmánynak, pl. luczernának, csalamádénak kényeskedésből. vagy betegsége miatt csak levelét szedegeti. A böngész ige is a bönge (bödöreg) = szöllőfűrtöcske névből származik.

Azonban mind az, a mi a népnyelvnek az -ász, -ész, képzős igéktől való idegenkedéséről áll, áll az ily képzetű nevekre nézve is. Szent igaz, hogy a nép pl. a kertész nevet föltétlenül elfogadta, és nem is mond soha semmit egyebet helyette; de az erdész, úgy látszik, még nem ment egészen a fülébe; mert az erdőkerülőn fölül az erdészt a vadásztól nem külömböztetvén meg, jágernak híja, magasabb polczon pedig famesternek. Az erdőmester (waldmeister) hivatalos szó, nem került a néptől.

Tehát ezek után azt mondhatjuk: vagy a nyelvész is rosz nyelvmester, nyelvtanító és nyelvtudós helyett. a művész is künstler helyett; vagy a nyelvészni, művészni. és csillagászni is elfogadható, nem ugyan önálló használatra. hanem legalább a nyelvészet, művészet, csillagászat szavak képzésének alapjául.

Isten örizzen meg, hogy a nyelvérzék díszesebb czíme alatt a fület akarjuk e dologban biróvá tenni; de mégsem hallgathatjuk el végezetűl, hogy a vadászat és hadászat, egerészet és szekerészet szavak tökéletes cadentiája is tehet valamicskét.

Most már állásunk pontját, mint hiszszük, némileg megmutatván, tovább böngészhetnök Névy könyvének orthologiáját; még pedig nem csak az általa hirdetett szigorú elvek pontos alkalmazását illetöleg, hanem csupán azon fokát keresve és követelve a nyelvtisztaságnak, melyet akárkinek is követelnie valóban kell.

Lássuk, lehetőleg szük térre szorítkozottan, 1) mily módon írja körül Névy a nyelv tisztaságát némely, különösen kritikus esetekre vonatkozólag az elméletben; 2) mint őrzi ezt a tisztaságot a prózai stílus mintájául szolgáló legfőbb, mert legynagyobb olvasmányban, Coriolanus életrajzában.

A 10. lapon a viszonyos infinitivus helytelen mellőzéséről levén szó, Névy így tanít: "A viszonyos igehatározatlan tudvalevőleg a személyt is megjeleli, s ez által a cselekvés, állapot vagy szenvedés az alany világos megnevezése nélkül is teljes határozottsággal van kimondva. A viszonyos igehatározatlant tehát. mint a magyar nyelvnek egyik legsajátosabb igealakját mindig kell használni. valahányszor oly állítmány van a mondatban, mely

n.ellett az alany viszonyraggal áll, vagy épen el van hallgatva." Mintha csak a debeo, meg a habeo constructióját magyarázná valamely jó magyar pater a "quae maribus" boldog napjaiban. A hány tétel, annyi tévedés. Először is az a személy, melyet a mai magyarságban a viszonyos inf. jelöl, nem alanya a mondatnak, hanem részes tárgya. Pl. szabad szólnom, (Névy példái) nekem szabad; illik fölkelnetek, nektek illik stb. A mondat alanya maga az inf.; mi szabad? szólnom = szólásom; mi illik? fölkelnetek = fölkeléstek; másodszor az alany viszonyraggal sohasem áll; tehát ha csak akkor kellene használni a viszonyos infinitivust, akkor az örökre használatlanúl maradna. Az alany csak alapja az itéletnek, tehát magában véve még nincs meghatározva; de a viszonyultság, mit a viszonyrag jelent, határozottság; tehát az alany viszonyragos nem lehet.

A magyar viszonyragos neveknek az európai nyelvek casusai felelnek meg; de e nyelvek tudósai tisztában vannak avval, hogy az alany számára a nominativus van. a casusok pedig a mondat melléktagjai számára. E megkülönböztetés lényegét nem érinti az a külön véle.nény, hogy a nominativus is casus; mert ez akkor is casus rectus, a többi pedig valamennyi csak obliquus. A mondat grammatikai kifejezése sokszor elüthet . az itélet logikai szerkezetétől. Azon lehet disputálni, melyik nyelven gondolkodnak egyenesebben és logikusabban; de azért a nemzetek grammatikáit és syntaxisait az absolut logika kaptájára vonni nem lehet, mig csak a világnyelv ideje el nem érkezik, vagyis míg a beszélő és gondolkodó nemzetek valamennyien egy nagy világnéppé nem lesznek az egy pásztor egy aklában. Pl. a lónak négy lába van; a log. alany nem a négy láb, hanem a ló, melyből gondolatunk kiindul. Lassan menj, tovább érsz; tulajdonképen a log. alany a lassu menés, állítmány a továbbra jutás, s a két mondat csak egy itélet stb.; harmadszor az alany akárhányszor is el lehet hallgatva, s még sincs inf. a mondatban. Ez a magyarban tudvalevő.

Úgy tetszik, a viszonyos infinitivust mindig okvetlenül használni kell, valahányszor részes tárgyra vonatkozik, máskor pedig sohasem kell használni, Pl. Rút dolog hazudnod. Névy példájában: "A tavasz hí bennünket a természet szépségeiben gyönyörködnünk" jobb lenne csak gyönyörködni; de ha igy mondom: a tavasz parancsolja (nekünk) a természetben gyönyörködnünk, akkor jól van.

A régi magyar nyelvben a viszonyos inf. széles alkalmazása (a "fölemelvén szavokat és kezdének sirniok"-féle) a participiumok ragozása nótájára idegenszerűség volt, nem tösgyökeresség, mint Névy Toldy után mondja: "A hogy kihagyására tösgyökeres példákat már a régi nyelvemlékekben találunk. Halljuk a "Pannonia megvételéről" szóló éneket: Engem küldtek téged látnom. Országodat mind megjárnom. Lakóhelyeden megtudakoznom, Néped törvényeit tanulnom. Ezek nézetem szerint helytelenek; mert a küldtek igének csupán egyenes, közvetlen vonzata van. vagyis szenvedő tárgya, részes tárgya nincs. Engem küldtek téged látni, miként ma mondhatjuk: elküldtem fiaimat a szinházba Strogof Mihályt megnézni; de nem: megnézniök. Barátom elhítt sétálni, de nem: sétálnom.

A stilisztika 14. lapján ez olvasható: "Nagyon elterjedt germanismus az ige határozatlanának használata olyan határozmányokban, melyek a főige (átható) kiegészitőjéül szolgálnak, s tulajdonképen "hogyos' mellékmondattal, vagy névbeli határozóval fejezendők ki." Ez a szabály akkor sem lenne egészen helyes, ha helyesen lenne fogalmazva; de így valóságos érthetetlenség. Azt, a mi kiegészítőül szolgál, határozóval kell kifejezni! Itt Névy nem veszi figyelembe, hogy a kiegészítő nem határozó, s hogy a határozó nem kiegészítő. Hogy e két dolgot összeszavarja, azt legelső példája is bebizonyítja: "felszólította öt panaszát előadni = hogy panaszát előadja (panasza előadására)." Itt a föige kiegészítője sem nem az "előadni' inf., sem a hogyos mellékmondat. hanem a világosan tett öt; az előadni inf. vagy elő a dásár a főnév egyszerű czélhatározók; a hogy os mondat pedig czélhatározó mondat. Tehát N. hogyan, hogyan nem, az objectiv mondat csinja-binja bizonyítására czélzatos mondatot hoz fel. Ennek egyberövidítését megrója, holott három sorral alább maga hirdeti: "A czélhatározó mellékmondatokban helyes: Külföldre ment ismereteit gyarapítani = hogy ismereteit gyarapítsa." stb.

BABICS KÁLMÁN.

A természetrajz műnyelve.

VI.

B) Botanika.

A nép a növények iránt, a melyek neki táplálékot, ruházatot, szórakozást, gyógyitó szert sat. nyújtanak, inkább érdeklődik, mint az állatok iránt, oly annyira, hogy majdnem minden növevénynek van népies neve. Ha a fűves könyvekben MA. PP. és Simai Kristófnál közlött vagy a nép ajkáról ellesett neveket más nyelvekéivel összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy csak kevés név eredeti, pl. z ent lazlo kiraly fiu e (Clusius): Gentiana

cruciata, c s a b a ir e (Melius): Pimpinella; ellenben a legtöbb név nemzetközi jelentésű, pl. Circea, herbe sorcière, hexenkraut, v a r á z s l ó f ű; Scrophularia, scrofulaire, scrofelkraut, t o r o kgy ék f ű; Scabiosa, scabieuse, grindkraut, k o s z f ű; némelyek csekély eltérést mutatnak, mint lris, schwertlilie, k a s z a l e v e l ű lili o m. Ennélfogva sejthető, hogy a magyar nyelvben eddig még nem talált jelentésű nevek is valahol lappangnak, példáúl Primula, keztyűvirág (fejér), b a b a k a c s ó, kás a virág, (Soprony, Vas), k a n k a l in (országszerte), német neve St. Peter schlüssel, schlüsselblume, himmelschlüssel, fűveskönyvi latin neve clavis S. Petri, clavis caeli; s ím Turcsányi közli (M. Ny. III. 222. l.) a kúcsvirágot.

Ezen nevek nagyrészt több növevényt akarnak jelölni, pl. balhafü (Polygonium hydropiper, Pulicaria, Menta, Salvia, Artemisia fajai sat.); méhfü (Melissa, Melittis, Nepeta); de a nép maga is megteszi a szoros megkülömböztetést, az egyiket igazi, a másikat erdei, a harmadikat vizi-nek nevezvén, vagy állatok neveivel hozván érintkezésbe, pl. szölő, medveszölö, farkasszölö, ebszölö. A természetrajz megmagyarosítói e század elején nem tudván azt, hogy előttűk is volt már egy kis magyar természetrajzi irodalom, nem tudván azt, hogy a nevek nemzetközi jelentésűek s azért a tanulást nagyon elősegítik, azokat mint bitang neveket egyszerűen elvetették, s Linné rendszerébe annyira elmélyedtek, hogy a tákok, hímek s nöktöl nem vették észre, hogy a "fedetlen magvú két föbb hímesek" szára négyélű, levelei keresztezetten s virágai a levelek hónaliában állanak. Minthogy azonban a botanika nem a gyűjteménynek iskátulázását czélozza, hanem az egész növényország ismeretét, minthogy a rendszer nem más, mint pihenő állomás, azért nem szabad a múlt ezredek ismereteit egyszerre elvetnünk valamely rendszer kedviért, hanem a felhalmozott ismereteket tudományos haladásunknak megfelelőleg kell fölhasználnunk.

Azért elvunk: restitutio in integrum.

a) Általános rész.

I. Elvetendők a chemiai szókorcsok (l. zoologia).

II. Kiigazítandók: illó (aethericus): illanó; lábbó (fluitans): lubiczkoló; gyök: gyökér; törzsök; terme: termő; poroda: porzó; gyürünye (ochrea), a népnél harisnya, kapcza: pálhacső; föli, ali: felső, alsó; durvány (rudimentum) természete szerint: maradék, kezdemény, törpület, csonkulat; szabány (typus): szabás; hága (scandens): felhágó; bóka, konya (nutans): lekonyuló; csontár (drupa): csontbogyó; töműs: tömött; dúdoros;

dúdorodó; mag-, bélbúr: burok; torzsa-, gomolyvir: virág(zat); virbur: virágburok.

III. Helyettesítendők: meggyökönt (geniculatus): könyökös; pót, ták, pilis (nectarium): méz-gödör, pikkely, mirígy; kem (duramen): (fa) keménye; babug (papilla): szemölcs; degesz (torosus): dúdorodó; kacúz (runcinatus): agyaros; petymeg, kaszat, csenk (achaenium): zárttermés; butuló (obtusus), minthogy a "buta" szó eredeti értelmét régen elvesztette: kiélesített; félszer (ligulatus): nyelves; korszovát (azillus): magköpeny; tolma: kákaszár; ébreny: csira; tetőnködó (fastigiatus): egyenlő magasságú; aszmag (caryopsis): szemtermés; bugyhordó (ampullaceus): korsócskás; édedény: mézedény; csirmag: csirasejt, szpóra; buracsenk (diachenium): kettős zárt termés; gyöktörzs: tőke.

b) Különös rész.

I. Elvetendők: bibekonty (Listera), bóbitagyász (Crupina), bögreszeg (Vaccaria), cserebúb (Cephalanthera), csészekút (Molucella), czérnakürt (Trachelium) külömben is csak a "mihi" viszketeg által felállított genus, melyet a Campanulába innét beleolvasztottak; csutkakúp (Rudbeckia), fülikez (Diótis), kappanör (Arnica, a népnél is); kinincs (Amorpha), likagyász (Swertia), locsahúz (Peplis), matyó (Calepina), nyakrovat (Uvularia), nyakperecz (Cortusa), nyelvúr (Coeloglossum), szigoráll (Veronica, a népnél is), szigormag (Sicyos), szikor (Camphorosma), tokafék (Neottia). Apácz (Nonnea), apárka (Apargia), azál (Azalea), apoczin (Apocynum), brior (Bryum), dornik (Dorycnium), farnácz (Pharnacium), fillis (Phyllis), hipófa (Hippophaë), kákolya (Cacalia), kajtár (Chaeturus), klóra (Chlora), komorka (Comarum), kónizs (Conyzum), lizinka (Lysimachia), lónya (Helonias), málika (Malcolmia), mion (Mnium), olocsán (Holosteum), ozmund (Osmunda), szagyán (Sagina), sziklár (Scleranthus), szila (Silaus), szófor (Sophora), torolya (Trollius). valaj (Vaillantia), ez is a "mihi" viszketeg által felállított genus. mely a Galiumba visszacsatoltatott; mivel Galium: galaj, tehát Vaillantia: valaj: zizon (Sisum), zizifü (Sisyphora). Bangó (Ophrys), berling (Atragene), bikczis (Exacum), bundi (Phlornis), csitre (Moehringia), degencs (Turgenia), galamó (Isopyrum), gérbicz (Limodorum), gurgulya (Seseli), hímorja (Crotalaria, a ſüves könyvek kigyófája), hófa (Chionanthus), hulláng (Dodecatheon), koszortyú (Hedypnoïs), látonya (Elatine), micze (Tillaea), nézsit (Santolina), nyulyga (Erucastrum), polcsa (Polvcarpon), sarkar (Platanthera), tarjag (Verrucaria), zsejtalom

(Thrincia); ápolka (Monarda), sömörge (Neslia), csillagcsin (Galotella), fuláncs (Ceratocephalus), gyapor (Smyrnium), kéhene (Molinia), köldöncz (Omphalodes), magabár (Shezardia), magár (Nardus), molyhár (Micropus), puhar (Malachium), puhoncz (Juzinea), tejér (Thysselinum); babuga (Dolichos, a kertészeknél lablab), bunkópót (Corynephora), fentúsz (Salvinia), fogragasz (Funaria), gúzsinda (Corrigiola), táskarag (Senebiera); aszgallér (Paronychia), bíbikra (Sesleria), csorikra (Gymnadenia), kántusfü (Bartsia), pelyhím (Celsia), pótalj (Epimedium), ragikra (Anacamptis), sajkor (Oxytropis), semlyékhúr (Montia), sorapár (Diplotaxis), szilkesark (Nicandra), zsiralj (Eranthis), zápagy (Phascum).

Ezen neveket el kell vetnünk; meglehet ugyan, hogy a népben valahol él magyaros nevük, de azért létüket ne hosszabbítsuk meg. Vannak még más érthetetlen kifejezések is, pl. kopotnyák, rosz hangzású szó, azért könnyen elvethetnök; de ha meggondoljuk, hogy polgárjogot nyert országszerte, a nyelvtan tiszteletének veszélye nélkül is meghagyhatjuk. Megvalljuk, hogy felizgatott nyelvtani rosszalásunk sokszor bokrosodik, de nyelvészi lámpánk a jó útról való eltérést nem engedi. A jelen évszázad első felének emberei a természetrajzot csak külföldi munkákból ismerték, s azért azt hitték, hogy ők a magyar tudományos törekvés úttörői, s ezt a külfölddel, sőt, a mi még sajnálatosabb, saját magunkkal is elhitették. Innét származik annyi botlás. Azonban, minthogy nyelvünk virágos kertjéből mindíg köthetünk illatos fris csokrot, dobjuk el azt az összeszáradt, mert összedrótozott báli bokrétát.

II. Kiigazítandók (népiesek): csészepörc (Illecebrum): pörcfű; csukóka (Scutellaria): tévedésből e helyett: csákóka; fakín (Loranthus): fanyűg; kőtör (Saxifraga): körontó, körepesztő fű és kövi rózsa; laptaborz (Echinops): laptatövis; patkócím (Hippocrepis): lópatkófű; redőszirom (Datura): redőszirmú maszlag; kocson (Tremela): kocsonyazuzmó; lapic (Lunaria): lapickásfű; peder (Barbula): pedrett moh; lapony (Peltigera): lapzuzmó; torongy (Tunitis): toronyfű; nyakó (Calepina): görbenyakú fű; szeplén (Ceristhe): szeplőlapú; savar (Salsosa): sósfű; bognád (Phragnutes): bognár nád.

III. Helyettesítendők: baka (Sparganium): békabuzogány; baltacím (Hedysarum): füstős fü; bíbefog (Malaxis): lágy-kosbor; bíbepár (Libanotis): kocsord; bögretok (Thesium): törpe len; cipőcím (Cypripedium): rigópohár és kisasszonypapucsa; csakkör (Prenanthes), a fűves könyvekben

lactuca leporina: nyúlsaláta; csalmatok (Hyoscyamus) a szláv blendek nyomán: bolondító fü, beléndfü és beléndek; csészeszárny (Polygala) a népnél képzelt hatása miatt: tejhozó, tejelőfű és pacsirtavirág; csigacső (Medicago): lucerna; csillagfürt (Lupinus): gerezdes; csillaghúr (Statice): lelleg; csillagpázsit (Cynodon): a füves könyvekben denticulus canis: e b f o g f ü; csipkepitty (Nepeta): macskamenta; csüvirics (Epilobium): füzike és füzi rózsa; csüküllő (Centaurea); búzavirág; dudafürt (Colutea). pukkantó borsó, és hólyagborsófa; durca (Leersia): rízsperje; ecetpázsit (Alopecurus): rókafarkfü; farcsika (Tradescantia): egy részt külseje, más részt virága miatt: sás viola; foganött (Galeopsis): vajfů; fogasír (Dentaria): foganöttfů; gázló (Hydrocotyle): vizi köldökfű; gégevirág (Aristolochia): farkasalmafa és farkas fül; gyöngyhim (Leonurus): oroszlánfarkfü; hejka (Stipa): árvalányhaj; harmadmag (Hierochloa): Szüz Mária fűve; ikrapikk (Arabis): libazsázsa; iszaprojt (Limosella): iszapfü; kétegy (Lygeum): talán azért, mert összetévesztették a spanyol árvalányhajjal (Maerochloa): eszpart of ü; kéthimpázsit, porodapár (Anthoxanthum): borjúfü; kecskedisz (Tragopogon): bakszakáll; komócsin (Phleum): lóperje; kockagyöngy (Adoxa): pézsmaboglár; körbecő (Ornithopus): madárlábfű; léhapót (Melica); mézesfű; lepkeszeg (Trigonella): bakszarvúfű; lepcse (Lemna): békalencse: libatop (Chenopodium): lúdlábfů; maglapil (Atriplex): laboda; magzating (Asphodelus): as fodél; mézkerep (Melilotus): molyfü; mozsárvirág (Melittis): méhfü; murvapikk (Origanum): majoránna; nőszirom (Iris): sás vagy kaszalevelű liliom; nyakagyar (Erythronium): fogasgyökerűfű; polyvakör (Inula): örvényfű; sodortajk (Himantoglossum); sodrottajkú; szárnyók (Tetragonolobus): bársonyborsó; szingallér (Bupleurum): buvák; szitalap (Peziza): csészegomba; tákajak. (Scrophularia); torokgyíkfű; tarkör (Doronicum): zergefü; torokrojt (Nerium): oleánder; türtszirom (Cyclamen): nyúlfűlű viola; üszögör (Senecio): szöszörfű; czicző (Passerina), a fűveskönyvekben lingva, herba passerina: verébfű; felleng (Ailanthus): istenek fája: kunkor (Heliotropium): napranézőfű; torzon (Polycnemum): porczogófű; tündök (Helichrysum): szal mavirág; berze (Radiola): hegyilen; bibak (Epipactis): mocsári kosbor; gyapu (Eriophorum): gyapjas fü vagy sás; rezge (Briza): rezgöfű, Szűz Mária könnye; akánt (Acanthus): medvetalpfü; bazsamint (Balsamita): lapos vagy széles vagy

Boldogasszony menta; bordon (Onopordon): bogács; czámoly (Aquilegia): sasfü; czentike (Centunculus) aprócska; czinka (Cynanchym): ebfojtófů; czinczór (Cynosurus): ebfarkfü; csilla (Scilla), egyik faja: tengeri hagyma, a másik: erdei jáczint; gálga (Galega): kecskeruta; galaj (Galium): tejoltó fü; gerely (Geranium): varjulábfü; hipon (Hypnum): ág moh; iringó (Eryngium); ördögszekér, ballangkóró sat. v. mivel bóbitás gyűmölcsei oly könnyen szétfujhatók: férfihűség; kukuba (Cucubalus): hólyagvirág. loncz (Lonicera): kecskeszakáll; lucza (Luzula): csuhit; szittyó; méhpilis (Mirabilis): hajnalvirág; mizsót (Myosotis): egérfül, nefelejts; nimfa (Nymphaea): tündérvirág; poliánt (Polyanthes): tubarózsa; takta (Actaea): farkasszőlő; tónya (Hottonia): vizitoll; bajnócza (Spiraea); legyezőfű; bokál (Alchemilla): asszonyköpönyeg; czimbor (Elymus): homoki zab; csimpaj (Xanthium): iglicz; csülleng (Rubia): pirosítófů; derely (Imperatoria): mestergyökér; fintor (Melampyrum): fürjköles; gönye (Bryonia): földi v. sövényes tök; jezsamint (Philadelphus): vad jázmin; kakics (Chondrilla): porczogó saláta; kösön (Cotyledon): köldök fü; krepin (Asclepias) selyem fü; montika (Anthemis): szikfű; müge (Asperula): májusfű; páponya (Solanum melongena): to jás virág, (S. dulcamara): édeskeserüfü; pozdor (Scorzonera): ártifi; rencze (Utricularia): Isten korsócskája; szádor (Orrbanche); misegyertya; tarorja (Teucrium): fodorka; aszász (Crepis): aszottas; bibetyű (Sideritis): tisztesfű; cziklász (Geum): szegfű gyökér; hunyász (Stachys): tarlóvirág; redőcsök (Helvelle): szömörcsög; szurdancs (királydinnye): Tribulus; bunkoncz (Myagrum): gomborka; fenyer (Andropogon): élesfü; foszlár (Cardamine): kakuknyálfű; sujtár (Silez): lókömény; repő (Pteris): szegélypáfrán; fanzár (Lycium): eleven sövény, ördögczérna és sefüsefa; hatkotú (Fritillaria): császárkorona; hímboj (Ricinus): csudafa; hímcsuk (Polomonium): lajtorjafů; kigyószisz (Echium): kigyógyertya; lapór (Rinanthus): kakastaréj; magiszák (Asperugo): ragadófű; ritkaréj (Solidago): aranyvessző; sülbige (Ulex): tüskés jeneszter; sutabúr (Succisa): elharapottfü; szironták (Ranunculus): boglárka; bigebecző (Bignonia): trombitafa; csülleng (Isatis): kékítőfű; dugasor (Cineraria): hamuvirág; gombibe (Ervum): lencse; kacskanyak (Ajuga): fiasfü; locsagaz (Ceratophyllum): bozontoska; tapsir (Heracleum): medveköröm (v. ö. Acanthus:

medvetalp); tátkanaf (Lamium): holt csalán; uszszakál (Hippuris): lófarkfű; bodonpót (Gomphrena): gombos bársonyka.

FIALOWSKY LAJOS.

BELÉNYESI G. NYELVÉRŐL.

(Pótlék.)

Hogy Belényesi me nyire enged az élő teszéd jótékony fölfrissítő hatásának, arra bizonyítékúl leginkább azt emeltem ki, hogy "nem ritkán használ az ő saját nyelvjárásából egy-egy különös szót vagy kifejezést." Az erre való adatokat elfeledtem fölsorolni, s így most utólag pótlom e hiányt. Töbször találkozik nála egy-egy székelyes gyakorító ige: tikácsol l. 176.; ugráncsol I. 189.; szökdéncsel VI. 365., 370.; csorinkál I. 177.; lóginyáz I. 178., VI. 163. Kicsinyítő szó: édes kic side m VI. 140. A székelyeknél sokkal sűrűbb a -tag-képzős melleknevek használata, mint másutt; ilyenek itt: omlatag hidak VI. 145., 165.; roskatag VI. 327. Továbbá a -leg ragos módhatározókat: teljesleg VI. 348., 355.; jószerüleg X. 91. Egyéb tájszók és kifejezések; karikába gubalyodva (az eb) III. 160.; szijjas VI. 336. s még sokszor; zsingás VI. 347., 376.; bodré III. 173.; azt kellett hogy higgye X. 91.; olvasni fogott I. 180.; ügyet sem vetett rá VI. 323.; nem feledzik meg rólam is (e h. sem) VI. 137.

Néhány szóra és kifejezésre nézve kérdést tennénk, vajjon használja-e úgy az élő beszéd és hol használja? Ilyenek: a megszárnyalt madár, azaz szárnyavesztett madár (olyféle ige volna, mint meghámoz) VI. 405.; művhely VI. 144., és fúvta 150. (általánosan mühely és fútta); olyba mutatni magát, mintha semmit sem tett volna VI. 380. (rendesen olybá, s csak ebben a szólásban: olybá venni vmit). A mutató névmást s a számneveket az erdélyi írók, úgy látszik, a melléknév és főnév közé szeretik tenni, a Királyhágón inneniek ellenben rendesen a melléknév elé teszik, sőt Brassai ez utóbbi elrendezést. ha jól emlékszem, hibáztatta is valahol. Érdekes volna tudnunk, vajjon az ottani élő beszéden alapszik-e ez az eltérés. Ilyenek Belényesinél: a logika iránti a z o n franczia szenvedély V. 153.; királyi arát megillető a k k o ra bokréták, mint egy lovag paizsa VI. 143.; (az erdő) lankáson lejtett a völgyre néző egy más meredély széléig III. 181. (de egy valamennyire eszes ember XIII. 228.); négyszögű két ablakát VI. 130.; egy dombormívű szép ezűst pár kapocs. VI. 143. – Még egy szórendi eltérése feltűnő. Rendesen, ha szó szerint idézzűk valakinek szavait. akkor az utána következő "fölkiálta. megjegyzé" stb. kifejezéseket nyomatékos szórenddel helyezzűk el, mintha oda gondolnók eléjűk az így v. ezt mutató névmásokat, pl. "Te voltál! kiálta föl Béla" azaz: így kiálta föl B. Belényesi ilyenkor más rendben helyezi el a szavakat, úgy hogy az így v. ezt-féle szócskát nem gondolja oda eléjűk: "ön az!" felsikolta. VI. 171.; "Eminenciád kivihetné ezt," tisztelettel jegyzé meg a hirlapíró XIII. 230.; "Te nem hiszesz bennem." megjegyzé a kisértet, kar. 23., 52.; "Én biz azt hiszem," félbeszakasztá sógornője 85.; "Nézz ezekre!" felkiálta a szellem 92.; "Micsoda nap van ma?" lekiálta Scrooge egy fiuhoz 121. Így olvassuk Kármán Fannijában is (L): "Ne gyötörd magád!" elkezdé.

Mi az, hogy görzsed VI. 370.? s mi az a czanczékozás. VI. 339.?

SIMONYI ZSIGMOND.

Nyelvtörténeti adatok.

Okiratbeli magyar szavak.

Parlag; meta in ipsa via per porlog venit...1270. — locus geuden-porloga...1265. — (meta) girat ad vnum rus tiuisses-parlagh vocatum...1317.

Patak; ad rivulum belse-patak vocatum...1317. — (meta) transit ad biko-potoka...1231. — incidit in garmas-potoka...1240. — ad locum nomine hÿdus-potok. quod quidam appellant berkest...1231. — vadit ad koas-potok...

1231. — flumen kukenegur-pothok....1196. — cadit in nergues-potok....1268. — fluvius wlwes-pothok....

1296. — rivulus zenegethew-pothok....1285.

Rét; planicies que wlgo ret dicitur...1299.

Sár; in vnum magnum lutum wlgariter saar dictum.... 1282. — lacus posterior vulgariter mug-sar... lacus exterior vulgariter eleu-sar vocatus...1276. — locus fekete-sar... 1216. — fluvius lufeu-sara...1276.

Séd; per quendam fluvium mel-sed vocatum...1261. — ad fontem qui nominatur tubut-sedu...1086.

Szád; ad introitum fagorum qui vulgo dicitur bik-zadu*)..
1086. — inde iungit belapathaka-zada et ibi terminatur

^{*)} Wenzelnél bile-zadu áll, nyilván sajtóhiba miatt, bik-zadu helyett.

N. Gy.

(meta)...1298. — nogpotok-zada...u. o. — circa fossatum zurduk-zad vocatum...1288.

Szeg; piscatura allo-zeg....1261. — locus aruscegui....1067. — locus berug-scug....1214. — locus feredeu-zyg....1256. — ad vnum locum vanÿk-zege vocatum...1317.

Szurdok (l. föntebb horh alatt).

Tarló; ad rus bissenorum quod vulgo dicitur beseneuthorlou...1234. — meta incipit ab vna aqua baast vocata et iret ad lenche-tarlo...1300.

Teto, nem relativ értelemben, mint fontebb láttuk; mons homurou-teto...1275.

Tó; stagnum a g-to...1253.— (meta) pervenit ad piscinam arus-tou...1255. — stagnum beka-tho vocatum...1303. — ad vnum stagnum nadalius-to dictum...1317. — in vnam vallem que pathkan-taua vocatur...1299. — (meta) transit per piscinam piscarus-tou nuncupatam...1255. — versus paludem zyk-tou...1288.

Tö; in loco as van-thu nominato....1252. — vallis kerekozou-tu.... et quoddam berch watulozou-tu.... 1295. — locus kerthweler-thew...1295. — per id ad sartue, inde per ipsius litus ad ejusdem saar caput....1067. — piscatura tou-tu...1261.

Ugar; in fine novalis que ugar dicitur est una nova meta...1299.

Út; ad viam agagus-uth vocatam. 1273. — ad viam que altal-vt vocatur...1269. — per viam que wlgariter ho dut vocatur....1225. - ad quandam publicam viam hat-lounog-uta vocatam...1295. — ad finem vie horuas-uth vocate...1275. – meta cadit in viam cuhurdo v-ut (köhordó-út) dictam...1300. - Kurust-wt....1274. - per quandam viam que habetur pro meta dicta nyar-ut...1297. — meta vadit ad porolo-ut...1214. -- in quandam viam veterem rapachus-vt (rapacsos, göröngyös út) nuncupatam...1289. - via sah-uth vocata...1300. — ad locum qui dicitur zamar-vth...1269. penes viam zurus-ut...1270. — ad magnam viam tysk-vtha vocatam ad modum crucis jacentem....1315. — ad vnam viam que dicitur via eur (ör)...1231. - A csinált útnak, töltésnek. úgy látszik, specialis régi neve ettövény, ittevény vagy öttevény volt, a mit a mai Györ megyei Eöttevény helység német hochstrass neve is bizonyít; p. o. meta vadit ad stagnum, ubi finitur via que dicitur parata, que vulgo vocatur etteuen....1210. - antiquus cumulus terre qui ettowen

dicitur....1244. — ad magnam viam ittewen....1254. — ad magnam viam que wlgariter ehttewen dicitur...1265.

Ülés; (meta) venit ad sessionem Vernil-yleus y dictam...1296.

Verem; ad quandam cavernam que wlgariter poklosuerem nominatur...1234.

Vész = halászó hely; piscatura Adam-wezy.... 1261. — piscina ahzun-veyze, Chekze-fel-veyze, Vrbanveyze...1260. — piscatura ful-weyz et ol-weyz..1297. ad piscinam de Con que wlgo coun-weyzy nominatur..1228.

Víz; ad aquam que dicitur mongoros, que eciam nuncupatur fekete-wÿz....1231. — usque ad fluvium sive riwlum ÿdis-wÿs alio nomine libsaÿff...1290.

Völgy; vallis has-uelg (hárs-völgy)...1270. — vallis mergus-welg....1275. — ad quandam vallem juncosam que sas-welg (sás-völgy) vocatur...1257. — vallis sethetwelg...1264. — vallis vras-velge...1260. — piscina (?) vrun-velg 1260. — vallis vas-velge...1260.

Zorom; turdus-zorom (l. föntebb)... locus in euzorma, locus zadur-zorma...1252. — meta incipit a loco zim-zorma vocato...1297. — Mit értsünk a zorom alatt, azt a mindenre ráhúzható locus szóból gondolni sem lehet; vehető-e egynek az orom-mal, vagy valami egyebet kell-e benne keresnünk, ahhoz nem merek hozzászólni.

Érdekes helynevek még ezek: Besenyö-gyümölcs... ad locum beseneugumulc vocatum...1221. - Föltünö, hogy míg az egyes gyűmölcsfát mindég a bővebb képzésű gyűmölcsény-nyel nevezték, itt egy olyan hely, a hol hihetőleg számos gyümölcsfa állott, egyszerűen gyűmölcs-nek van nevezve. -Bikács-lesi...locus venacionis bykachlesy vocatus.... 1297. - Bíka-györ(?)... vnum pothok bykadywr vocatum.. 1257. - Csorda-járás... ad locum qui dicitur charadaiaras...1282. - Hamu-hajlok... ad locum qui homuhailuk dicitur....1269. – Hamuhajlok és szénhalom (l. föntebb) alatt nem tudok egyebet képzelni, mint afféle öskori maradványokból álló halmot vagy dombot, mint a minő például a szíhalmi Borsod megyében, a hol archaeologusaink sikeres ásatásokat is tettek, s ezzel, azt hiszem, a zenu-holmu Anonymus-féle magyarázatot bátran elejthetjük. - Keresztúrszent kereszt; Nicolaus filius Jacobi de Sancta-Cruce eandem possessionem suam Kereztwr vendidit ... 1297. -Nagy-kerek... silva nogkereku...1067. – Nagy-som... silva nogsum. 1263. - Szélvész-magas...mons scelvesmogos...1171. — locus Thamas-egre... 1270. — Veröfény... ad magnam viam euntem in villam verufÿn (in cottu Symigiensi)...1319. — Tudtommal ma ily nevü helység nem létezik. — Kengyel.... piscina kengel...1260. — Keszvény(?).... pratum kezwen....1282. — Töröm.... piscina teurum...1260. — Zozor... caput cuiusdam fluminis nogyzozor...et...minoris zozor...1231.

Helynevekül igen gyakran magukban álló jelzök, melléknevek és részesűlők is szolgáltak; pl. Csókás... in quadam via sub monte chokas eundo...1303. – piscina ebes...1067. – Gyékénős...usque ad fluvium gekenus...1261. - Gyűmölcsénös...super aquam dictam gumulchenus..1257.-Higyös...silva hÿgus nomine...1231. — Kigyós...stagnum kygous...1257. – Kékös...silvam quandam nomine keÿkus... 1231. – Kökényös. piscatura kukenus... 1261. – Lapos... flumen nomine lapus....1231. - Meggyes.... pomerium mÿdies...1297. — Nyáras..quoddam pomerium quod vocatur nyarras...1207. — Sátoros....mons saturus...1265. — Semlékös (?) .. de stagno quod sel mek u s (így) vocatur...1261.— Szilas...vallis scylas...1275. — stagnum tormas...1252. — Vermös... insula wermus...1257. – Agyagásó... circa foveas agyagasow nuncupatas...1317. - Dongó... mons dongou. 1194. – Farkasakasztó. locus farkasagazto... 1200. – Kíklö...ad vnum montem qui wlgo kÿkleu appellatur...1268. — Vízesső... piscatura nomine wyzessew... 1261. - Zuhogó... ad fluvium zuchugo nominatum... 1302. NAGY GYULA.

Az őrségi tájszólás.

I.

Örség Vasmegye déli részén terül el; mintegy harmincz községből áll. Lakosai általában magyarok s más nyelvet nem is igen értenek. Északon a rábamellékiekkel, nyugoton és délen a vendekkel, keleten pedig a göcseiekkel határosak. Az örségi tájszólásra e szomszédságok nem voltak nagy befolyással; az örségiek híven megőrizték nyelvűknek alak- és kiejtésbeli sajátságait. Különösen pedig ez utóbbi, a kiejtés az, a mi első hallásra megkülönbözteti öket. Az örségi nyelvben sok a zárt magánhangzó s azokat élesen, nyomósan, de mégis röviden hangoztatják. "Févette, megvitak, kerüngütek, pörünek, kepe, kefe, körü, börü, furu" stb, mind röviden ejtik.

Az örségi tájszólásnak sajátságos adatait már régóta gyűjtögetvén, igyekeztem azokat itt rendbehozni, s velük a magyar dialektikának szolgálatára lenni.

A "Nyelvör"-ben már sok örségi közlemény jelent meg, melyeket a népnyelvi adatok rovatában évenként rendbe is szedtek; s így az örségi tájszólásnak már több sajátsága ismeretes; ezek közül a lényegtelenebbeket elhagyva, a fontossabbakról a teljesség kedvéért mégis szükségesnek láttam a maguk helyén megemlékezni.

Hangtani jelenségek.

Magánhangzók egymás helyett.

- a h. á. Tênnáp (tegnap). Tênnáp zabot arattunk. Miko kaszátok kêték? Tennáp.
- a h. ė. Gyėrmat (Gyarmath helység, közel van Szt. Gotthárdthoz). Há mėgy kê? Gyermatra. Messzi van ide még Gyermat?
- ah.é, o. Vosárnap így is mondják: vesárnap; dorázs, derázs; vorgánya, vergánya; borázda, berázda. Borát, berát: szerbusz borátom, v. barátom; jó borátok egymásse; a jó borát sokat ér. Kódilu berát v. borát; éb berát ment êre. A barát szóban a homonymia tehát annyiban nyer megkülönböztetést, hogy a szerzetest mondják borátnak v. berátnak, de az a micus-t berátnak sohasem mondják.
- a h. o. Esz szomár legêt az uton, a kocsmáros szomárgyo vót. Jábo jártam. Káso Isten áldáso. Ez az én házom; mi az áro? maj megláttyo kê; etörött a kapájjo; semi lacczottya sincs a dógának; hármon vótunk; fájnak a láboimak; mi gyárotba van kê? a szálosba (szálas, erdő neve) menek.
- á h. a. szántu (szántó): szántukat fogattam.
- e h. é kep é, kef é, fejszé, csévé, kévé, mécczek vellé? méllen a kêd kezé; bé vót vetvé; még vót kefivé (kefélve); a kuácsok réttyé, tehennyé, sárbo jácczottak a gyerékék, még most és mégésmerczik a kezék helyé; etörött a késé hégyé.
- e h. ö. Nincs pénz körüllö; evüttö, etörtö; tehen tögyö, kanász kürtyö.
- é h. é. Kerges marku (kinek a kezét a dolog feltörte); hégyès (kevély) kerkédű légin, az' gondulla, ki ha ö nem? Átalában Örségben a zárt é igen gyakori, s nagyon erösen ejtik. "Kerregat, verregat, hertelen merges (mérges) mint a mendergűs menkű."

- é h. i. vegyiték el innej, tégyiték idább; a szél evüttő a kepitéket; Isten hérive járjon.
- i h. é. Mingyá megverad (megvirrad); acê aszt a vellát; kêd és (is) ott vót.
- o h. a. baszorkán, ab bizan.
- o h. é. kicséda, micséda; sasé látott kê ollan csédát.
- o h. i. lapis, lapiczka.
- oh. ö. Rám röhentek (rohantak) a disztuk; gömböstő (gombostű); csak a köpesz (kopasz) födön feküttem.
- u. h. i. hosszi szekér.
- ü h. ê, kezênk köszt van.
- ü h. e. szépen szól a hegede.
- u h. o. tuggyok mű aszt.
- ü h. ö. Östök (üstök, ház eresze).

KÖNNYE NANDOR.

V ÁLASZOK

a Nyelvör VII. 176-177. lapjain tett kérdésekre.

I.

- 1. A ból, ből, tól, től, ról, ről ragokat Csík megyében tisztán, egészen úgy hangoztatják, miként az irodalmi nyelv megköveteli; tehát mindíg: temetőből, asszonytól, háztetőről stb. Ha túlszigorúan vizsgáljuk, találunk ugyan annyi eltérést, hogy ama ragok végtő l hangja, ha utána mássalhangzón kezdődő szó következik, a kimondáskor néha kimarad, pl.: a temetőbő jövök, az asszonytó kérek, a háztetőrő leszállok.
- 2. A több birtokos egybirtokbeli 3-ik személy nem ragoztatik ok ök-kel, hanem mindíg ik-kel; lábik és nem lábuk, szemik és nem szemök, asztalik és nem asztaluk, körmik és nem körmük stb., többesben pedig rendesen lábak, szémek. asztalok, körmök stb.
- 3. Az egy birtok- s több birtokosbeli viszonynál a birtok mindíg megmarad egynek; pl.: nem tuggyuk fejűnköt hova hajcsuk; fogjátok bé nyelvetéket v. szájotokot; lehúszták még e börűnköt és; mégemellék kalapjikot; kirántották kargyikot; eskütt uramék erre mind felugrottak székikröl; a népek már mind visszatértek faluikba; hogy vadnak kejeték a feleségikvel? a gyermékék jácodnak kalapjikval stb.
- 4. A birtokviszonyban álló összetet főnevek személyragozásánál használatos az efféle ragozás: hajszálam, -ad, -a, láb-

ujjam, -ad, -a; ostornyelem, -ed, -e; szekerrudam, -ad, ja; kaszanyelem, -ed, -e stb. pl. Egy hajszálat sem sértéttem meg; megüttem a lábujkámot; megütte a lábujját (megrészegedett); elvesztétte az ostornyelit; a Vitos uram szekerruggya belakatt a sorogjámba; ha nem hiszéd. jere velem, fog meg az én kaszanyelem stb.

T. NAGY INRE. FUDULAND

II.

1. A ből, től, ról ragokat Győr- és Sopron megyében nem VASOKOR ejtik úgy, mint az irodalmi nyelv kivánja. Nevezetesen Sopron megyében az l elmarad, mint: a te metőbű gyűvök - épusztull a háztu - száll le a pallásru. Györ megyében az l néha hallható, különösen ha a következő szó magánhangzón kezdődik. mint: ipamtul aszt hallom - kamarámbul elveszétt! -Midön a többes rag és a több birtokos egy birtokbeli 3. személyrag egyenlövé lesznek, a kettő között többnyire nincs különbség, pl. lábok alatt van, még sé láttyák – szémékbe mégmontam – nincs lölkök ezéknek az embéréknek - fittik (féltik) a bűröket (ihre haut). - Néha a többes ragtól mégis különbözik a kérdéses birtok, még pedig: a) az irodalmi nyelv szabálya szerint, mint: fülökbe ment a hír - szivökre vettik - elalutt a tüzök; b) az irodalmi nyelv ök birtokos ragja helyett az itteni tájnyelv ek ragot használ, s így a kiejtésben a különbség mindíg észreveheto, pl.: nyelvek (die zungen), nyelvek (ihre zunge); kerekek (die räder), kerekek (ihr rad); kezek (die hände). kezek (ihre hand); c) az l, cs, cz, s, sz végzetű neveknél gyakran úgy tűnik elő a különbség, hogy a birtokos alakban ezen véghangok megkettősődnek; pl.: asztalokra téttem a levelet kalácscsok nem süt meg - meggyullatt a kenderkóczczok kapássokat kiküttik a kertbe - panaszkonnak halászszokra hogy nem hoz halat - házzok egíszen megtellett emberekkel.

2. A második pont alatt tett kérdésre ez a feleletünk. Az emberi testnek azon részei, melyek csak egyesével tulajdonaink. mint: fej, száj, nyelv. orr. has, bör stb. mint többes birtokok soha sem fordulnak elő; ellenben azon részek, melyeket kettesével vagy többesével birunk, mint: szem, kéz, láb, ujj, fog, majd mint egyes, majd mint többes birtok használatosak. pl.: eltöröm a kezeiteket, ha még éczczér hozzá nyútok — eltöröm a lábotokat, ha oda mentek — beletörik fogatok — a czigányoknak igen szíp fejér fogaik vannak — sok szép uri népet láttam, ujjaik mind tele vótak gyűrükkel — ujjotokra ütök, ha .... Továbbá hallani ilyen birtokos ałakokat: gyönyörű

lovaik vannak ezeknek a huszároknak – szerettem volna feleségeiket látni. Ezen esetek azonban igen ritkák.

3. A birtokviszonyban álló főnevek közül személyragozásnál némelyek ily szerkezetben fordulnak elő: há tetted az ostornyelemet? — eltörött a kaszanyelem, kocsirudam, taligakerekem — dómánzsebémbe tettem a kést — csizmaszáromba fót (= folyt) a viz — elszakatt a nadrágszíjjam, gatyamadzagom. — A felhozott esetek többnyire így használatosak, úgy hogy igen-igen ritkán vesz föl az összetétel első része a birtokragot. Ezek közül ostornyelem, nadrágszíjjam, gatyamadzagom csak ezen alakban fordulnak elő. Ellenben: hajam szála, szemem szőre, szám pallása, orrom liktya, tenyerem büre, szűröm ujja, kalapom béllése, csizmám talpa, sarka, orra stb. csak így használatosak minden személyen és számon keresztül.

Népnyelvhayományok.

Szólásmódok.

Debreczeniek,

Vigyázz, mer el viszed szárazon: kikapsz, megvernek. Halgass, most is leveles vagy: most is olyan vagy, hogy megérdemelnéd a büntetíst.

Az alku megesik: megtörténik.

Nyárfaszéket tettek alá: soká maradt valahol (látogatás alkalmával).

Arra az út, a merre a kerékvágás: el lehet menni!

Tempózik, mint a hasatt teknő: kényes, rátarti.

Teszi magát, mint kécs csű tengeri egy zsákba: ugyanaz. Elaludnék (én) egy pízes máléír, ha soha soha meg nem adnák is.

Megy abba az ítel, mint Lódámba a menkü: sokat eszik.

Nagy Lajos.

Nagykunságiak.

Összeszürtik a levet: szövetkeztek.

Nagyon elmeri a farkát: túlbecsül valamit.

Paripárul agárra ugrott: szép állásról alacsonyabbra bukott. Ha nem csurog, majd csak cseppen: ha sok nem lesz, csak lesz egy kevés.

SZÓLÁSMÓDOK. BABONÁK.

A kákán is görcsőt lél: akadékoskodó; ugyánez értelmű: szörszálhasogató.

Érti a rajzot: ért tudományosabb dolgokhoz.

Fogához veri a krajczárt: fősvény.

Fel van vágva a nyelve: sokat tud beszélni. Csak csinnyán a dolognak: óvatos légy! Megiszod még ennek a levit: megkeserűlöd.

Beleköt az élőfába is: veszekedős természetű.

Kün lóg a ló lába: elárulja tervét.

A tuggya, ki a lovat hajtya: például népszerütlen tisztviselők védelmére.

Lesz még a kutyára dér: reám szorulhatsz még.

Kevés a vágott dohánnya: nem okos.

Nem sikerült a bagó: nem sikerül a terv v. élcz.

Oda se neki: rá se figyel.

Cseréptányér fakanál: egymáshoz illő szegény párra.

(N.-K.-Karczag.)

MEZEI FERENCZ.

Szatmáriak.

Ha felkötötted a kardot, viseld: ha hozzá kezdtél, végezd el. Kifelé mán az ű szekere rúggya is: elmehet már ő is, kiesik a mások kegyéből,

Nincs ki a kártyája, és:

Nincs elíg vágott dohánnya, és:

Három fertájos, és:

Hiányzik nálla a negyedik kerék: bolondos, hülye.

Féltánczú: ugyanaz.

Csak úgy tünt az (a cseléd) ide s tova. Megdicsérése egy ügyes, fris, eleven cselédnek.

Vozári György Erzsike.

Babonák.

- 1. Ha a tej kifut (t. i. a forrásnak indult fazékból), sós vizet kell rátölteni és ott, a hova kifutott, tüzparázsával kell behinteni; mert máskép kicserepesedik a tehén tögye.
- 2. Este nem jó kivinni a szemetet a házból; mert szerencsétlenség éri a házat.
- 3. Ha az asszony az ökrös szekér ruggyán átallép, az ökör nyaka kisebedzik úgy, hogy nem huzhattya vele a jármot.
  - 4. Ha a csorda későn jő, és: Ha a macska mosdik, és:

Ha a bolha nagyon csíp, és:
Ha a nap fellegbe megy le, és:
Ha a köszvény hasgat, és:
Ha a tyukszem fáj, és:
Ha a szamár ordít, és:
Ha az ember napközben álmos: eső lesz.

- 5. Uj házban lakni először nem jó; mert az első évben mindig meg kell ott valakinek halni.
- 6. Ha valaki este gyertyavilágnál tükörbe néz, aszt akkor éjjel megkisértik (az ördögök meghurczolják).
  - 7. A gyereket nem jó seprűvel verni, mert megrűhesedik.
- 8. Ha szárasság van, el kell lopni a temetőből egy keresztet; aszt be kell ásztatni a folyó vizbe; de ugy, hogy el ne vigye és akkor jó eső fog esni kilencz napi ázás után. Ha pedig ugy ásztattyák be, hogy a viz elviszi, akkor az eső mindaddig ömlik, mig a kereszt valahogy partra nem száll.
- 9. Ha valaki egy jó esőt akar, csak külgyön be a vizbe egy terhes asszont fördeni, mingyárt lessz eső.
- 10. A ki maga alá szokott vizelni, azzal vagy egérhust kell étetni, vagy tűzes végű seprűvel megverni, és elmulik ez a baja.
- 11. Ha a tehén rug, mikor fejik, akkor egy lajtorját kell a házhoz támasztani, ennek a fogára egy törölközőt gyengén rákötni; hamár most a törölköző másik végét a tehén szarvára tesszük, ugy megáll mint a bárány.
- 12. Ha a gyermek este tüzes üszöggel jácczik, avval a levegőben karikákat csinál, azon az éjszakán bizonyosan maga alá vizell.
- 13. Ha aszt akarja valaki, hogy a tehenének teje hirtelen el ne zülljék, akkor a sajtár fenekére kilencz, fokával felfelé álló tüt kell szurni és a tejet erre fejni.
- 14. Ha valakinek hét fia, vagy hét jánya van egymásután akkor a hetediknek körmit a jobbkéz nagyujján mákolajjal kennye meg s ez a pénszt a földben, bármilyen mélyre legyen az leásva. körmén keresztűl megláttya.
- 15. A megszelt kenyeret nem jó vágott felével az ajtó felé fordítni az asztalon; mert elhaggya a kenyér a házat.
- 16. Ha valaki jó eggyetértésben élő embereket ellenségekké, akar tenni, keressen egy egymással verekedő kígyót és békát; ezeket válassza el egy bottal. Ha már most ezzel a bottal azok közé szur, kik egymással jó egyetértésben élnek, azok, még ha

hitestársak is, azonnal gyűlölködni kezdenek és soha többé jó hármonia létre nem jöhet közöttük.

17. Ha szent György éjszakáján forgácsot visznek ki valakinek udvaráról, az oda való tehénnek elvész a teje.

(Máramaros.)

Viski k. Bálint.

Elbeszélés.

Mos má láttam, hogy alú leszek. Én nem tuttam, hun járok; aszt vettem észre, hogy a lovak beforditak a kocsma udvarba Siklóson. Kifogdostam, beduktam a kocsit a szin alá, mer kezdett az esső esni; szénát vettem a lovaknak; de én nem tuttam, hutyon vagyok. Én gyűnni-menni, én várni-várni, de csak nem gyűtt a Kaszab. Csak ne vehettem vóna föl ütet a kocsimra; vagy betegettem vóna meg. hogy ne mehettem vóna Pécsre. Nem éhettem, nem ihattam. É kezdett az éhom fájni; ittam rumot, hogy majd nem fájik az éhom; nem erősztem én annak se izet, se szagát. Égy gyerekcse bizomvizet árutt ott, még annak a szagát sem erősztem; lám annak peding mejen szép szaga van.

Tudod öcsém, a rémű hajtásba annyira szúrt a meredék. hogy osztáng még strabba se gyűhettem. Mindég a Kaszab vót eszömbe, hogy mit csinának azok a gyilkos csétnikék neki. Még a ténnap monta, hogy űtet még soha se bógatta csétnik; émé ma má kezűkbe kerűt. Émént a kedvem mindéntű; ojan szenté léttem, akár égy rezenérus. Héba vártam a Kaszabot, ném gyűtt. ném gyűtt; béfogdostam a többi pajtásimmal; égyűttünk. Mikor a feleségémnek émontam a soromat, annyira sétt-rétt, hogy ném tudott lelkének hová lénni.

Harmannapra meggyűtt a Kaszab. Én nem tudom, hutyon vótam, de úgy örütem neki, mintha az egész világot megnyertem vóna; aszt tuttam: hogy agyon is űtték.

— Csakhogy meggyütt kê! Mongya csak, mit tettek kêddê? Igyêm nêm bántották, csak megtudikóták, hogy hutyon híják, meg az én nevemet is igyêm, osztáng másnap eleresztették.

Két hétre rá hivat a biró.

- Illés, leveled gyütt igyém; baj van, Pécsre kö menni.

Mėgijettem; tuttam má, mi a zenyim, mikor az urak elébe kō mėnni.

Émentem; vittem két öt fontos pontyot, meg két három fontos sillót. Ó bizo, kietlen szép hal vót. Gondótam, maj taláng megvéhetem a szivit annak a főbirónak. Bémentem hozzá;

béköszöntem: Széréncsés jó napot kiványok tekintetés uram; kegyés parancsára mégjelöntem – mégtisztöltem no, a mint illik.

Mérgössen rám néz.

- Hogy hijják kendet, igyém?

Mikor megmontam a nevemet, rám rukta Istenem a födet; nem vót, a mit nem mondott: Majd megtanitom igyem kendet!

Megparancsóta, hogy délután ket órára ott várjam ütet, addig a nemöt, a katona, meg a trázsák is ott lesznek.

Má měgbusútam magamat egészen. Měgkérděsztem a katonáját, hogy êfogja-è a tekintetés ur kegyes kinámat, ha ègy kis jó halat ajándékozok neki.

Tugygya kêd, majd a feleséginek agygya oda – igyém;
 az szörnyű jó asszon.

Évittem a halat mingyá a házáhó. Hát a mint oda értem, émě gyűn ű is, az ur. Má égy kicsit, a mint igaz, mégijettem; oda měntem elébe, aszt montam neki: Ha nehésségire nem esne tekintetés uramnak, eszt a kis ajándékot oda annám a tekintetés asszonyomnak.

Jól van igyém.

Mingyá láttam, hogy égy kicsit lágyabb szive lész hozzám. Délután két órakor ott vótam, még a többiek is; de ném tuttam velük beszéni; éggyik sé tudott magyarú.

Három órakor má kimonta a főbiró az itéletét: Igyém, a némötnek fizet kend a kocsijáér netyfen foréntot; a katonának tiz foréntot, a szégényék pénsztárába igyém százat!

Éveszétt a szemém velága. Kesztem könyörögni; de ü aszonta: Kend fizessén, és légyén nyugottan igyém; mert ha én aszt nem nézém, hogy kend égy jóravaló magyar embér, hát az isten sé menti még éggy esztendei börtöntől igyém.

Látod öcsém, igy jártam én; azuta nem kö a trázsánok mondani: megáj; magamtu is megálok. Én csak aszt tanácsolom minden anya magzattyának, hogy tarcsa meg a parancsolatokat, akkor nincs sémmi baja; de ha nem tartya meg, úgy jár mint én.

(Eszék vidéke.)

Császár Lajos.

Beszédtőredék.

"A fókák mos jobban állanak, min tavaly; mer akkor a Jancsi fókázott, s a bivalok voltak a fókázók, e télén pedig a Pista volt mindíg a Csákó, Szarvassal a fókás."

Ezt mondá nem régen a juhász számadó egy látogatóban volt gazdatiszt előtt nékem; s minthogy ezt a gazdatiszt, egy fiatal ember, nem értette, annak értelmét következőleg kellett tudtára adnom: A juhok, juhfalkák most jobbak, mint a mult tavaszszal; mert akkor télen a Jancsi volt kirendelve a takarmánykazalból a takarmányt a bivalokkal a birkaakolba hordani; most pedig a Pista a Csákó, Szarvas ökörrel teljesitette azt.

Fóka: falka. Fókázni: a juhok részére szükséges takarmányt a kazalból a birkaakolba vagy álló helyre szekéren hordani. Fókázó: azon állat, a mely a juhok számára szükséges takarmányt befogva hordja, addig míg ezt teljesíti. Fókás: azon ember, béres, a ki a takarmányt hordó állatok mellett van.

(Duna-Szent-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Népmesék.

A kokas még a gércze. (V. ö. Arany L. gyűjt. 270. l. Nyelvör V. 225. l.)

Vót écczér eggy aszszonnak ék kokassa meg eg gérczéje. Écczé ezek émentek ketten eprésznyi, és meffogatták, hogy a mit talának, megosztoznak rajta. Asztán évátak emmástú és befelé mentek a zerdőbe.

A gércze asztán, a min kerezsgét, talát égy szém epert és megette. Mikó összekerütek, kérdézi a kokas: No mit talátál?

- Ész szém epért.
- Hun van?
- Megettem.

Měkharakszik a kokas, kivákta a gércze bögyit, kivétte belűle az égy szém epért, asztá mégétte.

Hanèm mikó hazafelé ment, megijett, hon no mos kikap a zaszszonyátul azér, a mit tett; osztá meg sajnáta is a gérczét. Éfutott hát a suszterhó fonalér, a mivê a gércze bögyit bevarhassa. De a suszter asz monta, hogy hozzon nekie előbb sörtét a disznótú.

Êment hát a kokas a disznóhó; de am meg aszonta, hogy előbb hozzon neki a cséplőtű zabot. De a cséplő se adott; hanem aszonta, hogy hozzon neki a gazdasszontú lepént. Ément a kokas a gazdasszonyhó lepényér; am meg aszonta, hogy hozzon neki előbb tejet a tehéntű. Ément a tehénhez is; de em meg fűvet akart a rétrű. Szalatt a kokas a rétre, kért tűle fűvet; a rét addig nem adott, míg esőt nem kér az istentű.

A kokas osztán kért esőt, az isten adott is; futott mos visszafelé nagy örömmel:

Isten nekem esőt ád, Esőt adom rétnek: Rét nekém fűvet ád, Fűvet adom tehénnek; Tehén nekém tejet ád, Tejet adom aszszonynak; Aszszony nekém lepént ád, Lepént a cséplönek; Cséplö nekém zabot ád, Zabot a disznónak; Disznó nekém sörtét ád. Sörtét a suszternak; susztér nekém fonalat ád, hogy bevarrhassam a bögyit a gérczének a ki maj megdöglik.

Azután bevarrta a gércze bögyit s megin jó barátok lettek (Veszprém m.)

HARASZTI GYULA.

Találós mesék.

Hogyan röpü a tarka tik a pallásra? — Tarkán. Hát a fehér kutya hogyan szalad a hegynek? — Fehéren. Mikor lud a lud? — Mikor maga van; kettő már ludak.

Mér szalad a disznó a csordárú haza? – Hogy hamarébb haza érgyén.

Mikor ember a zsidó? – Messzirü; mer ha közérü láttyák, aszongyák: hiszen ecs csak zsidó!

Mi legjobb a sütökemenczében? — Hogy nem eszi mėg, a mit süt.

Hány kënyér sül a kemenczébe esztendeig? – És së; mer csak két óráig van benne.

Ef fé szómaszálhó mi hasonlít legjobban? – A másik fele.

Éj jo készüt csizma mi hijávo van? — A másik hijjávo. Mellik kosnak van falába? — A fokosnak.

(Sz -Gál. Veszprém m.)

Bánóczi József.

Lakodalmi mondokák,

1. A mennyegzőre való meghiváskor. Első meghivás:

Szerencsés jó napot kivánok minnyájoknak! Általam egész alázattal és tisztélettel kéretik N. N. völegény és eljegyzétt mátkája és léendő hitestársa N. N. mint ményasszony, ugy az ő szeretétt szűlőik is, hogy minekutána közös bele éggyezéssel (napon) a katholikus templomba az ur oltára elé lépnek, hogy az ő szolgája a pap által mégáldatnának, vagyis a házásságnak széncségiben részeltetnének: ezénnel mél alázattal esedézék. méltoztassanak az égyházi és családi űnnepélt széméleikkel széréncséltetni, az Isten házábol kijövet N. N. ményegzős házához rövid, de barácságos ebédre magukat mégalázni.

Második meghivás:

Bocsánatot kérék, hogy másocczor is megjelentem fontos szolgálatomat teljesítendő, hanem ujolag és mél alázattal kéretik a multkor már megnevezett jegyésék és a szeretett szülök, hogy (napon) N. N. házába magukat megaláznák; honnét asz szent hitre, àsz szent hitnek fölvételére asz szentégyházban, ennek megtörténtivel pedig a menyegzős házhoz rövid, de izletés ebédre jöni kegyeskednének.

> 2. A menyasszonyért induláskor. Tisztelt gyűlekezet! Isten szent nevében Indullyunk el innen csendes békességben. Völegény urunknak keressük fél párját, Az ö drága kincsét, ékes menyasszonyát. Szérézzűnk ma neki örömboldogságot, Hozzunk a keblire eggy szép gyöngyvirágot; Először majd Isten hajlékába viszszük, Hol szent áldás után boldog leend, hiszszük. Indullyunk tehát el lsten szent nevében,

Menynyunk a mátkáért a legnagyobb rendben! (Kun-Sz - Miklós.)

BENKE ISTVÁN.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Elbámolni: elhordani; elbámolta a viz a folyó partját. csáva: moslék.

csinálás: kerítés. c s ö, ezzel szólítják a lovat.

csúrni: öntözni.

kielégédni a vagyonbul (?)

széllyeléggyesíteni (?) fágyni: kutatni, motozni.

gyöngyörkedni: göngyöl, takar.

haóta: azóta. híta: mióta.

irtás: kukoriczafosztás. kancsorgós: kanyargós.

kincsérégni: kuncsorogni. lélekdobbal fut: lélekszakadva.

mácsonya: tüske. macza: hernyó. pálé: mocsár.

pátyolni: takargatni. horostya: sövény.

sirik: sarok.

betanusítani (?)

tagadást nem tesz benne: nem tagadja.

eltökíteni: elrongálni.

t ŭ s ö k : tüske. (Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

Révkomáriak.

A bán y i : köveszteni pl. hust. (Györött: lukedli, Örség és benezli: gyepmester, hóhér.

Göcsejben: gyöppi.)

csűcskés korsó: bugyoga korsó.

dézsa: sajtár.

füles edin: a minek sogantyuja van. Örség és Göcsejben: kengyeles edén.

husáng: valami ütlegelő eszköz, (Göcsejben csihar.)

hájzli: árnyékszék.

kilis, kilisés: pattanás a testén. (Göcsejben: fökén.) klázli: üvegpohár.

keszőcze: nyers szilva megfőzve, magja nélkül főzelék Avagy mártás gyanánt.

kőficz: liszt pép, kis gyermekek számára.

kanta korsó: széles száju magyag korsó, ellentétben a csücskés korsóval.

lajfánt: madzag, vastagabb kötélnek egyes szétszedett szálai, ágai, fonásai.

lėkvár: gyűmölcs-iz, befő-

polozsnás tojás: pallostojás, megbűzhödt, elromlott tojás.

poczik: egér.

pohánko: hajdina.

pilisznyes: penészes.

szakasztó kosár: (Györött

zsompor, Örség és Göcsejben véka.)

papmacska: hernyó.

pimpós turó vagy sajt: megnyálkásodott, megfölösödött. (Göcsejben: banyos turó.)

poszáto: vézna, vékony testű.

székifü: pipitér.

super: hajóács.

sivítyů: vörösbegy.

tap: tutaj.

t à pas in as: fakereskedö gyakornok.

tå pas frejber: fakereskedö segéd.

takartos káposzta; töltött káposzta.

töpörtyű: töpörtű. (Göcsej és Örségben: csörge, pörcze, zsirka. (Ez utóbbi ritkán.)

záklás kenyér: szappanos, roszul sült kenyér.

zabi gyerek: fattyu, törvénytelen.

záp tojás: bűzhödt, romlott tojás.

varancskos béka: varangy. (Göcsejben: varacskos, Örségben: taracskos.)

virga: baj, kellemetlenség. "Nagy virgábo vagyok."

GAAL FERENCZ.

Szatmáriak.

Begéradzott: véknyan befagyott.

czábér: czábár. ficzfa: füzfa.

fojám: folyam. gerjesztő: apró, tüzgyujtani való száraz fadarabkák. göböt a czérnára. heppen; be hamar ideheppen: gyorsan itt terem valaki.

hergel: ne hergeld össze az ágyat.

göb: görcs; majd kötök én

ippeg: épen.

itóka: inni való, bor, pálinka stb. szereti az itókát.

kardalésza: szanaszét, gondviselés nélkül; szedd össze aszt a málét, ne legyen ott kardalészába.

kattan: hangosan becsapódik; bekantant az ajtó, kattancsd a fogad!

katucs: csokor, másli; katucsra kell aszt kötni.

liha: lenge, könnyű, hitvány, pl. szövet; de léha ember.

makó: kis bot.

málé: tengeri, kukoricza;

pukkantott málé, pukkam málé: pattogatott kukoricza.

ónazó: fagyos eső. puja: gyermek.

pujiszka: puliczka, étel

suska: tengeri haj. síróra fakatt: sirva fakadt.

szegeletre jön: valakivel megegyez.

tallu: toll. egy ültő hejbe. zivar: zivatar. veczkel: vaczkol. Vozáriné Erzsi

Háromszékiek.

Bánda: banda. bángó: bankó.

bingyó: kicsiny, ki nem fejlödött gyümölcs.

bocs: borju.

bodócs: éretlen gyümölcs.

bu, buség: rut, csunya.

cserge: pokrócz. c s i h á n y : csalán.

csiklat: csiklandoz.

csitkó: csikó.

éjfélikor: éjfélkor.

elig: alig.

érkésztet: készít, elkészít.

ez: a no a férjérol mondja; ez elment: az uram elment.

felelve: talán; felelve

elment: talán elment.

férèg: egér. forcsok: far. forgódni: sietni.

füttő: hályha. (Kályha szót Székelyföldön ritkán lehet hal-

lani.)

ganczi: gunár. göje: kocza. gunya: férfiruha. gyír: gyér, ritka. hijú: padlás.

hob: hab.

hurbol: szaggat; elhurbolod a köntösödöt.

ingem: engem(et).

iszop: iszap. jószág: telek.

kaszaj: kazal. kalány: kanál.

kering: czél nélkül jár-kel.

kéván: kiván.

kezd: a beálló cselekvés kifejezésére néha használják; pl. ha többet nem kezd esni: ha t. n. fog esni.

korcsoma: korcsma. köntös: nöi ruha. közél: közel. kürtő: kémény.

küs: kis.

(Orbai járás.)

ZAJZON DÉNES.

Gyermekjátékok.

Forgósdi.

A gyermekek egymást kézen fogva körbe állanak, arcczal befelé, s az igy alakúlt kör forogni kezd következő dalszó mellett:

Ég a gyértya, ha megygyújtyák, Szíp lejányok szípen fújják; Fujjad, fujjad szíp katona, Hagy vigaggyon ez az uccza. Ez az úccza, de szíp úccza, Rozmaringal van ki rakvo. Aszt is tudom ki rakto ki, Kis angyalom pingáto ki.

(A "kis angyalom," szavaknál a körben forgó lányok valamelyikének nevét mondják s ennek aztán a körben arcczal kifelé kell fordúlnia s úgy forognia. A játék addig foly, mig az egész kör arcczal kifelé fordúl.)

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Tanczmondokak.

Gyere ide édės Máté, Vaj az enyím, vaj a másé!

Én isteném aggy estét. Hogy viraggyon meg esmét.

Tul a vizen, meg innet, Téged a konty megillet.

Met ha meg nem viradna. Szüvem ketté hasadna.

Édės kedves jó nóta, Szüvem vigasztalója!

Más legén vót szeretőmnél. Fáj a szűvem könyökemnél.

(Csik-Sz.-Király.)

T. NAGY IMRE.

Alkalmi mondókák.

Gergel pápo naptya ma van ev világon, Iparkogygyá gyerék, mer' maj' viszünk oskolábo; Sokat üté otthun a kuszkóba, Sokat kandikátá a pempös fazikba; Pisti, Peti, Laczi, bögretörő Jankó, Ádán, Józsi, Ferkó, tikkergető Palkó, Em mind égytű égygyik uskolábo való.

Eg Gergő napra való. Ahun hat esztendős gyerék van. oda éménnek, ott émongyák a gyerékék, osztán a mit akarnak, annak

nekijük; a tanittóné még osztán mégsűti, a za zűvejük lész, a gyerékéké, mer azok észik még.

(Sokkal terjedelmesebben megjelent Nyr. V. 189–190 l.)

okkal terjedelmesebben megjelent Nyr. V. 189–190 l.)
(Polgárdi. Fejér m.) BÁNKAI FERENCZ.

Mese a fonókából.

Czibere bába meghala, Két jánya marada; Eggyiket hítták Ilonának, A másikat Ágotának. Sepregess Ilona, Mosogass Ágota. Amoda jön szíp szekér. Szíp szekérbe szíp asszon, Szekér víginn tót gyermek. Mongy eggy mesét tót gyermek! Mondok, mondok asszonyom: A szilágyi berekbe, Berek-Böszörmínbe, A hun a szarkák szitkozódnak. A verebek átkozódnak. A tűcsök is kikapja kargyát, Megöli a szarkát. Míg veréb úr biró úrhoz ballaga, Addig a szarka mekhala. Két vín asszon gajdola. Hova mígy te szóga? Udvarodba gazda. Törvin tenni. Bíred venni, Húgodat elvenni. Czo fel sárga A cseresznye fára! Nem aggyák a jánt az ijen attára. Amoda egy csipke bokor, az alatt jól ettem. Jól ittam, jól felmelegettem; Fejem alá tettem a fakót. Gyü fakó! hun a nyereg? Talán a farkas ette meg? Zsebembe vót egy diós mogyoró, Két felé haraptam, Eggyikét csónaknak. Másikát evedzönek; Átal mentem a Tiszán.

Tisza partyánn ek kis ház, Be nísztem a kímínyinn. Sűtik-főzik a rípát, Csicsókát, zöd ugorkát. Úgy jól laktam disznótoros káposztával, Most is fáj a hasam a tökmaktúl. (B.-Diószeg.)

BAROSS LAJOS.

Hogy szólnak az állatok?

A bagoly: huhog, huhong, huhogat, huhol, huhukol. baromfi: pipeg, csipog, pipel. bárány: mekeg, bekeg, méget, béget, bereg. béka: brekeg, kurutyol. birka: bekeg. bivaly: bömböl. borjú: bög, csácsog, brünnyög, midön anyja után esd. Vadr. cserebogár: dong, burrog, burunkozik. Vadr. csörge récze: csörög. darázs: dong, bong, hemzseg. disznó: röfög, röhög, hörg, felherren = felgerdül Vadr. virran. A sertés - mikor a kést érezte - nagyot virrant. Vadr. 523. vaddisznó: csikorgat. egér: czinczog. elefánt: harczog.

fecske: csicsereg, csiripel, ficsirebel, cseveg. fülemüle: csattog. fürj: vauvauz és pitpalattyol. V. ö. Arany I. 3. putypuruty a fürj. Vadr. 513. galamb: búg, brukkúz, brkúz. gerlicze: nyögdécsel, búg, turbékol, kaczag, kukkurúz. gólya; pattog, sipol, kelepel. gyöngytyúk: kiabál. hiúz: agyarkodik. holló: károg, kákog, kotyol. juh: béget, berreg (a mikor fogad). Vadr. kaka's: kukorikol. kakuk: kakukol. kácsa: krakog, hápog. kecske: mekeg. keselyü: sivog. keselyüfi: siveg, csipeg. kígyó: sziszeg. kutya: ugat, csahol, vonyít, erreget, horgol, berreg. P. THEWREWK EMIL.

Mértéknevek.

Kilóg: kilogramm. métely: méter. deko, deregram: dekagramm. "Új icczére megveszem. drágábbé is, de a régire nem."-

farkas: suhol, ordít, berreg.

"Nem adom én dérégramra, ha soha mėg nem vėszik is, inkább haza viszem."

Begyütt a liter, elmúlt a hitel. (Hevesmegye.)

Ifj. Káplány József.

Gúny- és ragadványnevek.

Csipás Veronka. Csipás szeméről. – Czimer Rozi. Legszebb leány. – Děda. A kecskéjük fönnakat egy bozótban s igy kiabált: Jaj, jaj mestér úr, megdöglik a deda. - Emi lányunk. Szülei csak így hítták. – Falu sógorasszonya. Kószáló kis leány. – Fecske. A köművesek gúnyneve. – Hitetlen Tamás. Semmit se akart hinni. - Mieink. Mostohájával él, kit csak "mieink" névvel illet, nem akarván öt sem anyjának sem feleségének nevezni. – Nagy Roza. Nagysága után. - Nyovojás. Szavajárása. - Págyi. Páldról való. -Rákász. Páldról (hontmegyei falu) való, hol a Szikincze patakban sok rák van. - Subik sz Jancsi. Piszkos ember. - Száli Borcsa. Nyulánk leány. - Szentött macska. Egy babonás asszony fia segítségével megszentelte macskáját, mivel boszorkánynak hitte. – Trefnya Gáspár. Pletykázó ember. – Tüdö. Ezzel a köműveseket gúnyolják, kik keresetkor sok húst, máskor pedig csak tűdőt vesznek. – Vad boczka. Így szidta egy majomszeretetű anya a leányát. – Zsiros Örzse. Piszkosságáról.

(Helemba. Hont m.)

ZIBRINYI GYULA.

Zsidó gúnynevek.

Nyakignadrág. Rokkot nem igen hordott; hoszszú hózintrágeros nadrágot viselt, és igy a nadrágtul rajta száratt a neve. - Roszkor gyütt. Hurczolóskodott a faluba, a patak a nagy záporessötűl ugy megáratt, hogy mindenét elvitte szekerestul. A mint fogdosták ki a holmijét, mindég csak aszt vitte: "Jaj, be roszkor gyűttem!" - Jónap. Ráfogta erőnek erejével, hogy adós neki egy falubeli gazda; pedig nem vót igasságos az ö követelése; de ö arra nem hajtott semmit, csak mindég aszt vitte: "En ojan vagyok, mint a jó nap!" Oszt igy ma is jónap a neve. - Kutyfitty. Ha valaki nem hagyta helybe, a mit ü álított, csak eszt szokta folyvást mondani: "Kutya fitye kennek!" – Zivatar. Duzzogó, mérges ember vót; a kocsmába sokszor ojan lármát csapott, úgy pattogott, ha má felboszantották, hogy maradni se lehetett tülle. - Dugó. Kis zömök ember. --Kakas. Elébb gyűrős vót, később a "kakas"-ba kocsmáros; most jó birtokos; de neve a régi, vagy is kakas. - Drága Laczi. Élelmes bérlő; a nép csak e neven ösméri.

(Abauj m. Buzita.)

Paszlavszky Sándor.

Néprománcsok.

Megölték a legént Hatvan forintyáért. Bevetették a Tiszába Pej paripájáért.

Tisza be nem vette, Partyára kivette; Ara ment egy halász legén, Hajójába tette.

Oda ment az apja, Köti, de nem hajja: "Kej föl, kej föl édes fiam, Gyere velem haza!"

Köti, de nem hajja, Meg van am már halva, Sárga sarkantyus csizmája Lábára van fagyva.

Oda ment az annya, Köti, de nem hajja: "Kej föl, kej föl én magzatom. Hagy vigyelek haza." Köti, de nem hajja, Meg van am má halva, Szép fekete göndör haja Vállára van fagyva.

Oda ment rózsája, Köti, aszt má hajja: "Kej föl, kej föl édes rózsám. Borujj a nyakamba!"

"Csináltaccz-e nékem Diófa koporsót?" "Csináltatok édes rózsám, Márvánků koporsót."

"Eltemeccz-e engem Temető szélébe?" "Eltemetlek édes rózsám, Virágos kertembe.

Virágos kertembe, Kertem közepébe, Ott siratlak édes rózsám, Téged mind örökre."

(Arad vidéke.)

Földes János.

Barna Bandi.

Barna Bandi kocsmábo megy íkessen, Felesíge kíri ütet szívessen. "Hallod rúzsám, eressz vissza meg ecczer, Kezed, lábod megcsókolom ezerszer."

Barna Bandi kocsmábo megy íkessen, Felesíge híjja vissza szívessen. Hágass kurva, nem megyek én most vissza, Úgy is elvígzem ílted nem sokára."

Föszántottam a szónoki nagy ucczát, Vetek bele piros pünkösdi rúzsát. A nígy sarkán tejjes rúzsa nyildogál, Közepibe Barna Bandi sirdogál. (Orosháza.)

VERES IMRE.

Megjelenik minden hónap 15-én Magyar NYE LVŐ R

három ivnyi tartalommal.

SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL

Budapest.

II. ker. Fő-utcza.

57/58. 22.

VII. kötet.

1878. JULIUS 15.

VII. füzet.

OSTÁBLA.

Már többször volt alkalmunk a történeti nyelv fontosságáról szólani; s ily esetben alig mulasztottuk el csak egyszer is, hogy e különben biztosan álló igazságot élő példákkal is ne támogattuk volna. A czímbeli ostábla szó szintén ama tanúk sorából való, a melyek a hallott tétel igaz volta mellett bizonyítanak.

A NSzótár az ostábla szóról azt állítja, hogy az eredetileg oszt-tábla, mert tudvalevőleg hatvannégy koczkára van fölosztva; ebből aztán osz-tábla, s végül os-tábla lett. S fölemlíti, hogy Gyarmathi Sámuel ossea tabula latin szókból alakultnak véli, melyek csonttáblát jelentenek. Hogy a NSzótár magyarázata s a valóság nem a legtisztább egyetértésben élnek egymással, az, egyéb jelentős mozzanatot nem is tekintve, már abból is világos, hogy az ostábla legalább is kétszáz évvel idősebb ama kornál, mely a láthatár, horderő, jármű-féle összetételek szülő anyja volt. Két dolog bizonyosnak látszik, bizonyosnak mondható minden megelőző kutatás nélkül is. Az egyik, hogy az ostábla összetett szó, mely os + tábla tagokból áll; a másik, hogy nem csak végső, hanem első tagja is idegenből szakadt hozzánk. Ez utóbbi állítást két tény mondatja ki velünk; az egyik, hogy az os- tag nyelvünkből semmi módon meg nem fejthető; a másik, hogy az ostábla műveltségi szó, s a mi különösen kiemelendő, hogy játszó eszköznek a neve; a különféle játékok pedig, tehát nevezetük is, nagyobbára idegen föld termékei, a mint ezt az első tekintetre fölismerhető idegen kártya s különféle nemei (tarokk, viszt, preferáncz, ferbli, kalabriász, tártli v.

tarkli, piketirozás, márjás sat.), sakk, biliárd, domino, lutri, tombola, kugli sat. sat. bizonyítják. Gyarmathi véleménye azonban, hogy t. i. az ostábla "ossea tabula"-ból alakult volna, már amaz egy nyomós okból sem fogadható el, minthogy az ostáblának latin ossea tabula nevezete semmiféle adattal nem igazolható.

A kérdés tehát az, hogy melyik idegen nyelvből való. Azt alig kell mondanunk, mert a dolog természete hozza magával, hogy irodalmi kölcsönvétel nem lehet; a névnek szükségképen szóbeli érintkezés útján kellett hozzánk kerülnie. Ebből következik, hogy egy oly nép nyelvéből valónak kell lennie, a melylyel közvetlen érintkezésben állottunk. Ezek pedig első rendben a német, szláv és oláh, másod rendben az olasz, török s a később kori latin nyelv. Azonban bármelyikét vizsgáljuk is e nyelveknek, a latin alveus, fritillus s a német bretspiel, dambret egyértékesei közül, a melyekkel Molnár Albert az ostábla szót fordítja, mindegyik oly elütő hangelemekből áll, hogy az os- tagot velük kapcsolatba hozni lehetetlen. Egyedül a tótban találunk egy teljesen megfelelő alakra, az ośtabla-ra; ez azonban számos, összevágó jelenség tanúsága szerint magyar kölcsönvétel. Noha tehát biztosan állítható, hogy a kérdésbeli szót az említett nyelvek valamelyikétől kölcsönöztük, mindamellett ennek meghatározása s az os- tag megfejtése aligha örök rejtvény nem maradna előttünk, ha a történeti nyelv kezünkbe nem szolgáltatná a kulcsot, a melylyel e titok zárát fölnyithatjuk.

Ismeretes, hogy az ostáblaféle játékok már a rómaiaknál is divatosak voltak, a mint a föntebb említett alveus is ("transtulit alveum lusorium cum tesseris" Plin.) bizonyítja. A koczkák vagy kövek különböző nevezete közül itt csak a latrunculi szót említjük meg: "latrunculis ludere" = ostáblázni. Páriz Pápai szótára a magyar-latin részben a "latrunculi, latrunculorum ludus" magyar egyértékesének a szákjáték szót állítja oda. Nézzük, miféle szó ez a szák. Ha tekintetbe veszszük, hogy a magyar Sándor a déli szláv Skender, Skander szónak megmagyarosodott alakja, hogy tehát az sk kezdetű idegen szókban nyelvünk a k hangot néha elhanyagolja, a szák-ot visszavihetjük egy eredetibb szkak vagy szkák alakra. Ehhez

jutva minden nehézség nélkül megleltük a szákjáték eredeti képét a közép-latin scaccorum ludus (= latrunculorum ludus) kifejezésben (Ducange, scacci alatt.)

Most már áttérhetünk az ostáblára. Ugyancsak Ducange idézi egyebek közt a "tabula scaccorum", továbbá Thuróczinkból (97. fej.) a "tabula pro scacis" kitételt is. A "tabula scaccorum" megmagyarosítva kétféle hangzást vehet föl; vagy lesz belöle, a mint láttuk, száktábla, vagy pedig, a mi szokottabb, oszkaktábla (v. ö. schola: oskola). Ebböl az oszkaktábla (v. ö. schola: oskola). Ebböl az oszkaktábla ból kellett a mai ostáblának, még pedig a rövidült oszk-vagy oksztábla mediumán át származnia. (Az oszkak-ból oszk ép oly hangtani jelenség, mint fazekacská-ból fazecska, elegedendő-ből elegendő, vetéttünk-ből vettünk.)

Nézzük most a történeti nyelv adatait.

Pesti Gábor szótára: "okstabla: bretspiel". Molnár A. szótára (4. kiad.): "oxtabla: fritillus, bretspiel." Major M. szótára: "oksztábla vagy koczka: alveus".

Szarvas Gábor.

A bölcselet magyar nyelve.

VIII.*)

A substantia és accidens a metaphysikában egymással karöltve járó fogalmak. A mi valamely tárgyban az állandó, a változatlan, a megmaradó: az a tárgynak substantiája. Létezik-e s hogy micsoda, arra a különböző rendszerek más-másképen felelnek. Hogy azonban a substantia, épen mert az állandó és a változatlan, nekünk meg nem jelenik, előttünk föl nem tetszik, annyira magától értetődő, hogy bizonyításra sem szorúl. A mi által valamely s ubstantia megjelenik, az az ő accidense. A tárgy substantiája egyféle, egy; accidense többféle, akárhány. Szorosabb fogalmi meghatározásokat itt elmellőzvén, azt mondhatjuk: a substantia a lényeges, az accidens a lényegtelen; a substantia az az állandó, a mihez az accidens hozzájárúl.

^{*)} L. V. 198. 245. VI. 10. 204. 247. 304. 498.

A régi nyelvnek oly kifejezése volt a substantiára, mely kár hogy kiveszett: állat. Valamint a régi marha fogalma bővültével vagyont jelentett általában, úgy az állat animal-t és essentia-t vagy substantia-t is jelentett. Apáczainál az állat ez utóbbi értelemben műszóúl használtatik; szintúgy Pázmánynál és Telegdinél is. Az e korbeli iratokban ezért gyakran olvashatni az isten állatjáról is. Ma csupán az egyetlen asszonyállat vagy asszonyi állat maradt fönn, mely az irodalomban humoros mellékjelentéssel használtatik – nemcsak azért, mert régi, hanem mert az állat a mai nyelvérzék számára csupán a nim a l. Csak ezért mondhatta a nyelv történeti fejlődését át nem értő Verseghy, hogy az állat istenről használva "illetlen ideát" támaszt, vagy hogy "Az as zszonyállat vagy asszonyi állat nem nagy böcsületére válik ama kornak, melyben a név koholtatott. Miért nem mondjuk tehát a férfiút is férfiállatnak? vagy az asszony lelke nem váltatott meg úgy Krisztus vérével, mint a férfiúé és így csak állati lélek?" (Lexicon term. technicorum, 434. és 100. l.)

Verseghy különben a substantiára a magavaló-t használja, mi szerencsés alkotás, de még sem tartom elfogadhatónak; mert ha a való-t a ding-re foglaljuk le — s erre alkalmasabb s egyszerűbb szavunk nincs is — akkor a magavaló inkább a ding-an-sich képzetét támasztja; pedig ez és a substantia épen nem azonosítandó fogalmak.

Verseghy azonban nem volt philosophus, s ezért műnyelve, ha nem is következetes és pontos, de legalább érthető. Szakbeli philosophusainknak azonban, úgy látszik, az volt az ambitiójuk, hogy senki meg ne értse őket. Vagy ki gondolna a substantiának e sorok elején jelzett fogalmára, ha hallja, hogy köteles dolog-nak mondják? Vagy mit ért az olvasó Imrének állony és állány szavai alatt? — Legújabb bölcseleti nyelvünk az állag szóval kisértette meg e különben is nehéz fogalmat még nehezebben hozzáférhetővé tenni.

Még furcsábban vagyunk az accidens-sel. Mintha a legczifrább szavak épen az accidensben találkoznának szívderítő légyottra. Barczafalvi szerint e fogalomnak a magyarban a hozzálmány felel meg; Ruszek úgy hiszi, hogy a nemszükséges és a mivoltalan; s minthogy I mre csupa tisztességes szókat ajánl: eseték, esedék, esék, esemény — elkezd ez egyszer Thezarovich imréskedni s ezeket hozza föl: másonlat, rajtalatforma; accidentalis-ra meg: másonlatos, mintvoltos, rajtalatos (miért nem: "rajtalatformás"?); accidentaliter-re pedig: másonállólag. — A Philosophiai műszótár két érthető kitételt is idéz, de ezek még föltünőbbek épen érthetőségüknél fogva. Accidens ugyanis annyi is mint "tulajdonság: Köteles; és: mineműség: Közhasznú;" nyilvánvaló hogy Köteles és Közhasznú — ezek "ketten" — a fordítandó fogalmat meg sem értették.

Én a magam részéről a substantia-ra a már Puky által (1831.) használt állomány szót ajánlom, mely a fogalmat mindenképen helyesen és — mi szintén számot tesz — egyszerűen fejezi ki. Az a c c i den s-t illetőleg azt tartjuk szem előtt, hogy az, mint olyan, a substantiára nem lényeges, hanem hogy inkább hozzá járúl; ezért járuléknak mondjuk.

Lesz tehát:

substantia: állomány,

substantialitas: állományosság,

accidens: járulék, accidentalis: járulékos.

Bánóczi József.

ALATT.

A NSzótár ezt mondja róla: "Alatt (al-att) névutó. 1. Helyhatározó, megfelel e kérdésre: hol? am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. Pad, szék, asztal, ágy alatt fekvő holmi. Sátor, ernyő, fa alatt ülni, állni. A nap alatt vagy az ég alatt nincs párja. Az ég alatt a föld szinén nincsen olyan árva mint én. Népdal. (Erdélyiféle gyűjt. I. 130.) Helyviszonyi ellentéte fölött. 2. Időhatározó, e kérdésre: meddig? vagy mikor? Hat év alatt, négy hónap alatt, két hét alatt végezni valamit. Kaszálás, aratás, szüret alatt történt. 3. Átv. ért. valamitől mint felső

erőtől, hatalomtól, parancstól stb. függve, annak mintegy alája vetve. Kemény büntetés alatt meghagyni valamit. Atyai hatalom alatt lenni.

A Ballagi-féle teljes szótár meg így magyarázza: Alatt, nh. (E rövidítés nincs az "Előleges mondanivaló"-ban megmagyarázva. Azt jelenti, hogy névhatározó.) 1. oly helyen, mely felett létezik vmi; asztal, félszer alatt; az ég alatt nincs párja; nincs új a nap alatt, a földön, minden csak a már rég megtörténtnek ismétlése; 2. e kérdésre meddig? a. m. bizonyos idő folytában; három nap alatt; 3. á. é. vmivel fenyegetve; fejvesztés alatt megtiltani vmit.

Etymologiai rokonságát mutatja Budenz (Szóegyezések. 715. sz. alatt); a régi nyelvben való eléfordultát Mátyás Flórián (Magyar nyelvtörténeti szótár. 31. l.).

Riedl (Magyar nyelvtan. 124. l.) az alap szót is rokonai közé számítja; de tudni való, hogy a fundamentum-jelentő alap nem régi, hanem új szó; Bartzafalvi Szabó Dávid csinálta (Nyelvőr. I. 45.).

Mátyás adatait a most készülő történeti szótár fogja majd kiegészíteni. Most csak annyit, hogy alatt az 1403. évben kelt Sajószentpéteri végzésben, s a mint majd meglátjuk, egyéb régi emlékekben is találkozik.

A mi mondattani szerepét illeti, úgy látom, többet mondhatni el róla, mint a mennyit a szótárakban olvasunk.

De mindenekelőtt állapodjunk meg abban, hogy nevezzük magyarúl a postpositiót. A NSzótár névutónak, Ballagi szótára névhatározónak, Riedl M. Nyelvtana (123. l.) viszonyszónak vagy utóljárónak mondja. Nagyon kívánatos volna, hogy ne annyiféle névvel illessünk egy dolgot. A névutó-t leginkább használják; legújabban Simonyi is ezt fogadta el. (Magy. nyelvtan. I. 34. l.) Maradjunk tehát a névutó mellett.

A szótárak-idézte példákból kiderül, hogy a nyelv nem csak helyi, hanem más értelemben is használja az alatt névutót. Azaz, ha tudományosan veszszük a dolgot, azt kell mondanunk, hogy alattnak helyi az értelme, de a nyelv a nem térbeli viszonyokat is térbeli viszony jelentő szóval fejez ki.

Alatt nem jelent se többet se kevesebbet, mint b-nek a-hoz való térbeli viszonyát ebben a helyzetben $\frac{a}{b}$.

295

A NSzótár azt mondja, hogy alatt am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. Ballagi jól tette, hogy a közvetlen szót elhagyta; mert a közvetlenség nem épen szükséges.

Egyéb viszonyok kifejezésére is használjuk; de az értelme mindig a helyi értelmére vezethető vissza. Hadd lássuk:

Maga alatt vágja a fát. Ballagi Példb. 2141. Akár szilaj mén vért s hadi port dagaszt alattad a megtört csatarend előtt. Berzs. Feje alatt van a mentéje. Hóra pórhada 23. l. Innen, megragadván a molnárné egy, a szolgáló másfelől a karomat a hónom alatt, bizonyos távolságnyira vittek. Hóra 29. A nyilvessző a sólyom lába alatt egy kiálló hegyes köszikladarabba megakad. Vadr. I. 406.

Ha szűz karod karom alatt átfoglalna, Gyönge csókod csókom alatt elolvadna, Elolvadna. Erd. Népd. I. 73.

Akkor jó a berkenye s a nospolya, mikor megfől a fája alatt. Példab. 121. Bika alatt is borjut keres. Példb. 724. Szive szakadva álljon megkeserődvén a keresztfa alatt. NSzomb. cod. 137. A nagy asztag alatt nem tikkad az egér. Példb. 433. Angyal ül a szemöldökén, ördög a szeme alatt. Példb. 256. A jók szíve alatt fenmaradand neve. Berzs. 236. v. ö. szívében. Köpönyeg alatt fügét mutatni. Példb. 2625. (V. ö. Dongó csak úgy a szür alól röhögött. Arany L. Mes. 250.) Nem minden pecsét alatt hever az igazság. Példb. 3536. Estve jött a parancsolat violaszin pecsét alatt. Erd. Népd. II. 279. Ha én levelet írhatnék, arany pecsét alatt írnék. Erd. Népd. II. 11. Az ég alatt a föld szinén nincsen olyan árva mint én. Erd. Népd. I. 103. Minden csak jelenés: minden az ég alatt mint a kis nefelejts enyész. Berzs. 154. Hü szeretőt az ég alatt ne kérj kebelem! Berzs. 91. De jaj csak így jár minden az ég alatt! Forgó viszontság járma alatt nyögünk. Berzs. 117. Barmok, milyeneket boldog Arábia nem látott, sem egyéb nemzet az ég alatt. Berzs. 123. Ennek a szegény asszonynak nem volt az Isten szabad ege alatt (v. ö. auf dieser welt) mint egy rossz háza. Arany L. Mes. 220. Magát felejtvén, élve

meghal, s egy melegebb nap alatt lel éltet. Berzs. 285. Ö nem lesz tizenharmad magával egy fedél alatt. Gyulai-Arany. Népk. gy. I. 385. Fekete gyász alatt lakom. Vadr. I. 155. Visel téged az úristen ű szent vállán, árnyéka alatt, hogy mindenkor te bizhassál Istennek szárnyai alatt. Régi m. költök tára. I. 221. Szárnyad alatt békén gyarapodva élnek. Arany. Buda halála. 19. (V. ö. kinec zarnay ala futtal. Bécsi cod. 3, 20.)

Valami alatt azt is jelentheti, hogy oly közelébenvagyunk egy magasabb tárgynak, hogy azt egyenesen magunk fölött valónak tekinthetjük. (Optikailag a perspectiva szerint úgy is van, a nyelv pedig szemnek szólólag beszél.) Közelséget fejez ki a következő példákban: Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu, nem állottak el a régi avas pápistaság mellől. Erd. t. a. I. 28. Mely nagy harcolás volt Szabács alatt! Régi m. költők tára. I. 25. Ki alatt volt népnek válogatotta. u. o. Több veszett Buda alatt. Példb. 1034. A csetényi hegy alatt fölszedték a hidakat. Erd. Népd. II. 152. Felsönyéki hegy alatt szántottam egy ugarat. Erd. Népd. II. 23. Fehér László lovat lopott a fekete halom alatt. Erd. Népd. II. 383. Kertem alatt egy kis gát. Vadr. I. 164. Kertem alatt udvas répa. u. o. 215. Rózsám kertie alatt mentem. Erd. Népd. I. 35. Elmehetsz már a kert alatt, nem kérdik, hogy ki lánya vagy. Erd. Népd. III. 12. Kertünk alatt egy kis bárány majd megfagy. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 356. Farkast emlegetnek, kert alatt kullog. Példb. 2227. (V. ö. elkerült a kert alá. Arany L. Mes. 11.) Hej be szöke legény áll ablakom alatt. Erd. Népd. I. 22. Menjetek el oda, van egy köoszlop az ablak alatt. Vadr. I. 468. Füred alatt, Füred alatt majd kifogja a révész. Erd. Népd. II. 67. III. 4.

Hasonló értelemben mondja a latin: sub moenibus, sub urbe, sub monte, sub montis radicibus. (V. ö. La Roche: Beobachtungen über den gebrauch von ὑπὸ bei Homer. Wien. 1861. 8.)

A földrajzi fekvés szerint Vácz Pest felett, Csepel szigete Pest alatt van stb.

Olykor az alatt névutó nem azt akarja velünk megértetni, hogy hol van, vagy hol történik valami, hanem azt, ALATT. 297

hogy a felső tárgy az alsót elfődi, hogy a felső tárgy az alsóra valami hatást, természeti vagy erkölcsi hatást gyakorol, hogy a felső tárgy eszközlő oka valaminek, hogy az alsó fölött uralkodik, hogy az alsó neki alája van rendelve, hogy tőle függ, hogy "alattvalója": Nehezebb minden nyavalya, az mely látás alatt(?) titkolva van. XVI. századb. erkölcsiratok. II. 279. A kenyér és bor színe alatt, kenyérnek és bornak személye alatt veszszük a Krisztus testét. Bornemisza Péter. Duplex titulus, Color, Via, ket uton, ket szin alat. P. Thewr. J. Verbőczy Istv. diák műszavai régi magyarításokkal. 9.

Az alattomosságbeli értelemmel: Valami szín alatt lekéredzett egy kis időre. Népk. gy. I. 427. Kik engemet holmi koholt szín alatt le akartak tanácsolni nemes kötelességem teljesítéséről. Hóra pórhada 66. Semmi szín alatt unter keinem vorwande. Jöttek azon szín alatt, mintha a hátramaradt adópénz mennyiségét akarták volna megtudni. Hóra 25. Azon időben képek árulgatásának színe alatt az oláhok között sok oroszok lappangottak. Hóra 9. (V. ö. Berzs. 151. A jégszivet alakszín fedi álnokul.) Valamelly ürügy alatt magához hivott. Hóra 67. Remény alatt Mikes I. 29. (V. ö. ὑπ' ἐλπίδων Soph.).

Ezen "föltét" alatt: unter dieser Bedingung. Valakinek ellensége nagy vagyon, frigyet annak oly ok alatt adjon, hogy az önnön ereje kezénél maradjon. Pesti Gáb. Mes. 68. (v. ö. attól függ hogy...). Adjurare Hit alat kénszeriteni. Verböczy Istv. diák műszavai. 1. Eskű alatt v. ö. esküvel. A kit az eskü kötelez, átok alatt megeskettem arra, hogy felöletek senkinek semmit ne szóljon. Hóra pórhada 40. Fejvesztés büntetése alatt.

Lén mindennek parancsolat, És nagy szörnyű halál alatt, Hogy kiki mind jobban tudnája, Az kőbábat úgy imádnája. Kat. leg. 168–171.

Átok alatt vagyok, ha vissza nem megyek a kiszabott időre, nagy büntetés vár rám. Arany L. Mes. 167. (v. ö. Hogy lehetne felszabadítani benneteket 'az átok alôl? u. o. 172. Rád száll az átok. Erd. Népd. I. 456.

Más szóval: átok, büntetés, halálfenyegetés, átok alatt többet is jelenthet, mint ez a példa mutatja:

Elmentél s nem bucsuztál el,

Megátkozlak, hogy hervadj el;

Jere vissza, búcsuzzál el.

' Átok alatt ne hervadj el. Vadr. I. 174. Azaz, hogy az átok miatt el ne hervadj, hogy az átok ne okozza hervadásodat.

A helvi értelemből az eszközlő értelembe való átmenetet jól látni a következő példában: Ropog a hó lábam alatt. Vadr. I. 84. Már nem tisztán helyi értelmű, mert egyúttal azt is jelenti, hogy a hó ropogását a lábam okozza. Rajta mulatnak, mint ugrik az ostor alatt. Thewr. J. Tíz csapás. I. A kevés tereh alatt könynyebben megy az ember. Pesti Gáb. Mes. 13. Mikoron igen megvénhedett és fárradott volna egy nagy kötés fa alatt, kit fel nem emelhet vala stb. u. o. 206. Úgy tele lett az asztal drága étellel-itallal, a mi csak a világon van, hogy majd leszakadt alatta. Arany L. Mes. 223. Jer: nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja tükrözetén reszket, s mikor a hold fénye alatt ég. Berzs. 121. Gyakran zengeti itt Arion énekét a hold fénye alatt gerjedező vizen. Berzs. 204. Talpad alatt megnyomodod az oroszlánt, az erdeget. Régi m. költők tára. 222. Helyi viszony ugyan, de az eszköz fogalma rejlik benne. Festőibb mint az hogy "talpaddal" (v. ö. Pályája küzdés; ám de végre talpa alá szegi a chimaerát. Berzs. 244. Talpa alá bétipodá. Vadr. 7.)

Az alárendeltség fogalma szól a következő példákból: Valaki alatt szolgál (Ellentéte: uralkodik hét ország fölött. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 367.)

A mai alattvaló helyett régen így mondták: Az ü alattac valokat. Pécsi L. Sz. Koszor. 1. Az birodalma alatt valockal Zvonar. Post. II. 610 - 613. Kölde követöket, Országokra, vidékökre, Birtoka alatt valókra. Kat. leg. 110-2. (v. ö. Hajtsuk birtokunk alá Dévát. Hóra pórhada. 26. soc nemzetéket alazot vala ô urasaga ala. Bécsi cod. 7, 2.) A mai szólásmódba való átmenetet mutatja alatta valóit. Pázm. Pr. 1100. A 18. században már úgy mint most: alattvalóit, Csúzy. Tr. 696. (Mátyás Fl. szerint magyar nyelvtört. szót.

ALATT. 299

31. s 32. Moln. Alb szótára mondja: Alatvalo, Inferus, Vilis, Ignobilis. — Subditus, Jobagy, Alatta valo.) Annakokaért mikoron immár Aesopus Zenas birtoka alatt volna. Pesti G. Mes. 11. mendénéc te tőruéned alat légenec. Bécsi cod. 9., 12. Ezeket saját lovain kiküldte volt a keze-alatti falukba. Hóra pórhada. 9. De rosz kertészre akadtam, keze alatt elhervadtam. Erd. Népd. II. 19. (Nem azt jelenti itt, hogy a kezében, hanem azt, hogy a gondviselése alatt.) Itthon hagyjatok mindent bezárva, az örzők gondviselések alatt. Hóra pórhada. 15. Nagy örizet alatt van. Arany L. Mes. 14.

Ilyenekben: Mátyás király alatt, Hunyadi alatt sat. az alárendeltségi értelem idői értelemmel párosul: Majd felkelnek alattad is oh József! nagyanyád Trézia bajnoki. Berzs. 133. (Ebben: Mindenic ala adanac harmicz ezer embert hadra alkalmasokat. Szék. J. Chron. 150. b. még tisztán megvan az alárendelési értelem.) E nép, mely Hunyadink alatt a legkevélyebb polcra emelkedett. Berzs. 168. E nép csatázott nagy Hunyadink alatt, mikor kevély Bécs tornya lerontatott. Berzs. 187. Kenzatec Poncius Pilatusnac alatta. Corp. gramm. 104. Az kínt kedeg ez dicseséges szíz szent Katerina szenvedé pintek napon, harmad hórán, Maxencius császárnak alatta stb. Kat. próz. leg. 256. Lágy pásztor alatt gyapjat hullat a farkas. Példab. 5003. (Így is mondják: Szelid pásztor mellett gyapjat hullat a farkas.) Rosz csillag alatt lett. Példab. 1251. Sem más lányka kacér szeme fel nem bontja Dudim! rózsabilincsemet, mely még szép fiatal korom boldog napja alatt összeszövött veled! Berzs. 162.

Valamint az égi testek, melyek szerint az időt mérjük, fölöttünk vannak: úgy magát az időt is a nyelv fölöttünk múlónak képzeli.

Az idői értelemben vett alatt németűl vagy zu, vagy binnen, vagy während:

Már négy bús kikelet látta siralmait S lassanként kihaló kellemit, a midön Egy bús óra alatt ajtaja megnyilék

S a régen siratott karja közé rogya. Berzs. 213. (németůl: zu einer traurigen stunde). Ilyen munkát két

óra alatt el nem végezhet. Erd. Népd. III. 221. Kért tölle három napi szabadság és várakozás időt, hogy annyi idő alatt tudja csak megmondani, hol van a drágalátos gyűrű. Arany L. Mes. 256. Híre négy, öt napok alatt mindenüvé elrepül. Hóra pórhada. 27. (németül: binnen zwei stunden, binnen vier, fünf tagen sat.). Egész idő alatt, während der ganzen zeit, die ganze zeit hindurch. Gyakran bölcs szavait hallani elmenék barlangjába vidám gyermekidőm alatt. Berzs. 211. Az említett napok lefolyása alatt. Hóra pórhada. 35. Vacsora alatt a kopac király megkérdezé az utazó királyfit. Népk. gy. I. 365. Édes anyámnak tünődése alatt az ötlött eszébe, hogy stb. Hóra pórhada. 12. Utazásunk alatt u. o. 41. A ki még az út alatt kiszökött a papirosból. Arany L. Mes. 238. (v. ö. unterwegs). Egy füst alatt. Arany L. Mes. 201. Azon füst alatt. Ball. Példb. 2649. (E kitételről bövebben Nyör I. 41. és 42. E helyre nézve pótlólag meg kell jegyeznem, hogy Jerney, Nyelvkincsek 165. lap. ezt mondja: "Lap 165, szelet 2, sor 23, álló Füstpénz szóra nézve Érdy János Cornides Dániel eredetiből vont kézirata után kinyomozá, mikép Fekepénz, azaz Fékpénz olvasandóa Füstpénz helyett." Egyébiránt l. Corp. iur. I. 217. és 354.)

Alatt helyett régen azt is mondták hogy aljában: Embereknek fiai kedeg te zarn'adnak fedezese all'aba remenkednek, sub tegmine alarum tuarum sperabunt. Döbr. cod. 72. (Mátyás Fl. tört. szót. 30. v. ö. bőr allyai tetű Miskolczi Gáspárnál 1702. Nyör VII. 30.)

A mostani szójárás szerint: a hegy aljában és a hegy alatt; a fa aljában és a fa alatt; a kapu aljában és a kapu alatt. De más értelmű: bebujna a kapu alatt, a kutyabejáráson. Népk. gy. 386.

Mindezek után még ezt a két kifejezést kell szóba hoznom: kéz alatt és e szó alatt azt értem.

Kéz alatt van, a mivel foglalkodunk (Szilády Áron, Régi m. költők. I. 246. "A kezünk alatt levő sorban aligha ez az eset");

k e z ü n k a l a t t van, a mi kez ünkre, a mi ránk van bízva. Példát már föntebb idéztünk. (V. ö. e' szem búza se veszne ê a keze alô'. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 410. 413.)

301

Ilyen változatlan alakban: kéz alatt megfelel a német unter der Hand-nak. Aligha nem germanismus. A magyar azt mondja ilyenkor: kézből v. suttyomban.

Valamint ez, úgy e szó alatt is idegen eredetűnek látszik. A latin sub hac voce, a német darunter verstehen gyanússá teszi; de még gyanúsabbá teszi az, hogy a törzsökös magyar észjárás ez esetben épen az ellenkező terminussal él. Míg a latin és a német alatta, a magyar rajta ért valamit. Péld. Az eben az telhetetlen embert érti. Pesti Gábor Mes. 28.

Végre megemlítjük, hogy Ballagi csak alant-ot ismeri igehatározónak; de alatt-ot nem; pedig a NSzótárban külön czikk szól róla: "Alatt (al-att) ih. Alább levő helyen, lent, ellentétes fönn vagy fönt. Személyrag. -am, -ad, -a. Én alatt leszek, te pedig fönn. Alatt sár van, fönt pedig nap süt. Alatt vizes a gabona, föld, fü, fönt pedig száraz. Alatt is fönt is sok hiba van". Megtoldjuk még ezen erdélyi példabeszéddel: Fenn karicsál s alatt tojik meg.

P. THEWREWK EMIL.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

VII.

Ha méltán hibáztattuk a szerkesztőket azért, hogy nevesebb íróinkat átkutatni elmulasztották, s hogy nem csekély számú szót kihagytak szótárukból, a melyek belevalók volnának, jóval inkább hibáztatnunk kell amaz eljárásukért, hogy más részről tetemes számú oly szókat is beleiktattak a szótárba, a melyeknek fölvétele egyáltalában nem igazolható.

Ezek közé tartoznak

1) Az elvont gyökerek s gyökérelemek. Még ha oly helyes volna is a gyökereknek e megállapítása, a mint nagy részében nem az, még akkor sem volna egészen igazolható külön rovatba iktatásuk egy oly szótárban, a mely a nagy közönség számára készült. Ezek egy külön, egyenest a tudomány czéljaira szerkesztett szótárba

valók. A NSz. elvont gyökereinek értékéről majd utóbb lesz alkalmunk szólani; most csak azt mutatjuk ki, mily nagy s haszontalan terhelék az, a melyet fölvételükkel munkájukra akasztottak. Csak egy kötetet veszünk, a harmadikat. Ebben a következő elvont gyökereket s győkérelemeket találjuk, a melyek külön szórovatot alkotva, hosszabb vagy rövidebb magyarázattal vannak kitoldva: i, ib, icz, id, if, ifj, ig, ih, ik, il, ill, in, incs, ind, ingy, inka, ip, ir, irg, isme, isz, ít, iz, izz, í, íg, ír, ít, ív; j, jajd, ját, jer, jér; k, ka, kab, káb, kacs, kacz, kad, káf, kaff, kagy, kah, kaj, kajcs, kajf, kajm, kajsz, kajt, kal, kall, kál, kalap, kam, kám, kamm, kamp, kány, kan, kancs, kand, kany, kap, káp, kar, karam, karaty, karcs, karcz, kas, kast, kást, kasz, kász, kat, katy, káty, kav, káv, kaz, káz, ke, keb, kecs, kecz, ked, kef, kel, kem, ker, kér, kes, kés, kesk, kesz, ket, kety, kev, ki, kics, kigy, kil, kiv, ko, kó, kob, kób, kocz, kod, kodor, kof, kók, kol, kól, kolt, kom, kon, kond, kont, kony, kop, kopp, kor, kór, korcz, korny, kosz, kósz, kot, kót, koty, kov, kö, köb, köcs, köh, kök, köl, kölcs, köny, könny, köp, köpp, körny, kös, kösz, kub, kucs, kucz, kud, kuh, kuk, kul, kum, kuny, kur, kurj, kusz, kut, kuty, kü, kür, küz; l, la, lab, lád, laf, laj, lan, lank, laz, le, leb, lecs, led, lef, leg, lek, len, lep, lety, lev, li, lib, libb, lics, lid, lif, lik, lin, lity, lo, lob, lób, lód, lok, loty, lö, löb, löcs, lőd, löty, lu, lug, lü, ly.

E szerint a szógyökerek száma, a melyek külön rovatot alkotnak, mind a hat kötetben körülbelül ezerkét-százra rúg, s a hozzácsatolt magyarázatokkal megközelítőleg hat ívet foglal el.

2) Azok az egységes szók, a melyek két vagy néha több önálló rovatban is mint külön szók szerepelnek. Ilyenek, hogy csak mutatványokat adjunk belölük: Fél, föl, az első másfél hasábnyi, a második húsz sornyi magyarázattal Pérget: "(pér-ég-et) gyak. áth. m. pérget-tem, -tél, -étt, par. pérgess. Eszközli, hogy valami peregjen. A kanászok ügyesen tudják a botot, baltát pergetni. Pergeti a nyelvét" — pörget: "(pör-ög-et) áth. m. pörget-tem, -tél, -étt, par. pörgess. Kerék-, karika-féle testet forgat, vagyis eszközli, hogy pörögjön. Botot, baltát ujjak között pörgetni. Nyelvét sebesen pörgeti."

Pergel: "(per-eg-el) áth. m. pergelt. Valamely testet lágyabb tűznél pirítgat, sütöget. Húst, káposztát pergelni". - Pörgöl (pörög-öl) gyak. áth. m. pörgöl-t. Lassú tűzön pirít, sütöget valamit. Szalonnát, paprikást, tésztaételt pörgölni". Pérgélt: n(per-eg-el-t), mn. tt. pergelt-et. A mit lagy tüzön bizonyos móddal megpirítottak, sütöttek, éldelhetővé tettek. Pergelt szalonna, pergelt hús". - pörgölt (pör-ög-öl-t) mn. tt. pörgölt-et. A mit lassú tűznél megpirítottak, megsütöttek. Pörgölt szalonna, pörgölt hús, csibe, bárány. Leány, lyány, az első egy egész, a második majdnem félhasábnyi magyarázattal. Lik: "fn. tt. lik-at, harm. szr. -a vagy -ja. Kicsiny. likacs v. likacska. Altalán minden nyilás, mely valamely testbe mélyed, vagy rajta keresztül hat. Némely ilyetén nyilásoknak, pl. az emberi testben külön neveik vannak, mint: orr, fül, száj; de gyakran a lik mint jelző hozzájok tétetik, pl. orrlik" - lyuk: "fn. tt. lyuk-at, harm. szr. -a v. -ja. Kicsiny. lyukacs és lyukacska. Mélyedés vagy nyilás valamely testben v. testen. Orrlyuk. A nyelvühkben divatozó hasonlat szerént választó vonalt lehetne húzni a lik és lyuk között, ha t. i. liknak neveznők a kisebb, lyuknak a nagvobbféle mélvedést vagv nyilást". (No már uraim, akárhogy és akármennyit gáncsoskodunk is a felsőbb nyelvészet-tudomány ellen, de azt az egy érdemét meg kell adnunk neki, hogy van leleményesség benne. "A lik és lyuk között egy választó vonal = kisebb nyilás és nagyobbféle mélyedés!" Mekkorát nyer ezzel szabatosságban nyelvünk! Tik lesz apró, tyúk vén baromfi; ihász az olyan kölyökforma, juhász pedig a már megcsontosodott juhpásztor, sat.) Vegyük hozzá még, hogy bár, a mint láttuk, a lik alatt a likacs és likacska, a lyuk alatt pedig a lyukacs és lyukacska külön, tehát mind a kettő kétszer mint deminutivumok elöfordulnak, azért még harmadszor és negyedszer is találkozunk velük mint önálló czikkekkel a lik és lyuk sorozatban: "likacs, (lik-acs) kicsiny, fn. tt. likacs-ot, harm. szr. -a v. -csa. Apróbbféle kis lik, pl. melyet tűvel, árral szúrnak, vagy a molyok rágnak. Így nevezhetők az állati bőrön levő hézagocskák, melyek által a test kipárolog" lyukaes: n(lyuk-acs) kicsiny. fn. tt. lyukacs-ot, harm. szr. -a v. -csa. Aránylag vagy magában véve kis lyuk. Különösen az állati bőrökön azon igen szűk és szabad szemmel

alig látható nyiláskák, melyeken által a test kipárolog s az izzadság kiszívárog". Külön czikként állanak továbbá s ugyanazon szavakkal vannak magyarázva egy részről a likacsos, likacsosság, más részről a lyukacsos, lyukacsosság. Képzeljük hozzá ezekhez azt a nagy szósereget, a mely különösen az é ö, s gyakorta az o u, ö ü váltakozhatása következtében párosával van meg nyelvünkben, minők: pér pör, pédér pödör, locskos lucskos, dől dűl, a melyek az egyes betűk végéhez csatolt czikkösszegben nagyobbára mind számot tesznek, s alkothatunk némi fogalmat magunknak arról, mekkorát csökkenne az a fönnen hirdetett 110,784-nyi czikk, s mennyire megsoványulna az a hat vaskos kötet, ha csak az e pont alatt megemlített fölösségek kimaradtak volna belőlük.

3) Ragos, alkotós, s különösen az oly képzőkkel készült szók, a melyek kivétel nélkül minden egy fajú beszédrészhez járulhatnak, s a melyek az egyiken épen azt a jelentésmódosítást viszik véghez, a melyet a másikon. Ilyenek: urat, uram; vék (vevék), vők (vevék), vőm v. vém (vevém), vől (vevél), vőnek (vevének) — esztendőre; hajnalban; alkalommal; alkonyatkor, tavaszkor; télen; nemesen, némán, erősen, gondosan; délig, ideig, csordultig, fogytig testvérűl (szereti), gyermekűl (felfogad, pityereg), bolondúl (megjárta), ebűl, istentelenűl, itlanúl – kisebb, hosszabb, könnyebb – tűrő, rezgő, nyúzó, uszó, utazó, bontó, csavargó, csepegő, alvó, evő, ivó – repedt, sodrott, vert, védett, tűzött, törött, titkolt, tévesztett, olvasztott, nyilt, mohosult – alva, csoszogva, incselkedve, kérkedve, lappangva, rögtönözve dicsekvőleg, megközelítőleg, roszkedvűleg, késedezőleg, kiválólag - ehetik, érthet, érezhet, tehet, lehet, járhat; ehető, érthető, érezhető, tehető, lehető, járható; ehetlen és ehetetlen, érthetlen és érthetetlen, érezhetlen és érezhetetlen, tehetlen és tehetetlen, lehetlen és lehetetlen, járhatlan és járhatatlan – csattanós, csipős, csuszós, fityegős, fojtós, futós, hajlós, hasadós – városi, erdei, mezei, tengeri, égi, földi – könnyűség, nehézség, jóság, konokság, bátorság, szépség; jóságos, bátorságos, szépséges – támadás, uszás, álmodás, szántás, irás; hajózás, dobolás; legénykedés, czifrálkodás, állhatatlankodás, sat. sat. Hogy tiszta képet sze-

rezzünk magunknak arról, hogy az e rovatba eső szók összeségével mily rengeteg sulvú terhelékkel tömte meg egészen szükségtelenűl és haszontalanúl a szerkesztőség a szótárt, néhány példát kell fölvilágosítás végett bemutatnunk. Tudva van, hogy szótárunk az utasításhoz ragaszkodva a szók jelentését legnagyobb részt körülirással határozza meg. Ebből következik, hogy bizonvos kategoriabeli szók jelentésének meghatározásában csupa, folytonos ismétlést hallunk; mert a mi az egész osztályról áll, az újra minden egyes tagnál külön el van mondva. Példák. a) Módhatározók: "nemesen: nemes módon, nemes érzéshez, gondolkodáshoz illően; asszonyosan: asszonyi módon, szokás szerint, asszonyi természettel; asszonyiasan: asszonyias módon, szokás szerint; urasan: úri módon, urak szokása szerint; úriasan: úrias módon, úri szokás, divat szerint; félénken: félénk módon, bátortalanúl, félve; bátortalanúl: félénken, gyáván, magában nem bízva; gyáván: igen félénken, minden bátorságot nélkülözve; pulyán: hitványan, alávalólag, gyáván; resten: tunván, lomhán, lustálkodva; restűl: rest módon, tunyán, lomhán; tunrán: lustán, lomhán, henvélve; lustán: lusta, tunva módon; lomhán: lomha, tunya módon" sat.; b) Nomina agentis: nevő: a ki vagy a mi eszik; a mivel, a miröl, a hol eszünk; személy, ki eszik; mosdó: a ki vagy a mi mosdik; miben, vagy mivel valaki mosdik; író: a ki ír valamit; a mivel, vagy a min, vagy a mire írnak; általán személy, ki valamit ír; dolgozó: a ki dolgozik; dolgozáshoz való, kellő, szükséges; a hol dolgozni szokás". c) Nomina actionis és acti: "(ácsol: ácsfejszével farag, ácsművet készít;) ácsolás: ácsfaragás, ácsmunka készítése; ácsolat: ács által kifaragott, bizonyos czélra idomított; (csavar: valamely szilárd testet tengelye körül forgat, teker;) csavarás: körültekerés, valamely szilárd testnek erőfeszítve való forgatása saját tengelye körül; csavart: a mi görbére, gúzsalakúra van fordítva, tekerve; (érdemel: tettei által valamely jutalomra, hálára, dicséretre vagy feddésre méltóvá teszi magát;) érdemlés: cselekvés, melv által érdemet szerzünk, valamely hálára, jutalomra vagy feddésre, büntetésre méltókká leszünk; érdemlett: a mihez tettünk jogunk, igényünk van, a mi bennünket méltán ér, illet, a mit megszolgáltunk; (füstől:

füstöt ereszt, füst fejlődik ki belőle; átv. gőzölög párolog; valamit füsttel, különösen illatossal betölt; füst által izletessé, tartóssá tenni;) füstölés: állapot, midőn valamiből füst feilik ki, vagy átv. midőn gőzölög, párolog; cselekvés, melynél fogya füst által valamit illatossá, vagy izletessé, vagy tartóssá teszünk; füstölt: füst által edzett, elkészített, éldelhetővé, izletessé, tartóssá csinált". sat. S hogy teljesen kiegészítve álljon előttünk az e rovatban festett kép, a czéltalan térvesztegést és költségpazarlást mutassa be a következő idézet: "retten, retten (rett-en); rettenés, rettenés (rett-en-és); rettenet, rettenet (rett en-et); rettenetes, rettenetes (rett-en-et-es); rettenetesen, rettenetesen (rett-enet-es-en); rettenetesség, rettenetesség (rett-en-et-es-ség); rettenetlen, rettenetlen (rett-en-etlen); rettenetlenség, rettenetlenség (rett-en-etlen-ség); rettenetlenűl, réttenetlenűl (rett-en-etlen-ul); rettenhetlen, réttenhetlen (rett-en-het-len); rettenhetlenség, réttenhetlenség (rett-en-het-len-ség); rettenhetlenül, rettenhetlenül (rett-en-het-len-ül); rettent, rettent (rett-en-t); rettentés, rettentés (rett-en-t-es); rettenthetetlen, rettenthetetlen (rett-en-t-het-etlen); rettenthetlenség, rettenthetetlenség (rett-en-t-het-etlen-ség); rettenthetetlenűl, réttenthetetlenűl(rett-en-t-het-etlen-űl); rettentő, rettentő (rett-en-t-ő); rettentően, réttentően (rett-en-t-ő-en); rettentőkép, réttentőkép (rett-en-t-ő-kép); rettentőleg (rett-en-t-ő-leg); rettentőség, rettentőség (rett-en-t-ő-ség)". Egészítsük ki még e rovatot az itt ugyan hiányzó, de más igéknél majd mindenütt föltalálható következő származékszókkal: "rettenhet, rettenhető, rettenhetős, rettenhetőn, rettenhetőség, rettenhetősség, rettenő, rettenően, rettenőleg, rettenős, rettenőség, rettenősség, rettenősen, rettenőleg, rettenőül, rettenőkép, rettent (igenév), rettenten, rettentség, rettentett, rettentetten, rettentettség"; s képzeljük ezeknek mindegyikéhez a minden egyes, ugyanazon kategoriabeli szónál váltig ismételt efféle magyarázatot: "rettentés: cselekvés, illetőleg hatás, benyomás, mely valakit rettentővé tesz", vagy: "rettenhetlen: ki nem szokott megrettenni, ki a veszélylyel bátran szembeszállni képes" sat., s ha nem érik bennünk meggyőződéssé az a nézet, hogy az idézett mutatványok tanúsága szerint a NSzótárban annyi a fölös anyag, hogy kihagyásával s czélszerű beosztással két kötetet aligha meg nem lehetett volna takarítani, akkor nem lehetünk a helyes gazdálkodásnak öszinte barátjai.

4) Az összetett szók. Csak néhányat s általános vonásokban mutatunk be: disznófül, répamag; lólopás, serkészítés; kőárus, kisszék; ide tartoznak a jól-rosszúl képzőkként használt következő szók: beli, való, volta, szerű, kép, dús, gazdag, bő, szegénr, szűk. Ha a fül jelzős összetételei közül szükséges a disznófület, s a mag-éi közül a répamagot mint külön szókat a szótárba iktatni, akkor ép oly szükséges szók a kutya- ló- macska- rókamedve fül, szóval az egész állatvilágé; s szükségesek lesznek a kutyafej, lófej sat., kutyanyak, lónyak sat., kutya szem, ló szem sat. sat.; hasonlóképen a kukoricza- repcze- szilva- alma- dinnye mag sat., almahéj, dinnyehéj sat., almabél, dinnyebél sat. almaíz, dinnye í z sat. sat. Ha szótárba valók a lólopás, serkészítés, akkor belevalók egyszersmind a lóvásárlás, -ajándékozás sat., a serszállítás, -ivás sat.; s viszont a szőlő- pénzlopás sat., ruha- hajó készítés sat. Szóval ez alapon külön czikkbe fölveendő a) minden egyes fönév minden lehető jelzőjével, b) ugyancsak minden arravaló név a képzős természetű s föntebb elsorolt beli, való, volta sat. szókkal való kapcsolatban, s c) minden cselekvő- és cselekvésnév minden képzelhető alanyával és tárgyával. Hogy e lehetőségek egész teljességükben nincsenek meg a szótárban, azt csak a benne uralkodó s mindenütt nyilatkozó tervtelenségnek és következetlenségnek köszönhetjük; de hogy mindamellett mily rengeteg halommal szaporítják a hiába való, fölös szótári anyagot, arról mindenki első tekintetre meggyőződhetik, a ki csak néhány olyan szót szemügyre vesz, a minök: idő, vas, réz, vég, rend, kutya, jó, rosz, sok, kis, köz sat.

Majdnem szükségtelennek tartjuk megjegyezni, hogy kifogásunk az imént elszámlált kategoriákba tartozó ama szókra nem vonatkozhatik, a melyek eredeti functiójuk elgyengülésével idő folytán új, külön jelentés kifejezésére vállalkoztak, minők: adó, csipedett, tojás, pokolvar, pofonfelejtés, rászed, elszámít sat.

5) A helységnevek. Ezeknek czéltalanságáról már birálatunk kezdetén részletesen szólottunk, s e helyütt csak annyit említünk meg, hogy szintén tetemes számmal járulnak szótárunk tekintélyes czikkmennyiségének öregbítéséhez. — Hogy a többi helynevek (dülök, erdők, erek sat.) s a családnevezetek beiktatása az utasítás követelése ellenére is nagyobbára csak puszta jó szándék maradt, azért csak köszönettel tartozik a közönség a szerkesztőségnek.

Ha immár mind eme kimutatásunk alapján megteszszük számításunkat, aligha nagyot mondunk, midőn azt állítjuk, hogy egy részt kellő általánosítással, más részt az elszámlált fölösségek kihagyásával az önálló czikkek száma két harmad résznyivel, a szótárbeli anyag pedig legalább is felényivel megapadna.

SZARVAS GÁBOR.

A HEGYNEVEKRÖL.

A végével akarom kezdeni czikkemet, azzal, hogy felkérem a t. nyelvör urakat, illetöleg a Nyelvör dolgozó társait és olvasóit, hogy a talán nem helyes adatokat helybeigazítsák, leginkább pedig arra, hogy a magyarázattal bővített helynevek (hegy- és völgynevek sat.) gyűjtéséhez mi hamarább hozzájáruljanak.

Most pedig elmondom, mily úton jutottam ezen czikk megirásának gondolatára. Meg kellett próbálkoznom egy franczia földrajzi munka fordításával: a Természettud. Társulat megbizásából lefordítandó "A föld" czímű munkáéval Réclustől. A szerző e művében panaszkodik, hogy a művelt nyelvek mennyire szegények a hegyek különféle alakjainak megnevezésében; mert minden hegynek az időjárás, geologikus természete sat. következtében más-más külseje van; s azt mondja, hogy az alakot legalább nagyjából egy-egy névvel kellene összefoglalni, ha nem tudunk minden egyesre külön szót; de még ez sem történik. Megmondja az okát is. Az irodalmi nyelv rendesen a nagy városokban fejlődik és művelődik, mert a tudós világ ott tartózkodik, s mert a nép ott intelligensebb, már pedig a nagy városok rendesen lapályos vidéken fekszenek, tehát a hegyek egyes alakjainak megnevézése itt nem történhetik, s így hiányos is. Felemlíti azután, hogy a Pyrénéek és Alpok lakóinak nyelve sokkal gazdagabb e tekintetben, mert a hegyek között lakván a nagy magaslatok szemlélésében képezik nyelvüket, s náluk akadunk is a legváltozatosabb nevezetekre; s az ily rendesen találó nevezet jellemzi is a hegynek alakját.

Francziára, németre s a többi nyelvre állhat ez a panasz, de nem a magyarra; nálunk egészen máskép van a dolog. Franczia, német ember nem érti a paraszt nyelvét (a patois-t); s ez is csak magyarázatra tudja, hogy mit akar a kaputos ember; s ha jól akar beszélni az anyanyelvén, akkor ne beszéljen az anyja nyelvén, hanem könyvből tanulja. Nálunk nem így van. Mi jól megértjük a paraszt embert s ő is meg minket; s ha jól akarunk magyarúl beszélni, nem szükséges épen forgatnunk a grammatikát, sem regényekből tanúlnunk a magyarságot; hanem kimegyünk a köznép közé; ott a zamatos, humortól duzzadó parasztnyelven is megtanúlhatunk, s a mostani viszonyok közt különösen ott tanulunk meg beszélni. Nekünk vannak is szavaink a hegyalakokra; de gazdagságunk daczára szegények vagyunk; csakhogy nálunk más a baj. E baj pedig kettős: 1) A gazdag szókincset nem használjuk fel, nem merítjük ki kellöen, hanem rendesen beérjük néhánynyal e kifejezések közül. 2) A használatban levőket is derűre-borúra értelem s megkülömböztetés nélkül alkalmazzuk, s bármelyik kaptára ruházzuk.

Mindkettő áll a népnyelvre ép úgy, mint az irodalmira.

A mi az első pontot illeti, majdnem kizárólag koptatjuk a a csúcs szót mindenféle magaslatra; továbbá a tulajdonképen nem is hegyet jelentő tető, és az igen tágértelmű általános hegy szót; de még a kő nevet is mindenféle alakra használják.

A második pontot példákkal akarom illusztrálni.

Hogy mennyire használja a nép összevissza a megnevezéseket, a sok példa közül a leghamarább kezem ügyibe esőt kapom ki. Diós-Györtöl DNyra nem nagy területen a következő hegyneveket lehet egy csomóban találni: Nagy orom, Bosvár tető, Kácsi bércz, Odorhegy, Hosszú gálya, Szilvási kő, pedig e nevek sem a hegyek alakjára nem illenek mindenhol, sem a hegyalakok nem külömböznek annyira, hogy ily különféle neveket . megérdemelnének.

Költöinkböl is csak egyet akarok idézni, Tompa regéiben (137. lapon) ez áll:

"Barlang lakát sok ezer ölre Felnyúló hegyes szirt jelölte";

tehát a szirt csúcsba végződő hegyalakzat; másutt (170) ez van:

"S a csonka szirttetőre Goromba kövárat rakott";

itt meg már a szirt nem csúcsos, de akkor nem is szirt többé;

mert pl. a hegyetörött tű már nem tű. Legyen elég e két példa bizonyítékáúl a létező zavarnak.

Most az a kérdés, hogy lehet segíteni a bajon?

Megpróbáltam a fennemlített műben a hegyek külömböző alakjaira magyar szavakat alkalmazni, és sikerült is találnom; s eljutottam azon meggyőződéshez, hogy nem kell egyéb, mint rendet hozni a dologba, a meglevő szótőkét fölhasználni és kimeríteni és egységet hozva a tárgyba kijelölni a meglevő szónak egyszer s mindenkorra jelentését.

Eddig következő eredményhez jutottam.

Több hegy ha egyűtt van, általánosan hegyláncz-nak nevezzűk: ily általános nevek még a hegylánczolat, hegység, hegyvidék, hegysor, hegycsoport, hegycsomó, havasok, dombvidék. Gerincz a láthatáron vonalban lerajzolódó felső széle a hegységnek. Az egyes hegyeket a mi illeti: a magas hegységek uralkodó emelkedéseit nevezzűk itt különös értelemben csúcs-nak (ilyen hazánk legmagasb pontja a Gerlachfalvi csúcs).

A hegységnek nem legmagasb, de merész, végső nyulványa miatt kitünő magaslatát mondjuk kő-nek (ilyen a Csiki hegységben az Egyes kő).

Az igen csúcsos végü hegy nevezendő szirt-nek (megfelelne a franczia pic-nek).

Ha a hegy felső nyúlványa hosszú élben végződik, legyen taréj a neve (p. o. a Lengyeltaréj hágó); van azután az alakjáról torony-nak nevezett alak (a milyen a Kárbunkulustorony és a Persáni hegységben a Csalatornya).

Kupola lehetne a dôme-alakú hegy neve (a Gutin hegy-ségben).

Erdélyben a magas hegyeket jobbára tető-, tetej-nek nevezik. Ezen hegyek nem csúcsos végüek, hanem széles hátuak (a tetönek ezt a jetentését bizonyítja az 1229-ki oklevélből idézett mondat is: in campo, cujus vocabulum ért ető, Ny. VII. 173.), s a tető nem jelent egyebet, mint a hegynek felső részét, tehát ha azt mondják: felmegyűnk a Csik-Magostetej-re, az annyit jelent, mint a Cs. tetejébe, föléje.

Van azon kivül szarv a mi a német Horn-nak felelne meg. A másodrangú magaslatok megnevezésében még gazdagabbak vagyunk, mi természetesen onnan van, hogy az ily vidéket már jobban lakja magyarajku nép, míg a magasakat a Tátrában szláv, Erdélyben jobbára oláh lakja.

Hegy, oly általános, hogy azt egyaránt, használják a legnagyobb emelkedésre és a homokbuczkára. "Gállya" vagy gálya, hosszan elnyuló, fenn lapos hegyet jelent. Erdélyben úgy

látszik, nem dívik. – Lehet, hogy csak erdős hegyet jelent, mert azonosnak látszik vele az a régi "gaÿ", mely a régi oklevelekben erdőnevekben fordúl elő (Ny. VII. 218.).

Tetétlen a csúcs nélküli magaslat (N.-Körös).

Előhegy és hegyfark a hegységnek végnyúlványa.

Hendeg, határhalom (Sárköz Ny. IV. 419.)?

Nagy-Gát Losoncztól DNyra.

Hegyszemnek nevezném a többitől elszigetelten álló hegyet, Ny. V. 90. szerint a magányos kupolatoknak Piliske a neve. Pilis a barátfején levő tonzurát jelenti, tehát jobban illenék a kopár, tenyészet nélküli hegyre.

Magos p. o. Zsilibes magosa (Losonczon).

Hegyes, p. o. Borhegyese a Hargitában.

Zsomp, így Nagy-Zsomp Felsőbányán (v. ö. csomp).

Csúp, p. o. Nyeres-Csúp az Aranyosmelléki hegységben.

Hát, mely legjobban megegyezik a tetővel; alkalmaztatik hegységre p. o. Cserhát-ra és egyes hegyre is, p. o. Csókahát (brassai h.).

Fej, Nagy-Bükkfej (a Csiki hegységben).

A magasb hegyeken kis kinyulások vannak:

Bércz, orom nem valami külön hegyalak, hanem általánosan csak kinyuló része, csipkézetje valaminek (l. Tájszótár). Nem valószinű tehát, hogy régi oklevelekben Ny. VII. 174. l. szerint "mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent". A bércz szót a kopár, menedékes, szaggatott-falu sziklákra, az ormot a többékevésbbé csúcsosodókra, kúpalakuakra lehetne használni.

Szikla, voltaképen a hegynek anyagát, közetét jelenti, (van Salamonszikla hegy is a Brassai hegységben).

Szirtcsomp, a székelyeknél a kinyulakodó sziklaszálnak a neve (Ny. V. 424.),

Hegybütü, Erdélyben a kerekded, nem hegyesen végződő hegyfokot nevezik így (Ny. V. 377.).

Csonyó, azaz csomó, sziklacsúcs, (székely, Ny. V. 376.), és az általános kőszál, bérczfok, zsúp (v. ö. csúp), búb.

Dombár-nak nevezik Göcsejben a lejtős hegyet.

Még kisebb emelkedések:

halom, domb, böczök, buczka,

dörömb, dombos hely, se magas, se sík (Ny. II. 137.).

görcz, kis domb Somogyban (Ny. III. 141.).

gubarcz, dombocska, Dunán túl (Ny. V. 180.).

csúp, kis kerek domb, székely. (Ny. V. 376.)

ponk, dombnál kisebb emelkedés (székely, Ny. V. 424.; "sórok domboru ponkján" áldoznak a magyarok Horvát E. Árpádjában).

Sok hegység és hegy a rajta levő tenyészettől veszi nevét p. o. Bükkhegység. Cserhát; vagy valami történeti eseménytől, mint állítólag a Vértes; de még több van, mely valami hozzá hasonlító test alakjától veszi nevét: Főkötő, Kis-Harang, Nagy-Harang, Czukorsüveg, Szénvonó, Halálfej hegy, Királyorr, Szénaboglya, Toronhegy, Sátorhegy, Bordabetű stb.

A hegyek lejtőire (lejtő, löjtő, lötő, lőttő) külön nevek:

oldal, p. o. Erös oldal (Sz.-Szt.-György);

mály, van ily nevů hegy is: Mézes mály;

part, p. o. Nyulas partok (Losonczon);

Cser, hegyoldal, hegytető, hajdan valószinüleg cserfás hely (Moldva, Ny. V. 378.);

ereszkedő, és kapaszkodó;

lonka hegyoldalban lépcsözetesen emelkedő tér, alatta, fölötte meredek hegy (szék. V. 377.; szótáraink szerint lanka a. m. fönsík v. pedig bozóttal benött hely: v. ö. lankás).

A hegyek közt magosan fekvő lapálynak Tettye a neve (Pécs Nv. IV. 335.).

Láz, Udvarhelyt fensíkon levő legelő; Ny. 377. szerint = fensík.

Meg kell még említenem, hogy havas alatt Erdélyben nem értenek örökös hóval borított hegyet, hanem magas hegyen fekvő legelőt.

Jövöre a völgyekröl.

RÉVÉSZ SAMU.

🏂 z orthologia ügye névy lászló stilisztikájában.

III.

A 14. lapon az egy-röl ez van írva: "A határozatlan .egy' használatában szintén gyakran követjük a német nyelvet az ilyenekben: úgy bánt vele, mint egy ellenséggel; nem egy kert ez, de egy cipruserdő, egy rengeteg." sat.

A magyar nyelv az egy-gyel vagy határozott egységet jelöl, pl. egy gondolat bánt engemet, vagy néha a valamely, bizonyos helyett használja, mint ebben: volt egyszer egy ember, sat.

Itt először is ha a határozatlan egy-et használják németesen. nem orvosság arról beszélni, hogy a határozott egy-et, helyesebben számnévi egy-et jól használja a magyar; mert először ezt semmiféle nemzetség sem használja roszúl, még csak az

egyet kettönek nem nézi; másodszor a határozott egy semmi esetre nem határozatlan egy. Az előbbi számnév, az utóbbi névmásféle, igazi névmás, mely synonym ezekkel: valamely, bizoyos, némely, vagy előszócska, mint a német ein, eine. ein. E két utolsó minőségében érdekelhet itt az egy bennünket.

Némelyek úgy vélekednek: ha van határozott articulusunk, pedig van. s nagyon is pazarúl élünk vele, úgy hogy túlteszűnk vele a németen is, pl. az apám, az anyád, a Pista, a Józsi sat. hát határozatlannak is kell lennie: ámbár az ily előleges deductiók a tapasztalat ügyében ritkán űdvözítenek; mások csakugyan azt mondják: a magyar a határozatlanságot különösen nem jelzi; ha a dolog nincs határozottnak tüntetve, eo ipso határozatlan. Adhuc sub iudice lis est.

Szerény véleményem szerint a határozatlanság vagy általánosító, s az egybefoglalás, összegezés utján halad a minden felé vagy különösítő, s a kivételezés útján jut egy-ig, Mikor a határozatlanság fölfelé való, vagy az a kármely. bármely a biztos jel, akkor nem szabad az egy-et használni; de lehet minden jegyet mellözni, vagy a határozott általánosság nevében az a, az mutatót alkalmazni. Mikor ellenben a határozatlanság a különösítés útján van a határozott egy-felé, akkor a magyar nyelv a valamely, bizonyos, némely szavak helyett igenis használja az egy-et, és ugyan mellözhet is minden jegyet; de a határozó a, az-t semmikép sem alkalmazhatja.

Tehát a magyar határozatlan egy functiója nem oly nagy körü, mint a német ein, eine, ein articulusé: nem szolgál az akármely = irgendein, hanem csak a valamely, bizonyos = ein gewisser synonymájaképen. Pl. joggal rójja meg Névy az ily beszédet: Úgy bánt vele, mint egy ellenséggel; mert németül jól van: er behandelte ihn, wie einen feind, de magyarúl csak így lehet: úgy bánt vele, mint ellenséggel, vagy, az ellenséggel, vagy, akármely, bármely ellenséggel; nem lehetne mondani: mint bizonyos, némely stb. ellenséggel; legalább kétségtelen, hogy így a mondat mást jelentene, olyasmit, a mit vele rendes körülmények között jelenteni nem lehet, és nem szokás. De szerintem ezt a mondást már nem helyesen rótta meg Névy: nem egy kert ez. (a konstantinápolyi temető) de (roszul a hanem helyett!) egy cipruserdő, egy rengeteg stb., mert itt az egy nem az általánosító bármely, hanem a különösítő valamely, bizonyos stb. helyett van; és valóban; ha mondhatjuk is de nem cípruserdő ez; de nem mondhatnók: nem a cipruserdő ez stb.

Ezek szerént Névynek szabatosan így kellett volna szólnia: Ha a magyarban a német ein, eine, ein-t akármely, bármely sat. szóval is fordíthatjuk, semmi esetre sem fordítjuk egy-gyel, ha a határozatlanságot különösen ki akarjuk tüntetni; mert ha nem, akkor mind a két értelemben bátran fordítatlanúl is maradhat. Vagyis: egy a magyar név előtt csak akkor állhat, ha oda a, az semmi módon sem tehető.

Így végzi Névy az egy-re vonatkozó tanítását: "Azonban előfordul úgy is, mint sulyosító, jelzövel kapcsolatban, melynek utána áll." Ezt így kell megjavítani: melynek t. i. jelzönek utána is állhat; mert állhat előtte is: söt okvetlenül úgy kell lennie, ha több jelző van. vagy ha a jelzöt is előbb határozások illetik; pl. egy derék, művelt ember; egy talpig becsületes ember; egy végkép elvetemült teremtés. Ezek furcsa egy ember. szép egy állat, helyre egy legény minden esetre kiválóan eredetiek.

15. l. "A felett csak távolábbi viszony jelölésére alkalmas." Mi ez a távolabbi viszony? Én azt gondolom, a felett nem fejezhet ki tárgyi vagy oksági viszonyt, hanem csak betüszerinti értelmében physikai helyet; pl. kesereg anyja halála felett, nem jó anyja halálán helyett; a felett tünödik, azon tünödik helyett. Ellenben: a madarak a vár fölött vonulnak el; sírja fölött enyeleg suttogva az alkonyi szellő, helyesek.

U. o. "Hibás szólásmódok: Tolla által keresi kenyerét, e h. tollával; könyei által meglágyította a zsarnok szivét, e h. könyeivel." Igaz. hogy a szólások hibásak; de azt is meg kellene mondani, kivált tanuló gyereknek, hogy hát miért hibásak? Az által-os név mindenütt eszközhatározó; hát az által eszközhatározónak nem helyes, hanem helyes a -v a l. -v e l.

De igy ezek is helytelenek: általad jutottam szerencsémhez; keresztül vitte barátjai által sat.; s így javitandók: veled jutottam szerencsémhez: keresztűlvitte barátjaival. De az utolsó két -val, -vel már nem eszközt, hanem társaságot jelent! Hát mi a különbség ezek és az előbbiek között? Hogy amott dolognevek szerepeltek, itt meg személynevek. Ebből azt tanuljuk, hogy az által dologi eszközök után nem tehető -val, -vel helyett; de személyi eszközök után igen, kivált ha az eszközt a társaságtól kell megkülönböztetni. A hol ily kétértelműség nem forog fenn, ott személynevek után is jobb a val, vel, pl. a főkapitány az alkapitánynval a pandurokat megdorgáltatta, e h. alkapitány által; saját a tyjával intettem, e h. atya által. Névynél ez a példa is előfordul: "barátom által értesültem a szerencsétlenségről, e h. barátomtól." Itt a ,barátom által' helyes, ha barátom volt értesülésem eszköze. A "barátomtól" kifejezés inkább okot jelenthet, vagy pedig passivvá teszi a mondatot, így: barátomtól értesíttettem.

Érjük be ebből ennyivel; vessünk inkább egy pillantást Coriolanusra!

Én a magam részéről már elvileg is hetytelennek tartom a magyar stilus példájakép fordításokat adni. Eredeti kifejezés leginkább eredeti gondolatra illik. Az absolute legjobb fordítás sem elég jó a jó stílus mintájának. Ha nincsenek jó stílusban írt eredeti magyar műveink, akkor ne írjunk magyar stilisztikát; mert ez filius ante patrem lenne.

Névy így ír könyve előszavában: "A fordítás a Hoffmannféle "Classiker-Bibliothek" (Eduard Eyth) német szövege nyomán történt, nem állván módomban az eredetiből készült jó magyar fordítást felhasználni. Arra, hogy magam minden tekintetben becses műfordítást adhassak, megvallom, nem éreztem magamban elég erőt. A mi a formát illeti, erre nézve a felelőséget magamra vállalom!"

E fordítás sikeréhez érdemileg nem szólunk, mert azt csak az eredeti, meg a Hoffmann-féle szöveg egybevetése után tehetnök, hanem pár példából mégis megmutatjuk, hogy a stílus magyarsága nem mindenütt mértékütő; tehát a szigorú orthologia theoriájának és a helyes magyar stilizálásnak illustratiójára nem szolgálhat.

Pl. 9. l. "Ebbeli törekvésök indító oka nem annyira jóakaratukban ő iránta keresendő, mint inkább" sat. Látni való, hogy az ő iránta rosz helyen van, és ezért magyartalan és homályos a beszéd. Az ,ő iránta' nem a ,keresendő'-nek határozója, mint e szórend mutatná, hanem a ,jóakaratnak' jelzője. tehát az elé kell mennie, még pedig való-val megtoldva; mert a ragos névutós szavak a magyarban csak így lehetnek jelzők: nem annyira ő iránta való jóakaratukban, sat.

"A senatus az alsóbb nép ellen pártot fogott." Pártot fogni magyarúl nem lehet, csak "valakinek a pártját fogni", miként itt a nép ellen Coriolanusnak fogta pártját a senatus; vagy ha tetszik, "a nép ellen foglalt állást".

"Az alsóbb népnek sem alkalma nem volt vásárolni, sem talán kinálkozó alkalommal pénze nem volt". A mellékmondat egyberövidítése magyartalan! Így lett volna jobban: sem alkalma nem volt vásárolni, sem pénze, ha talán alkalom kinálkozott volna is.

A 77. lapon. Egymás mellett: "Olcsó árak fognak szabatni"; "gabna fog kiosztatni"; alább: "a népet erőssé tenni oly jelentékeny hatóság birása által". Mellözhető passivumok; az utolsó pedig határozottan rosz által-os eszközhatározó nem személyi névből.

- 78. l. "Nincs idejök a hiuságra való tekinteteknek". e h. nincs idő a hiúságra tekinteni. "A veszély és elhatározás pillanata van", e h. elhatározás pillanata van a veszélv miatt. "Engedtek e figyelmeztetés n e k", e h. e figyelmeztetés r e engedtek. "Az aedileket megverte és durván megsértette" e h. durván megsértette és megverte. "A polgárokat fegyvereik használatára csábítani", e h. felingerelni, hogy fegyverhez nyúljanak. "A tribunok sokkal jobban megitélték e férfiut", e h. sokkal jobban itélték meg. "Oda állott, hogy látszólag védje magát". e h. oda állott, látszólag, hogy védje magát. "A nép sértődésének nyilatkozatai Marcius szavai felett nyilván kitörtek", e h. M. szavai miatt való sértődésének nyilatkozatai. "Erőszakkal tarták vissza, a kik meg akarták ragadni, s Marciust közükbe vevék", e h. erőszakkal tarták vissza azokat, kik Marciust meg akarák ragadni, és öt maguk közé vevék, vagy körül fogák. "Szűntessék meg a buntetés egészen szokatlan és rút jellemét*, e h. ne tegyék a büntetés egészen szokatlanná és rút jelleművé. "A helvett, hogy erőszakos és előre nem bocsátott birói itélet nélkül ölnék meg, bizzák a népre", sat. E kifejezés ellen kettő a kifogásunk: 1. az előre nem bocsátott, vagyis meg nem tartott itélet erőszakosnak nem mondható: 2. a patriciusok pártállásuknál fogya nem kivánhatták, hogy Marciust ne erőszakos itélet nélkül, azaz, hogy erőszakos itélettel öljék meg. Az eredeti Plutarchus-féle érthető szöveg magyarsággal csak így lehet: a helyett, hogy erőszakosan és előrebocsátott itélet nélkül ölnék meg, sat.
- 81. l. "Ügyét három tribusi szavazat többségével elvesztette", e h. három tribus szavazata többségével.
- 82. l. "A szenvedett vereségek által kevesebbet veszte hatalmából, mint a mennyire kedve egy új harczra és elkeseredettsége növekedék", e h. szenvedett vereségek miatt. vagy folytán kevesebbet veszte hatalmából, mint a mennyit új harczra való kedve és elkeseredettsége nött!

Fényes származása által tekintélyben állott", e h. származásánál fogva. "Egymás ellen kihivásokat szórtak és fenyegetéseket", e h. kihivó fenyegetéseket. A magyar nem szereti a hendiadist, kivált prózában!

"Ha még mindig nem ismersz meg Tullus", e h. ha még most sem ismersz meg.

84. l. "Rögtön beűtött a római területre, hol senki sem várta öt". Hogyne várták volna? A dolog annyiban van, hogy a patriciusok birtokait gondosan megkimélte, és így a népben gvanút ébresztett, mintha a patriciusok vele egy követ fujnának.

Így szól tehát helyesebben a textus: ott ütött be rögtön a római területre, a hol sat.

Nem folytatjuk tovább; nem is mondjuk, hogy minden lapon ennyi és ily hibákat találnánk; csak az az igaz, hogy hiába állt jót Névy a formáért; az ő fordítása sem egészen ment a fordítások eredeti bűnétől; söt sokszor ugyanazon idegenszerűségekben bővelkedik, a melyeket a "Statisztika" elméletileg már sorra rovogatott.

Egyebiránt készséggel elismerjük, hogy Névy könyvének sokkal több a jó oldala, mint a rosz. Itt csak az orthologia szempontjából szólottunk hozzá, szólottunk azért, mert Stilisztikája egyre-másra újnál újabb kiadást ér. Talán gyönge szavunk is hasznára lehet a köz ügynek, ha Névy úgy fogadja, mint becsületes figyelmeztetést oly részröl, a hol, a mint nincs ok a rosz akaratra, úgy a hizelgésre sincs.

BABICS KÁLMAN.,

Nyelytörténeti adatok.

Okiratbeli magyar szavak.

2. Fanevek.

Berekönye-fa...arbor berekunefa...1304. — ad duas arbores vnam videlicet berekuna et aliam tulg...1270.

Bik... sunt mete continue usque arborem zeles by k appellatam... 1263. — quidam truncus by k t u k e vocatus... 1302.

Bor-fa...ad duas arbores nyrfa et borfa vocatas...1269. Burcolcha (?).... usque ad arborem burcolcha sub qua est meta...1257.

Buz-fa (boz-fa, bodza-fa?)... meta descendit ad arborem buz fa...1256.

Cser... sub arbore que wlgariter cher vocatur...1270. — super arbore cher que arbor Zalauchfaia vocatur...1295.

Csipke-bokor... meta incipit ab vno dumo qui wlgariter chipkebokor appellatur....1246. — meta venit ad chypkebokor...1291.

Dob... (meta) exit ad vnam arborem que wlgo doob vocatur...1228. — Vajjon a számos Dob, Dobos, Dobi helynévben nem a szóban forgó doob-fa nevét bírjuk-e? Mint ilyen, úgy gondolom, mai napság ismeretlen.

Egör-fa... arbor ikrus-egurfa...1260.

Fenyö-fa... ad duas arbores feneufa vocatas...1269.— arbor fenwfa...1297.

Füz.... ad quandam arborem que kalanda fyze nuncupatur.... 1228. — arbor salicis antiqua meghefywz dicta... 1295. — ibi est salix que surkfiz vocatur.... 1252. — (meta) pervenit ad silicem*) scomorou (szomorú-füz)... 1251. — iuxta salices zylfyz vocatas... 1297.

Gyabokor(?).... due mete in quarum vna est gyabukur...1276.

Haraszt... in summitate montis est arbor qui vocatur harast...1232. — (meta) venit ad arborem horozt...1249. — da duas metas ubi sunt sex arbores virgultinorum, quare iste locus vocatur hotharasth....1296. — ad quasdam vepres veresharazth nuncupatas...1260. — Általában bokros-, cserjés helyet is jelent, p. o. (meta) intrat fructeccum (így) quod wlgo harast dicitur...1258. — cum pratis et horost et cum aliis vtilitatibus...1279.

Hárs... due mete una sub arbore haas...1270. — habet unam arborem tylie siue haas...1282.

Jávor... in arbore ja wor vocata...1265.

Jegenye... arbor wlgo jegenye vocata... 1364. — in una arbore que ygunefa (igönye, igenyes, egyenes) appellatur... 1270.

I har-fa... ad silvam ad arborem i hor... deinde aliam arborem i horfa...1251. — arbor hyhor...1296.

Juna... inde... super fruticem juna...1251.

Iva-fa. . arbor que i wa fa dicitur...1264.

Kökény... dumus qui vulgo kuken dicitur... 1255.

Körös-fa... arbor kwerusfa....1270. — ad duas arbores keethkeurus nominatas.

Körtvély... in quod prato iuxta quod wlgo kurtuelbuqur appellatur...1229. — penes quandam arborem pirivrs-kurthuel (örs-körtvély) vocatas...1300.

Magyal-fa.... arbor magyalpha vocata...1320. — arbor que wlgariter mogol vocatur...1240.

Nyár-fa.... arbor nyarfa....1270. — meta venit ad kereknayr....1274. — silva lapusnyar...1297. — A két utóbbi adat különben inkább a helynevek közzé illett volna, mind a kettő alatt nyáras erdőt kell értenűnk, s a kerek és lapus szavak is nem a nyárfának, hanem az erdőnek jelzői.

Numuslou (?).... venit ad occidentem ad arborem numuslou...1249.

Szemereg... ad duas arbores zemereg vocatas... 1269. Tölgy-fa.... ad vnam magnam arborem wlgo twlfa

^{*)} Hihetöleg sajtó- vagy toll-hiba miatt salicem helyett. N. Gy.

vocatam...1364. — ad quandam ilicem vulgariter mogoltul vocatam...1277. — arbor sunth tuulgfa...1268.

Wenuz (?).... iuxta ripam in arboribus egur et wenuz sunt mete...1257. NAGY GYULA.

"Török-magyarkori történelmi emlékek."

Szerkeszték Szilády Áron és Szilágyi Sándor.

Első osztály: Okmánytár V-ik kötet.

Szólások.

Késő az nagyságod derekas segitsége, ha annak úgy kellene is lenni, csak az székelységről nyargalva segiteni, csak vizet zavarnák, s által nem mehetnénk rajta 43.

Megvallották, hogy nem király, sem hetman akaratjából, hanem fejökre jöttek ki az tengeri kereskedésre. 72.

De ezzel is elsőben megcsipledődött a kötés s az eskűvés, vagy pedig urunkat parasztnak vélte lenni. 79.

Lupul is miben törheti most fejét a portán, abban is talán érthet valamit. 85.

Végére mentem kegyelmes uram annak az anglusnak, itt is az mint értem csak a féle szószátyár, többen pedig ész nélkül, súlyos is lévén, tartották itt. 105.

Az vezér ő nagyságával igen ova kell bánnunk, mint az ért kélés olyan. 108.

Székely Moyses is mikor elsőbben kiszökött, Tömösvárat vevé nyakába. 121.

Leon vajda igen futja Zöldfikár agát, hogy lenne jóakarattal hozzá. 121.

Kérdém én is valjon mi válasszok lött ő kegyelmeknek, – arra csak üte vete szavával. 129.

Ez télen légyen-e az portának kikeletre való derekas készülete és hova merre igen igen nagy szorgalmatossággal igyekezzen eszéet venni, és valósággal végére menni. 147.

Ha levelet akarnak küldeni Lengyelországra, kereskedő emberek onnat is beiktathatják csalárd leveleket. 169.

Az szegény Toldi György tűzes hév nyársával fogott hozám (t. i. köszvény), meddig tartson: nem tudom. 174.

Ha aprólék csatázások esnek is köztök, de derekast mostan nem próbálnak. 192.

Nem árt ideintén a vigyázás. 197.

A pápista rendet fellázzasztják s bennűnket elbirnak. 227, Szokatlan és majd hallatlan dolog is amaz magyar mondás szerint: "háló előtt halat fogni". avagy: "megfogatlant melyeszteni". 242.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Hazul vitt észszel – azt szokták mondani – nehéz hadat verni. 250.

Nem hagya tovább az dologban mennem, hanem kivevén az szót számból, azt mondá. 253.

Az vitézek elég botránkozást töttek hiveinknek szivekben, az ellenségnek pedig uj szivet adtak. 278.

Az ökrökben választva nem adhatunk, hanem az mint foltban vannak, ha ugy elveszen bennek: eladunk. 300., 303.

Az katonáknak is egy nehány versen parancsoltam. 308.

Magát az szegény embert, feleségét ne saczortassa, ne firtassa, ne verje, ne tagolja. 316.

Mezei hadaink is alkalmasint kijöttek, de az gyalogban sok vagyon oda be. 321.

Mostani dolgok csak garáz keresés. 347.

Talán idegen informatiók forditották visszánosan az dolgot. 403.

Eleiben mentenek hajókon s borral, kenyérrel ugy gazdálkodtanak neki, immár forralni kezdettek mellette. 432.

Ezek is bizonvítják az ő fenekedéseket. 437.

Hadjon békét afféle irogatásoknak, s ne igyekezzék konkolyt hinteni mások buzája közzé, tartsa határában magát. 495. Másnak gyakran a kit ember kiván maga esik bele. 498.

Nagyságodnak erős kell sopánkodni az török előtt. 509.

VERES IMRE.

Az őrségi tájszólás.

H

Hangtani következetességek.

Örségnek, e kis területnek önálló és idegen elemekkel még eddig nem igen kevert tájszólása épen alkalmasnak látszott annak megmutatására, nogy a nép is a maga dialectusában bizonyos szabályokat követ s nem beszél csak úgy átabotában, a mint sokan gondolják. Az örségiek, a mint láttuk, azt mondják: házom, áro, láttyo, lácczot (látszat); másrészt meg azt mondják: halam, bottya, foggya, olvassa stb. Kertje, képe, ökre, větte, küldje helyett azt mondják: kertyé, képé, ökrö, vétté, küggyö. Mikor fordulnak elő az örségi tájszólásban ilyen hangváltozások? Azon szabályokat, a miket a kérdésre nézve fölfödözhettem, a következőkben közlöm.

a h. o-t használnak az örségiek az olyan szók után következő ragokban vagy képzőkben, a melyeknek utolsó szótagjokban

AZ ÖRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

á van, legyen az a szó akár főnév, melléknév, névutó vagy ige. Pl. Pesten nah házok vannak. Söpörd kű ezt a házot (szobát). Ez az én házom, lábom, a te házod, lábod, az ö házo. lábo, a mű házank (megjegyzendő, hogy itt az a u helyett van), a tü házotok. lábotok. ajok vagy ejek, azok v. ezek házo, lábo. Fájnok a láboimak. Bémenek a házbo. femenek a házro. Puháro fösztő a borsut; soványon gyött haza; fokfájáso van. Hányon vótak kêtek? Láttyo kê? várgyo měg. Fennávo beszit, küszárod a sari (sarju), e vót látvo mindennyê, nab bánotba vagyok, efárottam, fároccság (fáradtság) stb. Ha azonban valamely szó a ragozásban a-ra változtatja az utolsó á-ját pl. madár, madaram, bogár, bogaram, akkor az a nem változik o-ra. De ha valamely szó vagy rag a ragozásban á-t kap, ezután ismét o következik a helyett. Pl. szoba: szobábo. szobája: szobájjo, szobájjábo; ároktya: ároktyábo, jártábo, futtábo stb.

e h. e ö. Mikor van az örségi tájszólásban nyilt e helyett zárt é vagy ö a ragokban? E kérdés körül is teljes következetességre találunk. Az örségi tájszólás nyilt e helyett zárt é-t használ az e, e, é, - s magánhangzójú, ö-t pedig az ö, ő, ü, s magánhangzójú nevek mellett a következő esetekben. 1) A harmadik személyű birtokos ragban: "melege van, szeggye vége van; Négy ökrö van, mindeggyiknek fehér szörö van. A . kanász kűrtyö". 2) A tárgyas ragozású mult időnek egyes harmadik személyében: "Megverté az Isten. Févétté a födrű. Jó megnészte. Megzöktő (megtaszította), megböktő az ökör. A takács megszöttö a vásznot, imár el is küttö". 3) A föltétes mód alanyi ragozású jelen idejének egyes számú harmadik személyében: "Vetne, ha vóna maggya. Emenne, ha vóna pénzė. Kérnė, ha tunna kitü. Kötnö, lönö, örünö (örülne)". 4) Az állapotjelző -ve ragjában: "Még van nyervé. Le vot veve (véve). Szét vot tépfe. Esszű van kötfő. Meg van lövö. Kű van törűvö".

- e h. ü. "Sok magyarut attam neki, vót eggy esszű- v. összűmarokkê. Bele vűgyült (vegyült) a beszidbe".
- e h. ü. "Há lėszū (leszel), mit keresü?"
- ó h. u, ö h. ü általános a többtagú szóban és a részesűlökben, továbbá a ból, ből, ról, ről, tól, től ragokban. Hordu, korsu.

Mássalhangzók egymás helyett.

- b h. v. "Mėk porvátom (megpróbáltam, egyszersmind methathesises alak) feemenyi, de nem tuttam án."
  - M. NYELVÖR. VII.

- d h. l. melėncze (medencze, kis teknö). "Akkora hasa van. mind ėm melėncze".
- f h. p. Pene (fene). Ezt az érdekes alakot most már nagyon ritkán lehet hallani, csak néhány öreg ember használja; ebből azt lehet következtetni, hogy az ő idejekben még gyakori volt ugyan, de most már mindinkább kiszorítja a fene. Az ugor p-es alakok közül talán ez az egyetlen, mely még egész tisztaságában fenn van. Öri szent Péteren az öreg Róka József sohase mondja máskép: "Pene egye még; pene rággyo kű; pene gyerek ez a Jancsi stb." Egyéb szavakban pedig az f-et tisztán ki tudja mondani pl. Ferk u, aszt felelem rá stb. Különben általános a fenes még jobban a fenye.

gy h. g. ig en es (egyenes).

g h. gy. gy ö z.ö s (gözös, locomotiv).

jh. gy. Gyábo jártom. Gyancsi bácsi. Borgyu. Ugorgy eggyet. Várgyom mék kê. Gyegyzű (jegyző).

j h. ty. "Maj mek kaptya. Raktya le. Téptye ku".

j h. i. Vari (varju), sari (sarju).

j h. n. handina (hajdina). "Handinát vetěk; a handina pogácso naon jó".

l h. n. "Hun (hol), valahun, suhun (sehol). Küdön a fua. Nálo nékün (nélkül) is megélék én. Vöfin lészek".

ly h. l. Lágy ly-et sohasem ejtenek az örségiek, inkább megkeményítik s megduplázzák. "Měllen embér? Illen. ollan. Mělik vót. Néméllik, ollik stb".

m h. b. bozgat (mozgat).

m h. n. "Ném jó káronkonnyi. Az án (ám)"!

n h. t. Disztu (disznó).

ny h. n. "Szép nal lánczo vót. aszongyák, hogy a ran vót. Mut vosárnop uta jót nyöttek a rozsok. Lennyöni (lent nöni, kitépni) ménnek".

ny h.m. "Szép kömvet vétt. Beakomodott (bealkonyodott). Mégviszomlott tölö."

p h. b. "Röbdöznek a madarak. Ne köpdözz mindég. Uf fe zöktő, csak u hömbölgött".

r h. n. "I mán (immár) csak gyönö haza"!

s h. cs. golubics (golyóbis), mukucs (mókus), cserpenyü (serpenyö).

t h. d. "Ödben (ottben) van, idhon van. Viszked a tenyerem".

t h. n. "Hát osztá sok nyul vót ott? – Hán (hát, igen).

ty h. t. tik (tyuk), keszte (kesztyű).

v h. f. husfit (húsvét), kötfö (kötve).

- ν h. h. bihal (bival), föheny (föveny), sahu (savó).
- v h. b. sziba (szilva).
- ν h. j. "Mingyá haza gyöjünk (jövűnk). Ek kis fűjjet szédűnk. Vendigeket hijok".
- 7 h. d. "Megásztom, mind vides a ruhám".
- 7 h. j. "Mét csufukottá? Ajét (azért); ajok, ejék és csufukottak.
- 7s h. gy. "Rogyás a késem, mim megeszi a rogya (rozda). Keves buza termétt, mégétté a rogya".

Könnye Nándor.

KÉRDÉSEK a Nyelvör gyűjtőihö

- 1. Mondanak-e valahol még ma ilyeneket: mostanában több pénzbe kerül ez, mintsem hajdan; kín volna inkább, mintsem gyönyörüség (Faludi 163.); cselédjének inkább atyja vala, mintsem ura 294.; az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mintsem a sok 195.? Vagy használatos-e e kifejezésekben mintsem helyett hogysem? - Továbbá: általában mely vidékeken használatos a középfok után mintsem? melyeken hogysem? melyeken semmint? és esetleg semhogy? végre mintsemhogy és hogysemmint? és mint hogy? Használatos-e ezek közül több is egyazon vidéken? s melyik minő kifejezésekben?
- 2. Használatosak-e valahol még afféle kifejezések, minők: Sz. László mögötte, az asztal mellette, az ágy fölötte, az akasztófa alája, mi akaratunk ellene (Weszp. cod. 18.; l. Ny. VII. 125.)?
- 3. Mondják-e valahol ezt: ottanság? vagy ehhez hasonlókat?
- 4. Mondják-e valahol azt, hogy kuszár? és mit jelent? A Tájszótár magyarázat nélkül közli mint szathmári szót.
- 5. Mondják-e azt, hogy valaminek a hullaja, hulladék helyett? (A Tájszótárban fordul elő az esőlék szó magyarázatában.)

SIMONYI ZSIGMOND.

SZŐLÁSMÓDOK.

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok.

Szegediek.

Kutya lélök szorút belé: makacs, nagy természetű.

Píszik a segge: mehetnékje van.

Szürüt csinát a zördög a fejin: megkopaszodott.

Macskát szalajtott: füllentett. Árkon kívű hogybíró: naplopó.

Kilelte a hideg a füsüt: kóczos lánynak mondják.

Mögijett, min Papék lova a fürészportú.

lde adó, visszavövő, Kárász kis kutyája. (Gyermekek mondják az olyannak, a ki valamit ád és visszaveszi.)

Hiss légy ne száj rá, tarka kutya szarjá rá. (Az olyangyermeknek mondják, ki minden kicsiségért sír.)

SZIRMAI LAJOS.

Kunszentmiklósiak.

Hosszuingéskédik az éjjeli dáridó után. Arról mondják, ki az éjszakát mulatságban töltve, másnap otthon. elvonulva a külvilágtól "katzenjammerkodik".

Mit keferczéltél össze: mit készítettél étel dolgában hamarosan?

Bagó-hiten él vele: nem törvényes házasságban.

Megzörgetni a drótot : sürgönyözni.

Sillerkocsizni: gyalog menni. járni (Siller nevű birtokos messze levő tanyáira gyalog szokott ki- és bejárni; általában jó gyalogló és sokat jön-megy mindenfelé).

Benke István.

Udvarhely megyeiek.

Bezzeg engem nem hivul az erdőbe.

Gyermek létére bör szivart szivúl.

A bor sŭrüviti a vért.

Rozsi, csak egy szikránéig várj, én is megyek.

Kajcs nekem egy nehány vesszöt. Még nem kajtottál?

A kujakjával csaponvólag vágott.

A bor tulságosan íva kajdít (kábit).

Feri káré tette a virágomat (tönkre).

Pihennyünk egy lecseppet, asztán mennyünk tovább.

Kezét nem mozgassa felfelé, pedig beláthassa, hogy szükséges.

A kerből mind egy kukkig levágják a fűvet, nem arassák.

P-Y MIKLÓS.

Babonak.

- 18. Ha pünkösdre virradólag mezítelenül mégy rozsharmatot szedni, ezzel szemfájásodat s minden a testeden később kifejlődő bibircsódat is szépen meggyógyíthatod.
- 19. Ha attól a póktól, a melyik magával horgya a tojását, eszt elveszed s asztán a pókot uttyára bocsátod. hogy keresse a tojását; a tojást pedig eldörzsölöd a tenyeredben, s ezzel megsímítod aszt, a kiröl kivánod, hogy utánad bolonduljon, beléd szeressen, az valóban ugy fog utánad futni. mint a pók a tojása után.
- 20. Ha valakinek a torka megdagad, csak keresztellye meg háromszor a daganat helyét az orrából kifujt takonynyal, bizo nyosan lelohad.

(Máramaros.)

VISKI K. BALINT.

Találós mesék.

A szántó mi nékű nem lehet-ê? A szán hó nekün, tó meg viz nekün.

Ha egy birka kettöt ellik, ef feketét, meg ef fehéret, mellik gyűn ki előbb? – Éggyik se, mindenik hátúrú gyűn ki.

Három bárán hat anyávo mennyi? Hat: három a bárány, három az annya.

Feleségémnek hatvan gyeréke, hét vót, hogy léhet ez? – Hát hat van, hét vót, de egy meghât.

Mellik ló tartozik a birkák közé? — A tokló (esztendős birka).

A szántás mi nekű nem lehet-ê? — Fordulás nékül. Hát maguk felé hogyan híják a talicskát? — Ott se híják, hanem tóják.

(Szt.-Gal. Veszprém m.)

Bánóczi József.

Lakodalmi mondókák,

3. A menyasszonyos házhoz éréskor.

(Az ajtó elött.)

Ez azon szép hajlék, a hová indultunk. Már ide találván hát be is koczogunk; Elöttünk ujicscsák egymásnak szándékát. Hogy felkereshessük az ur szént hajlékát.

(Benn a szobában.)

Békesség e háznak, jó napot kivánok! Én eggy nász-seregnek követeként álok; Bátor vagyok ezen házurához szólni: Itt vane a násznagy, aszt megtudakolni?

(A násznagyhoz.)

Itt a vendégkoszoru előtt az én jó uram N. N. völegény nevében szabaggyon nekém égy pár szót váltanom, mellel ünnépélés jövetelünk czélját kíjelenthessem. Násznagyuram jól tuggya, hogy e tisztelt háznak ékés virágszálát az én jó uram eljegyészte, hogy égymást elgyűrűszték. hogy égymásnak már örökös hűségét esküttek; de mi e tisztélt nászserég azzal nem elégszünk ám még, haném alázattal kérjük. szíviskéggyenek velünk az uroltára elébe járulni, hogy ott ünnepélés fogadásukat szént esküvel is mégpécsétéjék s a szeretet rózsalánczával örökre égybeköttessenek.

4. Menyasszony búcsuzásakor.

(Az apától.)

Vajdahegedünek álljon még zéngése. Assarkantyunak is szűnnyék még péngése; Mert bucsuzásomnak most lészén kezdése; Legyünk csendességben, mig lesz a végzése. Dicsösség először annagy magasságba Istennek, ki lakik fénylő boldogságba, Ki rendelt énnékém égy igazi társot. Kivel megnyerném a menyei országot. Reszketnek ajkaim belső félelemtől S még jobban remeg szived sérelmétől; Engeggy meg oh atyám, ha megbántottalak, És hogy téged sokszor háboritottalak. Az Istenért kérlek, engedd el vétkemet, Hogy el ne veszejcsem én szegény lelkemet; Köszönöm atvai nagy szeretetédét: Mellet nem érdémlék, gondviselésédét. Az uristen álgyon ezékért tégédét Es szent országában vigye föl lelkédét.

(Az anyától.)

Maj kiesik nyelvem megbágyatt helyiröl, Könyeim mint patak ugy folnak szememből, Midőn hozzád nyujtom ezen bucsuzásom, Kedves édes anyám, töled elválásom. Oh szerelmes anyám látom mikint indulsz Ajulásnak, többé tán még se vidulsz; Ismerém té gyénge anyai szivedét, Ismerém asszonyi erötlenségédét.
Aszt fogod sajnálni, éngém mint neveltél, Emlőddel tápláltál, széltől is őriztél: Édés drága anyám né epezd magadat; Bocsáss el éngémét, kedves léányodat. Ha mégbántottalak, Krisztus sebeire Kérlek, bocsássál még az ő szént vérére. Isten fizesse még sok fáracscságodat És énmellettem tétt dajkálkodásodat. Vigyén fől ezékért tégedét a ményben, Vigaggyál szüntelen örök dicsősségben!

(A testvérektől.)

Kedves testvérjeim töleték bucsuzom. Szivemböl nekték is ezékét kivánom: Annagy uristennek áldása maraggyon Minditig rajtatok és el né is haggyon; Végre az egekben magához fogaggyon. Az örök életben nekték is részt aggyon.

(A barátoktól.)

Kedves lánybarátim hozzátok fordulok, Ha réátok nízèk, szintugy megujulok; De seregetektöl más utra indulok, És töletek mostan imáron megválok. Az uristen aggyon nekték is igaz párt, És szívböl szeretett szerelmes hitvespárt; Végre az egekben fogaggyon magához. Legyetek érdémes szüz koszorujához.

(A szomszédoktól.)

Kedves alsó-felső jó szivű szomszédim, Mindenféle kegyés szép jó akaroim, Álgyon még az isten szivemböl kivánom, Vegyén föl a ményben magához, én mondom.

BENKE ISTVÁN.

Ikerszók.

(A hol nincs semmi hely megnevezve, Debreczen értendő.)

csengö-pengö sorkantyú: bilincs. Kriza Vadr. 365. csiga-biga. csiri-csáré: haszontalan. csuri-muri Kriza 494. csunge-lunge u. o. dib-dáb Tsz. ecke-ficke Tsz. egye-bugya Tsz. 173. az "idomtalan" alatt. eköl-meköl Nyr. VI. 272. encsem-bencsem Tsz. genye-gunya Tsz. 136. gezse-muzsa Tsz. 137. gider-gödör. ginc-gönc Tsz. 136. girbe-gurba. handa-bandáz. harél-karél Tsz. 156. hat ol-hetel Tsz. 157. hére-hára (hallottam, de nem tudom, hol? heklye-huklva (hol?) herce-hurca. herce-hurcál. ider-bodor Nyr. VI. 271. idres-bodros Tompa 1. 236. iggyel-biggyel Tsz. illancs-pillancs Nyr. IV.559. ingó-bingó módon Nyr. VI. 263. libbeg-lábbog.

me s z e t - ma s z a t: aprócseprö gaj, venyige, szalma, törmelék.

merődőn merő ujság Nyr. VI. 263.

móra-bóra: egy szilvafajnak a neve.

ötöl-hatol, Nyr. VI. 268. otolve hatolva VI. 263. nem hummi pitty-potty emberek azok: nem olyan semmirekelök.

réges-régen Tompa II. 289. és széltében a hazában.

ripp-ropp, megosztoztak rajta.

kapott a város píszt, lessz rips-raps, osztoszkodnak rajta. sete-suta: balkezű ("setesuta, seggem juka órod a dugója." Gyermekvers.)

s u h é-p u h é; mikor valakit vernek, s hangzik a háta az ütésektől, akkor mondják: "suhépuhé, üzsd, nem apádrúl maratt!"

szik-szák Kriza 524.

szityi-fityi Tsz.

szortÿon-bortyon Nyr. IV. 559.

szusza-musza Tsz. szuszi-muszi Tsz.

tárva-nyitva v. ö. Bud. Összeh. Szótár 182. és 186. sz. tátom-bátom Nyr. IV. 559. teszefosza ember (a

Toloncz birálatában, Hon. 1876. 123. sz.)

tib-láb: tipeg-topog, kis területen járkál.

tíl-túl: nagyjából, könnyedén.

tipi-tapi. (?) tiri-piri. (?)

tód-fód Kriza 365.

tritty-trotty: crepitus ventris.

viccit-vaccát hányni. (hol?) vísik-vássák a kutat. Szeghalom.

zsongás-bongás Tompa III. 60. Vozári Gyula.

Tájszók.

Debreczeniek.

Haj: héj; pl. dióhaj. almahaj, kolompírhaj.

hajbók csimbók, köszönny asszonyodnak! E mondókát dajka szokta mondogatni, midőn a gyermeket kezében tartva, hajtogatja.

hajbókol: hajbókot csinál. hajlong, különösen a fejjel. vagy a test felső részével.

hajkurász: hajtogat, kerget. haskó: megfájult a kis haskója a gyereknek.

hátúl szíp: gúnyosan mondják egy csúnya, tetszelgő asszonynak.

hengerbuczkot vetett: a fejét földre tartva más oldalra buktatta magát (v. ö. Kriza 372. l.).

heprecs óré: silány, folyadéknemű (leves) eledel.

hirintóka: hinta (v. ö. Kriza 325. l.).

hököltet: hátráltat (szekeret lóval.

h ú z a l k o d i k : egymást húzgálva, ránczigálva veszekedik.

imbolyog: ide s tova mozog.

i r o m b a macska, tyúk: vegyes színű.

juhásztat: megszelidít. kibékít: juhásztazsd meg aszt a gyereket!

kácsin gódzik valami után v. érte: vágyakozik.

kacska: ki felső és alsó karját egymást közt hajlítani nem tudja. kaj mós lábú: befelé hajló görbülő lábú.

kajtat: cserkészik, összevissza keresgél valamit, kutat.

kahol: köhécsel.

kalamol: keresgél, motorász. kalingyál: kezével hadonász.

elkallódik: kopás dörzsölés, idő stb. miatt elmállik.

kancsi: kancsal szemű.

kandi: kíváncsi.

kandikál: kíváncsian nézeget.

kan faros az ojan ház, a méknek szíle-hossza eggy, osztán meg nem is tüzfalra van ípítve.

kanyarít: a marha evésire mongyák.

kapzsi az. a ki állás, jutalom. pénz, eledel stb. után mohón vágyva más elől elveszi azokat: be kapzsi vagy, elkapod az ítelt az órom elől.

karatvol: fecseg.

karimás kása: eledel. A megfött, s kihült kását a tálban kalapkarimájú alakra egyengetik el kanállal, s úgy rá tejet töltenek.

kártus: faedény.

kazal szalma: hosszan rakott szalmacsomó, v. ö. bogja. kék, kéne: kellenék, kellene. kelebe: kebele (v. ö. Nyr. IV. 43.)

k en dermagos tyúk: petytyes. pettyegetett tollú tyúk. (V. ö. Arany: A tudós macskája: kendermagos czicza.)

kengyelfutó: ki gyorsan tud futni.

kesej ló: fehér lábú pej ló; kesej szöllö: félig érett szöllö. kesernyés: kicsit keserű. kírsekél: elkéreget.

kíseji: késői pl. vetís.

kóbori: czéltalanúl bolyongó, kóborgó.

koboz: kutat, keres; mit kobozol abba a tarisznyába? "kokány: fene gyerek.

koloncz: valamin lecsüggő tárgy; kútkoloncz, órakoloncz. kompi: kolompér, burgonya.

komendál: ajánl, javasol; házasogy meg, hé, komendálok én neked egy jánt, tudom, hogy

jól ílsz vele!

kondítani a harangot szokták.

Vozári Gyula.

Örségiek.

A gáczifa: akáczfa. b a gu: bagoly (Strix).

bugyoga: kis korsó.

buha: balha.

bakszakál: moha.

bencze: böde (Coccinella).

csimba: limba.

dáboriz: sokat danolgat.

danaj: dal.

derázs: darázs.

fágutu: favágító, favágó hely.

fágutukirály: ökörszem (Regulus croceophalus).

fėrges: férges.

föcsöke: fecske.

födi mihe: földi pöször (Bombus terrestris).

fogumadár: fogoly (Perdix).

fülümászu: fülbemászó olla (Forficulina auricularia).

gilicze: gerlicze (Columba turtur).

hangyál: hangya.

halámadár: halálmadár, közönséges csuvik.

hege disbogár: czinczér. höccs: közönséges poncz v. favágó (Sitta europaea). h u p o ta: bubos banka (Upupa epops).

isten ökri (ökre): szarvasbogár (Lucanus cervus).

küllü: fakoppogató harkály. lapis tetü: lapos tetü.

l é á n f i c z u k a : barázdabillegető, billegény (Motacilla). l e v e l i b é k a : zöld lombász (Hyla arborea).

leffenyik: lóg, lafog.

macskaméz: famézga.

merges: mérges.

mihe: méh. mihis: méhesd.

mukucs: mókus, evet.

nyulászu kánya: ölyv (buteo).

olomári, aranymáringó: sárga aranybegy (Oriolus galbula).

paragi pücsök: mezei tücsök (Gryllus campestris).

p é l é n k a: vékony, foszlányszerű ruhát nevez igy az örségi.

pėrgyuka: pillangó (Papilio).

pingyüke: pinty, tengelicz (Fringilla carduelis).

pityėr: pacsirta.

potenta: "Hát ez mifélé potenta? mifélé gyűtt-ment teremtis?" miféle hitvány ember?

pücsök: tücsök.

szakadik: közönséges darázs (Vespa vulgaris).

sármánli: sármány (Emberiza).

senkini: oly leányt neveznek igy Örségben, kinek gyermeke van, de férje nincs.

snėf: szalonka (Scolopax).

sünnvedik: rüh.

tekerincs: közönséges nyaktekercs (Jynx torquilla).

toplu: tapló.

taracskos béka vagy varangyos béka: varangy (Bufo).

vari: varju.

vizitik: vizityuk.

zöküd: taszigál. Ne zöküggy! (ne taszigálj.)

KÖNNYE NANDOR.

Csikmegyeiek.

Késleg: szabadon, teher nélkül; pl. két ökröt szekerbe fogtam s kettöt késleg hajtottam.

kétszántu: rézsutos, harántos.

k i v e r: kiūt. Apró (v. a var) kivert rėjta.

kocorag: kuczorgó. Tyúkról szokás mondani: kocorag tyuk: könnyen megfogható, jámbor.

kókis: kakas.

kókonya: azon kalács, hús, tojás, só stb., melyet husvét napján a templomba vísznek megszentelés végett: együtt kókonyának neveztetik.

kopol: üt, ver, kiŭrít: pl. kopojja a fejemet: üti, veri: kopojja a mákot: kiüritgeti a mákfejek tartalmát.

kótya: árverezés; kótyavetyélni: elárverezni. Kótyázás: egy lapda v. csűrökjátéknak is a neve; á. é. kótyás, félkótyás a. m. félügyü, féleszü; kótyás annyit is jelent mint részeg.

kótyonfitty: haszontalan, élhetetlen: kótyonfitty ember.

köcscség: mindenféle élelmi szer – különösen: zsir, vaj. turó, szalona stb. – köcscségnek neveztetik.

kölöföl: haszontalanul jömegyen. vesztegeti az idöt; annyit is jelent mint gözföl (l. fennebb).

köntörfalaz: himez-hámoz. kön. könik: megedződik, megkeményedik. Megkönik a fa. ha sokáig vizben áll; megkönik a faszujka (paszuly), ha előbb főzik s fövésközben hideg vizet öntenek rá.

köpöreg, köpörü: száraz, vézna: innen: köpörödik.

körelepcs: palacsinta (Gyó). körmös: tolvaj.

köröm ködik: kapaszkodik; körömködnek a nagy teher elé fogott gvenge marhák.

kukkadoz: szunyadoz. kurti: rövid posztóujjas. kuvad, kuvadoz: lehull,

lebomlik; pl. a ház oldaláról a

szuvat (tapasz) mind kuvad v. kuvad oz le.

külü: nagy kolomp, melyet marhára szoktak kötni; hallom a külüt. küpüllő: azon fenyüfa, karcsu edény, melyben a tejet megköpülik.

T. NAGY IMRE.

Háromszékiek.

Laposka: laska; mákos laposka: mákos csik.

látó, kender-látó: kender-mustra.

lesett: leesett.

lok: alja valaminek; lokos. maga: körülbelöl olyan jelentésű mint: ugyan; maga ne nyujj hézzá: ugyan ne nyulj hozzá.

m a jorság: apró marha.

majtég: majd.

matikál: tipeg-tapog.

 nyovad: fulad. olcsú: olcsó.

- orvasság: orvosság; orvas: orvos.

pisleny: kis csibe.
polgár: falu hajduja.
poroncsol: parancsol.
poronyó: porhanyó.
puja: kicsiny növésű.

regel-pl. a béka.

rėjta: rajta.

ribancz: hitvány.

rikójt: kiált. rókon: rokon.

sikójt: sivít.

sohult: sehol.

suj, francz (ėgyėn mėg

a suj): fene, rákfene. szapara: szapora.

nem biz' éggy szálat

ės: — egy szikrát sem.

szózat: (pl. ez vala a

szózat): szó, beszéd. tángyér: tányér.

tangyer: tanyer tanól: tanúl.

temonda; pletyka.

terpe: törpe.

tehen: tehén.

téj: tej. (Csiki szójárás szerint: tej.)

imi. (ej.)

tekereg: haszontalanúl tölti az időt.

tulú: toll.

v a j: vagy; (vaj igen, de igen.) zakota: haszontalan limlom.

Orbai járás.

Zajzon Dénes.

Gyermekversikék.

Gyerekvers a légyről.

Látod tě bolon légy?
Vesztědre bele mégy
A forró lébe.
Most iparkodhatol
És kapaszkodhatol
A tál szélére.
Már hiában is próbálod.
Mert abban lészén halálod.

Talán aszt gondoltad.
Hogy ha měkkóstóltad.
Asztán êměhecc.
De bíz lóvá lěttél.
S a mit něm is véltél.
Többé něm élhecc.
Ez a leves lětt hóhérod.
Melben lésült vót mondérod.

Legyek tanulyatok. Mégdöglött társatok Közli véleték. A mel leves forró. Onnan mingyá porro Elsiessetek; Mer ha belé répültök, Forró levében méksültök.

(Látni való, hogy a falubeli iskolamester csinálmánya; de e "műfaj" ritkább volta megérdemli a közlést.)

(Magyar-Ittebe. Torontálm.)

HARASZTI GYULA.

Gyermekjátékok.

A farkas meg a ludak.

Egyik gyerek a gazda, másik a farkas, a ki oldalt áll; a többi gyerek a gazdával szemben egy sorban a ludak. De előbb el kell határozni, ki legyen a farkas, ki a gazda; s e végből sorba állnak s a rendező a következő "kiolvasó" dalt mondja el. sorban minden tagnál kezét egy-egy gyerek mellére téve:

Ellem. | bellem. | bom- | bá-, rosi; | Somfom. | kutya. | dol- | lá-, rosi: | Ezmeg, | güzmeg, | gödör | viszi. | Lé- | bú- | ka. |

A kire a "ka" szótag esik, az lesz a gazda. Aztán újra kezdi s a kire most esik a "ka", az a farkas. Ezzel aztán elkezdi a

g a z d a: gyerték haza lúggyajim.

Lúdak: Nem méhetűnk.
Gazda: Mitű fíték?
Ludak: Farkastú.
Gazda: Mibe lakik?
Ludak: Verémbe.
Gazda: Mit észik?
Ludak: Kosfejet.
Gazda: Mibe mozsdik?
Ludak: Aran csészébe.
Gazda: Mivê tűrűközik?
Ludak: Szaros pélénkávő.

Gazda: (fölkiáltva.) Ég apátok, anyátok! (Ezzel a lúdak futnak a gazda felé; annak a kit a farkas elfog, vége van). A kérdéseket és feleleteket mindaddig ismétlik, mig a farkas minden lúdat elfog. Azután jön a kiváltás. A gazda oda megy a farkashon s igy szól:

Gazda: Van-è kêdnek igy tevő ludambú? (Kezével valami jelet mutat, mit a lúdak utánoznak.)

A farkas. Van ojjas. (Valamelyik lúdat a sorból kiállítja.)

Gazda: Mien ász? (Min állasz.)

Lúd: Csetényen.

Gazda: Mien lebegsz?

Lúd: Levélen.

Gazda: Ugorj éggyet, de né nevess. (Ekkor a lúdnak ugornia kell s egyet maga körül fordúlnia; ha elneveti magát: a farkasé marad.)

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Tânczos jâték.

A lányok összefogóczkodvá kerekbe ânák, osztán jobbrú bálrá forognák: a közepin meg egy balrú jobbrá forog eggyes egyedű; osztán minynyáján énekölik hogy:

Kis kâcsa fürgyik, fekete tóba, Fijâho készül Lengyelorszâgba; Hajlott âga hajlott, levelibe hajlott, Gyere ide kis menyecske, ölelly, á kit szereccz.

Most eggyet behúz á közepibe, osztán ott mettánczótáttyá, á meddig minynyáján igy énekönek:

Eszt ölelém, eszt csókolom.

Haj ki tavaji bornyú.

Mer régén is eszt szerettem;
Tidârom, tâdârom, Sâri giliczécske,
Sirgèk-forgok minden sárkon
Mint èk kis madârka.
Ván még á kertémbe szép szédétt rúzsá,
Májd ászt is főköttyük várási módrá.
Zibordon, zábordon á pünkösdi rúzsá,
Iródiá kertém álátt. drága fája szivem álátt
Mán éhérvádott.
Á szérönek udvarán minden débe dobog án;
Ánnák ággyuk á léánt, ki főköti á kárgyát.
Én főkötöm kárdomot. ádd nékém á lányodot.
Iczczá lánczos, lábánczos,
Fekete fodros. fátyolos,
Itthon nem jó, másutt rossz.

Most a ki először a közepibe vót, kimén, osztán a játék ujra kezdőgyik.

(Dorozsma.)

TAPODY.

Tánczmondokák.

Eszt a kicsid csinyád ki, S nainnyádot kiács ki! Jéruzsálem, Betlehem,

Sédés rózsám hem-hem! Jaj be kevéj legén vagy!
Istirimfi topánka,
Isten lábom, ne tova,

Hónap měnyünk a bálba.

A vén asszon feneke. Egy kicsi hejt feteke. Sárga rigó kendermag, Jaj be kevéj legén vagy! Isten lábom, ne tova, Hátra van még a jova.

(Csik-Sz.-Király.)

T. NAGY IMRE.

Hogy szólnak az állatok?

Légy: dong, dorol Vadr.

ló: nyerít, horkol, horkan, prüszköl.

lúd: gágog.

m a c s k a: miákol, nyivákol, nyáfog, nyávog, nyarvog, fon, dorombol.

méh: dong. nyúl: nyivog. ökör: bög. páva: rí.

pipe: turbékol, toborékol: bugyborékol — pipe a vizben Vadr. 520.

pujka: csivajog, csivag (csivog?) hurawil, róka: nyikog, csehel, csekeg.

sas: vijog.

szarka: csörög. károg, köröpöl. Vadr.

szarvas: barcog. szunyog: dűnnyög.

tehén: bög, múz (gyermeknyelven), rí: a tavaji bornyát maga után rítta. Vadr. 318. prünnyög, midőn bornya után esd. Vadr. 513.

tücsök: csirpeleg, prücsköl, trücsköl, tücsköl, czirpel.

t y ú k : kodácsol, kotkodácsol, kotyog, karicsál, karicsol karál, karátyál, kirreg. Vadr. vacog a tyúk, ha róka vagy görény zaklatja. Vadr. 522.

vaddisznó: lásd disznó alatt.

vadkácsa: csörög.

varjú: károg.

veréb: csiripel, sivol, zsibol. Vadr. 516.

vércse: visít.

E kis lajstrom csak figyelmeztetőnek van, hogy a nyelvnek ebbeli tüneményeit is jó lesz megvigyázni és közölni, hogy majd annak idejében valaki kellően feldolgozhassa, mint azt más nyelvekben tették. Nálunk tudtommal Ludvay volt az első (és eddig egyedüli?), ki a pozsonyi Hirnök 1845. 22. sz. 88. lapon az itt közölt igék java részét Worpitznak a latin állatszavakat tartalmazó versével együtt ismertette. — A görög és latin állatszavak egész gyűjteményét közli Reifferscheid Suetoni Reliquiae 247. s köv. lapjain. (V. ö. a Bursian-féle Jahresb. I. 6. a Rieseféle Anthol. Lat. 730.. 733. és 762. sz. Wackernagel, Voces variae animantium. Ein beitrag zur naturkunde und zur geschichte der sprache. Zweite vermehrte auflage. Az 1. kiad. a baseli isk. progammban jelent meg. 1867.)

P. Thewrewk Emil.

Helynevek.

Dülök. Atalfok. Árnyas. Begyűr. Bakmáté. Börkös. Csukma. Csökös. Csomóföld. Dobos. Doromlás-szél. Dunaszél. Duna melletti fűzes. Erdő-alja. Eperjeshát. Fokhegye. Fehérnád. Fűzes-kert. Gara. Hidvég. Hosszuerdő. Józsa-pálé. Kovácshalma. Kökényes. Kobolya. Kisbojár. Kétágköz. Kisporong. Kis- és Nagydélő. Körtvélvesalja (Körtvés-alja is). Kálváriasik. Mórafő. Öreg porong. Patvom. Parlagrét. Papkaszálás. Sóshátalja. Szegy. Szarva. Sziget. Szilos. Táló. Tejkesziget. Tésen. Tilos. Vajas fok. Tuláti fűzes. Zátony. Gűzűfok. Judásföld (a jegyző és pap birtoka, mit az urbéri elkűlönítés keresztűlviteleért kaptak az uradalomtól).

(Faisz.)

UJ GYÖRGY.

Guny- és ragadványnevek.

Bukle Borcsa. - Csenger Dékány. Különböztetésül a többi Dékánytól. - Dömsödi. Kövér ember. - Dunyhó. Czigány. – Famagyar. – Féka Misa. Czigány. – Fiski. Viskröl szakadt ide. – Girinv. Fiatal korában tyúkokot lopott. - Gvepen Dukony. Ez a család kint lakik a gyepen. – Gyigvó métyó rokityó. – Kényes Maris. – Kese Mánya János. Szinéröl. – Kálló. Czigány. – Kupecz Jancsi. Buzával kereskedik. – Ladomér. Huszár volt Galiczia ily nevŭ városában. - Numera Dukony. Első házszám alatt lakik. – Nyeski. Ezt találta mondani a feleségének e helyett: nyisd ki az ajtót. - Pap Dékány. Hat iskolát végzett és pap akart lenni. - Pivony. Pionér katona volt az apja. - Sagbarát. Tót emberke, ki mindig ezt mondta. "csak barátom" helyett. - Sánta czigány. - Szörmotring. Nagyszakállú. Tunák. Czigány. Vékony sógor. – Vak Andris.

(Magyar és Német Szölgyén. Esztergom m.)

ZIBRINYI GYULA.

Megjelenik minden hónap

MAGYAR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL Budapest. II. ker. Fő-utcza.

három ivnyi tartalommal.

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR

VII. kötet.

1878. AUGUSTUS 15.

VIII. füzet.

🏄 "más" szó és családja.

A szócsaládnak, melyet elemezni akarunk, nyelvünkben a következő tagjai vannak: más, monnó, ma, most, majd. Az utóbbi hármat mint időre vonatkozó szót jelentés tekintetében még most is eléggé egyező családi vonások jellemzik; az első kettő azonban mind egymástól, mind a többitől annyira elütő jelentést fejlesztett, hogy összeállításukat könnyen lehetnek kik első hallásra fejcsóválással fogadják.

Az alapjelentés, mely e család tagjait összefűzi, nem egyéb mint az egyszerű rámutatás. Ez elég világosan megvan még a ma és most szavakban, melyek határozottan ezt' az időt jelölik.

A mi a más szót illeti, az ilyen jelentésű szavak sokszor fejlődnek mutató névmásból, mert a nyelv e fogalmat úgy is kifejezheti, hogy csak rámutat az "ezzel" szemben levő "amaz'-ra s az ellentétet, eltérést hozzá érti. Világosan mutatja ezt p. a finn toinen "más, másik", mely a tuo ,az, amaz' névmásnak rendes származéka. A magyar egyéb sem egyéb, mint az ez névmás régibb ede- alakjától való comparativus. Ugyanilyen comparativus a más szóhoz tartozó lapp mubbe ,más, másik'.

A m. más a finn $m\bar{u}$ -val, valamint másrészt a vogul mot-val szemben, nyilván képzett tő; alapszavának megfelel maga a f. $m\bar{u}$ (v. ö. finn $s\bar{u}$, $p\bar{u}$ a m. $sz\acute{a}j$, $sz\acute{a}-m$ és fa, fá-m ellenében). Ez a mū tehát olyan egytagú, de nyujtott hangzójú névmástőnek mutatkozik, a milyen a távolra mutató to (tuo). Képzésre nézve a m. más (má-so) szakasztott mása a f. toise-nak a to mutató névmástól.

A mutató s egyéb névmási rövid alaptök helvett az ugor nyelvek már nagy részben csak képzett alakokat használnak, melyekben azonban a képzők eredeti értéke már alig érezhető (általában "nyomatékosítónak" vehető föl); pl. a magyarban az, ez (a-zo, e-ze), a-zo-n, eze-n; cser. tu-do, ti-de az, ez; finn tä-mä ez, (vepsä) ku-da-ma mely, Ilyen képzés a más alaptőjétől: finn muutama ("nonnullus, quidam", bizonytalanúl mutató "ez meg ez, der oder der" = irgend einer), e h. mū-da-ma. Az ebbeli mūda-nak megfelel a vog. mot (mo-t), v. ö. ugyancsak a vogulban mä-t, ma-t "mi" = oszt. me-da, ma-da. De a motit "secundus"-nak vég t-je már más képző, t. i. -nt helyett való (= er. nd), mely a sorszámnevek képzésére szolgál, a mint ezt világosan mutatja motnti (motent-i) motentag. Ez utóbbival egyező a zürj. votj. möd, mid-nak a d-je; v. ö. magy. máso-d (úgy mint harma-d, negre-d = f. kolmande, neljände). -A cser. molo, mulo (mu-lo) l-je azonos lehet az onžo-l (anticus, pars antica)-beli végképzővel (v. ö. mord. vaso és vasolo remotus: vasoldo messziről; magy. ho-l tő a hol-t [soholt, sohutt] meg hová [e h. holá]-ban). A finnben is eléfordúl ezzel a cser. molo, mulo-val egyezőnek iátszó *mola: comp. molemba, mely csak pluralisban használatos: molemmat "ambo", azaz tkp. "ez meg ez (mola-) a kettő közül (comp.)" = "mindakettő". Hogy a f. *mola h. régibb mola, mula vagy akár m, gla vehető fől, meg kell engedni a hasonló alakgyengűlés láttára, mely a tule "tůz" szóban bizonyúl be (szót. 242. l.).

Idáig jutván azon kérdésre bukkanunk, vajjon a régi m. monnó "ambo" nem szintén a más alapszavával magyarázható-e? Bátorít erre a votj. mid-mid "más-más" is, mely "ambo, uterque"-t teszen. Minthogy pedig monnó-ban sem pluralis (vagy akár dualis) alakot, sem comparativust nem láthatunk, a "kettőre" vonatkozás csak az "egyet" mutató szó ismétlése által lehet benne kifejezve. E szerint azt véljük, hogy monnó egy hajdani mol-mol-ból úgy változott el, hogy először dissimilatióval molnol támadt, a miből azután, látni való, igen könnyen válhatott monnō. Erre nézve érdekes, hogy az északi ugor ágban is akadt a molo mint mutató szó: osztB. mol-gadl "tegnap" ("mol-nap"), a miben a mol nyilván távolra mutató, mint akkor is mikor "alius"-t jelent.

Közönséges mutató értékkel ("ez") föntartotta más stb. alapszavát a m. ma "hodie" (régen, pl. Müncheni, Bécsi cod.-ben "nunc"-ot is teszen). Mint időhatározó adverbiumnak a ma-nak eredetileg locativus rag kellett, a mely most elveszett épen úgy mint a ho kérdő névmástőhöz tartozó ha "quando"-ban. Göcsejben még mó dívik = ma, s ez jóformán a ma-nak régibb mol alakjára utal, mely olyan locativusféle adverbiumnak volna tekinthető, a milyen ho-tól hol (e h. hol-n): azaz a viszonyrag elvesztével fönmaradtak a tők hol, mol, mely utóbbi épen az előbb fejtegetett mol volna.

Továbbá idevaló most, mostan "nunc". Azt véljük, hogy egy hajdani *molost alakot kell fölvenni, mely a mutató mol-tól úgy származott, mint helyést (mi-helyést), megest a hely, meg szóktól.

Végre a majd, majdan "mox, statim (bald, sogleich határozóban is méltán sejthetjük a más stb-beli mutató szót, melynek értéke itt igen közel jár a más-éhoz (pl. majd) megadom ezt teszi: nem mindjárt most, hanem "máskor"). Alakulása megitélésére fontosnak látszik a székely majt, majtég. Noha ezt biztosan még meg nem határozhatjuk, de annyit mégis tartunk róla: a) hogy a majdan nem maidőn-ből lett, a mint eddig magyarázták (valamint a hajdan "olim" sem ha-időn-ből), hanem mint más határozók, tisztán viszonyragozással alakult (illetőleg tán közvetítő tőképzéssel: -d v. -t); b) hogy viszonyragozása a lativ-féle (v. ö. a hasonló értelmű soká: nemsoká határozót).

BUDENZ JÓZSEF.

A HANGÁTVETÉSRŐL.

Hangátvetés vagy görög szóval metathesis egyike a legrégibb nyelvtani műszavaknak; ép oly régi, mint a syncope, ellipsis, paragoge stb. kifejezések, melyekből a régi görög grammatikusoknál a szófejtésnek lassanként olyan rendszere fejlődött ki, hogy akármit akármiből magyarázhattak. Bármilyen hangváltozásnak ilyen tetszetős nevek alatt való fölszínes megengedése átöröklődött az újabb philologusokra is, úgy hogy p. a "metathesis' név

elég volt nekik olyan föltevések koczkáztatására, hogy a latin nitor azonos a görög τείνομαι igével (holott a nixus igenév mutatja, hogy a latin ige töve nic, a görög igető ellenben ten, ugyanaz, mely a lat. tendo és teneo alapja), vagy hogy a latin vaco-t egy fölvett görög χά Fω-ból magyarázzák, mely annyi volna, mint χαίνω, tátong'.

Nincs mit csodálni rajta, hogy az ilyen gépies hangtani magyarázatok mi hozzánk is átjöttek és tárt karokra találtak a nálunk dívott felsőbb nyelvtudománynál, mely pedig ép oly pazar lelkesedéssel vesztegette erejét és idejét a másik végletre: a nyelvnek metaphysikájára vagyis elvont szellemi magyarázatára. A Magyar Nyelv Rendszere, Czuczor és Fogarasi szótára (föleg az Előszó 62. lapján), és Vass József is (a dunántúli nyelvről írt pályamunkájában) ép oly lelki nyugalommal magyaráznak mindenfélét a legtarkább hangátvetésekkel, mint akár a régi görög etymologusok vagy a mult-századbeli német philologusok. O nekik czölönk és kölöncz, csikmák és mácsik tisztán ,betűáttétel' útján lettek egymásból (MNyR.); egér nem egyéb, mint ürge, mert mind a kettő olyan fürge kis állat, és sisak egyszerűen a latin cassis megfordítottja (CzF.) *); piarcz - figyelem! - az ipar-tól vette nevét, mint az ipar tanyája, mintegy ipar-cz, a rét ek pedig nem más, mint fonák tév-edés (VJ.). Igaz, hogy a hangátvetés tüneményével senki sem foglalkozott még behatóan **); senki sem iparkodott az eseteknek nagyobb számát megrostálva összeállítani, bizonyos szempontok alá foglalni, s így meghatározni, melyek fordulnak elő valóban, melyek csak látszólag, s melyek csak a felsőbb nyelvtudomány képzeletében.

Annyi bizonyos, hogy vannak hangátvetések. Mindenki tudja, hogy a kanalat kalánnak is nevezik, hogy a kehely

^{*)} Mintha csak a latinra és magyarra akarnák alkalmazni Guichard uram elméletét, a ki azt mondta, hogy: a hébert jobbról balra írják, a görögöt balról jobbra, tehát a görög szavakat úgy lehet visszavezetni a héberre, hogy emezt egyszerűen balról jobb felé olvassuk (l. Müller M. fölolv. 120.).

^{**)} Még a német nyelvtudományban sem; Sievers (Grundz. der Lautphysiologie 140.) megvallja: Für die hierbei auftretenden grossen abnormitäten ist noch kein bestimmtes gesetz gefunden.

régente kelyeh volt, s hogy ezt a kelyh-et a németektől kaptuk (kelch). Különös dolog, de kétségtelen, hogy némely esetekben a szóban meglevő hangok sorrendje megváltozik. Mintha csak megelégednék a nyelv azon általános benyomás megőrzésével, melyet az illető hangoknak együtt-hallása fülünkre gyakorol, s mintha csupán ezen általános benyomáshoz kötné a szónak jelentését, s erre nézve mellékesnek tartaná azt, hogy ama hangok mindig pontosan azon rendben térjenek vissza. Látni fogjuk azonban, hogy némely esetekben lehetséges a hangátvetést, hogy úgy mondjam, észszerű okokra visszavinni. De tartsunk sort és lássuk rendszeres egymásutánban az eseteket. Ezek a magyarban valóban oly tekintélyes számmal vannak, minőt alig lehetne kezünk ügyében levő bármely más nyelvből összeállítanunk, csakhogy nyelvünkben ez átvetések nagyobb részt a nyelvéletnek legújabb korszakában keletkeztek, s p. a rokon nyelvekkel való hasonlításban csekélyebb jelentőségüek. Tekintetbe fogjuk venni mindenütt más nyelveknek hasonló példáit, különösen az ugor, szláv, germán nyelvekből és a görögből.

Az összes hangátvetéseket két főosztályra oszthatjuk; t. i. vagy két mássalhangzó cserél helyet egymással, p. eszrény: erszény, vagy pedig mássalhangzó magánhangzó val cserél helyet, p. paprika: papirka. Egy harmadik osztályt képeznének azon esetek, melyekben két magánhangzó cserél helyet egymással (minő talán a görögben az, hogy πολι-ες helyett πόλεις a többes szám, s a régi latinban omni-es helyett omneis, vagy a finnben, hogy az ó-északi fnjóskr-ból Thomsen 137. l. szerint nuiski lett, vagy a svéd njugg-ból nuiva?); de ez a magyarban nem fordúl elő.

- A) Ha két mássalhangzó cserél helyet, megint több eset lehetséges: vagy közvetetlen szomszédjai egymásnak e mássalhangzók, vagy van köztük egy magán hangzó, vagy végre még messzebb állanak egymástól.
- I. Közvetetlen szomszédságban álló két mássalhangzó a következő esetekben szokott helyet cserélni:

1. Leggyakrabban, ha néma hang után orrhang (leginkább n) vagy folyékony (leginkább r) következik; az ilyen hangcsoportokon szeret a magyar nyelv változtatni, úgy hogy a néma hang hátra ugrik; így lesz

dn-nd: a szlávságból átvett lednék (lednik Mikl. 420. sz. *) többnyire lendék-nak hangzik (MNy. II. 413., V. 88., löndök Ny. III. 565.) | szintúgy mondunk *szélédnék helyett (*slédinikű Mikl.) széléndék-et vagy szélindék-et | *szarádnok helyett pedig szarándok-ot, zarándok-ot;

gn-ng: bangita lett a lengyel bagnita-ból (Dankovszky; így a finn tynkä, *tyngä szót *tyg-nä-re viszi vissza Bud. 241. sz.);

dm-md, és az orrhang hasonulásával nd: így lett padmaly-ból pandal T. $\parallel$

gr—rg: bögre helyett börge van Ny. V. 263.: mázos a börgéje: fösvény, ki keveset főz | fontosabb és régibb változás az, melyet a terjed szóban látunk; ez egy ugor tegre- igéből származik (Bud. 220. sz.), s ebből átvetéssel valószinűleg előbb *terged lett, s aztán a szabályos g: j változással terjed;

dr-rd: a szláv otročič-ból (Mikl. 543. sz.) *odrosics (az r miatt lágyult d-vel), aztán ordosics;

pr-rp: törpe e h. *töpre Bud. (így van a finnben egymás mellett höplä és hölppä);

gl-lg: egyike a régibb átvetéseknek; a toll szónak ugor alakja *togolo volt s ezt legjobban megőrízte az osztják togol; a legtöbb nyelvben azonban átvetés történt, úgy hogy *toglo helyett a mordvinban tolga van, a cseremiszben calko, a finnben sulka s a lappban tolke; a magyarban is *tolga- lett belőle, csakhogy ebből aztán a szabályos g: v változással tolva- lett; ezt a töt látjuk még ebben a székely szóban: a seregéjfiak megtolvasodtak, Kriza 431.; végre hasonulással állott elő a legújabb alak: tolla- | ez valószínűvé teszi, hogy a hallad, hull, kullog igék alapszava, az ugor *kuglo-, a magyarban ugyanolyan változásokon ment át, mint a toll, vagyis, hogy előbb átvetés történt, aztán hasonulás (v. ö. Bud. 82. l.); itt is a

^{*)} Mikl. = Miklošich, slav. elemente im magy. — MNy. = Magyar Nyelvészet. — Ny. = Nyelvőr. — T. = Tájszótár. — Bud. = Budenz összehas. szótára.

mordvin kolgi-, a finn kulge-, s a lapp kolke ugyanolyan átvetést mutatnak, s az eredeti alakot itt is az osztják örízte meg legtisztábban a xugl-, xugol- igében | végre valószínű, hogy az ugor *sogo igétől származó m. szalad is ugyanazon változásokon ment át: *szaglad, *szalgad, *szallad;

? dl-rd (egyúttal az l-nek r-re változásával): vedlik h. néhol verdik; kétes, vajjon ez amabból lett-e, mert a dl hangcsoportot különben szereti nyelvünk, vagy legföllebb ll-re változtatja; azonfölül verdik tehet annyit, hogy mintegy kivergödik böréből.

Sokkal ritkább a megfordított eljárás, t. i. hogy oly csoport szenved átvetést, melyben elül van az orrhang vagy a folyékony, és hátul a néma:

nd—dn: gadnár van gantár mellett, mely a német ganter-ből lett; csakhogy a németben is van már gantner, s a gadnár ebből válhatott (l. fönt 105. l.);

(ng-gn változást mutat a lapp jägñe szó, a másik lapp nyelvjárásban jeñ, azaz jeng, és jegna = ugor jenge-, m. jég; de lehet, hogy a lappban a végszótagban már képző elem rejlik);

rb—br: orbánczos h. obránczos van Népk. Gy. I. 72.; rt—tr: a fetreng szónak valószinűleg ferteng az credetibb alakja, mely a ferde, fergeteg szavakkal volna egytövű (így mondják az olaszban is Cortona [Croton] városát Cotrone-nak);

ld-dl: Esztergomban a pult-ot pudli-nak mondják.

2. Sokszor beáll az átvetés az olyan hangcsoportnál, melynek első tagja fúvó hang, második tagja pedig orrhang vagy folyékony; különösen a hm, hn, hr, hl, csoportokat nem szereti nyelvünk s így kerüli el:

hm-mh: a vehem szó származékainak így kellene lenni: vehmes, vehmek, vehmet; e h. azt mondjuk vemhes, vemhek, vemhet (a vehme szót nem meglevő alak gyanánt említi Kresz., mint Szarvas hiszi Ny. III. 530., hanem csak magyarázatúl, mint fölteendő régibb alakot) | a szláv luhma, lehmo szóban nyelvünk egyrészt úgy könnyített a csoporton, hogy közbeszúrt magánhangzóval lohomát mondott, másrészt úgy, hogy az átvetést alkalmazta: lomha;

hn—nh, hny—nyh: a szláv duhna szóban szintén kétfélekép kerülte el a kelletlen csoportot: egyrészt úgy, hogy hasonulással dunnát csinált belőle (mint vihňa-ból vinnyét), másrészt úgy, hogy az átvetést hajtotta végbe: dunha, dunyha | ugyanilyen könnyítő átvetés történt a szl. konyha szóban | a Müncheni codex ehnyéjt szava mai nyelvünkben így hangzik: enyhít | a tohnya szó (összevonva túnya, tunya) ilyen alakokban is fordúl elő: donyha MNy. VI. 321., és tonyhó Krizánál; az utóbbiak kétségkívűl egy összevont *tohnya alakból lettek | (a finnben ellenkezőleg nagyon kedvelt hangcsoport a hn, s erre nézve számos példát állít össze Bud. 572. l.; sőt a karéliai finn nyelvjárásban az nh-ból is hn lesz, p. ranha-ból rahna, tanhua-ból tahnua; Genetz, Karelische Lautlehre 21. l.)

hr-rh: a teher szónak eredetileg *tegere- a töve, s ezt a rokon nyelvek közül legszebben az osztiák tāgert bizonyítja Bud.; később tehere- lett belőle s összevonva tehre; ebből aztán mulhatatlanúl a mai terhe lett: terhe-l, terhe-s, terhe-t; s ezen származékok hangalakja valószinűleg befolyt arra is, hogy a ragtalan teher-nek is keletkezett egy mellékalakja: tereh (ill. terh is, p. Tinódinál, Ny. V. 414., és Kisfal. S. bold szer. 145. d., kes. szer. 52. 62. d.) | (a karéliai nyelvjárás itt is a megfordított rendet kedveli, úgy hogy tarha helyett azt mondja: tahra, u. o.)

hl—lh, hly—lyh: a felhő szót Budenz eredetibb *fehlő-ből magyarázza | a német kachel szó kaholy alakot öltött a magyarban, de másik, általánosabb alakját szláv közvetéssel kaptuk (illyr kahla), s ebből átvetéssel lett a kályha | a pehely szónak (szerb pahalj, Mikl. 546.) ragos alakjaiban azelőtt pehlye- lehetett a tő, most pelyhe-t mondunk | (hasonló módon lett a lapp nyelvben az átvett finn kihla szóból gilhe);

szr-rsz: az erszény szónak még a Tájszótárban megvan régibb eszrény alakja; eredetére nézve l. Thewrewk E. A helyes magy. | nyöszörög helyett van nyörszög is, talán *nyöszrög-ből;

(cr-rc változást mutat a lapp a riercca szóban, mely az ó-északi reδr-ből lett, tehát régebben minden esetre *riecra volt).

(Az ide tartozó hangcsoportok közül különösen az

szokott más nyelvekben gyakran metathesist szenvedni, melyben v és r van együtt. Némely nyelvek e hangokat inkább az rv rendben szeretik, mások meg inkább megfordítva. A lapp és a vogul itt a magyar nyelv hajlamával találkozik, mert mind a kettő a folyékony hangot teszi előre: a finn seura-ból a lappban särvve lett; az ó-északi hafr, mely még a svéd-lapp nyelvjárásban habres, a finnlapban harves alakot öltött; a svéd skafl-ból pedig skalvve lett | a vogulban a tehernek tavrit helyett tarvit a neve | a bolgár nyelvben gavran-ból garvan lett. Viszont a diphthongusokkal bövelkedő finn és görög még az rv-ből is vr-et csinál s aztán a v-t a megelőző magánhangzóval kettős hanggá olvasztja össze: a finn tärvää-, rontani' igéből származó tärviö ,romlás mellett van taurio is; e h. *tavrio; kirvo-ból lett *kivro, kiuru | a görögben az eredeti *νέρFον-ból, melylyel egyezik a latin nervus, *νέFρον s aztán νεύρον lett; szintúgy lett a latin salve helvett a görögben οὖλε; és a γόνυ többese pedig γόνυα, γόν Fa helyett *γό Fva, γούνα.)

3. Orrhang ból és folyékony hangból álló csoportban is történik néha efféle változás:

ml—lm, mly—lym: a semlyék-et a székelység sely-mék-nek mondja T. s már egy 1261-diki oklevélben van selmékös e h. semlyékes, Ny. VII. 270. l. | zsémlye helyett van zsélyme Ny. V. 220. | e szerint a homlok szó ml-je nem igen felelhet meg a finn kulma lm-jének, mint Hunfalvy gondolja Ny. III. 203., mert nyelvünk inkább a homlok-ból csinált volna holmok-ot, mintsem ebből amazt; s csakugyan, talán a T.-beli hornyok, ránczos homlok' ilyen átvetéssel lett a homlok-ból, egyszersmind a horny szó befolyása alatt | az nagyon is kétes, vajjon elme *emlé-ből lett-e, mint a MNyR. tény gyanánt közli;

mr—rm: gyomrom helyett gyormom van Ny. V. 64. | jelentős körülmény, hogy a körmed ige mellett hasonló jelentéssel van kömörödik Ny. I. 280., gömörödik IV. 44., sőt gömöjödik, azaz gömölyödik, *gömölödik IV. 329., úgy hogy nagyon valószinű, hogy körmed átvetéssel lett ebből: *kömred; alapszónak kömö- mutatkozik, s ennek hangjai valóban pontosan megfelelnek a finn kylmä szónak és rokonainak, melyekkel Budenz a m. körmed igét régibb

Szóegyezéseiben összeállította; ezekhez akkor természetesen nem lehet köze a finn kermä szónak, melylyel most állítja össze szótárában a körmed-et.

4. Két fúvó hangból álló csoport megfordítása egészen rendszeresen beáll a székelyeknél egy esetben, midőn t. i.

szj-jsz-re változik, és

- zj-jz-re; a példákat összeállítva l. Ny. VI. 449.; az ott említettekhez egy érdekes példát nyujt még a hétfalusi nyelvjárás, melyből Ny. V. 330. ezt közlik: hiza (azaz *hoza) = hoza (azaz *hoza).
- 5. Ha néma hang sziszegővel kerül össze, nyelvünk nagyon szereti a sziszegőt előre vetni. (Vannak nyelvek, melyek épen ellenkezőleg p. az sk, sp csoportokat szokták megfordítani, úgy hogy a néma hang kerül előre; így a finnben az sk gyakorító képző helyett sokszor ks-et találunk: asuskele- és asuksele-, uiskele- és uiksele- stb., továbbá sääski és sääksi; a görögben izóg felel meg a latin viscus-nak; az angolszászban fiscas helyett fixas van (= piscis) és väsp helyett väps; ez németül wespe, latinul vespa, de litvánul megint vapsà és ófölném. wefsa.) Ide tartozó esetek:
- ksz—szk: a német wachs Dunántúl még néhol viaksz, de különben viaszk, viaszkos lett belőle, s aztán rövidítve viasz | suviksz helyett subiczkot és subiczkolást mondanak; rövidítve subicz Ny. II. 185. | taraxacum-ból taraczk lett | (nem érdektelen, hogy egy kis gyermeket hallottam beszéd közben megbotlani s így szólani: nem szüszkégész, e h. nem szükségés);
- kcz-czk: a lectio azelött magyarúl lekcze volt (p. a Debreczeni legendás könyvben), most leczke;

gz-zg: lélègzet helyett lélèzget Ny. IV. 426.;

ks—sk: hágosó, hágsó, háksó kelyett háskó-t mondanak Dunán túl, l. T. | paksaméta h. paskaméta Ny. I. 331. | a tót lokša, mely német nyelvjárásban is megvan (loksche), a magyarban is néha laksa, p. Ny. V. 472., 474., T. de általános Chelyette a laska | (a puska szóban ugyanilyen metathesis van, csakhogy ezt már az a nyelv hajtotta végre, melyből kaptuk a szót, t. i. a szlovén, mely a német büchse szót pukša alakban vette át, de ebből puška-t is csinált);

kcs—csk: faragcsál, farakcsál mellett van faracskál, faricskál | rágcsál mellett rácskál NyKözl. III. 12. | hágcsó mellett hácskó, Göcs. MNy. V. 87. | zsakcsó (Döbr. c.) h. most zsacskó, zacskó | gyermekcse mellett van gyermecske (p. Mélotainál, Ny. VI. 360., gyermöcske Debr. leg. 135.) és gyerecske Ny. VII. 40.; szintúgy fazékcsa helyett fazécska (Ny. I. 455., VI. 134., Népk. Gy. I. 431.); de lehet, hogy itt csak rövidítéssel van dolgunk, e h. gyermekecske, fazékacska | szökcső, szökcse és szöcskő, szöcske is van egymás mellett;

dz-zd: bodza h. bozda van közölve Somogyból! Ny. III. 140. (ugyanolyan metathesis, mint a görög aiol nyelvjárásé, melyben rendes dolog, hogy ζ azaz dz helyett σδ van, azaz zd: συρίζω h. συρίσδω, ζυγόν h. σδυγόν stb.).

6. Legritkább az az eset, hogy két szomszéd ném a cserél helyet:

kt—tk: doktor h. van datkor Krizánál 426. | rögtön h. hallottam egyszer Somogyban azt, hogy rötkön;

? pk-kp: sikma Ny. V. 473. = sipka, *sikpa?

- II. Az eddigieknél jóformán még számosabbak azok az esetek, melyekben a két mássalhangzónak egy köztük álló magánhangzót kell átugrani, hogy egymással helyet cserélhessenek. Itt is föleg folyékony és orrhangokkal van dolgunk, de már nagyobb mértékben lép föl a némák metathesise is.
- 1. Legismeretesebbek itt azok a példák, melyekben a folyékonyak egymással vagy az orrhangokkal cserélnek helyet. S ez legkönnyebben is érthető, mert ezek a hangok oly közel rokonai egymásnak, hogy különben is nagyon gyakran váltakoznak. Csak nehány példát idézünk ezen hangváltozásokra: l-r: Elzsébet Erzsébet, nyoszoló nyoszoru, rőfély vőfér | r-l: páncér páncél, ronda londa || n-l: hanem hanom halom, timnöcz tömlöcz | l-n: légely négely, Lőrincz Nőrincz, sül sündisznó || r-n: dezertor dezentor Ny. IV. 477., mingyárt mingyánt III. 512. || n-m: nádra mádra, svadron svadrom | m-n: mevet nevet, pemete penete. Csak az ajakhangú m-el nem váltakoznak a folyékonyak, mert ezek a

foghangok sorához tartoznak; s íme az m és l vagy r és m hangok metathesisben sem válthatják föl egymást, ha magánhangzó van köztük. Ez a körülmény még valószinűbbé teszi azt a véleményt, hogy az itt tárgyalandó átvetésekben valóságos hangváltozásokkal van dolgunk. Vagyis: ha *káprál helyett káplár-t mondunk, tulajdonkép az történik, hogy az r l-re változik, (úgy hogy káplál volna, mint rékli h. van lékle Ny. IV. 521., lorbeer h. lülbör, és paragrafus h. palaglafos, Kriza 167.), a szóvégi l helyett pedig viszont r-et ejtünk. Ép úgy: ha kanál helyett azt mondjuk kalán, akkor mintha előbb kanán lenne belőle (mint Lőrincz h. Nőrincz, Kriza 386.), s ebből aztán mintegy vissza való dissimilatióval kalán (mint Anton h. Antal). — Példák:

l-r-r-l: kolera helyett nagyon közönséges korela MNy. V. 87. | szintúgy kalaráb helyett karaláb | Klára mellett Krála is járja Czegléden | (így mondanak a tótok néhol kolár helyett mindig korál-t; pluralis helyett prularis-t is hallhatni, s itt is látjuk a hangváltozással való magyarázat czélszerűségét, mert melyik l-el cserélt itt helyet az r? avagy cserélhet-e egyszerre mindakettővel?)

r-l-l-r: az eredeti *káprál (corporál, caporál) helyett káplár-t mondunk | korál helyett általános a kaláris | petró-leum mellett van petlóreum Ny. V. 331. | róla helyett Örségben léra | rásárállás helyett Veszprémben vásálárás ||

n-l-l-n: kanál az eredetibb alak, l. Bud., de nagyon elterjedt a kalán is (kalanait Népk. Gy. II. 396.) | csalánnak is úgy látszik csanál az eredeti alakja, csakhogy itt az ujabbik alak az általánosabb használatú, ámbár a másik is elég elterjedt még: van csanál Ny. IV. 71., 175., csonál, csona, csinál 425., és van három Csanálos nevü helység; családnév is van Csanálossy u. o. 71.; az átvetéses csalán alakhoz pedig még a következők tartoznak: csollán, csóvány u. o. 175., 235., csiján, Kriza, csián, csihán Ny. IV. 561., Kriza 472. (söt CzF. szerint a Nádor codexben csalah is van): valóságos kameleon szó! | kanális helyett kalánis Ny. VI. 272. | tercenalla és tarcenel h. tarcolán V. 159., 160., 207. | (a finnek a nilja, nyálí szót linja-nak is mondják);

l-n-n-l: alanos (aranyos) h. a dajkaszók közt alanos

III. 475. | (a finnben a svéd *lunk*-ból *nulkka* lett; hasonló metathesis történt a lapp *snaldo* szóban, Alqvist, Kulturw. 23.) ||

r-ny-ny-r: *kerény-ből lett a kenyér, l. Bud. | a tenyér szót is terény-ből magyarázták, MNyR. | *karanyodik, *karanyít (székely karamodik, karamít) helyett is azt mondjuk: kanyarodik, kanyarít, l. Bud. | a kanyaró szót *karanyó-ból magyarázta Vass J. MNy. V. 87. de elégséges alap nélkül |

ny-r--r-ny áttétel volna a görönyű szóban, melyet gyönyörű helyett közöl a T. Gömörből ||

n-m-m-n: csaknem helyett csakmen T. (ép így van a cseremiszben tunem- h. tumen-, Bud. 179. l.; a szlovénban senjem h. semen; viszont a szerbben és kisoroszban monastir h. namastir, monysto h. namysto).

- 2. Folyékony és néma hangok cserélnek helyet egymással a következő esetekben:
- b-l-l-b: ismeretes és nagyon elterjedt jelenség, hogy kebele helyett azt mondják kelebe (Dunán túl MNy. V. 87., Borsodban Ny. IV. 43. Egerben VI. 381., gelebem Biharban IV. 44.);
- l-b-b-l: ölibe helyett egy kis lánykáról hallottam, hogy azt mondta öbile | a rendes galyabít mellett van gabalyít (nincs műszerűk, "a mivel tanyát gabalyíthatnának" BSzemle III. 182.) és gabajít is | labirint-ból mintegy kettős metathesissel lett baralint (tájszó, Ball.), mintha előbb balarint lett volna belőle | hogy libeg és billeg azonosak volnának (CzF. előszó 63.), annak semmi alapja |

? p-l-l-p: palacsinta helyett lapacsintát is mondanak; ez azonban inkább népetymologia, mely a tárgynak lapossága miatt állott be

l-d-d-l: kaloda helyett kadola is van MA.-nál (az oroszban fordítva doloni-ból lodoni lett);

l-gy-gy-l: elvegyít-elegyít-egyelít ||

l-g-g-l: vigály és vigályos nyesett, ritkított erdőt jelent, s van vigályos sárga, vigályos zöld is, e h. világos;

(k-l-l-k: kalapos helyett lakapos-t mondott az említett leányka) |

g-r-r-g: ugorni helyett megbízható gyűjtő közöl

egy urogni alakot Fehér megyéből Ny. IV. 45. | rög-öt a gör (göröngy) szó változatának tartja a MNyR.;

? r-k-k-r: varacskos béka helyett vakarcsos talán inkább a népetymologia játéka (mert olyan, mintha föl volna vakarva a háta) Ny. I. 333.

Orrhang némával ilyenkor nem igen szenved átvetést. Van azonban egy — s ép azért feltünő — eset, melyben n-t helyett t-n lép föl: t. i. tenevér vagy denevér közvetetlen egy szláv netopir alak változata, mint Edelspacher kifejti Ny. V. 154.

3. Nem ritkán cserél lakást folyékony hanggal a második szomszédban levő fúvó:

l-v-v-l: eleven helyett evelen MNy. V. 87., Ny. VII. 35. megevelenödik Debr. leg. k.

v-l-l-v: gavallér h. galyavér, gömöri szó T. ||

r-v-v-r: kerevet helyett keveret van Ráday naplójában 1709. (Tudománytár 1841. II. 181.);

v-r-r-v: higviricz h. higrivicze is Leschkánál |

j-l-lj: jelen-lejen T. | viola, vijola --viloja T. Ny. Il. 240. 429 | bival bial, bijal -- bilaj 475 ||

ly-h-h-ly: kelyeh helyett most kehely;

h-ly-ly-h: pehely helyett pili T. Ny. II. 521., talán *pilih-böl ∥

h-r-r-h: teher h. tereh, l. fönt | a hörög és röhög igéket egynek veszik CzF. el. 63., de ilyen hangutánzó szavaknál nem igen lehet tudni, ha valóban változatai-e egymásnak |

l-zs-zs-l: malozsa-mazsola (ép így lett a szlovénban lužica-ból *žulica, žlica);

z-r-r-z: pazarló h. parázló van Ny. IV. 377.

Orrhang és fúvó cseréjére is van egy-két példa (folyékony olvasás közben hallottam valakitől ezt: föliránásál e h. fölirásánál):

m-s-s-m: mosolyog -somojog T. Ny. III. 30. (így van a szlovénban egymás mellett sű-mižariti és po-žimariti, s u. o. mežim h. *žemim, žmim);

cs-n-m-cs (egyúttal n: m változással) van a csenevés; helyett előforduló mecsevés; szóban.

- 4. Két külömböző fúvó hang ritkán cserél helyet:
- cs-f-f-cs: facsar mellett nem csak csavar van, hanem csafar is, p. hideg tekintetet csafartam ki (azaz: facsartam ki, erötettem arczomra) Kárm. Fanni XXXIX.; Szilágy megyében csavarog helyett is mondják, hogy facsarog;
- s-v-v-s cserét vettek föl a sivít és visít szavakban, de itt nem csak azért kétes a dolog, mert hangutánzók, hanem azért is, mert mindeniknek külön rokonsága van: sivít, sűvölt, sí, sikat | visít, visong, viong, víjjog, víkotol stb;
- s-h-h-s: husáng mellett van suháng F. s ez bizonyosan az eredeti alak, mert a Balatonnál suhatag-nak is mondják, s összefügg a suhintással.
- 5. Sokkal gyakoribb eset az eddigieknél az, hogy néma és fúvó hang cserél helyet, s ilyenkor mindig a fúvó hang kerül előre:
- p-sz-sz-p: a peszércze gombának röviden pesze a neve, és szepe is Ny. III. 543.;
- p-cs-cs-p: a szláv pečírka a magyarban is megvan pecsérke alakban, Ny. III. 543., de rendesen csiperke gombának nevezik (a szlovénban is bűcela: *čubela: cbela);
- b-c-c-b: bicsaklik, biczaklik mellett van ugyanolyan jelentéssel czibaklik, és czibak, ficzamodott, ide-oda hajladozó; így van biczeg mellett a székely czibikel
  - t-sz-sz-t: tüsző helyett szütyő Ny. V. 36.;
  - t-cs-cs-t: patacs (pipacs) mellett pacsat I. 331. ||
- k-cs-cs-k: kocsány helyett csokány III. 524., VI. 472. csekély nem a kicsi szóból lett, mint CzF. hiszik, mert amannak ettől független származása van, l. Bud. szerencsétlen gondolat volt Vass Jtől, a kúcs szót a csuk igével hozni kapcsolatba, mert kulcs = szl. kluc;
- g-cs-cs-g: valószinű, hogy csög csak a göcs szó mellékalakja;
  - g-7s-7s-g: guzsorodik zsugorodik MNyR.

Látjuk, hogy a fúvók közül csak a foghangok szerepelnek itt, vagyis az úgyn. sziszegők. Nem lehet tehát a vét és tév-ed igéket azonosítani, mint tették; s nem lehetne p. egynek venni a jelentésükben és hangzásukban annyira találkozó kőfiny és fökény szavakat, ha nem sejtenők is, hogy az első a kelevény-ből van összevonva, s ha nem ismernők is a másodiknak általánosabb fekély alakját.

6. Még gyakoribb az a jelenség, hogy két néma hang cserél helyet egymással, s e cserét megint ép úgy foghatjuk föl, mint az 1. pontban a folyékonyak metathesisét. Nagyon sok példánk van arra, hogy a külömböző organumokkal ejtett némák egymást helyettesítik. Csak egy-egy példát idézünk: g-d: sugár sudár $\| d-g$: paprád paprág | k-t: pamuk pamut | t-k: ötlik öklik Ny. II. 93. $\|g-b: ugorka uborka | b-g: küszöb küszög |$ k-p: köszméte pöszméte | p-k: paplan paklan || d-b: denevér benévér Ny. II. 422. | b-d: zabarja zadargya II. 466. | t-p: tippan pippany VI. 325. | p-t: csipke csütke IV. 42. Ha tehát p. bögre helyett göbrét mondanak, olybá vehetjük, mintha a b g-re változott volna, a g meg b-re. Ezt a fölfogást hathatósan támogatja az a körülmény, hogy a szóban forgó metathesis csak két kemény, vagy két lágy hang közt szokott megtörténni, úgy hogy p nem fordul elő, hogy k b-vel, vagy hogy d p-vel cserélne, de igenis az, hogy k p-vel vagy d b-vel vált helyet (már e szerint sem lehet igazuk CzF.-nak, mikor a gyík és kígyó szavakat egynek veszik). Azon ritka esetekben azonban, midőn csakugyan egy lágy és egy kemény hanggal történik ilyen átvetésféle: a keménység és a lágyság megmarad a maga eredeti helyén. P. térdepel helyett azt mondják térbetel: nyilván úgy, hogy a d b-re változik, a p pedig t-re (tehát csak annyi történik, hogy a második szótagban a fogak helyett az ajakkal articulálunk, a harmadikban viszont az ajak helyett a fogakkal); mert ha valóságos átvetés történnék, akkor térdepel helyett az új alak térpedel volna, nem mint valóban van: térbetel. Szakasztott ilyen csere van a tegnap helyett előforduló tebnak szóban T., csakhogy itt torokhanggal és ajakhanggal van dolgunk. Beszéd közben némi figyelemmel elég ilyen elvétett kiejtést lehet hallani; kettőt jegyeztem föl magamnak ilyent: bököd helyett egyszer ezt hallottam: bötög; máskor meg békében helyett: gépében. (V. ö. még: Karthago = Καρχηδών). Érdekes azonban, hogy néhány esetben épen keménységét

A HANGÁTVETÉSRŐL.

c s e r é li e l egymással a két szomszéd mássalhangzó; így van p. hebetel (Ny. IV. 330.) helyett hepedel (Π. 136.); a baka azt mondja: beteg voltam, a helyett hogy bedeck volt; ilyen viszony van a közép és küszöb szavak közt; hogy azonban a dóka tóga-e (CzF.), az legalább is kétséges. A görögben is van Χαλκηδών-Καλχηδών.) — Lássuk már most a metathesisnek látszókat:

g-d-d-g: hegedű hedegű MNy. V. 87., Pap pal. XIX.; k-t-t-k cserét vesznek föl CzF. a tokló szóban, mely szerintük annyi volna, mint ,kotló bárány'! eltekintve attól, hogy jelentés dolgában sem szerencsés ötlet, tudjuk, hogy tokló a törökségből került hozzánk; (a finnben van viikate h. viitake);

t-k-k-t: az eredetibb feteke helyett, mely most is megvan (p. MNy. V. 87., Ny. IV. 93.), az általános újabb alak fekete | isztikél iszkitél Kriza | katrocz azonban nem *takarócz-ból lett (Vass J.), hanem a szláv katrče-ból |

b-g-g-b: bögre göbre | buga guba Kriza;

k-p-p-k: köp pök | szl. biškup: pispėk, püspök | eszkápa: eszpáka MNyR. | (a latin specto = görög σκέπτω) ||

b-d-d-b csere van e párokban: bödön és döbön, debenka; bodon és dobonka Ny. VII. 42.; de a csere már a szlávságban állott be, melynek közvetítésével e szót németből kaptuk (szlovén bedenj és debanca);

p-t-t-p: pótol helyett van tópol Ny. II. 425., V. 182. | (a finnben viszont typerä mellett van pyterä, és *topilas [észt tobi] helyett potilas).

III. Az is előfordul néha, hogy a helyet cserélő mássalhangzók még távolabb voltak egymáshoz.

- 1. Többnyire egy magánhangzó s egy mássalhangzó van köztük (e közbeeső mássalhangzó leginkább r vagy n):
- a) két folyékony cserél egymással, vagy folyékony cserél orrhanggal (mint II. 1. és épen úgy magyarázandó, t. i. kettős hangváltozásból) létra rétlya Ny. V. 474. | lutri rutlyia, palócz Ny. VI. 466. | (így van a spanyolban miraculum, *miraglo helyett milagro) || penész a szláv plésen-ből van, s ezt az alakot híven megőrízte a nyelvjárási pilisznye: Veszprémben pilisznyés helyett metathesissel azt mondják: penészlés, penészes |

karmanádli helyett karmaládnyi, Kelemen, Koszorú az alf. vadvir. 228. | (így van a finnben manttila helyett malttina);

- b) orrhang és fúvó (mint II. 3.): morzsa, morzsol mellett Dunán túl zsurma, zsurmol (hasonló metathesissel különböznek egymástól a görög μόρφη s a latin forma) | vakmerő makverő (ép így van a kisoroszban medvid vedmid);
- c) néma és fúvó (mint II. 5.): boncz czomb (ugyanezen jelentéssel van még az orrhang nélkül: bucz, buczi czobók);
- d) két néma (mint II. 6. és ép úgy magyarázandó kettős hangváltozással): kürt-ből lett türk, türök (Szabó D. és Sándor I.; türköl = kürtöl Ny. I. 333.), s ebből aztán tülök, melyet még Kresznerics nem említ; az utóbbiakból lett még csürök és csülök, úgy hogy a t-ből cs lett, mint egy más jelentésű csülök-ben, mely a szíjat jelentő telek szó változata | ép olyan pár: kürtő -- türkő Ny. I. 333. || gomb helyett van bong II. 476., VI. 471., ép úgy, mint czomb mellett boncz | a negédes szót Comenius Januájában 89. l. negéndes alakban találjuk, s ebből lett a kemenesali nedinges T.

Néhány szóban a közbeeső hangok úgy sorakoznak, hogy előbb van egy mássalhangzó, aztán egy magánhangzó: kellner — kernyel; ferhécz, *ferhélcz (v. ö. förhéncz) — felhércz || tolraj — tojral Ny. V. 220. || özregy — ögyvez Szilágy megyében || ügyréd helyett is hallani üdvégy-et.

2. Néhány esetben két szótag (magánhangzó + mássalhangzó + magánhangzó) választja el egymástól az illető mássalhangzókat: Garibaldi h. Galibardi, Galabárdi | klisztér h. kristély (így lett a cseh nyelvben letorasl-ból ratolest) | nazarénus - rezenérus Drávavid. Ny. VI. 347. | naszpolya - lasponya; ez a példa is igazolja azt a magyarázatot (l. II. 1.), hogy ilyen esetekben kettős hangváltozás állt be, mert egyszerű helycserével lyaspona lenne, de lasponya az együtt beállott n: l és ly: ny cserékből magyarázódik || a csalamádé szóra nézve nagyon valószinű CzF. magyarázata, mely szerint átvetéssel támadt *csadaj-málé-ból. - A slivovica szóban is ilyen metathesis történt, csakhogy aztán a zavarban egy v elveszett, úgy hogy *szviralicza helyett azt

mondják szivalicza. Így veszett el egyik mássalhangzó a ludvércz-ből elrontott luczvér-ben. — Nem igen valószinű a MNyR. azon véleménye, hogy kölöncz = czölönk, noha hangzásuk és jelentésük annyira egyezik; mert kölöncz mellett van koloncz, s ez föltünőleg egyezik a német klotz-al, czölönk mellett pedig van czölömp és czölöp, s ez a szláv stlűpi-ból magyarázható.

Néhány különösebb eset: a szl. obadrojec-ból abajdóc; lett, mintha obajdovec-nak hallották volna | abajdóc; lett, mintha obajdovec-nak hallották volna | abajdóc; ból abajnac; ot csináltak s ebből aztán abanajc; ot, úgy hogy a j az egész na szótaggal cserélt helyet | Golgotha — gogolta MNy. V. 87.; itt is az l a go szótaggal cserélt helyet | ép úgy van ánslag helyett áslang Ny. VI 274. | megszólamlik — mögszomlalik Ny. II. 370.; a la szótag az m-el cserélt helyet | pankrót — prankót, plankrót Ny. V. 473., elprankótolt király, Kelemen vadvir. 237.

Alaptalanok a következő egyeztetések: egér — ürge CzF.; Kassai szerint egér = rágó, ép oly helytelenül | pőcsik — *bök-csi CzF. | száguld — száll-dog CzF. | sisak — cassis CzF. | eszter — ereszt (CzF.), nem azonosak, ámbár jelentésük is annyira egyezik; mert eszter-haj a népetymologia szülöttje e helyett: eszterha; ez pedig nem egyéb, mint a szláv stréha, melyből másféle könnyítéssel szerha is lett a magyarban | neszték alig lett ebből: ne-ték-sze (CzF.), hanem valószinűleg nézzétek, nézzetek rövidítése, mint ne ebből lett: nézzd, és la ebből: ládd, látod | mácsik nem metathesissel lett a csikmák-ból (MNyR.), hanem mák-csik helyett van, úgy hogy a két szó csak más rendben van összetéve.

- B) Egy mássalhangzó és egy magánhangzó metathesise majdnem kizárólag olyankor fordul elő, mikor r vagy l hangú mássalhangzócsoporton úgy könnyít a magyar kiejtés, hogy az r vagy l helyet cserél a mögötte álló magánhangzóval. Csak egy biztos eset van, melyben v cserél helyet magánhangzóval, t. i. riola helyet (*irolya) ibolya.
- r és magánhangzó metathesise leginkább első szótagban a szókezdő mássalhangzócsoport elhárítására: szl. gromada — garmada; grad — gárgya T. (és garád,

garádja); greben – gerben (és gereben); Gregor – Gergely krahul - karuly, karuj; krónika - kornika Debr. leg. k. l dragun - tárkony, Molnár Könyvesháza I.; trágár tárgár Ny. I. 332. | brakyně – berkenye (és berekenye); brakovnica – barkócza | priváta – perváta T.; próbál – porvál Orségben | szl. straka – szarka; strêha – szérha; streda - szerda | második szótagban: Bistrica -Besztercze; paprika – papirka T. MNy. V. 88. – Más nyelvek terén leginkább a görögből ismeretes e tünemény, hol p. δράσος helyett δαρσός is van, χράτος, χρατερός helyett καρτος, καρτερός. Az olaszban is van Crotona helyett Cortona. A görögben azonban fordítva is történik e metathesis, úgy hogy épen mássalhangzócsoport keletkezik általa : így a latin hordeum-nak κριβή felel meg; a Fεργ igegyökér, melyből az épyov szó származik (a német werk, wirken), szintén ilven metathesist szenvedett a praesensben, mely δέζω, eredetileg *Fρέγjω; szintúgy van az angolban ugyanazon work igétől wrought. - Különös, hogy egy-két esetben a magyarban is ilyen csoport keletkezik az átvetés által: forspont — frospont Népk. Gy. II. 378. | itt említhetjük újra a már említett prankót szót e h. pankrót | lidércz helyett lidröcz van az Érdy codexben 598. – Említendő még az irt ige mellékalakja: rit MNy. V. 88.

2. l és magánhangzó metathesise csak mássalhangzócsoport elkerülése végett történik, még pedig rendesen első szótagban: így lett a szláv slama, sluga, slivo szavakból a magyarban szalma, szolga, szilva | pleva-ból pělyva | kluč – kulcs | a német krämer-ből is kalmár lett, mire hozzánk eljutott | a balgatag szót is egy szláv blagutok-ból magyarázza Leschka, minthogy azonban világos etymologiája van a magyarban (Bud.), meglehet, mi ajándékoztuk e balgatagságot ő nekik | második szótagban: a német spieszglas piskolc; lett nálunk (Leschka). Így van a szláv sladuku helyett a litvánban saldús. – A rokon nyelvekben inkább fordítva magánhangzó és l metathesisét találjuk, úgy hogy az l lép előre: a moksa-mordvin ilä helyett az erza-mordvin nyelvjárásban már lia van; finn nyelvjárásokban is maa-ilma helyett van maalima, és ulpukka mellett lupukka.

A finnben vannak ilyen magánhangzóátvetések egyéb

mássalhangzókkal is, p. n-el: nuha - unha; h-val: kaihla kahila. De a magyarban nincsenek. Tévedtek, a kik az út szót a finn tie vel egyeztették (Hunfalvy), vagy az eb szóban metathesist vettek föl (Alqvist), vagy a magyar öv s a finn vyö szókat metathesissel magyarázták egymásból. lfjú nem átvetéssel lett a fiú-ból (MNyR.), hanem összetétel útján (Bud.). Vagyunk nem a HB-beli vogymuk elváltozása, hanem vogyomuk-ból lett, mint imádjunk helyett még u. o. vimádjomuk van. Meztélláb nem mezítláb-ból lett (Vass J. MNy. V. 88.), hanem mindakettő mezítel(en)láb-ból rövidült, csakhogy más-más módon. Szí és iszik nem azonosak (u. a.), mert annak sziv a teljesebb alakja, emennek pedig iv- a töve, s az sz csak a folyó cselekvésben van meg. Kupak nem kúp-ká-ból lett (u. a.), a csutak, tasak, sipak szavak nem azonosak a csutka, táska, sipka szavakkal, hanem úgy látszik az egyszerűbb -k képzővel vannak, mely a tőrök, fészék, fark stb. szavakban is megmaradt. Szajkó sem szájók-ból lett (CzF.), hanem a szláv sojka-ból; piarcz nem iparcz, s a noszol igének nagyon kérdéses van-e köze az onszolás-hoz (CzF.). A palócz eslejtes sem atvetéssel lett a selejtes-böl, hanem mindakettő slejtes volt egykor (l. Ny. VI. 103.). Ergye ,eredj' III. 558. talán ebből lett: eredj el. Kérdés, hogyan viszonylik sereglye T. a seregély-hez. Egre vára egy gyermekversben III. 381. talán Eger várából van elrontva.

SIMONYI ZSIGMOND.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

IX.

Valamint a substantia és accidens, akként jár rendesen a philosophiában az essentia és attributum is együtt. Mindennek van essentiája; hogy ez micsoda? miben nyilatkozik? azt megmondják az attributumok. Teszem, az örökkévalóság, változatlanság, mindenhatóság stb. jegyei, kifejezői, attributumai az Isten essentiájának. Ezt az utóbbit ismét meg kell különböztetnünk a substratumtól. Kérdezhetem, mi a dolgok substratuma, azaz, miben állanak voltakép? Van-e valami reális alapjuk, vagy pedig elmém képzetei-e csupán?

Látnivaló, e műszók nagy fontosságú fogalmak kifejezői. Nem kell épen valakinek philosophusnak lennie, hogy elismerje, hogy e műszók magyarítása kívánatos. Mert végre is, az állandó és pontos kifejezésnek az egész irodalom veszi hasznát. A bölcseleti nyelv fordulatai, fogalmai egyáltalán nem lehetnek közömbösek az irodalmi nyelv előtt sem. Minél többet fogad ez magába amabbólannál határozottabb és tartalmasabb lesz. A ki a franczia, angol vagy német irodalmat ismeri, tudja, mert látja, hogy ezek saturálva vannak philosophiai műveltséggel. S valamint a bölcselet az irodalomra, akként hat ismét az irodalom a közönségre. A kik az említett nemzetek műveltebb fiaival sűrűbben érintkeztek, ezt is tapasztalhatták.

Nálunk eddigelé a dolog úgy áll, hogy például szépirodalmunk philosophusa, maga Eötvös is fölcserél még oly elemi dolgokat is, mint a minők a képzelet és a képzet (Nővérek, 1872. 212. l.). És ez nagyon természetes. A magyar bölcselet nem tett az ő számára semmit, ő meg egymaga nem tehetett meg mindent. S hogy egy általánosabb szempontot is említsünk: mint minden egyéb tudományt, akként tanulhatunk a külföldtől philosophiát is — a magyar philosophiai nyelvet azonban a külföldiek soha a mi számunkra megalkotni nem fogják.

Olvasóim tudják egyébiránt, hogy e nembeli törekvésekben nálunk hiány nem volt; de tudják immár azt is, hogy e törekvés nem igen párosult czéltudatossággal vagy következetességgel, sőt hogy gyakran még a szükséges szakértelem nélkül is szűkölködött. Egy szóval: nincs benne nagy köszönet.

E sorok elején említett fogalmaink magyarítása szintén illustrálja e tételt. Az essentiára a régibb irodalom kitünő szót teremtett magának: mivolt, essentialisra meg: mivoltos. De midőn az írók azután a philosophiát ex offo kezdették művelni, mindenféle jutott az eszökbe, csak épen a mivolt nem. Például: belsék, milét, belsőny, léteg, léteny, önség stb. Az essentialisra természetesen ismét egészen mások. Szilasynak például az essentia: valóság, de már az essentialis: mivoltos, mivolta szerinti és belvaló; az állatszeri, természeti, létető, vajjonos, állatos stb. szókat nem is említem.

E fogalom magyarításával különben már az első magyar philosophus, Apáczai, sem boldogúlt. Neki az essentia: állat — pedig a substantiát is annak fordította. Pázmánynak, de mondhatni, az egész hitújítási irodalomnak állandó használata sem volt e tekintetben semmiféle befolyással. Miért? Azt csupán a nyelvújítás áramlata magyarázhatja. Hiszen épen Barczafalvi ajánlotta az essentiára a mivoltot, s még sem fogadták el-Persze hogy nem. Mert a nyelvújítás, mint elv, nem ismert semmiféle tekintélyt, még a nyelvújítókét sem — az izlés döntött. Már pedig quot capita, tot sensus.

Ma végre úgy áll az essentia ügye, hogy szórványosan használtatik a léteg, létegzet, létegzetes stb.; leginkább azonban a lényeg és lényeges. — Hogy mi az a lényeg grammatikailag? Illetlen kérdés, semmi egyéb. Mert tudja-e valaki, hogy micsoda jogos nyelvi processus eredménye maga a lény? Alig hiszem. Ha tehát már a lény is titok, ugyan mi lehet a lényeg? Titkok titka.

Csakhogy ez nem imponál sem magának a szónak, sem pedig a közönségnek. A lényeg lényeges szava lett modern nyelvkészletünknek. Rosz szó, nevetséges szó, lehetetlen szó — de élő szó és el kell fogadnunk. Az essentia magyar kifejezése tehát: lényeg.

A mivoltot azonban kár volna végkép elhanyagolnunk — nemcsak a pietás, hanem a szükség is követeli, hogy helyet biztosítsunk neki bölcseleti nyelvünkben. Szinte szerencse, hogy régibb philosophusaink nem ügyeltek arra a fogalomra, a mit a német a beschaffenheit, az angol és franczia meg a nature szóval jelöl meg. Ha teszik, tudja Isten minő idétlen szülöttel gazdagítják vala szűzi nyelvünket. Erre a fogalomra foglaljuk tehát le e régi ió magyar szót és szóljunk ezentúl a philosophiában, az állatnak, embernek vagy akárminek mivoltáról.

Az attributum magyarításának eddigi története sokkal egyszerűbb az essentiaénál. Ajánlották a czimer, iegy, sajátság, tulajdonság, tökéletesség stb. szókat. Nem akarunk ezek birálatára tért és időt vesztegetni. Használhatatlanok, mert vagy nem elég jellemzők, vagy pedig más érteményben dívnak már az irodalomban s így nem lehet reájok műszói dignitást ruházni. –

11

Magyarításánál azt tartjuk szem előtt, hogy az attributum mivolta nem függ annyira magától az essentiától vagy lényegtől, melyre ráruházzuk, hanem inkább mi tőlünk. Mi tulajdonítjuk az essentiának az attributumot. Az attribuere, attributum is ezt vallja; hogy szó és fogalom itt véletlenűl födik egymást, nem bizonyít a szó ellen. Mi tulajdonítunk tehát valamit a lényegnek; a mit pedig tulajdonítunk, tulajdonítmánynak mondjuk.

Hátra van még a substratum, Fogalmának azon jegyét tartjuk leglényegesebbnek s azért kiemelendőnek hogy valami dolognak a substratuma az, a miben az a dolog áll. Ha valami fölött per foly, megállapítják mindenekelőtt a tényeket, vagy mint szerencsés kifejezéssel mondják: a tényálladékot. E szó második felét foglaljuk mi le a fordítandó fogalomra: a substratum: álladék. Egy szónak jó vagy rosz volta mellett leginkább a tapasztalat bizonyít; mivoltának próbaköve: használata. Én a "Lewe's" fordításában e szót állandóan használtam s úgy találtam, hogy a fogalomnak minden árnyéklatához hozzá simúl. "Épen mert állandóan használtam" – mondják. – Nos igen. Hiszen e soroknak úgy sincs egyéb czéljok, mint olvasóimnak megmondani: mi okon tartja e sorok irója az egyik kifejezést jobbnak a másiknál - és azután nekik azt ajánlani: Uraim! használják önök is.

Foglaljuk tehát össze:

essentia: lényeg | essentialis: lényeges;

nature: mivolt;

attributum: tulajdonítmány;

substratum: álladék.

Bánóczi József.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

VIII.

Ismertetésünk kezdetén, ott, a hol a szótár elveit vettük vizsgálat alá, teljes helyeslésünket jelentettük ki az utasítás következő pontjaira nézve: "Az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik új vagy régi szó, melyek

helyes vagy helytelen alkotásúak". S ismét: "A nem helyesen képzett, de az életben fölkapott szók is fölveendők a szótárba, megjegyezvén az ilyeneknél a képzési hibásságot, mi által a szótár gyakorlati használatossága növekedtével egyszersmind a nyelv tisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni."

A kiben van érzék a rend és törvényesség iránt, az az utasításnak e pontjaitól meg nem tagadhatja jóváhagyását.

Eleget tettek a szerkesztők e jogos követelésnek? Nem.

A ki a NSzótárhoz fordul fölvilágosításért, hogy valamely szó a neologia korszakának terméke-e, vagy pedig a régibb századok nyelvének hagyománya, az a tajtéknál tudakozódik, hogy mi a nehézség. Ha másunnan meg nem tanultuk volna, hogy például tárirda, mozdony, áldornagy, zongora, szirar sat. sat. a neologia szapora kezének gyuradékai, a NSzótár miatt akár azt hihetnők, hogy őseink a Kaspi tenger mellett gözkocsira ültek, előre megtelegráfozták Zalánnak idejövetelüket, s az esztergomi primás áldásával zsebükben klavir- és cigarószóval vonultak be a Bugátok hazájába. Ha pedig az utasítás hallott szavaira támaszkodva azt a kérdést intézzük szótárunkhoz: Mondd meg nekünk, hisz te a jó és rosz tudás gyümölcsének tárháza vagy, jó avagy rosz szók-e a hadastyán, lovarda, küteg, bőrönd, járgány sat., s abban a boldog hiszemben élünk, hogy ily gyámoltalan kérdésekre a nyelvphilosophia válaszra nyitja meg bölcs ajakát, akkor nagyobbat tévedünk, mint a mesebeli holló, a ki kész énekesnek képzelte magát. Nézzük csak. "Bőrönd: börből készült táska vagy láda. ,Az utasok böröndjeit kimotozni'. - Lovar: mesterséges lovag, můlovag, ki úgy tanulta és gyakorolja a lovaglást, mint mesterséget, művészetet (jockey); vagy a ki különösen abból nyilvános mutatványokat szokott rendezni és adni. Urlovar (gentleman jockey). Lovarda: oly hely, hol a lovarmesterséget vagy művészetet tanulják, vagy pedig nyilvánosan mutogatják." sat.

Hármat kérdezünk.

Mit kell szükségképen következtetnie az oly olvasónak, a ki, érezve járatlanságát és tájékozatlanságát az új szók történetében s helyességük megitélésében, épen szótárunktól

kivánja tájékoztatni magát arra nézve, vajjon új és helyes szók-e például a börönd és lovarda, mikor az utasításban olvassa, hogy "az egyes szónál megjegyeztessék, ha a szó új és nem helyesen képzett"?

Mi a neve az oly eljárásnak, midőn valaki bevallottképen (Előb. 13.) kötelezi magát, hogy a megszabott utasításhoz ragaszkodik, s tőle mégis lépten-nyomon eltér?

Mi czéljuk lehetett a szerkesztőknek azzal, hogy a tudvalevőleg újonnan készült s világosan helytelen alkotású szókat mint ilyeneket megjegyezni szándékosan elmulasz- tották? —

A szók értelmének meghatározására nézve az utasítás azt követeli, hogy "a magyar szók értelme ne idegen megfelelő, hanem magyar szók által határoztassék meg, magából a nyelvből fejtessék ki, annak elemeiből állíttassék elő, és pedig vagy szoros definitio által, vagy körülirások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által; az efféle magyarázatok gyakran a szó teljes értelmét kifejezik".

E ærint a magyarázatnak, legyen az definitio vagy körülirás, olyszerűnek kell lennie, hogy a szóban rejlő fogalmat első tekintetre fölismertesse az olvasóval. Ha a kelléknek hijával vagyon, természetes, hogy haszontalanná válik, ha bár még oly hosszú, szószaporító is minden magyarázat.

Most néhány találós mesével szolgálunk az olvasónak. "Is meretes bogárnem, melynek két fő faja van." Mi az? — Tücsök.

"Ismeretes rablóállat, mely az ebek neméhez tartozik, erdőkben s bozótokban lakik, s a házi szelid állatokban nagy pusztításokat tesz." Róka? Nem — farkas.

"Afrikai ragadozó vad állat, mely a leopardnál sokkal nagyobb, de nem oly szép, mert tarka foltjai hol kerekek, hol szögletesek és más különféle alakúak. Ordítása iszonyú, mint az oroszláné."— Párducz.

"A szarkához hasonló nagyságú, de sokkal czifrább tollú és szebb madár." – Szajkó.

"Általán kötőeszköz; különösen holmi műveket öszvetartó vasdarab." — Pánt.

"Általán körös, tekervényes fonadék, vagy olyan alakú test, melyet pergetni, forgatni, kerék gyanánt hajtani, hengergetni lehet." — Perecz.

"Igen fehér, hosszúkás szemű, félig átlátszó gabonafaj, mely a melegebb éghajlatok alatt tenyészik, s nedves, mocsáros, vagyis vizjárta földet kedvel." — Rizs.

"Tok gyanánt szolgáló edény, eszköz." – Téhely.

"Terebélyes karimájú, illetőleg tertyedt nyilású evőedény, melynek szélessége aránylag nagyobb, mint magassága." Tányér? Nem — tál.

"Rendesen faderékból homorúan kivájt, félkörös és hosszúkás öblű vagy több deszkákból öszveillesztett ilyetén edény." Csolnak, ladik? Nem — teknő.

Általában hogy mily átabota módon, mekkora tervtelenséggel végezték e részben is munkájukat a szerkesztők, azt már Hunfalvy Pál (Nyclvt. Közl. VIII.) és Finály Henrik (M. Akad. Értesítő. Új foly. II.) is bőven kimutatták; s maga az olvasó is meggyőződhetik róluk, ha az egyes szókhoz csatolt magyarázatokat komolyabb vizsgálat alá véve egymással összehasonlítja.

Áttérhetünk immár egyik legnevezetesebb szakaszára a munkának, a képzők és gyökerek osztályára.

"Szóképzőinket, úgymond az utasítás (3. l.), ha azok szinte egy betűből állnának is, a szótárból kihagyni nem lehet; mert ezek azon kívül, hogy nagy részint önállók, nyelvünk grammatikai alkotásának s a szócredetnek kimutatására okvetetlen szükségesek."

Nem akarjuk e pontnak helyes vagy helytelen voltát bolygatni, habár mind az alaptételhez, mind az okolás egyes tagjaihoz erősen hozzáférhet a szó, hanem elfogadjuk, belehelyezkedünk a szótár állásába, s az ő szempontjából fogjuk vizsgálni a kérdést.

Tchát a szerkesztőség tanítása szerint "a szóképzés nyelvünkben kétfélekép történik: belváltozás és hozzátétel által.

Belváltozáskor a gyökhöz vagy törzshöz semmi sem járul, hanem valamely hangja vagy szótagja átalakul. E módot követi nyelvünk véghetetlen gazdagságban". (120. l.)

Világosítsuk meg e tételt egy példával, a szerkesztőség példájával.

Itt van egy gyökér: har (har-aszt); jelentése: fiatal növény – a szerkesztőség szerint. Más közönséges halandó ugyan a tudomány összes készletével sem jutna rá, hogy a har gyökér fiatal növényt jelent; de azért nyugodjunk meg benne; hisz a felsőbb nyelvészet inspiratiojához kétség nem férhet, az egyenest az Olympusról van megrendelve. Tehát nézzük. A har-beli a hang e-re változik, s abban a pillanatban egy más fiatal növényt látunk magunk előtt: a her-t (ebben 16-her). Újabb változás: az a-ból lesz i, s vele egy más fiatal növény támad: a hir (ebben gólyahir: dotterblume). Más alakulás, más növény: a-ból lesz u, s kész a hur (ebben csibehur, tyúkhur). De még ez mind semmi. A felsőbb nyelvészettudomány műhelyében nincs az a hanganyag, a melyet tetszés szerinti alakká ki ne lehetne kovácsolni. Így lesz a har-beli h-nak s-re változásával sar (sarj, sarjú, sarang), ser (sereng, serevény), sór (sóros), sur (surjány) - mind fiatal, gyenge növények. Ebből az s-ből meg leszen cs vagy cz, s vele új sorozata támad a fiatal növényeknek: csar (c s a r i t), cser (cserje, csereklye), csir (csira, csirkáka), czir czirh vagy cziher). A metamorfózis azonban még itt se szakad meg. Egy merészen alkalmazott kalapácsütésre az s-ből előbb sz s ebből aztán t támad, s legott megalakulnak az állati test fiatal növényei: ser (serény vagy sörény, sérte - a sérké-t a t. szerkesztőség kifeledte az állati test fiatal növényeinek sorából), szőr (szőrös), szar (szaru), tar (taréj, tarkó).

És ez mind tiszta, megczáfolhatatlan igazság, mert így van kinyomtatva az Előbeszédnek 120. lapján.

Ezeknek alapján megczáfolhatatlan igazság tehát, hogy fiatal növények a következők is: har-amia, har-csa, har-is, har-kály, har-ang; s az a-nak e-re változtával: her-élt, her-nyó, her-czeg és her-ing; fiatal növények továbbá a hir-nök, hir-harang; s a hur-ok, hur-ut és hur-ka. Ha pedig a h-ból s, ebből cs v. cz, s folytatólag sz és t leszen, a belképzés örök igazságú törvényének alapján fiatal növényekké válnak a sar-u, sar-kantyú, sar-áglya; a ser-egély, ser-főző, ser-ét, ser-penyő; csar-nok, cser-ebogár, cser-esznye, cser-epár; czer-uza, czir-kalom, czir-ok; szar-ka, szar-ándok; s végűl tar-aczk, tar-goncza, tar-okk.

(Ha az olvasó meg találna botránkozni, hogy példáink sorába olyan szókat is fölvettünk, minők cserepár, hering, czeruza sat., a melyek köznézet szerint nem magyar, hanem idegen szók, fojtsa vissza megbotránkozását, a mint mi is visszafojtottuk, midőn a haraszt, cziher s ama rengeteg számú más, eddigelé szintén idegennek vélt szókat a magyar nyelvbeli belképzés bizonyító példáinak sorában megpillantottuk; mert a felsőbb nyelvészettudomány szerint, a mint majd utóbb látni fogjuk, az a nézet, hogy a magyar nyelvben idegen szók is volnának, vastag tévedés, a melyet megdönteni épen egyik első, legszebb föladatának tűzött ki maga elé a NSzótár.)

Képzeljük most a fölhozott példa alapján a bar ber bir bur, gar ger gir gur, s ismét a ham hem him hum, has hes his hus sat. sat. belképzéseknek lehető változatait, s teljes valójában érteni fogjuk és bámulni a föntemlített "véghetetlen gazdagságot", melyre nyelvünk csak ez egy módját is követve a szóképzésnek már eddig is szert tett s jövőben, ha ki tudja aknázni, még nagyobb mértékben szert tehet.

Csak az az egy bámulatos van a dologban, hogy ez a kifogyhatatlan csodaélesztő miként maradhatott oly mély titok a neologiának nagyon is vizsla szeme előtt. Hisz ha erről a nyelvünkben lappangó varázserőről Bugátéknak tudomásuk van, ma már nem csak a tanárt tudnók, a mint illik és méltó, a közönséges tanítótól a puszta nevezet hallására megkülönböztetni, hanem bizonyára anynyira volnánk, hogy még a kocsisoknak is megvolna az ő, mindegyiknek rangját megillető külön nevezetük.

SZARVAS GÁBOR.

A völgyek neveiről.

Látott-e már valaki két embert, kiknek arcza de semmiben sem űtött volna el? Bizony alig. A hegyeknél is így van, mert azok is egyének; azokra is befoly az éghajlat, azokat is megviseli az idő, azokban ép úgy dúl a szenvedély: a tűz; mindegyikűk él.

De ha a hegyek alakja változatos, nem kevésbé az a völgyeké is; talán még jobban. Öket sem kimélte meg, sem szél, sem vihar, sem forró nyár, sem fagyos tél; sem hó, sem zápor; semmi viszontagság nem feledkezett meg róluk. Mindegyik fúrtfaragott rajtuk valamit, ép úgy mint a hegyeken. Söt a legföbb tényező, a hegyekről omló víz különféle eszközeivel még jobban megjárja öket.

S ha nézzük, milyen sokféle, változatos ábrázatú a völgy, akkor látjuk csak, milyen kevés nevünk van megjelölésükre: még kevesebb mint a hegyekre, s ez elég különös. Talán a hegyekkel többet foglalkozott az ember elméje s miért? Talán mert ama hegyóriás merészebben nyúlakodik az égnek; mert ormával az eget látszik tartani? Vagy talán mert szembetűnőbb, mert a többinek feje fölé ágaskodik? Hát azokkal is úgy vagyunk, hogy a melyik legjobban kapaszkodik, az érvényesül? De ha a völgyek nem oly merészek, nem oly bátrak, nem oly fenyegetők, vannak más hatásos tulajdonaik. Ha a hegynek szép hullámos a gerincze és lejtői, nincs-e a völgynek kiessége? Ha a hegy merész, fenyegető, nem hat-e a völgy borongó hangulatával? Ha a hegy összezűzó fönségű, nem lelket legörnyesztő, lélekzetet elfojtó-e a völgy mély űnnepies csendje? Ezen hallgatag zúgjai a világnak, hova a hang meghalni jött.

Hiszen igen sokat, módfelett sokat kell bele képzelnűnk irott vagy mondott szavunkba, sokat kell elménkkel pótolnunk; talán a legtöbbet abból, a mit mondunk, nem is mondjuk, hanem bele gondoljuk. De oly mostohán, mint hegyekkel, völgyekkel, folyókkal, nem bánunk el semmivel. Azt mondjuk hegy, s ez jó a Davalagírire is, meg az alföldi homokbuczkára is; azután meg völgy, s evvel be kell érnie a Koprovai völgynek, melynek rémítő, szédítő mélységébe csak fekve nézhetűnk le, és a kedves — no itt nem is kell példát mondanom, van elég.

A hegyeknél alig tíz-húsz nevűnk van, itt még kevesebb, s azért mégis több mint más — legalább irodalmi — nyelvben. Osztályozni nem akarom, hisz ezt a természetet nem lehet feliratos fiókokba rakni. De azért mégis törekednűnk kell. hogy a felfogásnak megkönnyítsűk a munkáját, s hogy lehetőleg összegyűjtve az ide vágó fogalmakat, melyeknek nyelvűnk szóbeli testet adott. az irodalmi nyelvbe (ill. a földrajziba) bőséget, és eredetiséget hozzunk. Ámbár megvallom, hogy itt nagyon bajos a rendszerezéss az egyes fogalmaknak pontos meghatározása, s azért a mit itt adok, inkább kisérlet és tapogatódzás, mint befejezett munka.

Beoszthatjuk a völgyeket fő és mellék vagy oldal völgyekre. Vagy pedig hosszanti és haránt vagy kereszt völgyekre. Ennyit mondhatunk csak a rendszer szempontjából. Az egyes völgyeket illetőleg:

Völgyhasadékok, völgyszakadékok a vad tekin-

tetű, magas hegyek között nyiló, azokat elkülönítő, szük, sötét völgyek; a franczia ezeket gorge-nak nevezi, a német schlucht-nak.

Völgytorok, az előbbieknek hirtelen megszakadó sötétlő vége. Egyértelmű vele, csakhogy csekélyebb a völgy száda. Mondjuk hegyhasadékoknak és hegyszakadékoknak is, ez ellen nem tudok kifogást, de a "hegytorkolat" elnevezés itt nem igen van helyén.

Szoros, leginkább hegyszoros, mondjuk a folyóknak a hegységeken keresztül tört útjára; a német pass. — Sik átornak mondhatjuk a kisebbszerű, keskeny meredekfalu bevágásokat; a német kluft-nak, a franczia combe-nak nevezné. — Gugyornak mondjuk a keskeny szük völgyet. — Zakota csak egy kijárással biró szük völgy Ny. II. 137. — Szurdok ugyanaz, de talán a sötét zúgokra alkalmazható. Ny. I. 219. szerint, Dunántúl hegyi útat jelent. Tulajdonképen a. m. kuckó, a mint hogy van is völgy, melyet saroknak neveznek. — Horny Ny. VII. szerint a. m. szurdok; nem tudom mit ért szurdok alatt. CzF. Szótára szerint, vízmosás, barázdaféle'.

A mélyutat Ny. V. 379. szerint Tolnában horhó-nak hívják; s úgy látszik ezt jelenti a horh- is, mely régi oklevelekből van közölve Ny. VII. 218.

Rapát volna Csepregen a mély és széles vízmosás, szekérrel is járnak rajta; Ny. II. 94. szerint ott igen sok van. A franczia utóbbi hármat ravin-nek, a német hohlweg-nek mondja. Debrő-mély vizmosás (Tájsz.); ráillik a franczia coulir-ra. A meredek völgyeket, melyekbe a víz beleszakad, o mlás nak, szakadály nak nevezik.

Aszó, oszó a régi nyelvben (l. NyKözl.) a. m. völgy. Neve talán onnan van, hogy rajta valamikor folyó ment keresztül, azután kiszáradt.

Kupa a. m. völgy a Tájszótár szerint.

Lok: két hegy közti alanti völgy, Tájsz. míg Ny. 470. szerint a székely földön a. m. lapályos hely (?)

Sut = völgyelet.

Vápa = völgy. Ny. V. 129. szerint Háromszékben "völgyfenék" V. ö. vápa-hupás.

Renge = szakadásos árok. V. 424. Székelys.

A völgyek rendesen valamely kerekded öböllel kezdődnek, ezt gyűrűvölgy nek mondhatnók, Ny. IV. 68. szerint. A franczia cirque-nek nevezi.

Katlan rendesen a nevére emlékeztető kerek mély völgy. Többek között Esztergom mellett is van.

A hágót, átkelöt szintén hegyhorpadásnak tekinthetjük.

Némely völgyet árok-nak neveznek Ny. VII. 173. vagy gödör-nek VI. 218., de még lyuk-nak is VII. 219.

A völgyek és hegyek oldalai menedékesen, lankásan, lejtősen és meredeken emelkednek. (Hunfalvy J.)

RÉVÉSZ SAMU.

A butaság synonymikája.

Jókai száz synonymát állitott össze a verekedésről s a közönség úgy vélekedett, hogy lám! mily verekedő természetű a magyar! Hogy azonban abból, hány rokonértelmű szava van egy népnek valamely fogalom megjelölésére — magára a népre nézve nem következik semmi, bizonyítja a butaság meglepően bő synonymikája a magyar nyelvben.

A szók jobbadán a Tájszótárból, Kriza Vadrózsáiból, a Nyelvör eddigi folyamaiból és Lehr Albert szives közléséből merítvék. Azt hiszem, találhatni még több idevágó artagot is. Minthogy a Tájszótárbeli adatok fölvilágositó példa nélkül vannak fölhozva, legjobbnak tartottam, valamennyit pusztán abécerendben egymés mellé állítani; az anyag így, részben legalább, oly módon van együtt, hogy a magyarázó földolgozást nem akadályozza vagy nehezíti, hanem elősegíti és könnyíti. — A szólásmódokat (nincs helyén az esze, kong a feje, korpa van a fejében stb. stb.) ezuttal mellőzöm.

	át abot a	20.	baranyai ember		bolondos
	bahó		beszerdes	40.	bódult
	baksi		bibasz		d bódi ⊤
	balfasz		bibaszt		bolond Miska
5.	balga		binda /		bolond Istók
	balgatag	25.	bival		böske
	balustya		birka	45.	bösze
	bolyókás		bliktri		böszm e
	banga		bódi/		böccze
10.	bangó		bohó		buta
	bangula	3o.	bohókás		butuj
	bamba		bolyokás	50.	buszma
	barom		botor		buszla
	bárédok		boderga		bumfurdi
ı 5.	bárgyú		bosztikó		bonfordi
	bángó	35.	hosztohó		buksó
	bámészkodó		botrimász	55.	buksi
	bárdolatlan		bónás		buksi fejü
	bászli		bocza		bulyuta
	, .	 •	•		•

buta kés fura hetrepila buta ló furcsa csont 145. hetrefüle 60. bükkfa-kolomp futó bolond higwelej csoszka félbolond 105. fél eder csacsi horpasz csajbókos fél meder hóbortos csajbatag félkegyelmű 150. hóborkás 65. csába félhangú höbödi csipisz félnótás högöli csitebota 110. félkerekű hüle csököli félkeréken hülye derde féltűrkű 155. húsfejű 70. döre gaborja idomtalan ergója gaborgyás ízvíz eszű ergójás 115. gagyula iczeg böczös ergelös gendeboja isten taszitotta ergellös gányó 160. isten lova 75. etentók gajbatag jámbor esetlen guba jakab ió tehetetlen élhetetlen 120. góbé kalabala együgyü goné kalakótya értetlen gónó 165. kajla 80. eszelős golyhó kajneszes eszelőkös gyáva kamuta esztelen 125. gyámoltalan kamutyi eszeveszett gyász karcsueszů eszefogyott gyetra 170. kába 85. eszefordúlt gyetvai kálik eszement gyenge kerge eszén tul van 130. gyönge-elméjű kerge birka eszeficzamodott kele-kóla gyüge fajankó gyüggyö 175. kom 90. faragatlan eszü gyűgyű kolontos fataró gyegye-gyügye koplegyes fejes 135. hajneszes kóbor eszű féleszű hangos korpa eszü futó eszű habogós 180. ködös eszü 95. fityertes eszü haszontalan kevés eszü ferde eszü hasznavehetetlen kötni való bofúrt velejű 140. hájfejű könnyelmü[lond fűstős agyvelejű háványos kókós füles három fertályos 185. kukkó

herge

100. füves

kuburcz

. BÁNÓCZI JÓZSEF.

	1				
	lassú		netentók		szűrkapcza eszű
	léhůtő		neszere		szélhordta eszű
	léhás	230.	nehéz fejü		széllel béllelt
190.	liba		nyaladék		szilimák
	lidérczes lud		nyáfli	275.	szilimány
			nyámádi 		szusza
	ló	2.5	nyamándi		szuszma
_	lófej	135.	nyivászka		szótlan
195.	löcsértes		nyüge	•	szesze-szusza
	lutyakos		nyám-nyám	280.	szuszi-muszi
	majla .		nyete-nyüte		tahó
	mamuka		októ		tatar
	mamlasz	240.	oktondi		tabajdok
200.	makacs		oktalan		tájbász
	manka		ostoba	285.	tápész
	marha		ostoba szamár		tejbász
	mafla		orbánczfogta		tákos
	málészájú	245.	önfejü		ták-ember
205.	megfeledkezett		ökör		tátli
	megháborodott		ökörfi	29 0 .	tátondi
	meggondolatlan		ökröndi		t á tó
	megkergült		ökörtérdű		tátogó
	megszelesedett	250.	ököllel ütött		t á csó
210.	megkergetege-		pikó		táté
	sedett		pimasz	295.	tébolya
	megkótyagoso-		pupák		teddide-teddoda
	dott		ragyivatlan		ember
	megszédült	255.	rigójás		tehetetlen
	megbomlott		rigója-bolond 📑		tompa eszü
	melák		rövid eszű		totomi ember
215.	Mihók		semmi ember	3 00.	tombár
	mihaszug		susák		totya ember
	mofó	260.	sült bolond		totyalagos
	móda		sületien		tökfejű
	módotla n		sűsű		tökkolop
220.	mumák		szamár	305.	tökfilkó
	mula		szamárfi		töksi
	mulya	265.	szájabákó		tököli
	mutuly		szajkó		tökéletlen
	muszmák		szük eszü		tilibogyi
225.	natrahörös		széles eszü	310.	tudatlan
	natragulyás		szeles		tesze-tusza
	náboczi	270.	szele-kajla		tutyi-mutyi
					-

A BUTASÁG SYNONYMIKÁJA.

tyipi-tyapa ügyetlen 315. ügyefogyott üres fejü változó eszü vízeszü vaksi 320. vannyogó vigyázatlan zápeszű zoholi. Bánóczi József.

Nyelvtörténeti adatok.

Székely instánczia Apafy fejedelemhez.

(V. ö. Ny. I. 428. és II. 224.)

Csikba Zsögörbe lakó Bedónok Andorjás uram alázatofon suplical édes Urafágos Uram kigyemödnek.

Minapában otton a Ponkon a hajos ahajt a Cziher mellett szántunk vala, egyszer két varafbéka forma kurucz kölykek reánk rohanának, az egyik fasi czedele szabásu, a másik ganarát dolományos, az egyik a bustantó vasval, a másik egy nagy bolond hojszu kosztsorma vasval úgy megsujditta és sanyarítta, hogy még most es avajnakomon a pillatya. — Azért édes Uraságos Uram kukucsáljon le kigyemöd onnét a héjjubol, s hutyoritsa meg azokot a varasbéka forma kurucz kölykeket, osztán édes Anyó es kigyemödnek szettyel szottyal készült hódos vakarút süt. Bedónok Andorjás uram.

ABAFI LAJOS.

Az őrségi tájszólás.

III.

Assimilatiók.

Teljes assimilatiók. Förönnyi: fűrödni, káronnyi, haragunnyi, veszűnnyi stb. a dn-böl az ilyen igéknél mindíg nn lesz. "Üllön le. Ennyihány: egynehány. Tennáp: tegnap; öllenyi: örlenyi; mozzsá meg: mosdjál meg. mosd meg magadat; metitt óma; örüttibe: örültében. Hallám: (hadd látom).

Egy. nagy, hogy, ugy szóknak gy-jök a rájok következő mássalhangzóhoz mindig assimilálódik: naf fa, nal lábu, éd disztu, ét tehen; um még verlek, hom mégemlegetéd.

Keményülés, lágyulás. Lágy hangok kemények előtt megkeményülnek, kemény hangok lágyok előtt meglágyulnak. Részeksig, hazukság, megdopta, aszt, eszt; köbdöz, kabdoz, nyukszik, hitfa (hid fája) stb.

A h-t is a kemény mássalhangzók közé veszi e tájszólás, mert ez előtt is minden lágy mássálhangzót megkeményít. "Maj mekhallod, vákhottya, rákhottya, árukothatik. mégászhotik, marathass: maradhass, ne báncs.

Hangfogyatkozások.

A d kimarad ezekben: maj megnézem; féhorhatom.

Leggyakrabban elvész az l, még pedig sokszor a nélkül, hogy az előtte lévő magánhangzó ez által meghosszabbodnék. Szóközépen elkopik az ilyenekben: kucs, hód (hold), tuk (tulok), suk (sulyok.) kapányi, tilunyi, leünek (leülnek), eküdött, pörüt, örüt, vót. A szóvégen eltünik minden ragban és képzőben: házbu, kerbű, asztaru, olvasu (olvasol), keresű (keresel), jó van, ita (ital), éte (étel) stb.

j elkopik ebben: szábovalu (szájbavaló, falat). "Ész szábovalu kenyerem sincs."

n elkopik ezekben: o s z t á (aztán), m u k a (munka). "I s z è (hiszen) még vót neki mondova; jó měü (menő)."

r elkopik a szóközépen ezekben: mét (miért), ajét (azért). A szóvégen elmarad ezekben: má, aká, ěcczé, miko, ekko, akko, karácsonyko, jóko.

A ν két magánhangzó között majdnem mindig elkopik, de nem nyom nélkül. Az előtte való o u-ra változik: kuács: kovács, luak: lovak, tuább: tovább. Az előtte való ü ő-re változik: sög: sűveg. ög: űveg. höl. hűvely; itt azonban az utánna következő e miatt nyúlhatott meg az ő. — Eltűnik a ν még ezekben: ökörveű, pitar: pitvar. kömies, fenyűs: fenyves erdő, győ (jövő): győ héten. győ esztendűn; fóros: fuvaros, riás, alás, fekis. "Ék kis fekis gyó esik az embérnek, ha efárott. Sok alás nem jó.

A t elkopik ezekben: A kerbe (kertbe) menék. Apámkin', magamkin': ápámként, magamként: a mint apám szokja mondani, a mint magam szokom mondani.

Egyéb hangtani jelenségek.

A zárt é-t annyira kedvelő őrségiek, a szó végéhez is sokszor hozzá teszik ezt a bötűt. Ez azonban csak a mondatok végén, vagy az egyszerű, rövid feleleteknél történik. "Evótam az erdűre, hosztam fát-é. Meggyöttek má kêtek? — Meg-é. Evótá hozzá? — El-é. Szép ez a fejkötű? — Szép-é. Mi ez a ruha itt? — Zsák-é." E jelenségben azonban valami fontos nyelvészeti adatot aligha szabad keresnűnk, nem lehet azt másnak tekinteni, mint lusta, magát elhagyó beszélő módnak s nem is általános használatú.

Az ő kimarad ebben: esztendőig. "Égy állu esztendig nyomtam az ágyot. Győ esztendig még csak mégélűnk valahogy."

Összevonás van ezekben: csodákszik. talákszik 'csodálkozik. találkozik. Naon csodákszott rajta. Két kocsikast

csinyátom, maj csak talák szik a ki mégvészi.*

Sem mi és vissza szókat Örségben rövidebben mondják. Sé mi köződ sincs hozzá. Mit montál neki? – Sémit sé. Visza kértem tölő. Visza a dta? – Visza. Gyere visza. Ellenben némely szók olykor, például csodálkozáskor. hangerősődést nyernek. "Ub bizzan nah halat fogott, má hoggyan tutta megfognyi na?!"

Két mássalhangzó összeolvadása kettős mássalhangzóvá: Vöccség: Völgység "Zala m. délnyugati része): "eménék ara bé Vöccségbe: vöccségi embér": écczé: egyszer: fároccság: fáradság.

A j hang helyett lágy hang után gy, kemény hangok után ty van a -ja, -je ragban: zabgya. raggya. sebgyé. kalaptva, széktyé: igékben: rággyo. dobgya. téptyé sat. Könnye Nándor.

Helyreigazítások. Magyarázatok.

1. Gyulai B. azt tanítja nyelvtanában, hogy "az is soha sem lép a nevek és a fogva, nézre, képest névutók közé. Erre Komáromy L. elhamarkodott gúnynyal ezt jegyzi meg Nv. V. 24.: "Nem ám. de nem csupán e három, hanem egyetlenegy névutót sem választhat el az is a maga nevétől". - Nem ám, de csak az igazi névutókat nem, vagyis azokat, melyek a ragtalan névszóhoz járulnak: természetes, hogy nem mondhatni: a föld is alatt. és; is nélkül, valamint hogy nem mondjuk: a föld-is-ben, és;is-nél; mert ezek a valóságos névutók mondattani tekintetben a ragtalan tószóval csak olv szoros kapcsolatban állnak, mint a ragok a toszóval. De máskép vagyunk ama szintén úgynevezett névutókkal, melyek ragos névszó mögött vagy előtt szoktak állani, a minok a Gyulai említette fogra, nézve, képest. Ez en háromtól megválva, az efféle névutók, vagy inkább határozó szók igenis oda bocsátják maguk elé az is kötöszót. Ki nem hallott még ilveneket: hol volt, hol nem volt, hetedhét orsjägon is túl volt, még azon is túl, a hol a kis kurtafarkú disznó túr: elmegy az, még a tengeren is át: nem hogy a faluban lett volna, hanem még a határon is kívül volt az ellenség: még a tetón is fölül, még a kéményén is fölül; kritikát sem lehet

rajta gyakorolni, mert még azon is alul áll; a bátyámhoz is közel van, a sógortól sincs messze; pajtásomhoz is közel járt a golyó; apámmal is együtt voltam ott? S a hol azt mondják, hogy magamon hátul (Kriza 441.) vagy rajtunk alól (Ny. VI. 181.), ott valószinüleg így is szólnak: magamon is hátul, rajtunk is alól. És ki nem tenne különbséget e két mondat közt: még a Dunán túl is találtunk ellenséget, és: már a Dunán is túl volt az ellenség? (Persze Komáromy szerint, ha azt mondjuk : a patakon is átcsapott a tüz, pajtásomhoz is közeljárt a golyó: "e mondatokban az át és közel nem névutók, hanem úgynevezett igekötők". De úgy látszik maga is sejti, hogy a "közel határozó szó s a "közel névutó és a "közel igekötő közti kůlönbség csak úgynevezett különbség. Nem is tudom. micsoda jelentésbeli különbség volna p. a következő három közel között: közel is járt a golvó pajtásomhoz – pajtásomhoz közel is járt a golyó – pajtásomhoz is közel járt a golyó.)

- 2. "Az erdő ellen ment (= neki, irányába). Ez n c m e t e s." Így szól Lörincz K. Ny. II. 474. Biz az nem németes, ép oly kevéssé, mint ez: elment heted hét ország ellen. Az ellen szó eredetileg helyviszonyt fejezett ki s a szóban forgó kifejezések ezen eredeti jelentés maradványai.
- 3. A mit Imre S. tárgyal, arról rendesen amolyan se-hidegse-meleg véleményt mond, s legföllebb az olvasó formálhat magának vagy ilyen vagy olyan véleményt a dologról. Nagyobb baj azonban, ha hébe-hóba határozott véleményt mond Imre Sándor, mert sokszor megesik rajta, hogy a mit helyesel – hibás, s a mit hibáztat – helyes. Csak egy-két példát akarok most idézni. Ny. V. 363. azt mondja: "Bizony baj az, hogy számkivetni, kiküszöbölni, mézédes és számtalan sok oly rossz alkotású szónk van". Pedig bizony nem volna baj az, sőt igen nagyon kellemes volna, ha minden szónk oly rossz alkotású volna, mint az idézte példák, legalább az első s a harmadik! U. o. 365. azt mondja: "Ilyen nedv, melyet szintén hibásnak vallottunk... Mindenesetre merészen rövidített szónak tetszik..." Mindenesetre furcsa nyelvtudomány az, mely ilyen szót hibásnak vallhatott, s melynek az ilyen szó merész rövidítésnek tetszik. – Ugyanö a Nyelvtört. Tanulságok 44. lapján azt mondja, hogy Faludinál ujított kifejezésnek látszik a többi közt ,botlékony elme'; a Nyelvörben már 1874-ben volt közölve Balásfi T. figyelemre mélt ó szavai közt: botlékony = botlós (355. l.). SIMONYI ZSIGMOND.

SZĆLÁSMÓDOK.

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok.

Veszprémiek.

Fél. mind Judás a purgátóriumtu. – Megugrott, mind a kergetett darázs. - Szelidebb a megvakút bikáná (= nagyon goromba). - Csöndes, mind a felesége, mikor megveri (részeg). Szük az ucca (részegre mondják). – Huncvut végig, a meddig meleg.

Aggyon isten valóságos jó napot. - Pü ha! de szerencsés ember, két csibét kapott ety párba. - Az ám, ebattig, mék pejig pénzér, kész pénz mellett. – Hát ugy-e e nvócz hatos vót. – Az ám, annyi akkurát. Na aggyon é fé berdung pálinkát, hogy össze ne sziggyam az aptya istenit. – Hát kocsin megy kê haza felé? - Nem a! én soha se megyek kocsin, csak ülök. - Ejnye, az öreg is még mijen tréfás; jó a házná.

Aggyon éty fa szivarsziót (szivót, szipkát). - Nincs közeletibe a pipája? – Ecs csak ojan ajja dohány. Eleje dohány, hėgye dohány. Szála kendėr, ajja csöpü.

Na nézze csak, mijen hig ez a téfő! – Há'szen csak gyönge, mer kis-borgyas (a tehén); maj emebbü adok. Tuggya, ez a tének a lölke ám, vetekédik az irrå. - Jó megmérgye ám! -Tetézve nêm athatom, mer akkor léfojik, asztán se nekem, se neki.

Sok eper van az idén, néty krajcárér árúnak iccéjit. – Az egész idén mék háromná több nem hát meg minálunk.

De alávaló bor e! (azaz le a gyomorba való). - Esz kedvemre valóbb. - A legrossza e.

Vettem egy ostort, hanem aszt gyöngéllem.

Hej innen, ergye! - Maga meg ne botránkoggyon (botorkáljon, lábatlankodjék) itt. – Hát mér vörsönyög maga mássá? – A fene kettönk közű égye még a harmadikat. – A háboruságcsinyálás nekém nagyon szükséktelen, hát ném is zugolódom sémmit. – Ugy-é mostan hágacc, még aszt is lassan mondod.

Ország szerint ugy van a! Otthum baráccság, uton igasság.

Rosz kerékér nem kár.

Hama, hama, siess, mer kifocc az időbű! - Má mér fonnák ki (= fogynék ki)? - Szeretnéd, ugy-é, hoty hoznák vásárfiát. -Te mos' türömfűvet étté.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓLÁSMÓDOK.

2.

Ü má engem beösmért: jól ismert.

A ki êmút: a ki meghalt. — Elhàt: elájult; de annyi is, mint meghalt.

Mikor a gyűmöcs mégűti: mikor sok terem.

A kölök êhuzza a zannyát: nagyon szopja.

Mijen jó soruk (sorsuk) van. – Akkor is csak ujan soru vót ü. – Rémisztő sok mektörtént má azon (sokon ment keresztűl).

Gyerünk haza; mit nézzük ezt? ugy sincs annak sémmi sikere (haszna). — Nincs annak sikere, a mit ü beszél.

Jó elő van találva (az arczképe, eltalálva; "előtalálta" Zrinyinél is VII. 23.)

Az óra nem jár el; nem jár.

Héti vásárba nem igen gyűnnek most a népek. Rosszak most a népek.

Má két heti, hogy náluk tanyáz (tartózkodik).

HARASZTI GYULA.

Kecskemétiek...

Guriga, gurigá'ni, gurigázni = golyó, golyót játszani.

Összegubancóni = összekuszálni a szálat.

Elég az azon = elég a hozzá.

Aggy Isték = adj Isten kendnek (jó napot).

Kivitte a kutya a kanalat = kikosarazták.

Az ördögnek tartozott ezzê az utjávâ = hiába menni valahova.

Uzováni = gyakorolni (mesterséget).

Kalamajkázik = tréfálózik, bolondozik; ugyan ne kalamájkozzon má = ne járja az eszit.

De isz ojan nincs, még a kertbe fája sincs: tagadó felelet.

Botorkál = keresgél.

Hoci = add ide; hoci nê: így biztatják a lovat (hogy menjen).

Itt ugyan sok a lánkérő = sok a pókháló (tán azt akarja mondani, a pókháló integet a leánynak, hogy söpörje le).

Kását kér a csizmám = rongyos.

Karatyóni = nyelveskedni.

Förúglak, hogy a fene se vöszi hasznodat.

Böggő szömű = nagy kiálló szemű.

Most még engödelöm, máskó veszödelöm.

Bürge = birka, juh.

Schwarz Lóri.

Somogyiak.

Ej tuggya komám asszony, sömmi etyepityéje sincs a számnak, mintha valaki csak bele tojott vóna.

Mit jársz kêsz itt, mint a fájás?

Aggya ide aszt a geráblát, gyötteni kö mönnyi.

Nézze nyanya hogyan kêrebicél ez a kis hal.

Hát csak bele gyűjök lassan, mint a Katiba a gyerek.

Le lesz maga tojva, tuggya, ha nem hagy békéve, ojjant kap, hogy az eget is bögönek nézi.

Te hajneszes (vagy: te féneszü)! Igazán, talán csak nem mönt el a jó dógod.

Mėgöszöd? dejszön mög is ösz a fenye tüle.

Láddé most ugye hogy nincs pénzed, — (Felelet:) Eb gongya rá, tudod?

Tuggya bácsi, aszt én is tunnám. (Felelet:) Hát ördögöt, Előbb Verászlóba kell mönnöd.

Agy nékem is. – (Felelet:) Maj csak úgy.

Ijjen gyűtt-mönt embernek az a fizetése, mi a sárdi főstőjé. Sokáig volt divatba Mesztegnyén következő párbeszéd; Szomszéd! kéretik a Marit, de nem adom ám oda, mer bantyokús a szöme (sanda). Egy cseh lakik ott, kinek Maricza lánya van, osztán megkérették, hát így beszélte el a szomszédjának, de aztán mégis oda adta.

(Mesztegnye.)

WEISZ JAKAB.

Elbeszélés.

A szinházban.

A fásáng fárkán kimentünk*) vót Terézsi nenne Kolozsvárá, hogy nezzűk meg Vêrit, met ő ott szógáll. A naccságos aszszon bisztatott, hogy nezzűk meg a szenházat es. Ahajt hogy ê ne kessűnk, èmenyünk jókô. Femászunk egy ide-tova járó garádicson valami hiju formába. Od'aggyuk a czédollát egy embörnek, s leűllűnk aharég elő'; meg a kezűnknek es heje vót. Elejin csak egynihányan vótunk, de hát egy kicsid űdő múva úgy kez' gyűni a sok embőr, hogy az' gondótam még egyik a más hátára kerűllűnk. Écczé hát egy embőr egy tűzes vegű páczává meggyúccsa a lámpásokot: ojan világosság lesz, hogy szinte a szeműnk világa es êvesz. Nezek le a hijubó, hát kerekönn a

^{*)} Az e gyönge e, mint ezekben: derék, menj, szem, egy; ez az e a mélyebb e és az i és e hangokhoz közel álló e között foglal helyet.

B. D.

falódálába likak vadnak csinává; hát min teli fejér neppel uri embörrê, még csak gyermökkel es. Mególvastam: egy-egy likba ötön es vótak. Levetöm a szémémét a gödörbe; hát ott székök vadnak; ott es teli uri embörrel asszonna s mindenfélévê. Éccze hát valami egy nagyot děrdů: úgy měgjedök, hogy szinte no – az gondôtam a likakbô leesött a sok embör, hát akkô látom, hogy a nagy dob puffant akkorát. Hågatom a mozsikat es, de nem gvösztem eleget nezni a sok czifra nepet, különösen egy hosszu inggalléru urat, a ki égy ökörszaru forma csőn kukucsát a többire, még reank es! Écczer egy nagy irgalmatlan lepödöt, akkorát mind egy falódálá, elébb aszt és gondótam falódálá, ferándittnak; hát ott egy nagy ellenség van kihuzott karda; ojan csudálatosok, úgy megjedők, met az gondôtam, a muszkák. Ere ugy keznek kaczagni mellettem, hogy még a gödörböl es min fenésztek. Azok osztán ott enekötek, lármásztak, de én nem értöttem, mit. Hát hogy ezők emennek: mekházasodik egy kiráj; ahajt lakadalom lész; ott étték ott ittak, ott mozsikátak, tánczôtak, ott ojan dolog vót, hogy ojant embör ne lásson. Éccze lejeresztik a lepödőt: hát azutánn égy nagy teplom van: annyi kérészt, annyi zászló, annyi szencség, annyi minden - s aharég az ótár elejibe letérgyöpötek, s ahajt a kirájt mékkoronászták. De ott ojan dolog vót a császár körű, ott ugy jöttek-mentek, hogy ojant nem lehet látni. Esmén letasziccsák a lepödőt, ez immán más fogás vót - s esmén fe; hát akkô nagy ellenségök vadnak, hát közöttök egy nagy domb; a kik aló vótak, hogy nem tuttak fémenni, úgy haraguttak, morgolóttak hogy! - Azután nem es tudom mi kezdődött. – Igén! Ecczé hát csak égy asszon marad ott. Szep asszon vót! Ojan vekon déréka, mind éppég az újom; a fejinn akkora fátyorok fűtyögtek, hogy az es a fődet verdőste: hát mijen hosszú rokoja lógott utánna! Vót legelább hat csing!-Éccze hát a vékon dereku eneköni kezd. Ó be szép eneköt! Bús eneköt fútt! Met én nem tudom, az ura mássa állott vót tám ėszszė, vaj mi, – azétt búsút, azétt eneköt ojan keservesön, hogy a föd es szinte hasadott még. Ecczé hát az ura oda jö ahajt ugy kezdött örvendeni, hogy ojant embör ne lásson! --Immán a többire nem emléközöm. A miko vege lész, jövünk le a garádicson; a sok nep taszitani kezd: lejesőm – ahajt a nagy ijeccség s a sok mindén után a lábom es szinte kitörék. Így bize! Így vót!

(Székely-Udvarhely. Bethlenfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Lakodalmi mondókák,

5. Mikor a menyasszonyt a "völegényes ház"-hoz viszik.

Drága jó uraim, kedves asszonyaim!
Nem voltak hiába fáradozásaim:
Szép menyasszonyt kaptunk, ő a völegényé
S már égybén fortak ők, mindketten égymásé.
Örvendjünk tehát e ritka széréncsének,
Mivel már vége van aszszent ünnepélnek;
Acscsaládi ünnep jöve im utánna,
Foglaljanak helét éggy kis lakomára.
Móre te, huzzad rá, szóljon a hegedű,
Lásd, hogy egész háznép vigadoz és örül.

6. Az ebéd fölhordásakor.

(Minden tál ételt ezzel a figyelmeztető előköszöntövel hoznak be : Hallga-, hallgattassék, Jézus neve dicsértessék!)

a) Leves beadáskor:

Itt van hát az első tál étel, behedztam És hogy el ne ejcsem, mindég imátkosztam; A szakáccsal jól megfüszerszámosztattam, Bors, sáfrány, gyömbérrel is meg is sózattam.

b) Tehénhús vivéskor:

Itt a jó tehénhus mártással, tormával, Jobb az mint a hering a veres hagymával; Ábrahám ilennel éle Sárájával: Azért élt ol soká e kedves párjával.

c) Káposzta feladáskor:

Itt a jó káposzta a fris disznóhussal, Jól megeszkábálva. mint a szekér gúzzsal; Égyenek csak ebből uraim gusztussal, Legyenek mind végig jó epitussal.

d) Tyúk bevivéskor:

Elhosztam a kakast egész taréjával, Jó puhára fözve apró riskásával; Nem gondolt jó gazdánk a maga tyukjával: Kölcsék el jóizűn Isten áldásával.

e) Becsinát vivéskor:

Itt a jó becsinát szèkfűvel, babérral, Ebböl kiki szèdjen két jó nagy tángyérral; Nem régen beszéltem eggy nagy gavalérral, Kinek a két zsebje tele volt tallérral — Bámulásra méltó vala kövérsége, Holott tudom, hogy volt már hét felesége — Kérdésztem: honnan van ilen egéssége? Aszt monta: becsinát volt az elesége.

f) Tésztás étel beadáskor:

Ezen tésztás étel jól meg van czukrozva, Jó módon meghinték az én parancsomra; Van a ki attésztát nagyon is szereti: Izlelje meg esztet, tudom, meg nem veti.

g) Kása feladáskor:

Köleskását hosztam, még pedig czukrozva, Sáfránnal is ki van jól kipuderozva; Meg van a teteje pörczözve, zsirozva És apró szöllövel jól kipallirozva.

h) Pecsenye hozáskor:

Pecsényét is hosztam, de nemcsak égyfélét: Köszörülje kiki jól még kése élét; De el ne törjék ám a tángyérnak szélét — Huzza még kénd bátyo rekett hegedűjét.

i) "Tészta-sütemén" adáskor:

Itt vagyon tésztából jóféle sűtemény, Nincs ebben sem ánis, sem mustár, sem kömény; Porhanyo jóizű ez éppen nem kemény, Akki ilennel él, nem bántya akköszvény.

(Kun-Sz.-Miklós.)

BENKE ISTVÁN.

Tajszok

Szegediek.

Bagojt ü dö: aszalt alma. bábafog, bukta, paripafing: sütemény neve.

bicze: sánta.

bugris, gányó: paraszt (az alsó városiakra mondják).

buszmog: valamit immelámmal csinál.

dadó v. dedó: kisdedóvó intézet.

déböl: a vetett ágyat lenyomja, ránczigálja.

dólé: mind a két végén

hegyezett fa, melylyel a fiúk jatszanak.

dungó: darázs.

frajla: rosz nöszemély.

gölödén: fött tengeri liszt-

böl szaggatott haluska.

gudúcz: kis fonott kalács. hotteczczik: Unterzieh.

kaszroj: nagy 3 lábú vaslábas.

keszöcze: fött meggy.

kislajbi: mellény.

kuka: 1) néma; 2) a dohány-

kötelet tartó fagamó.

ES MÜEGYETEMI OLVASOKOR 381

TÁJSZÓK.

markaláb: êvitte a markaláb (eltűnt, oda van).

messzilátó: látó cső.

n e s z e g ó g y e s: víz eszü, félnadrág.

patkó: 4 krajczáros (a gyermekeknél).

poroja: kettős málé.

r ezenéroz: valamiért zúgolódik v. nyafogva kér.

s zázlátó: az olyan üveg, mely több felől köszörülve, a tárgyat többször mutatja. székláb: állás a melyre a teknőt teszik mosáskor stb.

s z u fla: makaçs, önfejü, görcs. s z ú n y o k fa: szilfa.

kirájgyértya:ökörfark kóró. kúdústetű: az Echinospermum magja, mely a ruhához ragad.

tán y éricza: napra forgó. tyúk szöm virág: Adonis vernalis. A nép azt tartja, hogy ha e növény nedve a kezet érinti, tyúkszem támad rajta.

SZIRMAI LAJOS.

Veszprémiek.

C sipérvas: fogó.
<u>fárad</u>t víz: állott víz.

furcsálom: csudálom; "má aszt furcsálom."

la fatyúja a macska a tejet. la piczka: vaskalán kályhánál.

mecs, mecsek: mécs, zsírból s rongyból; "hoszt ki anya aszt a mecsét v. mecsekét." pingász: piktor; a festész analogiájára.

s ir hong: tüzkaparásra használt horog.

sziva: szilva.

ne takácsúj: takács módra ne ficzánkolj.

tún à ra: túlsó felén.

u g g ó: gát, zúgó; vörös uggó. k o c s i v á g á s : kerékvágás.

HARASZTI GYULA.

Szilágy-megyeiek.

Åó: óh!

berena: borona, többny. fából való fogakkal, a vasfogú ritka. berbêcs: himbárány.

borona: deszka kerítés.

boskor, maska, menyeske: bocskor stb.: kusma: kucsma.

cinterém: parochialis belső telek.

csákvári: nagy kolomp.

csukás: csikós. disztó: disznó.

dűhütt: dűhödt, veszett eb. épárolog: elmegy; "mikó oszténg verekédésre kerüt a dolog, mik is épárologtunk." fancsalog: dolog nélkül henvél.

facsarog: csavarog, tekereg. fuzsitus: féleszű, hóbortos. félkolya: félbolond.

isztike: ösztöke; a mivel az ekét a rá tapadt földtől megtisztitják; isztikél: sűrget, nógat.

kajtár: torkos, nyalánk.

k artyos: fenyöfából való vizhordó edény.

kokas: pattogatott kukoricza. laza: a szöllönek gyümölcsfákkal beültetett vége; az úgynev. szöllő-láb. láb: minden egy tagban levő nagyobb földbirtok.

lapis: lapos, sima.

lépik: általános e h. lép. "Mien régi ez a gyerek? Most lépik a tizedik esztendőbe."

méh kölömre: méhes, méhház.

ögyvez: özvegy.

pártikus: a templom előszobája, hova a hott tetemet szokták vinni, mig az isteni szolgálat tart.

rêgi: az életkor kifejezésére; "rêgibb ü mint eên."

slåg: levágott erdőrész, váás.

sün yöl: valamit tüvel megaggat, megfoldoz pl. ruhát.

szilke: ételhordó fazék.

tâk: csizmán folt; "megtâkóta a csizmám a csizmadia."

tajkolni: megaggatni a csiznát.

tyinkó: paszuly hűvely.

tinó: minden két éven alul levő ökörborjú; az üsző borjút megkülönböztetésül kanczatinó-nak hívják.

GAJMOSSY IVÁN.

Szegszárd vidékiek.

Ászló, átony: zászló, zátony.

ducz: kisebb oszlop. edény: szekér, hajó. halódik: haldoklik.

kaparás: első munkás, az a ki a munkát vállalja (vádója) a többiért.

kehel: köhög.

kolompáros: bádogos. lik, tik: lyuk, tyuk.

murva: folyóbeli kavics.

neszez: lármáz. ollik: némelyik.

öregiből: nagyjából, na-

gyolva.

szer: szerszám, eszköz, pl.

kapa, villa stb.

Domoszlay József.

Csángó gyümölcsnevek.

Almafajok: Árpári alma: aratáskor érő, kellemes izű, jó fajú savanyú a. — Bis alma: birs a. — Bolond a.: csak télre való, igen nagyra nő, egyik oldela piros, a másik zöld. — Borjuzó a.: igen kedves illatu, télre való; talán borízétől kapta nevét. — Füzfa a.: hosszudad, kedves és kellemes ízű, magvainál üressége van, és hasonló a füzfa puhaságához. — 6. Kógyis a.: Sz.-Jánoskor már érő, korai, édes; a gyermekeknek szereti osztogatni mindenki keresztelő sz. János-napkor. — Oltovány a.: soká tartós csemegegyűmölcs. — Ordos a.: piros, sárga barázdákkal; kellemes ízű nyári faj. — Piroska a.: igen kellemes ízű puha, nyári alma, korán érik, korán is eltelik. — Öszi a.: késő öszszel érő, egészen zöld, tartós. — Téli a.: ezt eltarthatni egész télen; piros, savanyú. — Terebes a.: gömbölyű, kedves alakú, zamatos savanyú ízű gyűmölcseért kedveli az ifjuság és

szerelmes almának szereti nevezni; tán a Terebes pataktól és falutól kapta nevét (mind a kettő a bakói kerületben).

Körtefajok: Bikabörü körte: szeptemberben érik. igen nagyra nö, egészen zöld és kemény külsejü, de jóízü. — Csemegés k.: igen édes. jó zamatú, szép alakú; az aratással végződik. — Darázskörte: nyári, jó nagy; édessége miatt a darázsok majdnem egészen kiszopni szeretik belét. — Nagyboldogasszony körtéje: édes ízü, jó szagú, sárga, nagy asszony napkor érik. — Nvakas k.: édes, kellemes, szép idomú, sárga, hosszúdad nyakú. — Öszik.: igen kemény börü; de jó ízü, zamatos. — Télik.: igen erős és kemény, de tartóssága miatt becsülik. mert nyár közepén is tudnak vele kedveskedni, s olyankor már jól ízlik; egészen zöld, de nyár közepén már aranyszinűvé válik.

Epere: az epret így nevezik s ha valaki epret kér a leánykáktól, azt vepernek gunyolják és kinevetik jóizüen.

Rokonföldi.

Gyermekversikék.

•

Esik az eső, Ázik a mező. Ojan bolond a görög. Hogy a padrúl legörög.

2.

4.

3.

Nem megyek én Bökömbe, Csak a lábom lököm be. Az igíret csak szíp szó, Ha megaggyák: nagyon jó.

5.

Vam mos(t) szegím(ny) Bálint zsákba. Még annak is acscsúccsába.
(Debreczen.)

Vozári Gyula.

Tréfás versek.

ı.

Im hó jön egy legên Vilâg pompâs fáttyá. Gyálog paripáját Kemênyen ugráttyá. Há tunnátok énnék Ki vót a nágy aptya, Ki mágát kösztetek E kêpén hántáttyá: Úgy nézz á szemémbe Sok országot jártom:

Egêsz nyirvârmegyêt Ên bê koboroktám; Jó helet lákâsrá Sehol nem tánâltám, A hol ên úr lêgyek Ászt fel nem kápháttám. Mivel nem szérettém Kászâlni, kápâlni, Kápâtú, kászâtú Széretnêm megyâni.

No hât csák tánulok, Hogy deâk lehéssék. Ázután vágy rektor Vágy pápnák méhéssék, Egy pálástot a nyákám közê véhéssék. Ávvá hótig úr léhéssék.

2.

A "Nyelör" V. füzetében közölt n.-becskereki gúnydal, Szilágymegyében így van:

So sé lâttam az olânák

Kinduj mere lapaduré S felakasztja magát!

Nagyobb virtusságát: S (Szilágy Sz.-Király.)

GAJMOSSY IVAN.

Néprománczok.

(Töredékek.)

ı.

Vaj üj le melléjem,
Vaj ményny el elöllem:
Karcsu dérékadot,
Ne réngesd előttem.
Vaj méghalok ērted,
Vaj êmények veled,
Vaj piros vērömmê
Födet festök ērted.
Ne ményny e', ne ményny e',
Ne haggy itt ingömöt.
Ne vidd e' magaddâ
Minden jó kedvemöt;
Ne ményny e', ne ményny e',
Ne haggy ingöm árván,

Szerelmetös szűved
Ne vájék köbálván';
Ne ményny e', ne ményny e',
Met mégöl a hideg.
— Csinátatok neköd
Búból köpönyegét:
Fekete básonba
Körű bészegetöm.
Sok sohajtásommå
Még ēs bélötetöm;
Hosszu uttyaiddå
Mégsinórosztatom,
Sűrű könyveimmê
Még ēs gombosztatom...

2.

Hót vóna měg apám nötelen korába,
Maratt vóna anyám a gyüngyös pártába;
Ne születtem vóna êre a világra.
Ne születtem vóna ijen árváságra.
Mikor férészgetött vóna a lagymatag vizbe;
Férészgetött a lobogó vizbe;
Mikor takargatott gyénge gyócs ruhába:
Takargatott vóna piros porázsába;
Mikor réngetgetött a réngő bőcsőbe:
Réngetett vóna bé a fekete fődbe.
(L "Kádár Kata" Népk. gyűjt. 240. l.)
(Udvarhely m Bethlenlalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Megjelenik minden hónap 15-én Magyar NYELVŐR

KIADÓ HIVATALI Budapest. **

három ivnyi

tartalommal.

SZARVAS GÁBOR

57/58. ss.

VII. kötet.

1878. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

REDŐ. RÁNCZ.

Bizonytalanból nincs következtetés, határozatlanra építeni nem lehet. Ha nyelvújítóink ezt az elvet úgy tisztelték volna, a mint nem tisztelték, az elismerés, a köszönet hangját, a mely jó akaratukért, buzgó törekvésükért méltán megilleti őket, ma nem zavarná meg semmi kárhosztató szózat. Minden botlás, a melyet elkövettek, minden rosz, a mely e botlásokból származott, az mind erre az egy forrásra vezetendő vissza. A homályos, az ismeretlen ép oly jogos tényező volt számvetésükben, mint a mi tiszta, világos, a mi egészen kétségtelen. Hasas, nyakas, szemes, kezes, lapos, kormos, ködös, dühös, s vége nem szakadó serege a legvilágosabb analogiáknak elvitázhatatlanná teszik, hangosan bizonyítják például egy denominativ s képzőnek nyelvünkben való megvoltát. Feles, csuszós, kocsis, e szókban semmi kétség sem fér az s elem mivoltához; az képző, ezt a legmakacsabb hitetlenség szava sem vitathatja el; hisz fele, csuszó, kocsi önálló, eleven szók. De következik-e ebből, meg van-e engedve ama tétel fölállítása, hogy minden s (as, os, es, ös) végű szó képzett szó, s hogy az s lehántásával egy önálló névszót kapunk, s a mi több, hogy jelentését is biztosan meghatározhatjuk? Vagy nem emelné-e föl tiltakozó szavát még a legmerészebb újító is, ha valaki, s volna bár az a legnagyobb tekintély, csupán az analogiára építve a kakas szóban s képzőt s kaka névszót állapítana meg, s ez utóbbira ráruházná példáúl nem épen okszerütlenül taréj jelentést? Nem ütköznénk-e meg mindnyájan, ha manap valaki a botos (filzstiefel), deres (block), lugos

M. NYELVÖR. VII.

25

(laube), egres, hentes szókból a "gyökelvonás" elmélete alapján a bot, lug, dér v. dere, eger, hent neveket akarná forgalomba hozni? Ki merne magának oly csalhatatlanságot követelni, hogy minden egyéb segédeszköz nélkül meg tudja nekünk mondani, elfogadva bennük az s-nek képző voltát, hogy mi az eredeti jelentésük, vagy csak egyszerűen, hogy mi a jelentésük a bálmos (turós kukoriczatészta), bekes, czinkos, kies, vánkos, raskos-ból leszármaztatott bálom, beke, czink, ki, vánk, vasok föneveknek?

Azért állítottuk föl a tételt, hogy kifogás alá esik minden oly újabb alkotás, a mely bármi tekintetben határozatlanságon alapszik; s az olvasónak, ha igazságosan akar itélni, csak helyesléssel kell fogadnia e tételünket.

Lássuk most a redő szó történetét.

Az első, a mit mindnyájan tudunk, a mihez nem fér kétség, hogy redő ugyanaz, a mi ráncz, egymást teljesen födő fogalmak, s hogy latin egyértékesük plica, ruga. Most haladjunk visszafelé annyira előre, a mennyire csak haladhatunk, s hallgassuk meg a tanúkat, hogy mit vallanak a plica és ruga szóról. Calepinus szótára (1590.): "plicatura: ranczolas, takaritas; ruga: sőmögőzés." Molnár Albert: "plica: fürt, rántz; ruga: sőmörgözés, rántz." Pápai Páriz: "plica: fürt, rántz, rét; ruga: sömörgözés, rántz." Jambressich András (1742.): "plica: fürt, rántz, rét, folt; ruga: sömörgözés." Tehát a régi latin-magyar szótárak nem ismerik a plica-nak redő egyértékesét.

Most nézzük magát a redő-t. Molnár Albertnél a magyar-latin részben ezt találjuk: "redős: tortus, crispus, plicatilis; redős szoknya: cyclas." Pápai szóról szóra kiírta Molnárt. Ha Calepinusba tekintünk, a cyclas alatt ott is megtaláljuk a redős szoknyát, de redős-t egymagában állva sem a tortus, crispus, sem a plicatilis alatt nem.

Mindezen adatokból, s ama tényből, hogy a redő nevet a népnyelv sem ismeri, következik, a mit különben úgy sem fog tagadni senki, hogy e szó a neologia készítménye, s akként állt elő, hogy a redős melléknevet megfosztották s képzőjétől.

De itt mégis helyesen jártak el az újítók, halljuk sok oldalról az ellenvetést; hisz a *redő* jelentése tisztán, világosan kiérezhető.

Ez az épen, a mit tagadunk, a mit tagadnunk kell, s a minek tarthatatlanságát azonnal ki fogjuk mutatni.

Először is nem volt szabad a redős szóból a redő főnevet leszármaztatni, mert cyclas, crispus, plicatilis szorosan véve még csak nem is synonym fogalmak; nem határozhatni meg tehát, hogy melyik rejti magában az eredeti jelentést. Nem származtatható le a redő alak másodszor, mert bizonytalan, az ó hosszú volt-e benne vagy rövid; nem tudni tehát — ha csakugyan képzett szóval van dolgunk — redő-e az alapszó vagy pedig red; nem tudni, hogy a redős nem redősnek hangzott-e.

Most lássuk a bizonyítékokat.

Kassai József "Szókönyve" ezt az adatot foglalja a többi közt magában: "Red (Vas megyei szó): sor, rántz. Innét redes, redős." A Tájszótárban meg ez áll: "Red: sor, ráncz; redes: soros, gerezdes. (Kemenesali szó). Lévai László". A redes mind a két idézetben természetesen redős-nek olvasandó. E szerint a régi szótárak redős szavában az alapszó nem redő, hanem red; s e ténynek kétségtelen igazságával a "gyökelvonás" elméletén ismét egy újabb, kiköszörülhetetlen csorba van ütve.

A mi pedig ennek a, csak egyik tájszólásban élő red szónak a származását illeti, arra nézve a következő fölvilágosítást adhatjuk.

Mindenki ismeri ezt a közönséges magyar szót: rend. E szó idegen, még pedig szláv kölcsönvétel. E tétel igazságához szó sem fér, az már rég be van bizonyítva; de a kétkedők kedviért mégis ide iktatjuk a bizonyítékokat. Először is az ó-szláv redű (olv. rend) előkerül, járatos már a legrégibb, a tizenegyedik századbeli szláv codexekben (l. Mikl. Lex. Palaeosl.). Ez pedig lehetetlenség volna, ha a szót ők kölcsönözték volna tölünk. Másodszor a szó meg van minden szláv nyelvben (orosz, cseh, illír sat.), a mi ismét a legnagyobb valószinűtlenséggel érintkeznék, ha e szó a miénk volna. Harmadszor legrégibb irodalmunk előtt a rend még teljesen ismeretlen; s első codexeink, nevezetesen a bécsi és müncheni biblia a latin ordo szót

következetesen szer-nek fordítja: "Tetet nekem zerevel meg irnom: visum est mihi ex ordine scribere (Münch. cod. 122.). E szerint majdnem biztosan meghatározható a kor is, a melyben a kölcsönvétel történt: az a tizenötödik század vége felé volt.

Az idézett ó-szláv rędű-beli e hangra nézve, a mely nasalis (en) volt, tudnunk kell, hogy idővel az orrhang (n) belőle az egy lengyel nyelv kivételével kiveszett; az újabb szláv nyelvekben tehát s különösen a déliekben, a melyekből a mi kölcsönvételeink nagy része került, az ó-szl. rend red-dé változott át. S ez a red az, mely Vas megye vidékén sor, ráncz jelentésben él, s a mely alapszava első latin szótáraink redős szavának.

Állítsuk még e mellé a következő adatokat. A drávavidéki magyarok nyelvében e szólások járatosak: "rédomba (sorba) állni; rédomba kaszálni" (Nyr. VI. 43.). Egy régibb irónkban meg a következő helyet olvassuk: "Elhagyák az Antrichistusnac soc réti bálványokat". (Énekek éneke. CCciiji.) E mondat, ha mai nyelven szólanánk, valószinűleg így hangzanék: Elhagyák az Antrikrisztusnak sok rendbeli (sok rendű) bálványait. Rét szavunknak tehát e hely tanúsága szerint egykoron ordo, series jelentése is volt. S csakugyan régi szótárainkban, Molnár és Pápainál, a rét e latin szókkal van visszaadva: plica, series.

Ezek szerint kétségtelen, hogy rend, red, réd, rét egy és ugyanazon szók; s kétségtelen másodszor, hogy itt nem egy, hanem két kölcsönvétellel van dolgunk. Az egyik a rend, régibb kölcsönzés s azon korból való, a melyben az orrhang még hallható volt a szlávban vagy legalább egyik ágában; a másik, a red, réd, rét pedig későbbi átvétel, azon korbeli, a melyben a orrhang már kiveszett a szlávból. Hasonló jelenségnek tanúi a munka = ó-szl. maka (olv. monka) és muka = új-szl. muka; donga = ó-szl. daga és duga = új-szl. duga. A rend, red, rét (réd) pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint munka, muka, és a tájdivatos múka. (Ez utóbbira nézve l. Tájsz.)

Térjünk át a ráncz szóhoz, a melyet újítóink aesthetikai érzéke, nem tudni mi okból, a tisztességtelen szók közé sorozhatott, mert különben érthetetlen volna a redőnek megalkotása; hisz ez semmivel sem mond többet,

mint a régi ráncz; sot mi több, nem is pótolhatja egészen ezt az utóbbit. Eddig legalább még seholsem olvastuk, se nem hallottuk egy neologustól sem, hogy: "vigyázz, majd redőbe szedlek" e helyett: ránczba szedlek.

A ráncz idegen voltát, vagy legalább az árja-magyar nyelvegység szempontjából, mint ő szereti nézni a dolgot, árja szókkal való rokonságát még a NSzótár is megengedi, midőn így szól: "rokon a ném. runzel, gör. futle, lat. ruga, szl. ranyecz szókkal." Mindebben pedig csak annyi az igazság, hogy az elszámlált szók közül közvetlenül csak a tót (s nem szláv, mert a többi szláv nyelvekben a szó nincs meg) ranec tartozik ide. Épen ez okból azonban már előre is kijelenthető, hogy a tót a magyarból, nem pedig megfordítva, a magyar a tótból van véve.

Ráncz szavunk nem csak német eredetű, hanem közvetlen a németből való kölcsönzés is, s ugyanegy a közép-fölnémet runze szóval. Bizonyítékot szolgáltat rá egyik régi magyar munka ("Szüzek komorúja") következő helyével: "Természet szerint való szép szineket mosással meg tartyac, minden rontzossag tauul leuen." (103.)

A roncz, rancz, ráncz hangváltozást igazoló s támogató analogiák: ó-szl. laka (olv. lonka): magy. lonka és lanka, ó-sz. paakŭ: magy. pank (pók); ném. schanze: magy. sáncz ném. tanz: magy. táncz sat.

Szarvas Gábor.

Fordítóink.

i.

Régi nóta, keserű nóta: fordításaink gyarlók, hasznavehetetlenek; fordítóink hol nem akarnak, hol nem tudnak becsületes munkát végezni; s a baj nem hogy csökkenne, sőt inkább a közönség türelme s tapasztalatlansága mindinkább növeli a fordítók bátorságát; számuk gyarapodik, s a birálat éle eltompúl velük szemben. Nem újság ez a baj, s nemcsak a mi irodalmunk sínli. Fordítani kényes dolog, majdnem olyan kényes, mint remek kép másolása, mint idegen intézménynek nem átültetése, hanem meghonosítása. A jó fordító az művész és tudós is, mindenekelőtt pedig lelkiismeretes ember; s a kiben az ilyen trinitás testté vált, az bizony nem igen szokott fordítani. Azért

nem szólunk se a fordítások aljáról, se azok föléről. A kölcsönkönyvtárak fordított ponyvairodalma nagy kárt okoz ugyan, s a ki a kuriozumokat hajhászsza, bőven találhat bennük; de a ki azt az irodalmat meg tudná rostálni, az olyan munkabiró ember még nem született meg. S ez nagyon természetes, ennek az olcsó húsnak mindig s mindenütt híg a leve. Az sem feltünő, hogy ritkán esik meg valamely irodalmon az a szerencse, hogy Arany János fordítja Shakespere drámáit, s Goethe Diderot prózáját. Ilyenkor nagy geniusok ölelkeznek s maradandó kincse születik meg valamely nyelvnek s irodalomnak. Nem a műveltek ponyvairodalmáról akarunk tehát szólni s nem a klaszszikusokról akarunk hímet varrni, midőn a mi fordítóinkat veszszűk szemre.

Nálunk mások a körülmények s egészen különös a baj, mely a viszonyok folytán keletkezett. Szerte Európában megindúlt egy nagy mozgalom, mely mindinkább erősbödik s melynek nagy erdiménye az, hogy a műveltség tényezői között fontos helycsere történik. A szép irodalom lassanlassan kiszorúl a műveltség tényezőinek első sorából, a hová a mult század küzdelmei helyezték. Nem vesztette el egész hatalmát, nem is fogja egészen elveszteni, de vesztett belőle s még mindíg veszt. Röstelhetjük a dolgot, ha úgy tetszik, de tény-volta kétségbe vonhatatlan. Utádja a szépirodalomnak a népszerűsített tudomány. S érdékes látvány, hogy az utód megtartotta elődjének formáját, a melybe egészen más lélek költözött. A népszerűvé vált tudomány leghatalmasabb fegyvere a szép forma. Evvel tudott hódítani, ö benne rejlik elvitázhatatlan művelő erejének főtitka. Századunk legkitűnőbb elméi erejük java részét e feladat megoldására fordítják.

Minket a tudományos munkálkodás első rendű szükségletei már amúgy is nagy fordított irodalommal ajándékoztak meg. A magunkéból nem telhetett mindenre; fájdalom csak nagyon kevésre telt; kölcsön kellett sokat vennünk s nagy kamatot fizetnünk: szaktudományunk idegen lett, egészen érthetetlen nyelven beszélt. Ezt a tudományt nem lehetett népszerűsíteni, ennek nem volt művelő hatása. De a nagy európai áramlat minket is magával ragadott, mi sem akartunk elmaradni a világ mögött, mi is akartunk

népszerű tudományt; tehát megint ak fordítani kellett; s ennek is megant az árát. Hol rosszúl választották ki a lefordítandó ket, hol rosszúl fordították, a mit kiválasztottak, s kevés a jó mű jó fordítása. Pedig nálunk e fordított irodalomnak nehezebb föladata van, mint az eredetinek a maga földjén. Másutt ezt az irodalmat a közönség élénken érzett szükséglete előzte meg, híjját érezték, s ez az érzet keltette életre. Mi nálunk az ilyen érzet gyéren mutatkozik; a fordításoknak az a föladatuk, hogy a szükségletet is megteremtsék, melynek kielégitésére hivatvák. Másutt az igazán népszerű irodalom, nem gyári munka; gyönyörű nyelven van irva, fínom formában előadva, igazi tudósok gondolatjai igazi irók módján megírva. A mi fordított irodalmunk igen tekintélyes részében nem tudjuk, mely vétségek fordúlnak elő sürűbben: azok-e, melyeket a gondolat ellen, vagy azok-e, melyeket a nyelv és stilus ellen elkövetnek. Legtekintélyesebb testületeink: az akadémia, a természettudományi társaság, az orvosi társaság vezetik a fordítások ügyás. A közönség fölkarolta az eszmét és csoportosan pártolja a buzgó testületek törekvéseit. De ezek a társaságok csak a czélt tůzik ki, s csak a munka anyagi kivitelét biztosítják. A szellemi munkára nem egyelhetnek eléggé a természettrományi társaság még legtöbb gonddal vanta fordítások minoségére, s neki is a leghehezebb akadályokkal kell megküzdenie. Az orvosi társaság épen nem törődik a nyelvvel; szégyenletes fogékonytalanságot tanusít a forma ellen. Nem csoda, ha az eredmény nem elégít ki, ha a nagy munkásság nem felel meg a várakozásnak s nem termi meg a várt gyümölcsöket. A legnagyobb zavar uralkodik a magyar próza terén; kritikánk hallatlan sülyedése egészen tájékozatlanná, majdnem tájékozhatatlanná tette a magyar ·közönséget. Magyar kultura pedig csak tiszta magyar nyelven lehetséges, csak plasztikus nyelv terjeszthet gondolatokat. Azért szükséges, hogy közönségünk figyelmét forditóinkra is tereljük s igazságos, birálattal illessük isodalmunk ezen tekintélyes, számra nézve legsúlyosabb részét. Nem csak a tudományos s az említett népszerű irodalomra leszünk tekintettel. E birálatok körébe a magyar fordított irodalom minden nevezetesebb jelensége tartozik.

. .

Nem is fogunk prólékoskodni. Nem a hibák keresgélésében telik örönnank, hanem az a jól végzett munka elismerésében. Az ügy fontomávánatos, hogy mentül többen járuljanak hozzá lendítéséhez.

Kiss Lajos.

A Magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Geggely és Fogarasi János.

IX.

A magyar szóképzésnek második módja a külképzés. • Ez hozzátét által megy végbe. A hozzátét háromfélekép történhetik: a) előtét, b) közbetét, c) utótét által. (Előb. 120.)

E szerint nyelvünkben vannak elő-, közép- és utóképzők.

Ez a tétel pedig ama már egyszer említett fölsőbb nyelvészeti álomlátásra van építve, hogy az egyes hangok eredettől fogya bizonyos meghatározott jelentésnek a kifejezői: "á bámmási hang; á-m, á-mít; i remegéssel járó félelmi hang: i-ed (ijed); o többféle kedélyállapot kitörő hangja: o-h, o-hajt; u kutyahang: u-gat; ű biztató hang: $\ddot{u}$ - $\ddot{o}z$ (= $\ddot{u}z$ - El. 66-76.). Ez a gyökérelem. A mi tehát ehhez járul, z szorosan véve képző: bám(ul)-ban pl. a gyökérelem szájtáti á hang-lelő-, m pedig utóképző ( ) Más esetekben, még pedig legtöbbszörte, a gyökérelem mássalhangzó, s a vele álló önhangzó a képző. Azt meghatározai hogy a két vagy három hang közül melyik a gyökérelem s melyik a képző, illetékes bíró természetesen csak a szerkesztőség lehet, egyedűl ő ismeri a fölsőbb nyelvészettudomáty sejthetetlen titkait; valamint az ö illetékessége körébe tarbzik mnak megállapítása is, hogy valamely szármázékszónak a gyökere, a mely a szerkesztők tanítása szerint csak is egy tagú lehet, egy, két vagy pedig három elemből áll-e. A mi aztán az ekként meghatározott gyökér után toldva még fölül megmarad, annak magától érthetőleg képzőnek kell lennie. Ez az utóképző.

E szerint az a e képző e szavainkban: dud-a, nyif-a, dad-a, lib-a, kuty-a, csib-e, pip-e, csig-a, szucz-a, ragy-a, bok-a, dad-a, koh-a. (4.6-7.) Helyesen alkotott új szók tehát: ford-a: tropus (Ball. Magy-n. szót. és NSz.),

morg-a: murmelthier (u. o.), olv-a: (der entere theil des schmelzofens (u. o.), olv-a: (der entere theil des

Képzők a b, p, f; aztán ab eb; ap ep op öp; ba-be, pa pe, fa fe; ma me; va ve ezekben: dom-b, czom-b, gom-b, zsém-b; tal-p, sely-p; döly-f (I.•363.); dar-ab, kasz-ab, ver-eb (I. 8.); isz-ap, kol-op, czöl-öp (I. 168.); gom-ba, bom-ba, hi-ba; czim-pa; tré-fa; tor-ma, haj-ma; mur-va, goly-va, pony-va (I. 363—364.). Igazoltak ennélfogva a következő újabb alkotások: töm-b: gruppe (B. NSz.); három-b: dreifusz (B.); lát-ab: pupille (B.); szer-ep: rolle (B. NSz.); szőr-me: pelzwerk (B. NSz.), gyúr-ma: masse (u. o.), gyász-ma: andraena (tr. műszó) sat.

Képző kezes elő- és utókisarjadzással képzők az acz, ecz; cza, czi incz, oncz, encz, öncz a következőkben: ar-cz, har-cz, dur-cz, kor-cz, por-cz, bér-cz, kor-cz (I. 1105.); kup-acz, kuk-acz, mal-acz (I. 23.); út-cza, der-cze, pió-cza (I. 1105.), kap-cza (III. 380.); köl-öncz, ger-incz, virg-oncz. Szótárunk tehát ráadja a szentesítést a neologia imez alkotásaira: él-cz: witz (B. NSz.), viharcz: sturmschwalbe (B. tm.); csaláncz: acalephon (tm.); bök-öcz: cerithium (tm. tál-cza: tasse (B. NSz.); tár-cza: portefeuille (B. NSz.); uj-oncz: neuling (B. NSz.), hág-oncz: emporkömmling (B.), hus-oncz: sarcophaga (tm.), üstök-öncz: comatula (tm.), kup-oncz: conus (tm.) sat.

Képző a d; s közép képzővel bővülve az and, end ezekben: bár-d, kar-d, mor-d (I. 1167); gal-and, kal-and, bol-ond, por-ond, ger-end (I. 151.). Szótárunk szerint tehát jogos képzések s nem karhoztathatók még az olyanok sem, minő a fej-end: broscinus (rm.).

Képző az ang, eng a következőkben: bit-ang, furf-ang, har-ang, czafr-ang, sal-ang (I. 153.). Kifogástalan szók e szerint: kez-eng: chirotes (tm.), szal-ang: chlaenium (u. a.)

Képző továbbá az ar, or, er, ör ezekben: av-ar, ost-or, ök-ör (El. 144.). Helyesek ennélfogva: lov-ar: kunstreiter (B. NSz.), rov-ar: insect (u. o.), tud-or: doctor

(u. o.), szem-er; gran (u. o.). És nem érheti megrovás, sőt méltó dicséret i ti meg őket, a kik szermészetrajzi műszók alkotói voltanak: puh-ar: teleplesen nyak-ar: rhagium, lap-or: phyllidium, oll-or: chelifer, czomb-or: oedemera, tált-or: mantis, jegy-er: paragaeus, csücs-ör: truxalis sat.

S a gyökéregytagúság elvének s ama lehetősémek alapján, hogy a gyökér egy, két, három s néha négy elemből is állhat, a melynek meghatározása magától érthetően minden egyes esetben a szerkesztőségi fölsőbb inspirácziótól függ (pl. a ficzamodik szónak a gyökere tulajdonkép icz, az f benne előképző (II. 841.); a ficzkó-ban ellenben fi a gyökér, a cz pedig, valamint a kó is képző (II. 843.); a finczároz-ban a gyökér ismét fin, a cz-a-ar-oz pedig képzők (II. 848.); de már a finta szóban a gyökér fit, az n közép s az a utóképző II. 855. sat. sat.), világosan, végetlen számú adatokkal ki van mutatva, hogy a magyarban minden egyes hang képző; be van bizonyítva, hogy az önhangzók a mássalhangzókkal s viszont képzők (v. ö. b, p, f, ν ; ab, eb; ap, ep; ba, be; av, ev; ν a, ν e sat.); sot képző az önhangzó két mássalhangzó társaságában is (por-ond, har-ang). Szóval úgy meg van áldva nyelvünk képzőkkel, hogy csak úgy görnyedez alatta. Méltán lelkesedik tehát egy újabb nyelutudományi munka, midőn a NSz. e Initását megdönthetetlen igazságként elfogadva, fölkiált: "Alig van oly mássalhafigzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Ha még ezekhez a) a tisztán magánhangzói képzőket a, á, e, é, i, ó, ő, ú, ű, b) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, c) a mássalhangzóknak egymással és a magánhangzókkal vegyüléseit számba veszszük, s még d) a lágyulhatók vanozásait nem felejtjük ki: oly nagy sora, oly változatos színvegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyúgoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk". (Imre Sándor. Idegen és hibás szók birálata. 65. l.)

Ime, a jó mag jó földbe hullt!

Mielőtt szótárunk etymologiáját néhány tanulságos példában bemutatjuk az olvasónak, helyén valónak tartjuk a szerkesztőségnek ide vonatkozó tanításait röviden egybeállítva még egyszer ismételni.

SOS SOS

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

- 1) A szónak veleje, magya a gyökérelem, a mely rendszerint mássalhangzó, s a melylyel fogantatása pillanatától kezdve egybe. van forrva majd egy, majd más, majd meg több rokon és nem rokon jelentés; pl. az ma) gömbölyűded vagy csomós testeket jelent, b) folyós testre, nedvességre vonatkozik, c) mozgást jelent, d) emelkedésre mutat, e) hangot utánoz (IV. 1.). Hogy hány és miféle jelentést rejt méhében egyik-másik gyökérelem, annak egyedűli tudója a szerkesztőség.
- 2) A gyökérelemhez a jelentés gyöngébb vagy erősebb módosítására hol elül, hol hátúl ennek ismét csak a szerkesztőség a megmagyarázhatója a legtöbb esetben önhangzó járúl.
- 3) E két elemhez legtöbbszörte hozzájárul még egy harmadik is elül, középen vagy hátúl ezt ismét csak a szerkesztőség mondhatja meg s ez rendszerint mássalhangzó s vagy lágyítására vagy keményítésére szolgál a fogalomnak, vagy pedig puszta dekoráczió.

E három hang alkotja a gyökérszót. Példa. A világ szónak a gyökere vil; ebben a gyökérelem l, jelent fürge, sebes mozgást kapcsolatban a fényléssel, ragyogással (VI. 1028-1029.); az i mutatja a fény finomságát; az előképző ν pedig diszítő hang; mert ha valamit, a fényt leginkább megilleti a diszítés. Itt megjegyzendő, hogy új árnyalatok előhozására a gyökérszó egyes tagjai helyüket megváltoztathatják, sőt visszára is fordulhatnak; a mássalhangzók kivánathoz képest puhulhatnak, érdesedhetnek; az önhangzók meg szintén szükséghez képest vastagodhatnak, vékonyodhatnak, sat. Példa. Az ablak szó nem egyéb mint világ. Minthogy azonban az ablak tulajdonképen még sem az, a mi a világ, hogy ez új fogalmat jelölhesse, bizonyos módosulásokat kellett szenvednie. A processusnak a szerkesztőség szerint ez volt a lefolyása: vil-ág-ból lett vel-ág, aztán evl-ág, avl-ág, abl-ág; ebből abl-ák, s végül abl-ak (I. 14.).

S csodálatos! A szótárírók panaszkép említik meg, hogy "a szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása". (El. 23.)

A ki ennyi s ily tökéletes segédeszközökkel rendelkezik, arról előre bizonyosak lehetünk, hogy a legfogasabb kérdés megoldása is csupa gyermekjáték lesz neki. Lássuk.

Agár. "Azt véljük, hogy ezen szóban az ag gyök, mint általán a g hang, görbülést, még- vagy előrehajlást jelent, mint például a sebesen futó kutyánál, lónál tapasztaljuk." — Egér. "Vastaghangon rokona agár, s átvetve hasonló hozzá ürge."

Bocskor. "Alkalmasint egy eredetű a baka-ncs, boka-ncs szóval, s átvetett szó: bokasor (— nem tudjuk, a szerkesztőség nem világosít fől bennünket a bocskoros magyar nyelvtudomány örök kárára, összetett szóval van-e itt dolgunk: boka-sor, vagy pedig kettős képzéssel: boka-s-or) bok-sor, bok-csor helyett."

Csoroszlya. "Csor elvont gyök; metszésre, törésre vonatkozik a csoroszlya szóban = csor-osz-ol-ó."

Decsák. "Úgy látszik, a dicsekszik szóból van elferdítve = dics-ák."

Dercze. "Annyi mint dar-cza, azaz apró dara."

Deszka. "Mennyiben a gyalulás toszigálással, doszolással jár, annyi mint dosz-ka, azaz doszolt fahasáb."

Dézsa. "Talán mint fejőedény = téj-zsa." Több magyarázat nincs mellette; de nem is szükséges. Hisz a második tag, a zsa, világos hogy képző. Vagy nem ezt vallják mor-zsa, tor-zsa, má-zsa, zsá-zsa, strá-zsa, Dó-zsa és Zsu-zsa?

Drincs. E szó jelentését a szótár így magyarázza: "valaminek elcsavarása, eredeti alakjának megváltoztatása; szódrincs, midőn a szó hangjait összezavarjuk, általvetjük." Aztán jön az etimologiája. A csere szó gyökeréből cser kicsinyítő incs képzővel lett cser-incs; egy jótékony májusi esőre aztán a cs-ből d alakult = der-incs; s végül a magyar ajknak oly fárasztó der(incs) hangcsóportból a könnyen ejthető dr(incs) lett. Hasonló jelenségek: kurumpli krumpli, derága drága, teréfa tréfa, karajczár krajczár sat.

Ezüst. "Eredetileg az ez gyök annyi mint ősz (fehéres, fehérlő); az egész tehát ősz-es-ded = ezüst." A kinek e magyarázatban felötlő volna, hogy miként nevezhette el az egészséges magyar észjárás a ragyogó fehérségű ezüstöt az ólomszínbe hajló ösz színtől s még csak nem is ösznek, hanem öszesnek, öszesdednek: kevéssé ösznek, csak amolyan öszformának, az juttassa eszébe,

hogy a nép az ezüstöt leginkább csak pénzalakjában látja; s erre épen nem foghatni rá, hogy ragyogó fehérségű; sőt nagyon is őszesded, a mint az osztrák-magyar tíz krajczárosok ólomfehérsége is fényesen igazolja. Hogy pedig hogy kerül ki őszesded-ből az ezüst? Nagyon egyszerűen. Az őszes tagokbeli ő és e helyet cserélnek: eszős; minthogy azonban az ezüst a közforgalom miatt folytonos kopásnak van kitéve, az ekként támadt eszősded-ben nem csak az önhangzónak (ő) hosszúsága kopott el symbolum gyanánt idővel, hanem elkopott a vég ed szótag is, s lett belőle eszösd. No hogy az eszösd-ből a föntebbi hangtani nehézségek leküzdése után az ezüst-nek kihozása gyerekjáték, azt nem kell bizonyítanunk.

Eber. "Eredetére nézve egynek látszik vir vagy virr gyökkel ezekben: virad, viraszt; t. i. az i hang helyt cserélvén, vagy középről előre nyomulván, lesz: ivr, v. évr, v. ébr = éber."

 $\dot{Eg}$ (ardet.) "Az $\acute{eg}$ már nem tiszta gyök, hanem származék; még pedig $h\acute{o}$ v. $h\acute{e}$ gyökből $= h\acute{e} \cdot eg$ v. $hev \cdot eg$, azaz hevet vagy meleget ad folytonosan."

 $\acute{E}h$. "Jelentése föleg a h betűben rejlik, mely a természetet utánozva lehelést, lihegést = erős kivánást jelent. Különben gyökeleme azon e, mely az eszik igéé, mennyiben az éhség evési vágyat jelent." Ritka szép megfejtés, mélyre ható etymologia! Az $\acute{e}$ jelenti az evést, a h az erős lihegést = vágyat; tehát $\acute{e}+h$ = erős enni vágyás. Nem szabad itt kifelednünk még ama mesteri kombinácziót sem, hogy erősen liheg az, a kit erősen megkergetnek; a kit pedig erősen megkergetnek, az hamar és erősen megéhezik; a h tehát, a lihegés kifejezője, már egymagában nem csak a vágyat, hanem az ehetnémet is jelöli. Nem ok nélkül hangsúlyozza tehát a fölsőbb nyelvtudomány, hogy "jelentése főleg a h betűben rejlik."

 $\dot{E}j$. Az éj, mint sötétség, a testeket elfödi, eltakarja; a $h\acute{e}j$ szintén födő, takaró; tehát $\acute{e}j=h\acute{e}j$.

 $\dot{Ev}$. "Eredetére nézve lehet annyi mint $\dot{iv}$, t. i. egy $i\vec{v}$, azaz egy kor az időből; vagy pedig annyi mint av, azaz avas, avult. Véleményünk szerint mindkét származtatás helyesnek látszik." A mi véleményünk is az. De az a második, az $\dot{ev} = av$, avas, mégis csak sokkal helyesebb.

Fehér. "Eredetikép hihetőleg fe-ér = fe(lső) er(ő), s könnyebb kiejtés végett h v. j közbeszurattal lett fe-h-ér vagy fe-j-ér; tehát annyi mint felső erejű, tulajdonságú, vagyis olyan, mint valaminek felső, azaz legvilágosabb része, oly világos, mint a felső, vagyis mint a fénytől, naptól leginkább világosított részek szoktak lenni." Egész a csodálatosságig egyszerű, világos magyarázat. A szurok valami. Ennek felső része legvilágosabb; a felső rész a szurok-valaminek felső ereje, tehát a szurok = fe-ér.

Fekete. "Némelyek szerint annyi mint fek-ette, azaz mit a fek (fekély) megevett, megrontott. Vagy olvan, mint a fekvő test, vagy a testnek fekvő része szokott lenni, melyre a világosság nem hathat: sötét."

Férj. "Tulajdonkép fe-er-j. A fe-ben a magasság, nagyság, az er-ben az erő fogalma rejlik benne; a j betű toldalékképző gyanánt áll." Ime az etimologiának véghetetlen becse a szó valódi jelentésének megértésére! Ebből kitetszik, hogy első őseink idejében a férjek mind derék, szálas, erős, izmos legények voltak. Ha ma neveznék előket, bizonyosan al-ar s j toldalékbetűvel alárj volna a nevük.

Fertő. "Fer-t eredetileg annyi mint: ferde mozgást tesz, fordít magán; fertő tehát oly folyadék, mely más anyaggal, pl. iszappal, sárral van összeforgatva, keverve."

Fizet. "Eredetére nézve fe-iz-et, azaz felizet, feloszt, ízekre oszt, vagyis számlál."

Frigy: "Annyi volna, mint $v\acute{e}r$ -ügy = $vr\ddot{u}gy$ = $vr\ddot{u}gy$ = frigy."

Fris. "Eredetileg fi-ris, für-es; azaz olyan, mint a ki für-ge, für-göncz, für-dik."

Furfang. "E szó törzsöke fúr; innen lett furu, azaz tekervényes eszköz, mely a legkeményebb testen is általhat forgatás, tekergetés által; furu-ból lett furu-ag s n toldással furu-ang; továbbá az u-nak v-re változtával fur-v-ang, végre fur-f-ang, azaz tekervényes uton végrehajtott tett, vagy oly munka, cselekvés, mely nem egyenes, szokott módon, hanem ravaszul eszközöltetik, valamint a furó sem egyenesen, hanem tekergetés által nyomul keresztül a szilárd test rétegein."

 $F\tilde{u}z$ (salix). Összetett szó: $f\tilde{u} + \ddot{o}z$, azaz $f\tilde{u}\ddot{o}z\ddot{o}n$; mivel azon ismeretes fának levelei, melyet fűznek nevezünk, fűként sürűek, keskenyek és fűzöldek."

Gáncs. "Gyöke eredetileg egy a kam (kampó), gam (gamó) gyökökkel; gáncs tehát tulajdonkép annyi mint gám-cs = gam-cs, kam-cs; mert midőn gáncsot vetünk, lábunkat csakugyan kampó módjára meghajtjuk."

Gereben. "Gyöke ger valamely sértést, szurást, karczolást jelent; innen ger-ő = karczoló, s en toldalékkal gerő-en v. gerü-en, ebből ger-ev-en és gereben."

Gohér. "Vagy annyi mint kövér, vagy pedig a bajor szóból módosult."

Gődény. "Gö gyökelem, melyben a gömbölyűség, kerekség vagy kanyarodás, csavarodás vagy dudorodás fogalma rejlik; öd képzővel lesz belőle gö-öd = gőd (ugyanaz, mi a gőg), s további ény képzővel gőd-ény. Nevét onnan kapta, mivel nyaka alatt erszényforma nagy bögye (gőgje) van."

Gyapjú. "Azon di egyszerű gyökre vihető vissza, melyből a gazdagságot, bőséget, becseset jelentő dív, dísz, díj származtak; gyap tehát ebből lett di-ap, s aztán j és ú képzőkkel diap-j-ú = gyapjú." Hogy a gyapjúban megvan a gazdagságnak eleme, hogy tehát becses is, arra nézve élő tanú akármelyik gazdag gyapjúkereskedő. A di-nek gazdagság, bőség jelentése mellett pedig mi szólhat ékesebben, mint a di-ák, meg a di-kics? A diákból lesz gazdag püspök; s ha a csizmadia gazdaggá lesz, nem a dikicsnek köszönheti?

Gyár. "A gyök benne azon cse, mely megvan a cseál, cse n-ál (csinál), cse-l-ek-szik igékben is. Cseál-ból lett csál = csár = gyár."

Gyász. "Tájszokásilag jász, s eredetére nézve talán jaj-ász; ennélfogva jelentené azon siránkozást, jajgatást, melyet halott körül és miatt az illető rokonok tenni szoktak."

Gyáva. "Eredetileg gyám-u-a = gyám·v-a, azaz ki gyámolni, gyámolítni való, kinek gyámra van szüksége. Gyökbetűjénél (gy) fogva, mely lágyságot, gyöngeséget fejez ki, csakugyan gyöngét, mindenben gyámra, gyámolítóra szorulót jelent."

....

Gyertya. "Gyöke gyer, mely valószinűleg nem más, mint a meglágyított ger (gerjed). A gyertya tehát ekként támadt: ger-j-edő; ebből lett gerjetyű, öszvébb húzva gertyű = gyertyű = gyertyű = gyertyű. Szerfölött tanulságos hangváltozások. A gertyű-beli g lágy gy-re változik jelképéűl annak, hogy azonnal neki lágyul a gyertya is, a mint meggyújtják. A gyertyű-beli magas hangú tyű szótag pedig mély tyú-vá lesz (gyertyű) azért, hogy folyton eszében tartsa s valamikép el ne felejtse az emberiség, hogy a gyertya magasból mélyre, vagyis fölülről lefelé ég. Ebből látszik, hogy a szótár nem csak tudományos, hanem praktikus czélokat is szem előtt tartott. Ez ugyanis egyszersmind figyelmeztetés a cselédek számára is, hogy a gyertyát ne az alsó, hanem a fölső végén gyújtsák meg.

SZARVAS GABOR.

A MAGYAR NYELV IRODALMA.

A Magyar Nyelvör szerkesztösége csak nem rég figyelmeztette a magyar nyelv tanítóit azon feladatokra, melyeknek megoldását leginkább ő tölük várhatja a tudomány, és egyúttal kimutatta, hogy sokan, a kik nálunk a nyelvtani irodalom terén működnek, restellik még azt a fáradságot is, hogy akár magát a nyelvtannak forrását, a nyelvet, különösen a népnyelvet s a régibb nyelvemlékeket, akár pedig a magyar nyelvvel foglalkozó alapvető munkákat s általában az eddigi kutatásokat kellöleg tanulmányoznák. Azt véljük tehát, hasznos szolgálatot teszünk mindazoknak, kik a magyar nyelvvel hivatásuknál fogva foglalkoznak, vagy egyébként érdeklödnek iránta, ha összeállítjuk azokat a munkákat. melyek nélkül a magyar nyelvész el nem lehet. (Az újabb kiadványoknál gyakorlati czélból az árakat is megjegyezzük.)

A nyelvbeli tények megértésére s magyarázatára nézve legfontosabb e három forrás: 1. a régibb nyelv; 2. az élő beszédből különösen a nép nyelve, vagy a nyelvjárások. 3. a rokon nyelvek. E három forrásból meríti a nyelvtudomány azon tényeket, melyeknek összehasonlítása s az ebből eszközölt inductio lehetővé teszi, hogy a nyelvbeli alakok és kifejezésmódok eredetibb alakjait, ezeknek értelmét, s ezzel együtt a bennük nyilatkozó sajátos nemzeti észjárást földerítsük.

A MAGYAR NYELV IRODALMA.

t A régi nyelvre vonatkozó kiadványok:

Régi Magyar Nyelvemlékek, négy nagy negyedrétű kötetben szerkesztette Döbrentey Gábor 1838-1846. Az első kötet legrégibb összefüggő nyelvemlékünket, a Halotti Beszédet foglalja magában a beszédnek korát és nyelvét tárgyaló bő fejtegetésekkel, s az ó-szövetségnek második felét tartalmazó Bécsi codexet szótárral. (Elfogyott.) A második Kinizsi Pálné imádságos könyvét 1513-ból és vegyes régi iratokat 1342-1599. Döbrentey terjedelmes magyarázó jegyzeteivel (LXX. és 477. lap. Ára 2 frt.) A harmadik kötetben van a Müncheni codex 1466-ból, szótárral és beható tanulmánynyal a codexnek nyelvéről Jászay Páltól, és vegyes tárgyú iratok 1540 - 1600. Döbrentey jegyzeteivel (LVII. és 518. l. Ára 2 frt.) A negyedik kötet a Guary codexet foglalja magában szótárral. (XXII. és 100. lap. Ára 1 frt.) - A szövegeknek sokkai gyakorlatiabb és könnyebben kezelhető, de pontosabb és lelkiismeretesebb kiadása is az, melyet a nyelvtudományi bizottság kezdett meg 1874-ben, s mely azóta szakadatlanul foly ily czim alatt:

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. (Eddig öt nyolczadrétű kötet. Áruk együtt 8 frt, külön-külön 2-2 frt.) Az eddigi kötetek csak codexeket közölnek. A megjelentek közül legfontosabbak a Bécsi, Müncheni és Érdy codexek, a legközelebb megjelenendők közül pedig az Ehrenfeld codex (Ferenczlegenda). Az I. kötetben van a Bécsi s a Müncheni codex; a kettönek nyelve egészen megegyez; az elsönek tartalmát ó-szövetségi könyvek fordítása teszi, a másodikét az evangéliomok. A II. kötet csupa imádságos codexet foglal magában. névszerint : Veszprémi c., Peer c., Winkler c., Sándor c., Gyöngyösi c., Thewrewk c., Kriza c. Bod. c., A III. kötet vallásos elmélkedéseket és legendákat foglal magában három codexből: Nagyszombati c., Sz. Domokos c., Virginia c. (Ezt a kötetet Komáromy L. és Király P. tették közzé, a többit Volf Gy.) A IV. és V. kötetet foglalja el az Érdy codex, mely epistolák és evangéliumok magyarázatát és szentek ünnepeire való legendákat tartalmaz. -Ezekből a "Magyar Szentek Legendái" már 1859-ben külön is megjelentek bevezetésse! és nyelvjegyzetekkel Toldy F. által a Sz. István társulat kiadásában.

Toldy adta ki a Debreczeni codexből is az első részt, mely legendákat foglal magában, ily czím alatt: A debreczeni legendás könyv a Krisztina-legendával együtt (az utóbbi az egyetemi könyvtár kéziratból), szótárral (Pest, 1858. nagy nyolczadrétű. XX. és 212. l. Ára 1 frt 20 kr. pp). — Továbbá összegyűjtötte

a passió régi magyar elbeszéléseit a döbrentei, érsekujvári és debreczeni codexekből, s kiadta nyelvjegyzetekkel és régi rajzokkal ("Régi magyar passió." Pest, 1856. XV. 260. l. 1 frt pp.). — Végre ő adta ki a Nádor codexet szótárral. (Buda; 1857. negyedrétű 272. l. gót betűkkel nyomva. 3 frt pp.) — Toldy kiadványainak a nyelvészre nézve egy nagy hiányuk van: az t. i., hogy a nyelvemlékeket nem az eredeti, hanem a mai írásmóddal adja vissza, pedig az olvasása sok esetben nem bizonyos, sőt határozottan hibás. Használatuknál ezt folyton szem előtt kell tartanunk.

A Nyelvemléktárban és máshol szétszórt legrégibb verses maradványok együtt találhatók a

Régi Magyar Költök Tára (Corpus Poetarum) 1877-ben megjelent I. kötetében, Szilády Áron kitűnő, tanulságos nyelvtörténeti jegyzeteivel. XII. és 391. lap. Ára 2 frt. — Az irott nyelvemlékek közt kiváló helyet foglal még el, mert híven tükrözi vissza a XVI. századbeli élő beszédet, a Magyar Levelestár. A régibb magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására kiadja a M. T. Akadémia Történeti Bizottsága. I. kötet: 400 magyar levél a XVI. századból 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. (9 könyomatú táblával. 1861. 8-rétű, XX. és 424. lap. Ára 1 frt 20 kr.)

Árpádkori oklevelekből gyűjtött szavakat, nagyobbrészt neveket adott ki Jerney János "Magyar Nyelvkincsek" czíme alatt (Pest, 1854. XII. és 178. l. — Az ugyanezen munkának második fűzetében magyarázott I. András korabeli magyar imádság nyilvánvaló koholmány.)

Régibb iróin k közül nyelvtani czélokra leginkább ajánlhatók: Telegdy Miklós, Magyar István. Pázmán Péter, Mikes Kelemen és Faludi Ferencz.

A régibb nyelvemlékek közül némelyek többé-kevésbbé fől is vannak dolgozva egyes tanulmányokban.

Első sorban természetesen a Halotti Beszéd, melyről már Révai írt egy egész könyvet, telve a legtanulságosabb nyelvtörténeti és nyelvtani fejtegetésekkel: Antiquitates Literaturae Hungaricae. Vol. l. quod complectitur duas allocutiones funebres. commentario grammatico illustratas. (Pest, 1803. 360. l.) Fejtegetéseit részben ismételte, részben más nyelvemlékekkel való összevetés útján bővítette Döbrentey a RMNyelvemlékek I. kötetében 1838. S majdnem ugyanannyi idő elmulta után megint irtak e nyelvemlékről egy érdekes könyvet, még pedig ezúttal finnűl, egy finn nyelvész, a korán elhúnyt Blomstedt Oszkár. Ő magyarázataiban különös tekintettel van a rokon nyelvekkel, főleg a

finnel és lappal való hasonlításra, s a szöveget Budenz olvasása és fordítása szerint közli. Könyvének czíme: "Halotti Beszéd, ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kilissä." (Helsingfors, 1869. 215. l. 8-rétű). — A Bécsi, Müncheni, Guary és Nádor codexekhez való szótárak s részben terjedelmesebb tanulmányok a RMNyelvemlékekben s a Nádor c. Toldy-féle kiadásában találhatók. — Ezeken kívül még csøk két, de nagyon fontos, irott nyelvemlékről van behatóbb tanulmányunk. t. i. a Ferencz-legendáról Szarvasé (Nyelvör I.) és a Sajószentpéteri végzésről Fogarasié. (Nyelvtud. Közlemények III.)

Régibb i rók nyelvéről is vannak egyes tüzetesebb tanulmányaink, föleg a MNyelvőrben. Így vannak ismertetve a 16. századból: Pesti Gábor szótára Simonyitól (Ny. II.) A 17. századból Pázmány Lauchsztól (a Magyar Nyelvészet c. folyóiratban VI.) és Kiss Ignácztól (Ny. II.); Balásfi Királytól (Ny. III.), Mélotai Nyilas Samu u. attól (Ny. VI.) és Matkó Komáromytól (Ny. II.) Végre a 18. századból: Faludi Ferencz Borostyánkövitől (Ny. I.) Egy ilyen nyelvtörténeti tanulmány külön füzetben jelent meg: Geleji Katona István fökép mint nyelvész, Imre Sándortól (az akadémiától kiadott "Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből" czímű gyűjteményben; ára 30 kr.).

A magyar nyelvnek történeti szótárához az anyag már együtt van, s a szerkesztés megindúl nem sokára. Jelent azonban már meg egy "Magyar Nyelvtörténeti Szótár" első két füzete Mátyás Flóriántól Pesten 1868.; az a és b betüt tartalmazzák.

2. A népnyelvet s a nyelvjárásokat legjobban lehet tanulmányozni a M. Nyelvőr gazdag népnyelvi közleményeiből (az ezekhez való hozzájárulásra csak az idén szólította föl az akedémia a hazafias közönséget, s kivánatos, hogy e fölszólítás mentül nagyobb viszhangra találjon; a népnyelvhagyományok gyűjtésére vonatkozó utasításokat fölszólításra szívesen megküldi a M. Nyelvör szerkesztősége bárkinek), továbbá az egyes népdal- és mesegyűjteményekből. Ezek közűl a mi czéljainkra legmegbízhatóbbak s legtanulságosabbak Kriza Vadrózsái (székely népköltési gyűjtemény, Kolozsvár 1863. 8-rét, VIII. és 577. l.), továbbá Arany László Népmeséi. Egyebek: Erdélyi Népdalai és Mondái (három kötet, a Kisfaludy-társaság kiadása), Arany L. és Gyulai újabb Népköltési Gyűjteménye (két kötet, u. a. társ. kiad.) Merényi Eredeti, Dunamelléki, és Sajóvölgyi Népmeséi (két-két kötet), Pap Palócz Népkölteményei, Kálmán Koszorúi az alföld vadvirágaiból; végre Kovács Pál közmondásai, Dugonics és Ballagi Példabeszédei, és Erdélyi Közmondásai.

Egyes nyelvjárásokról már rendszeres összeállítások, söt

terjedelmesebb tanulmányok is jelentek meg. Így a székely nyelvjárásokról Krizától a Vadrózsákban és a Ny. Közlem. X. köt. Budenztöl a M. Nyelvészet V. köt.; a csíki nyelvjárásról Imecstöl u. o. VI.; a háromszékiről Lőrincztől u. o. és Vastól Ny. Közlem. III. A csángók nyelvéről írt Szarvas a Nyelvőr III. k. A kapnikbányai nyelvről Vass a Ny. K. II. A palócz nyelvjárásról Szeder a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi folyamában; a pécskairól Simonyi a Nyelvör VII. k. A dunántúli nyelvjárásokról (Balatonmellék, Göcsej, Örség) Vass. J. a M. Nyelvészet V. k. (különnvomatban is.) A göcsejiről különösen Plánder Tud. Gyűjt. 1832., Torkos M. Nyelvészet I., II. nyomatban 50 kr. - Az örségiről írt hosszabb ismertetést Könnye Nyelvör VII. köt. Említendő végre mint kezdet Horváth Ádám értekezése "A magyar nyelv dialectusairól" 1875. ("Jutalomfeleletek a magyar nyelvről a m. n. muzeum kérdéseire" I. köt.). és még Hunfalvy Pál czikke a m. nyelvjárásokról, MNyelvészet I. Különösen ajánlható az akadémia kiadta Magyar Tájszótár (1838. 8-rét, 397. lap.; ára 2 frt).

3. A rokon nyelveknek legtöbbjéről van magyarúl írt nyelvtanunk vagy kimerítő ismertetésünk. Így Budenznek szorosan tudományos, de egyúttal gyakorlati és világos Finn Nyelvtana olvasmányokkal és szótárral; mellette Fábián Finn Nyelvtana 1859. egészen elvesztette értékét; hozzá még Hunfalvy P. Finn Olvasókönyve 1861. 8-rét XVI. 580. lap, ára 1 frt), s ugyanannek mordvin nyelvtana (a Nyelvt. Közl. XIII. kötetében; külön nyomatban 50 kr.) Továbbá Hunfalvy vogul nyelvtana (Ny. K. IX. X.) és osztják nyelvtana (u. o. XI.), és a lapp nyelv ismertetése (u. o. V.).

A mi magát a rokon nyelveknek a mienkkel való összehasonlítását illeti, első sorban, mint minden következő kutatásra nézve alapvető munka, Budenz Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára említendő, melyből 1873 óta három füzet jelent meg. (595. lap; egy-egy fűzet 1 frt) s még egy vagy két fűzet van hátra. Budenz régibb szóegyeztetései (A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések) a Ny. Közl. VI. és VII. kötetében jelentek meg, de külön is. — Régibb műveink e tárgyról: Sajnovicstól Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse 1790.; Gyarmathitól Affinitas Lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae Originis grammatice demonstrata 1799. Az ötvenes évekből: Hunfalvytól Tájékozás a magyar nyelvtudományban; magyar és finn szavak összehasonlítása; Magyar, török és finn szavak összehasonlítása. 1864-ből Hunfalvytól: Reguly hagyományai. I. rész: A vogul föld és népe (VI. és 364. lap. 4-rét, ára 2 frt).

Nyelv Rendszerét (2. kiad. 1847. 8-rét 374. lap; ára 20 kr.), melyet az összegyűjtött anyag bősége tesz használhatóvá. De kiadatta Toldy F. által "A Régi Magyar Nyelvészeket Erdősitől Tsétsiig" (1866. 8-rét, XVIII. és 717. lap; ára 2 frt). — Egyéb nyelvtanokból olvasásra méltók Révaié és Riedlé; a legújabbak közül Simonyi Zs. iskolai nyelvtana. — Ide tartozik még Gyergyainak "A Magyar Nyelv Sajátságairól" írt műve. — A nyelvtannak egyes részeire nézve a következő művek ajánlhatók:

- 1. A hangtanra Riedl Magyar Hangtana. Egyes kérdésekre nézve: Lehr értekezése a hangok kieséséről ("Tom" Nyelvör V.), és Simonyi értekezései a járulék-mássalhangzókról (ugyanott VI.). a mássalhangzók hasonulásáról (Nyelvtud. Közlemények. XIV. s a hangátvetésről (Nyelvőr VII. és külön lenyomatban ára 15 kr.) - A helyesirás kérdéseire nézve olvasandók az akadémiai "Helyesirási Elvein és Szabályain" kívűl Geleji és Tsétsi a Régi Magyar Nyelvészekben; Révai nyelvtanának illető fejezete; az akadémiai bizottság előterjesztése és Szilágyi, Nádaskay, Hunfalvy czikkei a M. Nyelvészet I. és II. köt.; végre Szarvas, Hunfalvy és Simonyi czikkei a Nyelvör I. VI. és VII. köt. Szarvas és Simonyi czikkei a hangnak megfelelő, phonetikus irást pártolják, Hunfalvy ellenben ennek az etymologikus irással való kombinálását. A mi különösen a kettös mássalhangzók egyszerűsítését illeti, olvasandó Révai nyelvtanának illető szakasza, s az egyes czikkek a Nyelvör II., III., V. kötetében.
- 2. A szótanra, még pedig először is a szófestésre nézve Budenz összehasonlító szótára legfontosabb. A Nyelvörnek kötetében vannak tanulságos szófejtegető Budenztől és másoktól. Ide tartozik Szilády értekezése: Magyar Szófejtegetések (ára 10 kr.), A magyar nyelvbe átvett idegen szavakra nézve legfontosabbak: Gyarmathy Affinitas-ának II. függeléke: Leschka Elenchussa: Dankovszky szótára; Miklosich Die slavischen Elemente im Magyarischen (ez a legkimerítöbb és használatra legajánlatosabb): Žahourek, Die Fremdwörter in Magyarischen, Prag. 1856. (ismert. M. Nyelvészet II.); Budenz czikkei a Vegyes Apróságokban Ny. Közl. I., II., III.; végre Szarvasnak egyes czikkei Ny. I., II., V., VI. - A szótan egyébiránt két nagy részre oszlik, melyeknek egyike a szavaknak alakjával, másik a jelentésükkel foglalkozik. Az alaktannak három része van: a) A szavaknak összetétele; erről terjedelmes tanulmányt írt Simonyi a Nyelvör IV. köt. (jutalm. pályamunka). b) A szóképzésről általában szól Budenz a Nyelvőr első számában. A részleteket tárgyazó czikkek közül

tanulságosak ezek: a) igeképzés igéből: az -ít és -úl képzőkről Fischer a Ny. IV., V. β) igeképzés névszóból: az -l és -z képzökröl Budenz a Ny. Közl. X. k. (kivonata Simonyitól, Nyelvör II.); y) névszóképzés igéből: -t és -ás Sonnenfeldtől Ny. IV., -mány és vány Fischertől Ny. III., -ja Simonyitól Ny. V.; 8) névszóképzés névszóból: -ság-féle képzőkről Budenz Ny. I., kicsinyítő -i Simonyi Ny. V. Ritkább és homályosabb névképzőkről Halász Ny. VII. Áldeverbalis és denominativ képzésekről Simonyi Ny. VI. V. ö. még Joannovics értekezését: Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez (20 kr.). - A nyelvujítás óta számos hibásképzésű szó keletkezett. Ezekkel foglalkozik a Nyelvörben számos kisebb-nagyobb czikk, különösen a IV., V., VI. kötetekben a "Hibás szók és szólások javítása" czímű rovat. Leginkább a szóképzéssel foglalkoznak a nyelvújításról szóló értekezések általában. A régiek közül legjobb Lovász Értekezése a Magyar Nyelvujításról, Pest, 1835. Említendők továbbá: Verseghy Tiszta magyarsága; Beregszászi tartalmas Dissertatiója de vocabulorum formatione, 1875. és Telekié: A m. nyelvnek tökéletesitése új szavak és új szólásmódok által (Jutalomfeleletek I.). Újabb időben Imre S. írt Kazinczy nyelvújításáról a Szépirod. Figyelő I. köt. Legújabban pedig különösen a Nyelvör foglalkozott vele, s időről-időre össze voltak benne állítva Barczafalvi, Kazinczy és mások új szavai Simonyitól, Fischertől stb. Önálló értekezések (az akadémiai "Értekezések" közt kiadva): Fogarasi János: Az új szókról. (1875. 15 kr.) Toldy Ferencz: Az új magyar orthologia. (1875. 15 kr.) – E kettő a neologia álláspontján van s a nyelvújításnak kelleténél több szabadságot tulajdonít. Alaposan czáfolja öket Volf és Szarvas a Nyelvör IV. kötetében; ez utóbbi külön értekezésben is: Szarvas Gábor: A magyar nyelvújításról. (1875. 15 kr.) – Brassai Sámuel: mind a két részen hibákat igyekszik kimutatni elmés és tanulságos, de itt-ott elhamarkodott állításokat tartalmazó értekezésében: A neo- és palaeologia ügyében. (1875. 30 kr.) - Felelt neki ("A nyelvphilosophia" c. a.) Szarvas Ny. V. és ugyancsak Brassai nézeteivel foglalkozik Ballagi Mór: Brassai és a nyelvújítás. (1876. 15 kr.) - Sok hibás nézet, de használható anyag is van Imre Sándor művében: Nyelvtörténeti tanulságok a nyelvújításra nézve. (1876. 60 kr.) Behatóan birálta Volf Ny. V. – Végre hogy az ide vágó tanulmányokat teljesen fölsoroljuk. megemlítjük még a következőket Barna Ferdinándtól: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében (1877. 40 kr.), és Szvorényi Józseftől: Fejlődési tűnemények a nyelvben, főtekintettel a nyelvújításra (az egri gymnasium értesítőjében 1877.). - Azonfölül adott ki az akadémia két ide vágó pályamunkát: P. Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei (1873. 8-rét, VIII. és 112. l.: ára 50 kr.); és Imre Sándor: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások birálata, tekintettel az újítás helyes módjaira (1873. 8-rét, VIII. és 313. lap; ára 1 frt). Thewrewkében helyesek az elvek és érdekes részletek vannak benne, de nem rendszeres és még kevésbbé kimerítő. Imréében sok anyag van összehordva, de korántsem elég s nem jól válogatva, azonfölül minden kritika nélkül; fő hibája azonban az. hogy semmiről sem mond határozott itéletet, s hozzájárul nehézkes, homályos stílusa. úgy hogy a tájékozatlan olvasó mindenütt kétségben marad az egyes kérdések fölfogása iránt. — Mind a kettőt birálta Volf Ny. II., III.

c) A szóragozás. 2) Az igeragozásra tartoznak ezek: a vesz-féle igék tőalakjairól Vozári, Ny. VI.; az igemódok alakjáról Riedl az akad. Értesítő új folyamának I. kötetében, és Simonyi a Ny. Közl. XIII. köt. (külön nyomatban 20 kr.). Legtöbbet foglalkoztak az ikes igék ragozásával e század elején föleg Verseghy és Révai, újabb időben pedig először Riedl Szende pendítette meg e kérdést újra, ilyen czímű értekezésében: Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának? (1873. 20 kr. Akad. ért.) Következtek aztán: Magyarházi: Öszinte figyelmeztetés az ikes igék divatos ragozásának alaptalanságára. (1873. 40 kr. (Ily czím a. is: Újabb nézetek a m. nyelv szerkezetéről, I. szám. – A második szám függelékében megint visszatér az ikes igékre.) Továbbá Barna Ferdinánd: Az ikes igékről. 1875. 15 kr. – Legbehatóbb tanulmányok azonban Szarvaséi a Nyelvör III. kötetében; és Ivanovics Györgyé: Az ikes igékről. (1876. 40 kr. Akad.) Az előbbi inkább elméleti fejtegetéseket s a párhuzamos igealakok magyarázatát tárgyazza, az utóbbi inkább nyelvtörténeti szempontból indul ki s a kérdésnek gyakorlati oldalával foglalkozik, igen higgadt. józan itélettel. 3) A névragozással foglalkozó behatóbb tanulmányok: a magyar tárgyrag eredetéről Budenz Ugrische Sprachstudien II. füzet 1870.; ára ı frt; a több birtokost jelölö személyragokról u. a. I. fűzete; a személyes névmások viszonyításáról Torkos S. az akad. Értesítő II. kötetében.

A jelentéstanra vonatkozólag: a) A rokonértelmű szavakkal foglalkoztak: Finály Henrik: Adalékok a m. rokonért. szók értelmezéséhez, 1870., ára 20 kr.; Simonyi czikkei a Nyelvőr II. k., Szarvasé (jön, megy; hoz, visz) és Thewrewké (jár, megy) u. o. I. k. — b) A műszavakkal általában Alexander B. a Ny. VII. k. Bölcseleti műszókkal Bánóczi Ny. V. VI. VII. Természetrajziakkal Fialovszky Ny. VII. Mesterműszók stb. vannak a

Nyelvőr népnyelvi közleményeiben gyűjtve. — c) Egyes kérdések: a vonatkozó névmás eredeti értékéről Budenz czikke a Ny. Közl. V. kötetében nagyon tanulságos. Némely névmások értékéről Takács u. o. III. A részesűlők szerepéről u. a. u. o. s egy külön munkában is: Az igék részesűlői nyelvűnkben s helyes használatuk (Újabb nézetek II. ára 40 kr.). Az úgynev. igekötők szerepéről (különösen a meg és el igekötőkről) irt Budenz fölötte érdekes három czikket a Ny. Közl. II., III. és V. kötetében. A be igekötőről Komáromy a Nyelvőrben III. k.

3. A mondattanra, még pedig a) az egyszerű mondatra nézve legértékesebb Brassai két nagy értekezése a magyar mondatról az akad. nyelvtudományi Értesítő I. és III. kötetében. A mondatrészekről irt Simonyi a Magyar Tanügy c. folyóirat V. kötetében. Az -ért ragos s a helyett, miatt, végett névutós határozókról Sonnenfeld Ny. III. A százan-féle kifejezésekről Lehr Ny. IV. A jelzőről Brassai: A m. bővített mondat (akad. ért. 1870.; 20 kr.). – A tárgyas és tárgyatlan ragozás használatáról nagyon érdekes Lehr czikke Ny. III. A szóegyeztetésről Jovannovits Ny. III. A szórendről (az is szórendi szerepéről) u. a. Nyelvör I. – b) Az összetett mondatról Simonyi czikkei Ny. VI. Különösen a kapcsoló mondatról Fischer Ny. VI. ("Az és kötőszó"); az ellentétes mondatokról Thewrewk Ny. I. (de, hanem), Fogarasi Ny. Közl. VI. (pedig). A tárgyi mondatról Lehr Ny. V. ("Hogy, miszerint, mikép"); a czélhatározó mondatról Barkász Ny. IV.; a jelző mondatról Budenz Ny. Közl. V. (az a ki, a mi névmásokról). – Az igeidők használatáról irtak Hunfalvy a M. Nvelvészet II., III., IV. s a Ny. Közl. I. kötetében. Fogarasi u. o. és Finály a nyelvtud. Értesítő I. köt.: de legbehatóbban vizsgálta e kérdést a nyelvtöréneti bizonyságok alapján álló mintaszerű pálvaművében Szarvas: A magyar igeidők (1872., 8-rét, XVII. és 308. lap; ára 1 frt). - Az igemódok használatával foglalkozik Simonyi pályamunkája Ny. VI. – Ide tartozik még, mert mondattani kérdésekkel foglalkozik, Szarvas értekezése: Latin fordításaink és a latinságok, Ny. Közl. X. köt.

Szótaraink közül legfontosabbak Molnár Alberté és Kresznericsé. Az újabbak közül kézi használatra legczélszerűbb Ballagié: A magyar nyelv teljes szótára 1873.

Folyóiratunk a nyelvtudományra négy van. Kizárólag a magyar nyelvvel foglalkozik s azért nélkülözhetetlen a Szarvas Gábor szerkesztette Magyar Nyelvör 1872 óta (havonkint jelentek meg 3 ívnyi tartalommal; egy évre 5 frt). Második a "Nyelvtudományi Közlemények"; kiadja az akadémia nyelvtudományi bizottsága, szerkeszti Hunfalvy Pál. (Három füzetből álló kötet.

ára 3 frt. Most a XIV. kötet jelenik meg.) Harmadik az akadémiai "Nyelv- és Széptudományi Értekezések" gyűjteménye, mely időhöz nem kötött fűzetekben jelenik meg Gyulai Pál szerkesztése mellett. Negyedik az Egyetemes Philologiai Közlöny. A budapesti egyetem több tanárának megbizásából szerkesztik dr. Heinrich G. és Thewrewk E. (Évenkint 10 fűzet, ára 5 frt. Most II. évfolyamában van.)

SINONYI ZSIGMOND.

ÉSZREVÉTELEK

a Nyelvör VII. köt. hatodik füzctére.

Szorgalmas olvasója vagyok a Nyelvörnek. Olvasás közben eltérő véleményemet, vagy nyelvbeli tudásomat egy rövid szóval odavetem a lap szélére. Olykor helyeslő ez, olykor kiegészítő, néha kétlő vagy tagadó. Ha kidolgozva leirnám, talán hasznát vehetné a közönség, vagy legalább tudomásul a szerkesztő; de arra nem annyira röst, mint beteges vagyok. Azonban az e havi számot megkisértem kommentálni.

Simonyi czikke a német szóvégek magyarosításáról általában helyes, de részleteiben túlvitt. Csak azt óhajtom töle hallani, miért lesz a német er végezet a magyarban ér. Mert a mit mond, hogy ez er németben is érnek hangzott valaha, az nem minden szóra áll. De ha ezzel meg volna is fejtve: miért lesz az el német végböl magyar ely, öly, oly stb. Véleményem szerint azért, mert az (ár) ér, (ály) ély, (aly) ely, öly, oly magyar képzök, s a nyelvérzék öntudatlanúl magyar képzöt ád a német szónak. Tudom, hogy ez állitás az ár, ér-re vonatkozólag a Nyelvör tribunálja elött halálos bün; de azért bövebb meggyöződésemig fenntartom.

Simonyi czikke részleteiben feltűnik az animositás, hogy nem könnyen elemezhető szavainkból nehányat ő is idegennek bizonyítson. Mint Horváth István iskolája minden idegent magyarrá, úgy mi minden kissé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással! Így Simonyi categorice odaveti zárjelben, s még bizonyításra sem tartja érdemesnek: "eper is a német Erdbeer-ből lett." De Simonyi a régi nyelvből tudhatja az is, hogy eper-nek a régi formája eperj (Eperj-es), valamint szedernek szederj (szederjes szinű ló). Hol vette magát a j Eperjes város "fundamentumának fölvettetése előtt", ha a magyar eper egyszerűen az erdbeer átvétele? Vagy hogyan esik az, hogy míg a rövid német er vég a

magyarban ér lesz, itt a beer-ből rövid e vált? Aztán meg eper-nek a magyar nem csak az erdbeer-t hivja: van neki földi, van fái epre. S még külön futó és fái szedre, mely az epertől különbözik.

Gondolkozzunk egy kissé többet az ilyenről!

Az el s általában l végü német szavakra nézve azt mondja Simonyi, hogy azoknak magyar ly alakja valószinüleg az illető német nyelvjárás l-jének valami sajátságos kiejtésén alapszik. Tehát mindenen máson, csak a magyar nyelv természetén nem, csak azon nem, hogy a magyarban az aly, ely, oly, öly képző nagyon járatos, hogy szereti végül a liquidákat jé-síteni? Így tesz az n-nel is, István helyett mondja Istvány, mert a vány, vény képzőt nagyon megszokta; gereben h. gerebeny, keresztén helyett keresztény, sőt a keresztyént is igy ragozza: keresztyények. Tessék meghallgatni az irástudatlan népet.

A pendely-nél (melynek etymologiáját, megvallom, nem tudom) Simonyi oda veti: "magyarországi németeknél bendelhemd." Mit bizonyít ez? Hogy németből vettűk, ott tehát bendel? Nem az, hogy a német nő különböztetésűl a maga hosszu ingétől teszi a hemd elébe a magyarból tanult nevet? Épen úgy, mint asztalosaink szeszli-széknek mondják a német (egyenes hátú, táblás űlésű) széket különböztetésűl a magyar szék-től, melynek tornyos támasza volt, szivforma lyukkal a kéz számára, nem négyszög, hanem hátúl keskenyebb elűl szélesebb ülése, s négy az űlés-deszkába fúrt, alól rézsút szélylyel álló lába. S. úr útján arra is rámehetűnk, hogy a lábravaló saját neve német, mert a magyarországi német gatyahosen-nek mondja, mely gatya = gatte, s azt jelenti, hogy oly nadrág, melyet a fér j visel, nem a nő (mert ennek is van).

Menjunk tovább, de kevesebb szóval.

Göböly Dank. szerint köppel. koppel (francziáúl couple), tehát legfölebb egy pár marha. Igen de a göböly egy egész gulya. s csak azért nem nevezik így, mert specialiter hizó, vágó marhát jelent a szó. Keressük tovább.

Köböl. Mi bizonyítja, hogy a magyar az átvett szó, nem a német? Vagy mi a kübel etymologiája a németben?

Köcze. Ez is német szó, bár el végét elvesztette: gondolom a kittel, a mi bakanyelven kitli. Tehát köcze = kitli. Miért? A kitli vászon vagy efféle vékony haczuka, a köcze pedig ujjatlan börködmön. Úgy viszonylik a köcze a ködmönhöz, mint a mellény az ujjashoz; együtt is viselik azt is, ezt is. Nem természetesb, hogy a köcze a ködmön kicsinyítője?

De ez megint a Nyelvör egyik tilalmába ütközik: "de cze képző quod non est, nulla quaestio fiat." Pedig van "ez az egy mégis-boszorkány!" Másik is van; több is van, ha keressük, bár némi módosítással: borju dim. boczi; malacz, mancsi manka stb. Judit. Juczi stb.

Hogy a turuntul, (melyet nem ismerek) a német tarantelből lett, azon csodálkozom, mikor ott van készen a tarántula.

Dögöny, Dankovszkynál gladius, másutt sehol, soha, hanem inkább mozsártörő, vagy a mint én ez utóbbi szót ismerem, mozsárütő. Tehát tompa ütő szerszám, nem kard, nem degen. Egyébiránt én dögöny fönevet nem ismerek, de hogy a dögönyöz a degen-ből volnő kikalapálható, azt kereken tagadom. Dögönyözni szoktak leginkább ök öllel, vagy paraszt lakodalmon a szakács-asszony, mikor a kásapénzt szedi, fözőkanállal, tehát tompa végű eszközzel bökdösni; nem karddal, melylyel ugyan szintén megkardlapoznak valakit, de maga e szó mutatja, hogy a dögönyözés nem volt elég az ily műtétel kifejezésére, különben azt vették volna használatba.

Gyékény talán a német decke. Bizony csak talán, nagyon talán. Kár is a falra festeni. Én nem tudom a gyékény etymonját, de az nem ok, hogy 600 éves magyarságából kitagadjam. Hisz alább (270. lap) maga a Nyelvör idézi 1261-i oklevélböl: usque ad fluvium gekenus (gyékénös). És már ekkor német lett volna a

"gyékény, káka Melyet terem Bajom, Zsáka," —

Biharban, hol ma sem tud németül senki, de gyönyörü szép szekérre való decke-ket faluszámra csinálnak a Sárréten emberemlékezetet meghaladó idő óta.

A ferlorum helyesen van magyarázva, bár e szót Gelein kivül alig használja valaki. Párja a billikom willkommen, melyröl gondolom, a Nyelvörben is volt már szó.

P. The wre wk a látabot méltán és helyesen abárolja; de a mit szemkökény-nek mond, abban téved. Kökény-szemnek van kökénye, másról nem mondják. A vadrózsai példa: "szemének tüz a kökényje" csak annyit tesz, hogy kökény szeme igen tüzes, fényes. Mondok hozzá czifrábbat is a Tubából (Sebestyén Gábor zsebkönyve).

Szemedben, mintha Vesztának Szent tüzei ragyognának; Úgy tündöklik szemed fénye, Briliántozó kökénye.

Szeme-koponyája pedig, azt hiszem, csak rövidítés az egyik rag elhagyásával.

"Hollók vendégeskednek szemé(n, és) koponyáján." Máskép absurdum, mert a koponya csontos kemény dologra vihető.

Szarvas czikkének meritumára nem akarok észrevételt tenni; a részletekre, példákra van egy pár pótló, vagy igazító szavam.

A fa völgye ma is élő szó. Gyermekkoromban úgy csináltuk a bodzapuskát, hogy egy jó vastag galyat két végén elróttunk, meghántuk, völgyét (vagy belét *) vesszővel kitoltuk, hol majd a szösz (kócz, csepű) golyó légnyomás által a puskán végig tolassék. És itt felhivom a figyelmet a válu és völgy rokonságára, akár a fa völgyét, akár a hegyek közötti hosszu válut (völgyet) értsűk.

Kiuszován festett tubinmantó. A tubinmantón nem töröm a fejemet, mert az szembetűnőleg idegen; vége a mantó = mantel rokonságához tartozik, eleje, tubin valami ma már ismeretlen szövet idegen neve. De annál inkább szeretném érteni a kiúszován festett kifejezést, mert Gyöngyösiben is előfordúl (Phoenix III. könyv. III. rész 6. versszak) hogy Olajbégnek:

"Fejérkék a lova, úszován festették." Mondják-e ezt még valahol; vagy hogyan lehetne értelmét kiderítni?

Lapiczkás táncz. A lapoczka és lapiczka egymás mellett ugyanazon tájnyelvben is megfér. Erről positiv tudomásom van. Jelenti pedig nem csak a váll lapos csontját, hanem afféle lapos ütő eszközt is, minőt a Bolond Miska kezében évekig láttunk kipingálva; egy kis, evező forma, ütő lapátot. Gyermekkoromban a fiúkat vesszővel, a leányokat lapiczkával (latinosan plágával) verte az akkori paedagogia. Emlékszem parasztlakodalmakból egy tánczra, darutáncznak hívták, mely cotillon forma bolondságokat csinált, s az előtánczos az utolsókat, ha elérte, nem ugyan lapiczkával, hanem keményre összefont zsebkendővel ütötte. Ilyesmi lehetett a lapiczkás táncz, de voltakép nem tudom.

"Légy megesi a sebet". Faludi. Lehetne érteni úgy, hogy nagyon ráesik, de azt hiszem többet jelent. Megesi, mint az eső a száraz tárgyakat, sűrűn, csoportosan, minek eredménye az, hogy beléesik a nyű.

Különben Faludival óvatosan kell bánni. Maga is talál ki szót, vagy alkalmaz szokatlan értelemben. Így itt a szak mány. zsák mány helyett, mert közelebb jár a német sack-hoz. De a nép a szak mányt régesrég másra foglalta le. Igy tuczin

^{*)} Különbség a kettő közt az, hogy a völgyében van a bele.

közelebb jár a tuczent-hez, mint a népies (nem tuczet. hanem) tüczet. Az utvesztőt is maga találta ki, nem helytelenül. A vendégszin (kölcsönzött szin) a vendéghaj. vendégoldal stb. hasonlatára van teremtve. A tükörpélda egyszerűen metaphora. Szóval, Faludi maga is újító. De azért helyes a megrovás, hogy szavainak a Nagyszótárban ott kellene lenni.

Pesti Gábor s a többi régi könyv bizonysága némely szóra nem elég bizonyíték, hogy a latin vagy német értelmezésnek szorosan megfelelne. Igy ha Pesti a y é k o k (ágyékok) alatt "die Nieren-t" érti, ez alkalmasint puszta elhamarkodás, mert ágyékok nincsenek is, csak ágyék van, s ez a ve s é k-től merőben különböző. Több igaza lehet, ha az egész régiségben gyakori számszerijjat (balista, kő-vagy dárdavető hadi gép) számszerigv-nek mondja, mert tájilag így is ejthették, a j gy-re sürüdvén, minf borju, borgyú, szurj, szúrgy.

Ha Verböczi magyar fordítója a csere szót a latin silva értelmében használja, teheti, mert a csere csakugyan silva-féle. De ha ebből azt hoznók ki, hogy csere és erdő synonym. nagyon tévednénk. Csere ma is él, jelent bokros helyet, hol lehet fa is, de nem annyi s nem oly gazdag tenyészetű, mint az erdőn. A NSzótár körülbelül helyesen magyarázza, de téved, ha csupán a cserfá-hoz köti; lehet az tölgyes, bikkes; mint a cserje sem csupán a cserfa sarja.

Épen így fordítja az insula szót (genus) a poron d-dal (species) a tripartitum magyarázója. Poron d szintén ma is élő szó, s jelenti a folyamokban képződött föveny- és kavicsszigetet; de például már a Margitszigetre, vagy Angliára visszás volna azt mondani, hogy az poron d.

Hogy farcsiga nem coxa, hüfte (csipö), hanem farcsika. farcsok (a gerincz végcsontja); hogy hasártos-nak semmi köze a magyar házsártossal (veszekedő természetű ember). a hazárd elfordítása; hogy holnal = hón-al (melyet így rag nélkül alig hallani); végre hogy zabtikmony, ha brütig ey-t jelent, nem zab, hanem záp tikmony. (de olyan, melybe már az embryo nem él): mindezt talán észrevette más olvasó is.

Major szótára, ha a pánkok szót túrós bélesnek magyarázza, meglehet, igaza van, mert valamelyik tájszólásban azt jelenthette; de tulajdonkép a német pfannkoch, mely alatt magyarban hol fánkot (pánkó) hol palacsintát, hol más tésztát értenek. Azt sem gondolom, hogy az ancillari szót fedezné a rabotálni, mert ez annyi mint rabotolni, de nem tudta máskép kifejezni a rabszolganő helyzetét.

Mellözve a többit, melyekben Szarvas úr észrevételeit helyeslem, végül abban a helyzetben találom magam, hogy midőn a NSzótár a kudarcz-kurcz analogiáját támogatni látszik, én mind a NSzótár, mind Sz. eddigi bizonyítása ellenére megmaradjak előbbi kétkedésemnél. Az analogia (a német kurcz-ból: kuarcz, kuharcz, kudarcz) nem rosszabb mint fuvar-é a német fuhr-ból, melyet magam is vallok; de a kuharcz mellett van egy másik szó kuhi, (kuhin, vagy kuhiban hagyni). mely épen azt az orczapiritó erkölcsi gyalázatot, vagy comicus felsülést jelenti, a mit a kuharcz vagy járatosb kudarcz, nem pedig némi, inkább csak anyagi rövidséget, mint a kurcz. Egyébiránt "rövidebbet húzni" épen úgy lehet magyar szólás, mint német; mert a osztozáskor ma is nyilat húz, vagyis nyil helyett ma már vesszőt, melynek hosszabb vagy rövidebb volta dönti el, kiki mely darabot kapjon a felosztandó tárgyak, földek stb. közül. S a ki rövidebbet húz, azt hiszi, rosszabbat kapott. Visszatérve a kuhi szóra: ebben gondolom rejleni a gyökért, melynek értelme valami gyalázó; tehát kuharcz összetétel s összerántás volna ebből kuhi arcz. Sőt ha szabad volna a Nyelvőrben nyelvmetaphysicát üzni: gyanítni merném, hogy a kuh semmi egyéb hangutánzónál, s jelenti a kutya u-gatását, s ebből (tán kicsinyítövel: tya, csa, cza) tovább képezve lett mind: a kutya, ku tyó, ku tyul, kua sz, ku v a sz, valamint másik neve e b, szintén hangutánzónak látszik e b-e b-eb hangjától. E szerint kuhi arcz, kuharcz annyi volna, mint kuty aarcz; kuhiban maradni = kutyában m., kutya módra megszégyenülni.

Méltó e tárgyról még tovább gondolkozni, t. szerkesztő úr. mielőtt a kuarcz-kurcz elemzést "ne nyulj hozzá" törvénynyé tennök. Vegyen fáradságot jobbban körültekinteni; különben el vagyok szánva beállni nyelvpusztítónak (mint ki jégesőkor az úristennel versent dorongolta saját szöllejét), s a kurcz-analogiával bebizonyítom, hogy kuasz, kuvasz — vagy mint a "Szerencsekerék" a Q betűre verseli:

Qasz farka csóválását kerüld irígy csaholását —

hogy mondom a kuvasz nem egyéb a német kusznál. Az semmi, hogy a kuvasz paraszt kutyát, a kusz pedig csókot jelent, mert a kuvasz régebben ölebet is jelenthetett; ezt pedig a dámák, köztudomás szerint, meg is csókolgatják.

SZALONTAI J.

Nyelytörténeti adatok.

Okiratbeli magyar szavak.

3. Vegyes dolgok.

Akasztófa... arbor platani que dicitur akaztofa... 1291. Ártány.... porcus triennis qui vulgo artan dicitur.. 1247. Bajseb.... exceptis causis homicidy, furti. latrocinii, incendii et wlneris quod wlgo dicitur boyseb.... 1316.

Bálványkö.... ad statuam lapideam que dicitur balwankew... 1267.

Enö (?).... vdvornici ecclesie scti Martini de sacro monte Pannonie communem araturam, que wlgariter eneu dicitur. facere non debent.... 1240. — Ez a szó teljesen ismeretlen elöttem. s az illető oklevél szövegéből (Wenzel, Á. Ú. O. VII. 97.) sem nyerünk bővebb felvilágosítást róla, hogy mit értsünk a communis aratura alatt? Nem ártana talán kérdést tenni a Nyelvőrben, hogy ismerik-e valahol, s ha igen, mit értenek ez alatt a szó alatt: e nő?

Faanya (?).... meta exit ad lignum ffaanya vocatum...

Fékes-penez (pénz).... statuimus — mondja IV. Béla király — quod ydem populi nec descensum comiti, nec liberos denarios, nec bovem, nec fèkespenez soluant.... 1240.

Fiu, fiun-osztás.... de qua terra nos huiusmodi fecimus disposicionem, ut ipsi primitus terram regine de communi assensu restaurarent, ita quod de quadraginta funiculis, quod vulgo fiu vocatur, sex darentur populis regine.... 1248. — in eisdem litteris comperimus ipsam particulam terre intra Dorog esse mixtim, quod vulgariter fyu dicitur.... 1297. — ejusdem possessionis vendicionem ratificandam, salva jure ecclesie nostre in eo scilicet quod si qui de ecclesie nostre familys mixtim. quod vulgo fy un wztas dicitur, agros, vineas seu aliqua jura ab antiquo possederant usque modo, sic in futurum possideant, duximus... 1297. — Mind a három adat homályban hagy a fiu, fiun-osztás kifejezések valóságos értelme és jelentése felől, különösen a két utóbbi példa érthetetlen; mindössze annyit seithetunk, hogy fiu = funiculum, valami mértékegységet jelentett, a fiun-osztás pedig a földnek a funiculummal fiunként való felosztása lehetett.

Gyisznó-ól... meta vadit abhinc ad gyznoowl.. 1228. Jegy-fa... (meta) progreditur super jegfa et de ligno prefato vadit.... 1224. Air

Jegy-kö... vadit ad lapidem jegyku dictum, qui pro signo mete divisisset... 1291.

Kelt-jobbágy-fiu.... jobagiones castri filii iobagionum qui kelthiobagfyu dicuntur.... 1263. — A kelt szó értelme teljesen homályos, s ennél az egynél több adatot, melyből talán hozzá vethetnénk, nem találtam.

Lovasikság (lovasok-ság, lovas-ság?).... jobagiones monasterii scti Benedicti iuxta Granum seruientes in proprio e quo, qui wlgo luosicsag dicuntur... 1247. Az ic hihetöleg tollhibából czúszott be oc helyett a szóba; nem tudom, vanerá több példa nyelvünkben, hogy valamely szó a többes szám ragján túl még képzőt is vegyen magához.

Öl-fa.... udvornici ecclesie b. Martini de Pannonia tenentur vnoquoque mense tres carratas lignorum, que vocantur e ulfa.... 1226.

Ör.... terra speculatorum vulgariter ewr dictorum... 1272. Pad-liszt.... populi commitatus Musuniensis contra molendinarios in fluvio Saar existentes proponunt, quod dampnum passi fuissent de ipsis molendinariis in illicito tributo recipiendo in farina eorum quod wlgo podlyst dicitur... 1279.

Tevis-fa... vadit sub lignum unum quod wlgariter teu is fa vocatur... 1284.

Tüz-fa.... udvornici ecclesie de s. monte Pannonie debent dare tres carratas lignorum, quos vocent tyzfa... 1240.

Uhug (?)... dedit ecclesie scti Martini in tribus villis, in Besen, in Karadi, in Rad, triginta octo homines libertos, quos wlgo v h v g vocant.... 1131—41. körül.

Váll... in Waagh eciam piscari possunt cum tali instrumento quod wlgariter va all dicitur, quod uno pede videlicet duci potest.... 1261. — Ismerik-e ezt a halász műszót ma valahol?

Vám-zab...et pabulum quod vulgo dicitur wamzob. ad clicium portare suo modo compellantur (hospites de Beren)..1264.

Ime csupán egy merítésre mennyi érdekes nyelvtörténeti adat latin okleveleink holt tengeréből; valóban kivánatos munka volna, nem csak összes nyomtatásban megjelent oklevéltárainkat teljesen, hanem a mennyire lehetséges, még kiadatlan okiratokat is, példáúl az országos levéltár diplomatikai kincseit feldolgozni a nyelvtörténeti szótár számára. Megemlítem ezzel az alkalommal hogy a számos magyar szó és név mellett igen sok magyarismussal is találkozunk okleveleink latin szövegében, tösgyökeres magyar kifejezésekkel barbár latin fordításban, oly constructiókkal hogy csak az értheti, a ki magyarúl tud. s igaz ugyan, hogy az

417

effélék alig-alig nyújtanak valami positiv adatot nyelvünk történetéhez, csak olyanok mint az árnyék; de azért azt hiszem, érdemelnek annyit, hogy fél füllel meghallgassuk néma beszédjüket. Legközelebb talán lesz módom benne, hogy — a t. szerkesztőség engedelmével — egyet-mást ezekből az okiratbeli magyarságokból közölhessek.

NAGY GYULA.

Az őrségi tájszólás.

IV.

Alaktani sajátságok.

Névragozás.

Az örségi tájszólás a ragozásra nézve a névszókat és az igéket a bennűk foglalt magánhangzók szerint három csoportra osztia:

- 1. e, ė, é-s magánhangzósakra,
- 2. ö, ö, ü-s magánhangzósakra,
- 3. a, á, o, ó, u-s magánhangzósakra.

Az i-s magánhangzósak majd az egyik, majd a másik csoporthoz szegödnek.

A ragok tehát ezen magánhangzók szerint illeszkednek a szó törzsökéhez. Pl. Az állapotjelzőben az irodalmi nyelv csak a -v a, -v e ragokat használja; az örségi tájszolás pedig négy ilyen ragot különböztet meg. "Még van varva: ê van látvo, még vót év é: ê van küd vö."

Az egyszerű névragozás a következő sajátságokat tünteti fel-

Az é birtokragot ei-nek is mondják. "Kiei ez a kés? a Jánosei, magamei, magunkei". De beszélnek így is: "Kijji (kié) ez a kés? a Jánosi, a magami, a Ferkui" stb.

A -nál -nél ragok közül csak a -nál t használják. "Házná", kertná", kertemná" stb.

A -val -vel közül csak a -vel-t használják. "Eggyik kezivé févétté, a másikké lététté. Ómájje: almával, kanálle: kanállal" stb.

A -hoz -hez közül csak a -hoz-t használják. "Férho megy. Emenek a pékho" stb.

-ban -ben helyett mindig -ba -be-t használnak. "Kocsmábo van, patakba van, kerbe van" stb.

Birtokragozás.

A birtokragozás sajátságait világosan feltűntetik a következő példák:

M. NYELVÖR. VII.

1. hal: halam, halad, hala, halank, halatok, halgyok;
ház: házom, házod, házo, házunk, házotok, házzok;
ökör: ökröm, ökröd, ökrö, ökrenk, ökrötök, ökörgyök;

kéz: kezêm, kezêd, kezê, kezên k, kezetê k, kezêk; kalap: kalapom, kalapod, kalaptya, kalapun k, kalaptok, kalaptyok;

kert: kertém, kertéd, kertyé, kertűnk, kertéték. kertyék.

2. ház: házoimak, házoidak, házoi, házoinkak, házoitok, házoik;

kert: kertyeimek, kertyeidek, kertyei, kertyeinkek, kertyeitek, kertyeik.

A többes számú harmadik személyt azonban rendesen kikerülik. "Ajok vagy ejék halgya, kertye, házo, kertye." Nem pedig: az ő halgyok stb. A több birtokos több birtok esetében pedig ilyen formán fejezik ki a többes harmadik személyt. "Ezék mind a katonák luai (lovai). A Páti-ak tukai (tulokjai). Em mind a papok marhájjo."

Az ai sokszor i-be vonódik össze: "id vótak a pajtásidak."

E szó fej így veszi fel a birtokragokat: Fêm, fêd, feje, fênk, fetek, fejek. "Fáj a fem. Korsut vüttem a femen. Maj béverem a fedet (röviden ejtik), csak várgy." stb.

A fentebbi példák szerint járulnak a személyragok a viszonyszókhoz is:

velem, veled, vele v. velle, velenk, veletek, velek; bennem, benned, benne v. bende, bennenk, bennetek, bennek;

tölem, töled, tölö, tölênk, töletek, tölök; belim, belid, beleje, belink, belitek, belejek.

Legérdekesebb alak itt a léram = rólam. s ez utóbbit nem is használják: léram. lérad, léra; lérank, lératok. lérok. "Vedd le léram eszt a hernyut; mingyá leveszem lérad. Ném téheték léra (igen gyakran mondják). Az Isten végyé lé lérank, lératok v. lérok az ű ostorát."

Sajátságosan veszik fel a személyragokat a következő névutók:

elejbim, elejbid, elejbe; elejbink, elejbitek, elejbek; hegyibim, hegyibid, hegyibe; hegyibink, hegyibitek, hegyibek;

alajjám, alajjád, alajjá; alajjánk, alajjátok, alajjok:

mellejim, mellejid, mellejë: mellejink, mellejitëk, mellejëk;

melüllem, melülled, melüllö; melüllenk, melülletek, melüllök;

elüllem, elülled, elüllö; elüllenk, elülletek, elüllök. "Az erdű mellett farkasok gyöttek elejbim, de eszalattam elüllök. A kanász elejbé hajtottam a malaczaimakat. Hány esztendűs ez a gyerék? Nyócz. imán a tanitu elejbe jár. Huj de lator éz a kutya, csakném hegyibim ugrott. Nem for az az étê abba a lábosba, tégy alajjá ék kis szákát. Üllön kê mellejink, ne ménnyén ê melüllênk."

Melléknevek fokozása.

A fokozásban a hasonlitásnak következő nemeit különböztetik meg: positivus: ez nagy; comparativus: ez nagyobb, ez még nagyobb; superlativus: ez legnagyobb, legeslegnagyobb, igen nagy, naon nagy, széren nagy. A viszonyítatlan superlativus-t még sokszor a nagy szóval is kifejezik. "Nad tudus embér (igen tudós). Nagy ökörveű embér."

Eltéréseket mutatnak: szép, szébbebb, legszébb (s nem legszébbebb); jó, jobb v. jobbabb; sok, több vagy többebb. Ezeket, mint határozókat is így fokozzák, csak hogy akkor az -abb -ebb megrövidűl. "Mua szébbeben vót ötözvö, mind a mutko. Gvobbaban forgasd aszt a csépét."

Névmások.

Személyes névmások: én, te, ő; mű v. műnk, tű, ők v. ajok, ejek. Az ő-t használják az önözésnél, pl. ketten beszélnek, az egyik kérdi: "Ö(ön) is od vót? — Én és od vótam. Ö(ön) monta stb". (De az önnek, önt helyett nem mondják már önek i v. ötet.) Ha egy harmadikról beszélnek, akkor az az- v. ez-t használják. "Am monta. em monta." A többes számban is: "Ajok monták, ejek monták."

Birtokos névmások: enyim, tied, ai v. ei (azé, ezé); müênk, tüeték, ajoki v. ejéki (övé. övék nem használatosak). Enyimek (enyéim h.). tüedek, azei v. ezei; müênkek, tüejitek, ajokei v. ejekei. "Kinek a marhái ezék? — Ném a müênkek. a müênkek a hosszi réten legênek v. a müênkeket a hosszi rétre hajtották. Né báncsd észt a kutyát. ez müênk. A tü malaczaitok mindég rénak; mér ném attok nekik énnyi? én sürüen etetém a müênkeket. A te marháidakat imá haza hajtották, az enyimeket még csak eután hajtyák haza. Kijji ezék a réték? — A Sósokei. Alikha lész az ajokei. hanem inkább a Gömbösökei."

Igeragozás.

Az igeragozás körül a következő érdekesebb sajátságok nyilvánulnak:

- 1. A sziszegő s, z, sz töü igék, akár ikesek, akár iktelenek, a jelentő mód jelen idejének egyes számú második személyét az alanyi ragozásban -ol, -el-vel képezik (a melyek az l-nek elkopása miatt természetesen u- ü-nek ejtetnek), mint: olvasu (olvasol), kapdozu, porozu, bizu; keresű (keresel), teszű, veszű, leszű. "Mit keresű itt? A fáro mászu? Mámégint hazudozu? Én irok. té még olvasu. Ha nem hiszű, menny a hiszemfáro." Ellenben a nem sziszegő hangokon végződő igék a nevezett helyen sz-t vesznek fel. ha különben ik-es igék is. "Hun laksz? Hábujsz? Mét szökszê? Hazuccz, verekeccz, kapaszkoccz" stb.
- 2. A föltétes mód jelen idejének többes harmadik személyében a -nák -nék helyett -nájik -nejik-et használnak. "Ha akuszám vünnejik nekik a bort is méginnájik. Mégvárnájik, méglátnáik, mégénnejik, mégvernejik" stb.
- 3. A határozói igenévvel képezett szenvedő alakot igen gyakran használják. "Össze vótak beszigetve. Még vót neki mondova. Még mas sincs főzvő (még most sem kész az étel)? A macskák bémentek a kamarámbo, mire hazaértem, mindén zsirom még vót é v é."
- 4. Az infinitivus ragja a mellett, hogy mindig -nyi, elöfordul -nya alakban is. "Az én fijam imá jó tud olvasnyi, irnya, számunya. Innya kér. Há mennek ejek a liányok? Fonnya."

Különösebb igealakok: Fön (így is: föl) imán az étê? — Mingyá meg fön. Menny onna, mét agyon lön. Rén a gyerék. Mi csinyá' anyád? — Lent nyön, vásznot szön. Orditt a tehenték csak ub bén. Há mensz? — Kutra menek, anyám is oda megy. Tiktoll van a kêd kalaptyán. — Had legyik (hadd legyen).

Könnye Nándor.

Természetrajzi képek.

1. A kutya és rokonai.

A kutya vagy eb (nösténye szuka, fia kutyakölyök, kutyaczenk) számos faja közül hazánkban a nép előtt ismeretesek a következők: a vadászkutyák, nevezetesen az agár, kopó, vizsla, tacskó (paracskó, borzeb, dakszli,

takszli); a juhászkutya, lompos házi kutya, komondor, bundás, kuvasz; mészáros kutya, szelindek (buldok); a pincsi, pudli (bodri) és spiczikutya; hiréből a véreb.

A kutya az ember mellett él, csak akkor hagyja el. ha koslat.

Sajátságos az. hogy mohón fal és lapátolva, lafatolva. 1 epety ülve, lafaty ulva iszik.

A vadászeb a vadat elkapja, megfogja (agár), rejtekéből kiűzi (tacskó), felkergeti, és csaholva űzi, megfordítja, vagy elszalasztja (kopó), vagy a földön szaglászva a vad nyomán szimatol, míg föl nem fedezi: ekkor megáll, a vadat megállítja (vizsla).

Hangja oly sokféle, hogy annak egyes kifejezései bizonyos fogalmakat jelelnek. Az ajtó előtt hagyatva sípol, bele vakog. vakkan vagy kaffan, míg be nem eresztik. Ha a gazdája észre nem veszi, szüköl: vétség miatt megfenyíttetvén, sikít. visít, elrejtőzik, vagy lelapúl és nyivogva, nyivákolva. nyikorogva kér bocsánatot. Idegenre morog, rámordul és ugat, s haragjában mindinkábbb felháborodván, kuhog. duhog. Az idegen kankutyára vagy falatját féltve, erreget, berreg, herreg vagy horgol. Félelmében vagy testi fájdalmában vonvít, tutúl, dudúl, s "ha halottat érez", ordít. A kölyke nyivog, nyihákol.

Betegségei közül a legveszedelmesebb a fiatalnál a to rokgyék, a vénnél a dűh, veszettség.

A róka nemi s korbeli viszonyát ugyanazon szavakkal jelelik; hangja csak rekedt ugatás, duhogás vagy kuhogás; kölykénél nyivogás.

A farkas viszonyai hasonlók; hangját ordításnak mondjuk.

FIALOWSKY LAJOS.

Helyreigazítások. Magyarázatok.

C s ó v a.

Hogy a magyar népnyelv rövidítés által is képez igéből főnevet, arra (a már Brassai észrevette piszkafán kívül) csattanó példa a czímbeli szó. Senki sem állíthatja, hogy a csóva (összecsavart szalmacsutak) után származott volna a csóvál ige, melynek egész rokonsága (csavar, kavar, kever; csűr-csavar, csafar és fordítva facsar) mind némi kör-vagy csigaszerű

mozgatásra utalnak; hanem miután az ige meg volt, nevezték az előbb csak tüzgyújtásra, később jelül is használt szalmacsutakot csóvá-nak, mint a melyet csóválni kell. Szalontai J.

Ivad.

"T. Szerkesztőség! A legkedvesebb, legalább nekem legkedvesebb kis városból, Kún-Szent-Miklósról irom e rövidke közleményt.

Egyik itt működő pályatársnőmet látogattam meg. Beszélgetésünk közben kedves öreg házi asszonyának, a ki szintén jelen volt, még öregebb szekrényén egy igen-igen régi cserépkancsót pillantok meg. Leveszem és bámulom furcsaságát.

- Hol vette ezt néne? Nem adná el nekem? Én szeretem

és gyűftöm az efféle ócska csetreszt.

- Ö kérèm az asszonságot, régi holmi ez! Éggyik üsünknek csináta egy fazekas komája a nevenapjára. Tecczik látni itt a nyaka körű az esztendő számot, szép kék mázbú: 1732? Itt alább a hasán még magát az üsünket fekete báránbőr subába, evvê a boldogtalan hosszú sűveggê a fejin, kezibe bettå; előtte még a nyája ződ mezőn? Mer ű is juhász embér vót, az isten nyugtassa még. min mink vagyunk ni. Sok urak kérték már eszt a jószágot tülem; mivel igén elmút má az ijen formájú cserépedénynek az ivaggya. De hát az űs apánk emlékezetire csak mégtartom.
- Ivadja? Ivadja? E szó hallattára elfeledtem a kancsót.
- Megálljon néne, megálljon! Kitől tanulta ezt a szót hogy: ivad?
- Kitů? kérdi bámulva. Hát kedves asszonyom, attú, a kitů beszéni tanútam, az édés anyámtú; ö meg az övétů. Nem igen úrias szó biz az, de hát mink má hozzá szoktunk.
  - És honnan származott ide a családjuk, kedves néném?
- Szem miklósiak *) vagyunk mink asszonyom gyökerestű. Mindén familiánk innen származott.

Kun-Szent-Miklós, 1878. julius 25.

JÁSZAI MARI.

^{*)} A szót mi húztuk alá, azért, mert Baksay Sándor, a ki az ivad kitaláló i ellen a következő jámbor óhajtást bocsátotta világgá: "Szeretnék csomót kötni a nyelvén, a ki ezt a szót a mi emberséges magyar nyelvünknek a nyakára kötötte koloncznak" (l. Nyr. VII. 79—80.), mondjuk, mert Baksay Sándor épen kúnszent miklósilakós — jó régiidő óta. A szerk.

Népnyelvhagyományok.

Zemplénmegyei nyelvsajátságok.

I. Hangtani sajátságok. Megyek ára e h. arra. Házhó, iskoláhó e h. házhoz, iskolához. Innya e h. inni: aggyál innya! — A máramarosi nép Rónaszéken így köszön: j'egiséget kivánok e h. jó egészséget; jóczokát a h. jó éjszakát. U. o. azt mondják: téisis elmégy? e h. te is elmégy).

II. Az igeragozáshoz. A fölszólító mód 3. személyében minden igét ikesen használnak: beszéljék, mondjék, járjék, hozzék stb. A tárgyas 3. személy: mikor hozi? megadi? stb. (Így a névszóknál: van pénzi?) Az ít végü igék fölszólító mégjei: megmelegijem az ételt? megterijem az asztalt? Hova mécz (mégysz)?

III. Szólások. Add ide azt a kést, a ki az asztaló van. Hozz fát! Honnan? Onnan, a ki az ólba van. — Alig hiszi, hogy egyék, e h. alig várja. Alig hiszi, hogy haza menjék — alig várja, hogy haza menjen. — Ha valaki meghalt, azt mondják: megmuelt. (Igy? Szerk.)

(Mező-Zombor.)

Soltész Kálmán.

Szólásmódok.

Szatmáriak.

Minden kokas ur a maga szemítdombján. Halgat, mint a hal a vizbe.
Van ott mit aprítani a tébe (gazdag). Még addig lu döglik, hám űrül. Fogadd be a tótot. kivér a házbul. A lábaszárába szállott az esze. Csendessig. csuf vendig. Czoki Dani. Ide vele, ha van nyele. Eltalálta a szarva közt a tögyit.

Zsindely van a házon. File van a falnak. Kutya jár a kerbe. (Mind a hármat a kémkedőre mondják.)

Ordít, mint a fába szorult fíreg. Pihen mint a maklári gyerek. Hogy ne törne, mikor görbe?

Ugy virágozzik lelke az isten pitarába, mint a tavaji kökörcsin.

Majd ha fagy, hó lesz nagy, terem ripa nagyon nagy. En is János, kend is János, az isten is János. Farkast emlegetűnk, kert alatt van.

Joó Inre.

Szilágy megyeiek.

ı.

Ės az ês: esik az eső.

Tartya az a zembert limes-lâmos beszeddel: szavai mézesek, — s úgy tesz bolondda.

Szorittyá a lábát a boskor: az oláhokról mondják, ha dalolnak.

Nem êrti a kótât: olyan emberről mondják, a ki olyan valamibe kezd, a mihez nem ért; "êrtényi kéll a kótât, ha boldogúnyi akarunk."

Bódogicscson engem egy pår forinta: adjon kölcsön egy pår forintot.

(Sz.-Sz.-Király.)

2.

Czigány cselédség, galamb majorság nem nagy boldogság. Azér is e marad a sütés, ha liszt nincs.

Ne pipáj, ha nincs dohânyod.

Beadja a kócsot. (Elpusztúl valami, vagy tönkre megy valaki.)

Vágja, mint Sallay a szappant.

(Tövishát.)

GAJMOSSY IVÁN.

Debreczeniek.

A ki dílig kurta, dílután sincs farka: a milyen (bolondos. rest, stb.) volt fiatal korában, olyan lesz öregségében is.

Ha a kis ujjod' mutatod, mind a tízet kívánnya.

Ojan jó kedve van, mint a szegbe akasztott nyúlnak.

Úgy megvertik, mint a korpába szart macskát.

Megverte, mint az Isten a vargát.

Sürü gazda, ritka gatya.

Ak kinek a foga fáj, tarcsa rajta a nyelvit.

Vakuji magyar, ne láss tót.

Vírré válik benne, mint a barátba a lençse.

Eggy a szoba a kemenczével. (Egy cseléd az asszonynak akarta adni a pénzt; az úr azt mondta, hogy csak ö neki adja oda, erre felelte aztán ama kifejezést, mely annyit jelent: mindegy, egy a nő a férjével.)

Megette a tyúk a kenyerít: nincs kedve.

Gverek szóga, malaczszalonna, kicsi haszna.

(Debreczen.)

Vozári Gyula.

Babonak.

- 1. Há távászkó először látnák fecskét, ászongyák: fecskét látok, szeplőt hányok.
- 2. Há váláki szengyörnáp (szent György-nap) előtt ződ békát tálál, osz bévárjá á szoknyájá gallérjábá *), az vészi ê, á kit szeret.
  - 3. Há pók mászik valakin, akkó széréncsés lész.
  - 4. A kinek egy-pár szál ösz hájá ván, az szérencsés lesz.
- 5. Në ëgyé hosszú nyelü kanálla, mer nagy nyelvü anyosod lész.
- 6. Å kire a mácská mosdása után először ráníz, az az náp kikáp.
- 7. Há á zelejtétt kés hegyivê megál á födbe, akkó várátlán vendíg gyűn.
- 8. Há váláki négy levelű lóherét tálál, osz vele émégy égy szemfényvesztőhő, hát megtugygyá, hogy mi módon csinájá áz á szemfínyvesztést; vágy há á lóherét éjjel a vánkusái közé gyugjá, ákkó megálmogygyá, hogy ki vészi é.
- 9. A ki meg ákárja tunni, hogy ki veszi ê, az vigyen ê magávâ a zéféli misére eggy almát, osz mikó a templomba lép, harápjon a zálmábá, osz nézzen hátra. A ki utána gyűn, az veszi ê.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNÖ.

Népmesék.

Csali mese.

Hun vót hun nem vót, hetedhét ország ellen vót; a korpákázálokon túnnán vót, a züveghegyeken innen vót, vót a világon eggy ember. Écczé e za zember kiment a fijává szántáni a födre. Szántának, szántának; ecczé csak így kajábál a fijú a zápjánák: Hajja kê édes apám, talátam eggy kúcsot.

Ejnye fijám, de jó vóná, há tálánánk hozzá egygy ládát.
 Ávvál oszt tovább szántánák.

Kis vártátra megint főkáját a gyerek: Éhen e, tálátam egygy ládát.

Akkor osz kinyitytyák; hát vót benne egy kis rövidfárkú egér. Ha ennek e zegérnek á fárká hosszabb létt vóná, ákkó á mesém is tovább tártott vóná.

^{*)} Az első személyben "szoknyágállérombá" is használatos, de ritkábban. F. E.

Mese, mese, mátká, Fekete mádárká, Úri bundá; kopász egér Ugorjon á nyákádbá. Mese, mese, fákákás, Búji á lukbá, ott hálgáss. Kátá, Kátá két gárás Nékéd ádom, csák hálgáss.

(Ezzel szokták rendesen a mesét bevégezni.)
(Bajmok. Bács m.)

FISCHER ERNÖ.

Lakodalmi mondókák,

Mikor a menyasszonyt "fektetni" viszik.

De szépen ragyognak ott fönn a csillagok,
Most nésztem még éppen, hogy oda künn vagyok;
Éggy mél fohászkodás jött ki égy ablakon,
Hol a völegényünk imár ágyban vagyon.
Én tudom az okát, miért sohajtozik,
Nincs ott a hű párja, azon siránkozik;
Tisztelt násznagyuram éngedje meg, kérjük;
Kedves ménnyasszonyát hozzája kisérjük;
Hadd álmodozzanak édés boldogságban,
Légyenek boldogok efföldi világban;
Mi majd visszajövünk, még égyet mulatunk,
Addig is uraim minden jót kivánnyunk.

8. A menyasszony fejének bekötésekor.

Tisztelt násznagyuraim! jól emlékeszhet, hogy tennapi mulacscságunk közben az éjnek óráiban ammi kedves völegényünk és szeretett ményasszonyunk nyugonni költösztek. lme az úr szent nevében felsérkentek és mint hitespárok közöttünk ujolag megjelentek; szeretett ményasszonyunk párta helett asszonyi fejékességgel feldiszittettvén, éjjen sokájig azuj pár, éjjenek sokájig a násznagyurak, éjjen sokájig az egész vendégsereg.

Nosza. Laczi koma, czimbalmod zéndüljön, Ugy hogy a menyasszony füle megcsendüljön; Huzd el a Rákoczi hires árijjáját. Melet dalólt mikor vivta Regéczvárát; Lám hiszen nem láccz itt eggyet is apáczát: Járjuk el hát frissen a menyasszon tánczát.

9. Mikor a menyasszony ajándékait viszik.

Aszszép menyasszonyunk se maratt ám hátra: Im e csekélségét küldi azasztalra; Vegyék eszt is szivből, szép keze sűtötte, Égi eledel ez. angyal készitette. Hej, ha ebből kapnék, szivem meggyógyulna, Mert mostan ugy érzem, mintha beteg volna; Tessék jó uraim, tisztélt asszonyaim: Hallgassák meg kérem esdéklő szavaim. (Kis-Kunság, Kunszentmiklósi katholik. felekezet. *)

BENKE ISTVAN.

Miszterium-töredék.

.... Lefeküllék feküllős ágyamba,
Ott en láték egy vijasz lajtornyát,
Azon fejül egy márván kö böcsüt.
Abba nyugszik asszon szüz Mária.
Me' sírsz, me' sirsz asszon szüz Mária?
Hogy ne sirnék világ ura Jézus!
Szípják-vonnyák egymás piros verit.
Feszántottam a czintérém áját,
Bévettettem Ádámi magjává.
Megkendősztem aran' kendőcskévé....
(Malomfalva.)
BALÁSSY DÉNES.

Bethlehemesek beköszöntője.

Menyböl jöttem ti hozzátok,
Tudom, vagyon pálinkátok!
Aszt izenték a pásztorok,
Hogy mind mézesen aggyátok!
Tudom disznyót és ölteték,
Kolbászt sokat tötötteték,
Abból jól nyársval süsseték!
Örvend az éneklök szája,
Hogy a kolbászt hujzák nyársra; —
De a szémik jár a kánra [cserépkancsóra]
S fertájos boros pahárra.
A pásztorok Bethlehemből
Ejjöttek feleségéstől;
Még ne ijeggyeték ettől,

^{*)} Már sok helyen tapasztaltam, hogy egy és ugyanazon község más-más (főleg katholikus) felekezetű lakosai egymástól lényegesen el-eltérő hangkiejtéssel beszélnek. Így a fenti helyen is a "vastag nyaku kálvinistáknak" aokban más a beszéde módja, mint a legtőbbnyire ide települt vagy elmagyarosodott indigenák utódaiból álló katholikusoké; míg ugyanis azok az é hangot inkább ő-vel cserélik fel, s igy bizonyos tekintetben inkább "köcskömétiesőn" *) beszélnek, és a mássalhangzókat vagy hasonítják (ijjár = igy jár) vagy rokonokkal cserélik fel (mejik = mejjik = melyik; guia = gulya): addig a katholikusok e és é-vel, ly helyett l-lel stb. beszélnek. Általában a kétféle felekezetet igy lehet jellemezni: a kálvinisták nyersebb, erősebb, és mélyebb, – a katholikusok ellenben szelidebb, gyengébb és magasabb hangu kiejtéssel élnek; amazok egészen "magyarosan", ezek inkább, mint itt is mondják, "németesen" s illetve tótosan.

B. I.

^{*)} Köcskömét-et Kecskemét helyett se a t. gyűltő, se más emberfia nehezen hallott magyar ember alkáról.

Nem esznek még mindénéstől. Gondolkozik most a gazda, Hogy ezeket mivel tarcsa; — De az assszony aszt suttantya: Van még két korsó — pálinka. (Csik).

T. NAGY IMRE.

Tájszók.

Veszprémiek.

Bor v. sör v. pálinka:
a pipacs bimbója, ha piros.
b u k si: ostoba.
b ü t ül: böjtöl.
c zájg: élesztő.
êc sé pünyi, ênáspángunyi, megnadrágúnyi,
rásóznyi: elverni.

kunyérál: kér. hándzi: csóka. ojjé!: de még mennyi; vót-è sok buzátok? ojjé!

onibusz, unibusz: társas kocsi.

reczi: rézgomb.

rigli: zár.

szufla, szusz: erő; nincs benned szusz.

tökös: fia veréb. t'ürül: törül.

Rothauser Sámuel.

Faisziak:

Bajkó: dolmány, ujjas felöltő.

csáva: moslék.

csurni: öntözni. csóré: savóból tej

csóré: savóból tejjel és tojással készült étel.

c s ö: inditószó a lónak.

csinálás: kertelés, kerítés. elbámolni: elhordani p.

viz a partot.
eltökitni: elrongálni, kárt

tenni benne. fizás: arczkifejezés (nyilván visage).

isage). fágyni: kutatni, motozni.

filit: falat. fok: vizjárta hely, ér.

gágilló: hitvány, a ml csak ugy van összetákolva, kerítés.

gyöngyörgetni, pátyolgatni: takargatni, gyöngéd figyelemmel lenni valami iránt. gyugva: dugva.

gyerek: fiugyermek. haóta: azóta.

haóta: azóta. híta: mióta.

irtás: fosztás p. kukoriczafosztás.

kalógya: höbörtös, péld. -eszü.

kancsargós: tekervényes, p. út.

kincserégni: p. kincserégtem-kuncsorogtam mások ajtaja előtt.

kárlátó: Abaujban hörész; barátságos összejövetel lakadalom után való napon az örömapánál, hogy, mint itt hallottam, megnézzék, mi kár történt a menyasszonyban.

klasnya: lelógó p. -fülü disznó.

kuczó: tüzhelv megetti rész.

lélekdob b al: lélekszakadva. m e g y e: mesgye, határ.

macza: hernyó. néhutt: néhol.

mácsonya, tűsök: tűske. magrû kött: törvénytelen gyermek.

pruszli: mellény, kis lajbi. próstya, poróstya: fonott kerítés, sövény. pálé: mocsár. (palus-bol.) siska: hitvány, péld. ember.

sirik: sarok.

eszenlevő észszel: józan észszel.

sehun: sehol.

tibni-lábni: haszontalanul

tölteni az időt.

UJ GYÖRGY.

Székelységiek.

Hedegü: hegedű. kajács. kajcsa: hargas,

görbe. (Az utóbbit nem igen használják, de egy görbe, sánta embert még ifjú korában elneveztek Kajcsának s ma a 60 éves ösz embert is a helybeliek csak e néven ismerik).

kajtat: vmitv. vkit kutat, keres. karincza: surcz, kötény. kápás: képes; "még arra nem kápás."

kijed: általánosan a ,kend' helyett.

pirkadnyé: egy kevés. a leb veti fel: úgy siet.

visitka: derékig érő női ujjas, ha vékonyabb szövetből készült; a téli ilynemű ruha kurti nevet visel.

(Sepsi-Uzon.)

Temesvári István.

Ikerszók.

Ára-böcse; Dugonicsnál is Péld. és közm. II. 212.

billeg-ballag: inog, v. mintegy taktusra jár.

/ bűvös-bájos: bűbájos. cicka-ficka: rendetlen s értelemnélküli irás.

cini-fini; Dug. II. 79. cséllég - béllég; Dugonics u. o. II. 285.

csetlik-botlik: hol kisebb, hol nagyobb akadályokba ütközik.

csiri-biri: apró, haszontalan. csiga-biga: a csigát szólítják így a játszó gyerékék.

csiri-csári: rikító színű, össze nem illő.

elürgették forgatták (Keresztesi Józs. A magy. ny. eredete. 67. l.)

ės zėm - is zom, pl. mindig az eszem - iszomon jár az esze.

felibül-harmadábul végez valamit, könnyeden, be nem fejezve.

girbe-görbe, gircsesgörcsös: egyenetlen. 489

gyim-gyom, giz-gaz: mindenféle fü- s zöldségkeverék.

háji-báji munka: nem olyan mint kellene.

heble-hubla ember: ki értelmetlenül sok haszontalant beszél.

hímez-hámoz, v. hímühámú: haboz, zavarban van, üres mentségekkel áll elő.

hėgyke bėgyke: gögös, büszke.

igyorog-vigyorog; Dugonics, u. o. II. 258.

illö-fillö; u. o. I., 243.

kala-bala: áta-bota, idomtalan.

kece-fecél: össze-vissza zagyvál.

kele-kótya: ki sok űreset beszél, vizeszű, szélverdeső.

lityeg-figyeg: inog v. lelóg valami fölösleg valamely tárgyról, föleg ruha.

locska-föcske: Dugo-

(Sz.-Fejérvár.)

nies, u. o. I. 129. csacsogó szájú.

n y ali-fali ember: 1. ki igen alázatos, 2. ki sokat csó-kolódik.

ötű-hatú: csak a nagyjából tesz valamit.

nyif - nyaf: gyerek, ki sokat nyafog, kunyorál.

pipes-bubos; Dugonicsnál, u. o. II. 59.

retye-mutya: silány, kevés értékű.

ripsz-rapsz: pl. ripsz-rapsz fogyott el minden, a. m. hirtelen gyorsasággal.

szesze-musza: lassú dolgos. szörín-szálán elveszett: nyom nélkül.

turják-gyurják, Dugonicsnál is, II. 241.

tátva-nyitva.

tricsi - tracsi: pletyka, kofabeszéd.

ŭ tli - fŭ li: ostoba, ügyetlen.

zuhog-pufog.

Bánkai Ferencz.

Gyermekjátékok.

Dob szerda. (Leányjáték.)

Körben állanak s mondják:

"Vagyon csizmám, de nincs talpa, Vagyon varga, ki bévarrja; Ha bévarrja, piênziêr varrja. Dob szerda!"

A "Dob szerdá"-ra lábaikkal toppantanak, mire a kör. annyira össze lapúl, hogy két ellenkező pontja egymást éri; úgy hogy két egyenes sornak látszik. A kéz a kezet azért nem ereszti el. Most újból kört alakítanak s a játék ismételtetik.

Tapsojjunk. (Leányjáték.)

Hasonlóúl körbe járnak.

"Oláhol, niêmetől.

Fáj a szívem Zsuzsánnasszony.

Küdd ide Julcsát tapsojjunk!"

Ekkor tapsolnak. Szabad azonban a tapsolás helyett kinek! kinek azt csinálni is, a mit jobban kedvel. például: tappogatni, tánczolni stb.

(Pangyola. Szatmár m.)

BAKOSS LAJOS.

Tánczszók.

Kérésztturon nincsen ták, Mind a pászujbá hánták. Kicsi nekem ez a csür. Kiröpülök, mind a für madar!

Raktyad kincsem száporán, Mer ugy huzza a czigán. Helet-helet nekunk is, Ha kicsinyek vagyunk is.

(Tövishát.)

GAJMOSSY IVÁN.

Tréfás vers.

Ha a zördög erre gyünne,

Hej! vinne, vinne,

Kosarába tenne,

Anná jobban vinne.

Vinne, vinne.

Menné jobban sívådonnál,

A pokolba vinne!

(N.-Becskerek.)

HARASZTI GYULA.

Helynevek.

Czikó: két hegy között elterülő kuczkó alakú határrész. — Kopár: fátlan hegyoldal, mely kitünő legelőt szolgáltat. — Zohaj: lezuhant hegyszakadék része. — Dicse: dicső erős bort termő rész. Dobányi; oly közel van a községhez, hogy mintegy oda lehet hajítani, dobálni. — Remete: rég egy magában álló elhagyott remete lak vagy gúnyhó állott ott. — Józan: gyenge bort szolgáltató hegyrész. — Várerdő: váromladék körül fekvő erdő. — Basaút: a török világból fenmaradt elnevezés. — Szarkás. — Monyorós: valamikor mogyorófás lehetett. — Sidó: Zsidó birtok volt rég. — Fenyeres: herés kert. — Göcsös: fatuskókkal megrakott határrész, hol nehány évtizeddel ezelőtt erdő volt. — Kerékhegy. — Langas: Lankás lehetett, azaz gyűmölcsfákkal beültetett terület. — Hüselő; hová a mezei munkások hűvösre szoktak menni.

(Nagyharsány, Baranya vármegye.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

Gúnynevek.

Ι.

Suti. Siró (siránkozó ember). Kuria. Gyakusz. Kanczer. Sütrecz (mert tökéletlen ember volt). Testes (mert gyenge kötésű ember volt). Borus (mogorva kedélyű). Füstös. Csanó. Reku (rosz kovács). Czöndör. Satra (mert sete balog volt). Garaboncz. Futik (igen szaladós ember). Kocza. Bezdo. Kupusz. Zödi. Gyeplű. Körömméreg. Szomoru. Jó-lelkű. Hernyó. Kávés (mindig kávét parancsol a vendéglőben).

(Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

2.

Cérnaszáju (összeszorítja a száját; "ugy áll a szád, mint ha ésszál cérna vóna"). Tüzhaju (vörös). Gereben Jancsi. Kása (szereti a kását). Löcs (kifelé hajlott térddel járt). Masinalábu (olasz volt). Réparágó.

SIMONYI ZSIGMOND.

Népdalok.

Szêlés áz ên kedvém má, Nem fêrek tê já hâzbá. Nem fêrek tê já hâzbá: Ihájá, csuhájá, Nem fêrek bê já hâzbá! Há jákárom gálámbom. Véléd a zêgbé jugrom! Véléd a zègbé jugrom, Ihájá, csuhájá, Véled a zêgbé jugrom!

(Balla.)

GAJNOSSY IVÁN.

Levél.

Küdöm levelemöt, hogy menynyen kepömbe, Hogy el még szűvöm igaz szerelömbe, Köszvenyes Remetén ez gyászos eletbe, A honnét kevánok szerencsét eltédbe. Védd kedvesén kerlek újaim irását, Pennámmá kirajzót szüvemnek szándékát; Én csak azt igirem, mig a födön elek, Hezzád hű szerelmem mindég igaz lészék. Sem fektöm sem kötöm nállad nékű' nincsen, Mindég szép Gergejem te vagy az eszembe. Álgyon még az Isten szep kedves angyalom, Gyénge szep arczádot ezerszer csókolom.

Szív küdi szívnek, szív fogagygya szívesén, szív hágassa kegyésen.

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

Megjelenik minden hónap 15-én

három ivnyi tartalommal.

Magyar NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL

Budapest.

II. ker. Fő-utcza.

57/88. es.

VII. kötet.

1878. OKTÓBER 15.

X. füzet.

PEREGLYE.

A dereglye szónak, melynek dereklye alakja is járatos, nincsen semmi köze a "derék" szóhoz, mint ezt a Nagy Szótár írói vélik. A Nagy Szótár írói ez alkalommal is azon már több ízben s több oldalról megrótt elvből látszanak kiindulni, hogy az idegen eredetű vagyis kölcsönszókat is magyar kaptára kell húzni még azon esetben is, ha a műtét kárba vész. Hozzá tehetjük, hogy a papiros tűrelmes, s mindent magára hagy írni!

A dereglye szó nem eredeti, hanem oly kölcsön szó, mely egy aránylag igen késő korban jutott hozzánk egy oly turáni nép nyelvkincséből, mely hajdan köztünk lakott, s velünk közvetlen érintkezésben állott, t. i. az ozman törököktől, hol diräkli (t. i. gämi = hajó, v. ö. gémia) árboczos hajót jelent (Mallouff). Alapszava diräk (däräk), melynek oszlop, árbocz, gerenda sat. jelentése van. (Zenker.)

A tatárságban a diräk szó tiräk, täräk alakban divatozik, s átalában fát, különösen jegenye azaz egyenes, sudar-fát (nyárfa, fenyőfa) jelent (Budagov).

A fa és árbocz jelentés összeegyeztethetőségére nézve a magyar árbocz szóra utalhatunk, mely egy eredetibb árbosz (ó-magyar) alakból keletkezve a latin arbos szót tünteti elénk, melynek olasz albero alakja a délszlávban = jalbero, szintén árboczot jelent.

Az ozmanoktól átment e szó a délszlávokhoz is, a hol dereglija alakban él és kleines boot a jelentése. (Fröhlich).

EDELSPACHER ANTAL.

M. NYELVÖR. VII.

28

Névszókúl használt igealakok.

Egyike a legmerészebb és legérdekesebb nyelvbeli figuráknak az a sajátságos beszédmód, mely az igének valamelyik ragos alakját névszónak használja, azaz egy egész mondatot alkalmaz egy fogalom jelölésére, s úgy bánik vele, mintha már nem volna mondat, hanem csak egy szó. Nem egy nyelvben találjuk meg ezt a figurát. Legyen szabad csak néhány érdekes példát idéznem idegen nyelvekből (Tobler után, Wortzusammensetzung 29. l.): szanszkr. ithi-âsa ,egy úgy-vala' = mese, monda, astinâsti, van-nincs' = kétes; francz. vaurien, semmit ér' = haszontalan, naplopó; cseh. ne-zna-boh, nem ismer istent' = istentelen, pogány. Sốt néha kérdő mondat van egy szónak véve: szanszkr. kim-vadanti ,a mit mondanak' = mendemonda; fr. le qu'en-dira-t-on, a mitszólnak-hozzá = a világ itélete. Néha ige nélkül van a mondat, p. a német nichtsnutz, nimmersatt. Legismertebb az az eset, melyben fölszólító alakú ige van névszónak véve; ilyen az angolban Shake-speare "rázd-a-lándsát" = lándsarázó, breakwater "törd meg a vizet' = töltés, runaway, fuss cl' = szökevény; olasz: sali-scendi emelkedi-ereszkedi = kilincs; spany. vaiven "menj-jöjj" = hinta; noli-me-tangere = ne nyuljhozzám; fr. rendez-vous = ném. stell-dich-ein = légyott; ang. fare well = ném. lebe wol = istenhozzád; ném. springinsfeld, störefried, wendehals. A francziáknak s németeknek számos ilyen családnevük van, melyek eredetileg gúnynevek voltak: Tudieu ,öld meg istent', Leberecht élj jól'. - Egészben véve azonban mindenütt csekély e kifejezések száma, nagyobb részük gúnyos elnevezés vagy egyéb játszi kifejezés, s maid mindenütt csak az illető nyelvnek újabb korszakaiban keletkeztek.

A mi nyelvünkben is vannak ilyen fiusított lányok, ilyen névszósított igealakok, még pedig meglehetős számmal és meglepő változatossággal. Azonban legnagyobb részük mi nálunk is csak olyan vad virág, mely faluhelyen tenyészik s a műveltebb nyelvhasználatba, az irodalmi stílusba nem igen talált utat. Az irók közül az egy Faludi

használ gyakran efféle kifejezéseket, sőt ő annyira kedveli őket, hogy a meglevők hasonlóságára maga képez újakat. A nálánál régibb irók fölötte ritkán élnek velük, s úgy látszik csak Pósaházi, Gyöngyösi és Mikes szolgáltatnak egy-egy adatot gyüjteményünkhöz. Különben ez egyáltalában nem akarja magát teljesnek és kimerítőnek színlelni.

Legközönségesebbek a magyarban is a fölszólító alakú kifejezések, még pedig a második személyűek. A trombitaszót így magyarázza a katona: Örmöm van, kedvem van, ha fújnak "rohanj"-t Ny. VI. 425. A lassú marsot "lassoggi mars"-nak találjuk írva u. 333. — Ismeretesek e tiltó alakú virágnevek: nefelejcs vergissmeinnicht, nenyuljhozzám v. hozzámnenyulj, nebántsvirág (nebántskának is nevezik). Ez utolsó elnevezést érzékeny lelküekre is alkalmazzák. Közönséges szólás ez is: majd lesz ne-mulass; p. Arany L. népm. 51., Merényi Sajóv. népm. 173. – Több ilyen kifejezésünk van apró határozó szókkal, különösen az úgynev. igekötőkkel. Elül van a szócska a lebuj (tulajdonkép lebujj) és Betekincs szavakban, melyekkel csárdákat s hasonló helyiségeket szoktak megjelölni; az előbbi inkább köznév s általában alsóbbrendű, piszkos pinczekorcsmát jelől; az utóbbi inkább tulajdonnév, és személyek gúnynevéül is nagyon használják, p. Ny. III. 477. V. 479. Ilyen a megálli is: megállit kiáltani, parancsolni vkinek. - Hátul van a határozó ezekben: tér'-meg uccza "zúg" (úgy látszik az, a mit németesen zsák-utczának neveznek; tulajd. térjmeg utcza) Ny. V. 473. Térgymėg Kati gúnynév III. 478. Vess-ki-nek híják a kártyajátékban azt, a kinek meg kell kezdeni a játékot; "ki a veski?" (már Simai K. szótárában megvan.) Ide tartozik ez a szólás: nincs ott se tücski, se hajcski Ny. VI. 463. Továbbá a bujibele V. 376. vagy bujbeli III. 563., mint néhol a ködment nevezik, talán a "lábbeli" formájára. Máshol leves-nek híják ezt a fölső ruhát, különösen a nőkét (V. 471., VI. 524.), s ezt is hallottam úgy magyarázni, hogy voltaképen le-vess, mert háznál levetik. Végre ilyen a modern légyott. – Alanyával együtt van az ige egy szónak véve ebben: Pyramus-e külömb vagy Thisbe? Amaz férfinak "isten ótalmazz!" emez nönek "isten irgalmazz!" Arany,

Szentiv. Alom 220, l. Éppen ilven a német Gottseibeiuns. - Talán ide való ez a gúnynév is: Takarcs ("fösvénységig takarékos nő" IV. 432.), mert ennek a rövidülése lehet: Takaríts. - Az sem lehetetlen - bár máskép volt magyarázva e szavak alakja VI. 202. – hogy a tarts és ments-vár-féle szavak is ide tartoznak. Az idézett helyen ezek voltak még fölsorolva: rikkancs, rivancs, lappancs, puffancs, pilláncs pillancs, villáncs, villancs, libbencs, nyiffancs. Az utóbbi kettő már egyenesen gúnynév, mert az első libbentőt, sántikálót jelent, a másik meg nyafogót; hozzájuk járulnak még ezek a gúnynevek: Pillancs V. 479. (mellette Betekincs), VI. 336. Pilláncs Kis "mindig pislog" VII. 94., Huppancs "kövér ember" III. 191., Toppancs "nehéz lépésű" Tsz., gebbencs lomhán járó, Kriza. A kutyanevek közt az alább említendő hasonló kifejezések mellett van Szippancs Ny. III. 477.; és kurrensból a népetimologia kurjancsot csinált. Végre a ments-vár mellé való Mencsel, azaz Mentshely, helység; van egy szólás: Inkább Mencsêre mennék! tréfásan e helyett: Isten mentsen" VI. 318. E szavaknak ilyen magyarázatát leginkább az ajánlja, hogy legnagyobb részük gúnyos, tréfás kifejezés. Említendő még a hagyján szó, mely leginkább magára használatos, de ilyen kifejezésekben is dívik: ez még csak hagyján, ez még hagyján volna, a fölfordulás még csak hagyján. Ez eredetileg alig volt egyéb, mint hagyjám v. hagyd ám. A hagyján-nak s tán még a csinján-nak hatása alatt keletkezett aztán ez, hogy: ójján, azaz óvást, vigyázva.

Ép olyan gyakran, vagy tán még gyakrabban fordúl elő a fölszólító módnak tárgyas alakja. Ilyenek ezek a közdivatú kifejezések: a fogdmegek, pandurok; a szent Heverd-el napja (v. ö. Sz. Ivó); majd lesz hadd-el-hadd, az volt még csak a hadd-el-hadd; csak úgy hánd-el vezsd-el módra Ny. III. 424.; rugd-föl hadd-ott módra; olyan tedd ide tedd oda legény Arany L. népm. 163. Ez utóbbihoz hasonló: tedd-ki-hadd-hüljön legény Ny. VI. 268. Igy Faludinál: homályos beszédjéből nem egyéb, hanem a találd-el maradott reánk 322. (Toldy kiad.) Ilyen van a közmondásban: a másénak

nebántsda neve. Az ismeretlen vagy meg nem mondható helyet mesemondóink Nekeresdnek nevezik: Nekeresden és Ebkérden, Mer. Saj. népm. II. 95.; Nekeresdi csárda Ny. V. 239. — Végre sok ilyen gúnynév van; p. Tódítsd Jakab, a ki tódítani, hazudozni szokott; Öreg vedd rád, folyton fázó nö Ny. III. 431.; Hátulkezddki V. 480.; Nebizdrá bácsi III. 526., 92.; Nyeski, mert ezt mondta egyszer nyisd ki helyett, VII. 336. — Valószinű, hogy ide való a Kriza közölte tetéz-véka, tehát tulajdonkép tetézd-véka, tetézett véka'.

Különösen kutyákat szokás imperativusokkal elnevezni, s ez nagyon találó és természetes eljárás. Ilyen kutyanevek például ezek: Ugass, Vigyázz Ny. II. 284.; Ijessz, Nevess, Szagó (azaz Szagój, Szagolj), Vigyázz III. 478.; Ébredj, Fülelj, Indujj, Ugass, Vigyázz, Lásski, Nebántsd, Haddel, Hozdel, Csipdmeg Krizánál: Fogdmeg Ny. III. 43. — Hasonló nógató kutyanevek, csak hogy ige nélkül: Nosza III. 478., Rajta u. o. és 43.; Után K.

A fölszólító módnak egyéb személyei már ritkábbak, ámbár néhány nagyon közönséges; p. az éljen, éljent kiáltani, éljenezni; ugysegéjen mondta, rövidített alakjából: úgyséval is erősítette. (Ar. L. népm.); istenáldjont se mondott; a milyen a jónap, olyan a fogadj-isten (azaz fogadja isten); megverte öt a sok megáldj-isten Erd. közm.; adj egy kicsi vízet isten fizessébe Ny. VI. 231. — Van egy gúnynév: Hunigyunk Ny. III. 191.; v. ö. az ismeretes görög, pápai deákneveket: Tipiómen, Tiphagómen.

Az itt tárgyalt kifejezések közül mai irodalmi nyelvünkben legdivatosabbak azok, melyek az ehetnék-féle igealakból fejlődtek. Ez az "ehetnék stb. olyan állandó szólás lett, hogy az ezelőtti, p. tegnapi étvágyat a nép nyelve nem úgy fejezi ki, hogy ehetett volna, hanem megtartva az ehetnék alakot, azt mondja, hogy "nagyon ehetnék volt" Népk. Gy. I. 434., vagy p. hogy "nagyon szivarozhatnék volt" (félegyházi szóbeli közlés), úgy hogy e mondatokban az ige mintegy határozónak, tehát névszónak van már véve. S miután ez az első lépés meg

volt téve, még tovább is elment a nyelv, s az igealakot nominativusnak, alanynak véve, személyraggal látta el: mindíg mehetnékje van; nagy mehetnékje volt haza Népk. Gy. II. 376.; neki most hadakozhatnékia van, Ar. L. népm. 105.; de nagy veszekedhetnékje van | sirhatnékja van; nagyon mulatnékja volt, Mer. Dunamell. népm. II. 115.; sőt tovább képezve: nagyon veszekedhetnékes kedve van, l. Ny. VI. 31. – Az első személy is gyakori: be danolhatnám van, Mer. Ered. nép. 165.; szinte sirhatnám van, Tóth E. Falu rossza, (mintha az m birtokos személyrag volna, v. ö. ,be jó kedvem van'; erre utal az is, hogy csakugyan keletkezett a 3. személyre egy ilyen kifejezés; sirhatná-ja van). Ilyenek még: egybe elnyelhetném formálag, áhítozó tekintet B. Szabó D. (Szépir. Figy. I. 769.; sehnsuchtsvoller blick); az ehetném meg az ihatnám nyavalyája Ny. VI. 175. – Legkülönösebbek s igen kedveltek azok, melyekben ez a -hatnám végzet nem igetőhöz, hanem névszóhoz járúl (v. ö. Ny. VI. 196.), p. közönséges kifejezés a nagyhatnám, nagyhatnámoskodott, "a muszka nagyhatnám ság" (Nemz. Hirl. III. 99. sz. vczikk). Továbbá az úrhatnám: majd kiporolom az úrhatnámot belöled, l. VI. 31., urhatnámság 1. I. 433. Ilyen még a doktorhatnám borbélylegény, Volf Ny. V. 489. Végre 3. személyű alakkal e köznépi szólások: pénzhetnékje van, lúhatnékja van.

Egyéb föltétes alakok nem igen fordulnak elő. Közönséges csak ez a tréfás s úgy látszik szándékosan eltótosított szó: mernám "bátorság" Tsz. "ha mernám volna"; Ballagi kijavítja merném-re, "ha volna mernémje". Faludi így ír: "Alattomban ott terem a gonosz, képeket hord elméjekbe, tüzet rak szívekbe, s a gondolomról az a karnámra. csuszamítja ő nagyságokat" 194. Sőt egyszer a befejezett cselekvés alakját is használja így: "egyszer, a nem-gondoltam-volna napján" 227.; így mondták nálunk azelőtt latin szavakkal; ha valami non-putarem jönne közbe, azaz valami váratlan, véletlen dolog.

A jelentő mód alakjai közül főnévileg használva legtöbbször találjuk a jelen idő első személyét, még pedig

csak is a tárgyas ragozásból. Legismertesebbek ezek: találom, gondolom, eszem-iszom, hiszem. Így a következő kifejezésekben: találomra, találom felelet l. Ny. V. 58., találom próba Ball.; csak úgy gondolomformán; többet öl meg a rendetlen eszem-iszom, mint a kard, km. eszem-iszom ember, eszem-iszom törzsőkéből származtak eleim, gúnydal (erre emlékeztet a dinomdánom is), iszomban hasznom, Dugonics, Ny. 512., iszom-kárász "részeges" Tsz.; abban a hiszemben voltam; ülj a hiszem farkára, addig hordjon, míg el nem hiszed km.; Hiszem mint családnév Ny. V. 286.; nem reszketett ám ez árnyékátul, mint te az Hiszemtül, Czeglédi I. 1663. (Ny. VI. 165.); jóhiszemű, jóhiszeműség, rosszhiszemű. Szintén nagyon el van terjedve a népnél a bánom: ez az a vörös bor, kinek neve bánom. Kálmán, Vadvirágok 173.; a nem-bánombul lesz a bánom km.; Bánom mint kutyanév ("egy ispán nevezte el Kengyelnek és B.-nak két kutyáját, mert bánta, hogy Kengyel pusztájára jutott" Ny. II. 142.); a bánomi puszta. Kálm. 38.; Bánomkert Ny. I. 230.; egy-két napi dinom-dánom, holtig tartó szánom-bánom km.; még előtte áll ki tudja milyen hosszú szánom-bánom idő, Jókai, tarka világ 58.; a modern nem-bánomság (indolentia, Borsz. J. 480. sz. 6. – Az adom már Gyöngyösinél előfordul: "Hogy azt elnyerheti, vala oly bizomban, úgy ment a vezérnek ez a ló a domban" Kemény J. III. 3. rész, 9. vszak; továbbá Mikesnél: az erdélyi ember nem az adomért szolgál; kit adommal, kit igérettel Ny. VI. 514.; soha-megadom fejében, vissza-nem-adom fejében vitte el, Erd. km. -Egyebek: elfogyott a türömolaja, Ny. I. 457., türömfü Kriza 356., kösd be türömfüvel, Erd. km.; többet ér egy kérdezem száz keresemnél km.; nem is valami mondom-mondom és képzésképpen való hatalom, Pósaházi (Nv. V. 459.); hallombeszéd l. V. 58.; Hallom mint gúnynév, (boltos, ki "a helyett hogy gyertyát gyujtott volna, csak azt kiáltotta ki az éjjeli zörgetőnek: hallom" III. 430.): nem-tudom mal felelvén (Ráday naplója 1709.) Tudmtár 1841. II. 182.; Nemtudomka a mesében; követémmel győzöm a vendégeket Ny. VI. 368.; annyit használ ennek előhozása, mennyit elhallgatása és u n omba

hagyasa, Komár. Cs. Gy. 1670. (Ny. VI. 263.); tátom pille? V. 271., tátom bátom IV. 559.; be nemszeretem gyerek vagy VI. 367., majd elgyünnek a nemszeretem napok (nép). A nem-akarom bántja, Erd. km. Kém-pipaszár, egy pipás ember neve, ki mindig azt mondta, kémássan' (kérem ássan), a fia Kém Jancsi, Ny. VI. 94.

Az efféléket különösen szereti Faludi, ezeket az 1. személyű alakokat használja legsűrübben, úgy hogy stilusára nézve jellemzőknek mondhatók; azért az övéit itt külön együtt állítjuk össze: in theoria azaz gondolom szerént szép dolog 42., 73., nem valami g. forma képzelés 97., merő g. kép(sine originali) 145., s több efféle phantasus teremtette g. bolondságot 199., azok a copia és csak g. festékkel írott képek 204., g. dolog 252., g. gyönyörüségek 254., nevetik a g. victoriát 306., g. vígság 309., g. magasztalások 452., g. okokkal 520. megtudta, hogy g. fia megnyerte szabadságát 748.; – mindazáltal olv hiszemben vagyok, hogy vétekben halnak meg 48.; — az eszem-iszom boldogság 163.; — ha az adom dolgában vagyunk, nagyobbra böcsültetik az az ajándék, mely.. Ha pedig a nem-adom vagyon előttünk 432.; — ez a hír megindította a haragszomot az asszonyokban 128., mire való emberben az epe, hanem hogy haragszomra fakadjon? 283.; - most egy nemtudom mal akarja magát mentegetni 132.; - ha a nem-akarommal jár a válasz, elkedvetlenednek 221., a tiszta nem-akarom ül homlokokon 289.; — az úgyakarom dolgában 254.; - netalán utoljára a nemhagyhatom légyen belőle (a megszokásból). 546.

Egy másodszemélyű tárgyra mutató ige is fordul elő főnévileg, t. i. ütlek (p. "nem is marad adós az üflekkel" Tud. Gyűjt. 1834. VI. 91.), melyet most ütleg-nek ejtünk. — Ide való még: "E nyelvet érté a leány, s ezen viszonzá a "szeretlek"-et Arany I. 172.

A harmadik személy ritkábban fordul elő. Ilyennek veendő talán a csal szó, mely — mint Lehr megjegyezte — a csel-től eltérőleg csak némely állandó kifejezésekben használatos, p. csalt vetni, csalban hagyni, csalság stb. (,csalra venni már Gyöngyösinél, Mur. Vén. III. 120. vszak). Ilyen a főnévűl használt van és nincs: a vanbul nem

NÉVSZÓKÚL HASZNÁLT IGEALAKOK.

tudott megélni, most a nincsenbül is muszáj Ny. IV. 277. sok nincs örzi a vagyont, és: nincsenen veszi a semmin adottat Erd. közm.; "nincs' ember házában rosszabb a kenyérnél, tal. mese; képeznek belőle egy új főnevet: nincs nagyobb baj a nincsenségnél II. 420., sőt ugyanilven értelemben ezt is mondják: nincsetlenség; a nincs-ből valók még; többsincs nadrág, azaz egyetlen nadrág, melynek tehát egyik tulajdonsága az, hogy ,több sincs'; egy Többsincs királyfi van Gál népmeséiben; Jobbsincs előfordul mint gúnynév Ny. IV. 431. és Krizánál; és Jókai Uj Földesurában Ankerschmidt lovagot a nép Akkorsincsnek nevezi. A vagyon igéből is van egy nincsenség-féle főnév; t. i. vagyonság; így nevezte Geleji Katona I. az essentiát Corp. gramm. 318.; Faludi is használja: mindennek benn a közepén fekszik igaz vagyonsága 440., lelked halhatatlan és az ő vagyonsága véget nem ér 569. (ezektől megkülömböztetendő egy másik vagyon v. vagyom és vagyonság, mely régi rendes képzésű névszó, minők álom v. bizony, s melyek birtokot jelentenek, p. ingó és ingatlan vagyonságim Fal. 673.); újabb időben vanság-ot is használtak. – Egyéb példák: a muszáj nagy ur; a muszájt elvitte a víz; a meg-kell-lenni Fal. 246.; te csivirėg-csavarog = bor Ny. II. 467.; motoz van a fejibe I. 324.; kösd be tür-olajjal Erd. km, v. ö. türömfüvel; ilven a fájvirág is, ha ugyan népies elnevezés (Aranynál is I. 408.: minden illetésre szenved a tulérző fájvirág). A jövő idő jelentésével: Buda már volt a mi, Etele a lészen, Ar. B. Hal. - Gúnynevek: Lecsüng Ny. II. 563.; Rádmász V. 480.; Ingyérád III. 478.; Reszket farkú IV. 565. -Kutyanevek: Meglesz, Mingyámeglesz, Mitlát, Mizörög III. 478.; lónév: Bujdos II. 142. – Mindez azonban nem jogosít föl arra, hogy az olyan régi szavakat, minők p. a vadász-féle főnevek, melyek az igével teljesen egyező alakban jelennek meg, egyszerűen főnévűl használt igéknek tekintsük; ezeket mind képzővesztett szavaknak kell tartanunk. -- Ikes alak csak egy-kettő van: a lónak négy botlikja van, mégis meglábik km.; gúnynevek: Tojik Miska, Rádillik stb. Ny. II. 139., V. 480., III. 526.; "látszik, asszonyom?" látszik-ot nem

ismerek" Arany, Hamlet 13. l. – Tárgyas alakok: Ebkérdi csárda; meri: a kinek merije van, lépjen be, Abonyi, A mi nót. III. 143.; huzza kötele? gúnynevek: Mingyákéri, boltos Ny. IV. 240.; Szedimár, párbért szedő egyházfi III. 527.

A második személy még ritkább efféle kifejczésekben. Legismeretesebb a félsz, mely a népnél nagyon használatos (p. Mer. Dunam. népm. 176., Sajóv. népm. II. 102.), annyira hogy már hangtani változást is szenvedett ebben a kicsinyítő származékban: fejszke Ny. V. 330. e helyett félszke; de az irodalomban is elégszer találkozunk vele, p. Fal. 107.: háborgatja a félsz; Arany többször használja, s — a mi különös — egészen komoly helyeken is: ejnyc, hát hol járhat most ez a f. benne? Toldi; hol a f. nagy, nagy ott a szerelem, Haml. 82.; felejtve a f. minden illemet u. o. 145. – Egészen hasonló a mersz Ny. V. 175. ("ada bátorságot, növelé a merszet" Arany, Buda Hal. XI.; a szerző e helyhez való jegyzetében azt véli, hogy mersz és félsz valóságos föncvek sz képzővel); továbbá kapsz ebben a nagyon használt fenyegetésben: majd lesz kapsz! A "mit adsz?" kérdésre ezt szokták felelni: a mitadsznak a fiát; Krizánál is. Közönséges gúnynév ez: Mitugrász, ,egy ugrálva járó borbély' Ny. III. 527., "ficzkándozó ember' V. 95.; Mitugrác III. 477. Kutyanevek: Ébvagy II. 284.; Fogsz III. 43.; Hazudsz, Kivagy, Mitlátsz, Mitvissz, Mivelélsz, Kriza 301. – A tárgvas alakra csak egy-két példánk van : szopod-ék Ny. III. 465.; Hallod-ė, kutyanév u. o. 478. A fönt említett hiszem helyett Faludi egyszer a második személyre vonatkozólag hiszed-et mond, s ez elég furcsán hangzik: megengedem, hogy magad e kötelességről külömb hiszedben légy, de a miatt senkit se kárhoztass 97.; ellenben máshol így ír: hogyha nem mondott volna egyebet a Credo a te hiszemednél 212.

A többes szám alakjai alig fordulnak elő főnévileg használva. Járatosabb ez az egy van: csak aszongyákbul tudja (azt-mondják-bul). Azt is hallottam egyszer, hogy "pont harangoznak" e helyett: pont tizenkettő.

Az eddigiek mind a jelen idő alakjai voltak; azonban más időalakok is fordulnak elő néhány esetben. A monda

főnév talán nem egyéb, mint elbeszélő alak; Faludi pár helyen mende-monda helyett így ír: előkerülvén a monda-monda 07., 554.; de amazt is használja, p. 741. Ismeretes a temonda szó, mely már Mikesnél ilyen alakban fordul elő; összetételben és továbbképezve is előfordul már régóta: temondafészek, Kriza; temondál, temondároz BSzabó D. A CzF.-féle szótár szerint "c szónak alkotó része valószinüleg azon te vagy té, melyekből téved, tévelyeg, tétova stb. származtak, minthogy a temonda mintegy szerteszét bolyongó, tévelygő beszéd. Vagy talán onnan származott e szó, hogy a pletykázók másra szoktak hivatkozni." Pedig megvan még a szónak teljesebb alakja is; p. Gyöngyösinél M. Vén. II. 47. vsz. "Nem okosság nyelvre sokra bízatása, sok temondád közt lesz vesztére jutása; s a nép a mezei tarsókát most is temondádnak vagy temondádfűnek nevezi, isten tudja mért. Faludi is írja 731.: én fia nem vagyok a te-mondád molnárnak; de itt tulajdonkép ez kellene: a te-mondtad molnárnak (mint 64.: a temondottad kötelességek, v. 237.: a te-mondottad patientia), s itt Faludi ép úgy hibít, mint mikor ilyeneket ír: ti pedig ezer hízelkedéssel s ti-tudjátok mesterséggel ostromoljátok 92., tilalmazzák, hogy kedvünkre ne éljünk, a magok-mondják jóságokra ösztönöznek 124., vagy mint Brassai ebben a mondatban: szerkesztett szavaink az éppen most tárgyalók viszonyon alapulnak (Szépir. Figy. I. 513.). Mindezek hamis analogia szülöttei s helvesen csak a befejezett cselekvés alakjával állhatnak meg, mint madárlátta czipó, lánczhordta francziája, istenadta ember stb., melyeknek nagy része már szintén hamis analogiának köszöni létét (e kifejezésmód eredetére nézve v. ö. Ny. IV. 439-440.).

Van még néhány kifejezés a perfectum alakjával: a volt-ra a zsidó sem ád; ha a rajtakaptamra igazodik a gyanú Fal. 107.; láttam-oz (nem ilyen a hazudtol, mert ez egy műveltető hazudtani igéből van tovább képezve, mint marasztal, engesztel stb.; Pázmánynál Öt lev. 59. Kol. hazutol; hazutni olyan mint a régi alutni, alotni, lefekűtni, alkutni stb.).

Néha olyan kifejezés van főnévnek véve, mely magára mondat volt, de ige nélkül: istenhozzád-ot mondani; jójczakát lesz neki; szája pedig ráment egy hála-isten-re, Arany I. 330.; olyan mihasznák Ny. V. 267.; ezt az isteni értelmet nem adá, hogy semmihaszna belénk zápuljon, Arany Haml. 113.; megfartováztatja a lovát, Pap palócz népkölt. 81.; nem hű-belé módon kell választani Fal. 58.; nosza-rajta formán hozzá részelkednek 71.

Komplikáltabbak az eddigieknél s külön tárgyalást követelnek az olyan hosszabb kifejezések, minök: az a lelkes nem-tudom-mi, a mi ragyog szemedben, Kisf. S.; frakkba s tudja mi a mennydörgösbe akarják bujtatni Ny. VI. 501. stb.

Záradékul csak még néhány határozó és kötő szót érintek, melyek szintén igealakokból merevültek meg idővel. Ilyenek mindenekelőtt talán v. tán, és hiszén v. hisz; az előbbi találomból lett, és talám van is még régibb iróknál (még Fal. is 330.); az utóbbi hiszem-ből lett s ez az m-es alak szintén kimutatható, még máig is: hiszem Fal. 123.. iszém Ny. VI. 235., sőt êiszen azaz elhiszem V. 175. Az akar v. akár és ám kötőszavak az akar és ádom (adom) igékből valók. Simonyi Zsigmond.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

X.

Hajnal. "Gyöke haj, vagyis a nyilást jelentő aj; innen lett aj-on-val v. haj-on-val v. haj-on-nal, s öszvébbhúzva haj-n-nal, haj-n-al".

Hála. "Gyöke a megfordított indulatszó ah vagy áh. Innen: ah-ol v. ah-al, ah-oló, ah-ola, ah-la; s megfordítva: ha-al-a = hála, s jelenti azon ah-ah hangon kitörő sohajt, sopánkodást, elismerő érzetet, melyre fakadunk, midőn valakitől jót vettünk s azt megköszönni törekszünk." — Ó nagyszótári vakító bölcsesség, mely a fölsőbb nyelvtudomány magasra nyúló tornyából világítasz le reánk! Mondd, mivel fizessünk, mit adjon e nemzet a nagy jótéteményért, hogy megnyitottad szemét, hogy bele engedted

öt pillantani az alkotás csodás titkaiba? Vedd, a mit adhat, fogadd érte öszinte a haló szózatát!

Hártya. "Gyöke a fölszint jelentő ho (haj, héj) s törzsöke hár; a ty képző az a toldalékhanggal a tárgynak gyöngéd, lágy természetét fejezi ki; tehát = ho-ar-ty-a".

Hernyó. "Eredetileg hernyű, azaz hert (füvet) pusztító nyű".

Holló. "Gyöke a hangutánzó hor (a hollónak egyik sajátságos hangja); ennélfogva hor-ol-ó, hor-l-ó, hol-l-ó, annyi mint hor hangon kiáltó".

Irha. "Gyöke a metszést, betűvetést, betűbevágást jelentő ír ige, minthogy az irha oly bőr, melyre a régiek írni szoktak. Ir gyökből lett ir-ó, ebből ir-a, s h lehelleti betű közbevetésével ir-h-a". - Hogy őseinknek legelső foglalkozásuk az irás volt, s hogy az első magyarok hamarább tudtak írni, mint rágni, azt nagy nevű hazai tudósok már kétségtelenűl rég bebizonyították; csak arra nézve ágaznak szét köztük a vélemények, hogy mire írtak öseink. Szótárunk szerint, a mint hallottuk, börre. (Tudva levő ugyanis, hogy Ázsiában a kikészített kutyabőr ős időktől fogva vadon terem, mint a NSzótárban az etimologia.) Halljunk meg most egy más tudósunkat, szintén a fölsőbb nyelvtudomány anyatején nőtt nagyra, mint vélekedik ő az őskori könyves magyarok irásmód-• járól. "A régi magyarok — így hangzik a honi nyelvbölcsesség szava – nem úgy írtak, mint a régi rómik (rómaiak). Vakszba és vajba írtak a régi magyarok; innét az irós-vajnak neve; írni való vajnak neveződött. Írtak a régi magyarok másként is: tőkkel jelelték a szavakat, úgy, mint most is tökkel, szegecskékkel verik rá koporsóra a szavakat. Innét eredt a be-tő szó; és Petőcz is innét vehette eredetét: Petőczök = betőzők voltak a tövel írók. Efféle betőzetek csak fára, csontra, köre iródhattak. Innét a kö-n-v (könyv) szó eredete. Ki pedig tövel írt v. vésett, az Tököli volt, azaz Tő-kő-liső = Tő-kő-viső = Tő-kő-véső". (Régi magy. szavak. D. Petőcz Mihály. 1840.) Hogy e két tudomány, a börös és irósvajas közül melyik a nagyobb tudomány, azt az olvasó bölcsességére bízzuk megitélni. Mi részünkről nem tudunk különbséget tenni; egyként bámuljuk mind a kettőnek nagyságát. Az irha és

tró szók eredetére nézve még el kell mondanunk, hogy Kassai József, a magyar nyelvbölcsességnek szintén egyik első rangú, harsány hangú trombitása, az elsőt (irha) hasonlóan magyarázza, mint a NSzótár. "Miért nevezik, úgymond, a báránybőrt, minekutána szőre lemállott és csupasszá lőn, irhának? Ír igétől; mivelhogy irkálni, firkálni lehet rajta. Irka szóból a k-nak h-ra cserélésével származik irha." (Gyökerésző Szókönyv.) Az író-t pedig a NSzótár tudósai így magyarázzák: "Gyöke valószinüleg a kenést, kenőcsöt jelentő ír, minthogy az író mintegy bekeni, betakarja a vajat; vagy hogy oly minőségű, oly sűrű, mint az ír vagy kenőcs".

Iromba. "Gyöke a festést jelentő ír, melyből a bőséget jelentő om képzővel lett ir-om = sok festés, sok petty; innen irom-ó v. irom-ú, irom-v, irom-b, s toldalék a-val irom-b-a." Engedjék meg a NSzótár bölcsei, hogy e verőfényes igazság alapján egy más tanításukat, a mely szól a goromba szóról, e helyütt megjavíthassunk. Szerintük ugyanis a goromba - s ezt nagy megütközéssel olvastuk, s megvalljuk, nem vártuk volna meg ezer más etimologiával bebizonyított hazafiasságuktól - megegyezik az oláh grumba szóval. Mi az iromba magyarázatának olvastára más meggyőződésre jutottunk; megleltük a goromba szónak nemzeti, hazafias etimologiáját. Előtagja gor ugyanis az a hangutánzó gyökér, a melyben szótárunk szavai szerint a vastag, durva, nyers, erős hang fogalmai rejlenek. E szerint gor = durvaság, s a bőséget jelentő om képzővel gor-om = sok durvaság; ebből gorom-ó, gorom-ú, gorom-v, gorom-b, s toldalék a hanggal gorom-b-a.

Kopja. "Gyöke kop a megfordított pok, mely egynek látszik a bök szóval s így támadt: kop-i (= bök-i), kop-i-a, kopja (= bökö)."

Korbács. "Nevét tekergő tulajdonságától vette; gyöke a görbedést jelentő kor; ebből lett kor-va, aztán korva-as = korvás = korvács = korbács."

Kukoricza. "Mint alakja mutatja, nevét a kukora (hengerded) szótól vette, melyhez leginkább hasonló; a cza kicsinyező képző, mint a Kati-cza, Gyuri-cza, gáni-cza szókban."

Kutya. "Ha tekintetbe veszszük, hogy a kutya, mint ház- és nyájörnek legfeltűnőbb tulajdonsága az ugatás, mely nélkül rendeltetésének egészen meg sem felel, legvalószinűbb, hogy hangjától kapta nevét. A mi tehát a kutya szó elemzését illeti, nem kétkedhetni benne, hogy igenév, miért máskép kutyó, melynek gyöke az elavult kut, lágyitva kuty, s innen lett kutó, kutyó, kutyú, kutya. Azt is valószinüleg állíthatni, hogy a kut gyökben ezen állatnak ku ku! lágyabban hu hu hangja szolgál alapul; tehát ku-tó annyi mint ku-tevő azaz ku-csináló." – Derék olvasó barátom. Tudom én azt jól, hogy ha te is egyike vagy azoknak az elég balúl boldogtalannak vélt teremtéseknek, a kik azt gondolják, hogy bizony okosabbat is tehettek volna, mint hogy drága pénzen megvegyék azt a fekete festékkel czifrára kent papirost, a melynek Nagy Szótár a neve, tudom én azt jól, hogy akkor nem egyszer méltatlankodva csapod be ezt a testes munkát, a melyből te szerinted a legnagyobb érdem a könyvkötőé. Pedig, ládd, nincs igazad. Sok ebben a tárházban a kincs. Az a tudomány, a mit itt találsz, azt föl nem lelhetnéd sehol, még a vatikáni könyvtárban sem. Nézzük csak. "A kutyának tulajdonképi rendeltetése az ugatás." No ha ilyesmit valaha hallottál vagy olvastál, akkor sokat tudsz; többet tudsz a hét bölcsnél. Első tekintetre ugyan kissé különösnek tetszik ez a bölcsesség, de hassunk csak a mélyére. Hallottál már baktert kiáltani? Miért kiált? Az a rendeltetése. Hallottál már ágyút bömbölni? Miért bömböl? Figyelmezteti az ellenséget, hogy vidd el az irhádat fráter, mert baj lesz. Hát a szamár miért ordít? Nem azért-e, hogy gazdáját figyelmeztesse, hogy eső lesz gazduram. Vagy a kakas nem világosan azért kukorikol, hogy a cselédet fölébreszsze? Vagy - csak még egyet mondok - tudtad-e azt, hogy e szerint a halnak nincs semmi rendeltetése? No ládd, mindezeket eddigelé semmiféle tudomány sem födözte föl. Hát még az a másik, a kutya név származásának a megokolása! "A kutyának, mint nyáj- és házőrző állatnak, tulajdonképi rendeltetése az ugatás." Mi következik ebből? A mit se te, de bizonyára még a legújabb "Magyar Lexikon" se tud; az, hogy az ős magyar kutyáknak, valamig vadon, szerte a pusztákon ögyelegtek, nem volt nevük: névtelenül ugattak; ha mindjárt néha-néha bele is csimpaszkodtak egyik-másik atyánkfiának a lába ikrájába. A fölsőbb nyelvészettudomány szerint ugyanis nevet csak akkor kaptak, mikor már megszelidültek, tehát több ezer évi ugatás lefolyása után, akkor, mikor már a lánczot s örvet viselni s a házat és nyájat illendő módon őrizni megtanulták. Vagy lehet-e kétkedni ezen, mikor az "írás" azt mondja: "minthogy a kutyának, mint ház- és nyájörnek legfeltűnőbb tulajdonsága az ugatás, legvalószinűbb, hogy hangjától kapta nevét"? Nem világos ebből, hogy a lánczviselés korszakáig hiába kiáltozták ős kutyáink majd durván majd lágyabban, hogy ku-ku, meg hu-hu, de nevet azért nem kaptak? S nem világos, hogy akkora tudomány, a mely még ezt is kifundálja, csak érdemes néhány silány forintra?

Láncz. "Minthogy alapfogalom benne a részeknek egymástól függése, lógása, és mivel a szoros értelemben vett láncz részei természeti helyzetőknél fogva nemcsak egyszerűen mozgékony, lógékony, hanem előbbre haladó tulajdonságuak is, innen okszerűleg állítjuk, hogy gyöke különösebben az a lo v. la, mely általán mozgást, különösebben helyből tova mozdulást, haladást jelent; a lo gyökből lett lo-an, lo-an-cz (palócz szó) = láncz." — Egyik gondolat szüli a másikat. A szótárirók természetűk ellenére, mely az idegent be nem veszi, a táncz szót kölcsönvételnek mondják. Nagyon helytelenűl. Mi szerintünk gyöke (hogy a szótár nyelvén szóljunk) azon "to, mely bizonyos iránytól eltérő odább menést, hajlást, elválást jelent." (VI. 330–331.) Ebből lett to-an, to-an-cz (ez is palócz szó) = táncz.

Lant. "E szó hangutánzónak látszik, s gyöke a csaknem minden népeknél énekhangúl divatozó la! la! és csekély eltéréssel egyezik a megfordított magyar dal szóval."

Lidércz. "E szó nem egyéb, mint a csapongót, ideoda szállongót jelentő ledér szónak a kicsinyezője: ledér-cz, s hangváltozattal : lidércz, azaz ledéren libegő, lebegő lángocska, tüzecske."

Lócza. "Átvitt értelmű szó a ló gyöktől kicsinyítő cza képzővel = ló-cza s annyi mint fa lovacska."

ANSWE S

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Lőre. "Minthogy a löre nem egyéb, mint borizű lé, gyöke valószinüleg egy a lé-vel, tehát annyi mint lé-erő, s öszvehúzva lőre."

Mécs. "Ezen szó jelen alakjában más hasonhangú magyar szóval nem látszik ugyan rokonságban lenni, de azért valószinüleg eredeti magyar; mert égő bélt jelent, tehát alapfogalom benne a bél, melyből leszen kicsinyítő bél-cs, s hangváltozattal mél-cs = mécs."

Mell. "Mi e szó eredetét illeti, yalószinű, hogy gyöke azon el, melyből az el-ső, el-ül, el-őtt származnak, minthogy a mell csakugyan többé-kevésbbé előre nyomul. Az el gyökből ugyanis el-ő, el-ü, ell keletkezett s m előtéttel m-ell."

Nadrág. "Gyöke nád, rövidítve nad; gyanítjuk, hogy a magyar a nadrág nevű ruhát azon tulajdonságáról nevezte, mely szerént szárának csövei mint a nád üresek, nádminőségűek. Nad gyökből így fejlődhetett a nadrág: nad-or-ú, azaz nád alakú. Eredetileg tehát nadoru vagy nadora t. i. öltöny, összevonva nadra; a g vagy csak toldalékhang, vagy azon g, mely több ruhaneműk neveiben is véghangúl szolgál, mint ün-g, kalpa-g, süve-g, köpönye-g, pacsma-g."

Pászma. "E szóban alapértelem az osztályrész, minthogy a pászma egy egész fonalkötésnek egy-egy része, osztálya. Ez alapértelemből kiindulva, legvalószinűbbnek tartjuk, hogy gyöke azon átalakult osz, melyből oszlik és oszt igék erednek; fokozatosan tehát így támadt: osz-ma, fosz-ma, posz-ma, pasz-ma, pász-ma."

Pilis. "A pil gyök véleményünk szerint annyi mint fil, azaz fel, föl, mely él a fil-kó (felső a kártyajátékban), fil-e-gória = fel-góré szókban; tehát az egész pilis eredetileg annyi mint fölös, vagyis felső valami."

Piócza. "Legokszerűbb azon vélemény, mely szerént nevét a szívástól, a vérivástól kapta; gyöke iv, ebből lett iv-ó cza, iócza, s előtéttel p-iócza."

Pipa. "Nevét onnan kapta, mert midőn szívjuk, ajkaink így hangzanak: pi! pa!"

Puruttya. "E szóban alapfogalom a rútság, melyet a ruttya fejez ki. A pu nem egyéb, mint az utálatra vonatkozó pi vagy pih indulathang. E szerint elemezve: pih!

M. NYELVÖR. VII.

rútia! = pu! rútja! Egyezik vele az ugyanazon elemekből álló pranda = pu-ronda v. pi-ronda."

Puska. "Gyöke az utánzott pú hang; a pú hangból lett pu s, innen ismét pus-og, azaz pú hangon szól; ez igéből pedig pusog-ó, pusog-a, pusg-a, puska."

Sárkány. "E mesés rémállat neve talán a sár szótól vétetett, minthogy a népmesék a sárkányt iszapos mocsárokban lakni állítják; a kány azon képző, mely a pat-kány, czicz-kány szókban is van."

Segg. "Eredetét illetőleg, ha azon tulajdonságát veszszük tekintetbe, hogy rajta ülünk, úgy némi rokonságban látszik lenni a magyar szék szóval."

Szekér. "Legvalószinűbb, hogy haladó mozgékony tulajdonságától vette nevét, s gyöke szök, melyből lett szök-ér; vagy zök-től zök-ér."

Tészta. "Képeztetésre hasonló a gilisz-ta, velesz-ta, pusz-ta, tisz-ta szókhoz. Ha alapfogalmúl azt veszszük, hogy mindenféle tészta gyúrás, dagasztás, dörzsölés által készül, valószinűnek látszik, hogy gyöke tész egy a gyeszöl, gyeszetöl, csesz, cseszel, cseszelődik szók gyökeivel, melyekhez hasonlók tosz, toszogat; mi szerint tészta annyi volna, mint gyeszette, toszotta, vagyis öszvegyeszelt porhanyú test, s változattal: gyesztő, gyeszte, vagy tosztó, toszta, honnan alakult: teszta, tészta."

Vászon. "Mennyiben a vászon foszlékony, valószinű, hogy törzse válik, s talán eredetileg vál-sz-on. Rokonságban van vele a posztó; posz = vász."

Verdinancz. "Annyi mint rosz, vén gebe. Talán a verdi törzsből, minthogy a rosz, vén lovat gyakran kell verni, hogy húzzon." — Dehogy talán, uraim, dehogy talán; egészen kétségtelen! Az ordinancz is világos, hogy az ordít-ból származik, mivel sokat ordítoz a népre, mikor rendet akar csinálni. A financz sem egyéb, mint fi+nancz; fi = derék, deli ifjú, tehát mintegy deli-nancz. S aztán merje valaki e kétségtelen analogiák után tagadni, hogy a nancz nem képző, s hogy nincs "nagy sora és legváltozatosabb szinvegyülete nyelvünkben a képzés külső eszközeinek!"

Zsobrák. "Annyi mint sovárgó vagy sovárg; ebből lett: sovrág = sobrág = sobrák = zsobrák."

Úgy-e ördöngös tudomány, kedves olvasóm? S még azt mondják, nincs boszorkányság. Mesebeszéd. Én megmutattam neked, hogy van. S te, tudom jól, kész is vagy köszönetedet leróni irántam. Hanem légy türelemmel; halaszd kissé még későbbre hálálkodásodat. Még nem láttál, nem tudsz mindent. Egészen meg kell ismerkedned a bűbájosság rejtelmes mesterségével. Figyelj csak. Nem is gondolnád, milyen egyszerű ez az egész babonaság.

Annyit hallottál, hogy pl. a fertő szónak alapszava, fert, forgó mozgást jelent. Arra is bizonyosan emlékszel még, hogy a lantnak gyökere az a la, a melyet jó kedvében az ember megtripláz, így: lalala, lalala; vagyis hogy a lant hangutánzó. No ládd, nem is hinnéd. Ez a dolognak a nyitja; ebből áll, a milyen temérdek nagy, az egész fölsőbb nyelvtudomány: mozgás és hang, hang és mozgás.

Akarod tudni például, mi a mereven szónak az alapjelentése? Mozgás. Nem érted? Pedig nagyon egyszerű. Ime: "Mereven: rugalmasságát vesztett, hajlatlan, feszült állapotban létező; gyöke mer föl v. kifelé nyomuló, toluló mozgást jelent." Vagy kiváncsi vagy, min alapszik a kopasz szó? Hangutánzáson. Halld csak. "Mondják általán minden teströl, mely kopott, melynek felső finomabb burokja, külső ékessége elenyészett, hanem csak puszta kemény héja, takarója áll fenn, mely érintésre mintegy koppan, kop hangot ad." Ez a kop-asz. Úgy-e bizony, hogy egész a csodálatosságig egyszerű? Mikor a legelső magyar ember megkopaszodott s a legelső magyar légy rászállt ázsiai tisztaságú szűz fejére, nagyot koppant, t. i. a fej, s a "külső ékessége vesztett" ősnek süketnek kellett volna lennie, ha föl nem kiáltott volna: A patvarba is vele, kopasz vagyok!

Némileg sejtheted már kedves olvasóm, hogy miben áll az etimologiai mesterség titka; de hogy egészen be légy avatva a szómagyarázás rejtelmeibe, jöjj velem, menjünk, lépjünk be a fölsőbb nyelvtudomány műhelyébe.

Az első, a mi szemünkbe ötlik, az a garatforma készülék, a melynek alúl két nyilása van. E nyilások egyikén vastag betűkkel ez olvasható: mozgás; a másikán: hangutánzás. Mellette nagy kupaczokban ott hevernek a szók s várják rendeltetésüket: balra kerülnek-e vagy jobbra.

Íme, épen most kerül két jó maréknyi szó a garatba, s a két nyiláson kiomolva két külön halomba rakódnak. Az egyik a mozgás, a másik a hangutánzás halma. A két mester belemarkol, az egyik a mozgó, a másik a hangutánzó szórakásba.

Első mester (a kinek a mozgás jutott osztályrészül, a markában levő szók közül egyet kivesz s olvassa:) Birka! (Asztalhoz ül s ír.) "Ezen állatról, midőn nemileg párosodik, azt mondják: bereg; innen beregő, bergő, berge, berke = birka. Gyöke ber forgást, keringést jelent." — Második mester (a hangutánzás részese:) Juh! (ír.) "Eredetileg ih-nek hangzott. Az ih lehellet mintegy kifejezni akarja azon állatnak, melyet jelent, egy részről sebesen lélekző természetét, kivált meleg időben, más részről annak gyöngeségét és szelidségét is."

Első mester. Korong. "Gyöke kor jelent kerek mozgást." – Második mester. Eszterga. "Természeti hangot utánzó szó, minthogy forgatáskor folytonos szter hangot ad; tehát annyi, mint: szter-g-ó = zörgő."

Első mester. Kancsal. "Görbe, ferdén néző. Gyöke kam görbe mozgást, meghajlást jelent." — Második mester. Bandsal. "Elemezve: bam-ds-al, bam gyöktől, mely szájtátást utánzó természeti hang."

Első mester. Reszelő. "A resz = risz mozgást jelentő gyökből, mivel a riszálás, reszelés folytonos mozgással jár." — Második mester. Fürész. "Kevés képzelődés kell hozzá, hogy ezen szerszámnak ide-oda huzásakor e hangokat halljuk: fü-r-ész, miért is méltán a hangutánzók sorába igtathatjuk."

Első mester. Liszt. "Gyökeleme li a mozgásnak legkönnyebb nemét jelenti, minthogy a liszt a leggyöngédebb leheletre is elröpül, elszáll." — Második mester. Korpa "Gyöke kor hangutánzó, és jelent törést, zúzást."

Első mester. Eb. "Annyi mint ev, azaz evő, nagy ehető. Evés azon cselekvés, midőn az ételt a szájban kellőleg forgatván, lenyeljük." — Második mester. Kutya. "Gyöke kut, melynek alapúl ezen állatnak ku ku! hangja szolgál."

Első mester. Barom. "Gyöke bar mozgást, járást jelent." Második mester. Barabora. "A palóczok így nevezik a hegedűnemű hangszerek legnagyobbikát; gyöke bar tompa, mély, kemény hangutánzó."

Első mester. Csikar. "Gyöke csik jelent forgó, csavarodó mozgást." — Második mester. Csikorog. "Gyöke csik hangutánzó."

Első mester. Forgács. "Annyi mint farag-ács = faragás. Gyöke for (for-g, for-og) jelent valamely középpont körüli mozgást." — Második mester. Farag. "Gyöke far hangutánzó."

Első mester. Finta. "Félre görbült valami. Gyöke fin jelent könnyed mozdulást, félrehajlást." – Második mester. Fing. "Gyöke fin hangutánzó."

Első mester. Kalóz. "Gyöke kal ide-oda csavargást, járást, kelést jelent." — Második mester. Kalapács. "Törzsöke a kemény ütést jelentő s hangutánzó kal."

Első mester. Suhancz. "Gyöke suh. E szó nevét élénken sürgő-forgó, virgonczan járó-kelő tulajdonságától vette." — Második mester. Suháng. "Gyöke suh természeti hangot utánoz."

A fölsőbb nyelvtudomány tehát, a mint látod derék olvasóm, ha épen hasonlítani akarjuk, legjobban hasonlít a fazekas mesterséghez. A fazekas például, midőn rácsapja korongjára a sárgyuradékot, ha azt mondod neki: csinálj barátom ebből nekem tányért, hát csinál tányért; s ha azt mondod: csinálj köcsögöt, csinál köcsögöt. A fölsőbb nyelvtudomány szintén így cselekszik. Adj neki egy szót, s mondd: jelentsen mozgást, s jelent mozgást; s ha mondod: legyen hangutánzó, lesz hangutánzó. Kutya például a komondor, s kutya a kuvasz is, még pedig egy kutya, a mint az "írás" is bizonyítja: "komondor: nagyobb fajta, bundás szőrű eb, milyenek különösen a pusztai tanyákon s a pásztorok körül mint segéd nyájörök láthatók," s ismét: "kuvasz: baromörző, nagyobb fajtájú, gubás kutya, milyeket a juhászok tartanak"; s ezen világos "egykutyaság" ellenére is a komondor mégis mozgás, a kuvasz pedig hangutánzás. Nem hiszed? Íme: "komondor: erről mondják, hogy kommog, kammog, midőn megy, azaz

lehajtott fejjel, amúgy tunya módon lép; gyöke a görbe kanyarodást jelentő kom v. kam"; aztán: "kuvasz: hangutánzó, gyökének alapúl ezen állatnak ku hangja szolgál."

Látom, egy kérdés lebeg ajkadon: De ha minden szónak a származása mozgáson vagy hangzáson alapszik, hogy kerülhetnek e dualisztikus kalap alá az olyan tárgyak, a melyek se nem mozognak, se nem hangzanak, pl. a hegy?

Fogas kérdés, a melynek mester kell a megoldására; s épen e megoldás teszi utólérhetetlenné a fölsőbb nyelvészetet.

A mozgás, a mint tudjuk, haladhat a) a központból kiindulva fölfelé, lefelé, vízszintes irányban, b) a központ felé, c) a központ körül. E szerint a következő viszonyok támadnak, a melyek mind mozgáson alapszanak: magasság, mélység, egyenesség, görbeség. Ehhez járul még a központból kiinduló s több pont felé törekvő, s ismét a több pontból kiinduló s a központ felé ható mozgás, vagyis a kiterjedés és az összezsugorodás, s ez utóbbinak eredményeként a keménység, durvaság, amazénak a lágyság, gyöngédség. S végül, hogy egy fontos momentumot ki ne felejtsünk, tekintetbe kell vennünk, hogy szótárunk czikkei nagy részükben abban a korban születtek, mikor az asztalmozgatás járta. Ebből a szerkesztők megtanulták azt az igazságot s alkalmazták is tudományukban, hogy a mi nem akar mozogni, azt mozgatni kell, s mozogni fog; továbbá hogy a mi nem hangzik, azt ütni kell, és hangzani fog.

Mind ehhez járul még a sajátságok végtelen sora, a melyekről valamely tárgy elnevezhető. A különböző szótári czikkek egybevetéséből kimutatható, hogy pl. a kutya elnevezésének alapjáúl a következő sajátságok szolgálhatnak: hogy született, megdöglik; hogy eszik, iszik, alszik, szalad, pihen, ásít, gondolkodik; hogy kövér, göthös, bozontos, sima; hogy a holdat megugatja, a forró vizet nem szereti, a kaput általugorja, hogy hájat nem szoktak rábízni, hogy gyakran házasodik, hogy pápaszemet nem visel, sat. sat.

Ennyi bűvös szer birtokában, nincs mit csodálkoznunk, ha a nagyszótári tudomány kimutatja, hogy pl. a

hegy, palaczk, béke mozgáson, báj, fél (timet), festék pedig hangutánzáson alapszanak; szóval ha csinál, a mi eddig még senkinek sem sikerült, fából vaskarikát. S ez, a mint mindegyikünk tudja, keserves nehéz munka; s azért az ilyesmit maga a két mester szokta elvégezni; a könnyebb dolgot a legénynépnek hagyták – mert a fölsőbb nyelvtudomány műhelyében legények is dolgoztak. Ilyen apró-cseprő, könnyű legénymunkák a következők: "Akácz = ak-ácz, tövis nemű szálka, mely a vele összeütközésbe jövő testekbe a k a d. - Babér = baj-bér, mivel máskép bajfá-nak is nevezik. – Babona = bab-ona, minthogy a babonaság egyik nemét a babvetés, azaz babszemekkel való jövendölés teszi. – Babug (brustwarze) = bab-ug, minthogy a csecsbimbó némileg hasonló a babhoz. Bajusz = (b)ajusz = ajsz, mintegy ajon, ajkon levő ször. – Bibasz = hibáz. – Bicsak = becsuk, mert mindig figvelmet érdemlő marad az, hogy a magyar bicsak nem akárminő, hanem csak becsukó kést jelent. – Bélyeg = bél-eg, mennyiben a bélyeg oly jegyet jelent, mely a testbe bele van sütve. - Bubus = bub-us, buba forma, bábalakú rémkép, melylyel a gyermekeket ijesztgetik. – Búza = bujáza = bujázó, vagyis buján tenyésző. - Csákó = $cs\acute{a}-k-\acute{o}=cs\acute{a}-ra$ álló. – Csecs = csem-cs, mikor szíják, csemcseg, csemcs hangot ad. — Csevicze = savicza, azaz savanyú víz. – $Ember = \acute{e}n$ -bar(om). – $Eb\acute{e}d =$ ev-éd. – Eczet = esz-et, azaz evő, et ető, maró szer. – Suhancz = suhan-cz, nevét részint suhanva fölserdült állapotától, részint suhanva járó-kelő tulajdonságától kapta. – Szilaj = szala-j, minthogy a szilajnak mint vadnak egyik lényeges tulajdonsága a szaladás, elszaladás." sat. sat.

Szarvas Gábor.

ÉSZREVÉTELEK

a Nyelvör VII. köt. hatodik füzetére.

Fialovszky herkulesi dolgot művel, s erre nagy szűkség van, mert az az ól igen tisztátalan. De olykor ő is téved, vagy nem tud némely positiv nyelvtényt. Polyvával tiszta szemet is kiszór, mert gyanúba veszi, hogy az is polyva. Régebbi közleményeiből is jut eszembe egy pár szó, melyek meggyilkolását nem vihetem el a lelkemen. Élő tanú vagyok: kiáltok.

Az a c s a (máskép szitakötő) régi jó ismerősöm. Gyermekkoromban, nyár elején, seregestül szokott röpdősni, s mi fiúk suhanggal vártuk s vertűk öket le. Majd, ha gyérebben jött, sovárogva híttuk e dalocskával:

> Acsa-micsa gyere haza, Dióbelet rágok: Majd neked is adok!

s ha jött, leszállott a sövényre, lábújjhegyen oda lopóztunk, s megfogtuk szitanemű szárnyánál fogva. Játszottunk vele egy darabig, akkor, gyermeki kegyetlenséggel elküldöttük kaszálni, (azaz kórócskát vagy szalmaszálat dugva karcsú potrohába, repülni szabadon eresztettük). Volt király-acsa, szép sárgabarna tarkájú; volt paraszt acsa egyszerű kékes zománczszinű, meg dobos acsa, nagy potrohú, cserebogár szinű sötét-sárga acsa. Tehát ezeket ne mondja többé acsának, hanem rezgönek? (A micsa csak kedveskedő iker hozzátétel, magában semmit sem jelent.)

A petymeg a népnyelvben nem lehet járatos, mert az állat sem az; de nem új csinálmány, mert már Raff György természet historiájának magyar fordításában (gondolom e század elején) előfordúl.

A kurta kigyó és rézkigyó synonym gyanánt vannak véve, de nem azok. Amaz vipera, ez a töredékeny, sárgás kigyócska, melynek gondolom zúzó kigyó neve is van, s vidékemen, hol gyakori, színéről hivják rézkigyónak. A cziczkányról is erősen sejtem, hogy ép oly népies név, mint a gözű, de vidékemen ez a járatos, amazt nem ismerem, s nem levén szakember, azt sem tudom: egy-e a gözűvel?

Hanem a fakúsz! Üsd agyon. Bugátszó, mint a virmász! Pedig dehogy az! Ime ismét egy példa, hogy a nép is alkot szót, mely, mint Shakespeare János királyában a bastard, bűszkén s a törvényt fitymálva mondja magáról:

Én "én" vagyok, akárhogy lettem: én.

Fakúsz előfordúl szintén Raff régi fordításában; de én. erdőháti bihari gyermek, nem onnan tanúltam először, hanem az erdőcsősz fia mutatta a fakúsz madarat, a mint a fa kérgén, orrát belé-belé vágva, fölebb-lejebb mászkált rovarbábot keresve, mint rokona, a kopogó harkály, melytől külön madárnak ismerték azon a tájon, s a két név, fakúsz, harkály, egy helyen élt egymás mellett.

457

ÉSZREVÉTELEK.

A jelen fűzetben lábbó (fluitans) szót elveti, mert az illó-val (mely pedig szintén védhető az ill-at deverbális főnévvel) egy kamarán kerültnek tartja. No már könybe lábbó szem ma is él, s erősen bizonyít egy lábbik ige mellett. A lábbó helyett F. úr lubiczkolót ajánl; ismétlem nem vagyok szakember, de a viz szinén nyugvó, legfőlebbb ingó növevényről, fú-lencséről (békanyál) lehet-e azt mondani, hogy azok lubiczkolnak?

A törzs ma kétségkivűl nem hangzik így a nép ajkán, s ennyiben csonkitás; de alhangú változata, a tors vagy torzs. ma is él; valamint a learatott "élet" földben maradt szára tarló. talló néven, ép oly ismeretes a kaszált füé, vagy levágott nádé a torzs néven.

A konya szót (nutans) lekonyúló-nak javítja F. úr, gondolom szintén azért, mert új csinálmánynak véli. Kérdezzük meg az országot, hol értik, mi a konya kalap, s azt hiszem, a nagyobb rész tudni fogja.

Meggyökönt, erősen gyanítom, hogy élő (talán erdélyi) szó, de a népéletből nem ismerem. Annál inkább a degesz-t. mely felfútt, jóllakott, nagyhatú értelemmel biró melléknév, s a dudorodóval nincs szabatosan pótolva. A félszer (virágzat) sem tetszik. Igaz, hogy a nép e botanikai értelemben nem használja, de igen ám oly tárgyak jelölésére, melyeknek mintegy csak fele van meg. Így a szin azért félszer, mert e gazdasági épület rendesen más falhoz fél fedélre van odatámasztva; s emlékszem egy tüzfala s házra, melynek csak egyik oldalán lévén ily félszer forma teteje, s több ilyen a községben nem létezvén, a nép félháznak nevezte. Ha tehát Diószegiék a fészkes virágzat kinyuló szirmait félszernek nevezték el: bizony a népnyelv és észjárás nagy ismeretével tették.

Elveti még F. úr a nyakó nevet, ajánlva helyette: görbe nyakú fü. Úgy látszik nem is sejti. hogy a nyakó ma is él, s épen azt teszi, görbe nyakú, vagy átalában hibás nyakú; péld. nyakó ember, nyakó bicska stb. Eredete a szónak még azon korban vész el, mikor a tulajdonságot kifejező melléknév egyszerű ó, ő, ú, ű képzövel származott fönévtől vagy igétől, mint a gyönyörű, szomoru (régebben szomoró), olykor k-val tovább képezve: szemő-k. A komócsin szinte élő szó, épen úgy a mozsárvirág, a szurdancs (hát azt hinné-e F. úr, hogy bizonyos kúttisztító, fúró eszközt furdáncs-nak hí a köznép?), a fenyer (Szalonta Biharban.) Vagy a népies elnevezések csak egy tájbeszédből juthatnak a tudományba, s csak az olyanok, melyeknek valami közértelmű jelentése van, bár ez a

növény tulajdonai iránt inkább zavarba hoz, mint útba igazít? Úzy sejtem, hogy az efféle népies nevek: béka buzogány, kisasszony papucsa. pacsirta virág, istenek fája ailanthus: istenfa a népnél egy szagos, évelő növény neve), Szüz Mária könnye, ördög szekér, király dinnye stb. ajánltatnak, nem tekintve, hogy ezek, épen mert köznevek, más tájbeszédhez szokott emberek előtt ép oly érthetetlenek, mint talán F. úr előtt az acsa, nyakó, fenyer és a többi, s a mellett félrevezetők. Igy Petőfinek alig van nem homoktalajon nőtt olvasói közt egy is, eddigi fordítói között pedig egy sincs, ki a nála előforduló "királydinnyés homok" alatt ne felséges, királyi jó dinnyét termő homokot értett volna, maza e sorok irója is úgy értette elébb, míg a költő neki meg nem magyarázta, hogy az egy igen alkalmatlan tüskés plánta a homokbuczkákon.

Részemről a csak babonán, vagy bal felfogáson alapult népies neveket nem ültetném át a tudományba, ha szakember volnék. Abba sem egyezném belé, hogy midőn nomenclaturát csinálnak, egyszerűen a körüliró, magyarázatos köz nevekkel éljünk, s tulajdonnév helyett lompos phrásist adjunk, mint F. úr gyakran teszi. Maga a nép. ha tulajdonnevet alkot, (mi nála leginkább gúnynév adáskor történik), érzi, hogy nem elég a közérthető mindennapi kifejezés. Nem nevezi a zsidót, kinek hosszú nadrága, a tartóján, nyakából függ le, nyakig érő lábú. hanem, Diószeghi-féle merészséggel, nyakigláb zsidónak. Erintettem fentebb a fakúsz-t, mely szinte népies attentatum a Nyelvör ellen; említem még a rosz asztalost, kit, mivel csak rontotta a deszkát, a nép egyszerűen Deszkakárnak csúfolt. F. úr kárhoztatásának éle, a növénytani műszókat és neveket illetőleg, leginkább a század elején újított botanicusok ellen fordúl: de, az ily népi csinálmányt tekintve, az ember szintén kedvet érzene, védni a támadás ellen a szironták, libatopp, bigebecző-féle újításokat, söt még a kinincs-et is, (lásd Többsincs királyfit a népmesében) ha az a körülmény nem forogna fenn, hogy Diószeghi és Fazekas, mint linnéisták, elnevezéseiket egyedül a virágra, termésre alapították, s ez a mai természetes rendben csekély formaságú dolog. Igy, a pót-ra nézve megengedem, hogy nem régibb a pótkávénál. de a tákot már nagyanyám ismerte: "csupa fólt meg ták az a ruha" – a szirony – szirom alkalmazásáért pedig a két értelmű viráglevél helyett (rózsalevél a szirom is, a zöld levél is) valamint sok más, bár merésznek látszó újításért (nem mindért természetesen) köszönettel tartozunk a jó Diószeghiéknek. Meg kell azonban gondolnunk, hogy ha ök a késöbbi porodát, mostani porzót (ez ellen egy szépirodalmi lap ismert tárczairójának is lehet kifogása) porhonnak nevezték. oly időben tették ezt, mikor a hon nem volt synonym a hazával, hanem a legszükebb heim értelmében vehették, mint a zsoltárban:

A madárnak is van fészke, És honjában költ a fecske.

Azt a vádat sem lehet Diószeghiék ellen emelni, hegy nem ismerték a régibb fűvész irodalmat, vagy nem gyűjtötték össze a népszerű kifejezéseket. Előszavuk elmondja, munkájok bizonyítja, hogy tették. De nem alkalmaztak minden népi szót, vagy hagyományos elnevezést, 1. mert nevet akartak adni, tulajdon, nem köznevet; 2. mert rendszerűk oda utalta őket, hogy elnevezéseiket lehetőleg a virágra, termésre alapítsák; különben óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével, s oly romlatlan nyelvérzékkel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi.

Még a gyűjtelékes czikkekre is volna itt-ott pótló, igazító észrevételem, de már beléfáradtam. Majd talán máskor folytatom.

Szalontai J.

A MAGYAR NYELV

a "Budapesti Szemle" f. é. szept.—okt. füzetének Értesítőjében.

A "Bud. Sz." czímbeli fűzetében két olyan czikkecske éktelenkedik, a melyek kézirat-korukban aligha ki nem kerülték a szerkesztönek ismert éles szemeit. Mind a kettő egy és ugyanazon kézből származik, mind a kettő egy-egy történelmi munka ismertetésében fáradozik, s egyik a 198., a másik pedig a 204. lapon kezdődik.

Nem örömest idézem a "B. Sz."-t a Nyelvőr elé, nem pedig egy részről azért, mert egy olyan első rangú folyóiratot minden kifogáson felül állónak szeretnék látni, más részről meg azért, mert a szóba hozott füzet épen a Nyelvőrt is leczkézteti. s így fölszólalásom még viszonzásnak találhat föltűnni. De mindegy! Sem egyik, sem másik tekintet nem parancsolhatja rám azt a gyöngeséget, hogy méltó megbotránkozásomat magamba fojtsam.

Az itt nem tartozik rám, hogy az ismertető egyátalában nem nyujt az ismertetett munkákról határozott és világos áttekintést; arról is hallgathatok, hogy esze járása szánalmat keltöleg logikátlan; de, hogy a magyar nyelvet s a magyar történetirói stilust oly botrányosan elcsúfítja, ahhoz már igenis van szavam, s azt hiszem, sokak véleményének adok kifejezést, ha azt követelem, hogy ne írjon nekünk magyarúl, a ki a nyelvünket jól nem tudja, s ne válaszsza senki épen a "B. Sz."-t nyelvtanulásának gyakorló iskolájaúl! Ha Demosthenes hónapokig elzárkozott egy r miatt, a "B. Sz." kritikusa is tanuló szobájába zárkózhatik, míg irói működésének eszközét, a nyelvet, emberül megtanulja. Akkor aztán szabad a pálya; de addig hallgasson!

A mi már e czikkecskék nyelvét illeti, meg kell vallanom, hogy rosz szókban nem bövelkedik: de annál nagyobb aztán a roszúl használt jó szók serege, annál gyakoribb a kellő szók esetlen mellőzése s annál roszabb a mondatok szerkezete és a stilus egyikben úgy, mint másikban.

Hadd igazolják mindezt rendben a példák.

- 1. Roszúl használt szók:
- 199. l. "A német tudós csak a multat tekinti komolyan, behatóan". Hát a jelent csak tréfára veszi s felszinesen bánik el vele?
- u. o. "...megirni a XIX-dik század kath. renaissancejának fejlődését". Magyarúl semminek a fejlődését nem lehet megírni; hanem igen is meg lehet írni a fejlődésnek a menetét, történetét stb.; magát a fejlődést mi leírni szoktuk.
- u. o. "Mindkettő.... igazgatta az eccl. militans táborát." Magyarúl a tábort vezetik.
- u. o. "Eredményei (már t. i. Ranke eredményei) közül különösen kettőt tartunk figyelemre méltónak." Magyarúl nem az embernek, hanem az ember cselekvésének vannak eredményei. Aztán annak a hires Rankenak a munkájában kettőnél talán több figyelemre méltó dolog is van; hanem a kritikus talán csak két dolgot tart benne különösebben kiemelendőnek, jellemzőnek stb.
- 201. l. "e század első negyedének végén, hol ...." A magyar az időt időnek nézi, nem pedig helynek; tehát az időhatározói, vagy időre vonatkozó mellékmondatot nem hol-lal. hanem midőn-nel kezdi. A legdurvább germanizmust követi el. a ki azt mondja, hogy: "volt idő, a hol ...; oly idő, a hol ..." stb.

- u. o. "Ily viszonyok közt mindezek ellenében Róma városának új fénye.... nem nyujtott elegendő kárpótlást." A magyar nem valami ellenében, hanem valami ért nyujt kárpótlást.
- 202. l. "Reméljük. bogy a szerző terjedelemre és mélységre egyaránt páratlan búvárlatainak mezején böngészve, még több ilyennel is meg fogja ajándékozni a történeti irodalmat." A mező émelygős jelző-csoportját figyelmen kivül hagyva, csak arra figyelmeztetem a kritikust, hogy magyarúl az ember akkor böngész, ha pl. kritikát irandó, úgy helylyel-közzel belepillant a birálandó könyvbe s aztán arról varr hímet, a mi esetleg szemébe ötlött. Az "ilyennel" itt és így annyira bizonytalan vonatkozású, hogy alig jelent többet a semminél.
- 204. "Dr. Müller nem dolgozott compilatiót, hanem jobbára magokhoz a forrásokhoz ment vissza és azokból igyekezett oly munkát meríteni, mely a tudomány mai álláspontján álljon." Magyarúl a compilatiót csinálják és nem dolgozzák. "Források" helyett itt "forrásmunkák"-ról kellene beszélni, "A forrásokhoz ment vissza" durva germanismus. A magyar tudós a forrásokhoz fordúl, vagy folyamodik, vagy pedig fölkeresi avagy használja öket. Meg mit ér, ha dr. M. csak igyekezett, még pedig munkát meríteni? Aztán a mi eszünk szerint nem a tudománynak, hanem a tudósnak van álláspontja.
- u. o. "Az átdolgozó... összehordotta a magy. tört. irodalmat". Talán bizony úgy Magyar Miskásan hordotta össze?
- u. o. "Közhelylyé vált már, hogy a történeti tudás csak forrásokból meríthető." Talán "közvéleménynyé" és talán "a történelem tudása"?
- 205. l. "Ennélfogva, ha valóban használni akarjuk öket (már t. i. a forrásokat), kritikájokat soha, egy perczig sem mulaszthatjuk el." Ugyan micsoda iró, vagy tudós volna az, a ki a forrásokat nem valóban akarná használni? Hát az mi isten csodája, hogy "kritikájokat nem mulaszthatjuk el"? Talán "kritika alá vetésüket, vételüket" akarná mondani?
  - 2. A kellö szók esetlen mellözése.
- 199. l. "Consalvi... fötényezője volt... I. Napoleonnal, majd bukása után a szöv. hatalmakkal folytatott alkudozásoknak." Jó magyar így meg nem értheti, hogy Consalvi vajjon a maga, vagy pedig a Napoleon bukása után volt-e tényező. Ellenben így igen: "majd ennek bukása után" stb.
- u. o. Mindkettő (t. i. Consalvi és Antonelli) ki tudja aknázni a viszonyokat és a legfontosabb concordatumok emléke nevökhöz füződik." Így kellett volna: az ő nevökhöz..."

201. l. Kellő előzmény nélkül így beszél: "Nagyobb mérvet (!) öltött a carbonarik szövetsége..." A magyar azt kérdezné, hogy ugyan minél öltött nagyobb mértéket?

3. Rosz mondatok.

Ez a rovatom csak akkor lenne teljes, ha a két czikket egészen kiírnám; de ezt az áldozatot sem a Nyelvör, sem az olvasó nem kivánhatja tölem. Legyen elég, ha csak a nagyját böngészem ki a sok sánta, béna mondatszerkezetnek.

199. l. "a pápaságot ís csak történelmi érdekű intézménynek tartja, mely elvesztette a kapcsolatot a jelenkor mozgalmaival." Ez tetötöl talpig német észjárású és szórendű mellékmondat. Magyarúl a "kapcsolat" el- vagy megszakad. A "jelenkor mozgalmaival" jelző azon a helyen, a hol áll, eszköz- vagy társhatározóvá alakúl, se miatt nem tudhatja az ember, hogy a pápaság vajjon a jelenkor mozgalmai segélyével. avagy mozgalmaival együtt veszítette-e el a kapcsolatot. Magyarúl így kell vala mondania: "melynek a jelenkor mozgalmaival való kapcsolata egészen megszakadt"; vagy, ha nagyon szereti az "elvesz" igét, hát akár így: "mely a jelenkor mozgalmaival való kapcsolatot (már, vagy egészen) elvesztette."

189–200. l. "Eredményei közül különösen kettőt tartunk figyelemre méltónak: a pápaság viszonyát Napoleonhoz, és az egyházi állam szervezetét a restauratió alatt". Ennek az appositionak is német még a lelke is. A magyar így mondaná: "a pápaságnak Napoleonhoz való viszonyát és az egyházi államnak a restauratio alatti szervezetét". Bár még így is csak a szórend volna magyaros talpra állítva. A végre, hogy az egész mondatot megérthessük, még tartalmilag is magyafra kellene fordítanunk ilyen formán: "A Ranke által kiderített (vagy tisztázott) történelmi tények között különösen kettött tartunk kiemelendőknek, ú. m. stb."

u. o. "Az 1801. évi concordatum elismerte a forradalmi államot, helybenhagyta az egyházi javak eladatását, mihez voltaképen joga sem volt, az első consulra ruházta a pűspökök kinevezését..." A "forradalmi állam" kifejezés non sens voltát nem is feszegetve, csupán azt kérdem a kritikustól, hogy a "mihez voltaképen joga sem volt" mellékmondat vajjon hová tartozik itt? Mert érthetem úgy, a mint mondja, hogy a pápának nem volt joga az eladatáshoz. De azt is hihetem, hogy a helybenhagyáshoz nem volt joga; sőt gyanakodhatom még az iránt is, hogy talán a pűspökök kinevezésének átruházásához nem volt joga. Az első föltevést a történelem, az utolsót pedig a canon tiltván, a középsőt kell fenntartanom; de

akkor aztán így kell a mondatot szerkesztenem: "....helybenhagyta, a mihez voltaképen joga sem volt, az egyházi javak eladását."

- u. o. "A pűspökök megerősítése a pápa részéről volt ez alkudozások sarkpontja." Ez így azt jelenti, hogy a pápa. nem pedig más valaki részíről volt ez alkudozások sarkpontja a pűspökök megerősítése; pedig azt akarná jelenteni, hogy: "a pűspököknek a pápa által való megerősítése volt ezen alkudozásoknak a sarkpontja." Így is nehézkes, de legalább félre nem érthető.
- 201. l. "Napoleon viszonyában az egyházhoz N. Konstantin és N. Károly utódának vallotta magát". E h. "Napoleon az egyházhoz való viszonyát illetőleg..."
- u. o. "Azon fejezet, mely a pápai birtokok állapotáról szól a XVI. században..." Nem a XVI. században, hanem ma szól, még pedig a pápai birtokok XVI. századbeli állapotáról. Úgy gondolom ez nagyocska különbség.
- 201—202. l. "Az által, hogy Consalvi leginkább Metternichre támaszkodott, a lakosok nemzeti érzését is a hierarchia ellen ingerelte". Hogy ki ingerelte, azt csak úgy tudhatjuk meg, ha a mondatot hélyesen így alakítjuk: "Consalvi az által, hogy..." A fömondat többi része azonban még így is mysticus homályban marad.
- 204. l. "Oly szegény világtörténelmi irodalmunk, hogy..." e h. világtörténelmi irodalmunk oly szegény, hogy...
- u. o. "Látjuk tehát, az átdolgozót is az egész munka felől mondott kedvező itéletűnkből, jó rész illeti meg. Egyet azonban elmulasztott, és ezt annál inkább érezzűk magunkat hivatva szemére vetni, minthogy ö, műve előszavában. egy ide vágó czikkünkre hivatkozik." A ki a világnak bármely nyelvén csak így ír, az csupán arra érezheti magát hivatva, hogy tanuljon; mert különben a mondatnak még azt a szokásos meghatározását is kétségessé teszi, hogy "a mondat gondolatot fejez ki." A föntebbi mondat különben magyarúl így lett volna szerkesztendő: "Látható tehát, hogy az eredeti munka felől mondott kedvező itéletűnkből az átdolgozót is jó rész illeti. Egyet azonban elmulasztott, s ezt nekem annyival több jogom (v. okom) van szemére vetni, mert műve előszavában épen egy ide vonatkozó czikkemre hivatkozik." (Azt csak mellesleg említem meg, hogy a kritikus különben azt az "egyet" világosan és egyenesen sehol sem mondja meg.)
- 205. l. "Tehát bizonyos történeti tárgy forrásait és azok feldolgozóit följegyezni, a nélkül, hogy minden egyes esetben

megmondanók, valóban használható-e az illető könyv, valódi, eredeti és megbizható forrás-e vagy nem, tisztán csak repertorium kidolgozása". Igazi madár nyelv. mely magyarra fordítva talán azt akarná mondani, hogy: "Tehát az esetben. ha valamely történelmi tárgy forrásait a nélkül irjuk (v. gyüjtjük) össze, hogy megmondanók, vajjon az illető források valódiak, eredetiek, megbizhatók s így használhatók-e. vagy sem. pusztán csak repertoriumot készítünk (v. állítunk össze). A "földolgozókat" másképen kellene a szövegbe beilleszteni.

- u. o. "Ebből azt következtethetjük, hogy czélja az volt. azoknak, kik a történeti anyag alaposabb megismerésére törekszenek, p. o. a tanárjelölteknek a források megkeresésében és megitélésében kalauzúl szolgálni." Mióta a német agyú magyar (?) irók gombaként elszaporodtak, egyebek mellett a mellékmondatoknak infinitivus-szal való rövidítése is oly divatossá vált, hogy már a beszélt nyelv is használni kezdi ezt az otromba germanismust. Pedig (föltéve, hogy magyar íróságra ácsingózik) bizony még a német agyú ember is megtanulhatna annyit, hogy az infinitivus a magyar nyelvben soha és semmiféle mondatszerkezetben nem rövidíthet mellékmondatot egyszerűen azért. mert a magyar infinitivusban absolute nincsen állító erő. Igazán alig várom, hogy valamelyik irodalmi indigenánk fölfedezze még az ablativus absolutus magyar formáját is. De hogy méltó panaszkodásom közben el ne felejtsem, megmondom, hogy a föntebbi mondat magyarosan emigy lenne: "Ebből azt következtetjůk, hogy czélja az volt, hogy.... kalauzúl szolgáljon".
- 4. A stilusra vonatkozó észrevételeimet akár el is hallgathatnám, mert az olvasó már az eddigi idézetekből is látja, hogy az elemzett czikkek írója minden, csak nem magyar stilista. Minthogy azonban előadása nem csak magyar, hanem épen magyar történetírói stilusnak akar föltűnni, mulasztást követnék el, ha a dolognak ezt az oldalát minden szó nélkűl hagynám.

Kellő készültségű és öntudatos iró egyebek mellett azt is tudja (s ugyan tudhat-e kevesebbet?), hogy milyen tárgyra milyen alak illik. A tárgyalt czikkek irója azonban ilyes aprólékosságokkal nem törődik. Ő a stilust, úgy látszik, Herkules csizmájának tartja. Ám tartsa; de aztán ne is kivánja, hogy mi meg az ő iró voltáról valami sokat tartsunk.

Hogy messzire ne menjek, röviden csak a következöket mondom el.

A MAGYAR NYELV A "BUDAPESTI SZEMLE" ÉRTESÍTŐJÉBEN.

Minden ismertetésnek s birálatnak az a fő feladata, hogy valamely irodalmi műnek tartalma és alaki értékét méltányolja. Megvárjuk tehát az ismertetötől vagy birálótól, hogy az illető mű tartalmáról rövid, világos és határozott áttekintést adjon, a művet annak szelleme és czélja szerint fogja föl s aztán itéletét a birált műből merített idézetekkel támogassa. Stilusának mindenek fölött világosságra és érthetőségre kell törekednie; fölös szépségeket nem kell használnia, mert nem az a czélja, hogy magára, hanem hogy a birált műre irányozza az olvasó figyelmét.

Egészen más tárgyra van a történelemnek és más stilusa a történetírónak. A tárgyat itt mellőzve, csupán a stilusról említek meg annyit, hogy attól nagy világosságot, elevenséget, szemléltető plasticitást, de egyszersmind nemes egyszerűséget és magvas rövidséget várunk meg. Különben igazi író már abban az egyszerű tényben megtalálja a stilusra nézve az iránytűt, hogy a kritika itél, a történelem pedig elbeszél.

Nos, a mi kritikusunk mit mível? Elsőben is sem a Ranke. sem a Müller-Mangold munkájáról nem nyujt semmiféle áttekintést; söt Rankenál épen húzódozik, hogy "Nem lehet (?) czélunk itt (hát hol?) Ranke művének tűzetes taglalásába bocsátkozni." (100. l.) Hát akkor ugyan mi a czélia?.... Aztán itéletét, mely mind a két munkánál kedvező, a világért sem az illető művekből való jellemző idézetekkel, hanem az írók neveinek megbámulásával támogatja, már a mennyire t. i. támogatja. Továbbá. annyira nem tartja szem előtt az olvasót, hogy Müller-Mangoldnál pl. a három első kikezdésben majdnem lehetetlen kivennünk, hogy beszédjéből mi vonatkozik Müllerre és mi Mangoldra; Rankenál pedig, hol valószinüleg a birált mű állítólagos tartalma tölti be az egész czikket, absolute kivehetetlen, vagy legalább megkülönbözhetetlen, hogy Ranke forditását, vagy pedig az ismertető elmélkedését olvassuk-e. S épen ezen az alapon vádolom már azzal, hogy nem tudja a kritika és historia stilusa közötti különbséget. Mert ha Ranke szavait idézi, akkor irgalmatlanúl el kell vala itélnie azt a szerencsétlen munkát, a mely úgy beszél; ha pedig (a mi valóbbszinű) Ranke csak alkalmat nyújt neki, hogy egy s más ide vonatkozó tudományát elmondja, akkor nem a kellő helyen affektálja a magyar történetírói stilust.

Imhol egy kis mutatvány belöle. 200. l. "Négy évvel később, a continentalis zár kivitele (!) miatt franczia sereg okkupálta az egyházi államot. A pápa az egyház üldözőjét kiátkozta. Az egész kereszténység püspökének tekintette magát, nem a franczia császárság főpapjának. Napoleon az 1809. évi

hadjárat folyamában ezt az ösz elfogatásával viszonozta. Róma a császárság második városa lett.

E pillanatban mint fogoly újra hatalmas volt a pápa. Daczolni mert a világ urával, Felé fordúlt az egész keresztyénség bámuló szeme. Napoleon conciliummal fenyegette, mely a gall egyház elvei szerint a pápa fölött áll. Ennek a sokat zaklatott föpap nem birt ellenállani; a legnagyobb lelki küzdelmek közepett mindenben engedett".

Egy betűnyi változtatás, avagy kihagyás nélkül irtam ki ezt a néhány sort s nem is mint ritkaságot, hanem mint mutatványt; mert épen ilyet találhat, a kinek tetszik, egy lappal akár előbb, akár hátrább.

S most kérdem, történetírói stilus-e az ilyen logikailag és grammatikailag egyiránt összefüggéstelen dadogás? Szabad-e. hogy a magyar komoly irodalomban, tehát annak egyik legkiválóbb képviselőjében. a "B. Sz."-ben valaki így beszéljen? Hiszen az ilyesmi nyilvános megcsúfolása úgy a tudománynak, mint a magyar nyelvnek és irodalomnak egyiránt! Olvadjon inkább felére, harmadára a magyar irodalom és termesztése; de adjon jót és jól; mert nem a majmolás és kontárkodás, hanem a közművelődés fejlesztése a czél. A toll nem szerszám. hanem ec set tartozik lenni, s még úgy is csak biztos, ügyes kézben. Vegye föl, a ki elbirja; de tegye le, vagy föl se vegye, a kinek nincs hozzá való ereje! Király Pál.

Az őrségi tájszólás.

V.

Mondattani sajátságok.

Azon ragokat, határozókat, kötöszókat, indulatszókat, a melyek fontosabb mondattani használatot vagy sajátságot tüntetnek föl, legjobbnak láttam betűrendbe venni és példákkal megvilágítani.

addig van: "Ne pörüllön kê mindég velem, megadom kênnek a két forintyát, a bor árát meg megfizetem, addig van (azaz: végeztűnk, többet nem is akarok a dologról hallani). Emenek a vásárro, vészek ék kalapot meg ép pár csizmát, addig van (elhatároztam magamat).

alkalmasint (aligha nem): "Mit gondul kê, csü lész? — Akomasint." Ezt is mondják: Akomas nagy: jókora. jó nagy.

aligossan: "Méggyógyut kê imá? — Még csak ollan aligossan vagyok."

arra, arrának: "Měre měnnyůnk? – árá (röviden ejtve) měnnyůnk az erdů feli. Ně měnnyěn kê aránok, haněm erenek."

áti, általról: "Há ménsz? – Árá áti (a folyón tul való házakhoz). Nagy árviz van, alik tuttam átigyűnyi (általjönni) a Szalán. Hunnaj gyötti? – Onnajd áturu."

a z ér t hogy: "A jét hogy écczé megitattak, nem vagyok án részegés. A jét hogy éccze rászettetek, nem leszek án többet a bolondotok."

án (ám): "Emennik án csak penzem vóna; de nincs án penz mast az ember körű! Az án!"

bé, bellű v. bellűrű (be, belől v. belűlről). "Naf fölhű van ere bé (délen). Hunna fuj a szé? Inne bellű v. inne bellűrű."

csak: "Csak iszen a láboimak ne fájnánok, mas má csak tunnik egy ék kicsinyt dógoznyi. Hát csak még mast és az ágybo van kê? — Csak bizan. Eménék a kocsmábo, iszom éf fé messzű bort. — Csak csak! (mondja rá a másik azzal a mellékértelemmel, hogy csak többet ne igyék)."

ėgyábkor (egyébkor). "Egyábkó csak vót ék kis sziba (szilva) a házom körü, de az idén alik termétt ész szakasztu vékájjé."

elő, előbb, előbbet, elülről. "Védd elű a pénzédet. Tű ménnyeték elű, majd én csak háttu ballagok. Elűbb ott lészék én min' té. Elűbbet még és csak jobb világ vót mim mast. Elűrű szébbebet mutat mint hátturu.

elsőben: "Elsűbe levest égyi, aután hust."

ennye! (csodálkozást jelentő indulatszó). "Ennye de nad disztu e! Héten (igy) mentűnk neki, alig birtunk vele. — Ennye fenye!"

iránt: "Csak a hosszi rétek éránt (felé) ménnyeték, osztán hamar oda érték."

és, éség: (is, ismét). "Éség v. még éség csak itt vattok. Vüdd inne 'szt a székét és. Nêm mondott sémit és (semmit is, semmit se).

ésszütt (eggyütt). "Mennyünk ésszütt. Esszü ment a tejjem."

fé, fénn, fének, föllű v. föllűrű (föl, fenn, felfelé, felűlről): "Há ménsz? — Ara fé (a falunak felső részébe). Fénn van a ház tetejin. Ném taláto ê, naon fének lött. Nagy esű vót, a kepikbe mim mégásztok ajok a kévik, mélikek föllű vótak."

hán (hát). "Hát apátok és hazagyűtt? - Hán (igen)."

hol-hol. "Jó ember az én komám, csak ad ép pár hatost köcsön, ha kérék tölö, peig hun adom meg neki, hun sé."

hogy: "Aszonta, hogy hijjak neki kaszálukat, hogy a düllejit mégkaszáhossa, mét attu fé', hogy esű lész."

hojje! (csudálkozó szó): "Hojje! 'szé' (hiszén) sok marhátok van! Madarat foktam. Hallám (hadd látom), hojje!"

i dább, o dább; idának, odának. "Van-e sok gubacs? — l dább-o dább (itt-ott) csak talákszik egy esz szem. Gyere idé! — Gyere té ide. Innejd o dánok éppeg ollan messzi van, mind onnajd i dánok."

ketten képen: "Két tíkász (tyukász) ment ere, bémentek a kocsmábo, ő kegyelmek jó feiddogátok kettenképen (mind a ketten)."

keresztül-kasul: "Eszabadut a lua, osztá keresztűkasu futkozott a mezzün."

ki, künn, kivül, kivülröl: "Há mennek ejek a szekerek? — Ara kü (észak felé). Küm van (künn van) a macska? — Künn. Küm van a mezzün. Hunna fúj a szé'? — Inne köl v. inne külü (északról)."

lé, léllebb (lejjebb). "Hun vótá? — Ara lé (a falunak alsó részében). Én léllebb tudok buknyi (a vizben) min' té."

majd ha: ezzel képezik a II. jövőt. "Majt ha megnézém, akko mégmondom. hom mit adok érté. Majt ha másécczér is égyösz, hoz ék kis szöllüt. Majt ha még écczér égyöjök, hozok ék kis szöllüt."

már, im már, márig. "Na má haggyon kê békit! Na imá! marathasson! Hónap imán két hete lesz, hogy id vagyunk. Márig itt vagy? — 'sz' aszt (hiszen azt) gondutam, hom még oda se érti."

meg, meg-meg. "Ém meg a Gyuri bácsi a malomba vótunk. Meg csak (megint) itt vagy. Meg-meg csak kötekették?"

merre, merrenek. "Mêre v. mêrenek mêntêk? — Ere v. erenek. Mêre van Dávidházo?"

merevén (merön): "Merevin leves vót, borsujja alig vót (a borsólevesnek)."

messzi, messzellebb (messze, messzebb). "Körmend messzi van idé, messzellebb vam mind Csákány."

mét (miért, mert): "Mét ütötti még? Menny inne, mét megütlek."

mi (beszédsegítő vagy elhallgatott dolgokat pótló szócska). "Hónap nem jársz ara le? Kutra mi nem gyösz? Másko csak athattam é ék kis jószágot: buzát, rozsot, zabot mi, de az idin magnak valu is alig van."

mihelyt-mindjárt. "Mihást (mihelyest) (megfőn az éte', minygyá eszünk."

-nak, -nek: "Ugy-e jó gyerek a Pista? — Jónak jó, csak az ördögök rosszak, hogy ê nem vüszik. Szépnek szép, csak a bőr csunya rajta. Darabosnak jó az ut, darabosnak meg naon göcsörtös."

oly helyen (némely helyen). "Měllen az ut? Ol helên jó, ol hele n göcsörtös."

rövidessen: nemsokára.

s: gyakran használják az és helyett, az és-t nem használják, inkább a még-et. "Az óda (oldal, lajtorja) ebillent a lábo alu, s lcésett."

s z a n a s z é t. "Szeggyíték rémbe (rendbe) a házot, né hevergyén mindén s z a n a s z é t."

szintig. "Mégmontam neki, hor rajtaveszt; szintig ugy is létt. Ez a keszkenyű szintig ollan mind a másik.

-tól, -től. "Hun van a kis vánkos? — Ott van lábtu (az ágynak azon a felén, a hol a lábok szokott lenni)."

tu felü: tulfelöl (túl). "Én inne vótam (a folyón), am még tu felü."

ugyancsak: "Ugyancsak megimátto án (jól megszitta)." ugy-mintha: "Ez a gyerek uh hasonlít az aptyáho, min' ha csak uk köptö vóna."

ve szi vóna: "Olla' hegyéssen jár, uk kerkédik, mintha tuggy' Isten ki vóna, ve szi vóna ha báru vóna (az az: még egy báróhoz sem illenék olyan kérkedés).

Sajátságos képzések.

-ánt, momentán képzőjű igék: fujánt: egyet fuj, hujjánt: felkiált egyszer pl. lakodalmon, kurjánt v. kurjant: kiált. "Csak eggyet fujántottam s mingyá elalutt a gyertya. Éggyet nagyot hujjántott."

-ént, -int-vel képezettek: köhent, huzint. "Éggyet köhentéttem, osztá' feöbrett (felébredt). Huzincs' kű asztafiát (huzd ki hamar).

Gyakorító l képző van ebben: nyitál (gyakran nyit). "Ne járj mindétig kű bé, ne nyitád az ajtut mindétig."

-gat, -get különösebb használata. "Ösmeréd a Sós Ferkut? Hojje! ösmerém án, a mezzün sokszé látogattam (gyakran láttam). Ném tom há létt a Horvátok kutyájo, mas sasé látogatom. Éfogyott a bora, mim mégijogatta (gyakran ivott)." Tééget: gyakran tesz, mééget: gyakran megy, vééget: gyakran vesz, ééget: gyakran eszik, hiogat, lééget stb. "Hum van a késém? — Keresd az asztafiábo, oda téégetéd. A kocsmábo

MARGALITS EDE.

Járogat v. mééget, ott iogat, ééget. Lééget (e h. vanogat gyakran van) neki pénze."

Különösebb névszóképzők vannak ezekben: dan aj: dalolás, köhej: köhögés, pörej: pörülés; furdáncs (kis vasszerszám. a melylyel lyukat szúrnak a börbe v. ruhába), sziács: szijadék a fából, az asztalosoknál és bognároknál.

Összetételek: gyértyagyujtatkor, fütetkorba (mikor az asszonyok be szoktak füteni), napkötükorba. "Vetetüdű van. Fejtetre esétt. Té sémmiházi kölök, té tökmagzacsku, té takompöcz. Bénézétt az ajtupélhelikon. Ha ném hiszéd, ménny a hiszém fáro."

Könnye Nandor.

Latin-magyar közmondások.

A baculo ad angulum. Szarva közt keresi a tölgyét.

A bellariis commendatur epulum. Nyugtával dicsérjűk a

A bove majore discit arare minor. Tanúlj tinó, ökör lesz belöled. Ökörtöl tanúl a tinó szántani. Kicsi csikó nagy derestül, hámot vonni tanúl restül. A mint János fúja, Jancsika ugy ropja.

A calvo ad calvum. Szöröstöl böröstöl. Tövestöl gyökerestöl. — Dionysius írja, hogy Caligula az elébe lenyirva és mezitláb vezetett foglyokat e mondattal szokta volt halálra itélni.

A cane non magno saepe tenetur aper. Ovid. Rem. Am. 422. Kicsi a bors, de erös.

A cane muto et aqua silente tibi cave. Lassú víz partot mos. Alattomos macska nagyot ugrik.

A capite foetet piscis. Fejétől bűdősődik a hal.

A fronte praecipitium, a tergo lupi. Elöl tüz, hátúl víz.

A Jove manum move. Ha isten segit misem nehéz, ha ö elhagy erönk elvész.

A lineis excidere. Tertull. contra Hermog. Kiesett a kerékvágásból.

A nave quae submergitur, quodeunque ceperis, est lucrum. Vesztett fejszének nyele.

XA remo ad tribunal. Felkapott az ugorkafára.

XA sitiente et esuriente rixam quaerere. Éhes gyomornak nem jó sokat papolni.

A teneris asvescere multum est. Ifju szokás, öreg gyakorlás. Ab altero exspectes, alteri quod feceris. Publ. Syrus.

A milyen a jónap, olyan a fogadj isten. A milyen mértékkel te mérsz másnak, olyannal fognak neked visszamérni.

LATIN-MAGYAR KÖZMONDÁSOK.

Ab amico reconciliato cave. Óvakodjál a megbékült baráttól.

Ab amico reconciliato, et a cibo bis cocto, libera nos domine. Régi barátodtól s megsértett társadtól mindenkor örizkedjél. Szirmai.

Ab asinis ad boves. Plaut. Aulul. Szénáról szalmára. Csöbörből vödörbe.

Ab asino lanam petere. Disznón gyapjút kercsni.

Ab equis ad asinos. Lóról szamárra.

Ab Evandri matre repetitum. Adam Évanál kezdeni.

Ab iracundo cave. A ki ebbel játszik, bot legyen a kezében. Ab omnibus violatur, qui omnibus cedit. A ki mindenkinek barátja, mindenkinek bolondja.

Ab ovo Ledae incipere. Quintil. Nagy feneket keríteni a dolognak. Ádám-Évánál kezdeni.

Ab ovo usque ad mala. Hor. Sat. 1. 3. 6. Elejétől végig. Abderitica mente est. Cic. Nem találta fel a puskaport. Aberravit a scopo. Túllött a czélon. Elvetette a sulykot.

MARGALITS EDE.

VÁLASZOK

- 1) a Nyelvör VII. 323-ik lapján tett kérdésekre.
- 1. Csíkban a középfok után leggyakrabban mintsem használtatik; mint az idézett példákban: Mostanában több pénzbe kerül, mint sem hajdan. Kín volna inkább, mint sem gyönyörűség. Cselédjének inkább atyja vala, mint sem ura. Az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mint sem a sok; vagy ezen tánczmondásban:

Mincsem veled tánczolnék, Inkább tőkét bütülnék!

A hogysem gyakran felcseréltetik a mintsem-mel; azonban a hogysem inkább kérkedést vagy fogadkozást kifejező mondatokban használatos, melyek néha mintegy esküformát is jelentenek. Ez is épen úgy, mint a mintsem, középfok után áll és az inkább-bal szoros viszonyban van; pl.: Hocscsem én arra vetemedném, hogy a másét elkévánnyam, inkább nem tudom mit csinálnék! Inkább meghalnék étlen, hocscsem én megegyem a túrót! Hocscsem a Palié legyen ez a két ökör, inkább nagyot tennék! Nagyon gyéren a hogysem helyett semhogy is áll. Használatos a mintsemhogy is, különösen oly függő mondatokban, melyek mint föltétel és következmény vannak egymásmellé rendezve; p.: Inkább még most kitekerem a nyakadot,

mincsemhogy gazember vájjék belölled! Mincsemhogy mezítláb mennyek, inkább örökké itthon ülök.

Az előbbiekkel hasonló jelentéssel használtatik ezen kötőszó: mincsább; pl. Inkább kutyán szántanék, mincsább veled egy uton megindujjuk.

- 2. Az ottanság nem használtatik; de hasonló ság, ség képzövel alkotott határzókat használunk, mint: mostanság, máinapság, hamarság, közelség, hajdanság, nyilvánság, épenség stb.
- 3. A hullaja általánosan használtatik hulladék helyett; pl.: Restáld ki a hullaját! Tovább hejába restálod, met immán kijött a hullaja. Johaimnak elhullott a hullaja, csak a jova maratt meg.

A 2-ik és 4-ik kérdésben említettek Csíkban nem használtatnak.

T. NAGY IMRE.

2) A Nyelvör VII. 220. lapjához.

A fönt idézett lapon Dehreczenhől értesítik a szerkesztőséget, hogy a közelítő -hoz, -hez rag bizonyos esetben (Csákiék megyek) a fönévtől elmarad. Tudatom a szerkesztőséggel, hogy Udvarhelytt is mondják "Bágyi ék megyek"; sőt a veszteglő-nál, -nél rag is elmarad ily esetekben; pl. "Pálfi ék múlatánk, Bágyi ék valánk."

Népnyelvhagyományok.

Nyelvsajátságok.

Marosszékben használatosak a következő helyragok: ni, nitt és nul.

Ezek közül a *ni* megfelel az approximativusnak; pl. Samuni megyek. Barabásni vagyok hiva. A *nitt* az adessivusnak; pl. A papnitt voltunk. Peternitt ozsonnásztunk. A *nul* az ablativusnak: pl. A papnul, kántornul jövök.

Megjegyzendő, hogy e ragok rendesen csak a személyek egymáshoz való viszonyának kifejezésére használatosak.

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

Szólásmódok

Szeged vidékiek.

Toppantot se mén: egy lépést sem megy tovább.

Térül-fordul: jön-megy.

Nyílik a zesze: naponkint értelmesebb lesz.

Raki án Pétör: keményen tánczol.

Tödd ide, tödd oda embör: tehetetlen, ügyetlen, kit a munkában ide is, oda is folytonosan igazgatni, ajnározni kell.

Tempóra dógozik: lassan, kimérten. Tempóz, mint katona a talicskában. Akurátosan dógozik: rendesen, pontosan.

Erkölcsös gyerök, nagy természet lakik benne. (Nyers-nyakas, makranczos gyermekről mondják. Makranczos, rugdalódzó lóról is mondja a nép, hogy erkölcsös: kutya erkölcs van benne.)

Ha ugy vóna zsírom, mint a hogy lűsztöm nincs, mingyá pogácsát sütnék. (Tréfás mondás.)

Kinéz érte öt forint: kapok érte öt frtot.

Kijjebb jobb. (Embernek s állatnak egyaránt mondják, ha el akarják távolítani.

Ně tódicsd. (Annak mondják, ki beszéd közben a hazudozást még többel bővíti.)

Hálni jár bele a lélök. Beteges, rosz színű emberre mondják.

Ojan, mint a napon sütt málé: halavány arczú.

Sok a türöm olajja: nagy türelmü.

Ne virdicscs, ne pepe: ne lármázz. Ferenczi János

Veszprémiek.

Ném mindig van Pakson vásár (akkor mondják, ha valami nem sikerül).

No hallám! van-é kurázsi?: no, hadd lássam! van-é bátor-ságod?

Kifogyott a suflája: nincs bátorsága!

Nem enné a hasad?: ha valaki valamit kér.

No várgy, majd měgraklak: majd megverlek.

Hågass, mert rád sózok eggyet!

Vigyázz, mert mégpacskulom a seggédet (rosz gyerekeknek mondják).

No, majd megmosom a fejedet!

Hogy a koléra csipne még!

Hagy békém, mert nyakon türülek!

Megrakták a farát: megverték.

Macskafark a szádba (szivarzó gyerékéknek mondják).

Egész e kétszinű keszkenő: képmutató ember.

Ez eggy ur, mind a ki tur: disznó ember.

Ugrá' mind a bakkecske.

Ordit mint a Méllári szamara.

Lakodalom, ha jó lakom.

Há mész? Gyugyra, bucsura.

Rothauser Sámuel.

Zemplén megyeiek.

Én nékülem aszt ki nem veri a barkács.

Az éczaka barkácsolni fog a barkács. (Barkács: a ki mézet vesz s a méhet maga szokta kiverni, megfojtani. pl. a rosnyói barkács.)

Olyan keservesen tötöm a napot, mint a fába szorult féreg.

Nem fött szegény az ü apja, csak eltartik othun is.

Eza cseléd (gyermek) egész gálya (teher) nekem.

Ne csimbalkódzatok má mindég a nyakamba: ne akaszkódjatok.

Má most a cseléd (tavaszkor a gyermek) sóskaboton is elél. (Sóskaszár.)

Ken (kend) is meghercze-hurczáli a zembert: rágalmaz nyelvével.

Vigyáz, me (mert) megfogi a mándoki görcs a lábodot.
(Deregoyő.)

Paszlavszky Sándor.

Párbeszédek.

- Sosé böllenkéggyék annyit komámasszon (ne mérgelődjék).
- De mikor annyit kungyásztam és még rá se hederített, kutyába se veszi. Pedig ölég gyözös ember (erős. dolgos), csak a ballanghelekre ne járna annyit (rosz helyekre); mindig pityókossan gyűn haza; má majd ónossá lészék vele (majd megbolondulok). Asztán még ha ezért rá teszem a számot, ul letorkú mint a kutyát. Hej szomszédasszon, ha ém měkhalok, uszlimuszli léssz a jószág (minden eladódik); pedig én sémmit sé nyalafalátom è; örököst azon vótam, hogy összezsuborgyam aszt a csekél kis bejövetelémet. Hej csak a zisten örizzén minden schérnépet az ollanos embertű; jelenest jobb is, ha a leány otthun marad. De most már sebtiben haza iagóggyunk ám, mer ha měktuggya, hoty szomszédúnyi vótam, még rám méri a botot. Ha es soká im megy, kitűrök a tűrbű. Csak ék kicsiskát is lenne jobb. Az gondútam, mire örebb lessz, megfordú a természete. Isten mégálgyo szomszédasszon, maj máskor is mékszaladom ám magát. (V. ö. Gyulai Vörösmarti életrajzában XXV. 1. ezt a mondást: Vendég nem igen járta már a házat.)

(Veszprém.)

SZIGETHY ISTVÁN.

Babonak.

- 1. Mikor a lėjány vagy a zasszon fütyü, a szüz Mária akkor rí.
- 2. Ha valakit a szémmê égvernek, akkor ujan vizet kö vele itatnyi, a mibe három szém parazsat dobtak előbb.
- 3. A kis zsibát még a kis réczét egy-pár napos korába a maga pihejivê (szörivê) eg kö fűstűnyi, külömben êhorgya üket a róka.
- 4. Ha aszt akargyák, hogy a kis csibék köszt sok kokas légyén, akkor férfi kalapjábú vagy sapkábú kö a tojást a tik alá raknyi.
- 5. A kis borgyut nem szabad nagyon soká néznyi, mer egdöglik.
- 6. A mel házná kis gyerök van, ott a vendégnek le muszáj ünyi, mer máskép êviszi a szópósnak a zámát.
- 7. Ném szabad a tűzbe pöknyi, mer kisebésédik a zembérnek a nyêve.
- 8. A hun a menyétasszon egőli a baromfit, ott a zól körü páczikára csöppűt kö ténnyi, a tikházat körü kö ujannal tüzdöznyi, a legutóssó páczikává hécczer eg kö kerűnyi a zólat aszt mondogatva: fonny menyétasszon, fonny! akkor soha se gyűn oda többet.

(Felső-Somogy. Balatonmellek.)

SZEMNECZ EMIL.

Népmesék.

Csali mese.

Ėccé vót ėggy iczinke-piczinke asszonka, annak a ziczinke-piczinke asszonkanak vót ėggy iczinke-piczinke tehenkéje. Az iczinke-piczinke asszonka mindennap megfejte a ziczinke-piczinke tehenkét a ziczinke-piczinke zsétárba. Annak a ziczinke-piczinke asszonnak vót eggy iczinke-piczinke macskája is. Ecczé a ziczinke-piczinke asszonka a ziczinke-piczinke tehenkét kihajtotta a ziczinke-piczinke csordára. Addig a ziczinke-piczinke macska megette a ziczinke-piczinke zsétárbú a tejet. Mikó a ziczinke-piczinke asszonka hazágyütt, oszt a hijánt észrevette, akkó a ziczinke-piczinke macska everte, oszt akkó a ziczinke-piczinke macska eszálátt.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNÖ.

Talalos mesek. *)

Úton mén, nem porzik, vízen mén, nem hábzik. — Nap. Hegyen vögyön tánczikál, házá viszik szegen ál. — Kasza. Nékem is ván, neked is ván, kerbe kóró, ánnák is van. — Árnyék.

Há êviszém, pofon ttöm, há êhozom, pofon ttöm. — Szita.

Há éviszém, csikorolom-bikorolom, há éhozom, csikorolom-bikorolom. — Olló.

Někém vót égygy oján fijácskám, á ki já föd álá járt fésűkönni. – Ek e.

Komám ászszony êterpeszkedik, komám uram beleereszkedik. – Kút még á vödör.

Zöd száron terém, osz há mégérik, piros. — Paprika. Egygy krajczár á zára, mégsé fér a házba. — Gyértya.
(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNÖ.

Tájszók.

Debreczeniek.

Kotlik: nagy bádog, föző edény a katonáknál.

kótog; ne kótogj avval a fával: ne üsd az asztalt avval a fával.

kikottyantotta: a nélkül, hogy akarta volna, kifecsegte.

kotyfol v. kotyvaszt: rosszúl főz.

kotynyeleskedik: kotnveles.

kotyog a kulacs, a korsó, ha kevés bor, víz van benne; a hasról is mondják.

kóvájog: bojong, kódorol, kóborog (az ember, varjú.)

könyékig bele ért a rokkod ujja a levesbe.

kö tölőszködik: hibát talál abba is, a mibe nincs, a ki a kákán is görcsöt keres; kötölőszködik a gyermek is, mikor valami ennivalót síránkozva kér, pedig nem eszi meg.

köttes: kerek, kissé barna kalács, nagyobb pogácsa (a kelni igétöl, megköt a tíszta).

k özül-akaratúl: közös akarattal.

kucik: a boglyakemencze mellett, kivüle való kis pad, padka; belöl: sut.

kupcihér: korhely, bitang, gazdátlan.

kuszmir: tolvaj.

kutyább az a kutyánál is! kutyul: kavar (eledelt).

lábos: 3 lábú cserépedény, s ahhoz hasonló nagyságú, nem három lábú edény is.

lantorna: állati hólyag, melyet az ételes fazékra szoktak felkötni.

^{*)} Nálunk "talágátó mesé"-nek nevezik.

lapta: lapda.

lazukál: az időt hijába tölti.

lazsnakol: megver, elpáhol valakit; esőről is: meglazsnakolt az eső.

lebernyegeskeggy itt, hanem ötözz fel! (Egy anya egy ingben levő gyermekének mondta.)

lepenyeg: a bikának a szügyinél lelóggó húsa.

le sipecsenye: a laczikonyhán oly pecsenye, melyet nagyon lesnek, várnak.

líhu: lihó, hébér.

l i k p r á d l i : lichtbraten, gyertyapecsenye; a mester emberek, mikor öszszel a gyertyázást, gyertya világa mellett való dolgozást, elkezdik, u. n. likprádli evésével mintegy ünnepiessé teszik a kezdés napját. locsos körtí, alma, szilva: a ki jól, söt nagyon meg van írve, osztán nagyon leves.

lódujjkassza: persely. lompos kutya: farkas, a méknek nagy szöre, farka van.

magos: magas.

makverö: vakmerö.

mamlasz: bárgyú.

mángurul; mángorol.

marakodik: veszekedik. marcangol: fogdos valamit; ne marcangojj azzal a piszkos kezeddel.

május hurka: májas h. másunnen: máshonnét.

m a s z a t: hulladék, szemét (paszat Nyr. V. 228.).

mázgál: mázol; mázgáld szijel (széllyel, szét) aszt a csirízt!

Vozári Gyula.

Drávavidékiek Baranyában.

Tanfütyülö, tanfigyelö: tanfölügyelö.

te-ló-gróf, teli-gróf, teligráf: telegráf.

kan-doktor: konduktor. masina: vonat, és gyufa. pán-óf: bahnhof.

h ar i s antal: a vaspályáknál a lejtmérést jelző főliratokat híják Haris Antalnak.

apatyika; patika.

c s e t r e s, lonc s o s: vizes; a mosatlan edényről is mondják, hogy csetres.

csetribodri kócos: a fésületlen suhancz pógár lánykákat nevezik így.

csalárd: a családfö rendes

szavajárása, hogy "az én csalárdom; én nem nagy csalárddal vagyok."

elő járók: a kocsi elé fogott lovak; "halli keê, beégombóta(befogta) keê az előjárókat?"

higonya étel: a tarhonya higabb neme.

igyem = asztán, osztán, osztán,

delá, deláék, láék csak = hm, mégis!

desznyu: disznó, (a sertés ösmeretlen); desznyuturos vacsora: mert a disznótort este szokták tartani.

kiêd, kêd, kend, kegyed, kigyêmed.

máá, máán: már.

messzi szüle, papa, néne: a faluban távolabb lakó nagyanya, apa stb.

kezem nyele: a karom; falu nyele: a torony.

óra, ére: arra, erre.

szilak: "accza egy szilak

kenyeret nekem es!" (egy kis kenyeret.)

"Mönny e högyre, szöggyé möggyet, ha nöm kö, tödd ê, majd megöszöd röggê."

(Nagy-Harsány.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

Csángó tájszók.

Bajmász: tapogatva, lehajolva keres holmit.

bingó: bimbó.

bükkög: lüktet (az ér).

burukol: a galamb mikor társát híja.

bűrűköl: mikor a gyomor széllel visszaböfög.

e v e s: mérges, mérgesült seb; mikor mérgesedni kezd, akkor e v e d z i k.

debereg: a rosz szekér, mikor reszketve jár, akadoz az úton, terhet hullat.

gülü: a több száz éves tölgyfa közepén talált vastag fejér hernyó, mit donga csináláskor találnak a zsenge "tég" erdőben tél közepén is élve.

g i n g.ó: kopár hegytető, terméketlen magosság, hitvány földrész.

imely: bör alatt lappangó hernyó, ember vagy barom testében. i mettem: ébren létemben. mecsis: nyalánk, mint a macska; mecsiskedni: macskálkodni.

orotás: a kivágott erdő törzsökös maradványa, mit csutakosnak is neveznek a törzsökcsutakokról.

pircse: mezitelen test; csórénak is mondják.

pukkog: a tészta, mikor kovászosodni kezd, és felkelésbe jö.

törés: a láb talpán támadott alkalmatlan fekély.

z s e b e r e g: tavaszszal a hideg havas esőben elázott szigorú bárány.

z s i g o l : a gyomor epés sárvizétől, keserű nyállal émelygő gyomorbaj.

zsitár: a gabonák és mezők örzője egész nyár folytán.

(Klézse, Moldva.)

Rokonföldi.

Gyermekversikék.

Hess e sas, Sas tollas Vén farkas! Akkor vagy te hatalmas. Mikor libát lophacz. Ne vidd fiát, ne vidd anynyát; Csak vidd e a rosz pásztorát Üllöre, csattogóra, Ángyom ablakjára!

(Ezt a libaörző gyermekektől hallottam, a kik azt bizonyos dallamra akkor dalolják, a midőn a libák felé sas vagy más ragadozó madár közeledik, mintegy ijesztésére annak.)

(Duna Sz.-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Gyermekmondókák.

Kötözök, apám!
Viszem a pipám.
Örvendek,
Ha körpentek.
Lencse, borsó. kása
Mind Isten áldása.
Mit hallottam felölled?
Czigám pap lett belölled.
Engedelmet kunczogok,
Többet nem hunczutkodok.

Vozári Gyula.

Tánczszók.

Sárga csidma, veres nagyrág.
Csak ugy szép, ha nem igen tág. —
Oda van a szabacscságom,
Elárultam a vásáron. —
Tiz léánt és ingyén birtam.
S égyétt szabacscságom attam. —
A vén ember túrót árul,
Likas a gatyája hátul.
(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Helységekre ragadt gúnynevek.

Tizenegy plébánia területéről összegyűjtve, u. m.: Alsó-Lendva, Csesztreg, Rédics, Lenti, Szt.-Miklós, Páka, Turnischa, Dobronak, Szt.-György-Völgy, Nova, Nagy-Lengyel. Ezen községek közt van Alsó-Göcsej, Kerka és Váliczka-mentéből egy rész, és a Tótsággal szomszédos néhány község.

Huzó-vonyó Lendva. — Pincze-verő Hosszufalu; a hegyi boros-pinczék föltörése kedves foglalatosságuk. — Kövecsén csuszkáló Csesztreg; a városon keresztül folyó Kerka vizének medre igen kövecses. — Mise-kerülő Rédics. — Gyilkos Baksa. —

Tolvaj Barbás. – Lisztesseggű Lenti; talán nagy malmáról nevezték el. – Menyecske-szerető Resznek. – Árokhátán Szent-Miklós; fekvésénél fogva. – Lófej-kopoktató Kutfej. – Hámfahuzó Mánfa. – Kutya-kergető Bárhely. – Bival-rékató Mumor. – Tusán-ŭlo Dedes. – Sok-éhező és lónyuzó Gosztola. – Szép leány-nevelő Páka. - Süt-tökös Kápolna. - Zsirkás Jakabfa. -Emberégető Nemesnép; régente egy Göde nevű gyujtogatót, ki pyromániában szenvedett, midőn rajt' kapták, a tüzbe vetették. – Kutya-heréllő Baglad. – Bugyoga-csinálló Kebele; többnyire mind géréncsérék, és fekete agyag szükszáju korsókat is szoktak késziteni, (fazekas szót Göcsej- és Örségben nem hallottam, csak a gérencsér szó dívik). - Szegénységgel elbizakodott Szent-László. – Harangöntő Szombatía. – Vaskanál reperálló Gáborjaháza. – Lábos-nyelő Jósecz; ezek is többnyire gerencsérek. – Serpenyő-csinálló Szijjártóháza. Kanál-ásó Bödeház. – Emberölő Radamos. - Pofabör-áruló Turnischa; irhát, bocskor- és csizmabélésnek való bört szoktak késziteni és vásárokon árulni. (Göcsej, N.-Lengyel.)

Gaál Ferencz.

Gúnydalok.

A köccseji lejányok Csöppű-tutyiba járnák. Három a pille.

Csöppü-tutyi re-re-re, Ráprüsszög a legényre. Három a pille.

A köccseji léjányok A Balatonra járnák. Három a pille.

Égförönnek mindénnap, Mégis mindég piszkossak. Három a pille.

A köccseji legényék Nèm legényék, lepényék. Három a pille.

Égy van kösztűk amitér, (a mit ér) Csizma száro térdig ér.

Három a pille.

(Felső Somogy. Köttse.)

SZEMNECZ EMIL.

Megjelenik

minden hónap I5-én MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL Budapest.

II. ker. Fő-utcza.

...

három ivnyi

SZARVAS GÁBOR

VII. kötet.

1878. NOVEMBER 15.

____

XI. füzet.

A visszaható igének egy különös használata

A visszaható vagy magáraható, visszatérő, reflexiv igével nyelvtanaink rendesen nagyon könnyedén és röviden bánnak el, sőt némelyek meg sem igen külömböztetik egyéb úgynevezett "közép igék'-től. És pedig a visszaható igék a magyar igéknek mind alakokban, mind jelentésben igen gazdag osztályát teszik ki.

Alakjukra nézve ezúttal röviden csak annyit, hogy képzésükre ma különösen a következő képzőket használjuk: ód őd vagy rövidülve od éd, óz őz, ódz ődz, kód kőd v. kod köd kéd, kóz kőz v. koz köz kéz, és úl űl; ez utolsó képzőt kivéve, mind ikes igét képez. Csak egy-egy példát lássunk: fonódik ütődik, csavarodik keverédik mosdik, nyujtózik fejtőzik, takaródzik dörgölődzik, rázkódik vonakodik fésülködik emelkédik, vetkőzik vetkézik ütközik kínálkozik, vonúl merűl. – Végre némely igék mai nyelvünkben csak az -ik raggal külömböztetik meg a visszaható alakot az egyszerű cselekvőtől: tör törik, zúz zúzik, old oldik; Budenz szerint ezekben elveszett az általános ugor visszaható v képző, melylyel alább fogunk még találkozni, tehát törik eredetileg *törvik volt.

Jelentéseik közül három általánosan ismerete. Az első, legközönségesebb és — a rokon nyelvek tanusága szerint is — eredeti jelentésük épen a visszahatás, t. i. az a viszony, melyben egyazon személy a cselekvő s a szenvedő, a cselekvésnek alanya és tárgya is. Az említett példák mind ilyenek; fonódik a. m. fonja magát, fejtőzik a. m. fejti magát, vonakodik és vonúl a. m. vonja magát. Régente csakugyan így is mondták a vonakodást vagyis

húzódozást: vonogatja magát; az emésztődést vagy évődést (azaz évődést) mondjuk úgy is, hogy emészti magát.

Második jelentésük a szenvedő. Ezt egy különös átvitel által tulajdonítjuk a visszaható igének, a mennyiben nem azt fejezzük ki, a mi voltaképen történik: hogy t. i. a mondat alanya másnak a cselekvését szenvedi; hanem mintegy azt képzeljük, hogy maga az alany kénytelen önmagán végrehajtani az illető cselekvést. Népünk, ha nem tudja, vagy nem törödik vele, vagy restelli nyiltan kimondani, ki a cselekvő személy, rendesen nem az irodalmi passivumot használja, hanem a visszaható igét, pl. itt új ház építődik, ez a ház eladódik, aztán bevivődjék ám az a szék. (Tudjuk, hogy a debreczeni grammatika még a régi rendes szenvedő alakot is úgy akarta modernizálni, hogy ezt a népies képzőt tette hozzá s lett: építtetődik, bevitetödik. A mai "magától értetődik" alig a szenvedőből lett, inkább a míveltetőből, úgy hogy a. m. maga magát megérteti; ilyen a tolnai hallatódik, azaz hallatja magát vmi. Van neveztetődik is II. 475. Révai a veretődik, fojtatódikfélékét is - netiam si concedamus subsistere posse hujusmodi formationes spurias" - míveltető alapszókból magyarázta Antiqu. 269. l.). Az irodalomban is mondjuk, hogy valami kitudódik, azaz mintegy kitudja magát számunkra, a nélkül, hogy mi utána járnánk. Kezdődik sokszor áll a h. hogy kezdetik. Sérűl s a régi sérődik, sérhüdik szintén a. m. séretik, sértetik, a régi sér ,dolet (ered. frangit)' igéből. Szenvedő értelmű a régi feszűl ige is, melyből a feszület lett; Döbr. cod. Máté 27., 23. mondának mind: feszőljön ,crucifigatur' (már u. o. 27., 26.: nekik adá, hogy feszejtetnéjek ,ut crucifigeretur'). Mondjuk továbbá, hogy valaki megsértődik, megütődéssel hall vmit vagy megütközik rajta, megilletődik, érdeklődik iránta, boszon(t)kodik, mérgelődik, pedig nem maga sérti, illeti, boszontja, mérgeli magát. Itt a visszaható alak talán azt fejezi ki, hogy az alany érzi magán a sértést s épen ezen érzés által valósul meg a sértés; ép így mondja ezeket a franczia, a német : il s'offense, il s'émeut, il s'intéresse, il se fâche; er beleidigt sich, er stösst sich daran, er interessirt sich. "Szóba hozódik' mellett ugyanezen szenvedő jelentéssel találjuk Simai szótárában ezt is: szóba hozakodik ,in mentionem

venio'. Nevelkedik = neveltetik. Találkozik = találtatik, findet sich. Teremtözik a. m. teremtetik, terem: "Nem születtem arra...; nem is teremtőztem béresnek, villásnak" Arany, Toldi IV. ,Nem akaródzik neki dolgozni' szintén szenvedő mondat s alanya "dolgozni", holott ugyanez tárgy volna a cselekvö mondatban: nem akar dolgozni. Hall-ik (a hall visszaható alakja, mint törik a tör igéé, tehát *hall-v-ik). Hall-sz-ik (*halluv-sz-ik, *halluszik, mint hallatsz-ik a szenvedő hallat-ik-ból) a folytonosságot jelentő sz-el van tovább képezve; s hasonlók hozzá mind képzésre, mind jelentésre nézve ezek is: lát-sz-ik, ismer-sz-ik, sérsz-ik (van sér-v-és is a régi sér-és mellett). - A reflexivumnak ezen passivum gyanánt vételét számos más nyelvben is megtaláljuk. A németben, francziában, olaszban egészen közönséges kifejezések: der wein trinkt sich leicht ez a bor könnyen ivódik'; les livres se vendent bien ,a könyvek jól eladódnak, kelendők', ol. si vendono i libri; mi si dice nekem mondja magát, mondatik, azt hallom'. Igy mondják a rumunyban: se aude ,hallik,' se dice ,mondatik'. Tudjuk, a görög úgynevezett medium, mely valóságos reflexivum, szenvedő értelemben is használatos. Az ugor nyelvekben is akárhány példát találunk. A ,hallik, látszik' mindenütt a hall, lát reflexivumával van kifejezve: a vogulban yolv-(*hall-v-ik, yol- pedig ,hall'); a lapban kullo- és vuoidno-; a finnben kuulu- és näky-; a mordvinban mara-vo- és neje-vo-. Egyéb példák: vog. teu- ,evődik', purau- ,harapódik', vatau- ,szedődik', pāhtau- vettetik | vogK. rastovvettetik, sagrov- vágatik | lapp nuovo- nyúzatik, muittaluvvu- elbeszéltetik | finn saapu- kapatik, kapható | mordv. tejevo-, tijev- tevodik, megteheto, pańe-ve- uzetik, moravénekeltetik votják karišk- csinálódik osztják tu- vísz, tuśa- vivodik, vitetik, jutsa- vettetik, ponśa- tevodik vhová, nemitsa- neveztetik. - Még fontosabb azonban, hogy sok nyelvben az egész szenvedő ragozás visszaható alakokból fejlődött. Így p. a latinban (vertitur = *vertitu-se) s a litvánban. A finn passivum a reflexiv személyragokat veszi föl, csak hogy előbb a momentán -tta képző járul az igéhez, mintegy azért, hogy a mástól jövő cselekvésnek nagyobb energiáját fejezze ki. Az egyik lapp nyelvjárásban a rendes szenvedő-képző -to-ve-; ennek első eleme azonos

a mom. finn -tta-val, a második az általános visszahatóképző. Végre a magyar -t- képzős szenvedő Budenz magyarázata szerint szintén így keletkezett, tehát p. adatik ebből lett: *ada-t-v-ik; a v idővel elveszett, úgy mint fönt a *hallvik, *törvik igékből, vagy mint a névképző -t mögől, mely még a HBeszéd korában -tv volt: kinzotviatvl, intetvinek, ildetvitvl, azaz kínzatjától stb.

A visszaható képzésű igéknek harmadik jelentése a kölcsönhatás, reciprocitas; az a viszony t. i., melyben ketten kölcsönösen szenvedik egymás cselekvését, tehát mind a kettő alanya is, tárgya is a cselekvésnek, pl. csókolódunk: csókoljuk egymást, verekednek: verik egymást. Minthogy ilyenkor mindenik cselekvő személy egyúttal szenvedő, úgy rövidítjük a gondolat kifejezését (nem egészen pontosan ugyan, de elég ügvesen), hogy a visszaható alakot használjuk, mert hisz ez épen a cselekvésnek és szenvedésnek egy személyben együttvoltát jelenti. Így jár el a német nyelv is, mely egyaránt használja e két kifejezésmódot: sie küssen sich, sie küssen einander; söt: sie küssen sich einander (és: sich unter einander, mint mi is mondjuk, hogy csókolódnak egymással v. egymás közt). A franczia is mondja röviden: ils s'aiment; vagy pedíg: ils s'aiment l'un l'autre, azaz "szeretkeznek - egyik a másikat". A görög és latin deponensek közül is némelyek igy keletkezhettek, pl. μάχονται, άγωνίζονται, bellantur, proeliantur, certantur, luctantur, rixantur, jurgantur, altercantur, communicantur Liv., jocantur. Így az osztják senkand-, ver' igének reflexiv alakja senkansa- a. m. verekedni. A magyarban e használat csak a nyelvéletnek újabb korszakaiban fejlődhetett, először, mert csak az összetettebb, tehát fiatalabb képzőket vette igénybe (különösen -kod és -koz szerepelnek, de néha -ód, -óz, -ódz is), és olyan elkopott képzőjű alakokat, minők törik, hallik, itt nem találunk; másodszor, mert az ilyen jelentésű igék köre még meglehetősen korlátolt, úgy hogy pl. nem mondjuk még, hogy bántakoznak vagy látakoznak e helyett: bántják egymást, látják egymást. A szokásosabbak ezek: verekedni verekszik, marakodni marakszik, kötekedni, húzakodni húzalkodni, küszködni l. Bud. szót., czirakodni l. Ny. VII. 3., győzködni concertare (győzködés Tinódi Nv. V.

413.; győzködő emberek, Székely I.), gyűlölködni, ismerkedni, űzekedni; ide számítható: kezdének kérdezkedni ünön közöttek Döbr. c. Luk. 22., 23., kezdének kérdezkedniek önönközöttök Münch. c. u. o. coeperunt quaerere inter se találkozni, foglalkozni egymással tánczra 1. Ny. II. 454., birkózni birkozni birakozni, értekezni, vitatkozni, zúgy ültek szeretkezve" Szász Kár. Nibel. 253. l. | csókolódni, "találkozik két emberrel, a kik együtt tépelődtek" Kriza 425., czivódni, kötődni, pántolódni pántálódni, üződni | kergetőzött velük Mer. Dun. népm. II. 150. | csókolódzik; ölelgetődzik Gyarm. Nvelvmester 191. l. – Sajátságos, hogy olyankor is képezünk efféle kifejezést, mikor a két személy nem is határozottan tárgya egymás cselekvésének, hanem csak valami vonatkozása van egyikének a másikéra; így közlekednek vagy közölködnek nem azt teszi, hogy közlik egymást, hanem közölnek vmit egymással. Sőt a következők átnemható igéből vannak képezve: egyezkedni, egyeződni Ny. I. 381., osztozkodni osztozódni, pörlekedni, reszekedni veszekszik, összeszólalkozni, társalkodni (társal olyan volna, mint szolgál, ácsol). Így a mordvin użan- a. m. eléje tünik, meglátszik, és a refl. użanśalu a. m. találkozunk, azaz egymás szemébe tününk. – A retekednek igét is ilyennek érezzük ma, pedig eredetileg tiszta reflexivum volt s annyit tett, hogy egymás ellen vetik magukat (v. ö. "nem akarom, hogy sok erővel vetekedjék ellenem" Káldi, Jób. 23., 6.); egészen ilyen ez is: mérkőznek, azaz összemérik magukat.

Van azonban a visszaható alaknak még egy negyedik s az eddigieknél sokkal különösebb használata, melyet nyelvkönyveink tudtomra még nem is vettek tekintetbe, s erre akarom itt tulajdonképpen irányozni olvasóim figyelmét. Gyakran előfordúl, hogy az átható igénél csak magát a cselekvést tartjuk fontosnak és kiemelendönek, úgy hogy a tárgyra vonatkozást mellözzük s a cselekvés tárgyát egészen elhallgatjuk. Nem azt az esetet értem, midőn a tárgyas igealak mellett a tárgyat külön szóval nem teszszük ki; mert hiszen olyan alakokban, minő látjátok vagy kérlek a -já és -le ragok valóban megmondják a tárgyat, s nincs szükség arra, hogy külön hozzá mondjuk ,öt v.

,téged'. Hanem az olyan mondatokról szólok, melyekben kizárólag a cselekvés fogalmát veszszük szemügyre s a tárgyat nem is érintjük, rá sem mutatunk. Azt mondjuk pl.: dobálok; írok; terítenek, takarítanak; eszünk; hivatlan bíró ne itéljen; ne ítéljetek, hogy meg ne ítéltessetek; az isten nem siet, de nem felejt; seregünk győzött; jól fog az én kardom éli, Tompa II. 297.; mert az együgyü szív nyelvén nagyon érte, Arany II. 105.; megitattunk, megetettünk, aztán mentünk tovább; ép ily kifogástalan kifejezés ez is: figyelmeztetünk azon körülményre..., csak arra akarok figyelmeztetni....

Már most ilyen esetekben a nyelv sokszor annyira fokozza az igének átnem hatóságát, oly nyomósan ki akarja fejezni a cselekvésnek csak az alanyra vonatkoztatását, hogy e czélra külön képzőt alkalmaz, még pedig a visszaható képzőt, mely különben is a cselekvésnek az alanyra szorítkozását jelöli. Így p. dobálok helyett azt is mondjuk dobálódom, itél h. itélkezik. Némely igék csak is ezen továbbképzés által válnak átnemhatókká. Így az imád ige régente majd átható volt, majd átnemható (a HB.-ben "imádjunk ez ember lelkéért", a Döbr. codexben "elmenvén imáda"), ma tárgy nélkül csak így mondjuk: imád-koz-ik. Csodál is volt azelőtt átnemható (p. Érs. cod. "csodálok én terajtad"; Nádor cod. 106. "csodálok azon", 474. "csodálnak vala szépségén"), ma ily értelemben csak csodál-koz-ik. Nem mondjuk többé alanyi ragozással, hogy vki csúfol, leskel, hálál, gondol, sajnál, követ stb., hanem csakis így: csúfolódik, leskelődik, hálálkodik, gondolkodik, sajnálkozik, következik. – Sokszor ugyan ezeknél is kiteszszük a cselekvés tárgyát, de csak átvitt értelmű helyhatározóval (sajnálkozik rajta, gondolkodik rajta v. róla, leskelődik reá), s ez sokkal kevésbbé nyomós, sokkal közvetettebb kifejezésmód, mint az igazi tárgyeset.

Más nyelvekben ritkább, de szintén előfordúl a reflexivumnak ez a különös használata. Németűl a körülnézést, nézelődést így mondják: er sieht sich um; ért hozzá: er versteht sich darauf; ismeri a viszonyokat: er kennt sich aus (ennek fordítása a magyar kiismeri magát, kitudja magát, körülnézi magát, söt "értem magamat a dologban" Föv. Lap.). Francziául jouer quelquechose,

,játszani valamit, se jouer de qch. ,játszani, paczkázni vmivel' (német közbeszédben is mondják: sich mit etwas spielen). Görögül Αηράν λαγώς ,nyulat vadászni, Αηράσασδαι általában "vadászni" (csakhogy ezt aztán tárgygyal is használták). Valószínüleg ily értelemben keletkezett jó része a latin és görög deponens igéknek, p. tuetur nézelődik, miratur csodálkozik, praestolatur várakozik, scrutatur keres, kereskedik vhol, miseratur szánakozik, minitatur fenyegetőzik, fabulatur pletykálkodik (mind az eddigiek cselekvő alakkal is előfordúlnak, de csak a régibb latinságban!); sciscitatur tudakolódik, insidiatur leskelődik, arbitratur vélekedik = ήγουμαι, οιμαι; stb. - Az o s z tják ban inzi- (ebben: inzipsa kérdés) a. m. kérdez, a refl. inzi-śatudakolódik; pojk- (pojkipsa) kér: pojkša- imádkozik; kaitimegbán, megtér: kaitilsa- bánkódik. A lapp häppane-,szégyell' a refl. u-val häppanu-ssa- szégyen(l)kedik; jukkaiszik vmit: jurastuvva- általában "ihatnék"; borra- eszik: borastuvva- ehetnék.

Ilyen igék nyelvűnkben a következők: áskálódik | átkozódik | csapkolódik Ny. 1. 474. | csúfolódik | becsukódnak máma a boltosok. Veszpr. ,becsuknak, becsukják a boltot l dobálódik l dorgálódik | döfölődik MNyszet VI. 322. | feddődik | gáncso. lódik | gúnyolódik | hánykolódik : "én a vitézeknek mind előttűk járok, nagyobbat magamnál meghánykolódtatok" Ny. IV. 376. | irkálódik III. 356. | kémlelődik | képzelődik | kóstolódik; kóstaukolaudik azaz kóstolkolódik Ny. | leskelődik | mocskolódik | mosódik abluit vasa coquinaria, felmosódott finivit lotionem vas. coq., mosódó sajtár Kr., mosódó rongy Nv. IV. 564. | munkálódik | nézelődik | nézkélődik Népk. Gy. 507. | irkálódik "firkál" Balásfi, Ny. III. 356. | nyomozódik | nyügölödik (egy nem élő nyügöl igéből) Ny. IV. 32., "a gyermekek olyankor, mikor foguk jön, nyügölödni szoktak" Jókai | puhatolódik | piszkolódik | rágódik a csonton | rágolódik MA. | rugódik | rugdalódik | sugdosódik Abonyi, A mi nót. III. 191. | szedegelődik Tájsz. | szemlélődik | szitkozodik egy átható *szitkoz azaz szid-koz igéből, mint átkozódik: átkoz = áld-koz | tipródik | titkolódik | tudakolódik | vizsgálódik | zabálódik Simai K. | rakodik (rövidült ó-val, mint csavarodik) | hallgatódzik | tapogatódzik | feddődzik | fenyegetődzik | titkolódzik | kapálódzik | rugdalódzik | vagdalódzik | hajgálódzik Gyarm. Nvelvm. 189. | kapállózik | integetőzik Riedl nvelvt. 155. |

vetőzni vetni Tájsz. | siratózik Ny. V. 48.: v. ö. siratozza magát Kriza q., 84., Ny. IV. 120. | szüretelőzés IV. 121. | öltözik (rövidült ő-vel, mint töltözik, változik) | bánkódik | leskődik | vélekedik már 1522-ben | gondolkodik | bizakodik | nyalakodik megunakodik és megunalkodik Fal. | lesekedik; leskedik Simai | leselkedik, v. ö. leselnéje öt Debr. cod. | előhozakodik | bánakodik | szánakodik | sajnálkodik Simai | kereskedik : ne kereskedjék itt! = ne keressen itt, semmi keresete itten! _kereskedik vala, hogy ütet adhatnája" Döbr. c. (Márk 14., 11.: quaerebat quomodo illum traderet; Münch. cod. keresi vala. miképen őt kézbe adhatná; Káldi: módot keres vala: Károlyi: keres vala alkalmatosságot); kereskedik vmivel szintén a. m. keres vele, azaz pénzt keres, kenyerét keresi vele | kérdezkedik, Vas G. Nemz. napsz. II. 137. | hordozkodik | hurczolkodik | locsalkodik Ny. III. 357. | gurigálkodik | hajigálkodik Népk. Gy. II. 270. | intézkedik | gyalázkodik | gyanakodik, *gyanojtkodik | kapaszkodik egy gyakor. *kapasz igéből | árulkodik | csudálkodik (Kr. az álmélkodik igét is ilvennek véli, mert oda teszi eléje: "álmél, álmélja: szokatlan") | csúfolkodik | dajkálkodik | hálálkodik | kételkedik, rövidítve kétkedik | mívelkedik röv. működik | munkálkodik | pletykálkodik | restelkedik | tisztelkedik | méltólkodik Kriszt. leg. | panaszolkodik: rövidítve panaszkodik (v. ö. quero-r, er beklagt sich, beschwert sich) *káromlkodik : káromkodik | *szégyenlkedik : szégyenkedik | *reménylkedik : reménykedik | *ingerlkedik : ingerkedik | incselkedik; úgy látszik, volt egyszer nyelvünkben egy átható incsel ige, mely átment a rumunba s ott ma is megvan: inselu tromper, attraper, inselatu, inselatoru stb.; l. Hunfalvy P. Ny. Közl. XIV. 445. | "egyik (öregapám) apámnak apja. a másik anyámé, tehát kettő, - értelmezkedik a kis leány" Vas G. Nemz. n. II. 97. | adakozik már Fer. leg., Érdy c., Érs. c. *) | csodálkozik | érkezik vele a. m. "lépést tart vele". schritt halten, Arany Bol. Ist. 87. vsz. | emlékezik a. m. emlétkezik említkezik | megfeledkezik v. felejtkezik vmirol (v. o. oblivisco-r) | fogadkozik megfogad vmit | hallgatkozik = hallgatódzik, Ny. III. 177., IV. 44. | imádkozik | itélkezik | kívánkozik | költekezik | következik | rendelkezik | sajnálkozik | szánakozik | szégyen(l)kezik | szivárkozik Pázm., Fal., v. ö. Ny. VII. 4.

^{*)} Érdekes, hogy az első két nyelvemlékben ez ige tárgygyal is előfordul: "dicséretet és hálát adakozni" Fer. leg. 162., "hogy vmit szegényeknek bévebben adakozhatnék" Érd. 500. Így: csudálkodák ő szépségét Nszomb. cod. 210. Az átható jelentésnek ilyen visszatérése különben is előfordúl néha és könnyen érthető. Budenz is így ír NyKözl. VI 19:: "De mit vélekedik erre a nyelvtudomány?" V. ö. még: leimádkozza rá isten áldását; erőlködé a felső nyolczadot, Arany, Bol. Ist.; megágaskodta a tövis keritést, Vas G.

tudakozik Én. Pann. megvét., Marg. leg., B. cod. | a fél tábor temetkezik, temeti a másik felét (Arany); hol a temetkezés fölött egy ország gyászban áll Vör.; temetkező leichenmann Kaz. V. 191. | unakozik, unalkozik és unatkozik, l. Kreszn. | várakozik | vétkezik | vállalkozik | néha-néha előhozakosznak rólad, Kr.-nél id. | emlékszik | unakoszik l. Kreszn. | gyanakszik | - Ide tartozik még az a nem ritka váltakozás, mely iktelen átható és megfelelő ikes átnemható alak közt történik, mert hisz az -ik rag leginkább visszaható igékhez járul és sokszor az elveszett visszaható képző szerepét vette át (l. fönt hallik stb.). Így az eszik, iszik igék, ha áthatók, sokszor iktelenek: ez a gyerek megesz mindent, majd megesz a méreg (engem), egren meg a fene (téged), ihat mán arra hideg vizet Ny. VI. 227. (igaz, hogy úgy mondjuk: kenyeret eszik, vizet iszik, söt "megiszik egy akó bort" VI. 470.; és viszont tárgy nélkül is előfordúl az iktelen alak: ha hoz kentök, ösz kentök III. 30.). A következő igék jelentésén is az -ik csak annyit változtat, hogy nem vonatkoznak többé tárgyra: szop szopik | ér (átnemh. jelentéssel is: oda ér) – érik a gyűmölcs, azaz elér a czélhoz, a megehetőséghez | okád – okádik | hány – hányik | átugor akármilyen magas kerítést - ugrik, átugrik rajta | biz rá vmit - bizik benne (v. ö. biza-kod-ik) | áldoz – áldozik (v. ö. átkoz átkoz ód-ik) | gyón, meggyón mindent - gyónik | rugódoz (ebben: rugódozják vala Érs. cod.) – rugódozik (itt az -ód nem visszaható képző, mert előfordul rugóldozik is, azaz rugo-l-doz-ik MA. Pázm. Fal., amott tehát csak elveszett az l) | kapkod – kapkogyik Kelemen Vadvir. 1.

Az eddig tárgyalt használatnál még különösebb, de bizonyosan ugyanolyan észjáráson alapszik az a szokás, hogy sokszor még átnemható igéhez is hozzá ragasztjuk a visszaható képzök valamelyikét, hogy jobban ki legyen fejezve a cselekvésnek magában az alanyban való végbemenése. Így mondjuk sínlődik a h. hogy sínlik, vívódik e h. vív, vágyódik vagy vágyakodik e h. rágyik, nevetkezik e h. nevet stb. Más nyelvekben is találunk egyes idevágó eseteket. A görögben pl. egészen ily módon használták néha a mediumot; πολιτείω és πολιτεύομαι a. m. polgár vagyok, polgárkodom. Csak a régi latinságban fordulnak elő cselekvő alakkal: cachinno, cuncto, adorio, arguto; a klasszikus nyelvben már csak visszaható alakban dívnak, tehát deponensek: cachinnor, cunctor, adorior, argutor.

A franczia s az olasz azt mondja: s'en aller, andar se ne elmenni, mintegy ,elmenődni, menekedni'. A rumunban apparet' igy van: se pare, és ,convenit' se cuvine, mintegy ,látszódik', ,illődik'. A mordvin kol'ge- ,foly' ige mellett van kolgevo-, auf dem wasser fluten' (v. ö. alább : foly-ik, úsz-ik). A lappban coaggane- gyül és coaggan-u-ssagyülekezik (Hunf. NyK. V.); moga- nevet és mog-u-senevetkezik; jabme- hal és jamest-uvva halódik. Az osztjákban ron- és ron-śa- késik (v. ö. alább: késődik, késlekedik); omis- ül és oms-sa- leül. – Néha ezen igék jelentéséhez visszaható alakjukban olyan árnyalat járul, hogy a cselekvést lassabban történőnek, vagy pedig lassanként kezdődőnek képzeljük. Példák az első árnyalatra: élődik, tengődik, vesződik, készülődik, növekedik, búslakodik, gyülekezik; a másodikra: halódik (a lapp jamestuvva-ban inkább momentán -st fejezi ki a beállást; de ide való az említett osztják omssa- le ül), döglődik, megveszekedik, heveredik, és különösen a fordúl, mozdúl-félék. Hogy ezekben e jelentésárnyalat csak látszólag függ össze a visszaható képzővel, bizonyítják p. az átható ford-ít, mozd-ít-félék, melyekkel a kezdés képzete éppen oly elválhatatlanúl össze van forrva.

Az ide tartozó magyar igék körülbelűl a következők: aggódik; megaggódik Ny. III. 182. | esdődik MNyszet VI. 324., Gyarm. Nyelvm. 184. | vágyódik | élődik | halódik | fázódik Gyarm. 184., fázlódik | fördődik | mosdódik | késődik; elkísűdött Figyelő 1877. 302.; és késelődik | vesződik, és veszelődik Veszpr. | vivódik szívünk Kisf. S. bold. sz. 101. dal | forgódik B. cod., Ers. cod., Kriza 436.; és jorgolódik | morgódik MA. és morgolódik | sürgődik Kreszn. és sürgölődik | zúgódik Winkl. Debr. Virg. cod. MA. Tel. és zúgolódik | rángódik Kisf. S. kes. sz. 52. dal; és megrándolódik Kreszn. (v. ö. ingerkedik és inderkedik) | rözgődik Kreszn. és rözgölődik Ny. V. 473. | nyüzsgödik (?) és nyüzsgölődik | tengődik | sajgódik Ny. III. 178. | izgódik | mozgódik | buzgódik; buzgódozik SI. SzD. | függődik Simai | bomlódik | romlódik u. o. | sínlődik | fejlődik | ötlődik MA. öklődik SI. | pörlődik Pesti G. | bajol (III. 164.) és bajlódik | bajmol és bajmolódik | güzmöl és güzmölődik Ny. III. 141. | bömbölődik Balásfi, Ny. III. 355. | tréfálódik | döglődik Ny. V. 329. | készülődik | gázolódik Simai | csuszolódik Balásfi, Ny. III. 405. | faktatulódik Ny. IV. 558. | rövidült

magánhangzóval: heveredik | tenyészédik | szállingózik | tekergőzik | kerepelőzik Merényi Sajóv. népm. II. 101. || nyargalódzik | tréfálódzik | példálódzik | sékódik Ny. II. 473., a sí igéből, v. ö. sivalkodik | isz-kódik, v. ö. iszamik, iszamodik stb. || elfázkodik Tsz. | bízakodik | vágyakodik; és vágyalkodik MA. | növekedik, nevekedik | hízakodik MA. | (meg)veszekedik | menekedik, a menni igétől | cselekedik a mozgást jelentő cselleg, czellekezik igékhez tartozik (l. Bud. szót.) I fohászkodik, v. ö. fohászás Ny. V. 414. | szederészkedik Tsz. | pironkodik = pirong-kodik Gyarm. Nyelm. 190. | serülködik Tsz. | rivalkodik MA. | sivalkodik | késlekedik | bajlakodik | búslakodik; búsulkodik Fal. és búskodik | szörnyűlködik (mintegy elszörnyűl) | duskálkodik | eszmélkedik Ny. III. 177. | szolgálkodik Ball. | a következők nemélő alapigékből vannak képezve: uralkodik (egy elavult ural dominatur igétől; v. ö. szolgál) | gazdálkodik (gazdálni Vör. Cs. és T.) | kofálkodik | kutyálkodik | ebelkedik | fenélkedik Nv. V. 317. | bőlcselkedik | kábálk. Balásfi T. | büszkélk. | hivalk. | czáfolk. | paráználk. | bujálk. | rútalk. | lustálk. | tunyálk. | lajhálk. | lomhálk. | alamusztálk. | gyengélk. | gyorsalk. Simai | bővelk. | szűkölk. | elmélk. (Vör. "ült...elmélve kiírtott nemzetségéről"; v. ö. eszmélk.) | erőlk. | ólálk. | mozsdókodik Ny. III. 560. | bámészk. (v. ö. V. 149.) | viaskodik (a vi ige gyak. -s képzövel | esekedik SzD. és esenkedik (eseng-kedik? v. ö. esdődik) | nevetkőzik | férkőzik | nevetközik, nevetkezik | férkezik | érkezik | gyülekezik | "mindentől megválakozva" Szilády A. Költök tára 273. I tréfálkozik | mulatkozik | siránkozik (*sirálkozik, v. ö. kisánkodik e h. késálkodik Ny. IV. 235., 319.) | botránkozik (*botrálkozik, v. ö. botorkál) | igyekezjél (ügyelj, viselj gondot) én lelkemre Érs. c. tehát ügyekezik e h. ügyel-kezik, v. ö. fönt vágya(l)kodik | keletkezik (mom. t-vel); v. ö. oritur | nyilatkozik | fogyatkozik | növekszik | menekszik | ügyekszik | cselekszik || járúl | föltengül | okúl, az okik igéből | térül és terül a tér igéből I sok ilyen ige van élő alapszó nélkül s megfelelő -ít képzös átható alakkal: tanúl (l. Budenz szót.), repül, borúl, szorúl stb. I fesül Simai I ide tartoznak az ilyen kezdő igék: fordúl, csördül, mozdúl, buzdúl, indúl, kondúl, zúdúl, lódúl, stb. I - Itt is vannak olyan esetek (minőket fönt az átható igéknél láttunk), hogy az új alakot csak az -ik rag különbözteti meg a régitől. csakhogy itt ez esetek sokkal számosabbak. Minthogy az -ik-re lassanként ráragadt bizonyos reflexiv jelentésárnyalat, újabb időben ez a rag számos átnemható igéhez járult csakis azon okból, hogy átnemhatók, s csakis azon czéllal.

hogy ez átnemhatóság még érezhetőbb legyen. Az omol, ömöl, bomol, romol, oszol, fekszen, aloszon alakokat már rég kiszorította az ikes omlik, ömlik, bomlik, romlik, oszlik, fekszik, aluszik. A régi hazud, vágy, enyész, tenyész, asz, csúsz, mász igék helvett is ma már általánosan uralkodnak az ikesek: hazudik, vágyik, enyészik, aszik stb. Igv van egymás mellett hajol és hajlik, nyúl és nyúlik. A foly, hull, fül, gyűl igéket a nép rendesen így mondja: folyik, hullik, fülik, gyülik. Különösen bizonyos képzésű igék válnak lassanként ikesekké. ámbár régente állandóan iktelenek voltak. Így az -n képzős momentán igék: csökkenik (megtsökenik már Pázm.), csusszanik (Gyarm. Nyelym. 175.), pattanik, durranik, lobbanik, zuhanik stb. Továbbá a -doz és -toz végű gyakorító átnemhatók : akadozik, düledezik, fáradozik, hasadozik, szaladozik (Nv. IV. 422.). szunnyadozik, lengedezik, csörgedezik, ugrándozik (ugrándoznék van már Draskovitsnál mint 3. szem.); mulatozik, ásítozik; sóhajtozik, síkoltozik. Azután a névszóktól származott -z-képzősek: utazik, pipázik, dohányzik, időzik, hibázik, egyezik, bolondozik, dikciózik (Figy. 1877. 211.) stb. V. ö. vacsorálik Debr. cod. És még részben az ilyenek: masérozik, karírozik, studírozik.

Néha rettexiv képzésű szóhoz járul még ilyen fölös visszaható képző: nyujt-óz-kod-ik, tartózkodik, fogózkodik (felfogózkodik III. 413.), irtózkodik, felszedőzködik Ny. I. 381., felszedelőzködik Pap Pal. mes. 108., kötelőzködik | költözik: költözködik, öltözködik, kérezkedik | fogódzkodik; belopódzkodom, bézáródzkodom, feltűrődzködöm Simai | kéredzkedik | vetkezik: vetkeződik, tudakozódik | mosdik is mosódik rövidülése, s van belőle újra: mosdódik.

Fordultak itt elő olyan igék is, melyeknek visszaható képzője látszólag névszókhoz járult; pl. erő-ködik, panasz-kodik, bús-kodik, károm-kodik, szégren-kedik stb. Láttuk, hogy ezekben csak elkopott idővel az első igeképző, s hogy eredetileg így hangzottak: eről-ködik, panaszol-kodik, búsla-kodik, károml-kodik, szégrenl-kedik; s így voltak magyarázva már Ny. VI. 195. l. Ott azonban e magyarázat ki van terjesztve az ilyenféle igékre is: fejedelmkedik, ritézkedik, bátorkodik, kevélykedik, okoskodik, torkoskodik, túlságoskodik (Ny. IV. 501.), csintalankodik stb.; tehát ezek úgy vannak fölfogva, hogy amaz erőködik, panaszkodik-féle rövidült alakok analogiájára

készültek. Azonban eltekintve attól, hogy az okos-kodikfélékben a névszónak az egész gondolathoz való viszonya más, mint az erő-ködik-félékben, és hogy e roppant gazdag szókategoria alig keletkezett olyan csekély terjedelmű analogia hatása alatt: az itt tárgyalt visszaható alakok kezünkbe adják e szavak magyarázatához a kulcsot. Valószínű, hogy a torkoskodik-félék a bízakodik, vágyakodikfélék hasonlóságára készültek. Ha a helyett hogy ,a hívő bíz, az ember vágy, a leány fohász azt mondták ,a hívő bízakodik, az ember vágyakodik, a leány fohászkodik: ép így mondhatták idővel a helyett is, hogy ,a hívő szentes, a nap fénres, a leány szerelmes, a legény vitéz a következőket: a hívő szenteskedik, a nap fényeskedik, a leány szerelmeskedik, a legény vitézkedik.*) Szóval: az ilyen mondatokban a nyelv mintegy megfeledkezett arról, hogy itt névszó az állítmány, melyhez az átnemhatás fokozására visszaható képzőt tenni voltaképen nem szabadna; a mint hogy erröl megfeledkezett a nyelv pl. akkor is, mikor a szabad volna, szabad volt stb. kifejezések helyett ezeket kapta föl: szabadna, szabadott.

SIMONYI ZSIGMOND.

Orbonás.

Páriz Pápaynál ezen elavúlt szót, illetőleg népnevet, a következőleg találjuk értelmezve: "orbonás epirota, ein einwohner Epiri; orbonás ország Epirus, die landschaft Epirus".

Látni való, hogy a magyar orbonás alak az albánok nemzeti arběn nevét tünteti elénk, a mely azonos a lat. gör. albanus, ἀλβανός alakokkal, s a melyen az új görög ἀρβαν-ίτης alak is sarkallik. Ennek az άρβανίτης-nek meta-

^{*)} A szép-űl-féle igeképzést (melyben a deverbalis -űl képző szereplése a névszónak az igével való hasonló összetévesztésével volt magyarázva Ny. V. 439.) azért nem lehet így magyarázni, mert a jelentés tekintetében nem elég, ha a "szép' fogalmához a reflexiv momentum csatlakozik; hogy szépűl- annyit tegyen mint "szépíti magát', az alapszónak magának már annyit kellene jelenteni, hogy "szépít", s ennyit csak akhoz jelent, ha fölteszszük (mint fölvettem Ny. VI. 197.), hogy a névtő s a red. képző közt ott volt egykor az igésítő -h képző. Ellenben itt a fenyes és fényeskedik tökéletesen úgy viszonylik egymáshoz, mint vágy és vágyakodik, vagy duskál és duskálkodik, sivall és sivalkodik.

thetikus arnavit (arvanit helyett) alakjából állott elé az ozman arnaut forma egy *arnavut alak közvetítése mellett.

A magy. orbonás forma azonban az arben-nal szemben oly változást tüntet föl, a mely a magyarból meg nem fejthető.

Egy korábbi ismertetésemben (Nyelvt. Közl. X. 339. l.), főleg a Páriz Pápaynál találtató adatokból kiindulva azt véltem, hogy az orbonás szó rumun eredetű, s hogy ennélfogva ez utóbbi nyelv révin jutott el hozzánk. E korábbi állításomat helyre kell igazítanom. Helyre kell igazítnom pedig azért, mivel a rumun nyelv számára föltételezett arbên és arbênas alakok nem hitelesíthetők; aztán mivel a Páriz Pápaynál találtató orbonás alak hibás olvasáson alapszik, mint ezt a következőkben látni fogjuk.

Heltaynál (Kresznerics idézetében) az orbonás helyett orbonász alakkal találkozunk; s ezt az említett szótáríró "epirota, albanensis" szókkal latinosítja.

Régi okiratainkban is csak az orbonász alak használatos. Egy 1505-ik évbeli okiratban már mint személynevet is föltaláljuk: "Georgius Orbonaz de Crassouw". (Tudománytár. VI. 63. l.)

Bizonyos tehát egy részt, hogy az orbonás, mint hibás olvasáson sarkalló alak elvetendő (v. ö. Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár I. 350. 352.); s bizonyos más részt az is, hogy a helyes orbonász valamint középkori helyesirásunk szabályai, úgy a következő külbizonyíték szerint is arbanásznak olvasandó és ejtendő.

Az orbonász vagyis a helyesb arbanász ugyanis délszláv réven jutott hozzánk, a hol az arbanas alakban s "epirota" jelentéssel van meg. (Az -as, illetőleg -s új képző az, a mely az arbanász alak délszláv eredetűségét kétségtelenné teszi.)

EDELSPACHER ANTAL.

🏂 MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

XI.

Vizsgáljuk most, egyelőre még ne a tudomány, csak az ép, egészséges észjárás, a nyílt s romlatlan érzékek világításánál, hogy mily tényező volt a józanság abban a tudományban, a melyet "felsőbb nyelvészet" czégére alatt árulnak.

A szótár azt mondja: "A világ-beli (licht) vil gyöknek eleme azon l hang, melyben a fürge, sebes mozgás alapfogalma rejlik". — Ebből kettő következik. Vagy az, hogy a NSzótár ős magyarjai a gyökéralkotás korszakában, tehát a teljes vadság, a legsötétebb tudatlanság állapotában tisztában voltak már magukkal arra nézve, a minek tudatára az emberiség csak lángelméinek együttes, szakadatlan buvárlatai után s csak évezredek hosszú során át juthatott, arra, hogy a fény mozgás. Vagy pedig következik az, hogy e theoria megállapításáig a világ szó nyelvünkben nem volt meg.

Olyan emberek voltak a szótárírók, a kik ezt nem tudták? S ha tudták?

Akácz. "Legközelebbi rokona akics, azaz tövisnemű szálka, mely a vele ütközésbe jövő testekbe akad." – Következik, hogy az akácziafa eredeti hazája Ural vidéke; s következik, hogy e fának mindaddig nem volt neve, míg egy ősmagyar suhancz föl nem mászott rá, s míg pitykegombos lájblija bele nem ak-adt tüskéibe. Csak akkor nevezték el ak-ácznak.

Meggyözödésből mondták ezt a szerkesztők? És ha nem?

Harcsa. "Gyöke egy a harap ige gyökével." — E szerint mikor a legelső magyar halász a legelső harcsát kifogta, első dolga ! volt karját a szájába dugni, hogy meggyőződjék, harapós állat-e vagy nem; s csak mikor az az ős harcsa beleharapott a keze szárába, akkor nevezte el har-csá-nak.

Komolyan volt az ilyesmi gondolva, s komoly embereknek mondva?

Azt még a hanyagabb figyelő is észrevehette, s bizonyára tudja is, hogy a tárgyak elnevezésének alapjáúl mindenkor a szóban levő tárgynak egyik legszembeszökőbb tulajdonsága szolgál. Innen van, hogy az általános, az egész nemre vagy fajra illő közös tulajdonság vagy épen nem, vagy csak a legritkább esetben s csak is xar' έξοχήν, egy individiumnak szolgáltat alapot a névadásra. Szája, feje, hogy bizonyos szabadsággal szóljunk, minden állatnak van; de azért egyet sem nevezünk közülük szájas-nak vagy fejes-nek. A több állat közül, a melyeknek szarvuk, sertéjük van, csak egyet, még pedig az e tekintetben legkitünöbbet illeti meg a szarvas, sertés nevezet. Ez az igazság oly fönnhangon beszél, hogy még a félsüketnek is elhat a fülébe. S a fölsőbb nyelvészet még sem hallotta meg. Neki a bolhában legföltünöbb tulajdonság az, hogy boly-ong = boly-ha; a gyócsban, hogy jó = jo-ocs = gyócs; a gyökben, hogy jön (gyön) = grön-k = grök; a gröngrben, hogy gömb = gyöm-gy, = gyöngy; a békában, hogy baktat = bak-ó = békó = béka; a csizmában, hogy ki van c s iszolva = csiszma = csizma; a hangyában, hogy hamar mozog = ham-gra = hangra; a csikóban, hogy az ember c s i h hangon szólítja = $csih-k\phi = csik\phi$. A fölsőbb nyelvészet előtt a járás oly ritka tulajdonság az állatvilágban, hogy méltán szolgálhat megkülönböztető jegyűl a vele fölruházott individuumnak; szerinte tehát egészen okszerű, hogy a barom onnan kapta nevét, mert jár (bar = jár); s különösen kiváló tulajdonsága még a bar-ás (járás) ezenkívül a bar-júnak (borjú) és a bar-ánynak (bárány); szerinte az ebet is az különbözteti meg kiválóan a többi négylábútól, hogy eszik = $e\nu(\ddot{o}) = eb$. Kérdezzük meg sorba az embereket, vagy akár a legelső kis gyermeket, micsoda hangon szól az ökör, s azt fogja mindegyik felelni rá: múh; s a kakasra, hogy kukurikú. A fölsőbb nyelvészet pallérozott füle azonban egészen más hangokat hall. Neki az ökör ök, a kakas meg kak hangon kiált. De ez még hagyján. Hanem az ő fülének egy hangon szólnak a har-is, a har-kály és a har-ló (holló); a kak-uk, a kak-as és a kak-a; a dar-ázs, a dar-u, dar-a és a dar-ab. S viszont más hangon szól a kacsa s más hangon a rucza:

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

"kacs természeti hangutánzó, melyből kacsa származott, minthogy ezen madárfaj kiáltó szava: kacs! kacs!" — ellenben: "récze v. tájdivatosan rucza természeti hangnevek azon récz! rucz! hangszóktól, melyeket ezen madarak hallatnak". S hogy valaki azt az oktalanságot ne gondolja, hogy hisz e szerint a kacsa és rucza nem egy és ugyanaz, hanem két, egymástól egészen különböző állat, a szótár a kacsa alatt figyelmezteti olvasóját, hogy "kacsa = rucza", a rucza alatt pedig, hogy "értelmére nézve lásd kacsa."

Lássunk pár példát arra nézve, hogy a szótár mindent megfejteni akaró erőlködésében oly tételeket állít fől. a melyek a legegyszerűbb, a természetes észjárással merő ellentétben állnak. Általánosan tudva van, hogy böjt annyi mint bizonyos időszakokban minden ételtől való magamegtartóztatás, vagy legalább szükre szabott s a legegyszerűbb étkekre szorítkozó táplálkozás. A szótár szerint a bőjt a bű és ét szókból keletkezett összetétel = bű-ét (būvös étel); más szóval: azért būvös és azért étel, mert nem eszik meg. – A lőre szót meg így magyarázza szótárunk: "csigér, vízbor, vagyis azon nedv, mely a kisajtolt törkölyre öntött vízből képződik s némi boríze van. Innen jelent igen savanyú, szesztelen, vizesféle rosz bort". Etimologiáját pedig, a mint már tudjuk, ekként adja: lé-erő. Más szóval a lörét azért nevezte el az egészséges emberi ész erőnek, mert nincs épen semmi ereje.

A szótár tanítása szerint az abrosz ebből támadt hogy: bor-osz (borító), abrincs pedig: bor-incs (borító); alma: mal-a (tömött); paszita: szop-ita (vendégség annak örömére, hogy a csecsemő szopik). Itt az egészséges emberi ész ismét azt kérdezi, ha nem lesz a paré-ból apré, pimasz-ból impasz, szerelem-ből reszelem, hogy válhatott s miért lett a borincs-ból obrincs, a malá-ból alma, s a szopitá-ból paszita?

A ki itélni tud s csak egy futó tekintettel vizsgálta nyelvünk hangbeli jelenségeit, a legelső, a minek szemébe kellett ötlenie: az erősen kifejlett és zsarnokilag uralkodó hangilleszkedés törvénye. A gyökérszó hat(ás), ség, be(le); s a mai napig eljutott fejlődéssel szemben mindamellett lehetetlen alakok a következők és hasonlók: néz-hat,

Papucs. "Gyöke pap hangutánzónak s tap (tapod, tapos szókban) gyökkel rokonnak látszik; tehát mintegy taposó. Egyébiránt törökül pabucs v. pabuds."

Perecz. "Azon per gyökű szók osztályába tartozik, melyek körös mozgást vagy formát jelentenek, mint pereg, pereszlén sat. Egyezik vele a német bretzen."

Pincze. "Ámbár nem lehet kétség benne, hogy e szó közvetlenül a szlávból vétetett, de gyöke mint ös eredetű szó a magyarral is közös, t. i. ugyanaz, mely az iszik, ital, iti. pitizál szóké."

Pohár. "Egyezik vele közelebb a régi felső német pehhar, szláv pehár, pohár. A magyarból elemezve hangváltozati és előtéti hasonlatnál fogva lehet ivár, ihár, pivár, pihár, pohár".

Pont. "Ámbár megengedjük, hogy pont közvetlenül a latin punctumból képeztetett, azonban alapfogalmánál fogva mint bökött jegyet jelentő szónak gyöke a magyar nyelvben is megvan, t. i. bök."

Pozdorja. "Ugyanazt jelenti a hasonló hangú szláv pazder, pazderja. Azonban a magyarban is megvan saját elemzése, mely szerint pozdorja a. m. foszdorja v. fosztorja."

Trucz. "Közvetlenül a német trotz szóval egyezik; de rokonai a magyarosabb durcz, durbonczás, durál. A természeti hangutánzók közé tartozik, melyekben az r gyökhang erősebb kitörésű indulatot fejez ki."

Vánkos. "Élnek e szóval a szlávok is vajnkuš, vankuš alakban. Mi magyar elemzését illeti, menynyiben a vánkos tulajd. ért. véve valami kitömöttet, puffadttat jelent, rokonok hozzá törzsben pánkó és fánk, mint puffadt és töltelékes sütemények."

Ez adatok mellé csatoljuk a szerkesztőségnek az Előszó 21. lapján tett eme nyilatkozatát: "Itt egyszersmind elméletileg és gyakorlatilag visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőnek tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk. Mely

magyar nyelv eredeti birtokáúl meghódítsa", legyenek tanúink a következő adatok.

Dárda. "Egyezik vele az olasz dardo. Megvan némely szláv nyelvekben is. Egyébiránt a magyar nyelvből is elemezhető, t. i. vékony hangon tőr-de, azaz törhegyű fegyver."

Dézma. "Közvetlenül a latin decima. Egyébiránt gyöke egyezik a magyar tíz szóval."

Dsida. "Egyezik vele a török dsida, s a szláv nyelvekben sida, dzida, zsida" – az előbbi rovat pedig így hangzik: "Dsid, elvont gyök, melyből dsida származott."

Eczet. "Egyezik vele a latin acetum, szláv ocet. Magyar nyelvből elemezve annyi mint esz-et vagy et-et, azaz evő, etető vagy maró szer."

Erkély. "Ugyanazon gyökből származott, melyből a hasonló értelmű eresz, s jelent kiérő, kiálló helyet. Egyébiránt egyezik vele a német erker."

Gróf. "Egy a német graf szóval. A magyar köznép sok helyütt goróf kiejtéssel használja, melynek gyöke gor a magyarban is feltaláltatik, s mint tudjuk, nagyot, magosat jelent."

Korda. "Nem lehet ugyan kétkedni benne, hogy e szó egyenesen a latinból vétetett s a szerzetesek által hozatott divatba; de mivel sodrott, azonfölül övül használt kötelet jelent, a latin szó gyöke is megegyezik a kerekdedséget, kört jelentő magyar kor gyökkel.

Korona. "Mi e szó elemzését illeti, ha egész külső alakját veszszük, képzésre hasonló a borona, marczona, katona, babona szókhoz; ámbár pedig a latin corona, s hellén κορώνη szókkal mind alakra, mind fogalomra tökéletesen egy, azért magyar eleme is tagadhatatlan, miután gyöke kor, hangváltozattal kar, kör, kur, kür száznál többre menő magyar szavainkban hasonló vagy rokon értelemmel bir."

Medve. "Rokon vele a szláv medved és metyed. Szlávul med am. méz és jed evő. A magyarban is a méz és med rokonok. E szerint a magyarban is lehet med-eve (med-evő), méz-eve (méz-evő)".

A népies nevek évezredek óta léteznek s azoknak kiirtására irányuló minden törekvés hiába való fáradozás. Ismerek egy patikárust, a ki, mint mondja, "már harmincz év óta küszködik, hogy a lepkeszeget a paraszt fejébe beleverje; de az mindíg csak bakszarvú füvet, görög szénát vagy fenőgréket (Trigonella foenum graecum) kér."

A népies nevek léteznek s Shakespeare bastardjával mondják: Én "én" vagyok; akárhogy lettem én. Sz. az általam felhozott neveket mint békabuzogány, kisasszony papucsa, pacsirtavirág sat. babonás neveknek mondja, ámbár maga is tudhatja, hogy ezek megörökítik 1) a mondát, pl. Sz. László király füve (már Meliusnál 1567., Gentiana cruciata, tárnics Diószeghynél). Sz. László király pénze (Clusiusnál 1583., Nummulites, pénzige Mih.). Károlytövis (Lippaynál 1664., Carlina acaulis, Körfény Diósz). Basarózsa (Lippaynál 1664., Paeonia officinalis). Kún répa (Csapónál 1792., Cyclamen europaeum, Türtszirom D.) sat.

2) a legendát, mint: Isten fája (Meliusnál, Artemisia abrotanum). Isten szakálla (egyike Csapónál, Viola tricolor). Mennyei kulcs (a nép közt, Primula acaulis). Mennyei rózsa (Lippay 1664.. Lychnis coronaria). Krisztus tenyere (Csapónál 1192. Ricinus communis, Himboj D.). Krisztus tövis (a kertészeknél, Paliurus aculeatus). Vérehulló fü (Lippaynál 1664., Hypericum perforatum). Kinvirág (Lippaynál 1664. Passiflora grandis, Golgota D.). Sz. háromság virága, violája (Clusia 1783. Viola tricolor). Angyalgyökér (Csapónál 1702. Angelica'. Ördögszem (a nép közt, Adonis aetivalis). B. Asszony haja (egvik Csapónál Cuscuta europaea). B. Asszony keze (Csapónál Carduus Marianus). B. Asszony palástja (Csapónál Alchemilla vulgaris, Bokál D.). Kis Jézuska paplanja (a nép közt, Cuscuta europaea, fünyüg D.). Paradicsom alma (Lippaynál 1664., Solanum lycopersicum). Adám tüje (a kertészeknél, Yucca filamentosa). Abel vére (Veszelszkinél 1798. Calamus draco). Abrahám fája (Veszelszkinél 1798., Vitex agnus castus). Salamon pecsétje (Clusius 1583., Convallaria polygonatum). Sz. Péter aranyos vesszeje (Veszelszkinél 1708. Solidago virga aurea. Ritkaréj D.). Sz. Iván virága (egy faj Clusiusnál 1583. Gallium verum, galaj D.). Júdás fája (a kertészeknél, Cercis siliquastrum). Júdás füle (a nép közt, Hirneola auricula Judae), sat.;

3) a regét mint: árvácska (a nép közt, Viola tricolor); áldott fü (Lippaynál 1664. Centaurea benedicta, csüküllő D.), átkozott tövis (Clusiusnál 1583. Eryngium planum): királyné asszony káposztája (Csapó 1792. Melilotus vulgaris); Borzas Katicza (a nép közt, Nigella sativa), sat.;

- 4) a mesét, pl.: béka-szőlő (Veszelszkinél 1798. Potamogeton natans); farkas alma (Clusius 1664. Aristolochia clematitis): nyúl-saláta (Csapó József 1792. Chondrilla Juncea);
- 5) a szív életét, pl.: élek-halok, (Csapónál 1792. Capsella bursa pastoris); a lángoló szív (a népnél, Dicentra spectabilis); forró szerelem (a népnél, Lychnis chalcedonica sat.; és sok más név más viszonyt örökít meg. Hát ezek mind csak babonás nevek?

A babonás nevek ellen a Nyelvör harmadik füzetében magam is kikeltem; de az, a mi ellen a czikk irója fölszólal, épen nem a babona. A népnyel nek ezen gyöngyei aranyba foglalásra (a poźzis aranyába) érdemesek, és mégis kiirtandók, vagy a tudományba bele nem ültetendők? Mi épen a népies neveket akarjuk beleültetni a tudományba, még pedig:

- 1) Azért, mert a tudománynak magának az érdeke azt kivánja, hogy a szent helyébe való belépést ne nehezítsük meg. Már pedig egy sajátságos műnyelv sinai falat von körüle.
- 2) Azért, mert csak ezen nevek állandók (ezek tűkrözik vissza a chaldaeai, hellen, római, keresztény műveltség menetét, s az összes európai népeknél megvannak, tiszteletben részesűlnek), míg a rendszeres nevek valamely rendszerhez kapaszkodnak, s ennek letűntével elvettetnek. Már pedig ha Linné "alkotmánya" megdölt, más miniszterek is kellenek. Talán a most divó természeti rendszerből fejtsűnk ki neveket, a mint azt Sz. ok nélkül nekem imputálja? Épen nem, mert ezen rendszer ismét megváltozhatik.
- 3) Azért mert ezen nevek összefűzik a tudományt az élettel; ezek a nemzeti közművelődésnek nem megvetendő tényezői; az érdeket ébren tartják, a poézist megtermékenyítik sat.

Ennyit az én álláspontomról.

A mi a fölhozott neveket illeti, a czikk irója Diószeghyék rendszerének védelmezésében úgy tetszik. hogy tréfálkodik. A fakúsz (névszó + ige) és deszkakár (névszó + névszó) közt parallelismust vesz észre, a mi csak úgy lehetséges, hogy a fákon kúszó madár a fákat megrontván a belölük készülő deszkában is kárt tesz. Hát a szironták fölemlítése nem szintén csak tréfaság-e? Hogy ezen szó mily romlatlan nyelvérzékkel van alkotva, bizonyítja azon tény, hogy az ötvenes években csak úgy írják szironta.

Az egyes nevek közül a kurta kigyó s rézkigyóra kimondott synonymiát, mint tájszólásit fönntartom. A gözü valóban synonym a borzegér (Sorex) névvel, bár tájszólásilag poczik helyett is vétetik.

A petymeg már B. Szabó D. kisded szótárában is meg van; s a kéziratban csak tévedésből kerülte ki a keresztülhúzást.

Az acsa, fakúsz, szurdáncs, mozsárvirágot eddig még nem ismertem s a figyelmeztetést köszönettel veszem tudomásul. Bár csak többen s többre figyelmeztetnének, mert az, a kinek álláspontja magasabban van, az egyes tárgyakat könnyen eltéveszti.

Végre legyen szabad e helyen bevallanom, hogy az elecs (Butomus), pimpó (Posentilla) már Földinél mint népies nevek közöltetnek; a páponya pedig (Physalis) már Meliusnál szerepel.

A bellen, fenyer, gacsiba, gécse, gönye, komócsin, malocsa, marunka, momárom, orrcsilány. poling, szerep, szettyin, taglacz, tippan, zónát (nem zánót), zsiruf a régiebb fűvész irodalomban csak is fölemlített neveknek jelentését nem tudom: s azért kérem a Nyelvör t. cz. olvasóit, talán adhatnak felvilágosítást.

FIALOWSKY LAJOS.

Évad – ivad.

I.

Motto: Alkalmazásából a jelentése is világos. Lehr A. a Nyelvőrben.

Mikor a Nyelvör felállította a vésztörvényszéket, általános rémülés fogta el a magyar szókincs polgárait. Minden szó, a mely passzus nélkül csavargott, a mely családi értesítövel nem tudta igazolni törvényes és törzsökös magyar származását, vizsgálati fogságba helyeztetett, s érdemleges itélet által kitolon-czoztatásra itéltetett. Egy kis púp, löcsláb, kancsalság, kacskaság elég volt arra, hogy tulajdonosa a Taygetusra kitétessék. Hiába rejtözködtek a gyanus polgárok és polgárnök mühelyekben, hiába vonultak salonokba, hiába bujdostak kukoriczák között; a szórend éber örei utánuk mentek.

Egyszer az egyik ephorus találkozik egy világleányával. "Hé! hallja! Hogy hívják magát polgárnő?" — "Ugyan ne ügyetlenkedjék! Mintha nem ismerne. Hát nem az én karjaim között pihent ön valamelyik Füreden a nagy vakáczióban? Vagy

ha hitével jobban megegyez - regráczióban?' - "Az mindegy. Kegyednek ó polgárnője a fehér kéznek, polgárnői kötelessége felelni a háromegy forradalmi vésztörvényszék biztosának kérdésére. Hogy hívják?" A polgárnő ajkait pitytyeszti. ,Nohát saison, ha nem tudta. - "Igen, de ön folyvást cseréli alakját, söt nevét is. Nem azonos-e ön a hirdett I dén v kisaszszonnyal?" - "Kérem, én született franczia vagyok, s nem tehetek róla, hogy az önök bárdolatlan nyelve ilyen formátlan ruhát akasztott a nyakamba. Elég keserves azt nekem viselni. – "Nix nutz! Ön az ifjúság megrontója, Magyarország anyagi érdekeinek koczkáztatója, a kisbirtokosok hitelének megrendítője, nagy urak vagyonának aláásója, tözsérek mérlegeinek megtánczoltatója, szinésznök elkényeztetője. Ön a megtestesült hivalkodás. Öntöl megtagadjuk a polgárjogot." Demoiselle csipöre teszi a két fehér kezét: "Szeretném én azt látni! Ezer dámát és hetven fürdőt egy nap alatt mozgosíthatók önnek igazságtalan jegyzéke ellen. Nyelvör megszeppen. "Na na kisasszony! Nem úgy értettem. Maradjon közöttünk önnek bájos lénye. Csakhogy lássa magyar kenyeret eszik; illő, sőt követelhető, hogy itt közöttűnk ne frányáskodjék. Tudja mit? Változtassa nevét magyarra. Találjon valami szép hangzású nevet, akármit, csak magyar legven." - "De hát van én nekem már tisztességes nevem. Idén v.' - "Idén y? Ez rosz szó." - "De hát tehetek én arról, hogy annak kereszteltek? Keresztapám az oka. - "Az mindegy. A jó sohasem késő. Vagy igaz magyar név, vagy kitolonczoztatás." - "Jó lesz e hát "hörpige"? kérdi a csába lény. - "Az jó lenne, de az már le van foglalva Toaszt urfi számára, a ki egy nagy nemből való indigena (magyarán mondva szalajtott.)" - "Hát találjon ki valamit édes Nyelvúr! Lássa én olyan gyönge nyelvelő vagyok.' – "Ah ne mondja Nagysád. Lám most is milyen pompás szót rögtönzött. Nyelvelő. Nyelv, nyelvel, nyelv-elvel. Nyelv és elv; mindkét tö benne reilik, s világosan azt fejezi ki, hogy a nyelv bizonyos meghatározott elvek szerént kertész-ollóval nyirbáltatik, mint az ön dicső hazájának diszkertjeiben az eleven sövények. Egyébiránt ezért az egy találmányáért is megérdemli, hogy a névkeresés hervasztó gondjaitól megkiméltessék. Csak bizza ránk. Fogalma sincs, mit mindent tehet egy jól szervezett nyelvőrség."

Kiadatik a rendelet: "Egy franczia kisasszony, kinek ösei még a pogány Avaresek idejében költöztek be, s azonnal magyar mentét öltöttek, keresi ösi mentéjét, mely a legnagyobb valószinűséggel Szegeden vagy Kürtön vagy Debreczenben, s a legvégső esetben kiskunsági Szentmiklóson sínlik felfedezetlenűl.

A becsületes megtaláló mindazon ovatiókra számíthat, a melyekben a Franklint kereső expediczió hősei fognak részesülni."

Találnak aztán Szegeden is, Kürtön is egy ócska ködmönt. a mely ma már semmi okos valóságra nem illik, s épen ezért az együgyü közrend azt állítja róla, hogy egyenesen Éva anyánk köntöse volt. s azért a neve Évad. Pedig (a község, mely nem tudja a törvényt, átkozott) dehogy Éva anyánké! Látszik a szabásáról, hogy magyar szücs remekelt rajta. S mivel remekelt, világos, hogy remekbe készítette. S mivel remekbe készítette, világos, hogy nem magyarnak készítette; mert a magyarnak nem lett volna pénze kiváltani. Kinek készítette tehát? Németnek? Ó a német sokkal okosabb, mint sem pénzét hívságos ködmönökre tékozolná? Nem! egy ilven remeket csak egy franczia fizethet meg. Ergo - (még egy sereg sorites) – ez a gúnya ama híres Saison családnak készült, a ki anno Nagy Károly Pannoniába költözködött, s itt úgy megszerette a lételt, hogy kikeresztelkedett Avaresnek s miniszteri engedélylyel megváltoztatta a nevét Évadra.

Ez mind igaz. De ez csak conjectura, a mi mellett nem ártana egy kis igazságlevél is. Hozattassanak elő a krónikák. haneha szólanának valamit!

És íme megjelenik a sapapás íródiák, hóna alatt a legigazabb hitű kódekszszel, és az orthodoxia méltóságával mutat a megelevenülendő betükre. Meg vagyon írva. "Ennek ő evadán". Valóban meg van írva a Debreczeni és a Winkler Codexben. Még ez sem elég. Az igazság azért igazság, hogy mentül több csűrés-csavarás után húzattassék ki odujából. Mert meg vagyon írva, hogy bene probat, qui multum probat, s valamely ŭgy annál igazságosabb, minél több védelemre van szüksége. Például, hogy a háromszögnek három oldala van, ez nagyon kétségbe vonható állítás, mivel Kepler legyen, a ki bizonyítékot tud mellette felhozni; hanem hogy az a csontváz, a melyet anno 184.... a Benei pusztán találtak Berengár-pénzeivel, csakugyan a dicsöült Bene vitézé lett légyen, azt csak a legkunhátasabb roszakarat meri tagadni, miután az akadémia évlapjaiban minden hitetlenek örök tanuságára elmésen bebizonyíttatott. Sed non erat his locus.

Tehát a bizonyítékok felhalmozásával kell lehetetlenné tenni a roszakaratú hitetlenség fejcsóválásait. Ki kell mutatni, hogy az évadnak ivadja van "az ország különféle, s a mi fő, egymástól messze eső vidékein." A Tisza egymagában még nem argumentum, hanem a Duna, az aztán megteszi. Hol van az a ki merész ajakát hadi kürtre tapasztván, a riadó vak mélységet fölverje szavával? Ecce! kürt rivall. Előáll a vén Márkus, a ki István bá' kalenderiumára tett kézzel esküszi, hogy az ivad Kürtön divat! És kezd járni az egész ország a csuda-bajkó csudájára. Találkozik ugyan, mint alább meglátjuk, egy-két köszívű ember, a ki hideg flegmával megmondja az általános lelkesűlés között, hogy a mit találtak, nem Éva anyánk köntöse, hanem ócska szürdarab; de ez az egy pár csácsogó rútul lehurogattatik. Diabolus rotae! állj odább, mert keresztül gázolunk rajtad. Te pedig szent köntös, kinek emlékére "lángolunk és sírva fakadunk" (óh, ha most Horváth István élne!) tehát te szent köntös "térdelj le mint — Filep, s állj fel mind sír Évad Plantagenet!"

A kisasszonyra ráadatik az évezredes bajkó. Demoiselle tükör elé áll, forog előre hátra, illesztgeti magát csipőre tett kezekkel. Végre szól elszántan:

"Inkább kolostor, mint ez a ködmön."— "De kérem Nagysád. biztosítom, hogy ez a ruha pompásan áll. Nézze! A hátán elég pötyögös ugyan. de a mellén annál jobban megfeszül. Ezt el lehet türni már csak azért is, hogy magyar, és pedig ös-magyar. Egy kis csekély változtatással minden saisonra. azaz hogy idényre használható. Tavaszszal évad, nyáron ivad, öszszel övad, otthon dúvad, fördőn fenevad."

Saison kisasszony megadja magát a kényszerköntösben, s most már ott leng a neve Hamburger Adolf zászlóján, a hol egy köpczös ámor ugyancsak kelleti magát a nyári évadra, tetemes kurtításával Keller és Zsitvay üzletének, a hol pedig szintén végeladatik holmi. Az évad-kultus terjed Harkányba, Fűredre, Sóstóra. Urambocsá! még Jókai is versenyt ivadoz velűk. Hát rászorúlt ő arra? A szegény ember egyetlen bárányára?

Miután a keresztfi adoptáltatott, alkottatik egy külön törvényczikk, melynek 1-ső §-a így hangzik: "Az év a d személye szent és sérthetetlen." Nevét hiába fölvenni nem szabad, nehogy fiatalságának friss zománcza ujjunk hegyén maradjon, s kisüljön róla, hogy nem is zománcz, hanem bécsi piros.

Én legalább kikaptam a magamét. Háromszor verték rajtam vissza, a miért azt mertem mondani hogy: Évad. De hát kérem, csak az udvarképes publikumnak szabad ezt a szót használni? Nem oda Buda! közkincs ez uraim, s nekem épen annyi jogom van így beszélni: Élted tettdús évadja most évadlik, akár Lehr Albertnek.

De a Nyelvör e miatt engem pörbe fog. S mikor látja, hogy a terminusra nem jelentkezem, rám küldi az igazlátót, a gyalog sátánt. Kassainé asszonynak sikerül napfényre hozni, hogy Kunszentmiklós sem olyan eretnek, mint a milyennek festik; mert imé az ivad-eszmék itt is lappanganak; csakhogy Baksay Sándor évek óta rabbilincsben tartja a világboldogító igazságot. Évek óta Kunszentmiklóson lakik, ott jár-kél, rajta gázol a kincsen, és még sincs tudomása arról, a mit más egy szempillantás alatt fölfedez. Ó logika! O Atheniens! que vous étez Bèotiens! Épen igy járt a szegény kürti Diabolus rotae is, a mint majd meglátjuk.

De térjünk már a dologra, az évad történetére. Hol vette magát ez a kis csudálatos Hani Istók, ez a kis Tichborne? Szedjük ujjunkra. 1) A Debreczeni és Winkler codexekben (Lehr Albert szerént a codexekben többször) háromszor fordúl elő így: enek evada = éjnek évada. 2) Varga János és Ferenczi bizonyítása szerént Szegeden a közszójárásban így: écczakának évaggya. 3) Wolf György értesülése szerént Czegléden így: écczakának évaggyán. 4) Kriza szerént Toroczkón: ének évoda. 5) A "Nemzeti Hirlap" szegedi tudósítója szerént, a mit Szegeden használnak: éjszakának évadja.

Ennyi összevágó tanuvallomásra minden ember minden vezényszó nélkül egy egyező következtetésre jöhet: Volt a magyarnak valamikor, söt még most is van imittamott egy ikerszava: Éjnek évada, vagy éjszakának évadja. A mi, nem kell hozzá semmi fejtörés, semmi tudós bizonyítgatás, mert az adatközlök kivétel nélkül mind megmagyarázzák, s ha meg nem magyaráznák is, megsugná a kis ujjunk, a mit nyelvérzéknek neveznek, azt jelenti, hogy éjnek éjszakája, s ha tetszik, mély éjszaka. S hogy azt jelenti és semmi mást nem jelent, megtetszik onnan. hogy a fatalis "évada" sem a codexekben, sem a fent idézett adatközlök szerént a nép szójárásban nem fordúl elő más szóval összeköttetésben, csak ezzel az egyetlen egygyel, s kizárólag csak ezzel: éjnek, éjszakának.

Vagy hiszik-e azt a Nyelvörék, hogy olyan professionatus nyelvész mint Wolf György, olyan nyelvemlékgyűjtő, mint Kriza, s olyan népnyelv- és szokásfigyelő, mint Varga János, elmulasztották volna feljegyezni és közölni, ha az évadot más szóval is hallották volna kapcsolatban? Én nem tudom elhinni. Egyébiránt Toroczkó, Czegléd s maga Kürt is élő városok, mindegyikben lakik több vagy kevesebb ép nyelvérzékű és meghihető literatus ember (nem beköltözött, mert rendesen azilyenek csinálják az izgágát). Szóljanak a dologhoz.

Ugy ám! de ... Találtak egyszer Nápolyban — valamelyik közelebbi évtizedben egy oszlopot, melynek oldalain ez a töredék volt olvasható: .... lumena ora pron. ..... A leleményes pietás aztán rögtön kiegészítette a lectiot: [SANCTA PHIL]umena ora pron[OBIS.] Imé ez a tört oszlop bizonyítja. hogy volt az ös keresztyénségnek Philumena nevű szentje is, kiröl eddig semmit sem tudtak. Visszaállították ös jogaiba, templomot emeltek tiszteletére, s ma már van egy szentje Nápolynak, a kiröl nem tudnak egyebet ennél....lumena ora pron....

Itt a Philumena. A jó István bá' kalendáriumában világosan megírva, hogy Kürtön használják ezt a szót ivad, még pedig nem azzal a mérsékletességgel, a mit a codexeknél, a Kriza, a Wolf, a Varga és Ferenczi népénél tapasztalunk, hanem használják derüre borura, időszak, évszak, saison értelemben: mert mondják ezt: éjszakának ivada, erdőirtás ivada, gyapjúnyírás ivada.

Nyelvör megörül a töméntelen leletnek. Egy régi szó, mely új fogalom jelzésére - vagy hogy is mondja? Nem gondol arra, hogy négy vagy öt kétségtelen hitelességű bizonyság tekintélve arra kötelezné, hogy tartsa meg a szót annak, a mi; nem; az sem jut eszébe, hogy az István bá' kalendáriumától, mikor az nála bekopogtat, s a jövevényt bemutatja: "Van szerencsém bemutatni lvad ö nagyságát" azt kérdezze: Hát kendet ki mutatja te? Egvenesen publikálja a komáromi nemest mind az ötvenkét vármegyébe, s hogy az új atvafit semmi ne genirozza, számüzetik a saison, és nótáztatik az idény. Csak gondoljon vissza Szarvas Gábor, hogyan erőszakolta ránk ezt az új támadást! Mikor a kürti i v ad nak híre terjed, találkozik egy jó akaratú ember, a ki Kürt jó hírét, és nemzete nyelvét a szeplőtől, a Nyelvőrt az elhirtelenkedéstől és tévedéstől meg akarja óvni. Megírja azt, a mit a dologban tud, vagy inkább nem tud. "Ö. úgymond, évek óta eleget forgott Kürt körül, de az i v a d nak se hírét se hamvát nem ismeri." Mit tett volna egy ily nyilatkozatra minden ember, s mit maga Szarvas Gábor is, ha előre el nem kötelezte volna magát három csepp vérrel az ivadnak? Én legalább az ő helyén, ha még oly szenvedélyes ivadolatriában szenvedtem volna is, mint a hogy nem, ilyenforma reflexiókat tettem volna: "Ez az atvafi fejtetőre állítja legközönségesebb szójárásunkat is, és a helyett, hogy azt mondaná: "az ivadnak se híre se hamva" azt mondja: "az ivadnak se híret se hamvát nem ismerik": de most nem a hírröl és hamuról van a szó, hanem az ivad létjogáról. Sok dolog lehet ugyan a nap alatt és legközelebb Kürtön is, a miröl

ennek az úrnak nincs tudomása; (hiszen lám Baksay is tizenkét év óta lakik Kunszentmiklóson és mégis Jászay Marinak tartatik fenn a dicsöség, hogy az ivad a Bakér partjain fölfedeztessék) azonban ez az úr jóakaratú embernek látszik, nincs semmi érdeke abban, hogy minket tévútra vezessen. Jó lesz óvatosnak lenni. Annyit megállapíthatunk, hogy az ivad Kürtön sem terem úton útfélen. Hé! Kürti atyafi! ön ugyan megtérdelte a hírt és a hamut, de ezt condonáljuk azon feltétel alatt. hogy jobban utána néz a dolognak, s minekünk esztendő egy nap leteltével jelentést tesz kutatása eredményéről. Feltesszük önnek loyalitásáról, hogy jelentésében azzal az egyenességgel jár el. a melylyel eljárt a hír és hamu dolgában. Tegye meg kérem; egy szegény árva érdekében teszi. Pedig meg vagyon irva: Szegényt itéljetek igazán, és könyörüljetek az árván.

Mit tesz e helyett Szarvas Gábor? Csaknem leszamarazza ezt a derék embert. Ha, úgymond, se írja se szelenczéje. hát ne lábatlankodjík. Megleczkézi keményen, hogy ha még a hírrel és hamuval sem tud bánni, hát akkor ne beszéljen az iva d ról. Persze az nagy szerencsétlenség lett volna, ha épen az ivadkultusz praetendált hazájáról bizonyult volna be, hogy ott az új istenségnek se hirét se hamvát nem ismerik.

A szegedi referens esete még tanúlságosabb. Valaki jelenti (Nyelvör IV. 79.), hogy Szegeden az ivadot nem ismerik. de használják ezt: éjszakának évadja. Ez tehát jó barát volna, de mivel ügyetlen jó barát, a ki a maga módja szerént etymologizálni mer. s az éjszakának évadját éjszakának éj-vadjával akarja magyarázni, jól elpáholtatik, s mulatságos petitio principiivel a kürtiekhez igazíttatik, hogy magyarázza meg hát nekik az erdőirtás és gyapjunyírás éj-vadját. Mintha az a kürtiek éj-vadja olyan minden kétségen felül álló igazság volna, csak azért, hogy egy embert hátba vertek miatta.

De van e hát Kürtön ivad abban az értelemben, a melyben Nyelvörék használják?

Sohasem jártam Kürtön, a felső dunai megyékben sem; a komárommegyei szójárást s kiejtést sem ismerem: mindamellett is bizonyosra merem fogni, a) hogy az ivad szót évszak, időszak, kor (saison) értelemben Kürtön nem használják, ha ugyan Kürt népe magyar eredetű, miröl nem kételkedem; b) hogy az ivad használatáról azt a fölfedezést az István bácsi kalendáriumába nem maga a szerkesztő írta, nem is igazi kürti születésű ember, hanem írta egy akkoriban odavetődött s csekély nyelvérzékű fiatal ember, talán egy káplán, egy preczeptor, egy segédjegyző vagy valami ilyes.

Nagy jót tenne háborgó philologiánkkal a sokszor nevezett kalendáriom szerkesztője, ha nyilatkoznék e tárgyban. ugyanis úgy fogom fel a dolgot, hogy ez a kalendáriomi referens igenis hallhatta a kürti nép ajkáról ezt a szólamot: éjnek évadja, éjszakának évadja (s lehet. hogy a kürti nép ivadot mond, de lehet az is, hogy zárt é-t, mint e szavakban aczelat, fazekas, deszka, és az idegen referens a finom különséget a kétféle e között nem birta felfogni, (mint a hogy a székely ifjú a Nyelvör legközelebbi számában Kecskemétet, Köcskömétnek vallja) hallhatta mondom s kapott a hallatlan szólamom: éjnek v. éjszakának évadja, s attól félvén. hogy ezt így magában pusztán el sem hiszik neki, vagy meg sem értik, megpróbálta egy pár ujjából szopott analogiával világosítani meg: erdőirtás ivadán, gyapjúnyírás i v a dán. Igen könnyű kimutatni, hogy e két utóbbi szólamot a kürti magyar nép nem használhatja, s hogy ezt csak egy dologhoz nem értő idegenből került s tán nem is magyar fiatal ember vonszolta elő hajánál fogva.

Erdőirtás ivadán. Már minek czifrázná a tisztességes kürti nép azt, a mit magyarán is kimondhat így: erdőirtáskor. Aztán engedjük meg, hogy használja az ivadot időszak, időköz, saison értelmében; de bizonyosan csak olyan időszakokra vagy közökre használja, a melyek meghatározott foglalkozással vagy évi jelenségekkel vannak kapcsolatban. Például, ha a kalendáriomi gyűjtő ilyen analogiákkal élt volna: árpaérés ivadán, kendernyűvés ivadán, aratás ivadán, elhinném neki, hogy Kürtön mondják ezt; mert az árpaérés, a kendernyűvés, az aratás mindég ugyanazon szakaszában történik az évnek. s minden évben megtörténik, tehát van neki saisonja. De hogy az erdőirtás ivada mikor van, azt ép oly bajos meghatározni, mint a kenyérsütés, kukoricza-morzsolás, vagy épen az egész falu elégésének ivadát. Mert az erdőirtás nem is történik minden évben, s nincs is neki olyan meghatározott ideje, mint a krumplikapálásnak; hanem tart egész télen, azután meg tavaszon, meg öszön háromnégy évig, közbenközben dinnye sat. ivadokkal, a mint ezt Szarvas Gábor is jól tudja, ha járt valaha a Sugovicza partjain. Ha pedig erdőirtás helyett erdő-vágást akart mondani a kalendáriomi szógyűjtő, s még sem azt mondott, ezzel ismét csak azt árulta el, hogy se írja se szelenczéje, s a magyar nyelvnek se hírét se hamvát nem ismeri.

És a mi jó Homerusunk ilyen magyar után indul el olyan fontos ügyben, mint az i v a d-ügy.

Ott van aztán a másik izé, a gyapjúnyírás ivada. Gyapjúnyírás! Német a lelke is, a ki így beszél; és Szarvas Gábor egy német után octroyálja ránk az ivadot. Micsoda beszéd az a gyapjúnyírás? Hiszen kérem szépen magyarúl nem gyapjút szokás nyírni, hanem a birkát; s ha már ivadjának kell lenni. nem a gyapjú, hanem a birka nyírásnak lehetne ivadja. Egyébiránt a magyar ember (no legalább a "kiskun") ezt sem czifrázza, s nem mondja: birkanyíréskor, hanem csak nyíréskor (t. i. fizet, a miből semmi sincs) s mindenki tudja, hogy akkor nem csikót nyírnek, nem is lana caprinat. Jaj annak a magyar embernek, a kinek nyelve rászokott így mondani: gyapjúnyiráskor. Ez azt teszi, hogy fülig adós; úgy le van már kötelezve a zsidónak, hogy németül igérgeti neki, a mit magyarúl nem teljesít. Am Wollschur. Wollschur bizony! A kürti kalendáriom szógyűjtője egy jó német. vagy német magyarember volt, a ki még nem tudta azt, hogy a nyírés magyarúl nyírés; hanem lefordította magyarra, a mit németül elgondolt. Wollschur. Gyapjúnyírés. Szarvas Gábor aztán felült neki, hogy a "Wollschur hat ein Iwad" - Kürtön.

No de gyözött. Nem csudálkozom rajta. ha ma már — négy öt év mulva — hirlapok, írók. pesti urtiak, fördőre járó dámák, Hamburger Jakab. s mit tudom még kinek a tekintélyére maguk a kürtiek is elhitetik magukkal. hogy az Iwad öshazája Kürt — no meg Kunszentmiklós. Ej ej. az a Jászai Mari! Hogy nem állja a szó! Így elárulni a titkainkat! Ide jön hozzánk. hogy majd Phaedrát bemutatja nekünk. Pedig dehogy! A Nyelvör küldte ki titkos megbizatással. No várjon!

A potiori fit denominatio. De mit a Nyelvörnek a codexek, a Szeged, a Czegléd, a Toroczkó évadja, miután ezek az évadok mind csak az éjszaka synonymjainak vagy reduplicatióinak látszanak? Ezeket ö nem használhatja a maga czéljaira. Neki ivad kell minden áron, i v a d a maga mystikus jelentésével. Az öt tanú é v a d j a semmi, hanem az öreg Márkusé minden. mert ott az erdőirtásnak és zabhegyezésnek is iwadja vagyon.

Így nyomoríttatott meg a magyar nemzet egy szerencsétlen, idétlen s még hozzá izléstelen szóval, mert akármint hozza is Budenz összeköttetésbe a jó (fluvius) gyökkel, bizony csak az ivik, ivar atyafiság jut róla eszünkbe. Szép atyafiság mondhatom. Fürdő ivad!

BAKSAY SÁNDOR.

Észrevételek király pál észrevételeire.

K. úr a "B. Szemlé"-be írt két kis ismertetésemet olyan indulatos és fitymáló hangon bírálja s bírálatába annyit vegyít, a mi határozottan túlmegy a Nyelvörbeli bírálat körén, hogy alig hitethettem el magammal, mintha e czikket jóakaró bíráló írta volna, mintha egyedül az ügy iránti buzgóság késztette volna e kemény kifakadásokra.

Elismerem, hogy ezt a két czikkecskémet nem kellő gonddal, a nyelv tisztaságára nem eléggé vigyázva írtam. Minél jobban megismerkedett, minél többet foglalkozott az ember a tárgygyal, melyről írnia kell, annál hajlandóbb hamarjában pongyolán papirra vetni gondolatait, s e hiba én bennem tán nagyobb mértékben van meg, mint másokban. Innen van. hogy e czikkek irása közben tollamba néhány olyan dolog csúszott, melynek idegenszerűségét elismerem.

Ilyen kocsintás, hogy midőn helyett hol-t használtam; ámbár hogy ez nem okvetetlen a "legdurvább germanizmus", bizonyítja egyrészt az, hogy a latin ubi is vonatkozik néha időre s ez a latinban nem lehet germanizmus, másrészt az, hogy a magyarban is előfordul néha időjelentéssel a hol szócska, p. o. a kritikusoknak hol jó, hol roszakarat vezeti tollukat. Német szerkezet továbbá a fönévi igenévnek reá mutató névmás után használata: "Czélja a z volt, a tanárjelölteknek.... kalaúzul szolgálni". De ez a germanizmus annyira s oly régóta el van terjedve irodalmunkban (l. Imre S. Hibás szólásait 164. l.; már Petőfi írt így: "tiltja, magamat a vádak alól mentenem" Vegy. m. III. 184.), hogy nem nagy csoda, ha én rám is rámragadt, ki az iskolában ép oly lelkiismeretlen anyanyelvi oktatásban részesűltem, a milyenben még ma is részesűlnek ifjaink. Hiba volt a rosz mérv szót használni mérték helyett. És végre hiba volt azt mondani, hogy "a conc. emléke nevökhöz fűződik" e h. az ő nevökhöz.

Legalább is kétes alapúak azonban K.-nak köv. kifogásai.

1. Hogy hibás az ilyen szórend: "figy. méltónak tartjuk a pápaság viszonyát Napoleonhoz", "N. viszonyában az egyházhoz", "azon fejezet, mely a p. birt. állapotáról szól a XVI. sz.-ban". Úgy látszik, K. nem tudja, hogy e szóhelyezés nem csak hogy általánosan el van terjedve az irodalomban (kivált némely kifejezésekben, mint: tekintettel azon körülményre stb.), s így nem az én egyéni hibám, hanem hogy jó íróknál is előfordul (p. Pet. v. m. III. 170.: mi által meg lettem volna kímélve azon megtámadástól a Hirnökben; 186.: újra szaporíták az ócsár-

lásokat ellenem). S nem tudja, hogy nyelvünkben, ha a mondatban egyéb szóknak van határozójuk, az ige mindig hajlandó e határozókat magához vonzani vagy olyan helyre állítani, mintha az ő határozói volnának. Nem tudom, K. úr nem merné-e mondani, sot merné-e máskép mondani e mondatot: fecskét látok az eresz alatt: vagy tán így szólna: az eresz alatt való fecskét látok? Petőfinek (id. h. 24.) e h. "egy kis omladékot pillantván meg a hegyoldalon" tán ezt kellett volna írni: a hegyoldalon való egy kis omladékot, v. egy kis a hegyoldalon való - omladékot? Vagy Tompának e h. "van is reményünk a boldog tavasz felől" így kellene szólania: van is a b. t. felöl való reményünk? Vagy Kölcseynek (vál. m. 283.) e h. "oly hajnal, mely nem setétséget hagyott nappalán remélleni" így: nem nappalán való setétséget hagyott remélleni? (Épen ilyen az én kifejezésem: annál inkább érezzűk magunkat hivatva.) Azt hiszem, a nép sem mondja soha, hogy megjött a tetőn való gólya, v. hogy jóravaló ember a falu szélin való korcsmáros, hanem megjött a tetön a gólya, j. ember a falu szélin a k. Azt látom ebből, hogy K. úr nem a leggondosabb nyelvész; mert nem tartja érdemesnek a nyelv tényeit fölkutatni és összehasonlítani, hanem sokkal kényelmesebben jár el: egy találomra választott szerkezetet tartva egyedül helyesnek, szórja anathémáit az ő egyedül üdvözítő nyelvszokásától eltérő kifejezések ellen. – 2. De ez még hagyján volna. K. úr olyan kifejezéseket is elitél, melyeket máshol ő m a g a használ. Bírálatában azt tanítja, hogy az olyanféle beszéd, minő "ezt hivatva érezzük magunkat szemére vetni", olyan borzasztó rosz. hogy "a ki így ír, az csupán arra érezheti magát hivatva, hogy tanulion". E szerint kövesse, kérem, saját tanácsát és tanulion maga is: mert lám. ö is szokott ilyeneket írni: "a fömondatot sem lesz képes kibetűzni" (Ny. IV. 462.); "de azt nem lehetűnk készek belátni" (u. o. 502.); "azt kénytelenek vagyunk látni" (501). De Isten mentsen, nem vetem K. úr szemére, hogy így ír, mert hisz. mindez egészen helyesen van írva; csak azért tehetnék neki szemrehányást, hogy mást leczkéztet azért, a mit ő maga is megtesz.

Azonban legnagyobb része K. úr észrevételeinek egészen alaptalan. A roszúl használt szók közt idézi ezt a mondatot: "A német tudós csak a multat tekinti komolyan, behatóan," s fölteszi rólam, hogy csakugyan ilyen ostobaságot akartam írni; a szedő a "komolyan szó előtt egyszerűen kifeledte a vesszőt. — Azt mondja, a fejlődést megírni nem lehet, csak leírni. Én pedig azt hiszem, ép úgy lehet, mint a veszélvt megjelenteni.

söt mint némelyek a történetet is megolvassák. - Azt mondja, magyarúl a tábort vezetik, nem igazgatják. Szeretném tudni, mért ne lehetne tábort igazgatni ép úgy, mint akár az iskolát? Söt vezetni voltaképen csak a vonuló sereget lehet, nem pedig a nyugvó helyen levő tábort. – "Ranke eredményei" szerinte helytelen, mert csak a cselekvésnek vannak eredményei! E szerint helytelenek volnának: Napoleon sikerei, a kritikus kudarcza; s e praegnans kifejezések helyett csak ezeket volna szabad használni: N. csatájnak sikerei, a kritikus kritikájának Hibáztatja azt, hogy "R. eredményei közül kudarcza. különösen kettőt tartok figyelemre méltónak", minthogy "R. munkájában kettönél talán több figyelemre méltó idolog is van". Sajnálom, hogy K. úr a különösen szót nem tartotta figyelemre méltónak. - A böngész igét én legrendesebb jelentésében használtam (szüret után böngészni), s úgy értettem a mondatot, hogy munkái mellett Ranke még ilyeneket is fog kiszemelni búvárlatainak gazdag tárházából. – Hibáztatja e kifejezésemet: "M. a forrásokhoz ment vissza" e h. fordult. Ilyen békókat még a franczia stilisztika sem ver az írói nyelvre. Ha a történetirók közül mindenik a megelőzönek a munkájából szerzi ismereteit s így mindinkább eltávozik a forrásoktól, s most jön egy ember, a ki a forrásokból akar meríteni, akkor vissza kell neki mennie e forrásokhoz; s ha ezt a gondolatot akarom kifejezni, a választott szó teljesen jogosult. - "Közhellyé vált már, hogy.. " szerinte hibás. Miért?

Egyéb kifogásai is vagy szintén ilyen alaptalanok vagy csekélyebb jelentőségűek, mint hogy czáfolatukkal érdemes volna a Nyelvőr lapjait fogyasztani, s a mit pl. stilusmutatványúl idéz (a 465. lapon) czikkemből, az alig hatott olyan elkeserítőleg a Nyelvőr-olvasóira, mint K. úr kényes nyelvérzékére. Vagy tán nem érti meg, hogy egy dolog következhetik a másikból, a nélkül, hogy mindig odabigyesztenők az ezért-et és ennek okáért-et? Még csak azt említem meg, hogy egy helyen nem átall valóságos ferdítést elkövetni, hogy constructiómat túlmerésznek tűntesse föl. T. i. így idéz: "Ranke tollából birjuk e fejlődésnek....első fejezetét"; és rám pirít, hogy magyarúl a fejlődésnek nem lehetnek fejezetei. Pedig a BSzben így hangzik e mondat: "R. tollából birjuk e fejlődésnek, hogy úgy mondjam, első fejezetét"! Úgy gondolom ez nagyocska különbség.

Bucsuzóúl fogadja szívesen K. úr azon tanácsomat, hogy ha igazán az ügyért buzog, ne legyen oly indulatos; higyje meg, higgadt bírálat több hasznot tehet. Különben, ha az itt megpendített kérdéseket nem restelli tanulmányozni s a z tán írni róluk, készséggel fogok tanúlni töle; ellenben, ha megjegyzéseimet álokoskodásokkal akarja elűtni, szívesen átengedem neki az utolsó szót.

MARCZALI HENRIK.

Nyelytörténeti adatok.

Okiratbeli magyar szavak.

(Anjoukori Okmánytár I. köt. 1301-1321.)

1. Helynevek.

Ag: ..stagnum sine pratum nad-aag.., aqua challo-aga. Bércz: ...mons nyr-berch..., in colle quod vulgariter beerch vocatur..., per quendam monticulum beerch vocatum.

Berek: ...quoddam nemus teke-berke vocatum..., locus silua-berek.., silva mester-berky...tur-berky... caput ipsius fluuy berek-feu vocatum.

Domb: ...ad montem dumb vulgariter (vocatum).

Fok: locus karathun-fuka..., locus ivanus-fuka... locus zouor-fuk.

Fö: ...ad quandam vallem et ad superiorem finem modus-feu nuncupatum..., incipit a quadam meta vulgariter gyznouol-feu nuncupata..., a quibusdam salicibus zapu Iafeu dictis..., locus keseken eger-fey..., peruenit ad unum locum sar-feu vocatum..., caput vallis threte-feu..., iungit rivulum quendam in quo vergit (meta) ad chormosnas-fee.

Gyep, gyepü; ...vallis gepu.

Halm, halom: ...locus medyes-holm..., monticulus rugcha-holma....newetlen-holm..., locus zugholm..., mons hygys-holm.

Határ: ...meta petur-hatara vocata..., tres mete capitales quarum una licas-hatar nominatur...., locus hatar-uth.

Hegy: ....mons nogwarad-heg...., scandendo in sertes-hyg.

Kö: ...locus homlolo-kw... (Valószinű, hogy homlolo iráshibából áll homlo = omlo helyett.) A kicsinyítő d képzővel: ... ad metam ante kys-kued vulgariter dictam.

Köz: ...silva hideguiz-kuzy.

Kút: ...ad fontem putei lanc-kuta uocatum..., aqua kurthwel-kutha-pothoka..., puteus chibyn-kuta..., fons doman-cuta.

Mál; ...monticulus fenyeu-mal...., promontorium wy-mal (új-mál).

Mesgye: ...in vnam mesde venit (meta)..., inde vadit in vna meesde.

Mező: ...campus poharila-mezey..., transit ad imarginem thuluc-mezey..., terra mezed vocata.

Nádas: ...pratum medve-nadasa.

Nép: ... possessio war-nepe in comitatu Castri Ferrei., (meta) distingit inter pop-neypi et comitem Abram.

Patak: rivulus zaraz-potok..., aqua scaras-potok..., (meta) venit ad caput feyr-potok.

Rét: ....pratum pap-rethe...., quoddam nemus myklos-rethe vocatum..., pratum kerek-reth.

Rév: portus qui wlgariter rew dicitur.

Sár: ...unum lutum soch-sara vocatum..., pratum geznod-sara.

Sziget: ....insula kamaz-zyget.....kurthuelizigeth..., ad tres parvas insulas harmas-zygeth dictas..., insula sÿderÿes-zÿgeth.

Szurdok: .... (meta) uadit ad tout-zurduk..., asscendit ad metam iuxta puklus-zurduka vocatum..., ad superiorem finem fontis kutfeu-zurduka vocata.

Telek: terra puklus-theluk vocata..., fundum curie teluc vocatum..., locus o-telek.

Tó: ...fluvius sous-tou..., stagnum span-thoua (ispán-tava)..., lacus huziu-to..., stagnum hozyu-tow.

Út: via bungred-uta..., locus pete-gyalug-uta..., platea touth-uta dicta..., locus kuzep-wt.

Ülés: ...excepta vna sessione de evdem situ ville sebastyan-ulese vocata.

Végevlminek: ....ad quendam locum hyd-ueg vocatum.

Völgy: ....rivulus fiz-veulg..., vallis almasweugh....azyw-uel'gh....hideg-weulg... vallis ne-ueg (?).

Följegyezhetjük még a következő helyneveket: mons arkus, ... in vertice alayaro vulgariter dicto, aqua byzus (bízös), piscina hothyas (hattyas), lacus kas, fluvius kekallo; (e szó alig ha értelmezhető másnak, mint a kékellő v. küküllő mély hangú párjának, s alig ha nem téved Hunfalvy, Magyarország Ethnographiája, 384. l., midőn az erdélyi Küküllő nevét magyarázva az egyszerű részesűlő alakban a kükül és jó

szavak összetételét keresi), lacus medues (l. medve-nadasa), locus seguthbik (?), silva sipug, piscina swren, silva tulgus (tölgyös), ...possessio Zemlengumulchi vocata.

NAGY GYULA.

Népnyelvhagyományok.

Nyelvsajátságok.

A "Nyelvör" ez idei folyamának májusi fűzetében a t. szerkesztőség egy kérdésre adott válaszában megjegyzi, hogy a székelyek és a moldvai csángók "jöjjenek hozzánk" helyett azt mondják: "jöjjenek nállunk". Nem lesz talán érdek nélkül feljegyezni, hogy cz nemcsak a székelyeknél és csángóknál van így, hanem vidékünkön is szerte használja a nép. Ennek fölvilágosításáúl szolgáljon következő párbeszéd.

- Huny járt kedves komaasszony?
- Ide vótam Rózsiékho, apjok ott riszegeskedik; má mijóta haza akartam hinnya; de biz rám se konyitott az istenatta. Mindig inna ü keme; a kisbiró meg ott járt, hogy ízibe a faluházánál teremjen, az iczaka neki kell patrózni. Mos még Laczi fiamnál sietek, hátha elszalanna ü; peig az is szokott ám hébe-hóba a garatra önteni.
  - Ugyám komaasszony, hébe nyáron, hóba télen.
     (Tisza Sz.-Inre.)

SCHWARCZ ADOLF.

Szólásmódok.

Szeged vidékiek.

Levesre harangoznak. (Déli tizenkét órai harangozáskor mondják.)

Rajta hatta a keze szennyit: valamely munkát csunyául végzett el.

Rátehénködött. (Arra mondják, ki a másik társa vállára illetlenűl rátámaszkodik, vagy rádől.)

Édős szóvá tartik, meg is benne van a kutya természet. (Cselédre mondják, ki a jó bánás mellett is folytonosan duzzog.)

Ejtödzik án a sógor: evés után pihen, emészt.

Föhozakottunk egyrű-másrú: társaságban fölemlítettek egyetmást; egyes dologról beszélgettek.

Né totojázd aszt a gyerököt: ne dédelgesd, ne kényeztesd. Énynye no' szüvem rotty: kényes, hetvenkedőre mondják. Uczczu no, édős eszőm ne hagy ê. (Tánczolás közben mondják a legények.) Pöfög, mint fazékba a kása.

Kivert mán a szent Antal tůze. (A bortól kipirosodott képű emberre mondják.)

Ájja (a szidást, vagy a verést) mint koszos malacz a vakarást.

Szen téletű vas fazék, csak a füle kormos: oly emberről mondják, ki bűnös, és a világ előtt ártatlannak mutatja magát.

Kerülközik-é a kis mándlidban égy pár vedlött krajczár: adhatnál-e pár krt. kölcsön.

Hangos a ház (szoba): hideg.

Vizsgájja a csillagot: büszke, fönhordja az orrát.

Mögbicsakolta magát: makacs, ellenszegűl a parancsolásnak.

Elütek a tyúkok: este hálóra mentek.

Fahögybe van a nap: alkonyodik.

A mi bemögy, a nem bůn, hanem a mi kigyün: ha böjtben szádba rakod is a zsiros ételt, az nem baj; de ha a szádon kiereszted a káromkodást, az már bůn. Így értelmezi e mondást a nép.

Ha gazdag embör hal mög, akkó a harangok így szólnak: "mente, dolmány" (nagy harang;) a szögénnek pejig csak: "ringy-rongy" (kis harang). FERENCZI JÁNOS.

Abaúj megyeiek.

Hol a roszba jársz, hogy még se hozod aszt a treönyét. (A trönyének négy korcza van s füvet szoktak benne hordani.) Még ezen elnevezéseit hallottam: hamvas (Buzitán), ponyóka (Göncz-Ruszkán), ponyos (Gönczön), plakczin (Deregnyöben).

Itt van la a viszip, hol a tronye?: Itt a fürakás, hol a fühordó?

Kitel egy szekerbeöl keét kukja: Egy szekérből kitelik két trágyarakás.

Ide avval a sodraóval, mer éhetnék. (A sodróval, melyet fából készítnek, a tejet szokták elverni.)

Megtróbálok mán én is ur lenni.

Van má a hizaóba (hizlaló), nem lesz mindétig zupa. (Mondják még: czupa, grulya, kompéraleves, krompéleves.)

A kabolán (a kandalló megett való hely) van a tracska (kantár, melyben enni visznek a mezőre), vigygy apádnak jányom.

Envnye a sutytyát Laczinak! (Ezt szokták rámondani, ha valaki valami érdekest, figyelemre gerjesztőt beszél el.)

Gemangės homlokba. (L. az elöbb való megjegyzést.)

Ki kérdészte? (Rendes szójárás, ha valaki illetéktelenül más beszédbe vág.)

Te mi nálunk ezen a tengernapon egy keresztül szalmát se teszel: semmit, hasznavehetetlen vagy. — Ugyanezt Hidas-Németiben igy hallottam: keresztül való szalma nem sok, anynyit se eér az egeész daóga.

(Buzita.

Paszlavszky Sándor.

Közmondások.

Nincs az a jóllákás, a kinek bütytye ne vóná.

Nincs az a sok, a mi ê nem fogy.

Hả jà vàknák ászongyák, hogy megvirátt, ü mégis csak ászongyá, hogy sütét ván.

Menné koszossább á málác, ánná jobbán vákáródzik.

A ki bottå köszön, annak durunggå felênek.

A mijen å zägygyonisten, ojan å fogågygyisten.

A zördögnek is kö eccé gyergyát gyútáni.

A mely ébet bottá köll á nyúl után hajtani, so sé észnek ánnák á foktábú.

Addig úszik á tök á vizen, á mig ê nem merül.

Hả jeggy kutyả eccé átussza a Dunát, másszor is megpróbája az.

Új szitá szégén lóg, utóbb még á zágy álátt hempérég.
(Bajmok. Bács megye.)

Fischer Ernö.

Elbeszélések.

Panaszra jött a petrovoszellói (Bácsmegyében) menyecske a paphoz, hogy az ura gorombán bánik vele. Talán roszul viseled magad? mondja a plébános. — Ó ćdės tisztėlendő ur, válaszolja a menyecske, nem volna mi kösztűnk sémmi baj. csak az a nincsetlenség, az csinál kösztűnk zavart.

Ugyancsak Petrovoszellón beállít egy jobbmódu gazda ember félig pikósan a plébániára. Megkinálja a plébános, hogy üljön le. Ö le is ereszkedik; de mert szék nem volt mögötte, hanyatt esik.

Erre fölugrik s egész indignatióval mondja: "Hát mér mongya a tisztélendő ur, hogy üllyön lé, mér nem mongya, hogy fogjon karszékét?

Az ottvaló nép ugyanis e két kifejezést akként különbözteti meg, hogy mig e kifejezést "ülljön le", akkor használja, midőn az illető mögött van is mire leülni, addig a "fogjon karszéket" azt jelenti, hogy keressen, nézzen magának ülőhelyet. Temerinben — szintén Bácsmegyében — panaszkodik a menyecske, hogy ura üti, veri; "mert biz az nagyon ke mény törvényű embér".

— Talán inkább kemény természetű? akarja öt kiigazítani a még nem rég jött plébános.

Az asszony erre kissé megzavarodik s mondja: Nem tisztélendő ur. az én uram nem telhetetlen embér.

GARAY KÁROLY.

Párbeszédek.

- Szerencsés jó reggelt kívánok szomszíd asszon, kedves egíssígire kívánom az íjjeli nyugodalmat, ha vót.
- Aggyon Isten kigyelmednek is! Bion nekem nem igen vót nyugodalmam; az a rossz köjök mindítig ordított az icczaka. nem hagyott alunni. Csak gondojja szomszíd asszon, oda vót a mult héten a Cserére (Csere, erdő és kaszálló Debreczen határában) fát hozni, osztán am mint rakták a szekérre af fát, hanczúzott a Fúrú Szabó fijával; tuggya szomszíd, az is mijen félbűr kapczás (kötekedő, eszelőkös), sose nyukhatik a bűribe. Hát mondok, am mint a szekérre rakták a fát, íppen akkor ment arra szekeren a Boczi Vargájék jánya, oszt íppen valamit akart mondani neki; osztán kiesett a vastag fa a kezibűl, a mék a kezibe vót, oszt úgy megütötte az ágyíkát, hogy azóta nem lehet bírni vele; mindíg ordít, ri, Úgy kell neki! az Isten öjje meg, Isten bocsá, hogy mit is mongyak az ebattásúnak.
- Tuggya mit komám asszon, kügyík el valakit az Újsorra (a város végén újonnan osztott telekre épitett házakból álló utcza neve) Murvajinéír, at tudom, hogy meggyógyíttya.
- Vót is mán nállunk. Aszonta, hogy mingyá kíszít otthon kenőcsöt; majd aszt rakjuk rá, attól meggyógyúl.

Viletlenül arra megy egyy új asszon, a két asszon rániz s folytattya:

- Nízze csak komám asszon! mijen kevíj lett ez a türül vágott rakottya (alacsony volt, a kit megszóllott), míjóta fírhe ment. Ar rongyos! As se mongya, eb vagy kutya, hanem elmegy az ember mellett, mint egy fatuskó. (Nem köszönt nekik.) Be nagyra lát a kis piszkos, mijóta téns asszon. Osztán nízze csak kelmed, mijen pucczos; majd elrepül, ojan czifra. Vajon mibül telik neki. Najiszen, kereshet is rá az a tintanyaló kupczihér ura. (Az elhaladó nő férje a városnál iródeák.) Hn, mibül lessz a cserebogár!
- Szegín rongyos! As se tuggya, hogy lípjen. Ugyan meddig tart ez a nagy uraság.

- Bijon szomszíd asszon, nem tudom én, meddig, mert am mint a Szabó koma beszíggyibül kivettem, nincs azoknak annyijok se, am mibül megíjjenek; hanem mástúl kírt pízbül dógoznak.
- Szegín rongyos, mégis mijen fennhorgya az órát; ha becsületes ember mellett elmegyen, ap pimasz még köszönni sem tud. Pedig ján korába sokszor kütte nállunk az annya hun ezír, hun azír: most aggyik kedves szomszíd asszon eggy sürü szitát. most aggyak vagy két tojást, tuggya, mikor az a toprongyos járt hozzájok. Most acz czudar ojan kínyes, az emberre rá se níz!
- Hja, úgy van a lelkem, ha ténsúr az urunk! Hanem hallott-i valami ujságot. Az uram tegnap a disznó vásárba vót, oszt ott hallotta, hogy a rossz Kerekes meghótt; hónap dílután három órakor temetik; tuggya, kinek ott a Péterfija (Péterfija utcza) vígin ojan szíp háza van?
- -- Azír harangosztak hát ma ojan sokat. Vajon kire testálta a vagyonát?
- Nem hallottam még. Tuggya-i, ki lesz ap papja? Rívísz Imre tiszteletes úr!
  - Elmennyünk a temetísire! Eljön komámasszon?
  - Elmengyek.
- Na hát díl után két óra tájba izennyík át a szomszíd asszon Misitül.
  - Jó lessz! Isten álgya meg szomszíd asszon!
  - Isten álgya meg Jögissíget!

(Debreczen.)

Vozári Gyula.

Babonák.

- 1. Ha a zembér békáro néz, ném szabad tátva hannyi a szájjat, mer a béka egóvassa a fogajit, asztán kipotyognak.
- 2. Ha uj macskát hoznak a házhó, akkor a gazdasszonnak a kemeneze szájáhó kö ténnyi a lábát, asztán a lába alatt hécezér át kö vénnyi a macskát, de mindén átvévés után be kö dugnyi a kemenezébe; a végin még háromszor a macska hátussó felit a füstös falhó kö dörgünyi; külömben a macska észökik.
- 3. Hallottat a zeggyik falubú a másikba vinnyi nem szabad, mer aszt a határt éveri a jég.
- 4. A téjbe nem jó késsê aprittanyi a kenyeret, mer véres lesz a tehénnek a teje.

- 5. A zujan kölök kutyát vagy macskát, a mělliknek a szeme még nem nyillott ki, nem lehet egfognyi, mer egvakul a zembernek tüle a körme.
- 6. A macskát něm szabad hurczúkodáskor a vizěn átvinnyi, mer a ki átviszi, az hamar eghal.
- 7. Ha födiborzának a közepit Szentivánnap éjjê körömmê kicsipik, a zegész szá êszárad.
  - 8. A kutyának foló nevet kö annyi, máskép égveszik. (Felső-Somogy. Balatonmellék.)

SZEMNECZ EMIL.

Népmesék.

Écczé eggy gázdásszony étette a csirkéket, osz eggy csirkének szem ment a bögyibé. Meglátta eszt a kakas, osz észálátt a kuthó: Kút aggyá vizet!

- "Nem ádok vizet, még nem hozó ágát."

Szálád á fáhó. Fá, ággy ágát.

- Nem adok ágát, még nem hozó koszorút.

Szálád a szép lányhó: Szép lány, aggyá koszorút.

- Nem adok koszorút, még nem hozó czipöt.

Szálád á susztérhó: Susztér ággyá czipöt.

— Ném ádok czipöt, még nem hozó csiriszt.

Szálád a mácskáhó: Mácská, ággyá csiriszt.

- Nem adok csiriszt, még nem hozó tejet.

Szálád á tehénhő: Tehén, aggyá tejet.

- Nem adok tejet, még nem hozó répát.

Szálád a gázdáhó: Gázdá, aggyá répát.

- Nem adok répát, még nem hozó ruhát.

Szálád á szábohó. Szábó ággyá ruhát.

- Nem adok ruhát, még nem hozó czérnát.

Szálád á bótoshó. Bótos ággyá czérnát.

— Nem ádok czérnát, még nem hozó krájczárt.

Szálád, szálád, osz tálál eggy krájczárt.

Krajczárt vitte bótosnak, bótos adott czérnát; czérnát vitte szabónak, szabó adott ruhát; ruhát vitte gazdának, gazda adott répát; répát vitte tehénnek, tehén adott tejet; tejet vitte macskának, macská adott csiriszt; csiriszt vitte susztérnek, susztér adott czipöt; czipöt vitte szép lánnak, szép lány adott koszorút; koszorút vitte fának, fá adott ágat; ágat vitte kútnak, kút adott vizet; de mire a vizzê odáért, arrá a csirke mégdöglött.

(Bajmok, Bács megye.)

FISCHER ERNÖ.

Lakodalmi mondókák,

A nagy vöfény az ételt felteszi.

Becsületre míltó, jeles gyűlekezet, Fírfi s asszany rendbűl álló felekezet, Kiket a szerctet ide kötelezett, Hajjon szót, valaki c helyre érkezett.

Nem czílom, hogy itten soká peroráljak, S a hosszas beszéddel unalmat csinájjak, Czílom, hogy tisztembe serínyen eljárjak, Ítelt hozzak, s oszt innén odébb ájjak.

Nagy örömi vagyan a gazdánk szívínek. Hogy iji szíp vendígi házába gyülínek, Azír parancsolta nekem vöfinének, Hozzak itelt, hogy vendígi ennének.

Mikor a bort felviszi.

Szívvidámulásra Isten a bort atta. Mint aszt zsótárába szen Dávid mondotta. Azír is hordóját gazdánk kifuratta. Teli kancsó borát ide felhozatta.

Azír jó úraim, e borbúl igyanak, E lakadalomba vigan mulassanak. Köszöncsík a kancsót s el ne aluggyanak. De a vöfének is borocskát aggyanak.

(Szatmár megye)

GABÁNYI MARISKA.

Tájszók.

Ormánságiak.

Állicsa szémre aszt az embért, a ki aszt mongya.

bitófa: utmutató oszlop, vagy tilalomfa.

belégalogodott égy másik asszonba – belészeretett. bufalagos: pufók, elhízott, kövér

csonka gerenda, első v.

hátsó: malmoknál az örhajót a főhajóval összekapcsoló gerendák.

csikóté: malmoknál a hiddeszkákat egybetoldó és összeszorító járom alakú készülék; hasonló a tengeri hajóknál az árboczot az árboczderékkal, s ezt a sudárral összeszorító készülékhez, melynek németül eselshaupt, olaszúl la testa di moro a neve.

c ságaté: az eketaligán lévő be és kiváltó görbe fa.

csipcsalap: a végén dróttal összeszorított két darab fa, mik közé lovak herélése után a bört szorítják. A csipcsalap addig marad a lovon, míg a seb be nem heged.

czuczulni: a lovakat tsztsz hanggal serkenteni.

d u z m a. "A legduzmábban belevágto nagy piszmasággal a tüsök közí."

dúdú: tölgyfából vájt hajó, melyen a hajómalom áll.

durgál, purgál: hashajtó szerekről mondják.

elegen dőség, kompetencia: a mi valamiből megjár. "Az öcsém nem akari a fértőbul az elengedőséget kiannyi."

egyarántos. — "A bor

különféle, de jó pézz eggyarántos."

elkövetkézétt tölem: eltávozott.

fertó: fertály, egy negyed telek.

folyamat: folyamodvány.
folyamoszok: folyamodok.
fuór: fuvar, fuvarpénz.
fizetett benne még:
kifizetett.

gurgatni a hordót.

gurgula: henger.

gurgulázni: hengerelni.

gyopár: bika neve.

gözme. "A szivárványos kút, ha fábul van, mindég teli van gözmével.".

hópor v. porhó: mikor csak kevés hó esik.

hajra gyünni. "Majd alig hogy hajra gyütt velem."

hiddészka: a partról a malomba vezető deszka.

hatánkolódni. "A másik nem hatánkolódott a pézzér."

Kisbiró Márton.

Jászkunságiak.

Ángária: tartozás, melyet napszám által kell törleszteni.

bajka: ködmönformáju felöltő, posztóból.

czanga: anyajuh, melytöl apraja el van választva.

c s á m e s z: széles szekér vendégoldal nélkül, használják a repcze behordásához.

csóva, hancsik: kis gödröcskék annak jelölésére, hogy az illető helyen kocsival átmenni tilos.

eg y s zer üven: egyszerüen.

élet: mindennemű termék.

elig: alig.

espáng: ispán.

épeg: épen.

fain to s: finom.

fakisztani: fakítani.

kancsik: kancsuka.

kasztroly: lapos fözöedény.

kecsély: csekély.

korbátli: nyakkendő.

medve: midön nyomtatás közben eső éri a szűrüt, mondják: medvét fogtunk.

möntös elébb: minél előbb.

pih: pehely.

puszli, pruszlik: testhez álló felöltő.

rékli: kabát.

szakísztani: szakítani.

vetni: hívni, választani; pl. vetettek-e lakodalomra: hiv-ták-e?. épugy napszámost vetni. vizitli: pruszlik.

zabi: törvénytelen gyermek.

SCHWARCZ ADOLF.

Csongrád megyeiek. (Csongrád városa.)

A pacsur: a kerítő hálónak két végén levő rúd neve.

bálfa: hasított fa, mely közé a csomagolt dohányt szorítják.

fát megbotolni: a fa ágait levágni scsak a törzsököt meghagyni.

c s ö k k: keresztelő lakoma. dalladz a n i: gúzsban vagy taktus szerint evedzeni.

e meli: háló kiemelésre.

haczura: gyékényből font terítő, melybe a dohányt begöngyölgetik.

jó és rosz emberekre vonatkozólag: kövér és sovány. "De rosz maga: de sovány maga!"

k e c z e: a viz fenekén való halászásra, triangulumszáju zsák; csónak mellett szokás húzni.

kerítő: háló — gázolható vizben haszmálják; hasonló a pirity-hez. kuka: gamó, dohányszárító kötél két végén levő fahorog.

pirity: rövidebb kerítő háló, melyet nem lehet gúzsolni. potoz: oszlop, melyre a dohányszárító köteleket aggatják.

pöndölyháló: a halász fogai közt tartva karikaalakban dobja a vizbe és zsákformába húzza ki.

szapoly: négyszegletes fakanál, vizmeregető eszköz de a csolnakázóknak ivásra is szolgál.

s z e r g y i a: a földbe állított potozokon keresztűl kötik a szergyiákat, melyekre a kukát akasztják.

vak meleg: tikkasztó meleg. váltott föld: bérelt föld. varsa: két szárnyháló, zsákját karikák képezik zacskóval, három karón áll.

Kárpáti Károly.

Gyermek mondókák.

Kiolvasások.

1.

Bara, bara, bájszom, Diki, diki, dájszom, Dikszom – duksz. 2.

Égyén, bégyém, péty várára, Szól a rigó rigójára, Czérnára, czinigére, Czicz — czucz — ki! 3.

Ez alatt, ez alatt, ef főd alatt,
Sárga csikó nyèrég alatt;
Nem vagyok én sém Pál sém Kovács;
Szem Pál lovát patkójják,
Vasz szégekkê kongattyák;
Vinki — konki —
Eszt — dobd — ki!
(Nagy-Igmánd)

Ujvári Lajos.

Gyermekjátékok.

(A lányok kört képezve állnak, mig egy közülök e kört körüljárva ezt dalolja:)

Hun jársz, hun kêsz nagy Örzsébbet aszszon?
Itt járok, itt kelêk, lántokat keresém;
Szébbiket, jobbikat, karcsú magosabbikat.
A mi lányunk nem eladó, csak a házba illendő;
Ki sé merém bocsájtani tíz aran gyűrű nêkű;
A hintóba hat ló légyén,
Mind a hat ló szérű légyén.

(Most a körüljáró a körből egyet kiránt s ketten folytatják:)

Bal kezemrű kis Katiczám. Má mind evvê êmehetűnk, Többet vissza nem gyűhetűnk. Apátoknak, anyátoknak sárga sarkantyúja, Lántoknak, legíntéknek gyöngyös koszorúja.

(És így tovább. Midőn már a körnek csak egy tagja marad mozdulatlan, akkor a játék véget ér.)

(Szabadka.)

VIRÁG ISTVÁN.

Allatok hivása.

Tyúkot, csirkét így hínak: pipipi. Kislibát: buriburi; papatyka.

Kácsát: kacs-kacs; li-li-li.

Galambot: tubi-tibi. Pujkát: tuk-tuk.

Kutyát: ne, róka, bodri ne. Macskát: cziczi, cziczus.

C s i k ó t: hucsi nê; ne csikó ne.

Disznót: cza, k(o)cza.*) Bárányt: szika, szika.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNÖ.

Gúnynevek.

Pindzsók. E gúnynév, mint kérdésemre értesültem, úgy ragadt a most élő Pindzsók atyjára, hogy ez az oláh pappal átellenbe lakván. valószinüleg ezeknek kántáló énekét gúnyolandó, a jókedvű öreg gyakran kiült a kapuba s énekelgette: "Én vén Naszindzsók, szomoru Pindzsók"; ezen egyelőre nevettek s később Szigyártó becsületes neve helyett az általa feltalált Pindzsók nevet ragasztották reája; s most az öreg elhalván. fiát is mindenki e néven ismeri.

Drámbuj. Midön e név tulajdonosá fiatal suhancz korában e helységbe vetödött s egy földes úrhoz szegődött. szolgatársai, a mért nagytermetű, lomha volt, gúnyból Drámbujnak nevezték; s Kis helyett ma is e nevet hordozza.

Kokó. Egyik helybeli jómódú lakósnak apja selypitett kissé. Egyszer valaki meghallotta, a mint feleségének mondta: Hallod-é fejeség, főzsél nekem vagy négy kokót! (az öreg mindíg így hívta a tojást.) S e naptól fogva — az öreg meg-halt — fiát is így nevezik.

Gy i gy i mók a. Hogy emberünket mért nevezték Gyigyimókának, ebbeli kérdésemre a válasz így hangzott: Gyermekkorától mindíg a vízbe bajlódott; vagy halászott vagy rákászott, vagy mikor ideje volt, a mezőkön madarászott — most is csak nála lehet kitűnő éneklő tengeliczet, kenderikét találni — s hogy különben egyébre nem alkalmas, és hülye, együgyü, még gyermekkorában adták a Gyigyimóka nevet, melyet ma is visel.

Czenige. Egy igen-igen sugár, vékony ember van itten, kit épen e vékonyságáért, még gyerekkorában Czenigének neveztek.

Trabella. Ezt azért nevezték így, mert nagy termetű, nagyokat lép s lábait magasan emeli fel, mikor menyen.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

Javítások.

 385. l. "poroja : kettős málé"
 helyett olv.
 kőttes málé.

 474. l. kungydsztam.
 " " " kurgydsztam.
 kurgydsztam.

 474. l. iagoggyunk
 " " " " izgóggyunk.

*) Az o-t alig hallhatólag ejtik ki.

F. E.

Megjelenik minden hónap MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL Budadesi.

II. ker. Põ-uteza.

15-én
h á rom ivnyi
tartalommal.

SZARVAS GÁBOR

VII. kötet.

1878. DECZEMBER 15.

XII. füzet.

Rövid és hosszú mássalhangzók.

Hozzá kell szoknunk e kifejezésekhez, ha a hangtanban több rendbeli hibás fölfogástól menekülni akarunk. Ilyen tévedés p. az, ha az ennek, arasszal-féle alakokat úgy magyarázzák, hogy a z n-re, vagy a v sz-re változott, s ennek következtében szigorúan megkivánják, hogy az ember így írjon: araszszal, öcscse, melylyel, egygyé, ne pedig így: arasszal, öccse, mellyel, eggyé, minthogy itt "két külömböző eredetű sz-el, cs-vel stb. van dolgunk". Az igazság pedig az, hogy itt nem is két mássalhangzóval van dolgunk, hanem egygyel, csakhogy ez az egy aztán hosszú, nyújtva van, kiejtésünkben húzamosb ideig hangzik. Csak szabadúlnunk kell attól a hibás képzettől, melyet a szokásos írásmód nyújt. Régente a hosszú magánhangzót írásban úgy jelölték, hogy kétszer irták a betűt, s tudjuk a németek sok esetben most is úgy jelölik: aallapot, keerem, neezi, joo; die waare, das meer.*) Mindenki átlátja, hogy legalább is pontatlanság volna kettős a-ról e-ről o-ról beszélni e szavakban, s hogy a két-két betűnek a kiejtésben csak egy-egy hang felel meg. Ép ily kevéssé van "két sz" vagy "kettős sz" a vissza szóban; a hosszú hangnak csak megjelölésében, csak az írásban segítünk magunkon úgy, hogy a betűt kettőztetjük. Mert a kiejtésben mi történik? Az sz-et úgy ejtjük ki, hogy nyelvünk elejét jobbrul balrul a felső foghús hátához szorítjuk, középen

^{*)} A latin orthographiában p. a mássalhangzók hosszusága meg van jelölve, a magánhangzóké nem. De Ritschl tanulmányaiból tudjuk, hogy az Attius-féle irásmód, mely az $\overline{a}$ $\overline{e}$ $\overline{u}$ hangok hosszuságát aa ee uu-val jelölte, soká dívott a régi latinságban, s hogy csak Ennius után kezdték a mássalhangzók hosszabb tartását hasonló módon kettős betűkkel jelölni. S. Zs.

rést hagyunk s ezen leheljük ki a levegőt. A nyelvnek a foghúshoz nyomásában áll az sz hangnál az, a mit artikulácziónak neveznek. Már most a vissza-szóbeli sz a Tisza szóétól nem abban külömbözik, hogy tán kétszer vinnök végbe az artikulácziót, hanem csak abban, hogy tovább nyújtjuk, tovább hagyjuk meg a szájrészeket az illető helyzetben. A t hangot ép úgy artikuláljuk, mint az szet, csakhogy nem hagyunk rést, tehát elakad a lélekzet és pillanatnyi némaság áll be, s a juttat-beli tt kiejtése a mutat-beli első t-étől csak annyiban külömbözik, hogy ez a némaság tovább tart, és tart addig, a meddig csak akarjuk. Ha épen akarjuk, ejthetjük a vissza, juttat szókat úgy is, hogy az sz és t hangokat kétszer artikuláljuk, s ha p. lassan olvasó kis gyerekkel olvastatunk olyan sorokat, melyeknek végén visz-sza, jut-tat féle szavak vannak ketté választva, csakugyan kétszer fog artikulálni, de könnyű lesz megfigyelnünk, hogy ez a kiejtés eltér a mi rendes kiejtésünktől. – Nevezzük tehát az ilyen hangokat hosszú mássalhangzóknak, annyival is inkább, mert a ,kettős mássalhangzó' elnevezésre máshol van szükségünk, t. i. a c, ds, ph, th-féléknél; ezek éppen úgy kettős mássalhangzók, mint p. au, eö, oi kettős magánhangzók.

A hosszú mássalhangzók keletkezését legtöbb esetben földeríthetjük a szófejtés segítségével.

Első és legegyszerűbb eset az, mikor valóban összekerül két egyenlő mássalhangzó, p. darab-ban, út-tól, ad-d (röv. ebből: adjad), dug-gat, öv-vel, fuj-ja, bokor-ra, fon-ni. Ilyenkor megkíméljük magunkat a kétszeri artikulálás fáradságától, s p. a darabban nem zárjuk és nyitjuk ajkunkat kétszer, mint a sillabizáló gyerek, hanem csak egyszer, de a zárás és nyitás közt hosszabb szünetet tartunk lélekzetünkkel; az övvel szóban szintén csak egyszer szorítjuk felső fogunkat alsó ajakunkhoz, húzamosb ideig lehelünk az így képezett résen át. (Ide tartoznak az ilyenek is kalap-ban-kalabban, ak-gat-aggat, röf-vel-röffel; csakhogy itt egyúttal alkalmazkodik keménység tekintetében egyik hang a másikhoz.) - Ugyanazt megtesszük néha a magánhangzók artikulácziójánál is, hogy t. i. két egyenlő rövid magánhangzó helyett egy hosszút ejtünk, azaz csak egyszer artikuláljuk, de annyi

ideig, a mennyi a kettőhöz kellene, p. mi-ig h. mindig azt mondjuk míg, s mondunk és hallunk ilyeneket is, kírja e h. kiirja, tanúl e h. tanuul.

Második eset az, mikor két egyenetlen erejű hang találkozik s az erősebbik a gyöngébbiket egészen elnyomja; p. jövnek: jönnek, haszonval: haszonnal, iszjuk: isszuk, csüng: csügg, idnep: ünnep stb. (Az eseteket rendszeresen összeállítva l. NyKözl. XIV. k.) Rendesen hasonulásnak nevezik e jelenséget, mert csakugyan ha e szavakat így leírjuk, úgy látszik, mintha egyik hang a másikhoz hasonlóvá lett volna. Helyesen pótló nyujtásnak kell neveznünk, mert a megmaradó hang kiejtését meghosszítjuk az elveszettnek pótlására, s ezzel mintegy meggátoljuk, hogy a szó azért ne veszítsen semmit nyomatékából. E pótló mássalhangzónyujtás egészen hasonló a pótló magánhangzónyujtáshoz, s néha egyik is másik is lehetséges; p. a jövnek szóban a v vesztét nem csak az n nyujtásával pótolhatjuk (jönnek), hanem az ö-ével is: jőnek; öltözés helyett nem csak őtözés-t mondanak, hanem öttözés-t is. – Érdekes, hogy a mássalhangzónyujtás néha az elül álló magánhangzó hosszuságát pótolja, p. helyett azt mondjuk ma: ucca. Talán így lépett Dunán túl fúlad helvébe fullad, tanítás helvébe tanittás stb. (csak a befejezés alakját mondják így: tanitottam, álitottam, mintegy kerülni akarva a két egyenlő hosszú mássalhangzót; ép így találunk a megőrzött közzül és közzé mellett mindenütt között-et rövid z-vel); talán, mondom, mert itt az is történhetett, hogy mindakét alak különkülön a régibb fujlad-ból és tanijtás-ból lett.

Harmadik eset és legkülönösebb az, mikor a két magánhangzó közt egyedül álló mássalhangzó a szomszéd hangok ráhatása nélkül nyúlik meg. Ez leginkább l hanggal történik: föllű, allú, bellű (fölűl stb., Dunán túl közönségesek); killü Ny. III, 430., küllő, 181., kivűl, *kilűl; fellől B. cod. 217.; killemb killemb Kaz. c. 109.; (föllebb, bellebb máskép magyarázhatók, l. VI. 487.;) tellek II. 422.; kellís II. 560., kellés Dun. t.; csollánt csalán I. 422.; hollándék (Marczali, Somogy); tollu Kreszn., tallu Eszt. (az eredetibb toluv-ból részint tolo, toll lett, részint tolú, tolu, s ebből tollu); fullánk Érs. c. 678., Dun. t.; mullat

III. 130.; idegen szavakban: pallánk (Sopr.) VI. 373.; palléroz poliren; palléroz pariren kat. VI. 234.; filler führer VI. 519.; pellengér; hosszú magánhangzó után: száll, l. Bud. szót.; szóllás; vetőllő, vetélő Kriza 432.; otőllő, tölletől, terollad, Münch. c. űtőlle, közőllök Döbr. c., most is az alföldön: tűlle, rúlla, söt nállam, véllem; második szótagban ritkán: himpeller, indseller, gavaller, pantaller bandoulière; általla B. c. 210.; o-korńollo M. c. (e kettő tán a tölle, vélle-félék hasonlósága miatt); violla IV. 71. Egyéb mássalhangzóknál csak elvétve fordúl elő: mezzen IV. 174,; azzig RMNy. II. addig, meddig? (van addzig, meddzig söt azdig is, v. ö. VI. 56.); zubbony, szappan, kappan (a szlávban zubun, sopun, kopun). Más nyelvekben is találunk ilyen nyúlásokat; p. a latinban querella, medella, culleus, mille, Sabinna, Juppiter, quattuor, littera Corssen I. 175.; az olaszban pellegrino, föleg a nápolyi nyelvben: le llacrime, ammare, a Nnapoli, comeddia. Nyelvunkben az l-hangok, más nyelvekben is a liquidák nyúlnak meg legkönnyebben, mert már természetüknél fogva tartósabb hangok, nem pillanatnyiak, mint a zárhangok: p, t sat. (a fúvók is tartósak, azért van a lappban sokszor vv a visszaható v képző helyén). A görög nyelv életében volt egy korszak, melyben a λμνρ hangokat olyan nyújtva ejtették, hogy Homeros verseiben sok esetben hosszúvá teszik a szótagot *); de ez csak az arsisban történt, tehát a hangsúlynak közreműködésével, mint a magyarban is, hogy mındig a hangsúlyos első szótagban történik e mássalhangzónyujtás, és csak az l-re nézve néhány második szótagban.

A rövidülés már mindenféle mássalhangzónál előfordul, első és második szótagban egyaránt, s általában elég gyakor jelenség. Kesserő, kesselő h. ma keserű-t, keselyű-t mondunk, esseni essék h. esni esék, de az esső-ben még nyujtjuk az s-et; kissebb mellett van kisasszony, kis ember; az általánosabb kiejtés magossan, dérékassan, sebessen, de némely vidék, p. Debreczen s részben a székelység rövidíti: magosan, derekasan (l. Ny. I. 149.,

^{*) &}quot;Was ich annehme, ist eine volle articulation der liquiden, dass diese dem werte von consonantengruppen nahezu gleich kamen, und wie diese position bilden konnten". Hartel, Homerische Studien (Sitzungsberichte der Wiener Akademie LVIII.) 407.

151., 199.); es-meg h. van Göcsejben esseg és aztán eseg. Aszály mellett Háromszékben még van asszás, asszott, II. 521. Közzé, közzől h. ma közé, közül az elterjedtebb kiejtés. Avval h. székelyeknél aval-t is mondanak; tévén, aluván is egykor *tev-vén, *aluv-ván volt. A régi árrad, szárrad, Barrabás ma árad, szárad, Barabás és Borbás; a göcsejiek tarró sarró mellett taruó-t saruó-t is mondanak. Halladás-ról ma csak néhol beszélnek (p. Nagyváradon), különben mindenhol a haladás-t hangoztatják; szalad is *szallad volt valaha (Bud.); így rövidült az ll ezekben: beszéli, segéli, remélem, ajálom, mit vásál asszony néni, gelice, gilice, széled (ered. beszédlek, segédli, reménylem, ajánlom, vásárl, gerlice, szélhed. Süllyed olyan h. sok helyt azt mondják sülyed olan stb. (Ny. VI. 516., 523.), és ojan ijen mijen, tehát rövid l-el s rövid j-vel. Azelött azt mondták s néhol most is mondják: azonn is, nagyonn is, ebbenn is, most rövid n-nel mondjuk; uzsonna szalonna h. Dunán túl uzsonát szalonát is esznek. Mennyország h. menyországot remélünk mennyei atyánktól; könnyü h. könrü mn. van II. 523. Immár h. imá II. 563. A kulatás-t úgy látszik kuttatás-nak is mondják még. Az ép és kép szavak ma csak az éppen és -képpen (másképpen) alakokban tartották meg hosszu p-jüket, mely valamikor szabályos volt: eppewlet, eppewltethween Érdy c. 165., keeppwtalaas 173., most már azt is mondjuk ép olyan, máskép is e h. épp olyan, másképp is). Törökbuza: töröbbuza Ny. VI. 322., terebuza VI. 525. Dwggaak Érd. c. 172., ma dugák. eredetileg ng-vel. A régi akki annap stb. helyett a ma uralkodó kiejtés: a ki, a nap. Éggy ember, ekkis kenyér stb. helyett közönséges: egy embér, e kis kenyér. A vígad, lyukad, botoz, szemez-féle denominativ igéknek így kellett egykor hangzani; víggad, lyukkad, bottoz, szemmez, mint van higgad, lappad (képzőjük -had, -hoz stb., v. ö. porhad, vénhédik). A palóczoknál dívik hozzuk h. hozuk, eszük, ütyük, siratyuk, tarthatyuk (VI. 462., 518.), de u. o. verük temük is e h. verjük temjük. Mássalhangzó után mássalhangzót nem igen szokás nyujtani, hogy a positio ne legyen nagyon erős (a finnben p. gyakran történik): mondd, hordd el, karddal h. inkább azt mondják: mond, hord el, kardal; v. ö. még érettem: értem, közötte: közte,

helyett: helyt; irott: irt, vert, folyt; mondtam: montam; erősebb, öregebbik: erősb, öregbik; kevesebbé: kevézsbé; tuggya: horgya; akarattya; partya, gondollya: ajánlya; sieccség: mencség, vaccság: zölcség, fucc-é: boncol (futsz: bontszol). Mássalhangzó előtt pedig soha sem nyujtjuk a mássalhangzót; p. kössed: kösd, öntözzed: öntözd, ereszszed: erezd el; mennydörög, szenytelen, benreked, föntart; közeleb jön, jobra, csöpje. Ha tehát véletlen két hosszú mássalhangzó kerül össze, akkor mindakettőt rövidítjük: állottak, hullottak, szóllottak, varrott helyett, ha az igető véghangzója kiesik, azt mondjuk: áltak, hultak, szóltak, vart.

SIMONYI ZSIGMOND.

-Lag -leg, -Lan -len.

(Felolvastatott a budapesti phil. társaságnak 1878. okt. 9. tartott ülésében.)

A -lag -leg igehatározó képző, melyet a NSzótár helyes észrevétele szerint "a székely népnyelv sokkal gyakrabban használ, mint a két magyar haza más vidékei", eredetileg helyi értelmű, a mint azt a haslag = hason, hátlag = háton, agylag = agyon, oldallag = oldalt féle példákkal bizonyítom. Már ennyiből is látható, menynyire téved a NSzótár, mikor Előb. 139. lap. szól: "A hasonlóság alapfogalma rejlik benne, minélfogva hasonló a székelyeknél divatos lak-hoz, mely máskép alak (forma, kép). Hasonlólag = hasonló alak = hasonló kép". A -lag -leg nemcsak helyről, hanem időről is mondható. Például: virradólag: virradtakor, estelleg: estenden, este felé.

Közönségesen állapot- és módhatározókat képez.

Leggyakoribb az -ó -ő végű igenévből alkotott határozó. De e közt sok olyan példa van, mely megérdemli, hogy különösen megemlítsük. Hadd lássuk czeket: biztatólag nézett rá. Népk. gyűjt. I. 380. boszantólag mondják. Vadr. 371. csaponólag. V. ö. csaponyón MNy. VI. 319. csapinósan. Csaponólag vágja a fát (erdélyi embertől hallottam). A kujakjával csaponyólag vágott. Nyr. VII. 324. csókolólag. Soha sem láttam én ilyen szép

halottat! Szeme mosolygólag, szája csókolólag, lába felugrólag. NGy. I. 173. epedöleg. Pet. II. 120. festőleg: Vele találkozását festőleg magyarázta. Thewr. Józs. Drága Vilma. 15. futólag. Révai Bán.-nál 103. megfontolólag beszélgettek együtt. Hóra pórh. 56. hajítólag. MNy. VI. 347. hasonlítólag MNy. 334. hasonlólag. Az előbbiekhez hasonlólag bánának szekeresünkkel. Hóra p. 63. v. ö. 58. NGy. I. 365. 371. sat. hasonlag? Az írók nagyon használják, de kérdés, hogy mondja-e a nép? Vr. 371. "Hasonlag, mikor a faluba táncz van." Kríza saját szavai. ijesztőleg. MNy. VI. 346. kigyódzólag: csavargósan. MNy. VI. 344. következőleg ennek amazétól külön Birója vagyon. Hp. 51. közletőleg: közbefogólag. Vr. 506. MNy. VI. 336. lengedőleg vagy lengedezve foly a víz. Bar. Kisd. szót. 101. mosolygólag l. csókolólag. méltánylólag lelkesedve néz-e. Pet. I. 319. múlólag: hamarjában, futófélben, által-futva, mellesleg, oldallast. Bar. KSz. 55. oldhatólag kötni. MNy. VI. 355. omlólag van: terhes. Thewr. Józs. gyűjt. Vr. 511. a teheny is omlólag van. Vr. 471. riagatólag azt kérdé. Hóra p. 31. rovólag vagdalni. MNy. VI. 347. szánakozólag: reánk nézve szánakozólag szóla. Hp. 52. szánólag az asszony megszólala ígyen. Arany BH. 170. felugrólag l. csókolólag. un szolólag rávenni valakit. MNy. VI. 334. vágólag: mintha többet e tárgyba vágólag nem mondhatnánk. MNy. V. 156. vesztegetőleg. MNy. VI. 338. vigasztalólag. Pet. II. 49. virradólag: Azt mongya az ösz embör a harmadik nap viradólag. Vr. 454. Nov. 5-dikére, péntekre virradólag a molnárné a kamarájába csukott be. Hp. 21. Újabb időben a Vasárnapi Ujság s az Ellenőr is használja. A Nyelvőr (II. 80.) azt mondja, hogy "virradólag fölösleges e h. virradóra" | közbefogólag l. közletőleg. szemmelláthatólag megbizonyítom. Vr. 448 kézenkaphatólag tartani vkit: kézügyön, keze ügyibe. Vr. 505. felsevevőleg: nem bánva. MNy. 327. hosszutűrőleg. MNy. VI. 217. könynyüférőleg: nem szorosan. MNy. VI. 336. félismeröleg: féligismeröleg. MNy. VI. 326. magakelletöleg. Kellösködik: magakelletöleg bánik, viseli magát. Vr. 504. kardlapittólag: karddal lapítólag. MNy. VI. 217.

A Nyr. II. 267. ezt olvassuk: A leg képző részesűlökhöz vagy melléknevekhez járul, de fönevekhez nem: futólag, kérdőleg, külsőleg. Csákány Laczi, Nyelvészeti galanteriák (Pozsony. 1875.) 36. lap, ugyan azt állítja, hogy "a leg képző nem járulhat főnévhez, hanem melléknévhez vagy részesülőkhöz". Babics Kálmán (Nyr. IV. 410.) ezt jegyzi meg rá: "A leg főnevekhez nem járulhat, például: aránylag, viszonylag, képleg sat. Vagy ezek mind kiírtandók az észleg-gel és észleges-sel együtt? Régi szó a haslag, újabb az előleg, utólag, párlag (?), asztallag (?) sat. főnévből vagy névutóból, némileg névmásból. Nincs tehát mit csodálkoznunk, hogy az észleges ellen annyira kardoskodik, midőn emez (észleges) következményekről nincs tudomása". Itt csak egyetlen egy szó van, mely czáfoló erejű, t. i. haslag. Hogy -lag -leg fönevekhez járul, azt több példával bizonyíthatni. Íme a következők: agylag: agyon: agylag varrni = "agyon varrni", németül endeln, "azaz két szély vásznat összevarrni". Vr. 491. estelleg v. esteleg = *estvel-leg v. este-leg: estenden, este felé Nyr. II. 39. formálag: jó formálag szuszogni sem mertünk Hp. 34. egybe elnyelhetném formálag áhítozó tekintet. Bar. sehnsuchtsvoller blick. Nyr. VII. 438. V. ö. jóformán. haslag: hason: haslag dölt: hasal. Vr. 501. haslag csúszni, fekünni. MNy. VI. 330. hátlag: hanyatt. MNy. VI. 330. hösleg: hősül. Pet. I. 303. 373. keresztleg: Hosszára tedd a karókat az ösvényen, ne keresztleg. Nyr. II. 183. képlág: hamis szívvel. Nyr. II. 521. III. 15. kézleg: kétkézleg fogható rúd: "kétkézrúd". MNy. VI. 334. szélleg: kétszélleg: a vásznat kétszélleg összefogni, azaz két szélét egybeillesztve. Nyr. II. 235. oldallag, ódallag, ódaltag, ódaltok: oldalt, oldalul, oldalról. Vr. 511. MNv. VI. 343. V. ö. oldalaslag, oldaloslag, ódaloslag.

Imre Sándor (A magy. nyelvújítás. 102.) így szól e képzőről: "A lag leg képzővel van a régi haslag. Inkább tréfás (?) és ritka szó. Újabban mérleg, előleg, fölösleg, párlag, négyleg, s már Pethénél: asztallag (legújabban mellőzött mathem. műszók) és lepleg (ruha neme). Úgy vélem, ezeket nem amaz első egyetlen egy név (!) (mert "ütleg"-et Ballagi méltán tartja "ütlek"-ből újonnan (!) csináltnak) inkább az igehatározók képére alkották [haslag

nem határozó? vagy arra a haslag-ra gondol Imre S., mely Ballagi szótára szerint főnév és hastakaró ruhadarabot jelent? az meg semmi esetre sem régi szó]: mellesleg (mellékesen), oldalaslag, másodlagos, harmadlagos elsődleges (nem rég mondtuk: oldalast [l. alább]), képesleg (képesen, előleg, utólag, irásilag, irásbelileg, hátiratilag, feliratilag, szóbelileg. A neveket merész alkotásuaknak [oldalaslag-ot is?], mindkét rendbelit pedig rosz hangzatáért kevesítendőnek valljuk. Annyival inkább ezek: előlegesen, utólagosan stb. Mostanában mondják is: illetőleg helyett illetve, következőleg h. következve [!]". Imre Sándornak megfelel Barna Ferdinánd, "Egy szavazat a nyelvújítás ügyében" 56. A mit Imre S. mai irodalmi nyelvünk egyik éktelenségének tart, azt ő teljességgel nem tudja annak tartani. A leg képzőt megtalálja a régiségben, a finnben és lappban is, sőt az "-os -ös" melléknévképzővel alkotott lag + os melléknevek tisztán finn-lappság. A nyelvújítás az ösrégi alakokat ismét felfedezte. "E régies alakoknak egy tettleg érzett és más valamivel alig pótolható szükséglet fedezésére való felélesztése határozottan szerencsés ötletnek mondható". Csak is a leg igehatározóra nézve van annyi megjegyezni valója, hogy használata nem az, a mi az "on ön n" igehatározóké. A leg mindig egy rövidke mondatot pótol: elgondolhatólag annyi mint ez: a mint el lehet gondolni. Czélszerű volna tehát nagyobb szabatosság elérése végett csupán igenévhez (jelen részesülő) függesztve használni, s minden egyéb használatát, a hol most különbség nélkül dívik, megszüntetni, s illetően (!) más melléknevekből igehatározókat csakis az on ön n, úl ül módhatározó képzőkkel alkotni; meghagyandónak látnám továbbá – mondja B. – még a mostani használatból az ilyeneket, mint barátilag, miután már ez van elfogadva (t. i. barátúl helyett); hanem itt aztán következetességre volna szükség, hogy t. i. e használat irodalmi megállapodásnak tekintetnék, és minden előforduló esetben az egyszer megejtett megállapodáshoz mindenki alkalmazkodnék.

Úgy áll-e a dolog, mint Barna előadja, s helyes-e az ő okoskodása, azt olvasónk könnyen megítélheti, ha majd adataink egész gyűjteményét ismeri.

Hogy a -lag -leg nemcsak -ó -ő végzetű igenévhez, hanem fönévhez is járúl, szemmelláthatólag bebizonyítottuk. Hogy pedig a melléknevektől épen nem idegenkedik hisz az -ó -ő végű igenév is melléknévtermészetű — azt a következő példák mutatják: ujolag v. ujlag: ujból. MNy. VI. 353. ujjolag és ujulag. Moln. Szót. Megsirü't ujjolag. Vr. 441. ujlag más sövénybe ütköztünk Hp. 42. újolag. Pet. I. 350. 358. II. 60. 61. 80. 281. stb. ÖK. I. 81. egészleg. MNy. Vl. 225. felemáslag: fele egy-, fele másfélét. MNy. VI. 325. u r i l ag: fölvezette őt a rezsedenczia palotáiba, s ott urilag elfogadta. NGy. I. 367. to vá bbilag. Nyr. IV. 121. valódilag. Pet. I. 200. elegendöleg: elég-képpen. Bar. KSz. annyilag: ollyképen. MNy. VI. 316. A göcseji szójárásban az l-nek r-ré változtával: annyirag Nyr. VI. 228. karomnyilag, karomnélag foly a csorgó vize. MNy. VI. 343. Nyr. II. 522. belesleg: belsőleg, belsőképen. Ball. TSz. belesleg-belé Fal. UE. II. 57. csomóslag. MNy. VI. 225. csősleg (törökbuza csőket számítva). MNy. VI. 225. egyesleg, kettesleg, négyesleg: kettőt, négyet egybevéve. többesleg: "a mi nincs egyesleg. MNy. VI. 225. 353. Vr. 521. Nyr. II. 522. v. ö. pároslag. elegyesleg: mixtim. Moln. Corp. gramm. 249. elvegyesleg. Szót. felesleg: félenként. MNy. VI. 225. fêlêsleg: fölösleg. MNy. VI. 225. A mi felesleg sok, kifoly a teli emlékezetből. Czucz. Ars. poet. 337. fösleg v. fösül v. fönként: fejenként venni a káposztát. MNv. VI. 327. 325. kettesleg l. egyesleg. késleg. Vr. 505. ezt olvassuk róla: késleg: p. o. hajtani a marhát annyit teszen, mint tereh nélkül szabadon v. kötéllel összekötve, vagy járomban, de teher nélkül hajtani. (késenn: szabadon, nyüg nélkül. Ormánsági szó. L. Tájsz.) körösleg MNy. VI. 350. 225. Ar. OK. I. 11. Tudtommal körösleg vagyon áldott béke, nincsen is a húnnak sehol ellensége. Ar. BH. 46. közösleg: kewzewsleg: interdum. Nyr. I. 369. közösleg: inter Moln. CG. 240. közösleg: mixtim promiscue Moln. Szót. kössetök igön szépségős coronát az istenszülő szíz Máriának a vékonságos selyemmel, a nagy ajétatossággal közösleg. NSzomb. cod. 57. mégésleg. "Úgy rémlik előttem – mondja Lőrincz Károly MNy. VI. 225. – mintha a megesleg (hát megett v. megüle) szóalak is használtatnék - t. i. Háromszékben - ilyen szólásban például: a munkásokat csak úgy megesleg segíté, a verekedésbe csak úgy mégésleg vett részt. Mellesleg is (mellékesen) divatozik." - "Megjegyzem hogy a -slag -sleg úgy hangzik: zslag zsleg." megesleg, ih. a. m. ismét megint. Ball. TSz. mellesleg. MNy. VI. 225. Bar. KSzót. merősleg: egészen MNy. VI. 341. négyesleg l. egyesleg. oldalaslag, oldaloslag, ódaloslag v. ódalt v. ódalról. MNy. VI. 225. Ej! ej! be síkos a tollam az oldalaslagra. Révai Bánóczinál 112. Collaterales Personae. Oldalul valo attyafiaknak szemelyei: De sororibus: Oldalaslag. Thewr. Józs. Verbőczy Istv. diák műszavai. 5. Oldalaslag (melléc ágból) valóc az atyád báttya, és atyád nénnye = collaterales sunt patruus et amita Comen. 603. 3. Mátvás Fl. Tört. szót. 95. oldaloslag: collateraliter, juxta latus, versus latera. Moln. Szót. pároslag: párjával, párosan. MNy. VI. 225. v. ö. egyesleg, kettesleg stb. pászmáslag: pászma számra, pászmánként, "serébenként" - szed czérnát. MNy. VI. 347. teljesleg, tejesleg: teljességgel. Vr. 519. MNy. VI. 225. 351. Nyr. VII. 266. teljesleg általláthassátok az egész dolog mivoltát, Vitán S. Csaták Hóra követőjivel. 14. tetésleg: tetézve. MNy. VI. 225. többesleg l. egyesleg. tösleg, tövesleg: tövestül, tövével. Vr. 521. MNy. VI. 352. "tövenként is értődik s tövestül is" MNy. VI. 225. ujoslag: ujolag. váltóslag: váltva, váltakozva. Kik egymás ellen váltóslak forognának. Érdy c. 225. = Kat. próz. leg. 269. vegyesleg: vegyesen. MNy. VI. 225. végesleg: finaliter. Nyr. I. 369. Annyi is mint végszámra. MNy. VI. 225. Vr. 522. vékáslag: vékaszámra, vékával; vékáslag mérték a régi ezüst huszast. Nyr. V. 175. MNv. VI. 225. V. ö. pászmáslag, végesleg. visszáslag MNy. VI. 225. Nyr. IV. 168. | magakezüleg: önnön erején működőleg, sajátmódulag, mint a ki maga gazdája. Nyr. III. 500. rétüleg: kétrétüleg kezibe csombojitotta. Vr. 300. nagyrétüleg: nagyrét v. nagyrétbe fogni. MNy. VI. 342. szerüleg: jószerüleg: jószerint, jórendin, jómódjával; alkalmasint. Vr. 503. MNy. VI. 333. Nyr. VII. 266. V. ö. könnyü szörleg Nyr. V. 175. ösztönszerüleg Pet. I. 266. módulag: azonmódulag: éppen azonmódulag, a hogy az a fejér szakállu ösz öreg embőr megtanitotta

vót ötöt. Vr. 485. jómódulag épitteni, jómódulag (= jóformán, úgyszólván) nem is alkudtunk, s megvolt a vásár. szegénymódulag élni. MNy. VI. 341. sajátmódulag l. magakezüleg. egyaránsulag lépnek (azaz egyformán) Vr. 491. félszántulag: "csapanósan, rézsút; mondjákígy is: kétszántulag" Vr. 498. könnyedleg: könnyedén. Kaz. Szép Lit. VIII. 132. kolosszilag. Ar. ÖK. I. 81.

Végre még a következőket is kell a -lag -leg rovatába iktatnunk: átallag: átlag, keresztül. Vr. 491. MNy. VI. 316. azonlag v. azontag: "azont úgy" MNy. VI. 233. (A sopronmegyei ezentig nem annyi-e mint ezenteg? Nyr. II. 518.) megéntleg v. ö. megénteg, megéntlen, megintlen, megintlen, megintlen, megintelen, möginteleng. Vr. 508. Nyr. II. 64. III. 70. MNy. VI. 237. öszveleg: összevéve; akár külön akár összveleg szólottál. Nyr. II. 220. belesleg-belé Fal. UE. II. 57.

Bajosan csalódom, ha a féleges, megfélegesíteni, elfélegedni alapszavát félleg-nek magyarázom. "féleges. Szolgálhatnak-e ezek mintákúl féleges szókkal való összeforrasztásokra?" Lörincz Károly. Nyr. II. 311. megfélegesíteni: megcsonkítani, hiányosítani MNy. VI. 340. elfélegelni: felibe mondani. MNy. VI. 323. csak elfélegeli a beszédet. Vr. 496. A félleg-ből lett félleg-es, mint oldallag-ból oldallag-os. Ezennel azt is észreveszszük, hogy a nyelvújítás idejében kelt részleges stb-féle melléknevek a népnyelv-nyújtotta analogián alapszanak. (V. ö. ideiglenez: ideiglen intéz. Nyr. III. 498. Alégos a gyomrom mit a Nyr. II. 472. olvasni, idevaló-e?)

Attérünk most a -lan -len képzőre.

Eddig azt mondták róla, hogy rendesen ig után járul s hogy ig rag nélkül is előfordul, de csak ritkán. A NSzótár azt mondja, hogy a régiségben találjuk ig nélkül s idézi a Szalay Á. 400 magy. lev.-ből a viradólan-t. Komáromy L. Budap. Szeml. 1878. 398. lap. hasonlólag szól "Igaz, hogy a lan len leginkább csak ig után járul, mint holtomiglan; de előfordul e rag nélkül is: megintlen (Kriza, Vadrózsák, szótár), hétfőre virradólan [a NSz. példája]; egészlen. Apáti F. feddő éneke 38. sorában: Azkort a papoknak vala tisztességek, mikoron egészlen áll vala szerzetek." Persze hogy előfordul, s a mint látni

fogjuk, még sok egyéb esetben, melyben az ig-nek semmi helye; mert ig és lan len két különböző valami, és semmi szín alatt sem magyarázható úgy, a mint az eddig történt. A NSzótár ugyanis így szól a lan-len-ről: "Valószinűleg öszvetett képző el (= tól) és szintén határozókat képező en (vastaghangon al, an) elemekből s értelme: bizonyos idő-, vagy tér-, vagy számbeli határon túl, túlvan. Járul némely másnemű igehatározókhoz és kötszókhoz is, pl. isméglen, pediglen, megintelen. Jelenti mint túlbő határozói elemekből álló, az illető határnak teljes bezárását a nevezettnek is befoglalásával, pl. ezen utczasor az utolsó ,háziglan' elégett, a. m. az utolsó ház belefoglaltával; ellenben az utolsó házig elégett, annyi mint az utolsó kivételével a többi mind. A régiségben találjuk ig nélkül is, mint egyszerű igehatározót, pl. hétfőre virradólan 1553. levél. (Szalay Á. 400 magy. l.)" A NSzótárnak eme czikke jeles példa arra, hogy szerzői a hamis etymologia vagy magyarázat kedviért a szó értelmét is meghamisítják. Az ig és iglan közt felállított értelmi különbséget a nyelv nem ismeri. Mi különbség is lehetne addig és addiglan, én hozzámig és én hozzámiglan, holtomig és holtomiglan, ideig és ideiglen között? Mert nincs valamire való különbség, ép azért már Molnár ezt a lan len-t particula paragogica-nak, Pereszlényi paragogica syllaba-nak nevezte.

A -lan -len használatát feltünteti a következő egybeállítás.

a) ig után: addiglan, meddiglen: addiglan usque ad illud, eddiglen usque ad hoc, pro aziglan, eziglen: reperias et adziglan et edziglen Moln. Gr. Az felesig köteles az házasságnak töruinyire accziglan meccziglen az ü firie il. I. Kor. 7. 39. Sylv. Mendaddeglan. Bécsi cod. Ruth 2. 23. Addiglan, meddiglen. Fortuna VI. 26. Mátyás Flór. Tört. szót. 87. akkoriglan: a mit a szerencse akkoriglan nyujtott. Fal. UE. I. 38. aliglan: Aliglan tudjuk megbecsülleni (úgyszólván) azokat a faragott képeket. Fal. UE. II. 174. aratásiglan: Hagyatoc monnot nőni az aratasiglan. Münch. cod. Mát. 13, 30. eddiglen l. addiglan. ekediglen: eddiglen. Mélotai. Nyr. VI. 359. (kéd = kor, ekkédiglen = ez-kor-ig-lan Nyr. III. 8.) efelyglen: usque ad noctem. Nyr. I. 369. esztendeiglen: tiz eztendeiglen

Bécsi cod. 1. fogytiglan, fottiglan: finaliter Moln. Szót. holtiglan, holtomiglan, holtodiglan, holtáiglan. Ball. Pb. 3411. holualiglan: ennec elmulasaiglan Bécsi cod. 5. énhozzámiglan: usque ad me. Félegyházi Gramm. ideiglen: sok ideyglen: per magnum tempus. Nyr. I. 368. alajtja hogy idéket megváltoztathasson és adattatnak ő kezébe ideiglen és idékiglen és fél üdőiglen, Bécsi cod. Szilády RMKT. I. 280. harmad ydeyglen: usque ad tertiam t. i. horam. u. o. 6. Nyr. I. 368. íziglen: Negyedik iziglen Corp. gramm. 508. ezer íziglen Hp. 71. Es ereztenec mend samariaba kornol Jerichoiglan Bécsi cod. 9. Asugrusnac napiban ki orzaglot indiatolfoguan Etiopiglan u. o. 20. indyatolfoguan Etiopiglan uralkodnak uala. u. o. 30. vendegge hiuata menden nepet ki lelettetec Susisban a nagtolfoguan mend a kusdediglen. u. o. 29. hog menden sidoc megőlettnenec es eltőrlettetnénec germéktolfoguan mend veniglen u. o. 34. kedeglen. Nád. cod. kegyeglen: vero. Nyr. I. 369. kediglen Moln. Szót. peniglen Fal. UE. I. 12. pediglen: Aranka pediglen erőködik vala, pediglen Aranka poéta nem vala. (E verssel Aranka Györgyöt gúnyolták, ki a pediglent meg a valát mindúntalan használta.) Még két nevezetes, de eddig észre nem vett alakja van e szónak. Az egyik, mely tudtommal csak Petőfinél fordul elé, pedétiglen. O minden esetre a nép ajkáról vette. Úgy látszik, ez az alak hamis analogia szerint mindétig vagy ekkétig (= ekkédig) példájára készült: Viszi, mig viheti, végre pedétiglen fölakasztják, a mit adjon is az isten. Pet. Új. költ. I. 251. A másik penigtelen. Jászay Pál a Tatrosi cod. szót. 306. lap. Itt meg a te szótag anorganicus, miröl még alább lesz szó. középiglen: bykfa kewzepiglen: ad medios fagos. Nyr. I. 369. meddiglen l. addiglan. míglen: meglen, myglen: donec, meglen, miglen: quamdiu, dum. Nyr. I. 369. míglen Nyr. II. 229. mindegyiglen. Pesti Mes. 100. (v. ö. mindeggyig: ad unum, usque ad unum Moln. Szót.) mostaniglan. Ball. Szót. napiglan: keues napyglan: ad paucos dies. Nyr. I. 369. Ez mái napiglan: usque ad hodiernam diem. Corp. gramm. 524. óráiglan: három óráiglan. u. o. 508. pediglen, peniglen, penigtelen. l. kegyeglen. teteiglen: Teteiglen baronabol fel rottac egy nagy

töltest. Tinódi. Eger. I. (teteiglente idézi Imre S. A m. irod. és nyelv röv. tört. 1865. 59.) torkiglan. Pesti Mes. 42. végiglen. Pesti Mes. 8. Moln. Szót. végiglen való: finalis u. o.

Ezeket az -iglan -iglen-féléket a háromszékiek Lőrincz Károly szerint már nem használják. "Csak a pedig néha pediglen, és a megint olykor megintelen" stb. MNy. VI. 237. V. ö. Délig feketével, délután pediglen patyolat fehérrel. Erdélyi Népd. III. 67.

b) a hol az ig-nek semmi helye: érőlen: az róka hannya az cselt, midon lesre vészik, és érőlen viselik. Pázm. Kal. 151. Nyr. VII. 249. futólan. Csipk. Gr. 397. v. ö. futólag. vágólan. Nyr. IV. 167. virradólan: beytfew zeredara viradolan: in nocte ante diem cinerum. Fer. leg. 26. viradólan Debr. leg. k. hét före viradólan. (Szalay. 400 magy. lev.) Nyr. I. 360. IV. 168. NSzót. lan alatt. V. ö. virradólag. - egészlen: integre Moln. Sz. Nyr. I. 369. II. 221. Dugonics Jel. tört. I. 196. sat. A nép nyelvében közönséges. Ez a szóalak eddigelé érthetetlen volt a nyelvészek előtt. Valahányszor az iskolában előfordul, vagy magyarázatlanúl hagyják, vagy roszalják s egészen-re változtatják. szinülen: fölszinleg. G. Katona. Nyr. IV. 121. ujolan Debr. leg. k. Nyr. IV. 167. a kiket Christus által wyolan teremtet. Nyr. I. 36. ujulan vagy uyjulan Moln. Szót. Uyulan pört inditani. Werböczy műszavai 26. – inkábblan: "inkább, magis: leginkab, inkablan, maxime". Moln. Gr. - méglen: még. mikoron méglen gyermegded volnál. Ének Sz. László királyról. mikoron méglen iffjúdad volnál u. o. Szilády. RMKT. I. 202. és 203. es meglen, is meglen, is métlen: esmeg, ismeg, ismét. Moln. Gramm. miglen, pediglen l. fönt. megintlen, megéntlen Vr. 508. megintlen, meginlen Nyr. II. 64. megintelen, megéntelen v. ö. megéntleg és megénteg MNy. VI. 237. ynnetlen: inde. Nyr. I. 369. onnattlan: inde. u. o. tegedlen: tegnap, heri. Moln. Gr. tegetlen Nádor cod. Moln. Szót. és Komjáthinál: nuper. Budenz, Magy. ug. szók. 196. – köröslen-környül. Moln. Sz. sötétlen-sötét. Bernát Gazsi. Freskóképek 14. végeslen-végig u.o. 14. végestelen-végig. NGy. II. 372. (V. ö. véges-végig: Ar. kis. költ. II. 422. véges-végül.

Vr. 54. Pet. I. 361. végedes-végig. Vr. 418. Lásd a Figura etymologica-ról szóló czikkemet Nyr. II. 388.)

Ha most a lag leg és lan len-féle példákon még egyszer végig nézünk, mindjárt szemünkbe ötlik, hogy egy és ugyanazon szó egy és ugyanazon szerepben hol lagleg-gel, hol lan-len-nel van képezve. Például: virradólan: virradólag, futólan: futólag; ujolan: ujolag, szinülen: színleg, egészlen: egészleg; megéntlen: megéntleg; köröslen [-környül]: körösleg, végeslen [-végig]: végesleg. E két utóbbi példa egybesorozását igazolja a következő viszony:

köröslen-környül: körösleg végeslen-végig: végesleg = belesleg-belé: belesleg; szintúgy:

körös-körül: köröslen-környül = beles-belül: belesleg-belé. véges-végig: végeslen-végig

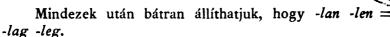
Kétségtelen tehát, hogy figura etymologicát mutató alakokban is a -lan -len a lag- leg-gel functióra nézve tökéletesen egy, sőt az egyik példa szerint (értem a belesleg-belé-t) egymással váltakozik is.

Hogy hangtani nehézség sincs, mely a -lan -len és -lag -leg etimologiai azonosságát kétségessé tehetné, azt következőleg bizonyítjuk. A kérdésben forgó képző eredetibb alakja, ha figyelembe veszszük, hogy virradólan, futólan, érőlen, vágólan, ujolan, szinülen mind a régiségé, nem -lag -leg, hanem -lan -len. A -lan -len-hez később egy g járult, mely a magyarban szeret n végű szavakhoz ragadni; pl. rozmaring, puszpáng, villáng, villam, Heltai, Cisio; taláng, csaláng. Ny. V. 63. immáng immán III. 515.; igenteleng stb." Simonyi Nyr. VI. 450—1. Az e parasiticus g hozzájárultával keletkezett -lang leng n-je később kiveszett, s így lett -lang -leng-ből -lag -leg.

Hogy ez a magyarázat nemcsak valószinű, mert természetes, hanem való, mutatja ez: megintelen, möginteleng Nyr. 277., megéntleg MNy. VI. 237.

A fejlődésnek ugyanezt a sorrendjét látjuk a következő példákban: éppen, éppeng, éppenges éppeg Vr. 559. 400. Tájsz. éppegős-éppeg. Nyr. V. 175. immán, immáng, immág Vr. 156., 428., 444., 445., 447., 449. 451., 559. osztán, osztáng, osztág, u. o. 551. Nyr. V. 175.

-LAG -LEG, -LAN -LEN.

Ezen egyezmény kiderítése után még egy kérdés támad, mely ide vág, s azért itt kell megoldanunk. A végeslen-végig és végestelen-végig azonos értéke azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy végestelen-ben is csak a -lan len és nem a -talan -telen képzőt szabad keresnünk, a mely utóbbira már azért sem gondolhatunk, mert főnévhez igenis, de s-féle melléknévhez soha sem járul. Végtelen végig nyelvünk sajátságai szerint lehetséges; de végestelen-végig t. i. fosztó értelmű telen-nel lehetetlen.

Ez az alak tehát máskép magyarázandó: vagy úgy, hogy végeslen-be hamis analogia v. kiejtés okoztából egy anorganicus te tódult, vagy pedig úgy, hogy végestelen végest-len-ből lett. Az első magyarázat mellett szól a peniglen-ből vált penigtelen (V. ö. Nyr. II. 278-0. közlött példákat.).

A végestelen-végig eszünkbe juttatja az egyetlen-egy-féle kitételt is. Én a Nyr. VII. 195. lapján azt is még a -talan -telen fosztóértelmű képző alá fogtam. Ezennel ide sorozom.

Az egyetlen-nek eddigi magyarázatára nézve ide iktatom Fogarasi-nak Nyelvt. Közlemény, III. 191. közlött ime szavait. "Egyetlen szavunkban mindnyájan éreztük és érezzük, hogy az etlen képző nem a tagadó "atlan" etlen', noha létezik ily nézet is - hanem valamely más képző lappang abban. De kérdés: micsoda más képző? Mi a szótárban azt írtuk, hogy ,egyetlen' annyi mint: egyiglen, régiesen: egyéglen, s a g t-vé változván, (mint esmeg' = ,ismét' szóban is) lön szintén az é-nek is rövidültével egyetlen stb. Amde épen magára ezen szóra régi példánk nem vala. Azonban csak nem régiben egy igen kitünő nyelvemlékünkben találom meg. T. i. az a rosz szokásom van, hogy az előszókat nem olvasom, hanem olvasni valómnak mindjárt tartalmát akarom tudni. S így történt, hogy noha Katalin verses legendáját már többször átforgattam volt, de Toldy társunk előszaván csak e napokban futék végig. S mit találok ott? Egy jegyzetet, melyben az áll, hogy ő az ,egyetlen' szót, mely

értelmére nézve kétségtelenül az "egyiglen" helyett áll, kiigazította a 2849-ik versben: Igen nagy tüzet tegyetek, És öket mind elvigyétek, És mind egyetlen belevessétek, És nagyszörnyen égessétek. Világos. És Toldy társunknak minden bizonynyal helyes oka vala a kiigazításra s általában az írásmódnak a mai kiejtéshez illesztésére annyival inkább, mert ő e szép nyelvkincset a nagy közönségnek is élvezhetővé akarta tenni.

Szilády Áron (RMKT. I. 122.) szintén Toldival tart. Ö is egyiglen-re változtatja az egyetlen-t.

Komáromy Lajos (Budapesti Szemle 1878. 398.) a Régi magyar költők tára ismertetésében kikel e változtatás ellen és méltán. Itt – úgy mond – Szilády olvasása és a szövegbe is bevitt javítása ellenében a codexbeli egyetlen-t tartom visszaveendőnek, vévén az egyetlen-t együtlen = együtt értelemben. Hogy a szó belsejében levő mai ü a régi nyelvben igen gyakran e-nek hangzott, erre minden lépten találunk példát, Emlékezzenk régiekrol. Igaz, hogy a -lan -len leginkább csak ig után járul, mint holtomiglan; de előfordul e rag nélkül is: megintlen (Vr.), hétfőre virradó-lan (Szal. Á.); egészlen, Apáti F. feddő éneke: Azkort az papoknak vala tisztességek, mikoron egészlen áll vala szerzetek. Ezek s különösen egészlen mellett bátran megállhat egy együttlen alak is. A nyelvtörténeti szótár jó útbaigazító volna itt arra nézve, vajjon egyébütt előfordul-é e szó. Értelmezésem szerint így lenne a szöveg: "Ez városnak egy utczáján, igen nagy tüzet tegyetek, És öket mind elvigyétek, És mint egyettlen (együttlen) belé vessétek."

Kikerülte Komáromy figyelmét az, hogy Szarvas már a Nyr. I. évfolyamában a 369. lapon idézte a Ferencz legendából azt az idevágó kitételt: "egyettlenbe vagyonc (sumus simul)."

A mindegyetlen és egyetlenbe lehet, hogy egyett-böl vált, (v. ö. egyebet és egyebütt, helyett és helyütt.) Akkor ez a viszony áll: tegettlen: tegetlen = egyettlen: egyetlen.

De az egyetlen-egy, úgy látszik, más magyarázatot követel. Véges[-végig]: végeslen[-végig] = egyes[-egyedűl]: egyetlen[-egy]. Ennek az egyetlen-nek etimologiai értékét úgy hiszem a következő egyenletek derítik ki: szinűl = színleg; keresztül = keresztleg; hősül = hősleg; fősül = fősleg. Ennélfogva: egyedül = egyed-len. (V. ö. mind eggyül és mind eggyetlen.)

Nyomozásunk eredményét a következő pontokban foglaljuk össze:

- 1) Megczáfoltuk a lan len és lag-leg eddigi etimologiáját;
- 2) megmutattuk, hogy a kettő egy;
- 3) hogy helyi az eredeti értelme;
- 4) hogy a *lag-leg* nemcsak 6-6-végű igenevekhez, hanem főnevekhez és melléknevekhez (számnevekhez, névmáshoz) járul.
- 5) hogy a nyelvújításnak tulajdonított alakokra a népnyelv szolgáltatta a példákat, más szóval, hogy e tekintetben valódi újítás nem történt;
- 6) hogy a lag-leg-féle határozókból -os -es-végű melléknevek keletkezhetnek, s e tekintetben sem új, a mit az irodalom gyakorol;
- 7) hogy a lan-len, a mivel eddig nem tudtunk mit csinálni, az érthető képzők közé tartozik;
- 8) hogy hányféle szóhoz járul: 6- 6-végű igenévhez, melléknévhez, határozókhoz. Most már értjük, hogy a g y l a g: agyon = egészlen: egészen; hogy beleslegbelé csak olyan mint köröslen-környül; hogy köröslen: körösleg = újolan: újolag, sat. Szóval együtt látjuk most mind azokat a tüneményeket, melyeket egyenként nem voltunk képesek magyarázni, söt nagy részét eddigelé nem is ismertük, s látjuk egyúttal a magyarázat egész útját s talán azt is mondhatom, hogy jogosultságát.

P. THEWREWK EMIL.

A magyar nyelv szótára.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

XII.

Ha valaki azt kérdezné tölünk, mondjuk meg egész biztosan, minő czél elérését tüzte ki magának a szófejtéssel tulajdonképen a NSzótár, megvalljuk, mi erre teljesen határozott választ alig tudnánk adni. Az elvtelenség ugyanis oly általános, a vele járó következetlenségek s elmondások oly nagy számra rúgnak, hogy a biztos következtetést majdnem lehetetlenné teszik.

A nagy munkának alig akadunk lapjára, a mely a szerkesztőknek ama törekvését ne vallaná, hogy a nálunk uralkodó köz nézetet megerősítsék abbeli hitében, hogy a magyar nyelvnek önállósága, páratlansága, eredetisége s tisztasága minden kétségen fölül áll. E szerint a magyar nyelvben előforduló szókat, még a kirivólag idegen származásúakat is magyar elemekből állónak kellett föltüntetni. S e törekvésnek, a mint az olvasónak volt alkalma tapasztalni, nagyobbára meg is felelt emberül a szerkesztőség. S mégis erősen csalódnék, a ki ebből azt következtetné, hogy szótárunk semmi idegen szót sem ismer nyelvünkben. Minden megszorítás nélkül elismeri példáúl hogy "a pelengér a ném. pranger-ből keletkezett"; hogy "a pintér eredetileg német szó: binder"; hogy "pisztoly az európai nyelvekben általán divatozó, idegen eredetű szó"; hogy "barát közvetlenűl a szláv brat szóból kölcsőnöztetett"; hogy "basa közvélemény szerint nálunk a török világban meghonosodott szó." sat. S ha kutatjuk, ha okát keressük, miért tesznek néhányra nézve kivételt, miért zárják ki ezeket az eredeti magyar szók sorából? Talán azért, mert ezeket épen nem birták nyelvünkből megfejteni? De hisz a ki fölismeri a palaczk-ban a lap-aczk-ot, a prandában-ban a pih-rondá-t, az ezüst-ben az őszesded-et. annak a barát-tal, meg a basá-val elbánni igazi tréfa dolog. Vagy talán azért, mert ezeken nagyon is érzik az idegen szag? No már ha az idegen hangzás nem állt útjában a gróf-nak, zsebrák-nak, filegóriá-nak, verdinancznak, dicsák-nak és eszenyák-nak, hogy be ne iktassák az eredeti magyar szók sorába, akkor a pisztoly és pelengér egész ártatlanúl vannak levelessé téve. Mi tehát az oka e következetlenségnek? Felelet: annak isten a megmondhatóia.

A magyar nyelv önállóságával ismét, a melyet szótárunk fejtegetései nem győznek országnak-világnak eléggé hangoztatni, szembeszökő ellentétben áll nyelvünknek más nyelvekkel való rokonítása. Méltán kérdhetjük: ha való (pedig valónak kell lennie, mert ki van nyomtatva) hogy a "czimbalom szónak a gyökere ugyanaz a czin, a melyből czin-czog és czin-e-ge származnak", hogy tehát eszerint czimbalom annyi mint czin-czogó, mire való akkor annak fölemlítése, hogy "czimbalom hellenül χύμβαλον", annál inkább, mert ez a görögben medenczét jelent".

E világos következetlenségnek csak a következő ok adhatja meg magyarázatát.

Igen sok nyelvünkbeli szónak a hasonmása a szláv nyelvcsaládban is megvan. Ezek nagy részének eredeti szlávsága azonban minden kétségen fölül áll; kétségtelenné teszik a rokon árja nyelvek adatai. Minthogy tehát e szókra nézve a tulajdonjog a szlávságtól el nem vitatható, az pedig a magyar nyelv méltóságával egyáltalában össze nem egyeztethető, hogy ő tót, horvát, rácz s bosnyákféle népektől kölcsönözött legyen szavakat, nem maradt más hátra, mint az át nem úszható ellenmondás hinárjába belemerészkedve, s non laesa maiestate linguae patriae, a magyar nyelv önállóságának föltartásával elfogadni az árja rokonságát; minthogy pedig ez a mesevilág hazájába való, törik vagy szakad, e rokonságot kierőszakolni.

De ezzel még a következetlenségek, az ellenmondások sora korántsem éri végét. A magyar árja
rokonság elfogadásával, ha a "felsőbb nyelvésztudomány"
legalább azutánra nézve volna tudomány, szigorúan az
következnék, hogy minden egyéb nyelv, a mely nem
tartozik ez atyafiság körébe, ki legyen zárva valamely
magyar szó származása, eredete tanúinak sorából. S a dolog
épen ellenkezőleg áll. A görög, latin, német sat. nyelvek
oldalánál ott látjuk tanúskodni a héber, chaldaei, a töröktatár; mandsu-mongol, mi több azokat a csip-csup ugor
nyelveket is; s hogy a következetlenségnek semmi híja se
legyen, ott a japáni, sínai, maláji, takele, szóval ott tanúskodnak mindazon nyelvek, a melyeknek dikczionáriuma
bejuthatott a szótári nyelvtudomány könyvtárába.

Ez ellenmondások seregével szemben hiába kérdjük, hogy mi volt hát tulajdonképen a NSzótár szófejtegetéseinek a czélja. Semmi. Maga a szófejtegetés volt a czél.

Teljesen áll ugyanis, a mit már ismertetésünk kezdetén mondottunk, hogy "volt abban az időben egy sereg nyelvész, a kikben annyira összegyült, úgy fölszaporodott az etimologiai malaszt, hogy már ki kellett buzognia; s a hová kibuzogjon, arra épen legalkalmasabb edény volt a készülő szótár." Volt a ki a héber nyelvvel foglalkozott; ennek föl sem kellett találni, mert már Otrokócsiék régesrégen kitalálták, hogy a magyar nyelv rokon a héberrel. Egy másik ismerte a mandsu-mongol nyelvet, s esküdött a magyar-mongol atyafiságra. A perzsa tudós perzsának, a tatár tatárnak s a sinai sinainak hirdette nyelvünket; s mindegyik helyet követelt s kapott is tudománya számára a szótárban. Ezekhez járultak az ária atvafiság bajnokai; s végre a kiket legelőször kellett volna említenünk, mert övék az elsőség, s a fő szerkesztő is az ő sorukban harczolt, a tiszta, szeplőtelen magyarság védői. Csak így magyarázhatjuk meg magunknak a különben megmagyarázhatatlant, hogy néha ugyanaz az egy magyar szó három különböző eredeti magyar gyökértől származik, s mindamellett rokon egy irlandi, baszk, arab, egviptomi, takele, s tudja isten minő szóval. S mindezek az ellenséges elemek oly szépen, békében megférnek egymás mellett a szótárban, mint a szinház pallásán a mennydörgő, zivatar, napsugár, holdvilág és a szivárvány.

Îme néhány példa.

Meggy. "Gyöke rokonnak tekinthető a méz, szanszkritul madhu, mezga, mézga szókkal, mert ezen nemű fákból legtöbb mezga forrad ki, mely mind szinére, mind izére nézve némileg a mézhez hasonló. A z és d gyakran felcserélődvén, gyöke volna med, melyből lett med-i, med-j, végre medgy, meggy." Tanulság. 1) Ázsiában a mézgának méz íze van; 2) az ázsiai ős meggy kipusztult vagy elfajult, mert a melyet most ismerünk, az savanyú vagy legalább savanykás, s a NSzótár összes tudománya se változtatja többé méz izűvé; 3) a magyarban a z-ből d lesz, pl. máz: Mád, viza: Vida, zárda: dárda; különösen pedig a gyermeknyelvben: fázik: fádik, zuzáját: dudáját sat. Ki ne hinné el ezek után, hogy a meggy annyi mint med-i, azaz méz-es? — De minthogy hitetlenek mindig vannak nagy számmal, azoknak számára van a szótárnak egy más

etimologiája: "A meggy gyöke rokonnak tekinthető a bogy, mogy gyökökkel (bogy-ó, mogy-oró szókban)". Tanulság. A meggy mind szinére, mind izére nézve hasonló a mogyoró hoz. — A kik netalán azonban másizűnek találnák a mézet is, mogyorót is, meggyet is, azoknak számára van ismét egy harmadik készlete: "Söt gyökéül med (= ned) is vétethetik, a midőn medi = medj nedvvel bővelködő gyümölcsöt jelentene".

Mell. Ebből négy sütettel kedveskedik a nagyszótári tudomány. A mell tudvalevőleg a testnek előrészén van; tehát annyi mint elő = elü; az elü-ből lesz ell, ebből pedig m előtéttel m-ell". – Vagy "más vélemény szerint a mel úgy tekinfhető, mint maga az emel ige; ettől lett emelő, emelü, s az e elhagyásával melü = melj; s e szerint a mell valamely emelkedettet, domborodottat jelent". -A harmadik szerint "mell betűáttétellel s némi változtatással az emlő-ből alakult át". A negyedik tanítás szerint a mell ebből lett: bell. "Bizonyos gyermekjátékokban ugyanis, midőn valamely fiú többek közül kiolvas valakit, először önmagán kezdvén az olvasást, mellét megütve így szól: ellem-bellem". Hiszszük, meglepetve áll az olvasó ily ritka tudomány előtt. Igaz, a tudomány is bámulandó; de sokkal bámulandóbb az a páratlan figyelem, a melylyel szótárunk különböző rendű és rangú olvasója iránt viselkedik. Látni való ugyanis, hogy az első magyarázat (elő = melü) kiválóan a férfi nem számára készült; a második (emelü — domborodó) különösen a nemes katonaságot tartotta szem előtt; a harmadik (emlő = melő) a növilágnak hódol; a negyedik pedig (ellem-bellem) kétségtelen, hogy a kis gyermekeknek kedveskedik.

Czimbora. "Eredetileg lehetett czim-pár v. czim-párja, azaz czímben, polgári állásban pár, barát, társ. — Lehet annyi is, mint csín-pár, azaz csínban és csínben, vagyis jó és rosz tettben párom, barátom. — Egy harmadik elemzése: szív-pár, szivem párja, szűmpárja." Hogy az olvasó hova szegődik, nem tudjuk; de nekünk a csimpár legjobban tetszik — a szerkesztőségnek is: "ma is ez a legdivatosabb értelme."

No még egyet! Ember. "1) Némelyek en (= én) és ber (bir) szóktól származtatják = én-bir, minélfogya

tenne, mint énnel biró. 2) A bir helyett vétethetik bar (bar-om) is, s innen ember annyi volna, mint én es állat. 3) Mások szerint alkatrészei em (szop) és ber, mely héber nyelven vastag hangon bar am. fi; tehát em-bar = szopófi, szopó szülött, csecsfi. 4) Némelyek az emel ige em gyökét és erő név gyökét látják benne, melvekből összetét által lett volna em-er, b közbetéttel ember = fönséges erő. 5) Ismét mások az egyenesen fölállott jelentő em és ber (= bar: állat) elemekből származtatják, miszerint ember annyi volna, mint emelt testtel, fejjel járó állat, mi által a többi állatoktól különbözik Ovidius szerint: "Os homini sublime dedit, coelumque tueri jussit, et erectos ad sidera vultus', s a magyar költő szerint: "Ember vagyunk, a föld s az ég fia. Vörösmarty. – Úgy-e olvasóm, ne magyarázzuk! Így magyarázat nélkül sokkal fölségesebb; különösen az az "Ovidius" és "a magyar költő"!

Hogy az olvasó tiszta fogalmat alkothasson magának a nagyszótár szófejtő s különösen összehasonlító tudományáról, a következőben egy képet állítottunk össze, a mely egész híven nagyszótári minták után készült.

Káplán. Ha tekintetbe veszszük azon kiváló magyar szokást, hogy a káplánok nálunk hosszabb vagy rövidebb idő után rendesen plébániát kapnak, bátran állíthatjuk, hogy a káplán szó gyöke azon kap, mely nyerést, valamiben részesülést jelentvén, kap-ocs, kap-a, kap-u, kap-p-any, kap-ta(fa), kap-it-ány szavainkban is találtatik. Ezen értelmezés szerént tehát káplán annyi mint: kap-ol-ó-an = kapolán = káplán. Mások szerint a káplán ebből származott: apró (t. i. pap = kis rangú), ekként módosulván: apróan, k előtéttel: k-apróan, az r-nek l-re változtával: kaplóan = kaplán = káplán. Ismét mások értelmezése szerént, tekintve a magyar káplánoknak azon tulajdonságát, hogy mindannyian püspökségről ábrándoznak, az előbbihez hasonló lefolyással az ábránd szóból alakult volna: k-ábránd = káblánd = káblán = káplán. Némely nyelvészek, fontolóra véve azon körülményt, hogy papok csak is férfiak lehetnek, a káplán szót összetételnek tartják, állítván, hogy az a hellen oux (nem) s a magyar lány szóból alakult: οὐκ π előtéttel πουκ, megfordítva κουπ = $xo\pi = xa\pi - kap-lany$, azaz = nem-lany. Végelemzésében e szót mégis tisztán magyar elemekből állónak, s kap és lány részekből alakultnak véljük, e szerént azt jelentvén, hogy kap-lány, vagyis hogy a lányok kapnak rajta. Különben az sem lehetetlen, hogy azt jelentené, mely szerént kap-lány, azaz kap a lányokon. Tekintve mégis a káplánoknak komoly hivatását, az előbbi értelmezést valószinűbbnek, a papi méltósághoz illőbbnek tartjuk. Egyébiránt hasonlók hozzá a szanszkrit kapála, hellen καπνέλαιον, latin caper, capella, goth kaupatjan, közép felső német kapûn, tót kapalny', török kaplan, héber kaporah. Figyelmet érdemel, hogy kopta, kophta aegyptomi nyelven annyi mint: csodatevő mester. A régi rómaiaknál a pap: pontifex, származik pons (híd) és facio (csinálok), tehát mintegy hídcsináló = pap. Talán onnan, mert a pap az üdvezülésnek mintegy hídját csinálja? Vannak, a kik a káplán szót az elrontott latin capellanus-ból származtatják. De egy az, hogy capella a latinban kecskét is jelent; már pedig a káplán épen semmi viszonyban sem áll a kecskével; más az, hogy e szerint káplán annyit tenne, mint csupán kápolna papja; már pedig tudva levő, hogy a káplán nem csak kápolnákban, hanem templomokban is végzi az isteni szolgálatot. Különben is az innen való származtatás erőltetett s csak azt bizonyítja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót idegen szóból fúrnak-faragnak.

A ki e képről netán azt gondolná, hogy nem hű, hanem nagyon is kirívó színekkel festett, azt szótárunknak tetszés szerint választott két három szómagyarázata teljesen meg fogja győzni az ellenkezőről, valamint meggyőzhetik a mutatványúl közölt imez idézetek is.

Édes. "Gyöke éd rokon az íz szóval". Az íz szóról pedig ezt találjuk: "Megegyezik a szí gyökkel. Rokon vele a vágyat jelentő szanszkrit is, istisz; ily lágy sziszegő hang van a latin sapit, és sokkal erősebb a német schmecken, geschmack szókban is". A szí-ről meg ez áll: "E szónak gyökét azon szi, illetőleg sz természeti hang képezi, melyet az orron vagy ajkak és fogak közt vékonyan behúzott levegő ad; miért rokon vele érteményben is szop; csagataj nyelven szip-mak szintén annyi mint szíp-ni." A szop pedig így van magyarázva: "E szónak alapját az öszveszorított

ajkakkal beszívott természeti hang teszi; s rokonok vele a cseremisz sips-, a latin sugo, német saugen." Folytatólag aztán az édes-nek éd gyökeréről ez van mondva: "Mint gyök megvan a görög ἡδύς szóban; hangzóváltozással a héber adid, aram ado, arab ad édest, kedvest jelentenek, ide tartoznak a szanszkrit szvádusz, latin svavis, német szüsz; a törökben is dad, dat, tat annyi mint íz; eléjön a csagatajban dsüdsük = édes. Végelemzésben az eszik igének e gyökéből származtatva, annyi mint e-ed, összehúzva éd, honnan e-edes = édes".

Ara. "Eredetileg talán ára volt, a becsest, drágát jelentő ár gyöktől, mennyiben az ara a férfinak mintegy drága kincse. Különben egyeznek vele a perzsa arasz tör. avret (feleség), szanszkrit bhária, ném. braut, lat. nurus és hera. Azt is vélhetnők, hogy valamint a meny = menő, a menyasszony = férjhezmenő, hasonlóan ara vékonyhangon ere azon er gyökből származott volna, melyből az ered."

Ács. "Rokonságban látszik lenni a szanszkrit taksz (vág) szóval, melytől jön takszan (ács), továbbá a lat. ascio asciarius szókkal. Azonban eredetileg álcs, álcsi volt; tudniillik a magyar ól több keleti nyelven aul, ula, jelent aklot, gazdasági hajlékot, miszerint álcsi = ól-csi, azaz ólcsináló. Sőt álcs betűáttételnél fogva egészen egyezik a régi cseál szóval. Jászay véleménye szerint álcs maga az állít szó. A perzsa nyelvben is usztád (artifex) isztáden igétől látszik származni. A sínai nyelvben pedig cziáng am. artifex és csing am. perficere."

Agy. "Ha alapfogalmúl azt veszszük, hogy az ágy annyi mint alvó hely, így elemezhető: al-gy, az alszik ige gyökétől. Mennyiben pedig az ágy valaminek alját teszi, azon al-ból származtatható, melyből alatt, alul származnak. Egyébiránt rokonok hozzá az előtétes goth badi (ágy), szanszkr. pat, svéd baead, ném. bett."

Áld. "Alaphangja á mintegy nyilt szájon kiömlő indulatot jelent, elvont törzse ál, melyből d képzővel lett áld. Egyébiránt rokonok a mandsu aldsime, lat. laus, hell. ἀείδω."

Bércz. "Megegyezik vele a ném. berg, szl. werch, továbbá a perzsa borz, berz, burz (altitudo); szkr. brihat

(altus), ugyancsak a szkr. parvatasz (orom), hell. ὄρος, παρνασός, lapp és finn wari, wuori, szl. hora, magy. part, orom, úgy szintén a ra, re ragok is, sat."

Mál. "Ez vagy a melly névszónak vastaghangú módosulata = mally; vagy pedig alapfogalom benne az üres, tátongó nyilást jelentő ma gyök, s ebből ma-al = valami öblösnek az alja. Lugossy a mély szóval rokonítja. Rokon hozzá a gör. μάγη (hónalj), némileg a ném. magen és wamme, ehhez ismét a magy. vehem és lat. venter."

Mátka. "E szóban a ka kedvességet jelentő kicsinyítést látszik mutatni; talán annyi mint más-ka vagy másod-ka, azaz valakinek kedves mása, tehát mátkám = máskám v. másodkám. Vagy pedig lehet, hogy törzsöke mát, matat-ból huzatott össze, mely mozgást, menést, utánjárást jelent, s e szerint mát-ka = matat-ka vagy matatóka oly személy, ki más után jár, vagy ki után járnak. Dankovszky szerint az illir nyelvben eléjön mótka. Némelyek a mädchen német szóval rokonítják. A perzsában a máde szónak, mely az állatok nevéhez szokott járulni, nöstény értelme van. Azonban a magyar mátka szót mind férfiről, mint nöről szokták érteni. Sok nyelvész mindíg idegent keres, csak nem hazait."

Munka, muka, múka. "Ha alapfogalmul a mozgást veszszük, melylyel a munka járni szokott, a mu gyök legközelebb állna a mozog ige mo gyökéhez; ehhez téve g képzőt lesz mug, n közbevetéssel mung, innen igenév mugó, muga kemény k-val muka; vagy n közbetétellel munogó, munoga, munga, keményen munka. Vagy talán létezett muk ige mozog értelemben, s ebből lett mukó, muka, s n közbevetéssel munka. Egyébiránt rokon vele n közbevetéssel a mandsu manga, a csagataj mung (baj, nyomor), lengy. menka; különösebben a régies muka alakban szkr. magh (mozgat), hell. μόγος (munka), a ném. machen, finn muokkaus, cseh muka."

Nyár. "Valószinű, hogy e szó eleinte rövid volt: nyar. Értelemre és hangra legközelebb áll hozzá a tör. jaz; rokon még vele a hell. ἔαρ, és szl. jar, jaro, továbbá a ném. jahr, melynek Adelung szerént hajdani értelme nyár volt, s ar alakban létezett, mely aratást jelentett,

;

miszerint a nyarat az aratástól nevezték volna el. Ily fogalmi s hangbeli rokonság létezik a magy. nyar és aratás közt, melyeknek köz gyökük ar, or, melyből lesz ar-at, or-t, és a mely s előtéttel megvan s-ar-ol s t előtéttel a t-ar-ol igében. Ily előtétnek tekinthető nyár szóban az ny vagyis ni (annyi mint mutató), a honnan niar, njar, nyar s megnyújtva nyár, mintegy mutatója az aratásnak. Más elemzéssel az ny lehet am. nő, honnan nyár annyi volna, mint nő-ár = a növésnek árja. Egyébiránt különös figyelmet érdemel az arab nár, mely tüzet, és nur, mely meleget, továbbá a mongol naran, mely napot jelent."

Szinte nehezen esik megválnunk a mutatványok további közlésétől. A példák száma oly nagy, s szebbnél szebb fajták vannak belőle. Igazi lelki gyönyörűség olvasni őket. Nézzük csak.

Az édes szónak gyökere e, ebből lett e-ed = éd; ez az éd ugyanaz, a mi az íz; íz pedig egyenlő szi-vel; ennek az eleme meg a természeti hang sz; tehát az éd(es)-nek gyökéreleme egyszerre e és sz. Rokon vele a szkr. svad; e szerint a magy. éd-ből lekopott a szókezdő sv hang, eredetileg tehát svéd volt (íme a magyar-svéd rokonság!) Amde a tör. dad s csag. dsüdsük szerint mind a szkr mind a magy. szóból az önhangzó elől hiányzik egy d hang; ezt kiegészítve, a magy. édes legelőször így hangzott: svdédes. De a szanszkritban is, istisz vágyat jelent; tehát vágy = evés. A fö tanulság pedig az, hogy a lat. sugo, héb. adid, szkr. is, csag. dsüdsük, ném. schmecken s a magy. iz ugyanegy szók; s ugyanegy szók, a mint a többi példák mutatják, a magy. ár (pretium) s ném. braut; magy. áld s lat. laus, gör. ἀείδω; magy. ágy s ném. bett; magy. bércz, orom, ra re s a perzs. barz, szl. hora; magy. mál, ném. magen, lat. venter sat. sat.; s hogy e szerint a magyar édes testvére a japáninak, mongolnak, németnek, oláhnak, zsidónak és a muszkának.

Az sem megvetendő tanulság, hogy az ős magyar jobban és előbb gondoskodott disznajáról, mint magáról; különben nem csináltatott volna előbb ólat mint házat, s akkor az első ácsot nem nevezte volna ólcsi-nak, hanem házcsi-nak; vagy hogy a ném. jahr a magy. ni ar(atnak)-ból származott, s hogy e szerint az emberiség-

nek fogalma sem volt még a nyárról, s már is javában aratott, sat. sat.

E pár példából megtanuljuk azt is, hogy mily rengeteg sok szó veszett ki nyelvünkből. Így például az ara bizonyítja, hogy volt egy ar-ok v. arad-ok ige megyek jelentéssel; a mátka pedig, hogy volt egy mát-ok utána járok, s a munka, hogy volt egy mug-ok, munog-ok vmuk-ok ige mozgok jelentéssel; a mál = ma-al pedig kétségtelenné teszi, hogy a kölcsönvett barlangnak a kiveszett ma (öböl, üreg) volt az eredetije, sat. sat.

Szarvas Gábor.

∱z "-ár, -ér" képző.

A Nyelvör ez idei folyamának februárusi fűzetében, ritkább és homályosabb képzőinkről szólva, először is az ár, ér képzőt fejtegettem. Szándékom volt kimutatni, a mire eddig a specialis magyar nyelvészettel foglalkozók nem űgyeltek, hogy a szláv ár, ér képzőn kívül egy eredeti ár képzőnk is van; de ha van is ilyen képzőnk, azért a nyelvújítás ár képzésű szavait még se szabad szentesítenűnk. Nem annyira fejtegetésem, mint inkább a bizonyító anyag elégtelensége és meg nem győző volta ellen kel ki Komáromy Lajos a Nyelvör áprilisi fűzetében.

Szerinte minden ár, ér végű szót össze kellett volna gyűjtenem, csoportosítanom öket magyar, szláv, német, török stb. eredetük szertnt. Úgy látszik, Komáromy nem ismerte föl czikkem irányát. Pedig észrevehette volna, hogy az a kölcsönvett ár végű szókkal nem akar tűzetesen foglalkozni, hanem csak azokat öleli föl, a melyek magyar eredetűcknek látszanak, vagy valóban azok. Nem akartam tehát könnyedén elbánni a dologgal, a mint Komáromy szememre hányta, hanem elbántam vele úgy, a mint kitűzött czélom megkívánta. Hogy ez a czél helyes volt-e vagy nem, az már más kérdés. Szerintem helyes volt, mert nem akartam az olvasó szeme láttára az ár, ér végű szók nagy seregéből újra kiválasztani azokat az idegen szókat, melyeket már előttem olyan szakemberek kiválasztottak, mint Miklosich, Szarvas, Budenz, Vámbéry, Edelspacher.

De hát én azokat a szókat se tárgyaltam mind, a melyekben az ár képző voltát ki lehet mutatni, faggat tovább Komáromy és mindjárt szemem közé is vet hét olyan ár végű szót, melyekben az ár-ra rá lehet sűtni, hogy képző, hatot

pedig olyant, a hol az ár lehetne képző. Ebben igaza van és csak köszönetemet fejezhetem ki érte, hogy a czikkemben mutatkozó hiányokat adataival pótolta. Mentségemre nem is szolgálhat más, mint hogy az embernek figyelmét ebben az irtózatos szólabirynthusban egyik-másik szó könnyen elkerülheti és senki se volt és nem is lesz soha se biztos benne, hogy ö egy képző functiójának kimutatására minden ilyen végű szóval számolt. A Komáromytól fölsorolt szók közül több jutott nekem is tudtomra, csak hogy már későn volt, mert czikkembe többé föl nem vehettem öket. Azóta Komáromy figyelmeztetése folytán még több helyt kutattam és mindíg több meg több olyan ár végű szóra akadtam, melyekről sajnálom, hogy a teljesség kedvéért föl nem vehettem öket első czikkembe, de olyanra egyre sem a melyen az ár, ér képző voltát határozottan ki lehetne mutatni. Ilyenek: bébillér Ny. II. 93.; csigér Ny. II. 371. csántér Ny. II. 93.; budár Ny. 43.; fentér Ny. II. 562.; kövér; puzsér Ny. III. 184.; zsöllér; bajmár Ny. V. 128.; csúvár = a malmok be- és kihordó kocsisa Ny. VI. 179. és Krizánál (talán a ném. zufahrer? a cz-nek cs-re változására v. ö. zuspeis: csuspajz?); dandár; csingér Ny. VI. 273. - csuhadár Kreszn. fundár. gunár, gyévér, hinár, hüvetér, szátyár, timár mind Kresznericsnél | lajhár M. A. lakmár S. I. és Tájszótár.

Ezek közül az utóbbi kettöben, a lajhár és lakmár szókban az ár lehet képző, mert ismerjük az alapszókat, a a melyekből képezhették: a lajha és lakoma szókat. Minthogy a lajha és lajhár szók idegen eredetét ki nem mutathatjuk, fel kell róluk tennünk, hogy eredeti szókincsünkhöz tartoznak. A lajhár alapjáúl e szerint egy lajha-ni igét kell föltennünk, melynek a lajha participium praesense, a lajhár pedig e participium képzönek r kicsinyítő képzővel megtoldott alakja, tehát olyan képzésű volna mint fehér, csiszár, tündér stb. (V. ö. az ár, ér képzőről szóló czikkemet és Budenz: magy. ug. összeh. szót. 501. l.).

A lakmár-t Miklósich szláv eredetűnek mondja és az ó-szláv lakomű = avidus szóval hozza összefűggésbe. Szerintem helytelenűl, mert ezt a szót még könnyebben megmagyarázhatjuk magából a magyar nyelvből mint a lajhár-t. Van ugy nis lak-ni igénk (jól lakni), melynek m momentán képzős alakjából ép úgy származhatott a lakmár mint a tünni vagy csapni igék d frequentativ képzős alakjából a tündér és csapodár. A lakmár alaknak különben sincs a szláv nyelvekben mása.

A lajhár és lakmár szókon kívűl fölsoroltakhoz még több hasonlót adhatnánk. De minek! Hisz az olyanokat mint budár,

dandár stb. nem látjuk ár képzös, csak ár végű szavaknak; már pedig az ilyeneknek csak annyi fontosságuk van az ár, ér képző functiójának kimutatásánál mint az idegen eredetű szóknak, azaz semmi.

Komáromy ezen kivül azért is megró, hogy szláv befolyás alatt keletkezetteknek mondtam az olyan szókat, mint csaplár, foglár, hajtsár. Nézetcm szerint elég okom volt arra, hogy szlávos képzésűeknek tartsam öket. A hajtsárt Kresznerics is mellékesen érinti, midőn a hajtó = actor pecoris szóról beszél, mert azt mondja: hajtó, tótosan hajtsár. Ez a szó határozottan újabb keltű, legalább Molnár Albertnek kezemnél levő szótárában nincs meg. Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára már ismeri. Valószinülez a déli vidéken kezdték először használni, mert mint összetétel túlnyomólag disznóhajtsár alakban használatos. - A csaplár-t kizárólag a korcsmáros fogalomra használják nagy Magyarországban*), tehát olyan fogalomra, melyet öseink csak akkor hozhattak forgalomba, midön szláv atyánkfiaitól a korcsmában pityizálást eltanulták. A korcsmárosban a szláv krčmár-t mi a magyar -s képzövel láttuk el, a csaplár-ban pedig a szlávok a mi csapol igénkét az ö ár képzőjükkel. Ezt a megszlávosított csaplár-t aztán visszavettük tölök és épúgy csináltunk belöle csapláros-t mint a tisztán szláv krčmár-ból korcsmárost vagy a mesár-ból mészárost. -Ez az én nézetem, s e mellett ma is megmaradok, bár nem mondom, hogy csalhatatlan és hogy Komáromynak ne lehessen igaza. De annyi bizonyos, hogy az én állításom mellett ép annyi vagy még több ok is szól mint az övé mellett. Analogiáúl fölhoztam a gombár és sajtár szavakat. Komáromy zokon veszi tölem, hogy nem mondtam meg, honnan szereztem e két szót. Megnyugtatására annyit mondhatok, hogy a gombár-t = gombkötő Szarvas Gábor, a sajtár-t pedig sajtárús értelemben Simonyi Zsigmond közlötte velem. Az egyik déli vidéki, bácskai, a másik éjszak-magyarországi, ha jól emlékszem szathmár megyei szó.

A foglár és vezér szók ellen tett kifogásai helyesek. A foglár-nak igei alapból származásához ezuttal magam is járulhatok egy adattal. A Nyelvör II. R. 373. l. ugyanis közölve van ez az alak fogláva ebben az értelemben: fogva, mely fogolni, foglálni igésől van tovább képezve.

Mind a mellett azonban, hogy most már nem nyolcz, hanem tizenkilencz, illetöleg tizennyolcz **) olyan ár végű szónk

^{*)} A székelyeknél a Tsz. szerint korcsma jelentése is van.

^{**)} A Komáromytól főlsorolt kulldrozó egészen máshova tartozik. Ott az dr nem participiális, hanem frequ. képző. V. ő. futkározni sütkérezni stb.) H. I.

van, melyben az ár képző voltát ki lehet mutatni, mégis ellent kell mondanom Komáromy azon nézetének, hogy az -ár képzőt szabad az irodalmi nyelvben újabb szók képzésére fölhasználnunk. Az ár, ha tizennyolcz szóban találtuk is, mind a tizennyolcz szóban olyan, hogy functióját nem érezzük világosan, sőt sok szóban mint kopár, fehér, tündér, csiszár épen nem érezzük. Erre a tárgyra különben még visszatérek és akkor e kérdést bővebben lesz alkalmam fejtegetni.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Évad-ivad.

II.

Lehr Albert azt kivánja tölem a Nyelvörben, hogy fejtsem ki újdonatúj theoriámat az ivad dolgában.

Az én theoriám nagyon együgyü. Az évad nem jelent saisont, ezt öt tekintély bizonyítja, kiknek jobban lehet hinni, mint egy szál kürti kalendáriomnak. Hát mit jelent? Magában semmit, épen úgy mint lót, bingó, biri, barka, cseprö magukban értelem nélküli szavak, s értelmüket csak az összetétel adja meg mint paranomasiáknak, így: csiri-biri, tarkabarka, lótfut, ingóbingó, aprócseprő. Tetszett a nyelv geniusának játszani, s megalkotott egyszer-másszor egy-egy sallangot, mely a szótestnek nyomatékot, díszt vagy komikumot kölcsönöz. A sallangok alatt nem keresűnk mystikus jelentést. Épen így nem keresek az évadban sem. Érzékem (a mire többet tartok, mint arra, a minek hiányát Lehr Albert szememre veti) azt mondja, hogy éjnek évadja szintén paranomasia, s pedig rhytmikus. Hogy paranomasia s pedig rhytmikus, mint a paranomasiák nagy része, ezen feltevésemet ismét a Nyelvőr által közlött adatokra alapítom. A Debreczeni és Winkler-codex, Ferenczi. Varga. Wolf. Kriza és Kürt: tehát mind a hét tanú egyező vallomása szerint így fordul elő szavunk: ejnek évadja. (Egyedűl csak a mondvacsinált erdő-irtás és gyapjúnyírás ivadából hiányzik a nek). Ebből én azt következtem, hogy a nek alakilag lényeges része a szólamnak. s a két szónak olyan összekötő kapcsáúl szolgál, melynél fogva a két szó egymástól vagy legalább a második az elsőtől elválhatatlan; és ha elválhatatlan, akkor az év ad nem lehet egyéb. mint más alakban ismétlődő erősítője a maga párjának, paranomasia; hogy évad épen úgy éjszakát jelent, mint a hogy a barka jelenti a tarká-t a lót- a fut-ot, a bingó az

ĖVAD-IVAD.

ingót, a cseprő az aprót. Azzal a különbséggel, hogy nem puszta szójátékot képez, hanem erősítő jelentése van, mint ezekben látjuk: Királyok nak Királya, Urak nak Ura, halálnak halálával halsz meg, a melyekben a tulajdonító ragnak szintén lényeges szerepe van, s nélküle az egész szerkezet összeomlanék. Mert ki mondaná ezeket így: Urak Ura, halál halálával halsz meg — hacsak a kürti gyapjúnyíró referens nem?

Még mást is szükségesnek tartok megjegyezni. A magyar nép sohasem használja függetlenül ezt a szót "éj". Sem alanyesetében, sem ragozva. (A költői nyelv-más.) Nem mondja, mint az úrfiak és franczia-regény-fordítók: jó éjt! hanem jó écczakát! s neki az "éjjel" nem annyira főnév, mint időhatározó erre a kérdésre: mikor? "Rosszul aludtam az éjjel." De van még-is egy szerkezet, a melyben használja, és pedig épen a famósus éjnek évadjának édes testvére, vagy jogutóda az. Mondja ezt igen gyakran: éjnek écczakája. Jogutódának mondom, mert azt gyanítom, hogy mikor az éjnek évadja, mely sohasem lehetett valami életrevaló kifejezés, végkép enyészetnek indult, az ekként támadt hézagot a nyelv szelleme sietett pótolni az egészségesebb és érthetőbb éjnek éjszakájával. Különben is az igazi egészséges szavak nem igen halnak ki, s Horatiusnak ama hasonlata: "Ut silvae foliis pronos mutantur in annos; Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas, Et juvenum ritu florent modo nata vigentque" inkább szép mint igaz. Legkevésbé halnak ki pedig a paranomasiák. Annálfogva azt következtetem. hogy az éjnek évadja nem pusztult volna ki a nyelvből annyira, ha azon egy jelentésű nem lett volna az éj nek éj szakával, mely amazt, a jónak a jobb levén ellensége, feleslegessé tette.

De hogyan lett hát az éjből évad? Itt már az etymologia határiba lépek, pedig meg van írva, hogy: Etymologiák országa setétes, sok régi szavaink eredete kétes. Követem a Nyelvőr taktikáját. Ö egyenesen Kunszentmiklósra tette át az évadharczot s fejemre gyújtotta a házat: én viszont felkeresem a Nyelvőrt (mert Budenzet nem követhetem a sarkokig. Persze sokkal könnyebb volna a töt arra nézve, hogy a szónak a saison értelmét alája csenhessük, az év (aevum, annus: filius ante patrem) szóban keresni; de egy-két anachronismus állja utunkat, pedig lehetne némi nyomot találni az "éjja" szóban, mely függetlenül ugyan nem, de ezen összetételben s csupán csak ebben az egyben: harmad-éjja = harmadéve, igen nagy területen ismeretes. Hanem hát a kalandosok eredetét ös-időktől

fogva ott szokás keresni, hova gyarló földi lábak nehezen juthatnak el, s inkább meghisz az ember, mint oda fáradjon. Az isteneknél, a finneknél. [Jó = fluvius.])

Én megmaradok a magunk corpus jurisánál a Nyelvörnél. Ott olvasom I. 317. l.: éj = év. – Ez evnek minden tisztessége (Omnia solemnia hujus noctis.) Felveszem tönek ezt a szót. Ej. A j digammává változva év. Mint a hogy elváltozik e szóban hő, hevűl = hé, héjul, hiúl, hévúl. (Ez utóbbit bizonyosan ismeri Szarvas Gábor, ha járt valaha Baja környékén). Elszédűl, elűti a melegség, a gabonát is megűti a hé', e miatt megszorul a szem. İv és iji, ivem és ijjam. A kiskunoknál a mi állapító raggal így: Mi-v-ön. Lovat kéne venni, de nincs mivon. Baranyában vitt (tulit) vi-ött, vivött; vett, ve-ött, vevött. Gyöngyös táján a gyónni úgy tudom gyo-v-ónni És az iktat nem i-v-iktat-é? Az ívik-töből. Világos hogy az ik-tat factitivum, épen úgy mint ok-tat; és ha oktat töje okik az iktaté nagy hihetőséggel ikik, í-ik, í-v-ik lesz. Nem az ik sorszám képző, vagy az ig névhatározó hát a tö. Ilyen töktöl csak a mai évad képez szavakat. Az iktat pedig jó régi szó. – "Gedeon búzát ver vala ki a sajtóban, hogy eliktatná a Midián orczája elől." Károli és Comáromi bibliája. "Eliktatták azt uram úgy, hogy nem látja többé élő ember" Baja-Csanád. Kő: kö-v-es, kies stb.

Tehát a tö $\acute{ej} = \acute{ev}$ (nox). mely hajdan — épen úgy mint iv íji, ívem ijjam, hö hevül, hé hévúl — al- és felhangú ragot megtür het et t. Éj: éjnek, év vagy é: énak. Nem merem bizonyosra fogni, de úgy rémlik, mintha láttam volna valamikor egy régi zsoltárban a XIX-ik zsoltár versét így: "Egy éj a más éjnak Beszél az Isten nek Ö nagy dicsöségéről." Nagy szerencséje lenne ujdonatúj theoriámnak, ha valaki engem ennek az "éj nak" nyomára vezetne, s meggyözne róla. hogy nem sajtóhiba.

Jó magyar szavakban: béka. héjja, megfér a kétféle hang; s "Kis-kun" helyeken még pedig a minden idegen befolyástól erősen elszigetelt Halason. — igaz, hogy csak kényességből, ragoznak így: Péterék-nál. Szekérék-nál: miért ne volna megengedhető, hogy az éj, év, é alhangú ragokkal állott valaha kapcsolatban?

Ha ezt megengedjük, az a kérdés merül fel: Hát a többi hogy lesz tovább? A továbbképződés?

Használjuk a quidlibet audendit.

Ne feledjük, hogy (az én theoriám szerént) paranomasiával van dolgunk. És a paranomasiák alkotásánál a nyelv geniusa épen oly szeszélyesen jár el. mint a réjják (refrain) alkotásánál. Nem ismétli magát; mindenütt eredeti. Ujdonat-új, unos-untig, észom-észára, telisded-teli, stb. Itt tetszett neki az éjnek éjszakáját így czifrázni meg: éjszakának évadja. vagy nem is "éjszakának", hanem a codexekben. és Kriza codex-értékű relatiójában csak ének évada.

Az ad ed jelentése (helynévképzés kivételével) általában kicsinyítő: gyönge gyöngéd, kis kisded, távol távolad; vagy osztó mint a számneveknél: nyolcz-ad, husz-ad. Van azonban két-három olyan szó, a hol ellenkezőleg az eredeti tő jelentését erősíti, megnyomja; pl. Vár Várad. Itt én nem holmi váracskát, hanem ellenkezőleg főfő erősséget vélek jeleztetni. Pétervárad, Nagyvárad. Épen így ezen két szóban uj-don-at új (pl. theoria) és telis-ded teli, a tős szó jelentése a rag által nem gyengíttetik, hanem erősbül. Tehát éad = évad = nagy, mély éjszaka.

Van még egy más föltevés is. A nap különböző részeit nyelvünk megfelelő igékkel jelzi, melyekben mindenütt ott a kifejlést jelentő d. Virad, reggeledik, esteledik, alkonyodik. A dél déllik (déllő; delel: délló kiskunságban annyi mint délibáb) Éjjeledik is van, de ezt már inkább körülírjuk, éjszakára vált az idő. Ugyanezen igék közül egyik-másik főnevet is alkot: viradta, nyugadta nyugta, alkonyodat összevonva alkonyat. Kérdés, nem volt e nyelvűnknek régebben éj-hedik vagy évhodik (hamuhodik) igéje, s ebből származott éjhedte vagy évahodta, évadta, évadt föneve. És akkor az éjnek évaggya, éjnek évadtja, az éjnek éjeledése lenne. Gondoljunk más időszakjelző szavakra, a melyekhez (Csécsi observatiói szerént) "vox "szaka" affigitur": tel-et-szaka, nyar-at-szaka, éj-t-szaka. Mi czélja van itt az összekötő t hangnak! Könnyebb kiejtést eszközöl? Időpontot, mintegy helyet jelez? Nagyon merészeknek mutatkozunk-e, ha a nyár, tél (és egyszersmind az éj) főnevekből efymologiai czélunkra igét alakítunk úgy, mint a tavasz-ból tavaszodik. Nyár nyár-h-odik, tél tél-h-edik, év-h-adik, s ebből a viradt alakjára nyáradt-, teledt-, évadt- föneveket alkotunk, s hogy megnyerjük a nyaradt-szaka, teledt-szaka és é (v) adtszaka kulcsát, mely utóbbinál mellékesen meg kell jegyeznűnk, mennyire hibáznak a könyvek és lapok és pesti urak, kik következetesen éjszakát mondanak, még pedig jól megrágva a szót éj-szaka, hogy parasztoknak ne láttassanak; s mennyire jó úton jár a magyar ember, mikor következetesen és az etymonhoz híven écczakát és éitzakát (éitszaka) mond.

Ez az én ujdonat-új theoriám az évad dolgában. A szószármaztatásomért nem merném a kezemet tüzbe tenni, csak abban az esetben, ha látnám, hogy Budenz is oda meri tartani a magáét a finn theoria mellett. A többire nézve azonban állok az igazságom mellett, t. i. a) az évad valóságban nem létezik másként, mint ezen kapcsolatban: éjnek évada vagy évadja; erdőirtás ivada, gyapjúnyírás ivada pedig csak olyan költemények mint Csaba és Aladár az Atilla fiai között; b) az éjnek évadja paranomasia, s ezt jelenti: éjnek éjszakája; c) ebben a jelentésében is kihaló félben van már, s alig lehet a tájszavak közé sorozni, mert az olyan tájszó, a melyről az egyik azt mondja, hogy van, még pedig sürün terem, erdőnyíráskor, gyapjúírtáskor, a másik pedig azt állítja, hogy ott bizony se hirét se hamvát nem ismerik, az olyan tájszó nem tájszó. Itt is látták, ott is látták; mikor aztán kérdik: hol van hát, azt mondják rá: most volt itt. Koloncz biz ez kérem, posztószélre kötve. No én azt is megengedem, hogy valamelyik kürti ember csakugyan használta az erdő-írtás ivadát. Valami bíró viselt ember, öreg esküdt, egyházfi, egyszóval valami urak között forgolódó tudákos ember. Csodabogár. Divatot akart mondani a jámbor az urhatnámságában. A "tandíj"-t is mondják néhol "standi"-nak. Határozottan német származásra utal mint minden adó. Megesnék bele, ha az angol szavak értelmét a könyök, a Kobak, a Nym Káplár, a Petó és Pistol jargonjaiból akarnánk meghatározni.

Bizony csak csizmadiát fogott a Nyelvörség az ivadjával.

Úgy ám, de az idény meg rosz szó, azt mondja Lehr Albert, "ennélfogva épen nyelvünknek az emberségessége kivánja meg, hogy a kifog ástalan ivad vagy évad (azt sem tudja az ember melyik másik) lépjen helyébe."

Ez ám az évados következtetés; épen olyan. a minöt néhány sorral fentebb mond a számoltatásában. Ha Baksay itélni mer, akkor nem tudja a mit tudnia kellene. Tehát: A ki itélni mer, az nem tudja a mit tudnia kellene; úgy de nem csak Baksay mer itélni, hanem néha-néha Aristoteles is, Kant is, Pope is, Lessing is belekontárkodnak és itélni mernek: ergo Aristoteles, Kant. Pope és Lessing nem tudják, a mit tudniok kellene. Bizony sokat haladt a világ. Az én nem évados deák koromban az ilyen propositio majort a hátához verték az embernek.

Lássuk a másikat: A mely szóról be van bizonvítva. hogy kifogástalan, az joggal lép a rosznak bizonvult szó helyébe; az ivadról be van bizonvítva: tehát az ivad joggal lép a rosznak bizonvult idény helyébe. Hm! "Téged, sir. befogadlak száz lovagaim közé, csupán ruhád szabása (propositio minor) nem tetszik. Azt mondod, ez perzsa öltözet; de mégis meg kell igazítanod." Az ivad kifogástalan volta be volna bizonyítva, hogy immár. Be bizony, még pedig ököllel, a szegény kürti referens hátán, a kit elküldenek csikászni, a miért az ivadnak se hírét se hamvát nem ismeri.

De hogy visszatérjünk a syllogismusra, abból, hogy az i dény rosz szó, nem is következik, hogy szükségképen helyettesíteni kell. Lám a charitas-ra sincs szavunk (azt mondia Kossuth, pedig dehogy nincs! az Évá-ból ott az Évad, a Sárika pedig szülni fogja a Sárikály-t), mégis meg vagyunk nélküle, ha bajjal is. Nagyon lakonikus nép lenne belölünk, ha csak kifogástalan szavakat használnánk; hiszen minden új alkotás kifogás alá esik többé-kevésbé. Ezzel nem akarom védelmezni a hibás alkotásokat, az idényt legkevésbé. Csak annyit akarok mondani, hogy azzal nem segítünk a dolgon, ha a kikuszöbölendő hibás szó helvére egy másik szokatlan, kétesértékű s értelmű szót léptetűnk. Van annak más módja is. Egyszerűen el lehetünk az idény nélkül, a nélkül, hogy azért az évadivadra szorulnánk. Magyarországon ötezer ember ha van, a kinek saison-ja van. Ez az ötezer ember bizony saisonozni fog kétszáz esztendő mulva is, míg a többi hatmillió kilenczszázkilenczvenöt ezer azt sem fogja tudni, kanállal kell-e enni vagy kenyérre kenni, akár saisonnak, akár idénynek, akár évad-ivadnak hívják. Mért ne maradhatna meg saisonnak? Ha így nem tetszik, lágyitsák meg önök Czéczó-nak. Még is csak okosabb lesz így kérdezni: Hol fogunk a nyáron czéczozni? mint így: Hol fogunk a nyáron ivadozni vagy évadlani? Fördő-czéczó, korcsolya-czéczó, farsangi czéczó és böjti czéczó. Dinnye-, szöllőczéczó. Erdőírtás czéczója, gyapjúnyírás czéczója. Osztán a kik annyit köszönhetűnk a tótnak, és úgy bele yagyunk szerelmesedve a németbe (egy kürt-vidéki patricius szerint, a ki németül nem tud, nem is ember, vagy legalább nem mívelt ember: s akad olyan kedves kis magyar város, a hol kilenczven iskolakötelezett leány közül tizenhárom jár iskolába, német magánórára pedig húsz; gymnasiumi oktatásunknál a német nyelv jelentékeny óraszámot foglal el, az erdélyi tanár urak épen 6 órával tisztelik meg hetenként), ha mondom, úgy bele vagyunk szerelmesedve a németbe: mit bántjuk azt a szegény francziát, a ki nekünk soha a nyelvnél kárt nem tett? Nem tudjuk megtürni azt az egy-két szavát?

Jó, hát tolonczozzuk ki a saisont, de utána menjen ám a kormány is (no, nem a Tiszáé, hanem csak a gouvernement)

meg az árenda, meg a közkézen forgó lakat, söt a kiválólag magyar találmány a kilincs is. Majd meglátom, hol lesz az a kedves kis város, a hol ezek helyébe Kassainé asszony kifogástalan ivadokat fedez fel. Aztán nem is szükséges minden fogalomra saját szóval birni, nem bir azzal egyetlen egy nép sem. Úgy-e az indogermán nyelvek életükért sem tudnák átfordítani a mi öcsénk, bátyánk, hugunk, nénénk-et, de nem törik a fejüket miatta, hanem körülírják s megértik egymást; mi pedig megfaragtuk a fivért és növért. (Hát ez rosz szó-e? Ha rosz, léptetni kell helyébe valami kifogástalan ivadot, pl. himivad és ivadnö. Ha pedig jó, azonnal utasíttassék minden poeta nyelvörhatóságilag, hogy verseit igazítsa ki: Mert fekete azon a zsinor a béleg, Ébredj Lajos ébredj, megölték fivéred, és: Királynö növérem Az egekre kérem, Azért a pi ros rózsáért Jaj be ég a vérem.)

Mégis talán hagynánk fel az olyan czikkek termelésével, a melyekre nincs kereslet. A mit egy szóval nem tudunk kifejezni, fejezzük ki periphrasissal. Az ivadot is megkerülhetjük. Ott vannak a telente, nyaranta, teletszaka, nyaratszaka, telel. nyaral. idöz. idötöltés, innep, évszak, szak; az erdöirtás javában folyhat, a gyapjúnyírásnak ideje, a munkának melege meg dandárja van. Egy szóval "akad bizony a kik nem röstelik" s épen abban áll az író művészete, Notum si callida verbum Reddiderit junctura novum.

Már most a szemrehányásokra kerül a sor.

A mi az én tájszavaimat illeti, a melyekért a Nyelvörség engem felelősségre von, azok nem járnak hamis passussal, s nem kell Kürtröl, Szegedröl összefogdostatni a tanukat, a kik igazat mondjanak mellettük. Nem is kötöm öket senki nyakára. még kevésbé terrorizálom velük szegény árva nemzetemet; legfeljebb annyit teszek érettűk, hogy kész vagyok a vámsorompókat lerontani, s ha a Nyelvőrék elismerik az én tájszavaimat. én is kötelezem magamat az Iwad-tiszteletbentartására, egy föltétel alatt: Jelentsék ki világosan minő alakban használjam: Évad, ivad, övad, évod? Birtokragozásnál pedig jottista legyek-e Evadja, ivadja, ovadja, evodja, vagy pedig purista: evada, ivada övada, évoda? Azután csonka tuskónak hagyjuk-e a drága leletet, mely tovább tenyészni nem képes, vagy pedig megengedjük neki, hogy családot alkosson, pl.: ivadozni, évadlani, évadlott (vitézlett), ivadozhatnék stb. stb. Viszont én sem bánom a kebel és ortály fölött akárhogyan ortályoztok.

Végre nem hagyhatom szó-panasz nélkül, hogy a Nyelvör mindjárt első lélekzetre dobra üti a titkaimat, hogy én vastag ignorancziát árulgatok, a mi Kiskun nyelven vastag tudatlanságot jelent. Az ilyen szemrehányást igazi tudós szó nélkül szokta hagyni: én azonban (a kinek összes philologiai apparatusa abban a kis privilegiatus "kiskun" érzékben áll. a mit az ember, ha bele nem születik — nem egy könnyen szerezhet meg) nem állhatom meg, hogy a Lehr Albert árulkodására egy collegiumi anekdotával ne vágjak vissza.

Egyszer egy vén "Kiskun" papnál három szuplikánsdeák került össze. Egy pápai. egy debreczeni, és egy pataki. Hány éves deák") pápai clarissime? kérdi a vén pap ebéd közben. Négy éves, feleli Pápa ifja. Hát kend, debreczeni prestantissime? Öt éves. Válaszolt a prestantissimus. Hát kend, humanissime pataki? Én annyi vagyok mint ezek ketten, felelt a nagybajuszú. Hm! s tud-e kend annyit, mint ezek ketten? Tudok annyit mint kentek hárman.

És akár tizenhárman.

Mert ha Lehr Albert és Szarvas Gábor és a Nyelvör összes munkatársai csak annyit tudnak az Évad-ivadról, a mennyi a Nyelvörben megjelent, akkor én egy magam épen annyit tudok róla, mint ök harminczhárman. Hát mit kérkednek akkor az én ignorancziámmal?

Egyébiránt pedig Lehr Albert lehet tudományban akármilyen öreg, de a polemia mesterségében még zsenge ivadát éli. Hiszen kérem, kitanult polemikus a vastag ignoranczia argumentumát konfektnek szokta hagyni, ö pedig mindjárt előre feltálalja. Máskor jobban vigyázzon a tálalási rendre!

BAKSAY SÁNDOR.

Válaszok

a Nyelvör VII. 323. lapján tett kérdésekre.

A kérdések elsejére válaszúl írhatom, hogy nálunk a "mintsem" szót ily alakban használják, illetöleg hangoztatják: mincsebb; pl. "Mincsebb aszt ténném, inkább elveszék v. kész vónék nagyot cselekédni." Még így is fejezik ki magukat: "Nemhogy veszekeggyek, de — azon kezdem — még sem es szólitom azét a kicsijét.

A 2. 3. 4. és 5-ikben foglaltak itt nem használtatnak.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

^{*)} deák = akadémiai polgár.

TARTALOM.

Olda	ıl.
	1
Helyesirás. Hunfalvy Pál. – I. A kiejtés elve	4
	55
	9
Ritkább és homályosabb képzők. Halász Ignácz 9, 59, 14	8
(-ár -ér 60, -nok -nök 148, -ács 150, -lya -lye 151, -la -le,	
-ha 152, -na 153.)	
Az -ár -ér képző. Komáromy Lajos	io
"A Magyar Nyelv Szótára. Készítették Czuczor G. és Fogarasi J."	
Ism. Szarvas Gábor. 13, 65, 107, 153, 197, 248, 301, 360, 392, 444, 495, 54	17
	21
	lg
A természetrajz műnyelve. Fialowski Lajos.	' >
A) Zoologia: a) Általános rész	O
b) Különös rész	13
B) Botanika: a) Általános rész	
b) Különös rész	_
Válasz Szalontai észrevételeire	
Természetrajzi képek. Fialowski Lajos, — 1. A kutya és rokonai 42	
	77
A 2 1. 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	, , 79
	)7
Német szóvégek magyarosítása. Simonyi Zsigmond.	"
	Į.,
1er végű szavak	
3en végű szavak	
	13
	21
	 15
Belényesi Gábor nyelvéről. Simonyi Zsigmond	
As and a second of the second	)3
Talantelen. P. Thewrewk Emil	,,,)5
Az orthologia ügye Névy stilisztikájában. Babics K 200, 256, 31	
Bojár. Edelspacher Antal	
Az örségi tájszólás. Könnye Nándor.	۲/
Hangtani jelenségek	
Névragozás	
Melléknevek fokozása	
Névmások	_
Igeragozás	
Mondattani sajátságok	
Sajátságos képzések	ხ9 ჩი
Listania nyarvas trahor 2	٦O

TARTALOM.	569
	· Oldal.
A bölcselet magyar nyelve. Bánóczi József.	•
VIII. Substantia, accidens	291
IX. Essentia, natura; attributum. Substratum.	357
Alatt. P. Thewrewk Emil	293
A hegynevekről. Révész Samu	308
A völgyek neveiröl. Révész Samu	365
A ,más' szó és családja. Budenz József	337
A hangátvetésröl. Simonyi Zsigmond	339
A butaság synonymikája. Bánóczi József	368
Redő, ráncz. Szarvas Gábor	385
Fordítóink. I. Kiss Lajos	389
A magyar nyelv irodalma. Simonyi Zsigmond	400
Der eglye. Edelspacher Antal	
Névszókul használt igealakok. Simonyi Zsigmond	
Latin-magyar közmondások. Margalits Ede	
A visszaható Igének egy különös használata. Simonyi Zs	
Orbonás. Edelspacher Antal	
Évad—ivad. Baksay Sándor	
Rövid és hosszú mássalhangzók. Simonyi Zs	
-Lag -leg, -lan -len. P. Thewrewk E	
Az -ár -ér képző. Halász Ignácz	557
Nyelvtörténeti adatok.	
Mélotai Nyilas István ágendája, Király Pál	27 81
Miskolczi G. "Jeles Vadkert." Természetr. szók. Könnye N	
Egy XIV. szbeli szitkozódás Marczali Henrik	
Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben	
Okiratbeli magyar szavak. Nagy Gyula.	
•• •• •	2 5
1. Helynevek	
2. Fanevek	
3. Vegyes dolgok	
"Törökmagyarkori Tört, Emlékek". Szólások, Veres Imi	
Székely istánczia Apafyhoz. Abafy Lajos	371
Helýreigazítások, magyarázatok:	
,Is' a szórendben. Az erdő ellen ment. Imre S. botlásasi. Sim	onyi Zs. 373
Csóva. Szalontai J	421
Ivad. Jászai Mari	422
A magyar nyelv:	
Az orvosi irodalomban. Ernyei Miksa	23
A Budapesti Szemle értesítőjében. Király Pál	459
Észrevételek Király P. észrevételeire. Marczali Henrik	513
•	
Kérdések a Nyelvőr dolgozó társaihoz	· ·
Vigy, szkvoregély, pariscsa, nélki, keletső, engönket 3	1, 52.
Válasz nem jött.	
Lėlė, lėllebb 85. – Válasz:	129
Lengetég 85. – Vál	128

Ol	dal.
Kudarcz, kuvarcz 85. – Vál	178
(Fött részeg) födrészeg, födsüket 85. – Vál 128, 129,	178
Tejtestvér 85. – Vál	177
	129
Nagyotalanítani 85. – Vál	129
Székső, sasi kégyő. 126. – Vál. nem jött.	
	172
Ból, böl, bul, bül, bú, bü, 176. — Vál	273
Ok ök uk, ük birt. személyragok 176. – Vál 272, 2	273
Fejeink, kalapjaik stb. 176. — Vál	273
Birtokos összetételek személyragozása 177. – Vál 222, 272,	274
Megszárnyalt madár, görzsed, czanczékozás 267. – Vál. nem jött.	
Mintsem, hogysem, semhogy, mintsemhogy 323 Vál 471,	567
Sz. László mögötte, az akasztófa alája. 323, - Vál. nem jött.	Ī
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	~~1~~ 72
Kuszár 323. – Vál. nem jött.	•
	~~1~~ 72
Növénynevek 504. – Vál. még nem jött.	•
	220
	220 223
Népnyelvhagyományok gyujiesete voli. utastrasok	.23
Nyelyenistes a ok	
Nyelvsajátságok	, 10 150
Dámhacadala	r/2 1-1
Párbeszédek	r/+ 2-7
Mesék: 36, 37, 46, 86, 87, 132, 133, 182, 233, 279, 523, 2	85
Csali mesék	75
Mondókák lakodalomra 186, 280, 325, 379, 426 5	24
	95
Mondóka Gergel napjára	:84
Karácsonyi beköszöntő	81
Bethlehemesek beköszöntője	27
Miszteriumok	27
Babonák 35, 85, 130, 180, 230, 275, 325, 475, 5	22
Tájszók 33, 39, 89, 136, 187, 234, 278, 281, 329, 380, 428, 476, 5	
	86
	882
Ikerszók	29
	45
Állathívó szók	27
Hogy szólnak az állatok?	
Nevek: Családnevek	
Keresztnevek	
Gúnynevek	28
Helynevek	36

											(	Oldal.
Népdalok .					•		48,	96.	144,	192,	240,	432
Néprománczok							47,	95,	143,	190,	288.	384
Gúnydalok és tréfás												
Tánczszók		•							. 284,	345,	431,	479
Gyermekversikék .				•		. 42,	92,	140,	238,	332,	383,	478
Gyermekját	é k	ok				43.	93,	141,	284,	333,	430,	427
Gyermekmo	n c	lóká	á k						. 47,	238,	479,	526

TÁRGY MUTATÓ.

Analogia, hamis 443. Deponens igék eredete 484, 487, 489. Etimologia: 1. Szófejtés. Fokozás Örségben 419. Fordításaink nyelve 389. Gúnynevekül használt igealakok 437, 441, 442. Hangátvetés nem vehető föl derüre borúra 340, 355.; két magánhangzó helycseréje 341.; mássalhangzó cseréje, közvetetlen szomszédságban 34t, ha magánh. van köztők 347.; ha magánh. és mássalh. van köztűk 353.; egy mássalh. és egy magánh. cseréje 355. Hangváltozások: I. Magánhangzókéi: 1) rövidűlés 77, 271.; ú ű í 123.; nyujtás 2, 78.; 2) a magasság változása: illeszkedés 78.; csip mélyhangú 123.; a: e 225, 271. o: i 2, 272, 412., u: i 122.,ju: i 322, e: ü 321., ő: é ê: ő 123.; 3) zárt és nyilt hangok váltakozása 78, 123, 176, 272, 273, 225, 271, 320.; $\dot{e}: i$ 122., $\acute{e}: \acute{i}: \acute{e}$ 123, 272.; 4) magánhgzók elveszése 78, 373.; tö végén 123.; mghgzók: be-

toldása 78. – II. Mássalhangzókéi: 1) rövidűlés 78, 373, 532.; nyúlás 78, 530.; 2) artikuláczió változása 78.; m: n ny: m g: gy 322, v: h v: j? 323,j: gy 322, 373, 413.; jésülés 123.; $ny: n \ ty: t \ ly: l \ 322.$; ly: j 122.; 3) lélegzés változása 78, m: b n: t t: n l: n $r: n \ 322.; b: v \ 2, p: f \ 322,$ $d: z \quad v: b \quad 323, \quad d: l \quad 322.;$ 4) art. és lél. vált. *l*: v 151.; 5) lágyulás és keményűlés 3, 78, 124, 322, 371, 372.; 6) mássalh. elveszése 78, 124. 371, 372.; 7) járulék mássalh. 79, j l n 124, sz: cz 3, s: cs 322.; 8) metathesis: l. Hangátvetés.

Hangzók: az e magánh. 122, 372. Hasonulás: ty és gy előtt n h. ny 123.

Határozó szókká merevült igealakok 444.

Helyesírás: a kiejtés elve 4, Révai elvei 56, a nyt. bizottság munkálata 99.; külömb, faggat 58.

Helyhatározás 295.; jöjjenek nálunk 518.; Bagyiék megyek 220, 472. Helynevek etimol. 18. Idegenszerűségek 171, 312, 464, 513.

Idegen szók l. Kölcsönvételek. Idöhatározás 299.

Igealakok névszóul használva 434—444: fölszólító mód 435.: föltétes m. 437.; jelentő m. 438. Ikes igék az átnemhatóság kifejezésére 489, 491.

Jelentés: huzás jelentése átvive 1-4.; a szem szó használata 55.; az állat szó haszn. 292.; hegy- és völgynevek stb. 308, 365.; a más-féle jel. 337.; a butaság 322 synonymája 368.; a nem neve h. a faj neve 413.; árbocz ,fa' 433.; a müszó valójában sohsem fejezi ki a jelölt fogalmat 115.; a visszaható igealak jelentései 481.; átható igék tárgy nélkül használva 485.; visszaható ige áthatólag használva 488. l. jegyz.; névszó igének véve 493.; növénynevek eredete 502.

Képzök l. szóképzés.

Kölcsönhatást jelölő igék 484. Kölcsönvételek: néha más nyelv közvetitésével 68, 105. 245.; nem magyarázhatók a magyarból 70.; az -ár -ér szóvég szláv és német kölcsönvételekben 64, 65, 104.; német szóvégek magyarosítása 103, 242, 409.; kölcsönvételek megitélése 104, 155.

Kötőszók használata: ha = hanem 125.; ha hiányzik 125.; mintsem, hogy sem, semhogy stb. 323, 471.; kötőszókká merevült igealakok 444.; midön h. hol 460, 513.

Közmondások, megfelelők latinban s magyarban 470. Kutya nevei s a rá vonatkozó kifejezések 420.; igealakok

kutyanevekül használva 437, 441.

Müszavak föladata 113, orvosi műszók 23, természetrajziak 75, 119, 261, 458, 501, jogiak 114.

Népetimologia: eszter-haj 355, kurjants 436.

Névelő hiánya 125.; határozatlan n. 312.

Névmások Örségben 419.

Névutó, személyragosan ragtalan fönév után 125, 323.; a névutó neve 294.

Nyelvjárások:

Esztergom m. 336. Komárom 281, 526. Györ 141. Vas 140. Göcsej (Nagy-Lengyel) 33, 35, 84, 131, 133, 230, 479. Veszprém 36, 89, 233, 279, 280, 325, 375-6, 381, 428, 473, 474. Fehér m. 129, 138, 187, 238, 284, 43o. Somogy 475, 48o, 522, 377. Tolna 94. 142, 382. Baranya 431, 477.; Örség 330, (Szalafő) 38, 88, 96, 180.; Ormánság 524. – Szlavónia 231, 278.

Palóczság 34. (Gömör) 132, 182.; 33, 94. Nyitra 40. Hont (Helemba) 43, 93, 287. Heves 41, 92, 141. Nógrád 38, 44, 46. Zemplén 32, 45, 423, 474. Abauj 133, 142, 144, 287, 519. Máramaros 275, 325. Szatmár 32, 93, 130, 141, 185, 186, 190, 229, 234, 275, 282, 423, 430, 524. Hajdumegye 178, 235.; Debreczen 90, 134, 137, 188, 274, 328, 329, 383, 424, 476,

479, 521. Bihar 48, 93, 143, 286. Békés (Orosháza) 182, 288. Pestm. Tinnye 39, 42, 89, 132, 136, 284, 333. Fajsz. 281, 336, 428, 432. Jászkunság 518, 525. Kiskunság 240, 280, 324, 325, 379, 426. Nagykunság 180, 274. Kecskemét 376.

Csongrád 526.; Szeged 179, 235, 324, 472, 518. Csanád 45. Bácsm. 425, 475, 476, 520, 253, 527. Arad 233, 288. Torontál 86, 240, 332, 431.

Torda 95. Şzilágym. 381, 384, 424, 431.

Székelység: Csík 41, 46, 92, 139, 236, 284, 331, 335, 427, 479. Háromszék 190, 283, 332. Marosszék 143, 190, 432, 472. Udvarhelym. 144, 186, 322, 377, 384, 427. Sepsi-Uzon 429, 528. — Csángó nyelvj. (Klézse, Moldva) 192, 237, 382, 478.

Nyelvrokonság: nem minden nyelvet szabad a miénkkel rokonítani 159, 197.; a magyar-ugor nyelvrok. bizonyítékai 206.

Nyelvszokás elleni vétségek 171. Nyelvtudomány mívelése 50.; tudományos föladatok 53.; nytudományi irodalmunk 400. Nyelvújítás szóképzése 59.

Összetétel: hibás ö. 171.; birtokos össz. személyraggal 172. 177. 222, 272, 274. Örségben 470.

Ragok: nem illeszkedők 78,417.; ritkább ragos ige- és névalakok 79. Névragok: -től és-té 98.; -ból -ról tól ragok magánhangzója 176. 272. 273.; jük, ük és jok. ök személyragok 176. 272, 273.; több

birtokot jölölö személyrag haszn. 176, 220, 272, 273. helyhat. ragok elhagyása 220. 472.; névragozás az örségi tájnyelvben 417.: -ni, nitt. nul 472. lgeragozás: -it végü igék fölszólító módja 125.: -nók h. -nánk 125.; örségi igeragozás 420.

Révai helyesir. elvei 56.

Rokonértelmű szavak a butaságra 368.; a sok rok. szóból magára a népre nem következik semmi u. o.; csere és erdő nem rok. szó 413.; sziget és porond u. o.; vezet és igazgat 515.

Synonymák l. Rokonért, sz. Szenvedő alak eredete 484.

Szófejtés: nehézség a tulajdonnevek fölhasználásában 18, 19, látszatos egyezések magyar és indogermán szók közt 67.: idegen szók, l. Kölczönvétel; bizonytalanból nem szabad következtetni 385

Szók: hibásan képzettek 170, 12, 64. 150, 152, 153, hibásan összetettek 171.; rosszúl használtak 460.; a M. Ny. Szótárából hiányzik 248.; l. Jelentés, Rokonértelmű szók, Műszavak.

Szóképzések elvonás által 421.; ritkább és homályosabb képzők 9. 59, 148, 160.; elő, közép és utóképzők 392. – Igéből ige: nomentán igék 266, 469.; gyakorítók 266, 469.; kezdők 491.: visszahatók 481, 492, szenvedő 484. – Igéből névszó: ár. ér 60.; delém 79.: -j 470, Névszóból névszó: só ső 32.; ár

ér 64. nok nök 148.; talan telen 79. 195.; lag, lan 535—544.; kicsinyítők 79.; fokozás Örsgben 419.
Szórend: az is kötöszó helye 125, 373.; N. viszonyában az egyházhoz stb 513.
Szótárszerkesztés elvei 14 a M. Ny. Szótára birálata: minden számban.
Tárgy nélkül használt átható igék 485.

Természetrajzi műszók l. Műszók. Természetrajzi nevek 20, 83, 119, 126, 164, 174, 213, 262, 456, 501.; növénynevek különböző eredete 502. Tulajdonnevek etim. 18. Tö 20, 79.; tövégi magánhangzó 123. Visszaható igealak jefentései: visszahatás 481, szenvedés 482, kölcsönhatás 484, átnemhatás 485.

SZÓMUTATÓ.

Acsa 456. akár 444. alatt használata 293, aszó 367. ágyékok 413. állat használata 292. álnok 149, által kasz. 314. ám 444. bajnok 149. Betekincs 435. bércz haszn. 311. bojár 241. botlékony 374. bösölés? 85, 129. bujbeli 435. buvár 61. csak haszn. 54, 467. csal és csel 440. csalán sokféle alakja 348. csalmár 162, csaplár, csapláros 60, 160. csapodár 62. csere haszn. 413. csiszár, 62. csodál haszn. 486. csóva, csóvál 421. csúcs haszn. 310. csúfondáros 162.

cziczkány 456. czikkely 243. czibál, czipál et. 3. czipel czepel et. 3. czivakodik, czivódik et. 3, darutáncz 412. degesz 457. dereglye 433. dobár, dobasz 162. dögöny-eg-öz 246, 411. egy hasz. 312. egyetlen etim. 546. ellen haszn. 374. engeönket, -nek, -nyi 32. enö? 415. enyhe 153. eper 409. eszter magyarázata 355. értetődik 482. évad 79, 422, 504. fakusz 456. farcsiga 413. jánya? 415. fegyvernek 149. fehér, lejér 62. fenyer 457. jeszület 482. félsz, mersz fn, 442. félszer virágzás 459.

fillér 105. fiu, fiunosztás 415. foglár 61, 160, 161, 559. fogoly = vogel 244.folyondár 162. fölött haszn. 314. föd részeg 128, 129, 178. fött részeg, fött süket? 85, 128, 129, 178. forgács 151. fusztély 245. furdáncs 457, 470. gantér, gantár 105. gallér 105. gombár 61, 160. göböly 243. 410. gyékény 246, 411. gyopár 62, gyökönni 457. hagyján 436. hajtsár 60, 160, 559. harmadéjja 561. harsoló 126. hazudtól 443. Hegykö 19. Hiszen 444. homlok, hornyok 345. hon 459. horh-fio, -ag-thetew 218. hóhér, hengér 242, 104, 105. hullaja vminek 323, 472. husáng, suháng, suhatag 351. iccze 244. imád haszn. 486. incselkedik 488. ivad, l. évad. ját, játék, játszik 11. kajacs 151. kajdács, kadács 151. kajtár 62. káposzta 155. kádár 64. keletső stb. 32. kebel 81.

Kehida 19. kereskedik 488. király dinnye 458. kiuszován 250, 412. komocsin 457. komposzt 155. konya 457. kobor fn. 105. kopár 162. koslár 62. kontár 106. köböl 410. köcze 244, 410. körmed 345. kő használata 310. kőtör 106. kudarcz, kuvarcz stb. 85, 128, 178, 414. kulcsár 64. kupczihér, hopcziher 105. kurrens, kurjancs 436. kurta kigyó 456. kuszár? 323. kutasz 25. Küküllő 517. $k\ddot{u}rt = t\ddot{u}l\ddot{o}k$ 354. lajhár; lakmár etim. 558. lanyha 153. lapiczkás táncz 250, 412. *lább* ige 457. látab 247. lebuj 435. leves 435. lėlė? 85. 129. lény, lényeg 359. luosicsag? 416, ma etim. 339. majd etim, 339. más etim. 337. megesi légy a sebet 412. megirni haszn. 514. mentsvár 436. mereglye, mereklye 152. mernám, merném 438.

mersz fn. 442. met, metsz, metél 11. messzely 243. mivolt haszn. 359. monnó etim. 338. most etim. 339. mozsár 106. mozsárvirág 457. nagyotalanit? 85, 128, 129. nélki (néki)? 31. nyako 457. nyuzár 162. ojján 436. ólom 193. orbonász 494. orom heszn. 311. ostábla 289. ostály 81, 245. ottanság stb. 323, 472. örem 220. pariscsa? 31. pántok 413. pendely 243, 410. pelengér 104. 105. pernehajder 106. persely 243. petymeg 456. porhon 459. Pusztaszer 21. ráncz 388. redő 386. rend 387. rézkigyó 456. sajtár 61, 106, 160. sikér 65. sivár, sivány 63. sodar 106. solymár 61. 64. sovár, sovány 63. suhanczár 162. szabadna, szabadott 493. szablya 151. szakmány 412. szem használata 55. szeme koponyája 247, 411.

szemkökény 247. 411. szí etim. 2. szilács, szivács 151. szip, -pant, -ál etim. 3. szironták 458. szirom 458. szirt haszn. 300. szil etim, 3. sziv (ige) etim. 2. szivárvány etim. 4. szkvoregély? 31. szop etim. 3. szorom 269. szurdancs 457. talán 444. találomra 439. tanács 150. tarts fn. 436. ták 458. tárnok 149. teher, terh 344. temonda, temondád 443. tengely 243. tetik, tetszik 11. tető haszn. 310. toll 342. töltsér 62. türzs 457. turbolya 245. tündér 62. uhug? 416. uralkodik 491. uszován, kiuszován? 412, 250. ütér 25. ütleg 440. vagyon, vagyom 441. vehem, vemhes 345. vezet és igazgat 400, 515. vezér 61, 161. végestelen etim. 545. véghetetlen 98. végtére 97. vigy (ŭgy), vigyel? 31. völgye a fának 249, 412. Zsompor 107. ..-- ...

		,		
•				
·				
			•	
		•		
		٠		

Stanford University Libraries Stanford, California

Return this book on or before date due.

